

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

İSTANBUL'A GÖÇ (1703-1754)

DOKTORA TEZİ

NIHAL METİN

İSTANBUL 2021

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI

YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

İSTANBUL'A GÖÇ (1703-1754)

DOKTORA TEZİ

NİHAL METİN

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. RECEP AHİSHALI

İSTANBUL 2021

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT.....	IX
KISALTMALAR	X
KAYNAKLARA DAİR	XIV
GİRİŞ	1
1- Göç Tanımları, Çeşitleri ve Teorileri	1
2- Kanunnâmelere Göre Osmanlı Devleti'nin Göç Politikası	4
3- Islahatnâme Yazarlarına Göre Göçe Neden Olan Aksaklıklar (XVI.-XVIII. yy)	11
4- XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde İç Göç (Büyük Kaçgun)	18

I. BÖLÜM

GÖÇMENLERİN VATAN-I ASLÎLERİ

ANADOLU VE RUMELİ'DE DURUM

1-1- XVIII. Yüzyılda Reayanın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Dönüşüm	25
1-1-1- Reayanın Ödediği Vergiler	27
1-1-2- Tımar Sisteminde Dönüşüm	43
1-1-3- İdarî Sistemde Değişim	50
1-1-4- Taşrada Sosyal Hayata Etki Eden Gruplar	52
1-1-4-1- Âyanlar ve Büyük Çiftlik Sahipleri	52
1-1-4-2- Kapıkulları (Yeniçeriler).....	56
1-1-4-3- Levendler, Sarıca-Sekban, Kapı Halkları.....	59
1-1-4-4- Konar-Göçerler	62
1-1-5- XVIII. Yüzyılda Reaya ve Dirlik Mutasarrıflarının Sıkıntıları	67
1-1-5-1- Kayıtlı Olduğu Yer Dışında Ziraat Edenler	68
1-1-5-2- Kayıtlı Olduğu Yer Dışına Göç Edenler	72
1-1-5-3- Yerleşik Ahalinin Göçmenlere Vergi Baskısı.....	80
1-1-5-4- Vergiden Kaçış.....	81
1-2- Reayayı Göçe Zorlayan Nedenler	87

1-2-1- Haksız Vergi Talepleri	89
1-2-1-1- Ehl-i Örf.....	90
1-2-1-2- Ehl-i Şer'	97
1-2-2- Nizamın (Kamu Düzeninin) Bozulması	98
1-2-3- Asayiş Sorunları ve Eşkıya Tasallutu	101
1-2-3-1- Kapısız Levendat	102
1-2-3-2- Konar-Göçerler	105
1-2-3-3- Ehl-i Örf.....	107
1-2-3-4- Âyanlar.....	108
1-2-4- Seferler	110
1-2-5- Tefecilik	114
1-2-6- İşsizlik	117
1-2-7- Kıtık, Salgın Hastalıklar vd. Nedenler	119
1-3- Göçün Anadolu ve Rumeli'ye Zararları	122
1-4- En Fazla Göç Veren Yerler	126
1-4-1- Sivas (Rum) Eyaleti (Sivas, Eğin, Divriği, Arapgir)	127
1-4-2- Karaman Eyaleti (Kayseri, Konya, Karaman, Niğde)	154
1-4-3- Rumeli Eyaleti (Arnavudlar)	169

II. BÖLÜM

İSTANBUL VE GÖÇÜ ENGELLEME ÇABALARI

2-1- İstanbul'un İdaresi, Asayışı ve Nüfusu	175
2-1-1- Şehrin Yönetimi ve Asayiş Görevlileri	175
2-1-2- İstanbul'un İskanı: Politikalar, Nüfus Sayımları ve Tahminleri	179
2-1-3- XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'da Nüfus Hareketlerini ve Sosyal Düzeni Etkileyen Faktörler	187
2-1-3-1- Yangınlar.....	187
2-1-3-2- Depremler	191
2-1-3-3- Kara Ölüm: Veba	193
2-1-3-4- Su Taksimi	198
2-1-3-5- İaşe	200
2-2- İstanbul'a Göç ve Göçü Engelleme Çabaları	203
2-2-1- XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'a Göç ve Alınan Tedbirler.....	203
2-2-2- XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'a Göç	208

2-2-2-1- Göçle Mücadelede Yaşanan Gelişmeler ve İzlenen Politikalar	208
2-2-2-2- Göçmenlerin Yol Güzergâhları	227
2-2-2-3- Göç İçin Kullanılan İlegal Yöntemler.....	233
2-2-2-4- Şehrin Giriş ve Çıkışlarının Kontrolü	240
2-2-2-5- Yol İzni Belgeleri	244
2-2-2-6- Adaletnâmeler	250
2-2-2-7- Kefalet Sistemi.....	255

III. BÖLÜM

İSTANBUL'DA GÖÇMENLERLE YAŞAM

3-1- Göçmenler İçin İstanbul'un Çekiciliği	260
3-2- İstanbul Halkının Göçmenleri İstememe Nedenleri	270
3-2-1- Salgın Hastalıklar	270
3-2-2- Yangınlar	273
3-2-3- Asayiş Sorunları	275
3-2-4- Toplumsal Ahlâkî Çöküş	294
3-2-5- Darlık ve Pahalılık	296
3-2-6- Esnaf Nizamlarının Bozulması	307
3-3- Göçmen Profilleri	319
3-3-1- Üsküdar	323
3-3-2- Eyüp	328
3-3-3- Ahi Çelebi	333
3-3-4- Genel Değerlendirme	339
3-3-4-1- Kalınan Yerler	339
3-3-4-2- Çalıştıkları Meslekler	348
3-3-4-3- İstanbul'da Hayat Şartları	356
3-3-4-4- Memleketleri ile İrtibatları	362
3-3-4-5- Yol Hikâyeleri	368
3-4- Göçmenlerin İstanbul'dan Geri Gönderilmesi	371
3-4-1- Yakalama ve Geri Göndermede Görevli Olanlar	372
3-4-2- Geri Gönderileceklerin Tespiti	376
3-4-2-1- İhbarlar	378

3-4-2-2- Tahrir ve Teftişler	379
3-4-3- Şehirde Yakalananlar	391
3-4-4- Geri Göndermede Yaşanan Sıkıntılar, Tekrar İstanbul'a Firar	394
SONUÇ	397
KAYNAKÇA	405
EKLER	436
TABLolar.....	449

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın en önemli kaynaklarını Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler oluşturmaktadır. Arşivdeki defter ve dosyalardan ulaşılan belgeler ağırlıkta olmak üzere çeşitli fonlara dağılmış olan çok sayıda belgeden yararlanılmıştır. Başlangıçta en büyük zorluk konunun oldukça uzun bir süreyi kapsamasıydı. Nitekim tarama çalışmasına XVIII. yüzyılın tamamına yönelik bir araştırmayla başlanmıştı. Ancak yüz yıllık bir dönem, Osmanlı Arşivi'nde yapılacak detaylı bir araştırmayı mümkün kılamayacak kadar uzun bir süredir. Bu nedenle bir an önce zaman kısıtlamasına gidilmesi gerekmektedir.

Tezin çerçevesini oluşturabilmek amacıyla araştırmaya öncelikle XVIII. yüzyıla ait *Mühimme* ve *Atik Şikâyet Defterleri* taranmakla başlandı. Bu tarama, yapılacak zaman kısıtlaması için önümüze çok net bir tablo çıkardı. İstanbul'a göçle ilgili belgeler, 1720 ve 1730'lu yıllarda artış göstermeye başlarken, 1740'lı yıllarda olağanüstü bir artış kaydediyordu. Bu ivme hafif bir düşüşle 1765'e kadar devam edip bu tarihten III. Selim dönemine kadar keskin bir düşüşe geçiyordu. Bu tarihten sonra ise detaylı tahrirler ve kefil defterleri ile karşılaşılacaktır ki bunların büyük çoğunluğu araştırmacılar tarafından çalışılmıştır. Bu nedenle devam eden süreçte belge yoğunluğunun en fazla olduğu I. Mahmud dönemine yoğunlaşılması gerektiği anlaşıldı. Ancak mevcut literatür, göçün nedenlerinin çok daha öncelere dayandığını, III. Ahmed dönemini işaret ediyordu. Dolayısıyla göçle ilgili belgelerin yoğunlaştığını tespit ettiğimiz zaman dilimi aslında, göçe dayalı sıkıntıların yaşandığı ve buna karşı artık daha fazla önlem alınmaya çalışıldığı bir dönem olmalıydı. Bu nedenle göçe neden olan etkenleri anlamak için yüzyılın başına dönülmeliydi. Tüm bunlar hesaba katılarak bu tezde incelenmesi gereken süre, III. Ahmed ve I. Mahmud'un saltanat dönemi olarak belirlendi.

Giriş bölümünde asıl konunun daha iyi anlaşılabilmesi için XVII. yüzyıldaki büyük iç göç dalgalarından, Osmanlı Devleti'nin göç politikasından ve XVI. yüzyıldan itibaren göçe neden oldukları düşünülen sıkıntılardan bahsedildi. Tezi oluşturan 3 ana başlıkta ise nüfus hareketlerinin gelişim süreci (öncesi-gelişimi-sonuçları) düşünülerek kronolojik bir formata bağlı kalındı. I. Bölüm'de göçmenlerin vatan-ı aslileri olan Anadolu ve Rumeli'deki durum, reayanın gözünden incelendi. Bu anlamda timar sisteminde ve idarî sistemde ne gibi değişimlerin yaşandığına, taşrada sosyo-ekonomik hayata etki eden gruplara ve XVIII. yüzyılda reaya ve dirlik mutasarrıflarının sıkıntılarına

değinildi. Daha sonra belgelerimizin işaret ettiği doğrultuda reayayı göçe zorlayan nedenler ve göçün taşraya olan zararları değerlendirildi. Bu bölümde son olarak ayrıntılı bir şekilde İstanbul'a en fazla göç veren yerler ele alındı.

II. Bölüm'de ise bu defa İstanbul'daki sosyal hayata yakından bakıldı. İstanbul'un nüfusuna dair bilinenlerden, nüfus hareketlerini ve sosyal düzeni etkileyen faktörlerden, şehrin yönetimi ve asayiş görevlilerinden bahsedildi. Daha sonra İstanbul'a göçü durdurmak için devletin tarihsel süreç içerisinde ne gibi tedbirlere başvurduğu ayrıntılı olarak ele alındı. Ayrıca İstanbul kapılarına dayanmış olan göçmenlerin geldikleri yollar ve şehre giriş için kullandıkları yöntemler aktarıldı.

Son bölüm olan III. Bölüm'de ise göçmenlerin İstanbul'da nelerle karşılaştığı, nasıl bir hayatları olduğu incelendi. İstanbul'un onlar için çekiciliği, İstanbul'da neden istenmedikleri, nasıl bir profile sahip oldukları değerlendirildi. Son olarak da şehrin tahliyesi ve göçmenlerin geri gönderilme süreci ele alındı.

Bu tezde emeği geçen bazı isimleri burada özellikle anmak isterim. Öncelikle büyük bir özveri ve fedakarlıkla beni destekleyen ve her daim yanımda olan aileme gösterdikleri sabır için çok teşekkür ederim. Çalışmalarım sırasında tarafıma burs desteği sağlayarak maddî bir kaygı duymadan teze yeterince vakit ayırabilmeme imkan sunan Türk Tarih Kurumu'na teşekkürü bir borç bilirim. Aksi hâlde bu süre içerisinde, böyle yoğun bir arşiv çalışması mümkün olamazdı. Danışmanım, değerli hocam Recep Ahışhalı'ya tez boyunca yaptığı değerli yorumları ve bana gösterdiği tahammül için çok teşekkür ederim. Kendisinin bilgi ve tecrübelerinden istifade edebilmek benim için büyük bir şanstı. Çalışmamın başından sonuna kadar desteğini benden esirgemeyen, değerli vaktini ayıran ve çözmekte zorlandığım her noktada bilgi ve tecrübesiyle bana tavsiyelerde bulunan, beni teşvik eden kıymetli hocam Murat Uluskan'a ayrıca teşekkür ederim. Tezimi titizlikle okuyarak ufuk açıcı yorumları ile çalışmama katkı sağlayan, desteğini esirgemeyen çok kıymetli hocam Tufan Gündüz'e; değerli yorum ve tavsiyeleri için saygıdeğer hocalarım Vahdettin Engin, Abdülkadir Özcan, Ufuk Gülsoy ve Yunus Uğur'a teşekkürlerimi sunarım. Uzun vakitlerini ayırarak tezi baştan sona titizlikle okuyan, tashih eden, kaynak ulaşımından okumakta zorlandığım Osmanlıca kelimelere kadar defalarca yardımlarını gördüğüm ve kimi zaman bunalttığım değerli meslektaşlarım ve arkadaşlarım Ebubekir Al, Hüseyin Onur Ercan ve Mustafa Öksüz'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Tezin bu hâle gelmesinde katkıları çok büyük. Ayrıca uzun

yıllar desteğini hissettiğim, bu tezin her aşamasında yanımda olan değerli meslektaşım ve arkadaşım Nurdan Gür'e ve diğer meslektaş ve arkadaşlarım Hitomi İto, Kübra Fettahoğlu ve Nermin Genç'e çok teşekkür ederim. Son olarak çalışmalarım sırasında neredeyse bütün vaktimi geçirdiğim Osmanlı Arşivi ile İSAM Kütüphanesi'nin idareci ve çalışanlarına da araştırmacılara her türlü imkânı, kolaylığı sağladıkları ve nezaketleri için ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Nihal Metin

İstanbul 2021

ÖZET

XVIII. yüzyılda İstanbul'a yapılan göçler hakkında temel görüş; bu yüzyılda iç göçün artık önlenemez bir hâl aldığı, yöneticilerin ise bunu durdurmaya ve hatta zaman zaman şehrin tahliyesine çalıştığı yönündedir. Buradan hareketle bu tez çalışmasında, göçlerin gerçekten artıp artmadığı, İstanbul'un nereden ve neden göç aldığı, göçün ne gibi sonuçlarının olduğu sorularına cevap arandı. Önceki yüzyıllarla karşılaştırmalı olarak göçün seyri aktararak yöneticilerin buna karşın ne gibi tedbirler aldığı ve bu tedbirlerin istenilen sonucu verip vermediği tespit edilmeye çalışıldı. Ayrıca hem taşrada hem de başkentteki sosyo-ekonomik hayat ile idarî yapının bu yüzyılda nasıl bir dönüşüm yaşadığı incelendi. Bu nedenle gerek taşradaki reayayı etkileyen faktörlere gerekse İstanbul'daki göçmenlerin hayatlarına daha yakından bakıldı. Göçmenlerin İstanbul'a nasıl ve hangi yollardan geldikleri, yerleşmek için neden İstanbul'u seçtikleri, burada neden istenmedikleri ve şehirden geri gönderilme sürecinin nasıl işlediği gibi sorular cevaplandırılmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İstanbul, göç, göçmen, XVIII. yüzyıl, reaya, nüfus hareketleri, geri iskan, bekâr, serseri, ev göçü, yol izni, kefâlet.

ABSTRACT

The basic view on migration to Istanbul in the XVIII century is that in that century, domestic migration became unstoppable and the administrators tried to stop it and even at times attempted to evacuate the city. Based on this, in this thesis, answers were sought to the questions of whether migration actually increased or not, from where and why Istanbul received migration, and what kind of consequences the migrations had. By comparing with previous centuries, the course of migration and the kind of measures the administrators took in the face of migration were described in order to determine if the measures yielded the desired results or not. In addition, it was examined how the socio-economic life and administrative structure both transformed in the provinces and in the capital during this century. For this reason, both the factors affecting the citizens in the provinces and the lives of immigrants in Istanbul were examined more closely. In addition, we sought answers to questions such as how and by what routes immigrants came to Istanbul, why they chose Istanbul to settle, why they were not wanted there and how the sending back process worked.

Keywords: Ottoman, Istanbul, migration, immigrant, XVIII. century, reaya, population movements, back settlement, bachelor, vagrants (unemployed), familial migrants, travel permission, guaranty.

KISALTMALAR

a.g.e.	:	adı geçen eser
a.g.m.	:	adı geçen makale
a.g.t.	:	adı geçen tez
AÇ.ŞS.	:	Ahi Çelebi Şer'yye Sicili
ADV.N.(DOS)	:	Bâb-1 Âsafî Divân-ı Hümâyûn Kalemî Dosyaları
ADVNS.AHK.A.d.	:	Anadolu Ahkâm Defterleri
ADVNS.AHK.ER.d.	:	Erzurum Ahkâm Defterleri
ADVNS.AHK.İS.d.	:	İstanbul Ahkâm Defterleri
ADVNS.AHK.KR.d.	:	Karaman Ahkâm Defterleri
ADVNS.AHK.SS.d.	:	Sivas Ahkâm Defterleri
ADVNS.AHK.TR.d.	:	Trabzon Ahkâm Defterleri
ADVNS.KLB.d.	:	Bâb-1 Âsafî Kalebend Defterleri
ADVNS.MHM.d.	:	Bâb-1 Âsafî Divân-ı Hümâyûn Mühimme Defterleri
ADVNS.MHM.ZYL.d.	:	Bâb-1 Âsafî Divân-ı Hümâyûn Mühimme Zeylleri
ADV.N.ŞKT.(DOS)	:	Bâb-1 Asâfî Divân-ı Hümâyûn Şikâyet Kalemî Dosyaları
ADVNS.ŞKT.d.	:	Bâb-1 Âsafî Atik Şikâyet Defterleri
AE.SABH.I	:	Ali Emîrî I. Abdülhamid
AE.SAMD.III	:	Ali Emîrî III. Ahmed
AE.SMHD.I	:	Ali Emîrî I. Mahmud
AE.SMST.III	:	Ali Emîrî III. Mustafa
Ams. ŞS.	:	Amasya Şer'yye Sicili

Ank. ŞS.	:	Ankara Şer'yye Sicili
AÜDTCF	:	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
B	:	Receb
bkz.	:	bakınız
Bab ŞS.	:	İstanbul Bab Mahkemesi Şer'yye Sicili
Bl. ŞS.	:	Bolu Şer'yye Sicili
Blk. ŞS.	:	Balıkesir Şer'yye Sicili
BOA	:	Başkanlık Osmanlı Arşivi
Br. ŞS.	:	Bursa Şer'yye Sicili
C	:	Cemâziye'l-âhir
c.	:	cilt
C.AS	:	Cevdet Askeriye
C.DH	:	Cevdet Dahiliye
C.ML	:	Cevdet Maliye
C.ZB	:	Cevdet Zabtiye
CA	:	Cemâziye'l-evvel
Çnk. ŞS.	:	Çankırı Şer'yye Sicili
çev.	:	çeviren
D.BŞM.İGE.(DOS)	:	Bâb-1 Defteri İstanbul Gümrük Eminliği
der.	:	derleyen
ed.	:	editör
Edr. ŞS.	:	Edirne Şer'yye Sicili

G.ŞS.	:	Galata Şer'yye Sicili
h.	:	hüküm
H.	:	Hicrî
HAT	:	Hatt-ı Hümâyûn
haz.	:	hazırlayan
HH.ŞS.	:	Havass-ı Hümâyûn Şer'yye Sicili
Hsk. ŞS.	:	Hasköy Şer'yye Sicili
İE.DH	:	İbnülemin Dahiliye
İE.SH	:	İbnülemin Sıhhiye
İ. ŞS.	:	İstanbul Mahkemesi Şer'yye Sicili
ktp.	:	kitap
L	:	Şevval
M	:	Muharrem
M.	:	Miladî
N	:	Ramazan
nr.	:	numara
OTAM	:	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
Örn.	:	örnek
R	:	Rebîü'l-âhir
RA	:	Rebîü'l-evvel
S	:	Safer
s.	:	sayfa

sad.	:	sadeleştiren
sy.	:	sayı
Ş	:	Şaban
<i>TDVİA</i>	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
terc.	:	tercüme eden
Trb. ŞS.	:	Trabzon Şer'yye Sicili
TS.MA.e	:	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
Ü.ŞS.	:	Üsküdar Şer'yye Sicili
vd.	:	ve diğer
vol.	:	volume
vs.	:	vesair
yay.	:	yayın
YB	:	Yabancı Arşivler
YL	:	Yüksek Lisans
Z	:	Zilhicce
ZA	:	Zilkâde

KAYNAKLARA DAİR

I. Arşiv Kaynakları

A- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

a- Defterler

Mühimme Defterleri - ADVNS.MHM.d.: Divân-ı Hümâyûn'da alınan kararların kaydedildiği bu defterler sayesinde XVIII. yüzyılda göçle ilgili hükümlerin yoğunlaştığı dönem tespit edilebildi. Ordu Mühimmeleri hariç olmak üzere XVIII. yüzyıla ait (n.111-211, 57), Mühimme Zeylleriyle (n.11-14, 17) beraber taranan 96 adet defterden doğrudan konumuzla ilgili çok sayıda hükme ulaşıldı. Bu hükümler sayesinde devletin gözünden göçün nedenleri ve zararları anlaşılmakla beraber asıl katkı sağladıkları konu, devletin göçü ve göçmenleri durdurmaya yönelik attığı adımlardı. Özellikle devlet görevlilerine bu konuda gönderilen uyarı maiyetindeki fermânlarla sıkça rastlandı. Bunlar gerek göçmenlerin yakalanması ve geri gönderilmeleri konusunda İstanbul'daki sorumlulara gerekse taşrada göçe engel olması gereken memurlara hitaben kaleme alınan fermânlardı. Neredeyse her konu başlığında *Mühimme Defterlerinin* verdiği bilgilerden yararlanıldı.

Atik Şikâyet Defterleri - ADVNS.ŞKT.d. : *Şikâyet Defterleri* ise bu defa halkın bakış açısından, özellikle göçün nedenlerini ve göç veren bölgelere olan zararlarını daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. XVIII. yüzyıla ait bu defterler (n.35-199) tam anlamıyla dönemin sosyal hayatına ışık tutmaktadır. Çalışma sırasında *Şikâyet Defterlerinden* ulaşılan kayıtlar arttıkça şikâyetlerin yoğunlaştığı konuları tasnif etme ihtiyacı doğdu ve yaklaşık on iki başlık belirlendi. Bunlar; vergiye muhalefet, haksız vergi talepleri, iç göç, eşkıya korkusu, ziraat ve iskan yerlerine dair anlaşmazlıklar gibi hem reayanın hem de ehl-i örfün problemlerine dayalı konulardı. Göçün nedenleri ve göç veren yerler konusunda en büyük katkıyı da bu belgeler sağladı. Defterler tarandıktan sonra şikâyet konularının ne ağırlıkta olduğu, hangi bölgenin daha problemli olduğu ve kronolojik olarak hangi dönemde, hangi sorunların ön plana çıktığı gibi soruların cevaplarını bulmak mümkün oldu.

Ahkâm Defterleri - ADVNS.AHK.[...].d. : *Ahkâm Defterleri* de *Şikâyet Defterleri* ile benzer içeriklere sahiptir. 1742 yılından itibaren tutulmaya başlanan bu defterler eyaletlere göre düzenlenmiştir. Bunlardan Anadolu, Erzurum, Karaman, Sivas, Trabzon ve İstanbul Ahkâm Defterleri incelendi. *İstanbul Ahkâm Defterlerinin* ilk 10 cildi daha önce Ahmet Kal'a ve ekibi tarafından hazırlanan proje çerçevesinde yayınlandığı için bu

çalışmadan da yararlanıldı¹. İçerik olarak *Şikâyet Defterlerinde* belirlediğimiz tasnif konuları bu defterlerdeki kayıtlar için de kullanıldı. Daha önce *Şikâyet Defterlerinde* Karaman ve Sivas eyaletlerinden İstanbul'a göçe dair çok daha yoğun kayıt olduğu fark edilmişti. Bu araştırma sırasında da *Sivas ve Karaman Ahkâm Defterlerinin* konumuza dair daha zengin bir muhtevaya sahip olduğu bir kez daha görüldü. *İstanbul Ahkâm Defterleri* ise tezimizin diğer bölümleri için de, özellikle İstanbul'daki göçmenlere dair çok daha ayrıntılı bilgiler içermekteydi. Kendileri hakkında sipahilerinin şikâyetleri oldukça fazlaydı. Göçmenlerin ise savunmalarını ve yol izni alma çabalarını bu defterlerdeki kayıtlarda görebiliyoruz. Hem *Şikâyet* hem de *Ahkâm Defterleri* sayesinde taşradaki sosyal hayata, yönetici-yönetilen ilişkisine çok daha yakından bakabilme fırsatı bulundu.

Kalebend Defterleri - A.DVNS.KLB.d : Bu defterlerde başta gümrük emini olmak üzere ilgili görevlilere hitaben göçmenlerin yakalanma ve geri gönderilmelerine dair emirler bulunmaktadır. Göçmenlerin nerede ve kimler tarafından, neden yakalandıkları, nereye gönderilecekleri gibi bilgiler kaydedilmiştir.

b- Dosyalar

Arşivdeki tarama faaliyetleri sırasında en fazla mesai gerektiren alan dosya taramalarıdır. Bunlardan mevcudu daha az olan ***Bâb-ı Asâfi Divân-ı Hümayûn Kalemî [(ADV.N.(DOS))]*** dosyalarında araştırma dönemine ait belgelerin tamamı incelenirken ***Bâb-ı Asâfi Divân-ı Hümayûn Şikâyet Kalemî [ADV.N.ŞKT.(DOS)]*** dosyalarında ise planlı bir kısıtlamaya gitme ihtiyacı duyuldu. Zira örneğin bu fonda sadece H. 1170 yılına ait 100'den fazla dosya bulunmaktadır. Üstelik bu dosyaların tamamı görülse dahi *Şikâyet Defterlerindeki* muhteviyatın ötesine geçilemeyecekti. Bu nedenle tespit edilen döneme yoğunlaşıldı. Nitekim konuyla ilgili bu dosyalardan bir kısım belgeye ulaşılmış olsa dahi taranan çok sayıda belgeye rağmen istenen nicelik ve nicelikte belgeye rastlanmadı.

Bâb-ı Defteri Başmuhasebe İstanbul Gümrük Eminliği [D.BŞM.İGE.(DOS)] dosyalarında ise gümrük eminine hitaben yakalanan serserilerin vilayetlerine iadeleri hakkında yazılan emirler bulunmaktadır. Bu belgelerde isim isim şahısların memleketleri kaydedilmektedir. Ayrıca yine bu belgeler sayesinde yakalanan şahısların kim tarafından nerede yakalandıkları, nerede tutuklu bulundukları, kim tarafından ve nasıl gönderilecekleri, yol ücretleri gibi bilgileri edinmek mümkün oldu.

¹ *İstanbul Külliyyâtı - İstanbul Ahkâm Defterleri*, proje yönt. Ahmet Kal'a, İstanbul 1998.

c- Farklı Fonlarda Bulunan Belgeler

Arşivde göçle ilgili çok sayıda belgeye sahip bir diğer grup, farklı fonlara dağılmış halde bulunan belgelerdi. Bu fonlar İstanbul ve taşradaki siyasî, iktisadî ve sosyal hayatı yansıtmaları açısından çok çeşitli konularda belgeler ihtiva ediyorlardı. Örneğin yangınlar, kıtlıklar, hastalıklar, eşkıyalık faaliyetleri, askerî faaliyetler, vergiler gibi başlıklarda bunlardan yararlanıldı. Bahsedilen fonlardan en fazla yararlanılanlar *Cevdet - C. (Dahiliye, Askeriye, Belediye, Zabtiye)*, *Ali Emîrî - AE.(III. Ahmed, III. Osman, I. Mahmud, III. Mustafa, I. Abdülhamid)*, *İbnülemin - İE. (Dahiliye, Sıhhiye)* ve *Hatt-ı Hümayûn - HAT*'dır.

B- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi

Şer'îyye Sicilleri - ŞS. : Çalışmanın diğer bir önemli kaynağı da kadıların kazaya dair idarî ve hukukî her türlü kaydı bulundurduğu *Şer'îyye Sicilleri*dir. Ancak araştırma süresinin uzunluğuna dayalı olarak ortaya çıkan doküman yoğunluğu problemi bu defterler incelenirken de ortaya çıkmıştır. XVIII. yüzyıldan günümüze çok sayıda sicil kalmıştır. Örneğin yalnızca XVIII. yüzyıl İstanbulu'na ait üç binden fazla sicil vardır. Bu nedenle bu defterler incelenirken de en fazla veri sağlayabilecek ve en iyi örneği oluşturabilecek bölgelerin ve dönemin sicilleri seçilmeliydi. Bunun için mevcut belgelere ve literatüre bağlı olarak İstanbul'da göçmen yoğunluğunun en fazla olabileceği hem Anadolu hem de Avrupa yakasındaki muhtemel merkezler belirlendi. İstanbul için incelenen defterler; İstanbul Bab mahkemesi, Üsküdar, Eyüp (Havas-ı Hümayûn), Ahi Çelebi, Galata, İstanbul, Balat ve Hasköy'e aittir. Taşraya dair incelenen defterler ise Edirne, Trabzon, Amasya, Ankara, Karaman, Kayseri, Kastamonu, Konya, Balıkesir, Bursa ve Çankırı mahkemelerine aittir. Taşradaki seçimleri yaparken hem daha çok göç verdiği düşünülen yerler hem de göç konusunda fermânların yoğun olarak gönderildiği merkezler olmalarına dikkat edilmiştir. Ancak örneğin Sivas ve Eğin sicillerinden, araştırma dönemimize ait defterler bulunmadığından dolayı yararlanılamamıştır. Taşra için özellikle, Edirne, Trabzon ve Ankara'ya ait defterlerin çok daha fazla katkısı olmuştur. İstanbul için ise başta Üsküdar ve Bab mahkemesi olmak üzere Ahi Çelebi, Eyüp ve Galata mahkemelerine ait defterler konuyla ilgili daha yoğun belgeler ihtiva ediyorlardı. Üstelik neredeyse her başlık altında bu belgelerden yararlanma imkânı olabilecek kadar çeşitli konulara değiniliyordu. Bu defterler sayesinde hem taşradan gelip şikâyetle bulunanların, hem İstanbul'daki göçmenlerin yaşantıları görülebildi.

İstanbul’da nerede yaşadıkları, nasıl barındıkları, nereli oldukları, hayatlarını nasıl kazandıkları, dinleri, davaya neden konu oldukları, mal varlıkları, kendileri hakkında ahalinin ne gibi şikâyetleri olduğu, memleketleri ile nasıl bir irtibatları olduğu gibi soruların cevabını bulmak mümkün oldu.

Siciller sosyal hayata dair araştırma yapanlar için oldukça yoğun bilgi içeren renkli defterlerdir. Üstelik sadece dava kayıtlarını değil, çok çeşitli belgeler de ihtiva ederler. Örneğin çoğu zaman bu defterlere kaydedilen fermânlar da çalışmamıza büyük katkı sağladı. *Kefil Defterleri*, *Narh Defterleri* gibi kayıtlar da konumuz açısından önemli verilerdi.

II. Kronikler

Târîh-i Râşid ve Zeyli (1666-1728): Vak‘anüvis Râşid Mehmed Efendi tarafından kaleme alınan eser, bu çalışmada en fazla yararlanılan kaynaklardan biridir. 1714’te Sadrazam Damad İbrahim Paşa tarafından vak‘anüvislik görevine getirilen Râşid Efendi, selefi Naimâ’nın bıraktığı yerden devam ederek vekâyî yazımına başlar. Eseri 1660’dan 1722’ye kadar olan olayları kapsar. Kendisinden sonra göreve gelen Küçük Çelebizâde İsmail Âsım Efendi ise onun kaldığı tarihten 1728’e kadar olan hadiseleri kaydeder ve eseri *Târîh-i Râşid Zeyli* olarak basılır. *Târîh-i Râşid ve Zeyli* konumuz açısından III. Ahmed döneminde gelişen siyasî ve sosyal hadiseler hakkında önemli bilgiler verir. İstanbul’daki yangınlardan Anadolu’daki eşkıya baskınlarına kadar çok çeşitli meselelerde kendisine başvuruldu. Ayrıca göç konusuyla ilgili de önemli fermân kayıtları ihtiva eder².

Nusretnâme (1695-1721): Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Kâtip Çelebi’nin *Fezleke* adlı eserine zeyl olarak onun kaldığı yer olan 1654’ten başlayarak *Silahdar Tarihi* olarak adlandırılan eserini kaleme almıştır. Bu eserin 1695-1721 yılları arasındaki dönemi anlattığı kısma ise *Nusretnâme* adı verilmiştir³. Anadolu’daki eşkıya tahakkümü ve II. Mustafa’nın Edirne seçimine dair kendisinden istifade edilmiştir.

² Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, I-III, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır ve Zeki İzgöer, İstanbul 2013.

³ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, haz. Mehmet Topal, Ankara 2018.

Abdi Tarihi (1730): Abdi Efendi'nin 1730 tarihindeki olayları kaydettiği bu eser, Patrona Halil İsyanı hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan biridir. Bu çalışmada da isyanın değerlendirildiği bölümde *Abdi Tarihi*'nden geniş ölçüde faydalanıldı⁴.

Mür'î't-Tevârih (1733/34-1777): Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi tarafından kaleme alınan bu eserden, geniş bir kapsama sahip olması ve dönemin sosyal hadiselerini de ele alması nedeniyle çok defa yararlanıldı. Yazar İstanbul'da 1730 Patrona Halil İsyanı'nı yaşayanlardan biridir. Eser Kâtip Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârih* adlı eseri tezyil edilerek oluşturulmuştur. *Takvîmü't-Tevârih*, Hz. Âdem'den 1648'e kadar gelmiş daha sonra farklı kişiler tarafından zeyiller yapılarak 1736/37 yılına kadar genişletilmiştir. Süleyman Efendi ise bu zeyilleri ile birlikte eseri tekrar ele almış ve 1733/34-1777 yılları arasındaki hadiseleri de yine aynı sistem ile yani ay ve yıl sırasına göre aktararak ayrı bir zeyl olarak hazırlamıştır⁵. Bu esere İstanbul'daki yangınlar, depremler, kıtlık, isyanlar ve Anadolu'daki levendat eşkıyası gibi çeşitli konularda birçok defa başvuruldu.

Subhî Tarihi (1730-1744): Eserde üç müellifin kaleme aldığı kayıtlar bulunmaktadır. Birincisi 1730'da vak'anüvis olan Sâmi Efendi'dir ve kendisi 1730-1734 yılları arasında meydana gelen hadiseleri anlatır ancak müstakil bir eser bırakamamıştır. Kendisinden sonra göreve gelen Şâkir Efendi ise H. 1145-1148 yılları arasındaki olayları kaydetmiş, ancak o da selefi gibi müstakil bir eser bırakamamıştır. 1739'da resmî tarih yazıcılığına getirilen Subhî Efendi 4 yıl bu görevi sürdürmüştür. Subhî Mehmed Efendi, selefleri Sâmi ve Şâkir Efendi tarafından kaleme alınan kayıtları bir araya getirmiş ve bu eser *Subhî Tarihi Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte* adıyla basılmıştır⁶. Bu kıymetli eser I. Mahmud dönemine ait sosyal ve siyasî olayları ihtiva etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada da sıkça kendisinden faydalanıldı. Kendisinden gerek İstanbul gerekse taşradaki gelişmeleri takip etmek mümkündür. Patrona Halil İsyanı, İstanbul'daki yangınlar ve kıtlık, eşkıyalık olayları, yeniçerilerin nizamı gibi konumuzla yakından ilgili kayıtları ihtiva etmektedir.

İzzî Tarihi (1744-1752): Subhî Efendi'den sonra vak'anüvislik görevine getirilen İzzî Süleyman Efendi 1744-1752 yılları arasında meydana gelen hadiseleri kaleme almıştır. Eserde yer alan *adalet fermânı* sureti önemli olmakla birlikte konumuz açısından

⁴ Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Ankara 1999.

⁵ Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi *Târîhi Mür'î't-Tevârih*, I-III, haz. Münir Aktepe, İstanbul 1976-1981.

⁶ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi-Sâmi ve Şâkir Tarihleriyle Birlikte*, haz. Mesut Aydın, İstanbul 2007.

yine önem arz eden 1748’de göçmen Kürtler tarafından İstanbul Bitpazarı’nda çıkarılan olay da ele alınmaktadır⁷.

Hâkim Tarihi (1753-1766): İzzî Efendi’den hemen sonra Seyyid Mehmed Hâkim vak‘anüvislik yapmış ve görevde kaldığı yıllar olan 1753-1766 arasındaki hadiseleri kaydetmiştir. Sivri dili sayesinde okuması oldukça zevkli bir anlatıma sahiptir. Hem Anadolu ve Rumeli’deki hem de İstanbul’daki sosyal hayata dair pek çok vaka kaydetmiştir. Yangınlar, depremler, kılık-kıyafet düzenlemeleri, eşkıyalık olayları bunlardan sadece birkaçıdır⁸.

Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakā’iku’l-Ahbâr (1752-1774): 1783 ilâ 1794 arasında aralıklarla dört defa vak‘anüvislik yapmış olan Ahmed Vâsıf Efendi, hem kendi görev yıllarını hem de kendisinden önceki vak‘anüvislerin dönemlerini kaydeder ve böylelikle arada boşluklar olmakla birlikte 1753-1804 yılları arasını kaleme alır. Bu çalışmada yararlanılan eseri ise 1752-1774 arasındaki olayları aktardığı *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakā’iku’l-Ahbâr* isimli eseridir. Bu eserde de su ve iâşe kıtlığı, Sakarya kanal projesi, 1766 depremi, yangınlar ve levendat eşkıyası gibi hem taşradaki hem de başkentteki pek çok sosyal hadiseye yer verilmiştir⁹.

⁷ İzzî Süleymân Efendi, *İzzî Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2019.

⁸ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, I-II, haz. Tahir Güngör, İstanbul 2019.

⁹ Ahmed Vâsıf Efendi ve *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakā’iku’l-Ahbâr’ı 1166-1188/1752-1774*, haz. Nevzat Sağlam, Ankara 2020.

GİRİŞ

1. Göç Tanımları, Çeşitleri ve Teorileri

Göç konusunda mevcut literatür incelendiğinde farklı göç tanımlarının ve teorilerinin olduğu geniş bir araştırma sahası karşımıza çıkmaktadır. TDK'nın güncel sözlüğünde göç “*Ekonomik, toplumsal, siyasî sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret.*” şeklinde tanımlamıştır¹⁰. R. Keleş ise yaptığı tanımlamada “*genellikle yerleşmek amacıyla*” ifadesine yer vererek göçün farklı bir yönüne değinmiştir¹¹. Aynı şekilde S. Üner de göçü “*Kent, köy gibi bir yerleşme biriminden diğerine yerleşmek amacıyla yapılan bir nüfus hareketi*” olarak tanımlamıştır¹².

Göç olgusunun açıklamasında da zaman içerisinde çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu konuda akla ilk gelen isim 1885'te yayınladığı *göç kanunları* ile Ravenstein'dır. Ona göre;

- 1- Göçmenlerin büyük çoğunluğu sadece kısa mesafeli yerlere göçer.
- 2- Ekonomik büyüme ile kent, kendisini çevreleyen yerlerden hızla nüfus çeker ve kırsal kesimde oluşan boşluğu da daha uzak bölgelerden gelenler doldurur. Bu durum basamaklı şekilde böylece devam eder ve sonuçta kentin avantajları hissedildikçe göç tüm ülkeye yayılır.
- 3- Bu yayılma ve emme süreci benzer özelliklerdedir. Göçmenler için amaç, kentin gelişen ekonomik ve ticarî olanaklarından faydalanmaktır. Kentin ihtiyaç duyduğu işgücü bu göçle karşılanır.
- 4- Her göç dalgası, bunu karşılayan karşı bir dalga yaratır. Bu durum zincirleme olarak devam eder.
- 5- Uzun mesafeye göç edenler daha çok büyük ticaret ve endüstri merkezlerini tercih ederler.
- 6- Kent yerlileri, kırsal kesim yerlilerine göre daha az göç etme eğilimindedir.
- 7- Kadınlar erkeklere göre daha fazla göç etme eğilimindedir¹³.

¹⁰ <https://sozluk.gov.tr/> (26.09.2018)

¹¹ Ruşen Keleş, *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1980, s. 53.

¹² Sunday Üner, *Nüfusbilim Sözlüğü*, Ankara 1972, s. 77.

¹³ E. G. Ravenstein, “The Laws Of Migration”, *Journal of The Royal Statistical Society of London*, vol. 48, no. 2, (1885), s. 167-235.

1965'te E. Lee, Ravenstein'in öne sürdüğü göç kanunlarından yola çıkarak kaleme aldığı makalesinde, göçün oluşumuna dair itici ve çekici faktörler olduğunu saptar. *İtme ve çekme teorisine* göre göç etme kararına etki eden mevcut konumdaki *itici* ve varılmak istenen yerdeki *çekici* faktörler ve bunların yanı sıra araya giren engeller ve kişisel faktörler vardır¹⁴.

İtme-çekme teorisini değerlendiren Petersen ise, itme ve çekme faktörlerinin altında yatan asıl sebeplerin ne olduğu sorusuna odaklanır. Neden bazı insanlar göç ederken diğerleri etmiyor? Ona göre bazı kişiler yeni olanı başarmanın bir yolu olarak göç ederler. Buna yenilikçi göç denilebilir. Diğerleri ise sahip olduklarını korumak için, şartların değişmesine tepki olarak göç ederler. Buna da *muhafazakâr göç* denilebilir¹⁵.

Stouffer'in bahsettiği *kesişen fırsatlar teorisine* göre ise belli bir uzaklığa göç edenlerin sayısı gittikleri yerdeki fırsatların çokluğuyla orantılıdır. Yani gidilecek yerde iş bulma imkânı fazla ise oraya göç edecek insan sayısı da fazla olacaktır. Göç mesafesinin kısalığı da o yere göç eden kişi sayısını arttırmaktadır¹⁶.

Wilpert ise *ilişkiler ağı teorisinde*, öncü göçmenlerin göç veren ve alan toplumları birbirine bağlayan bir altyapı oluşturduğunu, bu bağlantının göç veren toplumdaki diğer bireylere göçme olanağı sağladığını iddia eder. Yeni göç dalgaları, kurulmuş olan bu ağı harekete geçirir ve sonradan göç edenler, ilk gelenlerin tecrübelerinden yararlanırlar¹⁷. Bu ağlar göçmenlerin gittikleri yerlerde uyumlarını kolaylaştırır, o topluma hızlıca adapte olmalarını sağlar, göçün masraflarını azaltmaya yardımcı olur ve geldikleri yerlerdeki göçmenler ile anayurtlarından henüz göç etmeyenler arasında bir bağ oluştururlar¹⁸.

Bir diğer teori, Wallerstein'in *dünya sistemleri* teorisidir. 1974'te geliştirdiği bu teoriye göre sistemin kökenleri XVI. yüzyıla dayanmaktadır. Buna göre merkezdeki

¹⁴ Barbara Kalinowska, Magdalena Knapinńska, "Review of Chosen Migration Theories", *Economics & Competition Policy*, vol. 5, no. 14, (2009), s. 47; Everett S. Lee, "A Theory of Migration", *Demography*, vol. 3, no. 1, (1966), s. 47-57.

¹⁵ William Petersen, "A General Typology of Migration", *American Sociological Review*, vol. 23, no. 2, (1958), s. 256-265.

¹⁶ A. S. Stouffer, "Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance", *American Sociological Review*, vol. 5, no. 6, (1940), s. 845-867.

¹⁷ Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Ankara 2004, s. 50.

¹⁸ Douglas T. Gurak, Fe Caces, "Migration Networks and The Shaping of Migration Systems", *International Migration Systems. A Global Approach*, ed. Mary Kritz, Oxford 1992, s. 153-154.

kapitalist ağlar, kapitalist olmayan toplumların çevre dokularına sızmaya başlayınca, onlar da çevredeki gelişmiş ülkelere, büyük kentlere doğru göç etmeye başlarlar¹⁹.

Göç eden kişinin karar verme süreci üzerindeki varsayımlardan bahseden İ. Tekeli ve L. Erder ise kişilerin *akılcı* ya da *razı olucu* karar modellerini ele alır. İlkine göre kişi, elde edeceği faydalar kayıplarından fazlaysa göç kararını verir. İkincisine göre ise kişinin beklenti düzeyi belirleyicidir. Fırsatlara göre bu düzeyi düşürür ya da yükseltir. Göç edecek kişilerin bu fırsatları algılama ve araştırmasını ise akrabaları ve tanıdıkları kolaylaştırır. Bu noktada hedef yerdeki daha önceden göç etmiş olanların miktarı da önemlidir. Bir toplumda herkes göç etme kararı almamaktadır. Bu nedenle göç edenlerle etmeyenler arasındaki farklılıklar dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla göç edecek kişinin göç etme kapasitesinde olması, istekli olması ve bununla beraber yaşı, hüneri ve cinsiyeti gibi özellikleri de ele alınmalıdır²⁰.

Göç çeşitleri ise Petersen'e göre 4'e ayrılmaktadır: *İlkel Göçler*: Göçebe toplulukların, doğadaki çevresel faktörlerin etkisiyle gerçekleştirdikleri göçlerdir. *Zoraki Göçler*: İnsanların, devlet ya da sosyal kurumların yarattığı baskı nedeniyle yaptığı göçlerdir. *Serbest Göçler*: Herhangi bir itici güç olmadan kişinin göç kararını kendisinin aldığı göçlerdir. *Kitlesel Göçler*: Petersen bu kategoriye zincirleme göç kavramı ile açıklar. Ona göre kitlesel göç, serbest göçmenlerin izinden giden göçmenlerle, göçün kolektif bir hâl almasıdır²¹. Biz ise çalışmamızda kitlesel ve zincirleme göçleri ayrı değerlendiriyoruz. İncelediğimiz dönemde göçler *kitlesel*, yani ekonomik ve sosyal nedenlerle herhangi bir travmaya bağlı olarak toplumun tüm katmanları kapsayan göç değil; *zincirleme* yani öncüllerin etkisiyle diğer bireylerin de göç etmeye karar verdiği göçlerdir.

Daha detaylı tasniflerde ise göçler için; yasal olup olmamasına göre (düzenli, düzensiz), konusuna göre (zoraki göç, adım göç, emek göçü, mübadele, beyin göçü, grup göçü), süresine göre (sürekli, mevsimlik), istekliliğe göre (gönüllü, zorunlu), sınırlara göre (iç göç, kırdan kente göç, kentten kırsala göç, dış göç) ve göç edenin statüsüne göre

¹⁹ Nermin Abadan-Unat, *Bitmeyen Göç*, İstanbul 2002, s. 15-16.

²⁰ İlhan Tekeli, Leila Erder, *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Ankara 1978, s. 22-36.

²¹ William Petersen, "a.g.m.", s. 256-265.

(sığınmacı, göçmen, mülteci, ülke içinde yerinden olan, düzensiz göçmen, kaçak) farklı tanımlar yapılmaktadır²².

2. Kanunnâmelere Göre Osmanlı Devleti'nin Göç Politikası

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan iç göçleri anlamak adına ise öncelikle yönetimin göç politikasına bakmak gerekmektedir. Bu amaçla kanunnâmelerden büyük ölçüde yararlanılabilir²³. Osmanlı'nın göç konusunda yaklaşımının, ekonomisi tarıma dayalı bir devletin bakış açısıyla olduğu söylenebilir. Devletin bekası için sistemin, yani üretimin devamlılığının sağlanması esastır. Bunun için arzu edilen; herkesin yerli yerinde, yani kayıtlı oldukları yerde oturması ve toprağıyla meşgul olması, üretmesi, vergisini ödemesidir. Burada asıl önem verilen durum, toprağın kesinlikle boş bırakılmamasıdır. Bu nedenle üretimi, toprağını ekip biçmeyi sürdürdüğü müddetçe sorun görülmemiştir. Ancak yine de reayanın oturduğu yerin farklı olması kontrolü zor bir durumdu ve zamanla üretimin, vergi sisteminin aksamasına neden olabilecek problemler doğurabilirdi. Bu nedenle reayanın tam bir hareket serbestiyetine sahip olması devlet açısından istenen bir durum değildi. Sistemin sağlıklı işleyebilmesi için herkesin kayıtlı olduğu yerde oturması, ekip biçmesi istenirdi. Böylece toplanacak vergi önceden bilinir, herhangi bir gelir kaybı yaşanmazdı.

Devlet, öncelikle reayanın ekip biçtiği toprağı boş bırakmaması için kanunlar vasıtasıyla ekonomik bir yaptırım uygulamış, caydırıcı olmaya çalışmıştır. Bu manada çift-bozan vergisi, reayanın kayıtlı bulunduğu yeri terk edip toprağını boş bırakmasının ya da ziraatı bırakıp başka bir sanatla ilgilenmesinin bedeliydi²⁴. Ancak göç eden kişi her yıl gelip yerlerini ekip, vergilerini ödüyorsa sırf göç ettiği için çift-bozan istenemezdi²⁵. Buradan da anlaşılıyor ki mühim olan göçü engellemek değil, toprağın boş kalmamasını sağlamak, üretimi ve vergiyi düşürmemektir. Yani hem sipahiyi hem ahaliyi hem de

²² Salih Barışık, "Göç Kavramı, Tanımı ve Türleri", *Küreselleşen Dünyada Fırsat Arayışında Uluslararası Göç ve Türkiye'nin Suriye Deneyimi*, İstanbul 2020, s. 1-24.

²³ Bu tezde, imparatorluğun çeşitli kanunnâmelerini derleyerek büyük bir külliyatı araştırmacıların hizmetine sunan Ahmet Akgündüz'ün "*Osmanlı Kanunnâmeleri*" eserinden büyük ölçüde faydalandık.

²⁴ "Defterde yazılır ra'yyet çift ve çubuğun bozup tasarrufunda olan zirâ'ate sâlih hâsıl verir yerlerin zirâ'at ve hirâset etmeyüp boz ve hâlî koyup kâr u kisblerin âhar san'atdan edinüp yerleri boz ve hâlî kalsa ol asıl ra'yyetin yerleri bütün çiftiden 300 akçe nisfden 150 akçe daha ekall ise kânûn-i kadîm üzere 75 akçe çiftbozan resmi alınır." (*Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*- III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri, haz. Ahmet Akgündüz, İstanbul 2016, ktp. 11, s. 109)

²⁵ "Hâlî kalan yerlerin sâhib-i arz tapu ile âhare verüp hâsıl olan ôşür ve resmin ol yeri tasarruf edenden sonra veyahud karyesinden gidüp âhar karyeye sâkin olan ra'yyet her yıl varup yerlerini zirâ'at edüp ôşür ve resmini verdikden sonra mücerred âhar yerde sâkinsin deyü çift bozan resmi taleb olunmak câiz değildir." (II. Selim Devri Merkezi ve Umumi Kanunnâmeler, ktp. 7, s. 340)

devleti zor duruma sokmamaktır. Ayrıca eğer elinde çift yoksa bu kişi kalkıp kasabaya yerleşti diye çift-bozan akçesi alınmazdı. Evlenip kazancı olduğunda *resm-i bennak* alınır²⁶. Reayanın geçerli mazereti olduğunda da çift-bozan vergisi alınmıyordu. Örneğin hastalığından, fakirliğinden veya ihtiyarlığından dolayı çiftini bozanlar vergiden muaf tutulmuşlardır²⁷. Çift-bozan vergisinin süresi ise kanunnâmelerde ucu açık bırakılmış, “yer boş kaldığı müddetçe” zararın alınabileceği söylenmiştir²⁸. Eğer kişi toprağı başkasına tevfiz edip göç etmişse, toprak boş kalmadığı için yine çift-bozan vergisi alınması uygun görülmemiştir²⁹.

Önlemlere rağmen zamanla çeşitli sebeplerle yerini yurdunu terk eden reayanın artması nedeniyle çift-bozan vergisinin miktarı da zamanla caydırıcılığının artması için artırıldı. Çift-bozan vergisi Fatih Kanunnâmesi’nde 50 akçeydi³⁰. XVI. yüzyılda bu rakam 75 akçeye, XVII. yüzyıl başında ise 300 akçeye kadar çıkartıldı:

“Mukaddemâ çiftbozan resmi 75 akçe alınırmış. Lâkin reâyânın ekseri çift ve çubuğun dağılıp kimi yerinde san‘atla meşğûl olup ve kimi dahi hariç yerlere gidüb ticârete ve gayrı mesleğe sâlik olmağla evkâf ve emlâka husûsen ze‘âmet ve timâra külli gadr olmağın bu makûlelerden zecren lehüm bütün çifti olanlardan 300 akçe ve nim çifti olanlardan 200 akçe ekall olanlardan 100’er akçe çift-bozan resmi alınmak 1013’de fermân olundu. Der zamân-ı Sultan Ahmed Han”³¹

Devletin göçle ilgili elindeki en büyük yaptırım gücü ise “*Geri İskan Kanunu*”ydu. Eğer karyesindeki reaya başka bir yere kaçmış ya da göçmüş ise 10 yıl içerisinde sipahinin -sancakbeği ve kadıların da yardımıyla- onu bulup geri getirmesi kanundu ancak aradan 10 yıl gibi bir süre geçmişse, reayanın kaldırılması artık yasaktı. Bu konuda Kanunî döneminde *caba* yani topraksız olanlar için bir parantez açılmıştır.

²⁶ “DeFTERde bir ra’iyyet üzerine çift yazılmadan ve elinde resm-i çift alınur yer olmadan köyden kalkup varup bir kasabada oturmağla çift bozan akçesi alınmaz. Nihayet müteehhil olup kâr u kisb ettikten sonra resm-i bennâk alınır.” (II. Selim Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, ktp. 7, s. 241)

²⁷ “Eğer ra’iyyet hastalığından, fakirliğinden ya pîrliğinden gücü yetmedüğünden çiftin bozsa veya bıraksa, andan süvari bennâk resmi ala, elindeki yeri gayra vere. Çift yazılıp durursun deyü çift resmin taleb etmeye.” (II. Bayezid Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, ktp. 2, s. 48)

²⁸ “Zeyd-i sipâhînin ra’iyyeti Amr karyesinden firâr edüp Bekir-i Sipâhînin karyesinde tavattun edüp 20 yıldan sonra Zeyd bulup karyesine iletmeğe yâhûd çift bozan resmin almağa kadir olur mu? El-Cevâb: 10 yıldan ziyâde mürûrundan sonra cebren nakle me’mûr değildir. Arzdan mu’attal yeri kaldıysa ta’tile göre tazmine kâdirdir resm-i çift bozan dedikleri budur. Ketebehû Pîr Mehmed” (III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 11, s. 110-11)

²⁹ “Zeyd yerlerin Amr’a tevfiz edüp âhar diyârda celây-ı vatan etdikde sâhib-i arz Zeyd’den çift-bozan resmin almağa kadir olur mı? El-cevâb: Olmaz. Tâ’til yok iken neden lâzım gelür?” (I. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 9, s. 403)

³⁰ Fâtih Devri Kanunnâmeleri, ktp. 1, s. 351.

³¹ III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 11, s. 109.

Resmini verdikten sonra bunlar göç ettiği için kaldırılamazdı. Bu da bize üretim söz konusu olmadığında devletin insanları yaşam alanı konusunda özgür bıraktığını gösteriyor. Ayrıca derbend ve evkaf reayası için de bu kanun uygulanmazdı³².

Verilen bu 10 yıllık sürenin bazı kanunnâmelerde 15 yıl olduğu görülür³³. Hatta sonradan bu müddetin 20-40 seneye kadar çıktığı olmuştur. 1613 yılında Saruhan ve civarında yerleşenleri kaldıracak görevlilerden göç edeli 20 yıl ve daha az olanları kaldırmaları istenmiştir. Bu takip süresi 1635'te 40 yıla kadar çıkmıştır³⁴. Osmanlı Devleti için bir yerin reayasının zulüm nedeniyle bile olsa başka bir yere gelmesi tehlikeli bulunmuş ve o yerin hâkimi tarafından eski topraklarına gönderilmeleri istenmiştir³⁵.

Peki, şehre göç eden kişi ne zaman şehirli olur ve kaldırılması gerekmezdi? Bu konuda kanunnâmeler yine 10 yıl³⁶, 15 yıl³⁷, 10-15 yıl³⁸, 20 yıl³⁹ gibi farklı sayılar vermektedir. Bu süre zarfında kaldırılıp döndürülebilir ama kaldırılmasa da vergisini sipahisine ödemeye devam ederdi. Süre tamamlandığında bu durum defterde kayıtlı olmasa dahi artık şehirli arasına ilhak olunurlardı. Yani kanunnâmelere göre sürenin dolması esastı⁴⁰. XVIII. yüzyıl için bu sürenin 10 yıl olarak sabitlendiği söylenebilir. Kısa

³² “Re’âyâ tâifesi müteferrika olup göçseler, gerü yerine getürmek kanundur. Ammâ 10 yıldan ziyâde bir yerde mütemekkin olsa göçürmek memnudur.” (Kanunî Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, ktp. 4, s. 307); “10 yıla değin sipahi her kanda bulur ise gerü yazıldığı yere götürüp hakkın alur ve 10 yıldan sonra vilâyet kâtibi gelüp yazıncaya değin kime ra’iyyet kayd olunursa ol hakkın alup yerinden kaldırmaya.” (III. Murad Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. 8, s. 559); “Defterde yazılı ra’iyyet kadimî karyelerinden kalkup âhar karyede varup tavattun eyleseler 10 yıldan berüde ise kaldırılıp kadimî karyelerine gönderilüp iskân etdirilir ammâ 10 yıldan ziyâde mürûr eyleyen re’âyâyı kaldırmak olmaz. Oturdukları yerde âhara ra’iyyet yazılmış değiller ise resm-i ra’iyyetlerin defter mücebince sipâhileri alur ammâ derbend ve evkaf re’âyâsında bu kânûn, icrâ olunmaz”. (III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 11, s. 110)

³³ “Timârlardan müteferrik re’âyâyı cem etmek kanundur. Ammâ 15 yıl ya da daha ziyâde mütemekkin olanı sonra yerinden kaldırmak ref’ olunmuştur.” (III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 11, s. 263)

³⁴ M. Çağatay Uluçay, 17. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1944, s. 157-159; Kâtîp Çelebi, Fezleke, II, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016, s. 853.

³⁵ “Ve bir yerin re’âyâsı zulmden kaçup ne’üzûbi’llahi te’âlâ bir âhar yere kaçuşup gitseler, yine ol yerin hâkimi anları eski mekânlarına ircâ’ etdirüp göndermek gerekdür. Tâ ki memleket harâb olmaya.” (Kanunî Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, ktp. 4, s. 275)

³⁶ “Re’âyâ neslinden bir kimesne şehirde 10 yıl dahi ziyâde tavattun etse, ammâ bu husûs re’âyâ defterinde mukayyed olmasa, anın emsali kimesneler şehir halkına ilhâk olunur.” (Kanunî Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, ktp. 4, s. 307)

³⁷ Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri, ktp. 3, s. 96.

³⁸ “Bir şehirde 10-15 yıl tavattun edüp bâ-husûs defter-i re’âyâda mukayyed olmasa, ânın gibi kimesne şehre ilhak olunur.” (Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. 5, s. 509)

³⁹ “Timârlardan müteferrik olan re’âyâyı cem’ etmek kanundur. Ammâ 10 yıldan ziyâde mütemekkin olanı kaldırmak ref’ olunmuştur. Ve şehirde 20 yıl mütemekkin olanı oturduğu şehre yazmak buyrulmuştur. Ve İstanbul’da bir kimesne mütemekkin olsa göçürmek memnudur.” (Kanunî Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, ktp. 4, s. 394)

⁴⁰ “Ra’iyyet neslinden bir kimesne bir şehirde 10 yıl tavattun etse, ammâ bu husûs re’âyâ defterinde mukayyed olmasa, anın gibi kimesne ra’iyyet defterine kayd olunmayup şehirliye ilhâk şehir üzerine yazılmak (kanun-ı) cedîd olmuştur.” (II. Bayezid Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, ktp. 2, s. 69); “Şehirde 20 yıl mütemekkin olanı ol oturduğu şehre yazmak buyrulmuştur. Dahi bir şehirde re’âyâ

bir süre İstanbul başta olmak üzere Edirne ve Bursa'nın da dâhil olduğu *Bilâd-ı Selase* için bu kanunda değişiklikler yapılmak zorunda kalınsa dahi bu durum uzun sürmemiştir. Büyük şehirlere yapılan göç öyle artmıştır ki şehrin kapasitesinin üstüne çıktığı görülmüş ve önlemek için H.1128'de (M.1715/1716) aradan geçen zamana bakılmaksızın gelenlerin gönderilmesi emredilmiştir⁴¹.

Cevaplanması gereken bir diğer soru da göç eden kişinin eski sipahisi ile olan ilişkisinin nasıl devam ettiğidir. Bu süre içinde ya da süre dolduğunda yerinden kaldırılamasa dahi eski sipahisine olan yükümlülükleri devam eder miydi? Öncelikle reayanın statüsüne dair kanunların ne söylediğine bakalım. Kanunlarda “*Ra’iyyet oğlu ra’iyyettir; mâdem ki âhara kayd olunmamış ola...*” denmiştir⁴². Üstelik “*Ve köhne defterde mastûr olup mürde veya gâib ve yeni defterde yazılmayan re’âyâdan zinde olanlara sâhib-i tîmâr dahl eyleye.*”⁴³ ifadesi sipahiye her halükârda reayasını takip imkânı sunmaktadır. Ayrıca “*Defterde adı olmayan ra’iyyet oğlanlarına ve karındaşlarına sâhib-i tîmâr dahl eylemek kânûn-ı kadimdir, ra’iyyet oğlu ve karındaşı ra’iyyettir. Hâric-i defter olmak zarar vermez*” maddesi de sipahiye, reayasının ailesine de müdahale etme hakkı vermektedir⁴⁴. Ancak duruma şüpheyle yaklaşıldığı başka bir kanun maddesinde bizzat ifade edilmiştir. Sipahi, göç eden defterli reayasının oğlunu yakalayıp geri getirip hakkını alabilir mi, diye sorulduğunda “*El-Cevâb: Gerçi şer’î maslahat değildir lâkin koyun kimin ise kuzu dahi anındır deyü şâyî’ ancak bu makûlede ulû’l-emre mürâca’at olunur. Nice me’mûr ise öyle olur ve nizâm-ı memleket için olan emr-i âliye itâ’iyyet vâcibedir. (Ketebehû Pîr Mehmed)*” sözleriyle bu konudaki belirsizliğe işaret edilmiştir⁴⁵. Bu takibin bir yerde kesileceğine dair de hükümler bulunmaktadır. Örneğin “*Bir sâhib-i tîmârın ra’iyyeti oğlu şehirde yazılsa, şehirde rûsûm-ı ra’iyyet takdîr olunsâ âhara yazılmış olur; ra’iyyetim oğlusın deyü resm talep edemez. Ve İstanbul’a bir kimesne mütemekkin olsa göçürmek memnûdur.*” kanunu şehre göç eden reayanın ikinci neslini bu yükten kurtarmaktadır⁴⁶.

neslinden bir kimesne 15 yıl tavattun eylese, ammâ bu husûs re’âyâ defterinde mukayyed olmasa, anun emsâli kimesneler ra’iyyet olmaz ve ra’iyyet defterine kayd olunmayup şehir halkına ilhâk olunur. Şehir üzerine yazılmak kadısına kânûn-ı cedîd olmuştur.” (III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 11, s. 265)

⁴¹ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âsafî Atik Şikâyet Defterleri (ADVNS.ŞKT.d.), nr. 70, s. 54 (H.1128)

⁴² Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. 6, s. 290.

⁴³ III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 11, s. 264.

⁴⁴ a.g.e., s. 264.

⁴⁵ a.g.e., s. 111.

⁴⁶ a.g.e., s. 265.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bir reaya başka bir yere göç ettiğinde eski sipahisine olan bazı yükümlülükleri devam etmektedir. Bu noktada, şehre göç eden reayanın hangi vergileri ödeyeceğini ya da başka bir köye giden reayanın -ziraat durumuna göre- yeni sipahisi ile eski sipahisine hangi vergileri ödeyeceği bellidir⁴⁷. Bu durumda dirlik sahiplerinin şehre göç eden ve defterde isimleri hâlâ kayıtlı olan reayalarını, vergilerini ödememeleri durumunda, geri gönderilmeleri için dava etmeye hakları vardı.

Buradaki asıl karmaşık olan konu, 10 yıl süre geçse dahi bu vergileri ödeyip ödemeyecekleri konusudur. Belgelerimizin çoğunda bu sürenin katbekat üstünde bir süre geçtiği halde eski sipahisine vergi ödemeye devam eden kişilerle karşılaştık. Bu noktada kanunlardaki bir ayrıntı devreye girmektedir: Kanunda “*vilayet kâtibi gelip yazıncaya değin*” yani “başka bir sipahinin üzerine kayıtlı olana kadar kimin üzerine kayıtlıysa ona vergisini öder ve artık yerinden kaldırılamaz”, denmektedir: “*10 yıldan sonra vilâyet kâtibi gelip yazıncaya kadar kime ra’iyyet kayd olunursa ol hakkın alup yerinden kaldırmaya*⁴⁸.” 10 yıl geçtikten sonra ve artık yeni sipahisi üzerine kaydolduktan sonra eski sipahi ile tüm bağları ortadan kalkardı: “*Lakin 10 yıldan ziyâde mütemekkin ve mutavattın olup yazılmış olıcak cümle hukuk ve rüsûmun toprak sipahisi alur. Kadîmî sipâhisine resm vermez, iki cânibe baştinaya yazılmış ise dahi.*”⁴⁹

Göç eden kişilerin geri naklinde uygulanacak muameleye dair ise kanunlara yapılan atıflarda 3 farklı kriter vardır ki bunlardan hangisinin önemli olduğuna dair de farklılıklar görülmektedir. Örneğin bazen göç eden kişinin durumunda hem avârizhâneye kaydolması hem sipahisine raiyyet rüsûmunu ödemeye devam etmesi hem de 10 yıl doldurması şartları bir arada aranır⁵⁰. Bazense avârizhâneye kaydolması ve 10 yıl süreyi doldurması yeterlidir⁵¹. Bir belgede ise 10 yıl meselesine hiç değinilmeyerek avârizhâneye kaydolduklarından ve raiyyet rüsûmunu ödediklerinden bahsedilir⁵². Bir başkasında ise bu defa 10 yıl süreyi doldurması ve raiyyet rüsûmunu ödemesinden

⁴⁷ Bkz. 1.1.5.2. Kayıtlı Olduğu Yer Dışına Göç Edenler.

⁴⁸ III. Murad Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. 8, s. 559.

⁴⁹ Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. 6, s. 460.

⁵⁰ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 84, s. 370 (Sivas) (H.1132); nr. 134, s. 371 (Niksar) (H.1144); İstanbul Ahkâm Defterleri (ADVNS.AHK.İS.d.), nr. 4, s. 145, h. 449 (H.1170)

⁵¹ BOA, Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümayûn Kalemî Dosyaları [ADVNS.(DOS)], nr. 2153 (H.1157); Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümayûn Mühimme Defterleri (ADVNS.MHM.d.), nr. 129, s. 67 (H.1131); ADVNS.ŞKT.d., nr. 159, s. 26 (İstanbul) (H.1150)

⁵² BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 170, s. 293 (Kocaeli) (H.1154)

bahsedilirken avârizhânededen hiç bahsedilmez⁵³. Bazen açıkça hem avârizhâneye kaydolmanın hem de 10 yıl sürenin geçerli bir kriter olmadığına değinilir. Bakılması gereken yer olarak yine reaya defterleri işaret edilir: “*Ra’iyyet tâifesi hâneye yazılmak ve şehir ve kasabada 10 yıl ve dahi ziyâde sakin olmağla rûsûm-ı ra’iyyetden halâs olamaz. Amma vilâyet yazılıp mühürlü defter olsa ra’iyyetlikden çıkarılır, şehirlü gibi olurlar*”⁵⁴. Ne sürenin dolmasının ne de avârizhâneye kaydolmasının vergilerden halas olmak için yeterli olmadığı bir başka kanun maddesinde de geçmektedir:

“Ba’zı kimesnenin yazılı re’âyâsı şehre gelüp Vilâyet Kitâbetinde mahalle içinde kendüyi hâne-i avâriz yazdırmağla iki yere yazıldım ve 10 yıldan ziyâde şehirde mütemekkin oldum deyü sipahisinden halâs olmak istese, mahalle içinde yazılmakla kurtulmaz. Meğer ki üzerine harc bağılu ra’iyyet yazılmış ola. Mahalle içinde yazılmakdan murâd hâne-i avârizı ma’lûm olmaktadır.”⁵⁵

Bir başka maddede bu konuyla ilgili yapılması gerekenler bir mesele üzerinden açıklanmıştır. Buna göre raiyyetten bazıları Burdur merkezine göç ettikten sonra rûsûmları istendiğinde buranın avârizhânesine kaydolduklarını söylemiş, bu yüzden vergilerini vermek istememişlerdir. Bunun üzerine çıkan kanunda göç eden bir raiyyetin başka bir yerde raiyyet yazılmadıkça sırf avârizhâneye kaydolmakla raiyyet olmaktan kurtulmayacakları, rûsûmlarını vermeleri gerektiği bildirilir⁵⁶. Bu durumda uzun süreler geçmesine rağmen taşrada başka bir yere ya da şehre giden reayanın eski sipahisine vergi vermeye devam etmesinin nedeni tahrirlerin yapılmaması olabilir.

Reayadan boş kalan yerleri ise sipahi başkasına tapuya verebilir ya da kendi veya ortağı ekebilirdi. Bu ikinci durumda kendisi vergisini öderdi. Kanunlara göre reayadan boş kalan yerler raiyyetlik yerlerdir, mülk değildir. Kendisi tasarruf etse dahi toprağın statüsü değişmez. Ancak başkasına tapuya vermesi daha uygundur⁵⁷. Ayrıca reaya toprağını 3 yıl sebepsiz olarak boş bırakmışsa sipahi o toprağı başkasına tapulayabilirdi.

⁵³ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 124, s. 235 (Diyarbakir) (H.1142); nr. 151 s. 122 (Edirne) (H.1148); nr. 135, s. 105 (H.1144)

⁵⁴ II. Selim Devri Merkezî ve Umûmî Kanunnâmeler, ktp. 7, s. 289.

⁵⁵ Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. 6, s. 215.

⁵⁶ III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 11, s. 264.

⁵⁷ “Şol ra’iyyet yerler ki ıssı fevt olup veya celây-ı vatan edüp, mahlûl kalur, timâr eri kendisi tasarruf eder; hâssa yerler gibi. Kendü çiftin sürer veya ortağa verir. Bunun gibi yerlerden el çeküp yine tapuya verse câizdir. Sipahi kendü kendüden tasarruf etmekle hâssa olmaz, fî nefis’il-emr ra’iyyetlik yerlerdir.” (II. Bayezid Devri Merkezî ve Umumi Kanunnâmeler, ktp. 2, s. 49); “Sipahi ol yeri kendü tasarruf etse ya ortağa verse, çiftlik-i hâs olmaz, kılıç toprağı gibi değildir, âhara tapuya verse câizdir. Sipahi ol etdüğü ra’iyyet yeri için avâriz olduğu zamanda avâriz vermek kânündür, meğer ki tûl-i zaman kadim gibi ola.” (Kanunî Devri Merkezî ve Umumi Kanunnâmeler, ktp. 4, s. 309)

Ancak bu yer dağ, kır ya da sele maruz kalıp ziraata uygun olmayan yerler ise başkasına verilmesi yasaktır⁵⁸. Ayrıca geride toprağı işleyecek evladı da kalmamış olması gerekir⁵⁹. Göçen reayanın kalan damı ve yeri de sipahinindir⁶⁰.

Görüldüğü üzere reaya toprağa hiç ayrılmamacasına bağlı kalmak zorunda değildi. Toprağın boş kalmamasını temin ettiği müddetçe ayrılabilirdi. Bu durumda emanete verme yöntemine başvurulabilirdi. Emanete verdiği yeri, kendisi bilinmeyen bir yerde diye sipahi başkasına tapuya vermeye kalkarsa bu caiz değildi⁶¹. Ama bu toprak 3 yıl ekilip biçilmezse döndüğünde “emanete vermiştim” demesine bakılmazdı⁶². Emanete veren kişinin sipahisine 3 yılda bir haber geliyorsa başkasına tapuya veremezdi. Ama bu kişinin haberi gelmiyor, hayatta olup olmadığı, nerede olduğu bilinmiyorsa artık sipahi yeri tapuyla başkasına verebilir. Mutasarrıf olan 10 yıldır kendi tasarrufunda olduğunu söyleyip hak iddia edemezdi⁶³.

Reaya toprağını emanete vermişse, verdiği kişi ile aralarında daha sonra anlaşmazlıklar da çıkabiliyordu. Emaneten tasarruf eden kişinin, 10 senedir tasarruf edip, öşür ve resimlerini verdiğini ileri sürerek toprak üzerinde hak iddia edemeyeceği, emanette süre olmadığı kanunlarla belirlenmiştir⁶⁴.

Avrupa’daki durum ile kıyaslanacak olursa, feodal beyler de serfleri takip hakkına sahiptiler. Ancak malikaneden kaçıp bir yılı aşkın bir süredir şehirde yaşıyorsa artık geri getiremezlerdi. Osmanlı’daki reayanın Avrupa’daki serften en büyük farkı Osmanlı’da

⁵⁸ “Bir ra ‘iyyet zirâ’ate kâbil yerini üç yıl boz komak sipahiye zarardır. Ol zarar def’i için üç yıl boz kalan yeri sâhibinin elinden alup gayrı kimesneye tapuya vermek örfen câizdir... Ammâ dağ ve kır yerler olup veyahut su basup veyahut çeltüğe korunup her yıl zirâ’ate kâbil olmayup boz kalsa alup gayra verilmek memnûdur.” (Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. 5 s. 75)

⁵⁹ “Celây-ı vatan eden ve fevt olan re’âyânın evlâd-ı zükûrî kalmasa, sipahi tapuya verir.” (Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. s. 215)

⁶⁰ “Bir ra ‘iyyet ki kendi gitse damı ve yeri sipahinindir.” (III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 11, s. 276)

⁶¹ “Bir kimse tasarrufunda olan yerini emânet vermiş olup ol kimesne gâibde iken emânet kodığı kimse için ferâgat etdi deyü sipahi alup tapuya vermek, câiz değildir. Yer sâhibine hükm olunur.” (II. Selim Devri Merkezî ve Umûmî Kanunnâmeler, ktp. 7, s. 333)

⁶² “Bir kimesne tasarruf etdüğü yerleri üç yıl alet-tevâlî bilâ ömr boz ve mu’attal koysa, sâhib-i timâr tapuya vermek kânundur. Eğer emânet kodum deyü da’vâ ederse iltifât olunmaz.” (II. Selim Devri Merkezî ve Umûmî Kanunnâmeler, ktp. 7, s. 240)

⁶³ “Emânet kodığı yeri 3 senede bir haberi gelür sipahi tapuya veremez. Bir kimesne tasarrufunda olan yerini bir kimesneye emânete sipariş edüp ba’dehû âhar diyâra gidüp emâneti olan kimesne ol yerleri zirâ’at ve hirâset edüp ve âhar diyâra giden kimesnenin daima sıhhati haberi ve mektûbu her üç senede bir gelir iken sâhib-i arz âhar diyâra gitmiştir, ol-yerleri tapuyla âhara veririm deyü nizâ’ edemez. Ammâ âhar diyâra giden kimesnenin sıhhati haberi gelmeyüp nâ bedîd olmuş ise, sâhib-i arz ol yerleri tapuyla âhara vermek kânundur. Mutasarrıf emânet yerleri 10 sene tasarruf eyledim deyü nizâ’ edemez.” (II. Selim Devri Merkezî ve Umûmî Kanunnâmeler, ktp. 7, s. 283)

⁶⁴ “Bir kimesne yerlerin emânet bir kimesneye verüp ol dahi 10 seneden ziyâde zabt ve öşr ve resmin sâhib-i arzına verüp ba’dehû gelüp yerini almak istedikde 10 seneden ziyâde tasarrufum olup ve öşr ve resmin sâhib-i arza verdim deyü nizâ’ edemez. Emanette zaman olmaz. Tevki’i Celâl-zâde hükm vermiştir.” (II. Selim Devri Merkezî ve Umûmî Kanunnâmeler, ktp. 7, s. 283)

toprağın rakabesinin devlete ait olmasından ileri gelmektedir. Rereaya toprakla birlikte alınıp satılmazdı. Üretim miktarını kendisi tayin edebilir, mülk edinip miras bırakabilir, istediği kişiyle evlenebilirdi. Sipahi, devletin belirlediği kadar vergi alabilir, angarya talep edemezdi. Dolayısıyla Osmanlı’da reaya doğrudan devletin koruması altındaydı⁶⁵.

3. Islahatnâme Yazarlarına Göre Göçe Neden Olan Aksaklıklar (XVI. yy – XVIII. yy)

Göçlerin nedenlerini anlayabilmek, tarihsel süreç içerisinde bir bütün olarak değerlendirebilmek ve o dönemi yaşayanların kendi çağları hakkında ne düşündüklerini anlayabilmek için ıslahatnâmeler önemli kaynaklardır. Bu eserlerde dönemin yazarlarının, sosyal hayata yansıyan ne gibi aksaklıklar tespit ettiklerini ve bunların düzeltilmesi için ne gibi öneriler sunduklarını görebiliyoruz. Ancak böyle geniş bir perspektiften bakabilmek ve meselenin tüm yönlerini görebilmek için, yalnızca XVIII. yüzyılda kaleme alınan eserleri incelemek eksik olacaktır. Sorunların tespiti, ne zaman ortaya çıktıkları ve ne zamana kadar devam ettiklerini anlayabilmek için çok daha erken bir tarih olan XVI. yüzyıldan itibaren neler yazıldığına bakmak gerekmektedir⁶⁶.

Islahatnâmelere göre göçe doğru giden süreçte yaşanan aksaklıklar şu şekilde tasnif edilebilir:

- 1- *Mansıpların Tevcihinde Liyakatten Uzaklaşıp Rüşvete Bulaşılması,*
- 2- *Reayanın Dahli ve Usulsüzlükler Nedeniyle Timar Sisteminin ve Toplum Hiyerarşisinin Bozulması,*
- 3- *Kapıkulu Nizamının Bozulması ve Ulûfeli Asker Sayısının Artması,*
- 4- *Hazine Masrafları Arttığı İçin Vergilerin Arttırılması,*
- 5- *Korkulan Son: Reayanın Dağılması ve Bilâd-ı Selâseye (İstanbul, Bursa ve Edirne) Göç.*

Öncelikle ıslahatnâme yazarlarının altını çizdikleri, üzerinde ısrarla durdukları “rüşvet” meselesi ile ne kastettiklerinin anlaşılması oldukça önemlidir. *Rüşvet* terimi, bugün anlaşıldığı şekliyle yalnızca insanların devlet kapısındaki işlerini yürütmek maksadıyla memurlara teklif ettikleri para-hediyeyi değil; Osmanlı’da atama sistemine yerleşen ve meşrulaşan kötü bir geleneği işaret etmektedir. Bu kötü geleneğin zararları,

⁶⁵ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devletinde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri”, *Osmanlı*, c. 4 (Toplum), Ankara 1999, s. 40-54.

⁶⁶ Yücel Özkaya, “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XIV (ayrı basım), (1983), s. 171-209.

devlet mekanizmasını ayakta tutan diğer sistemlere de sirayet edecek sonuçlara yol açmaktadır. Rüşvet, hem merkezî bürolardaki gedikli kadrolara atanacak olanlar için hem de taşradaki görevlere atacak olan ve karşılığında has-zeamet-timar alacak olanlar için geçerliydi.

Osmanlı'da devlet görevlileri görev tevcihi karşılığında “caize” denen para öderlerdi. Ayrıca çeşitli vesilelerle İstanbul'a davet edilmiş taşra idarecilerinin bir bağlılık sembolü olarak *pişkes* ve *hediye*ler sunmaları yerleşmiş bir gelenektir. Pişkeş ve caize, gizli saklı bir para olmayıp, rüşvet olarak değerlendirilmezdi. Bu uygulama zamanla caize alanların daha fazla gelir elde etmek için görev sürelerini kısaltmaları, dolayısıyla bu kısa sürede ödediği miktarı telafi etmeye çalışan ümeranın halka “salma” yapmasına neden olmuştur⁶⁷. Dolayısıyla mansıplar ehline değil, kim daha fazla rüşvet verirse ona verilir olmuştur. Liyakatten uzaklaşılmasının yönetimde yol açacağı zafiyet bir yana, bu durum taşradaki halka da zulmedilmesine yol açıyordu. Buradan hareketle ehl-i örfün halka zulmünün sadece kendilerinin aç gözlülüğü ile ifade edilemeyeceği açıktır. Asıl neden, atanırken verdikleri meblağı karşılayamadan görevlerinden kısa sürede ve nedensiz azledilmeleri korkusuyla hareket etmeleriydi. Her an görevden azledilme korkusu duyan memurlar, kısa sürede verdiği miktarı karşılamamanın da ötesinde kâr elde etmek için vergi mükellefleri üzerindeki baskısını arttırıyorlardı. Yazarlar, bunun halkın göç etmesine kadar varacak sonuçlara neden olduğunu açıkça belirttikten sonra⁶⁸ içlerinden yalnızca birkaçı sorunu ahlakî görmekten öte, asıl nedenlerini soruşturmaya çalışmıştır⁶⁹. Olayın timar rejimine nasıl yansıdığına dair de net bir tablo ortaya konur. Buna göre yabancılar para sayesinde timarlara dâhil olabiliyorlarken sipahizâdelerin, hak edenlerin çoğu yoksul olduklarından, timardan yoksun kalmakta, beğlerbeğine istenen rüşveti veremediğinden ömrünü mülâzemetle geçirmekte; rüşvet veren ise timarla

⁶⁷ Muzaffer Doğan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Makam Vergisi: CAİZE”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 7, (2002), s. 34-48.

⁶⁸ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, “Nesâiyü'l-Vüzerâ Ve'l-Ümerâ”, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, ktp. 11, haz. Ahmet Akgündüz, İstanbul 2016, s. 435; Kâtip Çelebi yaşadığı dönemde yaşanan göç olaylarının sebebini açıklarken bu noktayı vurgular. Eserinde 1045 (1635-1636) yılında Osmanlı ülkesini gezip dolaştığını ve çoğu köyü harap gördüğünü belirtir. Sıkıntıların sebebi olarak vergilerin birkaç kat artmasını, görevlerin ehline verilmemesini, bütün makamların yüksek fiyatlara satılıp bu kişilerin alelacele ödedikleri parayı fazlasıyla tahsil etmeye çalışmalarını, halkın vergi yükü altında ezilmesini ve rüşveti gösterir. (Kâtip Çelebi, *Siyaset Nazariyesi-Düstûru'l-amel li Islâhi'l-halel*, haz. Ensar Köse, İstanbul 2016, s. 111-115)

⁶⁹ Kitâb-ı Müstetâb yazarı suçun bu kişilerde olmadığını, asıl suçlunun İstanbul'da serdar, sadrazam olup para karşılığı satanların olduğunu belirtir. Hal böyleyken “Hay nedür, kul taifesi itaat etmez oldu ve Celali zuhur itdi ve zorba peyda oldu ve ahval-i âlem herc ü merc oldu ve Hazine-i Amirenin irâd'ı masrafa kifayet itmez oldu” diye neden şikâyet edildiğini sorar. (Kitab-ı Müstetâb- Kitabu Mesâlihi'l Müslimin ve Menâf'i'l-Mü'minîn, haz. Yaşar Yücel, Ankara 1988, s. 8-9)

kalmayıp zeamete kadar yükselmekteydi, bunu neden yaptıkları sorulduğunda da “*Ya ne yapalım? Altı ayda bir veziriazama bu kadar filori göndermek lazımdır. Haslarımızın geliri ise ancak giderlerimizi karşılar. Bu şekilde rüşvet almazsak bu kadar filoriyi biz nereden bulup da gönderelim*” diyorlardı. *Hırzû'l-Mülûk* yazarı da hâl böyleyken zulmün ortadan kalkmasına ihtimal olabilir mi, diye sorar⁷⁰.

İkinci aşama *reayanın dahli ve usulsüzlükler nedeniyle timar sisteminin bozulması*ydı. Yani yukarıdaki konuyla da bağlantılı olarak dirliklerin dağıtımında yaşanan usulsüzlüklerdi. Yazarlara göre bu işlemler kadim düzene uygun olarak yapılmadığından sistem bozulmuştu. Özellikle reayanın timarlara dahlini sistemin bozulmasının temel nedeni olarak görürler. Bu noktada eleştirilen bir mesele de timar ve zeametlerin has ve paşmaklık olarak verilmesi⁷¹, meşru olmayan temlik ve vakıf köylerin Beytülmal vasıtasıyla ulûfeli kullara dağıtılmasıdır⁷². Ülkedeki kasaba ve köylerin çoğunun has, zeamet, timar olması gerekirken aksine vakıf, mülk (temlik) olmaları, veziriazamın ve vezirlerin güçlerini kullanıp çok fazla mülk edinmeleridir⁷³. Zeametlerin ise artık eski kıymeti kalmamış, akçe ile timarlar alınıp satılır hâle gelmiştir. Beylerbeyi ve sancakbeyleri boş kalan zeamet ve timarları bir şekilde adamlarına, hatta ölmüş olanlarına dahi kaydettirip bunları kendi ellerinde tutmaktadırlar. Yani bu yerler ekâbir sepetine girmektedir.

Diğer bir husus da kul ve sipahi taifesinin aralarına yabancılar eskiden dâhil olamazken bunun bozulmasıdır. Yazarlar eskiden seferde yararlılık dışında reayaya kesinlikle timar verilmediğini vurgularlar. Üstelik Kanunî Sultan Süleyman döneminde Lütfi Paşa, sipahilerin sadece sipahizadelerden olması gerektiğini, aksi hâlde herkesin raiyyetlikten çıkıp sipahi olmak isteyeceğini, bu durumda da reayanın azalıp gelirlerin de azalacağını belirtmişti. Eğer hizmetine binaen biri sipahi olursa, onun da akrabasını ve anne-babasını korumaması gerektiği ifade edilmişti⁷⁴. Ayrıca Defterhane’de saklı bulunan reaya defterlerinin güncellenmesinin de önemi belirtilerek her otuz yılda bir tahrîr yapılması gerektiği belirtilir⁷⁵.

⁷⁰ *Kitab-ı Müstetâb- Kitabu Mesâlihi'l Müslimin ve Menâf'i'l-Mü'minin*, s. 160.

⁷¹ *Koçi Bey Risâlesi*, haz. Yılmaz Kurt, Ankara 1994, s. 93.

⁷² *a.g.e.*, s. 88.

⁷³ *Kitab-ı Müstetâb*, s. 152-153.

⁷⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, “Lütfi Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)”, *İÜEFTAM*, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul 1991, s. 81; *Nesâiyihü'l-Vüzerâ Ve'l-Ümerâ*, s. 444.

⁷⁵ *Nesâiyihü'l-Vüzerâ Ve'l-Ümerâ*, s. 444.

Islahatnâmelerde Osmanlı toplumunun sınıflardan oluştuğu da açıkça yazılmıştır. Bu sosyal tabakaların sınırlarının yok olması, geçirgen olmaları halinde düzenin temelinden sarsılacağı uyarısında bulunulur. Hatta daha dramatik bir şekilde bunun küfür sayıldığı dahi ifade edilmiştir. Hasan Kâfi *erkân-ı erbaa*⁷⁶ olarak da ifade edilen Osmanlı'da var olan sınıfları; *ehl-i seyf* (yöneticiler, askerler), *ehl-i kalem* (akiller ve alimler), *ehl-i ziraat* (reaya, çiftçiler), ve *ehl-i ticaret ve sanat* (çeşit çeşit zanaat ve ticaret ile meşgul olanlar) olarak tanımladıktan sonra sınırların net bir şekilde ayrılmasını söyler. Ona göre her sınıf kendi işini düzgün yapmalı, bir sınıfın işi diğerine zorla yaptırılmamalıdır. Aksi hâlde bu durum kargaşaya neden olur, nizam bozulur⁷⁷. Aslında tablo çok nettir. Saltanat, vergi veren reaya ile ayakta duracağına göre bunlar asker olurlarsa reaya yani vergi mükellefi azalacaktır⁷⁸.

Kanun-ı kadimden ilk ne zaman sapıldığına dair Koçi Bey, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın (1584) paralı askerleri halktan devşirmesini ileri sürer. H. 1001 (1592-93) tarihinden beri ise (Koca Sinan Paşa-Avusturya Savaşlarının Başlaması) daha önce görülmemiş bir şekilde halk cepheye sürülüp savaşmaya zorlandı⁷⁹. Özellikle Bosna ve Hırvat sınırında her yıl sefer zamanı serdarlar Müslüman çiftçi reayayı sefere zorlar oldu, askerler de firar eder oldu⁸⁰. Bundan sonra da çiftliklerin oluşumuna giden süreç aktarılır. O günden itibaren düzenin bozulduğunu, timar ve zeametlerin İstanbul'dan kanunsuz verildiğini, sefer nedir bilmediklerini, seferlerdeki timar ve zeamet erbâbının azalıp onların da çoğunun kiracı ve hizmetkâr durumuna düştüğünü belirtilir⁸¹. Oysa önceden İstanbul'dan kimseye dirlik verilmediği, timar erbâbının sancaklarında oturdukları, başka yerlerde olmalarının yasak olduğu, beğlerbeği bir şekilde ehliyetli bir kişiye timar verecek olsa hak sahiplerinin bunu İstanbul'a şikâyet edip, beğlerbeğini azle kadar götürebildikleri ifade edilir⁸².

Dönemin yazarlarının gözlemlerine göre, *kapıkulu askerlerinin de nizamları bozulmuş*; sipahilerin sayısı azalırken, kapıkulu askerlerinin sayısı aksine hızla artmıştır. Bu kadar çok sayıda ulûfeli asker arttığında masrafın arttığını, masraf arttığında vergilerin de arttığını, vergiler arttığında reayaya zulmün olduğunu ve bunun da göçe yani

⁷⁶ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde - Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul 1997, s. 113, 179.

⁷⁷ Hasan Kâfi Akhisari, *Tercüme-i Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem*, terc. Ahmed Reşid Paşa, 1331, s. 6-8.

⁷⁸ *Nesâyihü'l-Vüzerâ Ve'l-Ümerâ*, s. 444.

⁷⁹ *Koçi Bey Risâlesi*, s. 52-53.

⁸⁰ *Tercüme-i Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem*, s. 10-11.

⁸¹ *Koçi Bey Risâlesi*, s. 47-50.

⁸² *a.g.e.*, s. 23-28.

memleketin harap olmasına yol açtığını yazarlar. Bahsedilen artışın ne kadar büyük olduğunun anlaşılması için karşılaştırmalı olarak rakamlar verirler. Eskiden *koruculuk* diye bir tabir yokken sonradan bu adla kapıkulları taşrada istihdam edilmeye başlanmış, kapıkulluğundaki tüm ocakların nefer sayısı kat be kat artmıştır. Daha önce ordudaki dengede sipahiler ağırlıktayken artık yeniçeriler ağırlıktadır. Üstelik yeniçerilerin önceden devşirme kökenli olması şartken içlerine, milleti, mezhebi belli olmayan birçok yabancı dâhil oldu. Yazarlar, “5-6 bin adam vardır ki el isimleriyle ulûfe alırlar. Soran izleyen yok. Sen nesin, nereden geldin, diyen yok” sözleriyle bu duruma isyan ederler. Hatta ulûfelerini hisse hisse satıp, “oğlumdur” diye getirip “veledeş” adıyla taifeye dâhil etmektedirler⁸³. Bunun kapısını ilk açanlar olarak Koçi Bey, Özdemiroğlu Osman Paşa ve Koca Sinan Paşa’yı işaret eder⁸⁴.

Ocak’taki bir diğer bidat de “becayış” yöntemidir. Buna göre neferlerden biri öldüğünde odabaşılar durumu gizleyip ulûfesini yemeye devam ediyorlardı. Sonra bir çoban veya bir çiftçi ya da eşkıyalık yapan bir haraminin 40-50 kuruşunu alıp ölen neferin tezkiresini verip yerine kanunsuz bir şekilde bu kişiyi kapıya çıkarıyor, bir günde yeniçeri yapıyorlar. Bunun adına da “becayış” diyorlardı⁸⁵.

Yeniçerilerin sayılarının artması dışında sorunu daha da içinden çıkılmaz yapan, bunların artık ülkenin her yanına dağılmış, başka işlerle ilgileniyor olmalarıydı. Özellikle Celâli İsyanları (1596-1609) sırasında yeniçeri garnizonları güvenlik nedeniyle Anadolu’nun her yerine yayılmışlardı⁸⁶. XVII. yüzyılda yeniçerilerin taşrada başka işlerle uğraştıklarına dair pek çok örnek belgenin varlığından bahseden çalışmalar vardır. Buna göre askerler; Konya, Ankara Bursa gibi büyük şehir merkezlerinde kasap dükkânı, han hamam işletmeciliği, ticaret gibi mesleklerle uğraşmaktaydılar⁸⁷. 1707’de Konya naibine gönderilen fermânda yeniçerilik iddiasında olan kasap, mumcu ve bakkal taifesinden bahsedilmektedir⁸⁸. Aynı yıl Simav kadısına gönderilen fermâna göre yeniçerilik iddiasında olanlar kahvehaneler ihdas etmekteydiler⁸⁹.

⁸³ Koçi Bey Risâlesi, s. 29-32; Kitab-ı Müstetâb, s. 9, 14, 15.

⁸⁴ Koçi Bey Risâlesi, s. 52-53.

⁸⁵ Kanûn-nâme-i Sultânî li ‘Azîz Efendi, haz. Rhoads Murphey, Sources of Oriental Languages and Literatures 9, Harvard University 1985, s. 29-32.

⁸⁶ Halil İnalcık, Devlet-i Aliyye IV, İstanbul 2016, s. 28.

⁸⁷ Kitab-ı Müstetâb, s. 74.

⁸⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 115, h. 1870 (H.1119)

⁸⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 115, h. 795 (H.1118)

XVIII. yüzyılda taşradaki halkın çoğunun tekâliften kurtulmak için yeniçerilik iddiasında olduğu gözlemlenmektedir. Ancak serdarların da onlara yardımcı olması nedeniyle reayanın askeri taifeden temizlenmesi mümkün olmamaktadır⁹⁰.

Ulûfeli asker sayısının artmasına bağlı olarak *Hazine'nin giderleri artmış, bunu karşılamak için de halka yüklenen vergiler artmıştı*. Daha Kanunî Sultan Süleyman döneminde yeniçeri sayısının düşük tutulması gerektiği, masrafin gelirleri geçtiği uyarısı yapılmaktadır. Islahatnâme yazarları kendi dönemlerinde yükselen vergilere dikkat çekmek için önceki dönemlerden rakamlar vermekte, halkın vergi yükünün azaltılması gerektiğini savunmaktadırlar. Hepsinde velinimet olarak anılan reayanın her hâlde korunması gereken bir anlayış hâkimdir. Reaya padişahların hazinesi olduğu için, eğer reaya mamur olursa, zulüm olmazsa, padişahın hazinesinin de dolu olacağını, bu nedenle reayayı koruyup zalimlere çiğnetmemesi gerektiğini vurgularlar.

Ordu ve bütçedeki masraflar konusunda eski rakamlara dönülmesinin imkânsızlığını ilk zikreden ise Kâtip Çelebi olmuştur. Yazar, H. 1050'de (M. 1640-1641) paşaların gayretiyle ulufeli sayısı yarıya düşürülse dahi çok geçmeden eski seviyesine geldiğini hatta geçtiğini kaydeder. Dolayısıyla bu gayenin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını kabullenilmesi gerektiğini belirtir. Hazine için ise 1650 yılına gelindiğinde vergiler arttırıldığı hâlde devletin giderlerinin, gelirlerinin hâlâ üstünde olmasından dolayı dirayetli biri çıkmadıkça bundan sonra masrafların azalması konusunda da ümitvâr değildir⁹¹.

Özellikle XVIII. yüzyıla gelindiğinde hem nicelik olarak hem de nitelik olarak yapılması gereken *askerî reform ihtiyacı* dile getirilmektedir. Askerin çok olması değil, az ve öz, itaatli ve terbiyeli olması gerektiği konusunda hemfikirdirler. Zira hem askerî disiplinin bozulmasının halka verdiği zarar nedeniyle göç edilmekte hem de çağın askerî gelişmelerinin takip edilememesinden kaynaklı yenilgiler yaşanmaktadır⁹².

Gelirlerin azalması konusunda kaybedilen topraklarla, oralardan gelen gelirlerin kaybedilmesinin etkisi de zikredilebilir. Üstelik bir kısım havass-ı hümayûn toprağı da temlik, vakıf ve paşmaklık verilerek bunların da gelirlerinden mahrum kalınmıştı. Reaya ise fakir hâle düşüp, kaçıp köyleri boşaltmaktaydı⁹³. Deftertar Sarı Mehmed Paşa güzel

⁹⁰ Nesâiyhü'l-Vüzerâ Ve'l-Ümerâ, s. 442.

⁹¹ Düstûru'l-amel li Islâhi'l-halel, s. 117-126.

⁹² İbrahim Müteferrika, *Milletlerin Düzeninde İlmi Usüller (Usûl'ül-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem)*, sad. Ömer Okutan, İstanbul 1990; Ahmed Resmî, *Hülâsatü'l-i'tibâr*, İstanbul 1197.

⁹³ Koçi Bey Risâlesi, s. 60.

bir metaforla konuyu açıklar. Halktan tahammülünün üstünde mal alınmasını, bir evin temelinden toprak alıp duvarına koymaya benzetir ve bunun, sonunda yapının çökmesine neden olacağını yazar⁹⁴.

Tüm bu süreç sonunda görüldüğü üzere ıslahatnâme yazarları *korkulan sonun* yaşanacağına ya da yaşanmakta olduğuna dair açıkça uyarılarda bulunmaktadır. Reayanın bu vergi yüküne ve zulme daha fazla dayanamayarak önce kaçış yolu olarak askerî zümreye geçme gibi yollar denediğini ve son çare olarak da evini yurdunu terk edip gittiğini anlatırlar. Henüz XVI. yüzyılda Gelibolulu Mustafa Âli, taşrada, sipahi ve büyük toprak sahiplerinin timarlarında kayıtlı halkın İstanbul, Edirne ve Bursa'ya gelip yerleşmiş olduklarını haber verir. Buraya yerleşerek esnaflığa başlamış olanlardan da en az kazananların; arka hamallar, kestane pişirip satan manavlar ve bitpazarı tellalları olduğundan ve senede en az 100 en fazla kazananın da 1000'er sikke kazandığını belirterek bunların ne sipahiye ne de devlete bir yararları olmadığından bahseder. Bilakis başkentteki halkın temel ihtiyaç maddelerinin temininde sıkıntıya düşmesine neden olmaktadır. Âli, bu esnaftan alınması gereken, senelik 6 sikke “çiftbozan” vergisini almayı hiçbir görevlinin akıl etmediğini, bir araştırılsa Mısır hazinesi kadar gelirin sözü konusu olduğunun görüleceğini iddia etmektedir. Hatta kendisinin de böyle bir göreve talip olduğunu söyler. Hesabına göre bu taife 100.000'den fazla bir nüfusu içerir. Ayrıca Âli, bu vergiyi vermeyi reddetseler bile geri gönderilmelerinin artık mümkün olmadığını düşünmektedir. Oysa hem bu vergiyi ödemeye hem de kazançlarının öşrünü ödemeye güçleri vardır⁹⁵. Bu nedenle Gelibolulu'nun önerisi oldukça makuldür. Nitekim geriye nakiller oldukça sıkıntılıdır ve bu politikada başarılı olunamamıştır. Oysa gelenlerden fazla vergi alınacak olsa zaten vergiden kaçtıkları için kendi istekleriyle dönmeleri ya da hiç gelmemeleri kuvvetle muhtemeldir.

Genel olarak bakıldığında tüm bu isimlerin sosyal konularda değindikleri sorunların yalnızca kendi çağları için geçerli olmadığını, sorunların ilerleyen yıllarda giderek derinleştiğini görüyoruz. Belirttikleri aksaklıklar henüz büyük boyutlara ulaşmadan yaklaşan felaketi haber veriyor, sonuçlarına karşı uyarıyorlar. Bir diğer ortak noktaları da devletin bekası için reayanın korunup kollanması gereğini vurgulamalarıdır. Yazarlar devlet için paranın, para için halkın, halk için ise adaletin gerekli olduğunu

⁹⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nesâiyihü'l-Vüzerâ Ve'l-Ümerâ*, s. 444.

⁹⁵ Gelibolulu Mustafa Âli, *Nushatü's-Selâtin Siyaset Sanatı*, haz. Faris Çerçi, İstanbul 2015, s. 111.

hatırlatarak, reayanın padişaha Allah'ın emaneti olduğunun özellikle altını çiziyorlar⁹⁶. Sonuç olarak eğer işaret ettikleri konularda gerekli adımlar atılmazsa reayanın dayanamayarak yerlerini terk edecekleri konusunda uyarıyorlar.

Göçün nedenlerine dair her ne kadar içinde yaşanılan dönemin konjonktürü etkili olsa da XVI. yüzyıl sonunda başlayan, XVII. yüzyılda olağanüstü seviyeye çıkan ve XVIII. yüzyılda da devam eden bu istenmeyen göçlerin birbirinden bağımsız olmadıkları, yukarıda tarif edilen sürecin birer parçası oldukları görülmektedir. Yazarlar dönemin aksaklıklarına dair “klasik” diyebileceğimiz, neredeyse hepsinde tekrar eden tespitlerde bulunmaktadır. Ancak çözüm önerileri konusunda çoğu bu kadar isabetli davranamamış, XVIII. yüzyıla kadar “*kanun-i kadim*”e dönüş prensibine bağlı kalmıştır. Onlar için “altın çağ” olan -Yavuz devri ve Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yarısı- dönemde var olan değerlere dönülmesi gerekiyordu. Bu konuda ilk eleştirel yaklaşım *Kitâbu Mesâlih*'de dile getirilmiş, İbrahim Müteferrika ile birlikte de artık *nizâm-ı cedid* anlayışı hâkim olaya başlamıştır.

4. XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde İç Göç (Büyük Kaçgun)

XVII. yüzyılda Osmanlı toplumunu en fazla etkileyen ve sonrasında kitlesel göçlere neden olan olay kuşkusuz “*Celali İsyanları*” yani XVI. yüzyılın son on yılı ile XVII. yüzyılın ilk on yılı arasında, Osmanlı devlet düzenine karşı yapılan isyanlardı. İsyana giden süreçte ise XVI. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan yüksek enflasyon, nüfus artışına dayalı işsizlik, köyden kente göçlerin yaşanması, kuraklık, uzun süren yıpratıcı savaşlar gibi bir dizi gelişme etkiliydi⁹⁷. Bunun yanında

⁹⁶ Bu yaklaşımın temeli ise çok daha eskilere, önce İbn-i Haldun'un (eseri 1378), daha sonra da Kınalızâde Ali Efendi'nin (ö.1572) bahsettiği ve Aristo'ya ait olan “*Adalet Dairesi*” görüşüne dayanmaktadır. (İbn-i Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 2016, s. 206; Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, İstanbul 1248, s. 283); Esasen “*Daire-i Adalet*” görüşünün temelleri binlerce yıl eskiye dayanmaktadır. Buna dair kavramları içeren ve bağlantılarını veren ilk metin Sümer (M.Ö. 2000-4000) yasaları olup, daha sonra *Kelile ve Dimne* (M.Ö. 300), *Kabusname* (1082) gibi eserlerde yer verilmiş, XI. ve XII. yüzyılda Ortadoğu nasihatnâmelerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. [Aslı Yılmaz Uçar, “Osmanlı Siyaset-Yönetim Düşün Geleneği: Daire-i Adaletin Yönetimi”, *MEMLEKET Siyaset Yönetim*, c. 7 sy. 17, (2012/17), s. 1-33]

⁹⁷ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde - Osmanlı'da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, s. 30-47; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I, 1300-1600*, çev. Halil Berktaş, İstanbul 2017, s. 21-28; Ömer Lütfi Barkan, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, c. II, haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2000, s. 1402-1427; Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, terc. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1989, s. 217-218; M. A. Cook, *Population Pressure In Rural Anatolia 1450-1600*, London Oxford University Press 1972; Oktay Özel, *The Collapse of Rural Order in Ottoman Anatolia*, Leiden 2016; Sam White, *The Climate of Rebellion in The Early Modern Ottoman Empire*, Cambridge University Press 2011, s. 123-187.

askerî teknolojide yaşanan gelişmeler nedeniyle orduda sipahilerin aleyhine yaşanan değişim ve resmî makamların tevcihinde rüşvet geleneğinin yerleşmesi ile timar sisteminde bir çözülme başlamıştı⁹⁸.

Timar sisteminde kanun-ı kadimden ilk sapma daha Kanunî Sultan Süleyman döneminde yaşanmıştı⁹⁹. Bu dönemde ekonomik darlık, artan vergiler ve tefeciler nedeniyle çiftini bozan çiftçilerin, işsiz başıboş kalmalarıyla *levend* adı altında sayıları hızla artıyordu. Şehzâde Bayezid, savaşa hazırlandığında etraftan çok sayıda adam toplamıştı. Boş gezen levendlere ulûfe vermeyi, Yeniçeri Ocağı'na katılmalarını vadediyordu. Şehzâde Bayezid, Konya Muharebesi için Anadolu'dan 10 bini aşkın asker toplamış, yevmli¹⁰⁰ denilen binlerce asker mağlubiyetin ardından etrafa dağılmışlardı. Padişahın yevmliler hakkındaki şiddetli kovuşturması ise bu kişilerin bir kısmının eşkıyalığa soyunmasına sebep oldu. Medrese mezunu suhtelerin de işsizlik nedeniyle aralarına katılmaları ile büyük çeteler oluşturuyorlar, Anadolu'da kargaşa daha da artıyordu. Yaşanan anarşi Rumeli'ye de sirayet etmişti¹⁰¹.

Eşkıyalık olaylarının tırmanmasına ve eşkıya çetelerinin oluşmasına neden olan gelişme; *çiftbozan* olarak anılan, toprağını terk etmiş çiftçilerin yani "levend" denilen kişilerin meydana çıkmasıydı. Köyünü terk eden bu delikanlıların ümeradan birine kapılanmak ya da iş için şehre göç etmekten başka çareleri yokken bunu gerçekleştiremeyenler bu defa eşkıyalığa tevessül ediyorlardı. Bu gençler büyük arazi sahiplerine hizmetkâr olmayı değil aslında kapıkulu olarak devletin hizmetine girmeyi arzuluyorlardı. Ümera ise bu kişileri kapılarına alarak Osmanlı ordusu için *sekban* denen birlikler oluşturmaya başlamışlardı. Devlet bu şekilde, savaşlarda ihtiyaç duyduğu insan kaynağını, niteliğe bakmadan karşılıyordu¹⁰². Devletin oluşturmak istediği piyade askerleri için bu başıboş tüfekli levendleri toplamaya başlaması ve bu paralı askerlerden *sarıca-sekban* denilen birlikler oluşturmaları ile yeni bir iş kapısı olmuştu. Ancak reayanın silahlanması ve bu birliklere katılmak için topraklarını terk etmeleri Anadolu'yu daha büyük bir kargaşaya sürükleyecekti¹⁰³.

⁹⁸ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 27; Mehmet Öz, *a.g.e.*, s. 30-47.

⁹⁹ Mustafa Akdağ, "Timar Rejiminin Bozuluşu", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 3, sy. 4, (1945), s. 426.

⁹⁹ Şerafettin Turan, *Şehzade Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961.

¹⁰⁰ Yevmli asker daha önce de II. Bayezid'in oğlu Şehzade Ahmed tarafından toplanmıştı. (Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Ankara 2013)

¹⁰¹ Şerafettin Turan, *a.g.e.*

¹⁰² Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*, Ankara 1975, s. 61-71.

¹⁰³ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 29-30.

Eşkîyalıktan Celâliliğe geçen süreç ise, tımarlı sipahilerin de devlete karşı bir tavır almaları ile başladı. Tımarlı sipahiler de var olan zor şartlardan muzdariplerdi. Zira daha o dönemde dirlikler kıymetini kaybetmişti. 1575'e gelindiğinde bu kişilerin çift-bozan-levend hareketindeki eşkıyayı "celâli bölükleri"ne dönüştürdüler ve olaylar artık yol kesicilikten çıkıp köy, kasaba, belde baskınlarına dönüştü. Özellikle II. Selim döneminde medrese öğrencisi ya da mezunu olan suhtelerin isyanları da artmıştı¹⁰⁴. Bu dönemde devlet tarafından alınan önlemler de elbette arttırılmıştı. "Celâli, suhte ve eşkıya teftişi" için dört bir yana müfettişler gönderilmiş ya da idarî yöneticiler görevlendirilmişti. Sefer dönemlerinde sancaklara muhafız bırakılmasının yanında köyün gençlerinden oluşan ve başlarında bir yiğitbaşı bulunan, eşkıyayla mücadele edecek "il erleri" adlı bir teşkilat oluşturulmuştu. Ahali kefile bağlanmış, birbirlerinden sorumlu olmaları sağlanmıştı. Ayrıca reayaya silah bulundurma yasağı uygulanmıştı. Yayınlanan nişân-ı hümayûnlarla suhtelerin cürümlerinin affı ve durumlarının ıslahı gibi vazgeçirme yöntemleri de denenmişti¹⁰⁵. Ancak sorunun temelini halletmeyen bu tedbirler eşkıyayı ortadan kaldırmaya ya da halkın emniyetini tamamen sağlamaya yetmemişti. Suhteler levent ve sekbanlar ile beraber hareket etmeye başlamıştı.

1578 İran Harbi'ne katılmamak için tımarlı sipahilerden bazıları tımarlarını başkalarına devretmiş, sürekli değişen doğu serdarlarına tımar tevcihi ve tımarların geri alınması gibi yetkiler verilmesi de düzeni iyice bozmuştu. 1582'den sonra Anadolu ümerasının yer değişimi ve azilleri artmış, tımar ve zeamet erbâbı gibi mazul beyler ve maaş alamayan Anadolu'daki kapıkulları da isyana kalkışmışlardı. Anadolu'da yapılan genel eşkıya teftişleri ise karışıklıkları körüklemekteydi. 1593'te Avusturya üzerine sefer açıldığında seferden kaçan ve kapıkulu-sipahi olduğunu iddia eden on binlerce insan bölükler halinde dolaşp, ümeranın yokluğunu fırsat bilip köylere musallat olmuşlardı. 1596'da Eğri Seferi firarilerine karşı girişilen takibat ile 30 bin kişinin azlolanması, altı-bölük mensubu çoğu Celâli ağalarının bölük defterinden silinip ulûfelerinin kesilmesi Büyük Celâli Ayaklanmalarını başlatan olay oldu¹⁰⁶. Karayazıcı, Deli Hasan, Tavi Halil, Kalenderoğlu Mehmed ve Canpolatoğlu Ali gibi büyük Celâli liderlerinin önderliğinde Anadolu'ya anarşi ortamı tamamen hâkim oldu¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s. 143, 178.

¹⁰⁵ *a.g.e.*, s. 207-276.

¹⁰⁶ *a.g.e.*, s. 308-376.

¹⁰⁷ Fatma Acun, "Celâli İsyanları (1591-1611)", *Türkler*, c. 9, Ankara 2002, s. 695-708.

Eşkîyanın ne kadar güçlendiğini, kontrolü sağlamakta merkezin ne kadar sıkıntı çektiğini ve buna karşın tüm halkın desteğine ihtiyaç duyduğunu dönemin kroniklerinin aktardığı bilgilerden anlıyoruz. Topçular Kâtibi, çetin mücadelelerde reayanın da devlete elinden gelen desteği verdiğini kaydeder. Celâli üzerine *serdar* olan İbrahim Paşa Karaman'da iken Kayseri ahalisi eşkıyalar nedeniyle mahzarlar ile gelip orduya dâhil olurlar. Deli Hasan ve çetesi ile 40 gün muharebe edilir. Ancak yine de kontrol sağlanamaz¹⁰⁸.

1603 yılı itibariyle Anadolu'daki sosyal-ekonomik-idarî düzeni tümüyle altüst edecek kitlesel göç hareketleri başladı. Köyler boşaldı, bazı idarî bölgelerin nüfusunda dramatik düşüşler yaşandı. Örneğin Ankara bu dönemde nüfusunun üçte birini kaybetti. Ankara halkı ve yerel yöneticiler de eşkıyaya karşı önlem olarak şehri sur ile kuşattılar¹⁰⁹. Halk mallarını ve canlarını koruyabilmek için kalelere çekildi. Eşkîyalık olayları en fazla yollarda görüldüğünden özellikle tüccarların ve yolcuların kullandığı ana güzergâhlar üzerinde bulunan yerleşim yerlerinde yaşayanlar, iç kesimlere kaçtılar. Örneğin bu dönemde Konya üzerine yapılan bir araştırmaya göre; bölgeden geçen bir kervan yolu güzergâhında bulunan bazı köylerin ahalisi toptan göç ettiğinden, bu köyler yok oldu¹¹⁰.

Celâlîlerin eşkıyalıklarının ayyuka çıktığı, beldeleri yakıp yıktıkları dönemde devlet bu zorba liderlerinin kimine mansıplar vererek şiddet dışında, politik yollarla da mücadele etmeyi denemiştir¹¹¹. Bu dönemde kontrolün eşkıyanın elinde olduğunu Anadolu'daki kapı halkı ve yeniçerilerin kaymakam, şeyhülislam ve kazasker huzurunda yaptıkları şu konuşmadan da anlaşılmaktadır:

“Eyaletlerde Celâli peydâ olup memâlikler de aduvv segbanlar zabtında; mîr-i miranlar dahl etmezler. Anadolu Eyaleti, Karaman ve Sivas ve Maraş ve Adana ve Haleb ve Erzurum ve Rakka bi'l-cümle Celâlîler temlik edüp, vilâyet a'yânları terk-i vatan edüp, fukarâ vü reaya kûhistanlarda hânûmânlarından cûda düşüp, avrat u oğlanlar bırağup, [üftân u] hîzân oldular.”¹¹²

Tasvir edildiği üzere neredeyse tüm sivillerin karıştığı ya da bir şekilde etkilendiği bir iç savaş ortamı varken üretimden bahsetmek olanaksızdır. Toprağı ekip biçen reaya da canını kurtarmanın derdiyle her şeyini bırakıp kaçıyordu. Bu da mevcut krizi daha da

¹⁰⁸ Topçular Kâtibi Abdülkâdir Efendi Tarihi, I, haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003, s. 327.

¹⁰⁹ Efkân Uzun, XVII. Yüzyılda Anadolu'da İsyânların Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 181.

¹¹⁰ İlker Yiğit, “Anadolu Kırsalında Göçün Dönümü (XVI-XX) Yapısı: Manisa ve Konya Çevresi Üzerinden Bir Göç Okuma Denemesi”, ERDEM, sy. 76, (2019), s. 222.

¹¹¹ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, Hasan Bey-zâde Târîhi, III, haz. Şevket Nezihî Aykut, Ankara 2004, s. 857.

¹¹² Topçular Kâtibi, I, s. 344.

derinleştirecek sonuçlar doğurmaktaydı. Memleketin mîrimîrânları eşkıya ile topyekûn mücadeleyle görevlendirilmişken eşkıyanın sancakları yakıp yıktığı, reayanın dağları mesken tutup karyelerde palankalar icat ettikleri anlatılır. Ancak bazı yazarlar mîrimîrânların yeterince çaba göstermeyip yalnızca kendilerini koruduklarını halkı yalnız bıraktıklarını belirtirler¹¹³.

Büyük Kaçgun'a dair tasvirler çok daha dramatiktir. Celâli İsyanları ile Anadolu'da çoğu yerleşim yerinin boşaldığı, vilayetlerde insan kalmadığı, korkudan dağlara göç ettikleri, köylerin viran olduğu belirtilmiştir. Örneğin Topçular Kâtibi bu sırada ayrıca çoğu reayanın feryat ile İstanbul'a geldiği bilgisini vermektedir. Anadolu'daki kapıkullarının ise Celâli korkusundan köylerde palankalar icat edip tüfekli sekbanlar ile ailelerini korumaya çalıştıklarını aktarır¹¹⁴.

Ülkenin içi yangın yeriye bir de İran ve Avusturya ile savaşların devam ediyor olması, krizi daha da derinleştirmiştir. Veziriazamdan İran seferi için emirler geldiğinde serdar tayin edilen vezire kapıkulları, *"Kazalarımızda olan düşmanlar bırağup, eşkıyalar cevanibimizde, vilâyetler harab iken Kayseri'den bir menzil ilerü gitmek mümkün değildir."* diyerek itiraz etmişlerdir. Yazarın vereceği rakamların abartılı olacağını düşünsek bile sadece Kara Said ve Kalenderoğlu'nun eşkıya grupları için 70 bin, Tavi Karındaşı eşkıyaları için 60 bin kişi gibi bir rakamdan bahsetmesi dikkat çekicidir¹¹⁵. Canpolatoğlu tarafında olanlar, Kalenderoğlu tarafında olanlar ayrılmıştı. Üsküdar'dan berisini ele geçirme konuşmaları yapıyorlardı. Celâlilerin kesretlerinden dolayı üzerlerine gönderilen nice askeri bozup, serdarlar mukavemet edememekteydi¹¹⁶. Halk perişan, yerleşim yerleri harap ve hâlî, nice insan da helâk olmuştu¹¹⁷.

Büyük Kaçgun sırasında halk, uygun yerlere yapılan palankalar ile şehirlerdeki kalelerin içlerine sığınmış, ulaşımı daha zor olan sapa bölgelere doğru köylerini taşımış, gidebilenler başka sancaklara gitmişti. Bu sırada kalelerin onarımı ve surların genişletilmesi ile palankaların inşa süreci devam ediyordu¹¹⁸. Ancak Anadolu'da pek çok şehir, vilayet eşkıyadan harap olmuştu. Naima'nın verdiği bilgiye göre Celâliğin nedenini vükelânın ihmali olduğunu söyleyenler nedeniyle I. Ahmed bizzat Anadolu'ya sefere

¹¹³ a.g.e., s. 352, 465.

¹¹⁴ a.g.e., s. 458.

¹¹⁵ a.g.e., s. 470, 497, 530.

¹¹⁶ Fezleke, I, s. 398, 402.

¹¹⁷ Topçular Kâtibi, I, s. 530.

¹¹⁸ Mustafa Akdağ, a.g.e., s. 493-494.

çıkmaq istemişti¹¹⁹. Süren seferler nedeniyle memlekette askerlerin yokluğu da eşkıya için bulunmaz bir fırsat oluyordu¹²⁰.

7 yıl süren çetin mücadelelerden sonra padişahın artık sekban namına Anadolu’da bir ferd dahi görmeye tahammülü kalmamıştı. Bu nedenle Serdar Murad Paşa Diyarbakır valisine, yanında bir sekban bile bulundurmamasını söylemişti¹²¹. Kuyucu Murad Paşa da İran Savaşları’na gitmesi emrine karşı daha önce askerlerin verdiği tepkiye benzer şekilde, Celâli bakiyelerinin fırsat gözlediğini söylüyor ve evvela kendi vilayetimizdeki yakın olan düşmanı ber-taraf etmeyi istiyordu¹²². Nihayet bu büyük isyanlar Veziriazam Kuyucu Murad Paşa’nın gayretleriyle son buldu. Ancak bu süreçte Anadolu’da nüfusun üçte ikisi yerlerini terk etmişti. Örneğin Ankara’nın Bacı kazasına bağlı 38 köyden 33’ünün halkı kaçmıştı¹²³. Kimi dağlara, kimi de daha güvenli bulunduğu surlarla çevrili şehirlere göç etmişti. Özellikle büyük şehirlere, İstanbul’a yapılan göçler, şehirlerin kapasitesinin üzerine çıkmaya başladığında pahalılık gibi sorunlar başgöstermeye başlamış, buradaki hayatı da zorlaştırmıştı. Bıraktıkları yerlerde ise üretimin düşmesine, vergi kaybına ve vakıf köyleri ise vakıfların zarara uğramasına neden olmuşlardı. Ülkedeki ticaret yollarının neredeyse hiçbir güvenliğinin kalmaması nedeniyle ticarî faaliyetler de bundan olumsuz etkilenmişti. Boşalan köyleri daha sonra çeşitli yerel güçler ve ümera, kapıkulu vs. nüfuz sahibi kişiler ele geçirerek çiftlikler kurmaya başlamışlardı.

Bu tarihten sonra eşkıyanın esamesinin tamamen ortadan kaldırıldığı elbette söylenemez. Zaman zaman çeteler tekrar ortaya çıkmaktaydı. Örneğin 1653’te bir grup Sarıca ve Türkmen’den oluşan eşkıya Konya bölgesinde reayaya zulmünü arttırdığında üzerine serdar gönderilmişti¹²⁴. 1658’de Abaza Hasan Paşa; Şam valisi, Anadolu beğlerbeği vd. 15’den fazla mansub ve mazul beğlerbeğiler hizmetinde sarıca sekbanı yanına toplayıp Konya civarında -Naima’nın ifadesine göre- 30 bini aşkın bir sayıya ulaşmıştı¹²⁵. Konya halkı eşkıya zulmünden dayanamayacak hâle gelip *celâ-yı evtân* yani göç ediyordu¹²⁶. Bu dönemde de eşkıya için “*celâli*” tabiri kullanılıyordu. 1688’de Anadolu’daki eşkıya için “*türedi*” terimi kullanılmaktaydı ve bu gruplara karşın *nefir-i âmm* denen, reayanın eli silah tutanlarının oluşturduğu askerî birlikler tayin edildi.

¹¹⁹ Na’îmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na’îmâ*, I, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, s. 305.

¹²⁰ *Târih-i Na’îmâ*, II, s. 327.

¹²¹ Fezleke, I, s. 407; *Târih-i Na’îmâ*, II, s. 350.

¹²² Fezleke, I, s. 411.

¹²³ Mustafa Akdağ, a.g.e., s. 447.

¹²⁴ *Târih-i Na’îmâ*, III, s. 1443.

¹²⁵ *Târih-i Na’îmâ*, IV, s. 1785; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi’-Nâmesi*, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul 2008, s. 122.

¹²⁶ *Târih-i Na’îmâ*, IV, s. 1822.

Sayıları 4.000'den fazla olan levend taifesi yol kesmek, yağma ve adam öldürme gibi zorbalıklarda bulunuyorlardı¹²⁷. Daha sonra bu çetelerin liderlerine Akşehir, Eskişehir, Sivas vb. sancaklar tevcih edilmesine karar verildi¹²⁸. Ancak akabinde Sivas'a mutasarrıf olan türedi paşanın idamına hükmedildi ve üzerine bir müfettiş ile bir ordu gönderildi¹²⁹.

Zuhur eden eşkıyayı teftiş için müfettişler, sürücüler görevlendirilmekteydi. 1659'da Müfettiş İsmail Paşa'ya verilen emirde her kim şekavete kalkıştıysa cezasını vermesi, reaya elinde bulunan silahları toplaması¹³⁰, asker olmadığı hâlde bu iddiada bulunanları reaya zümresine dâhil etmesi ve sâdâtı da araştırıp nesebi sabit olmayanları tespit etmesi emredilmişti¹³¹.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, türedi taifesinin ortadan kaldırılması istendiği hâlde devlet sarıca-sekbanları kullanmaya devam ettiği sürece bunun mümkün olmayacağını, bu grupların eşkıyalık faaliyetlerinde bulunduklarını, sorgulandıklarından ise “kapılı levend” olduklarını söyleyip kurtulduklarını, halkın refahı, şehirlerin huzuru için ortadan kalkmaları gerektiğini belirtir ve buna dair bir hatt-ı hümayûndan bahseder¹³².

¹²⁷ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, haz. Abdükadir Özcan, Ankara 1995, s. 286.

¹²⁸ a.g.e., s. 289.

¹²⁹ a.g.e., s. 318.

¹³⁰ Abdurrahman Abdi Paşa *Vekâyi'-Nâmesi*, s. 139-140.

¹³¹ *Târih-i Na'îmâ*, IV, s. 1836.

¹³² *Zübde-i Vekayiât*, s. 314.

I. BÖLÜM

GÖÇMENLERİN VATAN-I ASLİLERİ ANADOLU VE RUMELİ'DE DURUM

1.1. XVIII. Yüzyılda Reayanın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Dönüşüm

Osmanlı Devleti'nin, sanayi öncesi tarıma dayalı bir toplum yapısına sahip olması, onun bu alanda korumacı ve müdahaleci bir politika izlemesini zorunlu kılmıştı. Geleneksel ekonomi anlayışına göre devletin kendi kendine yetebilmesi, üretimin artması, arzın bolluğu ve ucuzluğu istenirken, ihracat sınırlandırılmıştı. İdarî birimler arasında, üretimin yapıldığı kaynaktan dışa doğru bir tüketim sistemi oluşturulmuştu¹³³.

XVIII. yüzyıl için net bir oran verilemese de nüfusun ezici bir çoğunluğu kırsal alanlarda yaşıyor ve tarımla ilgileniyordu¹³⁴. Bu nedenle sistemin ayakta kalması, vergi gelirleri ve maaş ödemelerinin etkilenmemesi adına en önemli husus üretimin devam etmesiydi. Dolayısıyla ekonomisi tarıma dayalı Osmanlı Devleti için köylünün ziraatini etkileyecek her türlü meselenin bir an önce çözülmesi gerekirdi. Reayaya yapılacak herhangi bir baskıdan özellikle kaçınılırdı. Reayanın aşırı derecede sömürülmemesi için sipahiye olan yükümlülükleri kanunnâmeler ile belirlenmişti. Zaman zaman yerel idarecilerin yaptıkları birtakım yolsuzluklar da adaletnâmeler ile engellemeye çalışılırdı. Eğer eşkıya zulmüne maruz kalıyorlarsa en sert tedbirlere başvurulurdu. Ya da kıtlık, sel vs. herhangi bir sebepten dolayı vergilerini ödeyemeyeceklerini bildiriyorlarsa bu defa bu kişilerin vergi borçları af ediliyorlardı.

Reayayı her zaman korumayı ilke edinen Osmanlı Devleti'nin aynı zamanda pragmatik ve esnek bir yönetim anlayışına sahip olduğu, bugün tarihçilerin üzerinde uzlaştığı bir kanıdır¹³⁵. Daha XVI. yüzyıldan itibaren, büyük krizler-buhranlar atlatmasına rağmen devletin bu denli uzun ömürlü olmasının sırrı da bu anlayışta olmalıydı. Değişen dünyaya ayak uyduramayan, katı bir muhafazakârlığın-gelenekçiliğin hâkim olduğu bir yapı ile bu başarı sağlanamazdı. Klasik yapısında görülen en önemli değişimlerden birisi de timar sistemindeki değişimdi. Bu değişim bir bozulma değil, yeni

¹³³ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2014, s. 42-43.

¹³⁴ Kırsal nüfus toplam nüfusun %80-90'ıdır. (Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 2012, s. 243)

¹³⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul 2010, s. 24-25; Mehmet Öz, "On Yedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhranlar, Yeni Şartlar ve Islahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Türkiye Günlüğü*, sy. 58, (1999), s. 48-53; Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, c. 2, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper, İstanbul 2004, s. 599.

şartlara ayak uydurma çabasıydı. Dolayısıyla bu süreçte çağdaş yazarların “bozulma” olarak gördüğü durum, mevcut sistemi ayakta tutan kurumların kadim kanunlarından uzaklaşmasıydı. Bunlardan bazıları köylülerin giderek artan şekilde (sekban ve sarıca olarak) askere alınması ve Yeniçeri Ocağı’na sızmalarıydı¹³⁶.

Sınırları bu kadar geniş bir imparatorluğa hükmedebilmek için elbette vergilerin toplanması, idarî düzen, asker alımı, kamusal hizmetler, maaş ödemeleri gibi ilk anda akla gelebilecek konular dışında daha pek çok alanda sürdürülmesi gereken mükemmel bir organizasyon oluşturulmuştu. Zamanla içeride ve dışarıda meydana gelen gelişmeler ise kaçınılmaz olarak devleti bu yapı üzerinde birtakım değişiklikler yapması yönünde zorluyordu. Bu nedenle Osmanlı ıslahat yazarlarının yaptığı gibi *kanun-i kadimden* sapmayı “bozulma” olarak ifade etmek yerine “dönüşüm” veya “değişim” sözcükleri ile açıklamak çok daha uygun olacaktır.

Taşrada yükselen yerel güçlerin nüfuzlarını daha da arttırmaları nedeniyle XVIII. yüzyılın Osmanlı Devleti için genellikle *adem-i merkeziyetçi* bir dönem olduğu vurgulanmaktadır¹³⁷. Vergi toplama sistemindeki değişimle birlikte mahalli elit bir sınıf (âyanlar) ortaya çıkmış ve böylece yarı özerk yerel hanedanlar doğmuştur¹³⁸. Bu hanedanlar giderek nüfuzlarını arttırırken merkezî otoritenin gücü giderek zayıfladı. Bu bölümde, XVIII. yüzyılda Osmanlı taşrasında sosyo-ekonomik anlamda nasıl bir dönüşüm yaşandığı, reayanın ödediği vergiler ile timar sisteminde ve idarî sistemde yapılan değişiklikler üzerinden incelenmeye çalışıldı.

Yaşanan dönüşüm sırasında taşrada ön plana çıkan ve reayayı çok fazla etkileyen bazı gruplar vardı: Giderek daha da güçlenen âyanlar, yeni kurulan büyük çiftlik sahipleri, taşrada sayıları hızla artan kapıkulu askerleri, köylülerin giderek daha fazla aralarına katıldığı levendler ve bunların bir kapı bulamadıklarında dönüştükleri eşkıya çeteleri, iskan edilmeye çalışılırken sürekli firar eden konar-göçerler gibi. Tüm bu gruplara kısaca değindikten sonra reayanın ve dirlik mutasarrıflarının sosyo-ekonomik durumu *Ahkâm ve Şikâyet Defterlerine* yansıyan bazı sıkıntılarından yola çıkarak ele alınacaktır.

İlerleyen sayfalarda karşılaşılabilecek olumsuz tabloyu tez konumuz olan göçün nedenlerini anlayabilmek için “reaya gözünden” çizdiğimizizin hatırlanmasını, bütün

¹³⁶ Mehmet Öz, “II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl”, *Türkler*, c. 9, Ankara 2002, s. 712-713.

¹³⁷ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 10-11.

¹³⁸ Rıfa’at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğuşu*, çev. Oktay Özel-Canay Şahin, İstanbul 2000, s. 114.

yönleriyle bir “XVIII. yüzyıl Osmanlı panoraması” sunmadığımızı belirtmek isteriz. Örneğin Ş. Pamuk, XVIII. yüzyıl Osmanlı ekonomisi için önceki yüzyıllara kıyasla oldukça olumlu bir değerlendirme yapmakta hatta Anadolu tarımının sınırlı da olsa bir canlanma eğiliminde olduğunu belirtmektedir¹³⁹. Aynı şekilde M. Genç de Osmanlı ekonomisinde yüzyılın başlarından 1760'lara kadar genel bir yayılma ve gelişme trendi yaşandığını, ancak bundan sonra durakma ve buhran belirtileri görüldüğünü ifade eder¹⁴⁰.

1.1.1. Reayanın Ödediği Vergiler

Göçün en önemli nedenlerinden biri olan vergiden kaçışı anlayabilmek için öncelikle, bu dönemde reayanın ödediği vergilerle ilgili genel bir çerçeve çizebiliriz. Osmanlı'da gerek merkezin doğrudan tahsil ettiği gerekse timara ayrılmış yerlerden alınan vergilere genel olarak “*resm*” denilmiştir. Devletin doğrudan topladığı resimler; *mukataa*, *cizye*, *avârız* ve *ağnamdı*. Diğerlerini ise devlet hizmetine karşılık dirlik sahibi olanlar yerinden tahsil ederlerdi¹⁴¹.

Ödenmesi gereken vergiler veya devlet için yerine getirilmesi gereken hizmetler için yükümlülük manasına gelen “*tekâlif*” tabiri kullanılmıştır. Bu vergileri iki başlık altında toparlayabiliriz: İslamî inanç ve hükümlere uygun olarak tespit edilen vergilere “*tekâlif-i şer'iyye*”, bunların dışında kalan ve devlet tarafından halka yüklenen vergilere ise “*tekâlif-i fevkalâde*” denilmiştir. Fevkalâde vergiler de kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır: Birincisi, “*tekâlif-i örfiyye*” denen ve örf'e dayalı olarak devletin belirlemiş olduğu vergilerdir. “İkincisi ise “*tekâlif-i şâkka*” denen ve genellikle haksız olduğu kabul edilen, şer'î olarak cevaz verilmeyen ağır vergilerdir¹⁴².

1.1.1.1. Şer'î Vergiler

a- Cizye: Devletin önemli gelir kaynaklarından olan cizye, zımmî statüsünde olan, Müslüman olmayan yetişkin erkek nüfustan alınan vergidir. Osmanlı Devleti fethedilen topraklardaki gayrimüslimleri cizye vermekle mükellef tutar ve tahrirler yaptırarak defterlere kaydederdi. Bu vergi, padişaha bağlı tahsildarlar tarafından doğrudan devlet hazinesi için toplanırdı. Klasik dönemde tahrir yapılırken aynı zamanda cizye

¹³⁹ Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 155-156, 178-181.

¹⁴⁰ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s. 210.

¹⁴¹ Ahmet Tabakoğlu, “Resim”, *TDVİA*, c. 34, İstanbul 2007, s. 582-584.

¹⁴² Ahmet Tabakoğlu, “Tekâlif”, *TDVİA*, c. 40, İstanbul 2011, s. 336-337.

mükellefleri de sayılırdı, ancak XVII. yüzyıldan itibaren artık büyük tahrirlerin yapılmaması ile birlikte müstakil cizye defterleri düzenlenmeye başlandı¹⁴³.

Cizye ya sabit bir meblağ üzerinden yani *maktû* olarak grup halinde ya *hâne* başına ya da *şahsî* olarak baş vergisi şeklinde toplanırdı. Maktû ödemenin avantajları; nüfus artışı sırasında kişi başına yapılacak dayatmanın azaltılması, fakirler üzerindeki yükün hafifletilmesi, topluluk dışından olan vergi tahsildarlarının yapacağı taciz ve fazladan ücret taleplerinden kurtulmaktı. Ancak nüfus azaldığında zararlı çıkmaktaydılar. Maktûnun devlete sağlayacağı faydalar ise vergi ödeyen toplumun gönüllü işbirliği, verginin öngörülebilir olması, nüfus dalgalanmalarından etkilenmemesi ve vergiden pay alan bir dizi aracının ortadan kaldırılmasıydı. Ancak bu uygulamanın merkezî otoritenin güç kaybı ve nüfus artışı olduğu dönemlerde gelir kaybı gibi dezavantajları olmaktaydı. Bu nedenle XVI. yüzyılda nüfus artışı yaşanırken devlet maktû uygulamayı kaldırmaya çalışmıştır. XVII. yüzyılda ise azalan nüfus nedeniyle bu defa halk, bunun ortadan kalkmasını istemiştir. Osmanlı’da cizye 1691’den önce genellikle *hâne* olarak tahsil edilmiştir. Mükellefler “*âlâ*”, “*evsât*” ve “*ednâ*” olarak ekonomik güçlerine göre 3’e ayrılmıştır¹⁴⁴.

1691’de Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa’nın yaptığı cizye reformu ile cizye artık *hâne* temelli olarak değil, herkesin sadece kendi vergisinden sorumlu tutulduğu bir anlayışla bütün yetişkin erkek nüfustan toplanır olmuştur¹⁴⁵. Maktû sistem ve bazı muafiyetler kaldırıldı. Zira maktû vergide nüfus azalması durumunda, kalanlar gidenlerin vergisini ödemek zorunda kalıyor, kayıtlar sürekli olarak güncellenmediği için ölüm, göç, doğum, ihtidâ gibi değişiklikler kayıtlara yansımıyor ve halkın aleyhine bir durum ortaya çıkıyordu. Bazı yerlerde mükelleflerin sayısı $\frac{1}{4}$ ’e düşmüşken kalanlar, bu $\frac{3}{4}$ ’ün vergilerini de ödemeye zorlanıyorlardı. Bu yeni ferdî sistemde kişilere ödemeleri karşılığında kâğıt veriliyor ve her 3 yılda bir teftiş yapılıyordu. Ancak bu tarihten sonra da maktû uygulama devam etti. Hatta maktû uygulama giderek yaygınlaştı ve bu durum halk üzerindeki devlet otoritesini zayıflatırken vergi toplama işini üstlenen yerel güçleri kuvvetlendirdi¹⁴⁶.

¹⁴³ Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara 2001, s. 37.

¹⁴⁴ Linda T. Darling, *Revenue-Raising & Legitimacy, Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Leiden 1996, s. 82-83.

¹⁴⁵ Abdülkadir Özcan, “Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa”, *TDVİA*, c. 26, Ankara 2002, s. 263-265.

¹⁴⁶ Halil İnalcık, “Cizye”, *TDVİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 45-48.

Miktar olarak bakıldığında; XVII. yüzyılda merkezî hazinenin en önemli gelir kaynakları olan cizye ve avârızda 1555-1655 arasında büyük bir artış yaşanmıştır. Ancak bu dönemde akçedeki enflasyon oranı %225'tir ve enflasyona oranla cizye ve avârızda yapılan artış aslında oldukça minimaldir. Bu noktada Darling, kişi başına üretim düşmüşse, bu minimal artışın bile mükellefler için büyük bir yük oluşturacağı yorumunda bulunur¹⁴⁷.

Cizye vergisi, imparatorluğun her bölgesinden her zaman aynı miktarda alınmamıştır¹⁴⁸. 1646'da Halep'ten 325 akçe alınırken 1645'te Arapgir'den 290 akçe alınıyordu¹⁴⁹. 1691'de âlâdan 9, evsattan 4,5, ednâdan 2,25 esedî kuruş alınırken 1743'te âlâdan 11, evsattan 5,5, ednâdan 2,75 esedî kuruş alınmaktaydı¹⁵⁰. Bu verginin bütçe gelirleri içindeki payı %23-48 arasında iken 1691 reformu sonrasında büyük bir artış göstermiştir¹⁵¹.

b- Âşar (Öşür): Osmanlı Devleti'nde her yıl ziraî ürünlerden genel olarak öşür adı altında vergi alınmaktaydı. Bu vergi aslında Müslümanlardan alınan *zekâtı* ifade etmekle birlikte Osmanlı'da *haraç-ı mukaseme* ve *toprak kirası* olarak karşılık bulmuştur. Öşrün her ne kadar sözlük anlamı 1/10 olsa da toprak verimi, ürün çeşitliliği gibi etkenler göz önünde bulundurularak 1/5 ya da 1/8 gibi oranlarda da alınabiliyordu. Timarla işletilen yerlerde dirlik sahiplerinin gelirleri arasında olan öşür, mülk topraklarından ya da padişah haslarından alınıyorsa devlet hazinesine aktarılıyordu. Ayrıca tahıl ve bakliyatla aynı olarak alınırken diğer ürünlerde karar alacaklıya bırakılmıştı¹⁵².

Ziraî vergiler genellikle öşür adı altında toplanmakla beraber ürün çeşidine göre değişiklik göstermektedir. Buğday, arpa ve çavdardan *öşür ve sâlâriyye*¹⁵³, meyve bahçelerinden *bahçe*; kavun, karpuz ve hıyardan *bostan*; üzüm bağlarından *bağ*; çeşitli meyvelerden *fevâkih*; turfanda meyve ve sebzeden *resm*; baldan *kovan*; pamuktan *penbe* adıyla vergiler tahsil edilmekteydi¹⁵⁴.

¹⁴⁷ Linda T. Darling, *a.g.e.*, s. 117-118.

¹⁴⁸ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *AÜDTCF Dergisi*, c. V, sy. 5, (1947), s. 495.

¹⁴⁹ Linda T. Darling, *a.g.e.*, s. 112. (rakamlara gulamiye ve maaş dahil)

¹⁵⁰ Halil İnalcık, "Cizye", s. 45-48.

¹⁵¹ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 2014, s. 282.

¹⁵² Ahmet Tabakoğlu, "Öşür", *TDVİA*, c. 34, İstanbul 2007, s. 100-103.

¹⁵³ Emîrler, vezirler ve sair mansıp erbabı için toprak mahsullerinden alınan hisse, mütemmim vergi. (Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, III, s. 101)

¹⁵⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 299-300.

c- Ağnam: Osmanlı'da küçükbaş hayvanlardan alınan vergiye *resm-i ganem* ya da *âdet-i ağnam* denmiştir. Miktarı konusunda Fâtih kanunnâmesine göre 3 koyundan 1 akçe alınırken daha sonra 2 koyundan 1 akçe alınmaya başlanmıştır¹⁵⁵. Ancak yerliden, yörükten, eşkinciden ve yüzdeciden alınan farklı miktarlar da söz konusudur¹⁵⁶.

Ağnam vergisinden bazı gruplar muaftır. Kanunnâmelerde “*Askerî ve sâdâtdan yüzde ellisinden (300 koyun 1 sürü) ziyadesinden alındığı, yüzde elliye varınca alınmaz*” denmiştir. Kimi zaman reaya da bu durumu suistimal etmiş, koyunlarını ağnamdan muaf olan bu gruba karıştırıp vergiden kurtulmaya çalışmıştı¹⁵⁷.

1.1.1.2. Örfî Vergiler

a- Raiyyet Rûsûmu: Çiftçilerin dirlik sahiplerine ödedikleri vergilere *raiyyet rûsûmu* denmiştir. Osmanlı Devleti, çiftçinin dirlik sahibine karşı olan yükümlülükleri ile karşılıklı hak ve salahiyetlerini kanunnâmelerle belirlemiştir. Askerî sınıf bu vergiden muaftır ki buna ulûfe ve timar alan bütün hizmet sahipleri, saray halkı, ümera, ulema, kapıkulu, devlet erkânı, timarlı sipahiler, kadılar, müderrisler ve yüksek medrese talebeleri ve hatta bunların akraba ve kulları da dâhildir. Bu *ehl-i berat* kişiler dışında yine padişah beratı ile bir hizmete tayin edilenler de bu vergiden muaftılar. Örneğin yayalar, müsellemler, yörükler ve tatarlar bu gruptandır¹⁵⁸.

İnalcık, Osmanlı vergi sisteminde kademeli olarak önce avâriz sonra raiyyet rûsûmundan sonra da şer'î vergilerden muaf olunabildiği görüşündedir. Dolayısıyla şer'îden muaf olanlar, raiyyet rûsûmundan ve avârizdan; raiyyet rûsûmundan muaf olanlar da avârizdan muaf oluyorlardı. İnalcık'ın sınıflandırmasına göre; ulûfe ve timar alanlar her türlü raiyyet rûsûmundan muaf; çeltikçi, tuzcu, kürekçi, ortakçı, yörük, müsellemler yamakları, derbendciler avârizdan muaf, din adamları hem avâriz hem de raiyyet rûsûmundan muaftılar¹⁵⁹.

- Çift Resmi (Çift Resmi, Caba-Kara-Mücerred, Bennak, Dönüm Resmi ve Tütün Resmi): “Çift”, iki öküz tarafından sürülebilen ziraat sahalarının ölçüsünü belirtmek üzere kullanılan bir terim olup, çiftlik manasında kullanılırdı. Bir çiftçi ailesine

¹⁵⁵ Feridun Emecen “Ağnam Resmi”, *TDVİA*, c. 1, İstanbul 1988, s. 478-479; *Fâtih Devri Kanunnâmeleri*, ktp. 1, s. 156, 350.

¹⁵⁶ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, s. 495.

¹⁵⁷ *III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri*, ktp. 11, s. 304.

¹⁵⁸ Halil İnalcık, “Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu”, *Belleten*, c. XXIII, sy. 92, (1959), s. 595.

¹⁵⁹ “a.g.m.”, s. 598-601.

yetecek büyüklükte olan çift veya çiftlikler, bulunduğu bölgedeki toprağın verimine göre 60 ilâ 150 dönüm olabiliyordu¹⁶⁰. Çift ya da nim (yarım) çift tasarruf eden çiftçiler, *hâne* başına (aile reisi) *resm-i çift* denen vergiyi ödemek zorundaydılar. Miktarı uzun süre aynı olan çift resmi 15. yüzyıl ortalarına kadar 22 akçe olarak kalmıştır¹⁶¹. Kanunî Sultan Süleyman döneminde resm-i çift 40 akçedir. (Serbest olmayan sipahi timarında bunun 27 akçesi sipahinin, 10 akçesi sancak beğinin ve kalanı da subaşı ile beğlerbeğininindir.) Ancak tablo 1’de de görüleceği üzere bölgelere göre farklılıklar göstermektedir. XVI. yüzyılın ilk yarısında bu miktar 100-150 kilo buğdayın piyasa fiyatına denk geliyordu¹⁶². Bu verginin tahsil zamanı ise önceleri harmandan sonra olmasına karşın daha sonra Mart ayı olarak sabit bir tarih belirlenmiştir¹⁶³.

Toprağa bağlı olarak alınan bu çift resmi dışında şahsa bağlı olarak alınan vergiler de vardır. Bu kapsamda evli olan ra’iyyet oğulları *bennak*, yetişkin bekâr olanlar *mücerred*, topraksız olanları *caba*, nim-çiftten aşağı arazisi olanları veya genelde toprağı olmayanları *kara* olarak sınıflandırılmış ve buna göre vergi tahsili yapılmıştır¹⁶⁴. Bir ra’iyyet defterde *bennak* ya da *mücerred* yazılı iken sonradan bütün ya da nîm çift sahibi olursa, o yerler tahrirde üzerine yazılınca dek hem *resm-i bennak* hem de yerin resmini verir. Ama tahrir sırasında elinde bütün çiftlik bulunup üzerine kayd olunursa bu defa *resm-i bennak* alınmaz, sadece çift resmini verir¹⁶⁵.

Kanunî Sultan Süleyman döneminde *bennak* 12, *caba-bennak* 9, ekinlü *bennak* 12, *kara* 6 akçe öder, *mücerred*den de işi gücü varsa ona göre tahsil yapılırdı. Bir çift yeri eken evli bir kişi hastalık, ihtiyarlık gibi nedenlerle toprağını ekemez olduğunda bu kişiden yalnızca *bennak* resmi alınır, çift alınmazdı¹⁶⁶.

Duhan (tütün) resmi ise bir sipahinin arazisine belirli bir müddet için, genellikle kışlamak için gelip yerleşen ancak ziraat yapmayan hariç reayadan alınan vergidir¹⁶⁷.

¹⁶⁰ Feridun Emecen, “Çift”, *TDVİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 309-310.

¹⁶¹ Halil İnalcık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rûsûmu”, s. 585.

¹⁶² Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁶³ *Kanunî Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler*, ktp. 4, s. 305-307.

¹⁶⁴ Halil İnalcık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rûsûmu”.

¹⁶⁵ *III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri*, ktp. 11, s. 108.

¹⁶⁶ *Kanunî Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler*, ktp. 4, s. 306-308.

¹⁶⁷ Halil İnalcık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rûsûmu”, s. 593.

Sipahinin elinde olan ve tapu ile bir çiftçinin tasarrufuna vermediği toprakları işleyenlerden ise *dönüm akçesi* alınırdı ki bunlar hariç reaya statüsündeydiler¹⁶⁸. Miktarı dönümüne ve toprağın verimine göre değişirdi. Örneğin orta vasıfta bir çiftte 30 dönüm araziye işliyor olsa (3 dönümüne 1 akçeden) 10 akçe öder¹⁶⁹. Bu durumda başka yerlerde ziraat edenlerle neden bu kadar sık karşılaştığımız anlaşılıyor.

- **İспенçe:** Osmanlı'da gayrimüslimlerden çift resminin karşılığı olarak alınan bir nevî baş vergisidir. Reaya bennakta olduğu gibi nereye giderse gitsin ispençesini sipahisine ödemek zorundaydı. Bu vergi çift resminden farklı olarak çok az muafiyet içeriyordu. Örneğin yalnız yerleşikler değil göçebeler ve yalnız köy ve kasabalardakiler değil, şehir halkı da ispençe ödemek durumundaydı. Yalnızca devlet tarafından görevlendirilen, voynuklar ve doğancılar, Eflaklar, madenciler, derbendci, köprücü, tuzcu gibi bazı Hristiyan gruplar bu vergiden tamamen ya da kısmen muaf tutulmuştu. Ayrıca Batı Anadolu ve Trakya'da bu vergiye nadir rastlanmakta olup, bu kişiler Müslümanlar gibi çift-resmi sistemine tabi tutulmuşlardı¹⁷⁰.

Peki, raiyyet rûsûmunda zaman içerisinde nasıl bir değişim yaşanmıştı? Özellikle XVIII. yüzyıla gelindiğinde herhangi bir olağanüstü artış söz konusu muydu ya da bölgesel farklılıklar ne kadardı? Bunun için kanunnâmelerden yararlanarak, farklı dönemlerden bazı rakamları karşılaştırabiliriz. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için İç Anadolu bölgesi gibi göçün fazla yaşandığı yerleri ile Batı Anadolu gibi daha az yaşandığı yerleri seçtik.

		çift resmi	ispençe	bennak	öşür	ağnam
XVI. Yüzyıl	Aydın	33 akçe	-	12 akçe	Her müdden 2,5 kile	2 koyuna 1 akçe
	Kütahya	32 akçe	-	12 akçe	1/8	2 koyuna 1 akçe
	Bolu	46 akçe	-	12 akçe	Her müdden 3'er kile	2 koyuna 1 akçe
	Prizen	-	25 akçe	-	1/7-8	2 canavara (domuz) 1 akçe
	Silistre	22 akçe	25 akçe	-	1/8-10	Âl'â sürüden 30 akçe
	Divriği	50 akçe	12 akçe	12 akçe	1/5	2 koyuna 1 akçe
	Sivas -Yeniil	57 akçe	-	18 akçe	1/7	2 koyuna 1 akçe
	Karaman	36 akçe	36 akçe	12 akçe	1/5	2 koyuna 1 akçe

¹⁶⁸ *Kanunî Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler*, ktp. 4, s. 310; Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", s. 592.

¹⁶⁹ *III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri*, ktp. 11, s. 290.

¹⁷⁰ Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", s. 608.

	Erzurum	50 akçe	25 akçe	18 akçe	Bedel (maktu)	2 koyuna 1 akçe
XVIII. Yüzyıl	Karaman	36 akçe	25 akçe	12 akçe	1/5 ¹⁷¹ , 1/8 ¹⁷²	2 koyuna 1 akçe
	Divriği		25 akçe ¹⁷³	12 akçe	1/5 ¹⁷⁴	2 koyuna 1 akçe
	Hüdavendigar	30 akçe	-	12 akçe	1/8 ¹⁷⁵	2 koyuna 1 akçe

Tablo 1: Osmanlı Devleti’nde Raiyyet Rüsûmu (**Kaynak:** *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, haz. Ahmet Akgündüz, İstanbul 1993)

Tabloda görüldüğü üzere bölgeler arasında çift resminde bazı farklar bulunmaktadır ki çiftin hesaplanmasında toprak veriminin dikkate alındığını biliyoruz. Ancak Rumeli’de 22 akçe alınırken Erzurum’da bu miktarın 50 akçeye kadar çıkması dikkat çekicidir. F. Emecen de ilgili maddesinde bu mesele ile ilgili bir açıklama yaparak Rumeli gibi bölgelerde dışarıdan gelip çift tutanlardan 22 akçe gibi düşük bir vergi alınmasını, verimli fakat seyrek nüfuslu bu yerlerde ziraatin teşviki ve nüfus akışının temini maksadına yönelik olduğunu belirtir¹⁷⁶. H. İnalcık da Fatih Sultan Mehmed’in 1458’de Anadolu sipahilerini Rumeli’de Macar ordusu karşısında kışın da seferde tutmak için Anadolu eyaletinde çift resmi miktarını %50 arttırdığını kaydeder¹⁷⁷. Bu konuda yapılan yorumları değerlendiren O. Gümüşçü ve E. Özönlü ise mevcut farklılığın bir sebebinin “*tarihi sebepleri bilinmeyen mahalli uygulamalar (kanun-i kadime riayet) ve bu vergiyi sipahi dışında sancakbeği, subaşı, beğlerbeği gibi başka ortakların çıkması*” olduğunu ifade etmekle birlikte bu açıklamayı resm-i çiftin Anadolu’nun batısından doğusuna doğru yükselmesini açıklamada yeterli görmemişlerdir. Yaptıkları araştırmaya göre resm-i çift vergisi en fazla olan Rum eyaletindeki sancaklarda birim tarım alanına düşen nüfus, batıya göre neredeyse 2 kat fazladır. Toprak üzerindeki nüfus baskısı fazla, toprak arzı yetersiz, talep çoktur. Batıda ise durum tam tersidir. Bu durumda verimi az, nüfusu fazla olan ve buna rağmen dışarıdan göç alan Sivas’ta vergi yüksek iken; verimli toprakları olan, nüfusu daha az olan, (o dönem için) dışarıya göç veren Manisa’da neden

¹⁷¹ BOA, Karaman Ahkâm Defterleri (ADVNS.AHK.KR.d.), nr. 7, s. 135 (Kayseri) (H.1172)

¹⁷² BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 6, s. 44 (Karaman) (H.1170); Niğde, Aksaray, Ürgüp kadıliklarında ve Atıldığı nahiyesinde galatdan malikâne-i divani deyi iki öşür alınır. (III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 11, s. 294)

¹⁷³ BOA, Bâb-ı Asâfi Divân-ı Hümâyûn Şikâyet Kalemi Dosyaları [(ADVNS.ŞKT.(DOS)], nr. 121-143 (H.1160)

¹⁷⁴ BOA, Sivas Ahkâm Defterleri (ADVNS.AHK.SS.d.), nr. 1, s. 135 (Divriği) (H.1155)

¹⁷⁵ BOA, Anadolu Ahkâm Defterleri (ADVNS.AHK.A.d.), nr. 16, s. 95 (Mihalıç) (H.1162)

¹⁷⁶ Feridun Emecen, “Çift Resmi”, *TDVİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 309-310.

¹⁷⁷ Halil İnalcık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu”, s. 40-41.

vergi daha düşüktür? Bu sorunun cevabı, tarihi faktörleri de göz ardı etmemekle birlikte arz-talep dengesiyle açıklanmaktadır. Sivas'ta nüfus fazla olduğundan toprağa ilgi artmasına rağmen, verimli toprak az olduğu için vergi yükselmiştir. Sonuç olarak Anadolu'nun batısında, orta ve doğu bölgelere göre verginin ve çift başına düşen nüfusun az olması göçleri etkilemiş, batıya doğru göçlerin yaşanmasına neden olmuştur¹⁷⁸. M. Akdağ'ın Sivas'taki arazi durumuna dair verdiği örnek belge de dikkat çekicidir. Buna göre 1572'de arazi tahriri yapan Ömer Bey, Vilâyet-i Rum'da arazinin gayet kıymetli olduğundan, Sivas'ta topraksızlıktan müzayakasız olan kura ahalisinin fazla olduğundan bahsetmiştir¹⁷⁹.

Bunun dışında asıl fark genellikle aynî olarak ödenen öşürde bulunmaktadır. Bu verginin verimsiz bölgelerden daha fazla alınması dikkat çekicidir. XVIII. yüzyılda Sivas'ta 1/5'e kadar oran çıkmaktayken, Karaman'da bazı bölgelerde 1/5, bazı bölgelerde 1/8, Anadolu eyaletinde ise 1/10'dur. Buradaki asıl sıkıntı “iki başlı” da denilen *malikâne-divânî sistemi* yani iki öşür (hums) olarak vergi alınmasıydı¹⁸⁰. Karaman ve Rum eyaletinin bazı bölgelerinde uygulanan bu sisteme göre toprağın statüsü mîrî arazi kabul edilip sonradan âyana temlik edilerek, âyanın çift resmini ve öşrünü beytülmalâ ödemesi öngörülmüştür. Ancak âyan toprağı kendi işletmeyerek ahaliden başkalarına kiraya vermişse bu durumda işleten kişi hem bu vergileri âyan adına sipahiye (*öşr-i divâniyye*) ödemekte hem de öşrünü kira bedeli olarak maliklerine (*öşr-i malikâne*) vermektedir¹⁸¹.

Yine tabloya bakıldığında bölgesel olarak farklar ortaya konulabilmekle beraber zaman içerisinde raiyyet rüsûmunda büyük bir değişim olmadığı anlaşılmaktadır. İспенçe XVI. yüzyılda 25 akçe iken XVIII. yüzyılda hâlâ 25 akçedir. Kanunnâmelerde de değişim söz konusu değildir. M. Akdağ da XVI. yüzyıl için yaptığı araştırmada yüz yıl içerisinde dirlik sahiplerine raiyyetlerinin ödedikleri *bennak* gibi nakit vergilerde bir artış olmadığını belirtir. Ancak akçe değerinin fiyat artışları yönünden satın alma gücündeki değişiklik düşünüldüğünde dirlik erbâbının gelirlerinin artışının çok az olduğunu vurgular. O dönem için akçede %50'lik bir değer kaybından bahseder. Gelirindeki tek

¹⁷⁸ Osman Gümüüşçü, Emine Erdoğan Özünlü, “Osmanlı Devleti'nde ‘Resm-i Çift’ Uygulamalarını Yeniden Düşünmek”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sy. XXXI/1, (2016), s. 177-217.

¹⁷⁹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyanları”*, s. 66.

¹⁸⁰ Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde Mâlikâne-Divânî Sistemi”, *Vakıflar Dergisi*, c. 23, 1994, s. 229-241.

¹⁸¹ Karaman'da Aksaray, Ürgüp malikâne divanı diye 2 öşür verir. (*III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri*, ktp. 11, s. 294)

artış belli bir oran dâhilinde ürün olarak tahsil ettiği vergiler olmalıdır¹⁸². Çoğu zaman karşımıza çıkan örneklerde reayanın öşrünü aynî olarak değil maktû olarak ödemek için ısrar etmesi de bunu göstermektedir¹⁸³. Ayrıca reaya güncellenmeyen kayıtlardan şikâyetçidir. H.1160'da (M.1747/1748) Divriği'den gelen şikâyet tam da bu duruma işaret etmektedir. Buna göre köylerinde daha önce 123 nefer 130 bağ kayıtlı olup nefer başına 25'er akçe ispençe, bağları için de 3 bin akçe maktu vergi öderlerken zamanla karyelerindeki nüfus ölüm ve göç gibi sebeplerden dolayı 50'ye düşmüştür. Bağların da çoğu harap olmuş, geriye 30 kadar bağ kalmıştır. Köy halkı, buna rağmen malikâne mutasarrıfının gelip defterde ne yazıyorsa onu tahsil etmekte ısrar etmesinin kendilerini zor durumda bıraktığını iletmiştir¹⁸⁴.

b- Mukataa: Devletin mukataa birimlerinden topladığı, çoğu bölge adı taşıyan ya da gümrük, damga, bac, tütün vs. gibi çeşitli gelir kalemlerinden alınan vergilerdir¹⁸⁵.

c- Avârizât (Avâriz-Nüzul-Sürsat): Olağanüstü dönemlerde özellikle savaş masraflarını karşılamak üzere halkın vermeye mecbur tutulduğu her türlü hizmet, eşya, para türünden tekâlîfe “avâriz”, (avâriz-ı divâniye ya da avâriz-ı örfiye) denmiştir¹⁸⁶. Göçleri anlayabilmek için bu verginin üzerinde özellikle durulması gerekmektedir. Zira göçün nedenlerine dair belgelerde vurgulanan en önemli konu, halkın özellikle savaş dönemlerinde daha da artan vergilerden kurtulma sevdasıdır.

Bu verginin tahsili için tüm memleket nüfusu ekonomik güçlerine göre *âlâ*, *evsat* ve *ednâ* olarak, “avârizhâne”lere bölünmüştür. Avârizin belli bir miktarı olmayıp devletin ihtiyaçlarına göre istenen rakamlar değişirdi. Avârizhâneleri kayda geçirmek ve verginin tahsilini sağlamak kadıların göreviydi. Bu sırada ahali ile kadılar arasında yerel âyan ve eşraf aracılık yaparlardı¹⁸⁷. Tevziat sırasında bölge halkının gelirleri, köylü ya da şehirli olmaları, hayat şartları, üzerlerindeki emlak vs. pek çok etken dikkate alınıyordu. Yani bir bölgenin avârizhâne sayısı bölge nüfusuna göre değil, halkın ekonomik gücüne göre tespit edilirdi. Bir avârizhâne, 3 ilâ 15 gerçek hânedan (evli erkek) oluşabiliyordu. Devlet ihtiyaç duyduğu para ya da malın yekûnunu bu avârizhânelere taksim eder, bölge kadılarına toplaması yönünde emir gönderirdi. Askerî sınıf, ilmî ve dinî bazı mansıp

¹⁸² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, İstanbul 2018, s. 641-652.

¹⁸³ BOA, ADVN.ŞKT.d., nr. 97, s. 76 (Tokat) (H.1135)

¹⁸⁴ BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 121-143 (H.1160)

¹⁸⁵ Ahmet Tabakoğlu, “Resim”, s. 582-584.

¹⁸⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Avarız”, *İA*, c. 2, İstanbul 1979, s. 13-19.

¹⁸⁷ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 47.

sahipleri, derbendci, tuzcu, çeltikçi, köprücü, madenci, menzilci, ortakçı, katrancı ve doğancılar ve bazı vakıfların reayası bu vergilerden muaf tutulmuşlardı. Barkan'ın verdiği rakamlara baktığımızda bu sayının epey fazla olduğu görülmektedir. Onun çalışmasına göre XVI. yüzyıl başında, Anadolu vilayetinde 550.139 avârizhâne üzerinden 73.105'i; Rumeli'nin sağ kolunda 96.329 avârizhânedan 2.464'ü muhtelif sıfatlarla avârizdan muaf sayılmışlardı¹⁸⁸.

Verginin tevzii ile ilgili süreç şu şekilde yürütülmekteydi: Avâriz vergisinin nakde dönüşmeye başlamasından sonra avârizhâne sayısının tespiti için Mevkûfat Kalemi tarafından düzenlenen defterler esas tutulmaya başlandı. Adil olmak adına avâriz tevzii yapılırken bölgenin kadısının denetimi ve önde gelenlerinin önerileri doğrultusunda "tevzi defterler"i denen defterler düzenlenirdi¹⁸⁹. Tevzi yapılırken herhangi bir gayrimenkul tasarruf eden şahıslar kaydedilirdi. Bir diğer ifadeyle bu vergi için aranan şart mülk sahibi olmaktı¹⁹⁰. Ancak vergi ödemeyenlerin ya da muaf olanların ya da göç edenlerin vergilerini başkalarının ödemek zorunda kaldığına yönelik sık sık şikâyetler gelmesi, bu sürecin pratikte tam da olması gerektiği gibi işlemediğini ortaya koyuyor¹⁹¹.

Avârizhânelere göre tevzi edilen bir diğer vergi de *nüzul*dür. **Nüzul**, sefere giden ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak üzere buğday ve arpa gibi hububattan alınan aynî vergiye denmektedir¹⁹². Toplanan hububat ordu menzillerine değil hudut boylarında çarpışan ordulara ulaştırılmak üzere muayyen yerlerde devletçe tahsis edilmiş anbarlara koyulur veya doğrudan orduya teslim edilirdi¹⁹³. Nüzulün toplanması ve orduya nakli genellikle kadıların sorumluluğundaydı¹⁹⁴. Her iki vergi de XVI. yüzyılın sonundan itibaren olağan olarak yıllık tahsil edilen nakdî vergi şeklini almıştı¹⁹⁵. Nüzulda avârizdan daha fazla bir miktar söz konusudur. XVIII. yüzyılda her bir avârizhânedan; Afyon'da

¹⁸⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Avarız", s. 13-19.

¹⁸⁹ Jülide Akyüz Orat, "Avarız Vergisi Üzerine Bir Çalışma, 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 5, sy. 22, (2012), s. 223-224.

¹⁹⁰ Şehirdekiler için ise iş sahibi olmaktı. (Levent Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 39); Lütfi Güçer, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi*, İstanbul 1964, s. 71.

¹⁹¹ Lütfi Güçer, *a.g.e.*, s. 73; Abdullah Saydam avarız vergisi için halkın birbirine kefil tutulmasının göçü engelleme yöntemlerinden biri olduğunu belirtmiştir. Bu ifadeden de artık orada olmayanların vergilerini ödemelerinin güncelleme sorunu değil, devletin bilinçli bir tercihi olduğu sonucu çıkmaktadır. (Abdullah Saydam, "Osmanlılarda Kefâlet Usûlü", *Tarih ve Toplum*, sy. 164, (1997), s. 68-72.)

¹⁹² Ömer İşbilir, "Nüzul", *TDVİA*, c. 33, İstanbul 2007, s. 311-312.

¹⁹³ Lütfi Güçer, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁹⁴ Ömer İşbilir, "a.g.mad.", s. 311-312.

¹⁹⁵ Bruce Mc Gowan, "Osmanlı Avâriz-Nüzul Teşekkülü (1600-1830)", *VII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, c. II, Ankara 1981, s. 1327-1328.

500 avâriz akçesi, 600 nüzul akçe (1727-1729)¹⁹⁶; Isparta’da 500 avâriz akçesi, 600 nüzul akçe (1718-1730)¹⁹⁷; Manisa’da 500 avâriz akçesi, 600 nüzul akçe (1737-38)¹⁹⁸; Kastamonu’da 500 avâriz akçesi, 600 nüzul akçe (1776-1777)¹⁹⁹; Kayseri’de 400 avâriz akçesi, 600 nüzul akçe (1700-1768)²⁰⁰; Sivas’ta 400 avâriz akçesi, 600 nüzul akçe (1788) alınmaktadır²⁰¹.

Uzak bölgelerde gerçekleşen ve uzun süren savaşlar, nüzul tevzi edilen bölgelerin genişletilmesini zorunlu kılmıştır. Ancak uzak bölgelerden aynî vergi tahsilinin zorluğu, nakliye ücretlerinin külfeti nedeniyle buralardan bedel olarak alınmaya, yakın yerlerden ise satın alınma yoluyla ihtiyaç maddeleri temin edilmeye başlanmıştır. Bu durumda halk belli bir meblağ karşılığında bu ürünlerini satmakla mükellef tutulmuş ve *sürsat* adı verilen vergi ortaya çıkmıştır²⁰². Ordunun konaklayacağı menziller önceden tespit edilip buralara ordunun ihtiyaç duyacağı maddeleri bölge halkı aynî olarak devletin belirlediği fiyat karşılığında getirmekle yükümlü tutulmuştur²⁰³. Sürsat, nüzuldan farklı olarak un ve arpadan başka yağ, bal, koyun, ekmek, saman, ot, odun gibi maddeler de içermektedir. Sürsat yine nüzuldan farklı olarak avârizhâneye göre alınmadığı gibi, muafiyetleri de içermiyordu. Bu vergi de XVII. yüzyıldan itibaren hem aynî hem de nakdî olarak tahsil edilir olmuştur²⁰⁴. Sefer sırasında ordunun geçeceği güzergâha yakın yerdekiler nüzul ve sürsatı aynî, uzak olanlar bedel olarak ödüyorlardı.

Peki, avâriz vergisinde olağanüstü bir artış söz konusu muydu? İnalıcık’a göre XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Hazine’de yaşanan muazzam açığı kapatmak için olağanüstü avâriz ve cizye vergilerinde büyük bir artış meydana gelmiştir. Örneğin avâriz vergisi 1582’de 40 akçe alınırken, 1600’de 240, 1681’de 535 akçe alınır olmuştur²⁰⁵.

¹⁹⁶ Erhan Şola, *537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer’iyye Sicili (H.1140-1142/ M.1727-1729)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2014, s. 115, 159.

¹⁹⁷ M. Sadık Akdemir, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Isparta*, Isparta 2008, s. 151.

¹⁹⁸ Uğur Sertel, *202 Numaralı Manisa Şer’iyye Sicili (H.1149-1150 M.1737-1738)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2004, s. 53-54.

¹⁹⁹ Fahri Maden, *18. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu (Şer’iyye Sicillerine Göre)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2004, s. 47-48.

²⁰⁰ Mehmet Karagöz, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 1993, s. 284; Muhammet Karakaş, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kayseri (1750-1775)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 1997, s. 246.

²⁰¹ Ahmet Yüksel, *Osmanlı Sefer Organizasyonlarına Taşradan Bir Bakış: Sivas Şehrinde Sefer Hazırlıkları (1787-1850)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2009, s. 73-78.

²⁰² Ömer İşbilir, “a.g.mad.”, s. 311-312.

²⁰³ Lütfi Güçer, *a.g.e.*, s. 95.

²⁰⁴ Ömer İşbilir, “a.g.mad.”, s. 311-312.

²⁰⁵ Jülide Akyüz Orat, “a.g.m.”, s. 219-232.

Ancak XVII. yüzyılda avârizhâne sayısında neredeyse %50'lik bir düşüş yaşanmıştı. L. Darling çalışmasında 1555-1655 arasında akçedeki enflasyon oranı %225 iken avâriz miktarındaki artış oranının %108-436 olduğunu vurgular²⁰⁶. McGowan'a göre bu vergiler o kadar ağırdı ki XVI. yüzyıl ortalarında ödenen akçe miktarı XVII. yüzyılda yaklaşık on misli artmıştı. Ç. Uluçay'ın verdiği rakamlara göre 1576'da her avârizhânedan 50 akçe alınırken 1600'de 240 akçe, 1605'te 2 florin toplanmıştır²⁰⁷. Nüzul, içlerinde en ağır olanıydı; avârizin 2 katına yükselmışti. Ancak bütçe içerisindeki oranı zamanla azalmıştı. Örneğin 1682'de Manastır'da tahsil edilen mîrî vergilerin %50'sini avâriz ve nüzul vergisi oluşturuyordu. 1730'da ise bu oran %20'ye, 1780'de %5'e düşmüştü. Buradan hareketle yazar, yeni çıkan vergilerin avâriz ve nüzulü boğduğu, XVIII. yüzyıl sonunda nispeten önemsiz kıldığı yorumunda bulunmaktadır²⁰⁸. McGowan aynı zamanda XVIII. yüzyılda avâriz ve nüzul vergilerinin bu kadar ağırlık kazanmasını isteyerek ya da istemeyerek timar sistemini yıkma çabası olarak değerlendirir. Çünkü bu sistemde taşradaki fazla mahsul timarlılar yerine Hazine'ye ya da valilere aktarılmaktaydı. Ayrıca eyaletlerdeki sipahi ve âyanların çiftlikler kurarak vergi koyulmasına engel oldukları, reayayı himaye ettikleri, reayanın elindeki fazla mahsulü mîrî tahsildarların almalarını zorlaştırmak için onlarla iş birliği yaptıklarını belirtmiştir²⁰⁹. Bu da bize belgelerde sık sık geçen, göç eden reayanın yaşamak için askerî çiftlikleri neden tercih ettiğini açıklıyor.

Avâriz vergilerini açıkladıktan sonra halkın vergi yüküne nasıl bir etkisi olduğuna bakabiliriz. 1671 yılına ait bir avâriz defteri üzerine yapılan çalışmaya göre avârizin en yüksek talep olunduğu bölge Batı Anadolu'dur. Ürün çeşitliliği ve verimliliğinin yanı sıra sefer güzergâhında olmamasının da etkisiyle buradan hâne başına 500 akçe alınıyordu. Ondan daha verimli olan, ancak sefer güzergâhında olduğu için başka yükümlülükler de üstlenen Rumeli ise 325 akçe ödüyordu²¹⁰. XVIII. yüzyıla dair yukarıda verdiğimiz rakamlarda da sefer güzergâhında bulunup daha verimsiz bir toprağa sahip olan ve göç veren bölgelerde, avârizhâne bedellerinin bir miktar daha düşük olduğu görülmektedir. Ancak asıl önemli olan bu verginin miktarı değil, o bölge halkının vergi yükünü yansıtan avârizhâne sayılarıdır. Bölgelerin avârizhâne sayılarına bakıldığında dalgalanmalar

²⁰⁶ Linda T. Darling, *a.g.e.*, s. 106, 117.

²⁰⁷ M. Çağatay Uluçay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955, s. 50.

²⁰⁸ Bruce Mc Gowan, "a.g.m.", s. 1327-1328.

²⁰⁹ "a.g.m.", s. 1327-1328.

²¹⁰ Jülide Akyüz Orat, "a.g.m.", s. 223.

görülmektedir. Araştırmacılar bu iniş-çıkışları anlamlandırmakta, nüfus ile ilgisini kurmakta zorlanmışlardır. Çünkü bunun pek çok nedeni olabiliyordu.

Bir araştırmaya göre 1641-1700 arasında Divriği'deki avârizhâne sayısında %15 artış yaşanırken; Arapgir'de %25.47, Amasya'da %4.67, Bozok'ta %40.46 ve Çorum'da ise %14.85'lik bir düşüş yaşanmıştır. Bu dönemde imparatorluk genelinde görülen azalma trendine karşın Sivas livasında artış yaşanmıştır. Sivas livasının avârizhâne sayısı %81.20 gibi ciddi bir oranda artmıştır. Devletin avârizhâne sayılarında bu şekilde düzenlemelere gitmesinin çeşitli nedenleri olabilirdi: Bölge nüfusunda yaşanan değişimler, (doğum-ölüm, göç alma ya da göç verme), güvenlik problemleri ya da doğal afetler, seferler gibi. Yazara göre Sivas'taki durum bunlarla ilgili olabileceği gibi, muafiyetlerin kalkması ya da daha önce düşük vergilendirilmiş olup sonradan normal seviyeye getirilmesinden de kaynaklanıyor olabilirdi²¹¹.

İmparatorluk genelinde avârizhâne sayısında yani halkın vergi yükünde XVII. yüzyılda düşüş yaşanmasının nedeni olarak; bu dönemde yaşanan savaşlar ve iç isyanların etkisiyle boşalan köyleri, yerleşim yerlerini tekrar canlandırmak adına devletin vergi indirimi yapmış olma ihtimali düşünülebilir. Antakya üzerine yapılan bir araştırmaya göre XVII. yüzyılın başında meskûn görünen 26 köy, 1678'de harap durumdadır. Şehir nüfusu XVI. ve XVII. yüzyıllarda artarken kırsal alan nüfusu tam tersine düşmüştür. Bu durumda şehir nüfusundaki artış, tabii bir artışın değil kırsaldan kente göçün sonucudur²¹². Aynı dönemde Kayseri'de de köyden kente büyük bir göç yaşanmış; XVII. yüzyılda, XVI. yüzyıla göre kırsal nüfus %66, şehir nüfusu %15 azalmıştır²¹³. Genel olarak XVII. yüzyıldaki avârizhâne sayısının düşmesinde en büyük etkenin Celâli İsyancıları olduğu söylenebilir. Ancak nüfus hareketlerinin yoğun olduğu bu dönemde yaşanan değişimlerin nedenlerini tam olarak ortaya koymak oldukça zordur.

Kayseri'nin avârizhâneleriyle ilgili bir çalışmaya göre Kayseri'de 1667'de 512 avârizhâne varken, bu sayı 1699'da, nüfus artışına rağmen, 447'ye düşmüştür. Bunun nedeni olarak yazar, şer'iyye sicillerine yansıdığı kadarıyla halkın fakir hallerini göz

²¹¹ Süleyman Demirci, "XVII. Yüzyıl Sivas Eyaleti Avarızhane Sayıları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme (1640-1700)", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu*, Sivas 2007, s. 179-188.

²¹² Enver Çakar, "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskan ve Nüfus", *Belleten*, c. LXVIII, sy. 252, (2004), s. 1-27.

²¹³ Hava Selçuk, "Osmanlı Devleti'nde Merkez-Taşra İlişkisi Bağlamında Avârız, Nüzul ve Sürsat Vergileri (Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 24, (2008/1), s. 159-201.

önüne alarak avârizhânelerinde indirim yapılması için mahkemeye başvurmalarını ve İstanbul'a bu konuda arzuhallemelerini yollamalarını işaret eder. Aynı şekilde 1717'de de bölge büyük bir deprem geçirdiği için halkın durumu dikkate alınarak avârizhâne sayısında keskin bir indirim yapılmıştır²¹⁴. Dolayısıyla indirim yalnızca nüfusla orantılı düşünülmemeli, halkın ekonomik gücünün de etkili olduğu değerlendirilmelidir.

XVIII. yüzyıla ait az sayıdaki çalışmadan biri Antep sancağı üzerinedir. Antep'in 1705'te 373,5 avârizhânesi ve 3.730 guruş avâriz miktarı belirlenmişken, 1747'de 314 avârizhânesi ve 3.767 avâriz miktarı belirlenmiştir. Yani avârizhâne sayısında bir düşüş olmasına rağmen avâriz miktarında kayda değer bir değişim olmamıştır²¹⁵. Bu döneme ait diğer bir çalışma Göynük hakkındadır. H. 1162'de Göynük'ün avârizhânesi 325,5 ve 2 rub' ve buçuk hums; 15814 bedel-i avâriz-ı mütekaiddin iken, H. 1182'de 326 ve buçuk hums avârizhâne olup 15814 bedel-i avâriz-ı mütekaiddin ödemektedir. Yani belirgin bir değişim olmamıştır²¹⁶. XVIII. yüzyılın ilk yarısı boyunca ödenen avâriz vergisinde ne gibi değişim olduğuna dair Kayseri üzerine de bir çalışma yapılmış ve burada da yine büyük bir fark olmadığı görülmüştür:

Yıl	Avârizhâne sayısı	Toplanan miktar
1701	380,5 ve 1,5 rub' (x 400)	152.352 akçe
1710	377 ve 1 rub' (x 400)	150.000 akçe
1720	287,5 hane (x 400)	115.000 akçe
1729	271 hane (x 400)	108.400 akçe
1751	332,5 hane (x 400)	133.000 akçe
1759	327,5 ve 1 rub' (x 400)	131.100 akçe
1768	334 ve 1 sümün (x 400)	133.600 akçe

Tablo 2: XVIII. Yüzyılda Kayseri'deki Avârizhâne Sayısı ve Avâriz Bedelleri **(Kaynak:**

Muhammet Karakaş, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kayseri (1750-1775)*, s. 246;

Mehmet Karagöz, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)*, s. 284-285)

²¹⁴ "a.g.m.", s. 159-201.

²¹⁵ Serhat Kuzucu, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'te Avâriz Vergisinin Uygulanışı (Şeri'yye Sicillerine Göre)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 15, sy. 1, 2016, s. 101-118.

²¹⁶ Zeynel Özlü, "Göynük'e (Bolu) Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Tahlili: Avâriz Vergisi", *OTAM*, sy. 19, (2006), s. 381-397.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda görülüyor ki XVII. yüzyılda avâriz vergisinde göçlere neden olabilecek kadar bir artış söz konusu iken, avârizhâne sayılarında - muhtemelen nüfusa bağlı olarak- büyük bir düşüş yaşanmıştır. XVIII. yüzyılda ise avârizin miktarı konusunda olağanüstü bir artış olmamış ve hatta süreç içerisinde avârizhâne sayısında yani mükellefiyet yükünde azaltmaya gidilmiştir ki bunun da pek çok nedeni olabileceğinden bahsettik.

d- İmdâd-ı Seferiyye: Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıl sonlarına doğru özellikle Avusturya savaşlarının da etkisiyle yaşadığı malî bunalımı atlatmak için ilk defa vatandaşlarından borç alma yoluna gitmiştir. Buna *imdâdiyye* ya da *imdâd-ı seferiyye* adı verilmiştir. Birçok cephede uzayıp giden seferler nedeniyle çok sayıda askere, dolayısıyla nakde ihtiyaç duyan devlet, zenginlerden, devlet adamları, tüccar ve esnaftan bir miktar akçe talep etmiştir²¹⁷. İlk defa 1688’de kredi şeklinde alınan bu vergi, bir süre unutulsa da 1711 Prut Savaşı sırasında tekrar alınmış ve 1718’de yapılan bir düzenlemeyle ortalama bir miktar belirlenerek eyaletlere, oradan sancaklara ve kazalara pay edilmiş, olağan bir vergi hâline gelmiştir²¹⁸. Bu vergi geliri eyalet ve sancak beylerine tahsis edilerek, savaş masrafları finanse edilmeye başlanmıştır. Verginin tarh ve tahsili ise şu şekildeydi: Eyalet merkezindeki kadı, emir kendisine ulaştığı anda istenen meblağı sancakların gücüne göre dağıtmak üzere bütün âyan ve iş erlerini toplardı. Bu meclis, merkezden bu iş için gönderilen mübaşir ile birlikte çalışırdı. Her sancak merkezinde de kaza ihtiyarları her kazanın ödeyeceği miktarı belirlemek için toplanırdı. Yapılan tevziden sonra verginin tahsili artık kazaların sorumluluğunda olurdu²¹⁹.

e- İmdâd-ı Hazariyye: Barış zamanında ise imdâd-ı seferiyyenin alınmaması özellikle sekban-levendlerin masraflarının karşılanmasını zorlaştırmış, tasfiye edilenler bu defa eşkıyalığa başlamıştı. Çift-bozan reayadan biriken levend kitleleri kapılarda kontrol altına alınmaya ve böylece onların da iş sahibi olmaları sağlanmaya çalışılırken bu durum onları beslemenin zorluğunu da beraberinde getirmişti²²⁰. Paşaların halktan tahammülünün üstünde tekâlif-i şakka almamaları, salgunlar yapmamaları için bu defa barış zamanlarında da *imdâd-ı hazariyye* adı verilen bir vergi toplanmaya başlanmıştır.

²¹⁷ Zübde-i Vekâyat, s. 221.

²¹⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 267-268; Ahmet Tabakoğlu, “İmdadiyye”, *TDVİA*, c. 22, İstanbul 2000, s. 221-222.

²¹⁹ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 53-56.

²²⁰ Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 8, sy. 14, (1963), s. 51-61.

İlk defa 1717-1718’de toplanan bu vergi, eyaletlerden 2 taksit, sancaklardan 3 taksit olarak tahsil edilmişti²²¹.

İmdâd-ı hazariyye, imdâd-ı seferiyyenin yaklaşık yarısı kadar olmakla birlikte²²², bu vergileri toplama görevinin yerel idarecilere verilmesi, taşradaki güçler dengesini bu kişiler lehine değiştirmiştir. Âyanların valiler karşısındaki pozisyonu güçlendirmiştir²²³.

Görülen o ki XVIII. yüzyılda avâriz vergisiyle ilgili yapılan indirimler ya da minimal değişimler, dönemsel şartlar düşünüldüğünde mükellefler için hiç de kayda değer bir iyileşme ifade etmemektedir. Aksine, imdâdiyeler gibi yeni ihdas edilen vergiler ve savaş zamanı alınan diğer avâriz türü vergiler bir bütün olarak düşünüldüğünde halkın maddî yükünün zamanla katlanarak arttığı ortadadır. Bu durumda avârizhâne indirimi yapılmasının pek bir anlamı kalmadığı anlaşıyor. Örneğin 1692 yılının 828 milyon akçelik bütçesinde avâriz vergisinin payı 188 milyon akçe iken; milyarı aşan 1715 yılı bütçesinde bu pay 134 milyona düşmüştür. Ancak bu sırada “imdâd-ı seferiyye” vergisi tahsil edilmeye başlanmıştı²²⁴. Yeni tahsil edilen imdâdiyyeler de oldukça yüklü miktarlardı ve sefer dönemi alınan vergi, barış dönemi alınanın 2 katıydı. Buna bir de sefer dönemi aynî olarak vermek zorunda oldukları vergiler eklendiğinde insanların neden seferler yaklaştığında kaçma eğiliminde oldukları anlaşılabiliyor.

Özellikle sefer güzergâhına yakın olan bölgelerden aynî olarak yapılan ödemeler ve satın almalar halkı ciddi sıkıntıya sokmaktaydı. Ayrıca tahsil sırasında yaşanan sorunlar da halkı bir o kadar bunaltıyordu. Sürekli ödemek bir yana, halk sık sık ödemesi gereken miktarın üzerinde vergi vermek zorunda kalabiliyordu. Bu vergilerin idarî bölgelere taksimi, merkezdeki kayıtlar esas tutularak yekûnun tevzi edilmesi şeklinde olduğu için defterde kayıtlı olan rakamı tahsil etmek isteyen görevliler güncel olarak mevcut değişimleri dikkate almıyorlardı. Özellikle göç veren yerlerdeki halk için bu durum son derece büyük bir problemdi. Oysa XVI. yüzyıl Karaman kanunnâmesinde “*Her vilayetde avâriz tevcihi her yıl tevcih-i cedide muhtacdır*” denmekte ve “*İhtimal-i zulm ve teaddi ve ahz u ketmleri âdil kadıların teftiş ve tefakküdleriyle zahir olur*” diye

²²¹ Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 268-269.

²²² 1717-1718 yılı Anadolu imdâd-ı seferiyyesi 16.5 milyon akçe, imdâd-ı hazariyyesi 7.5 milyon akçedir. (Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 269)

²²³ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 70-95.

²²⁴ Halil Sahillioğlu, “Avâriz”, *TDVİA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 108-109; Tabakoğlu’na göre; 1691-1692 yılında yaklaşık 186 milyon %19.8 iken 1748’de yaklaşık 156 milyon %9.4’tür. (Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 153)

uyarılmıştı²²⁵. İlerleyen sayfalarda örnekleriyle birlikte görüleceği üzere bu kanuna uyulmamış, merkezî otoritenin zayıfladığı sefer dönemlerinde suistimaller artmıştı.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki vergi konusunda miktar kadar halkın ödeme gücü de önemlidir. Enflasyon, paranın değer kaybı, fiyatların artması, üretimin düşmesi gibi etkenler birlikte düşünülmelidir. Örneğin bu konuda devletin Hazine çıkarına yaptığı küçük bir oyundan bahsedebiliriz. “*Tevâfüt-i hasene*” denen yöntemle paranın değeri değiştirilmekteydi. Örneğin Sivas’ta 1788’de avâriz vergisi tahsili yapılırken 1 kuruş, 120 akçe iken; 1 kuruş, 108 akçe hesabıyla esedî kuruş olarak tahsil edilmiş ve aradaki 12 akçelik fark Hazine’ye gelir olarak yansımıştır. Aynı yıl bedel-i nüzul için de 1 esedi kuruş, 100 değil 110 akçe kabul edilmiş ve kuruş başına 10 akçelik fazladan kazanç sağlanmıştır²²⁶.

1.1.2. Timar Sisteminde Dönüşüm

Osmanlı Devleti’nin idarî, ekonomik, sosyal ve askerî yapısındaki değişimi incelemek için öncelikle bu yapıların temelini oluşturan timar sistemindeki değişime bakmamız gerekir. XVI. ve XVII. yüzyılda ıslahat yazarları timar sisteminin bozulmasının kendilerince nedenlerini anlattıktan sonra, yeniden ihya edilmesini tavsiye ediyorlardı. Oysa günümüzde araştırmacılar, sistemdeki değişimin bir bozulma ya da çöküş değil, o dönemin şartlarının bir gereği olduğu ve bunun bir dönüşüm olduğu konusunda hemfikirdir.

Timar rejiminin kadim kanunlarından ne zaman sapıldığına dair yapılan tespitlere giriş bölümünde ayrıntılı olarak değindik. Kısaca hatırlamak gerekirse; Ayn Ali Efendi (1602), dirlik sahiplerinin sefere gitmeyip başka bir işe gönderilmesini ve sefer yoklamalarının düzgün alınmamasını²²⁷; Koçi Bey (ö. yak. 1650), dışarıdan kişilerin timarlılar arasına girmesini, timarların vükelânın eline geçmesini²²⁸ sistemin bozulmasının başlıca nedenleri olarak görmüştü.

1632’de Koçi Bey’in de etkisiyle IV. Murad, timar sisteminde büyük bir reform başlattı. 30 gün süren ayak divanı sonrasında, merkezî ordunun mevcudunun azaltılması tavsiyesine uygun olarak timar sisteminin ihyası için ülkedeki tüm timar ve zeametlerin

²²⁵ M. Akif Erdoğan, “Karaman Vilayeti Kanunnameleri”, *OTAM*, c. 4, Ankara 1993, s. 490.

²²⁶ Ahmet Yüksel, *a.g.t.*, s. 74-79.

²²⁷ Aynî Ali Efendi, *Kanunname-i Âl-i Osman*, sad. Hadiye Tuncer, Ankara 1962.

²²⁸ *Koçi Bey Risâlesi*, s. 47-48.

yoklanmasını emretti²²⁹. Ardından Sadrazamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa (ö.1644) büyük çaplı reformlar başlattı. Paşa, yeniçeri ve sipah mevcudunu üçte bire indirdi ve mahlûlleri kaldırdı. Böylece maaş giderlerini azalttı. Eyaletlerde tahrirler yaptırarak vergileri düzenli hale getirdi ve tezkire usulünü kaldırdı. Yoklamalarla çok sayıda esâmeyi geri aldırdı²³⁰.

II. Mustafa'nın sadrazamı olan ve 1697 yılında göreve getirilen Amcazâde Hüseyin Paşa da sistemi tekrar işler hâle getirmek için çabalayan isimlerdendi. Ülke çapında geniş çaplı bir reform hareketi başlattı. Bütün timarlıların beratlarının yenilenmesini, hataların düzeltilip mahlûl olanların hak sahiplerine verilmesini emretti. Ayrıca her birinin sancağında oturmasını, sefer zamanı da sefere katılmalarını istedi. Kanunsuz tevcih edilenlerin yeniden düzenlenip boşta kalanların taliplerine verileceği ilan edildi. 1702'de alay beylerine küçük bahanelerle yapılan timar ve zeamet tebdilini bildirmemelerini, mükerrer arzlar göndermek suretiyle timar teşkilatını bozmamalarını emretti²³¹.

Damad İbrahim Paşa da timar ve zeametlerin tevcihatları konusunda var olan karışıklıkları gidermek istedi. Zeamet ve timar sahiplerinin ölüm ya da sefere katılmamaları ya da ordudan firarları durumunda dirlikleri mahlûl olacağından tahvil ve tezkirelerinin Defterhane'ye kayd ve berat ettirilmesi kanuna uyulmadığı fark edilmişti. Çoğu berat harcı vermemek için farklı çareler buluyordu. Bazıları tahvil ve tezkire bazıları da mîrimîrân beratı ile dirliklerini zapt ediyorlardı. Bu karışıklığın giderilmesi için tüm zaim ve erbâb-ı timarın ellerindeki beratları İstanbul'da yeniletmedikçe dirliklerin zapt ettirilmemesi kararı alındı. Sefere katılmayanların cezalandırılmaları, ellerinden timar ve zeametlerinin alınarak bunların sefere bizzat katılanlara verilmesi emredildi²³². Orduda ve Sivas, Maraş, Diyarbakır, Erzurum, Çıldır gibi bölgelerde lokal olarak bazı yoklamalar yaptırıldı²³³. Ancak bunun gibi reform çabaları istenilen sonuçları vermemiştir. Bu da bahsedilen tespitlerin doğru olmakla birlikte sorunun kaynağına

²²⁹ Douglas A. Howard, *The Ottoman Timar System and Its Transformation 1563-1656*, Indiana University, Doktora Tezi, 1987, 193-227.

²³⁰ Abdülkadir Özcan, "Kemankeş Kara Mustafa Paşa", *TDVİA*, c. 25, Ankara 2002, s. 248-250.

²³¹ BOA, ADVNS.MHM.d, nr. 111, s. 623-624, 689 (H.1113), s. 178-179 (H.1110), s. 425 (H.1112); Selim Hilmi Özkan, *Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2006, s. 142-148; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/I, Ankara 1978, s. 7-9.

²³² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 127, s. 168 (H. 1130), s. 318 (H.1131); nr. 129, s. 130 (H. 1131); nr. 132, s. 265, h. 983 (H.1137); nr. 131, s. 174 (H. 1135); nr. 132, s. 232, h. 868 (H.1137)

²³³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 127, s. 332, 349 (H.1131); nr. 131, s. 113 (H.1135); nr. 129, s. 268 (H. 1132); nr. 131, s. 300 (H.1136)

inilmediğini, değişimin nedeninin suistimallerden kaynaklanmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim tüm bunlara neden olan dış etkenler de söz konusuydu ve sistemi kaçınılmaz olarak bir değişime zorluyordu.

Daha en başında etkisini hissettiren en önemli nedenlerden biri XVI. yüzyılda Avrupa'yı sarsan “Fiyat Devrimi”ydi. Amerikan gümüşünün Avrupa ve Osmanlı'yı istilâsı, 1570'lerden itibaren Akdeniz ülkelerinde ve Osmanlı Devleti'nde genel bir fiyat artışına neden olmuştu. Zamanla bütçe açıkları ve piyasalarda züyuf (düşük ayarlı) akçelerin dolaşımı artmıştı. Buna karşın devletin tağşiş uygulaması yani akçenin değerini düşürmesi daha büyük bir enflasyon yaratmıştı. Fiyatlar artmış, isyanlar baş göstermişti. Osmanlı'da 1500'lerden 1580'lere kadar toplam fiyat artışı %80'lere varmıştı. 1584/1585'te devletin yaptığı tağşiş ise büyük bir kriz yaratmıştı. Devlet yüzyılın başında 100 dirhem gümüşten 420 akçe keserken 1584'te 800 akçe kesmeye başlamıştı²³⁴.

Fiyat devriminin bir nedeni de XVI. yüzyılda Osmanlı da dâhil olmak üzere tüm Akdeniz ülkelerinde yaşanan genel nüfus artışının yarattığı problemlerdi. Bu durum nüfus-toprak dengesizliğine neden olmuş, işsizlik ve göçe neden olmuştu. Tarım ürünlerinin fiyatlarının diğer fiyatlardan daha hızlı artmasının nedeni de bu büyük nüfus artışıdır. Toprağını terk eden, çift-bozan köylülerin yani levendlerin sonrasında büyük eşkıya çeteleri haline gelmesinde bu durumun büyük etkisi olmuştur²³⁵.

Değişime neden olan önemli etkenlerden biri de Avrupa'da yaşanan askerî alandaki gelişmelerdi. Osmanlı yönetimi bu ordularla başedebilmek için ordusunun belkemiğini oluşturan timarlı sipahilere değil, ateşli silahlarla donatılmış piyade askerlere ihtiyaç duyuyordu²³⁶. Bu da merkez hazinesinden maaş alanların artması anlamına geliyordu. Hazinesinin bu yükü karşılayabilmesi mevcut durumda mümkün olmadığı için yeni kaynak arayışlarına gidilmişti. Bulunan çözüm yollarından biri olağanüstü avâriz vergilerinin sürekli alınması, diğeri ise devlet gelirlerinin merkezî hazinede toplanmasıydı. Bu da timar sisteminin çözülmesi anlamına geliyordu. Vergilerin aynı olarak değil nakdî olarak alınması ve böylece maaşların ödenebilmesi zorunluluğu, timar alanlarının mukataalaştırılmasına yani merkezî hazineye aktarılmasına neden oldu. Sonra

²³⁴ Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 116-118.

²³⁵ Fernand Braudel, *a.g.e.*, s. 217-218; M. A. Cook, *a.g.e.*; Mehmet Öz, *a.g.e.*, s. 30-47; Oktay Özel, *a.g.e.*; Halil İnalçık; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I, 1300-1600*, s. 21-28; Ömer Lütfi Barkan, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, s. 1402-1427; Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 107.

²³⁶ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 27.

da bu birimlerin iltizam veya malikâne gibi usullerle işletilmek üzere satışı yaygınlaşmaya başladı²³⁷. Bu durumda timar sisteminin nakit paranın yaygınlaşmasıyla birlikte dönemin ihtiyaçlarına cevap veremediği ve zorunlu olarak değiştiği ortadadır.

XVII. yüzyıldan itibaren timarlı sipahi sayısının azaltılması ve buna karşılık kapıkulu askerlerinin sayısının artmasına dair rakamlar çarpıcıdır. Örneğin 1574'te kapıkulu askeri sayısı 36.153²³⁸ iken III. Ahmed tahta çıktığında bu rakam 96.720'ye ulaşmıştı²³⁹. Ulûfeli sayısının bu kadar artması Hazine'ye de oldukça ağır bir yük getiriyordu. Bu maaşların ödenebilmesi için reayadan daha fazla vergi toplanıyordu. Özellikle XVII. yüzyılın sonunda, 1683-1699 yılları arasında süren savaşlarda maaşların ödenmesi ve masrafların karşılanması konusunda yaşanan sıkıntı yeni avâriz türü vergiler ortaya çıkarmıştır²⁴⁰.

a) İltizam ve Malikâne Sisteminin Yaygınlaşması

XVI. yüzyıl sonrasında bütçe açıkları artıp, nakit sıkıntısı başladığında devlet, bir çıkış yolu olarak, mukataa denilen kendisine ait vergi kalemlerini, yıllık belirli bir fiyat karşılığında açık arttırma ile şahıslara satmaya başlamıştı. *İltizam* denilen bu sistemle, kefillerini gösterip en yüksek teklifi veren kişi *mültezim* oluyor ve devlete borçlanıyordu. Ödemesi gereken miktarın bir kısmını peşin ödüyor, sonrası taksitlendiriliyordu. *Tahvil* denilen borç senetleri genellikle 3 yıllıktı. Bu sistem ile devlet herhangi bir gelir kaybı riski olmadan alacağı vergiyi öngörüp Hazine'ye nakit gelir kaynağı sağlayabiliyordu. Üstelik rekabetin fazla olması geliri arttırıyordu. Bu açıdan devlet için avantajlı görünse de zamanla hem devlet hem de halk aleyhine sonuçlar doğmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren iltizamların askerî zümrenin eline geçmesi rekabeti azaltmış, bu zümrenin çoğalması da masrafların artmasına ve bütçe açıklarına neden olmuştur. Sayıları artan askerî zümre, düşük maaşlarını tam ya da zamanında alamadıkları için iltizam sektörüne girmeye başlamışlardı²⁴¹.

İltizamların kısa süreli olması mültezimleri kısa sürede kârlarını arttırmaya yöneltiyor, bu da reayanın aleyhine oluyordu. Reayaya tohum, çift hayvanı gibi ziraî destek vermeyip onu tefecinin eline bırakıyordu. Tefeciden aldığı yüksek faizli borcu

²³⁷ Mehmet Öz, *a.g.e.*, s. 39.

²³⁸ *Koçi Bey Risâlesi*, s. 30.

²³⁹ *Nesâyihü'l-Vüzerâ Ve'l-Ümerâ*, s. 440.

²⁴⁰ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara 2014, s. 112-113.

²⁴¹ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, İstanbul 2016, s. 331-338; Mehmet Genç, "İltizam", *TDVİA*, c. 22, İstanbul 2000, s. 154-155.

ödeyemeyen çiftçi ise sonunda çift-bozan durumuna düşüyor, yerini terk ediyordu. Ayrıca savaşlar nedeniyle yaşanan malî darlık da şiddetlenmişti. Sistemin bu olumsuzluklarına karşın tedbir olarak ve maliyeyi rahatlatmak adına 1695'te malikâne sistemi uygulanmaya başlanmış, iltizamlar kayd-ı hayat şartıyla yani ömür boyu verilmişti. Böylelikle malikâne sahiplerinin vergi kaynağının üretim kapasitesini geliştirecekleri, verimliliği arttıracakları umulmuş ve mukataanın ilk satış fiyatı olan muaccelelerin yükselmesi beklenmişti. Malikâneci öldüğü anda da mukataa tekrar satışa konacaktı. Bu sistem genişledikçe iltizamla idare de yaygınlaştı. Sonuçlar başlangıçta olumlu olsa da bu sistem de kısa zamanda olumsuz etkilerini gösterdi. Malikâneler bürokrat ve askerî zümrelerin ellerine geçti. Malikânecilerin çoğu İstanbul'da bulunuyor, kendileri fiilen bu vergi tahsili işini yapmayıp ikinci ve üçüncü elden mültezimlere devretmeye başlamışlardı. Böylece malikâneler birer rant mekanizmasına dönüşmüştü²⁴². Bunun üzerine 1714'ten itibaren reayanın ve kadınların (padişah kızları hariç) malikâne sahibi olması yasaklandı. 2 yıl sonra ise çok daha radikal bir karar alındı. Devlet savaşlar sırasında acil para ihtiyacını karşılamak amacıyla mukataaların sabitlenmiş yıllık vergilerini arttırmak için uygulamayı tamamen kaldırdı ve mukataaların yıllık vergilerine %50'ye kadar zam yaparak tekrar iltizama verildi. Ancak 1 yıl sonra, 1717'de de malikâne sistemi tekrar uygulamaya koyuldu²⁴³.

Osmanlı toprak sistemindeki arazi mülkiyetinin sınırlı olması durumu malikâne sistemine geçiş ile değişmiş, çiftlikler kurulmuş, arazi alım-satımları hızlanmış ve tahrirler yapılmadığı için bunların kontrolü imkânsız hâle gelmişti. Timarlar zenginlerin, yeniçerilerin, sipahi ve emekli kadıların, paşa çocukları, kethüda yerleri ve mültezimlerin ellerine geçmiş, onlar da buralarda çiftlikler kurmuşlardı. Zira malikâne için devlete ödenecek peşin parayı ancak zenginler bulabiliyordu²⁴⁴.

Bu dönemde *timar alanlarının mukataaya dönüştürülmesi* de hızlandırıldı. Bu uygulamanın başlangıcı ile ilgili farklı tarihler verilmekte, Kanunî Sultan Süleyman dönemine kadar gidilmektedir. Bunun nedeni hem timarlar boşaldıkça bu işlemin uygulanıyor olması hem de özellikle malî kriz dönemlerinde bu yöntemle ağırlık verilmesiydi. Devlet, ulûfeli asker sayısının artmasından dolayı artan maaş ödemeleri amacıyla Hazine'ye yeni gelir kaynağı oluşturmak için böyle bir yöntemle başvuruyordu.

²⁴² Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 338-341; Mehmet Genç, "İltizam", s. 154-155.

²⁴³ Mehmet Genç, "Malikane", *TDVİA*, c. 27, İstanbul 2003, s. 516-518.

²⁴⁴ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 111.

Mîrîce zapt edilen timar ve zeametler artık dirlik vasfını kaybediyordu. Timarların mukataalaşması süreci küçük dirliklerden haslara kadar geniş bir yelpazeyi kapsıyordu. Ancak hasların mîrîce zaptı sonrası malikâneleşmeleri, devlet elinden çıkıp özel ellere geçmelerine neden olacaktı²⁴⁵. Bu da beğlerbeğilerin gelirlerinin merkezden tahsil edilmesi, yani haslarına karşılık nakit maaş ödenmesi anlamına geliyordu²⁴⁶.

b) Valilerin Gelirleri Azalırken Giderlerinin Artması

XVIII. yüzyılda timar ve zeametler artık eski değerini kaybetmişti. Hasılsız olduğunu ve yükümlülüklerini yerine getiremediklerini iddia eden pek çok dirlik sahibi kendi rızasıyla dirliklerinden feragat ediyordu²⁴⁷. Bu dönemde ayrıca taşra idarecilerinin gelirlerinin merkeze çekilmeye çalışılması, bu kişilerin yasal olmayan yoldan gelir elde etmeye kalkışmalarına neden oluyordu²⁴⁸.

Valilerin haslarının azalmasına mukabil masrafları hiç de azalmamış, aksine savaş zamanı her türlü tedariklerini gerçekleştirmeleri gereken levendlerin masraflarını karşılamak zorunda kalmışlardı. Savaş zamanı bunun için kendilerine *imdâd-ı seferiyye* vergi geliri tahsis edilmişken istihdam ettikleri levendleri kapılarından ayırmamaları için barış zamanı da *imdâd-ı hazariyye* tahsis edilmişti. Durumlarının daha XVI. yüzyılda değiştiğine ve ümeranın fakirleştiğine dair M. Akdağ şu bilgileri vermektedir: Fatih döneminde ümeranın bir beyleybeyinin yıllık tahsisatı 25 bin flori iken III. Murat döneminde bu miktar 8.333'e inmişti. O dönemde 600 akçeye tutabilen bir sekbanı, III. Murat dönemindekiler 3.000 akçeye bulabilmekte, onların 500-600 akçeye aldıkları iyi bir atı bunlar 2-3 bin akçeye alabilmekteydiler. Üstelik İran Harpleri nedeniyle ve asayiş sağlayabilmek için kapılarında hep daha fazla sekban bulundurmak zorunda kalmaktaydılar²⁴⁹. Bu dönemde yaşanan pahalılık ve paranın değer kaybı nedeniyle gelirleri sabit olan yüksek idareci sınıfın neden farklı çözüm yolları aradıkları anlaşılıyor²⁵⁰.

²⁴⁵ Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 439-443.

²⁴⁶ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 42-45.

²⁴⁷ E. Şükrü Batmaz, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1995, s. 166.

²⁴⁸ Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 443.

²⁴⁹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*, s. 58-59.

²⁵⁰ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, s. 662.

XVIII. yüzyılda da durum farklı değildir. 1720’de Sivas valisi, eşkıyanın defedilmesi sorumluluğundan dolayı kapı halkının artan ihtiyaçlarına eyaleti hasırlarının gelirlerinin kâfi gelmediğinden şikâyetçiydi. Buna karşılık devlet de bir dönem Canik sancağı kazalarından toplanacak imdâd-ı hazariyyenin de kendisine verilmesine karar vermişti²⁵¹ 1724’te Konya mütesellimi, Konya’nın geliri az olduğı ve 50 nefere bakmak zorunda olduğı için kışın Karaman valisine vermesi gereken meblağı göndermeyerek kendi askerlerine sarf etmeyi talep etmişti²⁵². Bu örnekler, gelirlerinin masraflarına yetmediğini gösteriyor. Ayrıca valilerin her zaman vergi gelirlerini sorunsuz tahsil ettikleri de düşünülmemelidir. Örneğin 1725’te Aksaray sancağında, Niğde hariç diğer kazalardan ahalinin zorluk çıkarması nedeniyle imdâd-ı seferiyye tahsil edilememiştir²⁵³. XVIII. yüzyılda sipahilerin, mutasarrıfların vergilerini toplayamadıkları, halkın direndiğı ya da dağılıp toprağı boş bıraktığına dair İstanbul’a çok sayıda şikâyet ulaşmıştı.

Valilerin ve sonuç olarak ahalinin aleyhine gelişen en önemli durumlardan biri de tayinlerin kısa süreli yapılip tayin sırasında akçe alınmasıdır. Bir çalışmaya göre Karaman’da görev yapan 145 validen %75’i bir yıl veya bir yıldan daha az bir süre görev yapmıştır²⁵⁴. Dolayısıyla göreve gelen valiler bu kısa sürede ödedikleri bedeli misliyle halktan çıkarmaya çalışmışlardır. Bunun için halktan çeşitli adlar altında şakka türünden vergiler topluyorlar, devlet ise bu durumun bir türlü önüne geçemiyordu. Zira valilerin, muhassıl ve voyvodaların iltizamlarındaki mîrî mukataalar ellerinden çıkıp vilayet âyanlarının ve devlet ricalinin ellerine geçmiş, artık bu gelir kaynaklarını kaybetmişlerdi²⁵⁵. Valilerin malî olarak zor durumda oldukları, devletten borç alıp ödemekte zorlanmalarından da anlaşılmaktadır. Savaş dönemi tahsil edemedikleri imdâd-ı seferiyyeler için borç alıyor ya da atamalarında ödedikleri caizeler nedeniyle devlet adamlarına borçlu kalıyorlardı. İçlerinde âyana, eşrafa ve sarraflara borçlananlar da vardı²⁵⁶.

Osmanlı Devleti’nde devlet görevlilerinin bir mansıba sahip olabilmelerinin birtakım zorlukları da vardı. Daha en başından görev tevcihi karşılığında “caize” denen para öderlerdi. Ayrıca çeşitli vesilelerle İstanbul’a davet edilmiş taşra idarecilerinin bir

²⁵¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 224 (H.1132)

²⁵² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 132, s. 324, h. 1154 (H.1137)

²⁵³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 132, s. 288, h. 1044 (H.1137)

²⁵⁴ Orhan Kılıç, “Karaman Eyaleti ve Paşa Sancağı Konya’nın Paşaları: 15. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Kadar Bir Analiz”, *İslam Medeniyetinde Konya Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, Konya 2016, s. 325.

²⁵⁵ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 110-115.

²⁵⁶ Örn. belge: BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 131, s. 310 (H.1136); nr. 144, s. 120 (H.1149)

bağlılık sembolü olarak *pişkeş* ve *hediye*ler sunmaları yerleşmiş bir gelenektir. Pişkeş ve caize gizli saklı bir para olmayıp, rüşvet olarak değerlendirilmezdi. Ancak bazı Osmanlı müellifleri mansıpların satılmasını rüşvetin kapısını açacağı, ehliyet ve liyakata önem verilmeyeceği endişesiyle eleştirmişlerdir. Bu uygulamalar sadece merkezdeki memuriyetler için değil, taşra idarecileri için de geçerliydi. XVII. yüzyılda beğlerbeğlik, valilik ve hatta timar sahiplerini de kapsamıştı²⁵⁷. Sistemin en altında olan vergi mükellefinden ona sunduğu hizmet karşılığı hediye ya da hizmet bedeli adı altında para sızdırıyorlardı²⁵⁸.

Daha fazla gelir elde etmek için görev sürelerinin kısılması, bu kısa sürede ödediği miktarı telafi etmeye çalışan ümeranın halka “*salma* veya *salgun*”²⁵⁹ yapmasına neden olmaktaydı. Beğlerbeğiler, 6 ayda bir sadrazama göndermekte oldukları parayı tahsil edebilmek için haslarının yeterli olmadığını, usulsüz dirlik tevcihleri yapmak ve rüşvete başvurmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Örneğin XVII. yüzyılda abartılı miktarlarda caize taleplerinin olması şikâyet konusu olmuştu. Rüşvet ile bir kere mevki sahibi olan kişi bu masrafını, önemli atamalarda kendileri için rüşvet olarak telafi ediyor, böylelikle bir rüşvet zinciri oluşuyordu. XVIII. yüzyılda artık bir teamül haline gelen caizenin olumsuz etkileri nedeniyle H. 1174 (M.1760-61) yılında, Koca Râgıb Paşa sadaretinde düzenlemeye gidilmiş, yapılan ödeme ve masrafların bazıları kaldırılmış, bazılarının da miktarları azaltılması teklif edilmiştir²⁶⁰.

1.1.3. İdarî Sistemde Değişim

Timar sistemindeki bu dönüşümün askerî ve ekonomik etkileri olduğu gibi idarî anlamda da birtakım etkileri olmuştur. 1697 yılında hasların malikâne olarak satılmasına izin verilmesinden sonra Anadolu’da pek çok sancak “*sancaklıktan ref*” edilmiş ve malikâne olarak satılmıştır²⁶¹. Malikâne sistemine hasların dâhil edilmesi, dolayısıyla bu satışların çok yüksek meblağlı oluşları nedeniyle, yalnızca varlıklı kişiler buralara sahip

²⁵⁷ Muzaffer Doğan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Makam Vergisi: CAİZE”, s. 34-48.

²⁵⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I- 1300-1600*, s. 87.

²⁵⁹ Köylü tarafından masrafları mal ile deruhde edilerek yaptırılacak işler karşılığı olarak herkesten durumuna göre alınacak para yerine kullanılan tabirdir. (Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, III, s. 105.)

²⁶⁰ Muzaffer Doğan, “a.g.m.”, s. 34-48; Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 87.

²⁶¹ E. Şükrü Batmaz, *a.g.t.*, s. 167.

olabiliyordu. Yapılan bir araştırmaya göre bu yerleri satın alanlar öncelikle saray görevlileri, daha sonra kapıkulu mensupları, saray ağaları ve maliye görevlileriydi²⁶².

Timarların mukataalaşması uygulamasının bu şekilde beğlerbeği ve sancakbeği haslarını da kapsayacak kadar genişletilmesi yeni bir kurumun ortaya çıkmasına neden olmuştur: *Mütesellimlik*. Mütesellimlik aslında erken dönemlerden itibaren var olan bir vekillik uygulamasıdır. XVIII. yüzyılda birçok sancak artık mütesellimler tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bu kişiler vekili oldukları sancak mutasarrıflarının ve beylerinin yerine sancağın her türlü işlerini yürütmekle sorumluydular²⁶³.

Mütesellimliğin kurumsallaşmasını ve yaygınlaşmasını sağlayan en önemli unsurlardan biri de *arpalık* uygulamasıydı²⁶⁴. Bu dönemde valilerin gelirleri yetersizken ve kısa bir süre için göreve getirilmişlerken, diğer yandan masrafları sürekli artıyordu. Devlet bu sıkıntıyı aşabilmek, gelirlerini arttırabilmek için bir valiye başka bir eyalet ya da sancağın gelirlerini de tahsis etmeye başlamıştı. Bu sistem, arpalık uygulaması ile mümkün oluyordu. Arpalık, devlet memurlarına hizmette bulundukları sürece maaşlarına ilaveten verilen, görevden ayrıldıktan sonra ise emekli maaşı gibi tahsis edilen gelirlere denmektedir²⁶⁵. Böylelikle bir sancakbeği ya da beğlerbeği başka bir sancak ya da eyaletin yönetimini, orayı muhafaza etmek şartıyla üzerine alabiliyordu. Ancak kendisi doğal olarak bir bölgede bulunabileceğinden diğer bölgeyi de bir mütesellim vasıtasıyla yönetmekteydi. Bu şekilde arpalık uygulamasının yaygınlaşması, buna bağlı olarak mütesellimlik kurumunun da yaygınlaşmasına neden olmuştu.

XVIII. yüzyılda birçok eyalet ve sancağın arpalık olarak yönetildiğini görüyoruz. Bu yöneticiler İstanbul'da oturuyor, onların yerine bu bölgeler mütesellimlerin idaresine bırakılıyordu²⁶⁶. Aslında halk da masraflı bir vali yerine mütesellim tarafından yönetilmeyi tercih ediyordu²⁶⁷. Asıl tehlike ise mütesellimliklerin, yerel güçlerin yani âyanların eline geçmesiyle, devletin taşra üzerindeki merkezî otoritesini kaybetmesi ve reayanın âyanların eline bırakılmasıydı. Ancak devletin bu yönde bir eğilimi vardı. Çünkü

²⁶² Hakan Doğan, "Osmanlı Mukataa Organizasyonunda Yeni Bir Model: Timar Alanlarının Mukataalaştırılma Süreci ve Mâlikane Olarak Satışa Çıkarılan İlk Haslar", *History Studies*, vol. 10, no. 9, (2018), s. 103-131.

²⁶³ Fatma Şimşek, *Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Antalya 2010, s. 32.

²⁶⁴ *a.g.t.*, s. 38.

²⁶⁵ Cahit Baltacı, "Arpalık", *TDVİA*, c. 3, İstanbul 1991, s. 392-933.

²⁶⁶ Mustafa Kaya, *18. Yüzyılda Ankara'da Âyanlık ve Âyan Aileleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 31.

²⁶⁷ Fatma Şimşek, *a.g.t.*, s. 39.

mütesellimliğe atanacak kişinin halkı ve sancağı koruyabilecek güçte ve vergi tahsil edebilecek dirayette bir kişi olmasına dikkat ediliyordu.

XVIII. yüzyılda öne çıkan bir diğer kurum da *voyvodalıktı*. Voyvoda, vergi geliri yüksek olan yerlerde yani has topraklarda vergi tahsili yapan kişiydi. XVII. yüzyılda artan nakit para ihtiyacı ile bazı dirlikler de merkezî hazine gelirleri içine alınmaya başlanmıştı. Bu sancak statüsündeki dirlikler iltizam veya malikâne sistemi ile voyvodalıklara çevrilmeye başlanmıştı. XVIII. yüzyılda giderek daha fazla sayıda sancak, voyvodalık olarak idare edilmeye başlandı. Örneğin Bolu ve Malatya voyvodalığa çevrilen sancaklar arasındadır. Voyvodanın görevleri bir sancakbeğinin görevleri ile aynıydı. Zamanla voyvodalar da yerli hanedanlara mensup kişiler arasından seçilmeye başlandı²⁶⁸.

İdarî sistemdeki değişim konusunda son olarak *muhassıllıktan* bahsedebiliriz. Muhassıl da devlete ait vergi ve resimleri toplayan görevlilere denmekteydi; ancak XVII. yüzyıldan sonra muhassıllık da farklı bir mahiyet kazandı. Kendilerine idâri yetkiler verildi. Malikâne sistemi ile birlikte Anadolu eyaletindeki Saruhan, Hüdavendigar, Karesi ve Canik gibi bazı sancakların gelirlerini muhassıllar toplamaya başladı ve bu kişiler, buraların yönetiminden de mesul tutuldular. XVIII. yüzyıldan itibaren muhassıllıklar da daha çok yerli ailelerin eline geçti²⁶⁹.

1.1.4. Taşrada Sosyal Hayata Etki Eden Gruplar

1.1.4.1. Âyanlar ve Büyük Çiftlik Sahipleri

XVIII. yüzyıl Osmanlı sosyal hayatındaki en önemli aktörlerden biri de âyanlar olmuştur. Merkezî otoritenin zayıflamaya başlamasıyla bu büyük aileler nüfuzlarını daha da arttırmaya başlamıştı. Âyanların ortaya çıkmasına XVII. yüzyılda sistemde yaşanan bir dizi değişim neden olmuştu. XVIII. yüzyıldaki uygulamalar ise güçlerini daha çok arttırmalarını sağladı.

Âyanların güç kazanmasındaki etkenlerden ilki toprak rejimindeki değişimdir. 1694-95'te malikâne sisteminin doğuşu, vilayetin ileri gelenlerinin buraları ele geçirmelerine, servet sahibi olmalarına ve âyanlık mevkiini de elde etmelerine olanak

²⁶⁸ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", *Türkler*, c. 13, Ankara 2002, s. 700.

²⁶⁹ Yücel Özkaya, Ali Akyıldız, "Muhassıl", *TDVİA*, c. 31, İstanbul 2006, s. 18-20.

sağlamıştır. Klasik sistemdeki arazi mülkiyetinin sınırlı olması durumu malikâne sistemine geçiş ve çiftliklerin kurulması ile değişmiş, arazi alım-satımları hızlanmış, tahrirler yapılmadığı için bunların kontrolü imkânsız hale gelmişti. Timarlar zenginlerin, yeniçerilerin, sipahi ve emekli kadıların, paşa çocuklarının, kethüda yerleri ve mültezimlerin ellerine geçmiş, bu zümreler buralarda çiftlikler kurmuşlardı²⁷⁰. Genellikle İstanbul'da bulunan malikâneciler, vergi toplama işini bizzat yapmıyor, bazen küçük parçalara bölerek ikinci hatta üçüncü elden mültezimlere devrediyorlardı²⁷¹. Malikâne usulüyle ya da malikâneciden kiralayarak alınan topraklar, sahiplerinin ölümlerinden sonra varisleri tarafından açık arttırma ile tekrar alınıyor, bu sayede malikâneyi kuşaktan kuşağa aile içinde tutabiliyorlardı²⁷². Zamanla küçük timar ve dirlik sahiplerinin de bu kişilerden borç alması ve borçları karşılığında topraklarını satmak zorunda kalması çiftliklerin büyümesine, âyanların servetlerini ve güçlerini daha da arttırmasına neden olmuştu. Ağır ekonomik şartlar nedeniyle çiftini bozan çiftçiler, kendilerine iş ve himaye imkânı sunan çiftlik ağalarının hizmetinde çalışmak zorunda kalmışlardı²⁷³.

Sahip oldukları toprakların ve servetlerinin giderek artmasıyla birlikte yanlarına topladıkları levendlere de dayanarak âyanlar zamanla devlete kafa tutan zorbalara dönüştüler. Anadolu'nun pek çok yerinde âyandan mütegalibeler (zorbalılar) türedi. Bunlar vergi ödemedikleri gibi ödenmesine de mani oluyorlardı. Bu kişiler eşkıyaları da yanlarına katarak halka zulm ediyor, zorla mallarını alıyor, kanunsuz vergi topluyorlardı²⁷⁴. Zamanla bulundukları bölgenin sancakbeyliğini, mîrimîrânlığını dahi ele geçirmişlerdi. Sancak beyliklerinin muhasıllığa çevrildiği bir dönemde yani bir valinin bütün vergileri kendisi toplayıp yıllık hesapla Hazine'ye tek elden yatırılması yaygınlaştığında, iltizamdan vazgeçilip malikâne sistemi benimsendiği için muhasıllıkları ele geçiren âyan ve eşrafın da gücü arttı. Bu durum onları gerçek birer derebeyi yaptı²⁷⁵. Muhassıllar (vergi tahsildarları) doğrudan Hazine kontrolünde olan devlet gelirlerini yani mîrî mukataa gelirlerini topluyorlardı. Âyanlar daha sonra imdâd-ı seferiyye gibi vergilerin ve asker toplanmasında da görev almaya başlayarak güçlerini daha da arttırdılar²⁷⁶.

²⁷⁰ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 75-112.

²⁷¹ Mehmet Genç, "İltizam", s. 154-158.

²⁷² Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 149.

²⁷³ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 64-66.

²⁷⁴ *a.g.e.*, s. 75-112.

²⁷⁵ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839", s. 51-61.

²⁷⁶ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 71.

Âyanlar, halk üzerinde merkezden gönderilen kişilere göre çok daha fazla nüfuz sahibiydiler. Devlet de bu kişilerin nüfuzlarından yararlanıyordu. Ayrıca bu dönemde levendlerin bir paşa kapısı bulamadıklarında yerli mütegalibelerin hizmetine girmeleri, âyanların gücüne güç katıyordu. Ancak aralarında resmî âyan olabilmek için güçlü olanın kazanacağı bir rekabet söz konusuydu ve âyanlar da güçlerini arttırabilmek için mümkün olduğunca çok levendi yanlarına çekmeye çalışıyorlardı²⁷⁷. Artan güçleri nedeniyle devlet, bulundukları bölgedeki eşkıyanın ortadan kaldırılması için de yine âyana başvurmak zorunda kalıyordu. Bu konuda göstermiş oldukları başarılar da takdire şayandı. Örneğin 1758’de Erzurum tarafından Sivas’a yönelen çok sayıda levendat eşkıyasına karşı müdahalede Sivas beğlerbeği yetersiz kaldığı için devlet Zaralı-zâdelerden Feyzullah Paşa’dan yardım istemiş, paşa kısa sürede eşkıyaları etkisiz hale getirmeyi başarmıştı²⁷⁸.

Âyanların güç kazanmalarına zemin hazırlayan bir diğer değişim *arpalık* uygulamasıyla birlikte *mütesellimlik* kurumunun yaygınlaşmasıydı. XVIII. yüzyılda Anadolu’da pek çok sancağın mütesellimlerle yönetilmesi ve bu kişilerin geçen yüzyıldan farklı olarak yerliden olmaları yaygındı. Vilayet âyanlarının nihayet mütesellimlikleri ele geçirmeleri ile büyük hanedanlar ortaya çıkıyordu. Ne kadılar ne de valiler bu kişilere ses çıkartabiliyordu. Üstelik merkezden gelen idareciler sık sık değişirken mütesellimler yerinde kalıyor, daha fazla iltizam elde ederek servetlerini artırıyorlardı²⁷⁹. Aralarında sancakbeyliğine, valiliğe kadar yükselenler vardı.

XVIII. yüzyılda zenginlerin kurdukları *büyük çiftlikler* de yaygınlaşmıştı. Aslında *çiftlik* deyimini reyanın elindeki bir “çift” büyüklüğündeki toprağı ifade ederken, bu başlık altında aktaracağımız anlamda *çiftlik*, özel mülkiyet kapsamına giren büyük tarım işletmeleridir. XVIII. yüzyılda bu tarz çiftlikler yaygınlaşmış ve toprağın mülkiyeti büyük oranda devlette iken özel şahıslar üzerine geçmeye başlamıştır.

İnalcık, bu gelişmeyi XVII. yüzyılın başlarındaki 1609 tarihli adaletnâme ile açıklamaktadır. Buna göre köylünün terk ettiği topraklar- ki XVII. yüzyılın başları Celâli İsyanlarının (1596-1607) olduğu ve büyük göç hareketlerinin yaşandığı bir dönemdi- askerî sınıftan güçlü kişilerin ellerine geçmiş, bunlar da kul ve hizmetkâr getirip buraları işletmeye ve kendi çiftlikleri haline sokmaya başlamışlardı. Buraları genellikle çitlerle

²⁷⁷ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 119-133.

²⁷⁸ Muhammet Aydın, *Sivas’ta Âyan Aileleri 1740-1850*, Sivas 2015, s. 124-126.

²⁷⁹ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 74.

çevirip hayvancılık yapmaktaydılar. Söz konusu adaletnâmede buralarda kurulan evlerin ve ahırların yıkılması, askerlerin toprakları boşaltması emredilmiş ve böylelikle reayanın tekrar köylerine dönebilmeleri hedeflenmişti²⁸⁰.

Celâli İsyanlarının etkisiyle yerlerini terk eden reaya yine bu çiftliklere sığınmakta, ancak bu defa çift-bozan durumuna düşüp, ücretli ırgat olarak çalışmaktaydı. Büyük çiftliklerin kurulması için ise çeşitli yollar vardı. Askerî zümreler bu toprakları ya terk edilmiş olduğu için rahatlıkla ele geçirebiliyorlar ya da şenlendirme bahanesiyle temliknâme yoluyla elde edebiliyorlardı. Veya malikâne usûlüyle mîrî toprakları kiralarak bu çiftlikleri kurabiliyorlardı. Çiftlik sahibi askerî zümrenin aynı zamanda faizle köylüyü borçlandırarak tefecilik yapmaları süreci hızlandırmakta, borcunu ödeyemeyen köylü toprağını kaybetmekteydi. Geniş mukataaları ele geçiren âyanlar ise birer toprak ağası olarak yerel otoritelerini sağlamlaştırmaktaydı²⁸¹.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda sahib-i arzın izni alınmadan yapılan toprak alım-satımları artmıştı. Buralarda kurulan çiftlikler, devlet gelirlerinin düşmesinin de önemli sebeplerindendi. Vilayetin güçlü kişileri, halkı himayelerine alarak cizye vergisi ödemekten de kurtarıyorlardı²⁸². XVIII. yüzyılda savaş zamanlarında toplanan imdâd-ı seferiyye ve barış dönemlerinde toplanan imdâd-ı hazariyye dışında, avârız, nüzul, sürsat gibi vergilerin toplanması reayanın yükünü iyice arttırmış, bunun için sığındıkları bir liman da bu çiftlikler olmuştu²⁸³. Âyanlar malikânelerinin serbest olduğunu iddia ederek herhangi bir devlet görevlisinin karışmasına engel oluyorlardı. Ancak kendileri de reayaya zulümden geri kalmıyorlardı.

XVIII. yüzyılda iç göçe dair kayıtların neredeyse tamamına yakınında yerlerini terk eden, perakende olan köylü hakkında kadıya hitaben *“kadîmî sâkin oldukları karyelerinden kalkup varup taht-ı hükûmet ve kazânızda bazı kasabât ve kurâ ve askerî çiftliklerinde sâkin olmalarıyla...”* ifadesi kullanılmaktadır²⁸⁴. Bu da bu tür çiftliklerin ne kadar yaygın olduğunun ve halkın burayı vergiden kaçmak için bir sığınma yeri olarak gördüklerinin göstergesidir. 1714’te Sivas ve Osmancık kadılarına gönderilen emre göre bazı köylerde asker taifesinin icat ettikleri çiftlikler için tekalifleri istendiğinde

²⁸⁰ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye I*, İstanbul 2009, s. 329-332.

²⁸¹ *a.g.e.*, s. 329-332.

²⁸² Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 63.

²⁸³ Örn. belge: BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 369 (Karaman) (H.1159)

²⁸⁴ Örn. belge: BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 5, s. 17, h. 52 (H.1172)

“çiftliklerimiz hâneye kayd olunmamıştır” diyerek hisselerine düşeni ödemeyi reddetmişlerdir²⁸⁵. Aynı şekilde 1704’te Bursa’da 12 adet yaylak defterde kayıtlı olmasına rağmen Bursa’dan bazı kişiler buralarda sonradan çiftlik ihdas etmişler, ancak ziraat etmelerine rağmen öşürlerini vermeye karşı çıkmışlardır²⁸⁶.

1.1.4.2. Kapıkulları (Yeniçeriler)

Bu dönemde taşrada kapıkulu mensuplarının özellikle de yeniçerilerin mevcudiyeti artmıştı. Dolayısıyla XVIII. yüzyıl *Şikâyet* ve *Ahkâm Defterlerinde* karşımıza çıkan önemli şikâyet konularından birisi de yeniçerilerle ilgilidir. Bunlar yeniçeri olmadığı halde vergiden kaçmak için yeniçeri olduğunu iddia edenler ya da yeniçeri olup ehl-i örfün kendisinden haksız yere vergi istediğine dairdir. Ya da bölge halkının bu kişilerin de kendileri ile birlikte vergi yükünü paylaşmaları için yaptıkları şikâyetlerdir. Özellikle yeniçeri olduğunu iddia edenlerin sayısı oldukça fazladır²⁸⁷.

Yeniçeri Ocağı’nın bozulmasına neden olan gelişmelerin daha XVI. yüzyılda yaşandığı düşünülmektedir. Yaşanan ekonomik darlık ve kıtlık timarlı sipahileri de etkilemekteydi ve daha o dönemde timar erbabı da kapıkulu olma sevdasına düşmüştü. Şehzâde Bayezid, Konya Savaşı için yevmli asker toplarken boş gezen levendlere ulûfe vermeyi, Yeniçeri Ocağı’na alınmalarını vadetmişti²⁸⁸. Sipahiler de timarlarından kurtulmak ve yeniçeriliğe geçmek için şehzadeye yardım etmişlerdi²⁸⁹.

Yeniçerilerin taşraya açılmaları da bu dönemde olmuştur. 1558 Şehzâde Bayezid’in isyanı sonrasında yeniçerilerin muhafız olarak “*yasakçı*” adıyla Anadolu’ya yayılmaları hem Ocak’ın hem de Anadolu’daki sosyal nizamın bozulmasına neden olmuştu. Yeniçeriler kasabalara yerleşmiş, çift çubuk sahibi olup ziraatle ilgilenmeye başlamışlardı²⁹⁰. Özellikle Celâli İsyanları sırasında (1596-1607) güvenliğin sağlanabilmesi için yeniçeri garnizonlarına çok daha fazla ihtiyaç duyulmuş ve Anadolu’da neredeyse her şehir ve kasabaya yerleştirilmişlerdi²⁹¹.

Yeniçeriler kadim kanunlarına aykırı olarak sadece çiftçilik yapmıyorlar, Anadolu-Rumeli şehirlerinde ve İstanbul’da ticaret ve esnaflıkla da giderek daha çok

²⁸⁵ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 65, s. 188 (Sivas) (H.1126)

²⁸⁶ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 41, s. 82 (Bursa) (H.1116)

²⁸⁷ *Nesâiyihü'l-Vüzerâ Ve'l-Ümerâ*, s. 442.

²⁸⁸ Şerafettin Turan, *Şehzade Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961.

²⁸⁹ Mustafa Akdağ, “Timar Rejiminin Bozuluşu”, s. 426.

²⁹⁰ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 175-177.

²⁹¹ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 28.

ilgilenmeye başlamışlardı. Selanikî Mustafa Efendi, 1592 tarihinde Erzurum tarafından bazı kişilerin kapı halkını şikâyet için İstanbul'a geldiklerini “ *yenîçeri taifesi yer tutup mekân idinmekle kâr u kisbimize mâni olup ve taşradan gelen me'kûlâta bizi dahl ettirmeyüp, kendüler cevri ü zulmle alup, bahâ virilmeyüp, bize ziyâde bahâ ile satarlar ve sâir Bölük halkı ve Cebeci ve Topcu ve Arabacı dahi seferler sebebi ile tavattun eylemişlerdür. Ehl ü iyâlimiz tasarruf idüp, envâ-i zulm ü tasaddîlerine hadd u gâyat yoktur. Bâ-husus serdar hazretleri göçüp Asitâne-i Sa'âdete gitdüğünde kimse kalmasın deyü ahkâm-ı şerîfe virmişdür, mütenebbih olmayub, bizi rencîde vü remîde iderler. Celâyı vatan itmemiz mukarrerdür veyahut küllî kabâhat ü fesâda sebebdür, tahammülümüz yoktur, üzerimizden def' ü ref' eylesen*” diyerek feryad ettiklerini yazar²⁹².

Osmanlı'da kapıkulu sayısının hızla artmasıyla ordudaki dengeler de giderek değişmeye başlamıştı. Eskiden ordunun en kalabalık ve fetihler getiren zümresi sipahîlerken, ülkedeki timar ve zeametlerin ekâbir sepetine girmesi ile ocakları sönmüş, bunca zeamet ve timar vüzeranın adamlarının tasarrufuna girmişti. Dönemin ıslahatnâme yazarları bu nedenle seferlere yalnız kapıkulu ile gidildiğini belirterek, timar ve zeamet mutasarrıflarını ise “*beratlarda isimleri var lakin resimleri yok*” diye eleştirmişlerdir²⁹³. Değişimin altında yatan asıl neden ise dış kaynaklıydı. Avrupa'daki askerî alandaki gelişmeler nedeniyle sipahiler etkisiz kalıyor, Osmanlı yönetimi bu ordularla başedebilmek için ateşli silahlarla donatılmış piyade askerlere ihtiyaç duyuyordu. Bu nedenle denge, kapıkulları lehine sürekli değişiyordu. Bu da merkez hazinesinden maaş alanların artması anlamına geliyordu. Yeniçeri mevcudiyetinin zamanla ne kadar arttığına dair rakamları daha önce zikretmiştik. Ocak'ın içerisine yabancıların doluşması da yine eleştirilen konulardandı. Reaya da çift-bozan olup yeniçeri-sipah zümresine giriyordu. Kimin vergi mükellefi kimin asker olduğu artık belli değildi²⁹⁴.

XVII. yüzyıla gelindiğinde reaya kökenli sekbanlar ile yeniçeriler arasında bir çekişme söz konusuydu. Sekbanlar da yeniçeri unvanı kazanmak, böylece onların imtiyazlarından yararlanmak istiyorlardı²⁹⁵. Yeniçeriler ise başkentte hâkimiyet kurmuştu ve II. Osman'ın yeniçerilerin nüfuzlarını kırmak için başlattığı girişim 1622'de canına mal olmuştu. Bu olayın ardından Vali Abaza Mehmed Paşa liderliğindeki Anadolu'daki

²⁹² Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, I, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, s. 263-264.

²⁹³ *Kitab-ı Müstetâb*, s. 15.

²⁹⁴ *Kanûn-nâme-i Sultânî li 'Azîz Efendi*, s. 29-32; *Nesâyihü'l-Vüzerâ Ve'l-Ümerâ*, s. 441-443.

²⁹⁵ Halil İnalçık, “Military and Fiscal Transformation, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, VI, 1980, s. 297-299.

sekbanlar, yeniçerilere karşı amansız bir mücadeleye girişti. İstanbul'daki yeniçeri tahakkümüne karşı etrafında topladığı sekbanlarla Anadolu'da bir yeniçeri avı başlatarak yıllarca (1623-1628) Anadolu'da kontrolü elinde bulundurdu²⁹⁶.

XVIII. yüzyılda da taşrada yeniçeri sayısı sürekli artmaktaydı. Bunun için Trabzon'daki rakamlara bakılabilir: Trabzon kalesindeki yeniçerilerin sayısı 1720'de 121 kişi iken 1739'da 442, 1742'de 517'ye yükselmişti. Zaim ve timar erbabının sayısı ise 1689'da 475 iken 1747'de 130'a inmişti²⁹⁷. Bu değişim taşradaki askerî sınıfla ilgili ilişkilere de yansıyor. Yeniçerilerin birtakım haklara sahip olmaları, onların bu imtiyazları suistimal etmelerine ya da reayanın da bu imtiyazlara sahip olabilmek için rekabetlerine ve usulsüz yollara başvurmalarına neden oluyordu. Askerî zümrenin raiyyet rüsûmu gibi birtakım vergi ve yükümlülüklerden muaf olmaları, bu imtiyazlardan yararlanmak isteyenler için çıkış yolu gibi görünüyordu. Bu iddia ile kendileri vergi vermemekle kalmıyor, babaları, kardeşler, akrabalarına dahi vergi verdirmiyorlardı. Bunların bazıları sefere bile gitmezken bazıları da bir defa İstanbul'a gitmekle “*biz asker olduk*” demektiydi²⁹⁸.

Gerçekten asker olanların da sahip oldukları haklarını suistimal ettiği görülmektedir. Örneğin avârıza bağlı, tekâlif alınması icap eden ve kadimden reayanın olan emlak ve yerleri varken, “*askeriz*” diyor, hisselerine düşeni ödemeyerek bu yükü çevre ahaliye çekdirmeye kalkıyorlardı²⁹⁹. Bunun dışında İstanbul'a taşradaki yasakçıların³⁰⁰ bu isimle ahaliden usulsüz para topladıkları yönünde şikâyetler ulaşıyordu³⁰¹.

XVIII. yüzyılda bazı devlet adamları Ocak'ın nizamını tekrar sağlamaya çalıştılar. Örneğin Amcazâde Hüseyin Paşa, 1701'de gönderilen bir fermânla şehirli ve köylülerin Ocak'a karışmasıyla nizamın bozulduğunu hatırlattı. Ocak'la alakası olmayanların, ömründe bir defa İstanbul'a gelmeyenlerin tutup da yeniçerilik iddiasında bulunanların temizlenmesini emretti. Bunun için Anadolu'da geniş çaplı bir yoklama başlatılmasını, defterlerin sıkı tutulup, reaya ve yeniçerilerin ayrıştırılmasını istedi³⁰². Böylelikle 1690-91 yılında 83.700 olan Ocak mevcudu, 1701'de 59.100'e düşürüldü³⁰³. Damad İbrahim

²⁹⁶ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 31-32.

²⁹⁷ Temel Öztürk, *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, İstanbul 2011, s. 56, 62.

²⁹⁸ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 41, s. 238 (Sivas) (H.1116)

²⁹⁹ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 7, s. 14 (Sivas) (H.1170)

³⁰⁰ *Yasakçı (ases)*, şehirde güvenliğin sağlanmasında subaşının yardımcılarındandı. (Mehmed Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 53)

³⁰¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 35, s. 359 (Çekmece-i Kebir) (H.1114)

³⁰² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 111, s. 625 (H.1113)

³⁰³ Selim Hilmi Özkan, *a.g.t.*, s. 142-148.

Paşa da aynı şekilde Ocak'ta ıslahat yapmaya çalışan isimlerden biriydi. Sadareti sırasında yeniçeri ve diğer kapıkulu askerlerinin arasına, art arda yapılan seferler nedeniyle esameli olanlar dışında katılıp eşkıyalık yapanlarla ilgili memurlar görevlendirildi. Ocak'ın serdarlarının tayininde de nizamın bozulduğu, Ocak terbiyesi almamış, ilgisiz kişilerin bu makama getirilmemesi emredildi³⁰⁴. H.1140'ta (1727-1728) yeniçerilerle ilgili yeni bir düzenlemeye gidildi. Yeniçerilerin arasına katılarak, Ocak'ta tecrübe kazanmadan *yamak*³⁰⁵ adıyla serhatlerdeki kalelere kendilerini yazdıranların türlü kötülöklere karıştıkları, yabancıların ve reayanın içlerine karışmaları yasakken vardıkları kasaba ve köylerde komutanların göz yummaları nedeniyle reayayı ortalarına aldıkları, ayrıldıklarında da bu şahısların “*yeniçeri olduk*” diyerek halka ve sefer görmüş yeniçerilere şekavette bulundukları hakkında fermân yayınlandı. Bundan sonra fermân olmaksızın yeni yamak istihdam edilmemesi, yollarda kimseyi aralarına almamaları emredildi³⁰⁶. 1721'de Rumeli'deki yeniçerilerin yoklamaları yaptırıldı, yeniçerilik iddiasıyla halktan para toplayanların tespit edilip cezalandırılmaları emredildi³⁰⁷. Sefere gitmeyen ya da firar eden kapıkullarının cezalandırılmaları, özellikle şark seferi sırasında 1-2 konak gitmeden dönenlerin, bazısının da ulûfelerini aldıktan sonra izinsiz ordudan ayrılıp vilayetlerine dönenlerin, ahaliye zulme cesaret edenlerin yakalanmaları emredildi³⁰⁸. Yeniçeri Ocağı'nın mevâcipleri, tekaüd ve terakkilerileri konusunda bozulan nizamlarının tekrar sağlanması için emirler çıkartıldı³⁰⁹. Lağımıcı ve humbaracı ocaklarına nizam verilmeye çalışıldı ve neferleri imtihana tabi tutuldu³¹⁰. Bu dönemde Erzurum'da ciddi bir yeniçeri nüfusu vardı. Bunlar ile halk zaman zaman karşı karşıya geliyordu. Aralarındaki geçimsizlikler nedeniyle Ahışa'daki yeniçeriler ile yerleri değiştirildi³¹¹.

1.1.4.3. Levendler, Sarıca-Sekban, Kapı Halkları

Dönemin şartları gereği timar sisteminin çözülmeye başlamasıyla birlikte daha fazla sayıda ücretli asker kullanımına gidilmiş, bu yeni ordunun bir ayağını kapıkulu askerleri, diğer ayağını da *levendler* oluşturmuştur³¹². *Levendler*, çift-bozan olarak anılan,

³⁰⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 124 (H.1131), s. 208 (H.1132)

³⁰⁵ Yamak: Önceleri ilk Osmanlı askerî gruplarından piyade-müşellem ocaklarının yardımcı, ihtiyat gücü, sonraları da Yeniçeri Ocağı'nda asker adayları, muhafazada kalan yardımcı askerler, savaşıla katılan gönüllü siviller için kullan terim. (Feridun Emecen, “Yamak”, *TDVİA*, c. 43, İstanbul 2013, s. 310-311.)

³⁰⁶ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, s. 1556-157.

³⁰⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 215 (H.1133)

³⁰⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 132, h. 934, h. 1190 (H.1137); nr. 134, h. 711, h. 1235 (H.1140)

³⁰⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 134, h. 1198 (H.1140)

³¹⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 131 (H.1131), 317 (H.1132)

³¹¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 20 (H.1131)

³¹² Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Ankara 2013.

toprağını terk etmiş çiftçi gençlerdi. Köyünü terk eden bu delikanlılar bir paşanın maiyetine girdiklerinde, onun kapı halkını oluşturuyorlardı. Paşalar, bu kişilerden Osmanlı ordusu için *sekban* ve *sarıca* denen paralı askerî birlikler oluşturuyorlardı. Böylece Anadolu'daki başıboş, tüfekli levendleri toplamaları sayesinde bu gençlerin eşkıyalık yapmaları da engellenecekti³¹³. Ancak reayanın giderek artan bir şekilde silahlanması ve bu birliklere katılmak için topraklarını terk etmeleri, Anadolu'yu büyük bir kargaşaya sürükledi³¹⁴.

Özellikle sefer zamanlarında valiler kapılarında çok daha fazla sayıda sekban bulundurmak zorunda kalıyorlardı. Devlet de çok sayıda askere ihtiyaç duyduğu için paşaların kapılarında kalabalık grupları istihdam etmelerini destekliyor, teşvik ediyordu. Bunların her türlü masraflarını karşılamak için de halka salgunlar yüklemelerine -bir yere kadar- göz yumuyordu³¹⁵. Ancak şikâyetler arttığında bu defa *imdâd-ı seferiyye* gelirleri kendilerine tahsis edilerek bu salgunlar engellenmek istendi. Bu defa da barış döneminde bu kalabalık levend gruplarının terhis edilmeleri, bu kişilerin işsiz kalmalarına ve eşkıyalık faaliyetlerine başlamalarına neden oldu. Bu nedenle barış döneminde toplamaları için *imdâd-ı hazariyye* vergisi ihdas edildi. Yine de Anadolu'da savaştan firar eden, savaşa gitmeyen ya da kendisine bir kapı bulamayarak işsiz dolaşan ve eşkıya olarak halka musallat olan başıboş levendat taifesi adından sıkça söz ettirmiş, büyük çeteler kurmuş, isyanlar çıkarmış ve hatta devletin birlikleri ile savaşmıştır. Ancak burada özellikle değinmek istediğimiz nokta ise reayanın askerliğe oldukça kolay geçebiliyor olmasıdır. Oysa çağdaş eleştirmenlerin de özellikle vurguladığı gibi, Osmanlı sisteminin temeli, var olan sınıfların net bir şekilde ayrılması üzerineydi. Sınıflar arasında geçişkenlik olmamalıydı. Ancak reaya artık hem yeniçeri hem sipahi olabiliyordu³¹⁶.

Bu konuda ilk uyarıyı yine Lütü Paşa'nın eserinde görüyoruz. Paşa, sipahilerin sadece sipahizadelerden olması gerektiğini, aksi halde herkesin raiyyetlikten çıkıp sipahi olmak isteyeceğini, reayanın dolayısıyla gelirlerin de azalacağını belirtir³¹⁷. Diğer yazarlar da; reayanın "*bir çift öküzün satıp akçe kuvvetiyle*" yeniçeri ve sipahi ve sonunda sancakbeği ve beğlerbeği olabildiğini,³¹⁸ daha önce görülmemiş bir şekilde 1001

³¹³ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*, s. 61-71.

³¹⁴ Halil İncalık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 29-30.

³¹⁵ a.g.e., s. 30.

³¹⁶ Örneğin BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 157, s. 13'te geçen şu ifadeler dikkat çekicidir: "*İran seferleri nedeniyle reayanın ekseri serdârlar bayrağı altında İran tarafına gidip gelmeleriyle "bizler yeniçeri olduk" diyerek tekâlif vermediğinden..."*" (Karaman) (H.1168)

³¹⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, "a.g.m.", s. 81.

³¹⁸ *Kitab-ı Müstetâb*, s. 8-9.

(M.1592-93) tarihinden beri (Koca Sinan Paşa- Avusturya Savaşlarının Başlaması) halkın cepheye sürülüp savaşmaya zorlandığını, özellikle Bosna ve Hırvat sınırında her yıl sefer zamanı serdarlar Müslüman çiftçi reayayı sefere zorlar olduğunu³¹⁹; yeniçerilerin ulûfelerini hisse hisse satarak içlerine milleti, mezhebi belli olmayan birçok yabancıyı aldıklarını³²⁰ yazarlar. Hâl böyleyken vergi mükellefi reayandan kimi kul, kimi kulluk iddiasında, kimi de müteseyyid olması nedeniyle vergi ödemiyorlardı. Dolayısıyla diğer mükellefler bunların da yükünü çekmek zorunda kalmışlardı ve sonunda onlar da dayanamayarak dağılmışlardı. Bu kişiler de çift-bozan olup askerî zümresine (levend) girmişti. Ancak çoğu sefere gitmemiş, gitse de firar etmişti³²¹.

Devlet kimi zaman bu konuda bazı önlemler almaya çalıştı. Örneğin 1659'da Müfettiş İsmail Paşa'ya verilen emirde asker olmadığı halde bu iddiada bulunanları reaya zümresine dâhil etmesi, sâdât yani seyyidler de araştırıp nesebi sabit olmayanları tespit etmesi ve reaya elinde bulunan silahları toplaması emredilmişti³²². Ancak bu önlemler uzun vadede hiçbir işe yaramadı. Çünkü devletin politikaları ve bitmeyen asker ihtiyacı nedeniyle reayanın askerî zümreye geçişi daha da kolaylaşmıştı.

Diğer bir önlem de eşkıyaya karşı oluşturulan *il-eri* teşkilatıydı. Bu teşkilat, devletin kuvvetlerine yardımcı olmak üzere eli silah tutan tüm halkı savunmaya çağıran seferberlik ilanı (*nefir-i âm*) ile oluşturuluyordu. İl erlerine ihtiyaç duyulmasının en önemli sebebi ise Celali ve Suhte isyanları ile sınırlarda artan savaşlardı. Anadolu'da asayişi sağlamak adını düzenli ordu yeterli gelmiyor, sipahiler cepheye gönderildiğinden köyler ve kasabalar savunmasız kalıyordu. Bu nedenle taşrada koruyuculuk yapmak üzere eli silah tutan gençler 10 ilâ 150 kişilik gruplar halinde örgütlendirildi³²³. İl-erleri hem bölgede eşkıyalık yapan sekbanlara hem de halka zulmeden kapıkulu, voyvoda, subaşı gibi görevlilere karşı kullanılmışlardı. Görevlilerin halkı soymaya kalkması o kadar yaygındı ki halk eşkıyadan çok ehl-i örfün (askerî, idarî sınıf) suistimallerinden endişe ediyordu. Öyle ki eşkıyayı durdurmakla görevli müfettiş paşalar dahi kendi masraflarını halka yüklüyorlardı. Onlar da büyük boyutlarda halkı soymaya kalkışmıştı. Bu nedenle

³¹⁹ *Tercüme-i Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem*, s. 10-11.

³²⁰ *Koçi Bey Risâlesi*, s. 53-59.

³²¹ *Kanûn-nâme-i Sultânî li 'Azîz Efendi*, s. 29-32.

³²² *Târih-i Na'imâ*, IV, s. 1836.

³²³ Mücteba İlgürel, "İl Erleri Hakkında", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sy. 12, (1998), s. 125-140.

1687’de müfettişlik kurumunun da kaldırılması için bir kanun çıkarıldı. Tüm bu nedenlerle devlet halkı kendi güvenlikleri için örgütlemek zorunda kaldı³²⁴.

Teşkilatın kurulması emredildiğinde öncelikle bölge kadısı, oranın âyanını beğlerbeğinin temsilcisi olan bir mübaşirin huzurunda toplardı. Aralarından bir serdar seçilirdi. Serdar, her köyden eli silah tutan genç yiğitleri/il erlerini toplayabilecek yiğitbaşları seçerdi. Bu organizasyon, yerel âyanların önderliğinde gerçekleştirildiğinden merkezî otoritenin zayıflayarak âyanların nüfuzlarının artmasını hızlandıran bir etki yapmıştı. Zamanla teşkilatın artan gücünden çekinmeye başlayan devlet, kuvvetlere *başbuğ* denen komutanları kendisi atamaya başladı. *Nefir-i âm* uygulaması XVIII. yüzyılda da uygulanmaya devam etti. Ancak buradaki sorun, bu geçici birliklerin dağıldıktan sonra ne yapacakları meselesiydi. Teşkilat dağıldığında sekban veya levend olacak garib-yiğitler (genç yurtsuzlar) ya da doğrudan eşkıyalığa yönelen kişiler olarak karşımıza çıkmaktaydılar. Bu yüzden asayiş sağlandığında, birliği dağıtarak halkın elindeki silahları toplamak³²⁵ için sık sık baskınlar yaptırılırdı³²⁶.

1.1.4.4. Konar-Göçerler

Konar-göçerlik; temel iktisadî faaliyeti hayvancılık olan, ancak sahip oldukları büyük hayvan sürülerine otlak bulabilmek amacıyla mevsime göre yaylak ve kışlakları arasında hareket eden, göçebe çobanlardan farklı olarak elde ettikleri hayvansal ürünleri yerleşik toplumlara pazarlayan, yerleşik hayatın bütünleyicisi bir hayat tarzıdır. İdarî açıdan Osmanlı sınırları içerisindeki bulunan konar-göçer gruplar ya büyük topluluklar halinde sancak veya kaza statüsünde ya da bir sancağın sınırları içerisinde has veya timar reayası olarak bulunuyorlardı³²⁷. İçlerinde evkaf reayası olup bazı vergilerden muaf gruplar da vardı. Bu dönemde Anadolu’da Dulkadirli, Bozulus, Atçeken, Yeniil Türkmenleri gibi büyük konar-göçer gruplar bulunurken, bunlar sahip oldukları hayvanlardan ürettikleri süt ürünleri, dokuma ve deri gibi ürünlerle yakınlarında bulunan yerleşim yerlerindeki halkın ihtiyaçlarını karşılıyorlardı³²⁸.

Konar-göçerler hayvancılığın yanı sıra kendi çaplarında ziraî faaliyetler de yapabiliyorlardı. Bu nedenle nerede yazılmışlarsa orada raiyyet rüsûmlarını öderlerdi.

³²⁴ Halil İncalcık, “Military and Fiscal Transformation, 1600-1700”, s. 304-307.

³²⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 191 (H.1133)

³²⁶ Halil İncalcık, “a.g.m.”, s. 308-311.

³²⁷ Tufan Gündüz, “Konar-göçer”, *TDVİA*, c. 26, Ankara 2002, s. 161-163.

³²⁸ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s. 12-23.

Bunun dışında kışlak resmi, hayvanları için âdet-i ağnam gibi vergilerini ödemekle yükümlü tutulmuşlardı³²⁹. Eğer devlete çeşitli hizmetler ifa ediyorlarsa buna karşılık bu vergilerden muafiyet de tanınabiliyordu. Devlet bu gruplardan maden işleri, ordu nakliyatı, iç ayaklanmaların bastırılması, askerlik ve derbendcilik gibi bazı alanlarda yararlanıyordu. Özellikle sahip oldukları büyük sürüler, at, deve, koyun, keçi gibi hayvanlar sayesinde hem İstanbul'un et ihtiyacının bir kısmının karşılanması hem de ordu mühimmatının nakliyesi gibi zorlu ve elzem bir görevi büyük ölçüde üstleniyorlardı. İnsan kaynağı olarak ise örneğin İkinci Viyana kuşatması sırasında duyulan asker ihtiyacı için konar-göçerlerden yararlanılmak istenmiş ve 1691 Avusturya Salankamen Savaşı'nda görevlendirilmişlerdi³³⁰.

Konar-göçerlerle ilgili olarak burada ele alınacak asıl konu, XVII. yüzyılda başlayan ve XVIII. yüzyıl boyunca uygulanan, *hariçten topraksız insanları getirip harap yerleri şenlendirme* yani “*iskan politikası*”dır. Osmanlı Devleti'ni bu uygulamaya götüren çeşitli nedenler söz konusudur. Öncelikle XVI. yüzyılın sonunda gerçekleşen Celâli İsyanları ile başlayan eşkıyalık olayları XVII. yüzyıl boyunca da devam etmiş, Anadolu'da pek çok köyün boşalmasına neden olmuştu. XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar aralıklarla devam eden eşkıyalık olayları ile paralel olarak göç hareketi de devam etmiş ve bu durum devleti büyük bir gelir kaybına uğratmıştı. Diğer bir neden ise Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya'ya karşı 16 yıl (1683-1699) boyunca süren uzun savaşın yol açtığı sıkıntılardır. Bu savaşlar hem büyük bir toprak kaybı ile sonuçlanmış hem de maddî olarak ve insan kaynağı olarak Osmanlı Devleti'ni olağanüstü yıpratmıştı. Üstelik masraflar nedeniyle halka konulan ağır vergiler de insanların yerlerini, ziraati terk edip kaçmasına neden olmuştu³³¹. Dolayısıyla verimli tarım arazileri boş kalmıştı.

Bir diğer neden de konar-göçerlerden halkın şikâyetlerinin artmış olmasıydı. Bu gruplar yaylak ve kışlaklarına gidip gelirken ekili toprakları çığnıyor, mahsullerini hayvanlarına yediriyor, bazen gasp, insan kaçırma, yaralama ve ölüm gibi olaylara sebep oluyorlardı. Oysa kanunlara göre bu göçleri esnasında halka zarar vermemeleri için uğradıkları yerlerde 3 günden fazla kalmamaları gerekiyor ve eğer halka zarar verirlerse

³²⁹ “Yörük taifesi konar göçer (lâ-mekan) olup kimsenin raiyyeti değildir. Her kande dilerse gezer. Konar-göçer olmayup bir yerde temekkün edüp çifte ve çubuğa malik olsalar, tamam çiftlik yer dutan 12 akçe ve nisf çiftlik yer dutan 6 akçe resm-i çift sâhib-i timara vereler.” (Kanunî Devri Eyalet Kanunnâmeleri, ktp. 6, s. 694)

³³⁰ Cengiz Orhonlu, a.g.e., s. 26-28.

³³¹ Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 2014, s. 37-54.

cezalandırılacakları uyarısında bulunuluyordu³³². Ancak özellikle sefer zamanlarında Anadolu'nun idarecilerden yoksun kalmasını fırsat bilerek şekavetleri, itaatsizlikleri artıyordu. Kendilerine tayin edilen yaylak ve kışlakların dışına çıkabiliyor, vergi vermeye direniyor, sarıca-sekban gibi grupların aralarına karışıp köy basma, kervan kesme gibi eşkıyalık faaliyetlerinde bulunuyorlardı³³³.

Aşiretlerin, bulundukları bölgelerin dışına çıkmalarının da elbette çeşitli sebepleri vardı. Nüfus artışına bağlı otlak ve kışlakların yetersiz kalması ya da örneğin hayvan sayılarının azalmasını dahi dikkate almayıp seferler sırasında fazla vergi talep edilmesi gibi. Bu durumda nizamın dışına çıkmaları için otorite boşluğunu arttıran sefer, iyi bir fırsat sunabiliyordu.³³⁴ Yerleşip ziraat edenlere dahi bazen rahat verilmemişti. 1727'de Bozulus Türkmenlerinden Tabanlı aşireti, 30-40 yıldan beri yerleşik olup ziraat yaptıklarını ve vergilerini ödediklerini belirterek, içlerinde savaşıma uygun adam olmadığı halde Şehrizar beğlerbeğinin kendilerini sefere götürmek için baskı yapmasından şikâyetçiydi³³⁵.

Halkın merkeze ilettiği konar-göçerlerle ilgili şikâyetlerin özellikle 1687-89 yıllarında artması, verimli bir eyalette konar-göçer istilâsı nedeniyle kıtlık yaşanması ve pek çok kişinin göç etmesine neden olmalarından dolayı devlet harekete geçti. 1691 yılında hem bu grupları devlet otoritesine bağlamak hem de bu sayede boşalan yerleri tekrar ziraî faaliyetlere açarak gelirlerini arttırmak için konar-göçer grupları uygun bölgelere yerleştirme kararı alındı³³⁶. İskanı teşvik etmek için buna tâbi tutulan aşiretlere vergi muafiyeti sağlandı. Sadece ziraate müteallik öşür vereceklerdi, avârız vs. örfi vergilerden muaf tutulacaklardı³³⁷. Ancak iyi tasarlanmış bu planı hayata geçirmek hiç de kolay olmayacaktı. Zira XVIII. yüzyıl boyunca devlet bir de iskân firarileri ile uğraşmak zorunda kaldı.

İskan bölgelerine karar verilirken, ziraat yapılması için boşalan bölgeler, yeni kurulan yerleşim yerleri, özellikle önemli yolların üzerinde bulunan derbendler, geçitler ve stratejik olarak önemi olan bölgeler tercih edildi. İskan edilen bölgeler Anadolu,

³³² “Yörük taifesi yaylaklarına gelmekde ve gitmekde ve oturmakda lazım gelen yerde 3 günden ziyade oturmazlar, oturdukları vakit dahi kimseye zarar ve ziyan etmeye, ederler ise şerle sabit olduktan sonra zararları tazmin etdirilir.” (II. Selim Devri Eyalet Kanunnâmeleri, ktp. 7, s. 229)

³³³ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 39-41.

³³⁴ Tufan Gündüz, *XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*, İstanbul 2005, s. 131.

³³⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 134, h. 203 (H.1139)

³³⁶ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 42-51.

³³⁷ Tufan Gündüz, *a.g.e.*, s. 137.

Rakka, Haleb eyaletleri ile Hama ve Humus sancaklarıydı. Bu bölgelerden Anadolu, daha cazip bir bölge iken özellikle iklimin uygun olmaması, su ve asayiş sorunları nedeniyle diğer bölgeler birer sürgün yeri olarak görüldü. Bu nedenle belgelerde de “Rakka perakendesı” olarak sıkça karşılaştığımız üzere Rakka’dan Orta Anadolu’ya doğru kaçırlar yaşanırken, Anadolu iskanları birkaç istisna dışında sorunsuz yaşanmıştı. İskan kanununa karşı direnenler ya da bölgelerinde şekavette bulunanların ise sürgün yeri olarak Kıbrıs ve Rakka’ya iskan edilmeleri emredilmiřti³³⁸.

Merkezi şanlıurfa (Ruha) olan Rakka eyaleti konumu itibariyle Anadolu ile Suriye’nin bağlantı noktasıydı. XVIII. yüzyılda Arap aşiretlerin bölgeye yönelik yağma faaliyetleri nedeniyle nüfus kaybı yaşanmıştı. Bu aşiretlerin Anadolu’ya yönelik tehlikelerini bertaraf edebilmek için bölgenin tekrar nüfus yoğunluğunun arttırılmasına çalışıldı ve 1696’dan itibaren özellikle problemlı aşiretlerin buraya iskanına başlandı. Ayrıca XVIII. yüzyılın ilk yarısı Avusturya, Rusya ve İran ile savaşların yoğunlaştığı bir kriz dönemi olduğu için özellikle İran Seferlerinin sürdürölmesine yönelik lojistik destek açısından Rakka’nın stratejik önemi çok fazlaydı. Bu nedenle bölgenin düşen hazine gelirlerinin de arttırılması gerekiyordu. Nitekim bu hedefe ulaşıldığı anlaşıyor. Rakka hazinesinin geliri XVIII. yüzyıl başında 60 bin kuruş iken 1733’te 220 bin kuruşa kadar yükseltilmiştir. Ancak Rakka’daki aşiretlerin yağma olayları ve asayiş sorunlarının yanında bir de İran Seferlerinin yükü sıkıntılara yol açmıştı. Vergi yüklerinin artmasıyla aşiretler, vergilerini ödememek için direnmeye başlamışlardı. Zamanla birikmiş vergi borçlarını ödeyemez olmuřlardı³³⁹. şu halde bölge valisinin seferlere iştirak etmek yerine eyalette kalıp halletmesi gereken birçok problem bunuyordu. Dolayısıyla yerinden ayrılması, olayların artmasına sebebiyet vereceğinden burada kalmaları tercih ediliyordu. Rakka’da aşiret saldırıları bir yana aşiretlerin hiç de alışık olmadıkları sıcak iklim ve çorak topraklar da onlar için elverişli değildi. İskanı reddedip kaçan aşiretler “böyle ıssız yerde oturulmaz” diyor, ihtiyaçlarına yetecek yiyecek bulunmayıp kıtlıktan hem kendilerinin hem de hayvanlarının helak olduğunu belirtiyorlardı. Devlet bazen bu makul sebepleri kabul ederek daha elverişli yerlere geçmelerine müsaade ediyordu³⁴⁰.

³³⁸ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 55-87.

³³⁹ Tahir Öğüt, Nihat Küçük, “18. Yüzyılda Kilis’te Okçu İzzeddinli Aşiretinin Vergi Direnci”, *Journal of Academic Researches and Studies*, vol. 7 no. 2, (2015), s. 51-67.

³⁴⁰ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 91-92.

Kaçan aşiretler ise Anadolu'ya dağılarak yağma, yol kesme gibi eşkıyalık faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Arşivlerde buna dair çok sayıda örnek bulmak mümkündür³⁴¹. Örneğin XVIII. yüzyıl başında iskan kararına uymayan Tacirliler ve Ceridler aşiretlerinin eşkıyalıklarını arttırmaları üzerine devlet üzerlerine bir askerî harekât düzenlemişti. 1715'te göre, bu gruplar Rakka, Hama ve Humus iskanından kaçarak Çukurova bölgesine gelip diğer aşiretlerin arasına saklanmışlardı. Daha sonra dağa kaçarak eşkıyalığa başlamış, taahhüt ettikleri nezirleri de ödemeyeceklerini açıklamışlardı³⁴².

Yalnızca Rakka'dakiler değil, Anadolu'dakilerden de -daha az da olsa- yeni hayat tarzına alışamayan, ya da yerleşilen bölgenin elverişsiz koşulları, yerel yöneticilerin olumsuz tavırları gibi nedenlerle yerlerini terk etme eğilimi gösterenler oluyordu³⁴³. Bu kaçıışlara engel olabilmek için devlet bunları birbirlerine kefil tutup, yüksek bir miktarda da nezre bağlıyordu. *Nezr*, emre uymadıklarında, çevreye zarar verdiklerinde veya yerlerini terk ettiklerinde merkezî hazineye ödemeleri gereken maddi kefaletti. Ancak bu tedbir caydırıcı olmakla birlikte uygulanması da zordu. Çünkü yıllık gelirlerinin birkaç kat üstünde olan nezri eşkıyalığa başlamış aşiretten almak mümkün olmuyordu³⁴⁴.

İskan politikası her zaman sürgün yoluyla ya da şiddetle yürütülmedi. Bazen de iskandan kaçamayacağını anlayan aşiretler, devlet bir yer tayin etmeden kendileri yerleşmek istedikleri bölgeyi belirtiyorlardı. Devlet eğer uygun görürse müsaade ediyordu. Ya da bazen yerli ahali onlara iskan mahalli gösteriyordu³⁴⁵. Özellikle Anadolu'nun orta kısmında bulunan ve önemli yolların geçtiği Sivas ve Karaman bölgesinde boşalan derbendlere konar-göçerlerin yerleştirilmesine önem verilmiştir. Bu hizmetlerine karşılık da vergi muafiyeti sağlanmıştır.³⁴⁶

Bir diğer yöntem de yeni açılan yerleşim birimlerine iskanın teşvik edilmesi idi. Örneğin XVI. yüzyıl başlarına kadar Niğde sancağının Ürgüp kazasına bağlı bir köy olan Muşkıra; Aksaray, Niğde ve Kayseri şehirlerini birbirine bağlayan yolların kesiştiği yerde, kervan yollarının üzerinde bulunan bir derbend konumundaydı. Bölgedeki

³⁴¹ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 2014.

³⁴² Ümit Katırcı, "Devlet ve Aşiret İlişkilerine Bir Örnek: Ceridler (1691-1750)", *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, c. 3, sy. 1, (2017), s. 52-67.

³⁴³ Yunus Koç, "İskan", *TDVİA*, Ek I, İstanbul 2016, s. 650-651.

³⁴⁴ Tufan Gündüz, *a.g.e.*, s. 137.

³⁴⁵ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 81, 86.

³⁴⁶ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 103-107.

eşkıyalık olaylarının artması nedeniyle bu köyün şehre dönüştürülmesine karar verildi. Burada doğup sadarete gelen Damad İbrahim Paşa'nın başlattığı yoğun imar faaliyetleri ile bu bölge mamur bir hale (Nevşehir) getirildi. Bölgedeki tüm emlaklar vakıf korumasına verilirken, buraya yerleşecek olan halk avâız vergilerinden muaf tutularak hatta bu kişilere bağlar verilerek iskan teşvik edildi³⁴⁷, bazı Türkmen gruplarının da devlet eliyle buraya yerleştirilmesine karar verildi³⁴⁸. Bir yıl sonra artık buradaki fazla nüfustan bahsediliyordu³⁴⁹.

1.1.5. XVIII. Yüzyılda Reaya ve Dirlik Mutasarrıflarının Sıkıntıları

XVIII. yüzyılda Anadolu ve Rumeli'de reayanın durumu için iki genel çıkarımda bulunabiliriz. Birincisi *vergiden bir kaçış* olduğu, ikincisi de *nizamın bozulduğu*dur. İnsanlar vergiden bir şekilde kaçmanın yollarını arıyor, askerlik iddiası gibi çeşitli argümanlar öne sürüyorlar ya da vergi ödemeye doğrudan karşı çıkıyorlardı. Eğer tahammülünden fazla üzerine gidilir ve bir çıkış yolu bulamazsa son çare olarak göç ediyor, izini kaybettirmeye çalışıyordu. Nizamın bozulması ise reayanın çok fazla hareketli olmasından kaynaklanıyordu³⁵⁰. Ya başkasının toprağına göç ediyor ya da başkasının toprağında ekip biçiyordu. Bu hareketliliğin artık önlenemez şekilde artması, dirlik erbabının büyük zarar görmesine yol açıyor ve mevcut şartların ağırlığından dolayı bu durum artık tolere edilemiyordu. Göç eden kişilere ya terk ettikleri sipahileri ve hemşehrileri ya da yeni sipahi ve hemşehrileri tarafından vergi ödemeleri için baskı uygulanıyordu.

Dolayısıyla Osmanlı Devleti için herkesin yerli yerinde oturup kendi işleri ile meşgul olmaları anlamına gelen *memleket nizamı* bozulmaktaydı. Vergi mükelleflerinin bu kadar hareketli olması da beraberinde pek çok sorun yaratıyordu. Söz konusu çiftçi aileler ise kime, ne kadar vergi ödemeleri gerektiği konusunda karışıklık yaşamaktaydılar ya da bu karışıklıktan istifade etmekteydiler. Kayıtlı oldukları yer ile ikamet ettikleri ya da ekip biçtikleri yerler farklı olduğunda, kanunlara göre vergiyi kime ödeyecekleri

³⁴⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 134, h. 32 (H.1139); nr. 135, h. 331 (H.1140)

³⁴⁸ İlhan Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer*, İstanbul 2006, s. 249-253.

³⁴⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 134, h. 721 (H.1140)

³⁵⁰ İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Hareketleri Olarak 'İç Göç'", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1995-2000 Prof. Dr. Fikret İşıltan Hatıra Sayısı, sy. 36, (2000), s.158.

konusunda anlaşmazlıklar yaşanıyordu. Aslında vergi mükellefi de tahsildarı da kendince haklı olduğunu düşünmekteydi. Ancak sonuç olarak kanuna uygun şekilde vergisini ödeyen bir çiftçiden ikinci kez haksız bir şekilde vergi talep ediliyorsa, bu durum o kişiye mağduriyet yaşıtıyordu. Kanunsuz bir şekilde geri iskanla tehdit edilebiliyorlardı. Bu nedenle onlar da son çare olarak izlerini kaybettirerek tekrar göç etmeyi düşünebiliyorlardı.

Kişiler arasındaki anlaşmazlıklar elbette her dönemde yaşanabilecek bir durumdur. Ancak bu konuya burada özellikle yer verilmesinin nedeni, XVIII. yüzyılda reayanın oldukça hareketli olmasından ve sistemin bozulmasından dolayı bu tür problemlerin oldukça sık yaşanır hale gelmesidir. Konuya ayrıntısıyla geçmeden önce belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri de mağduriyetin her zaman tek taraflı olmadığıdır. Bazen reayanın haksız olduğu ve vergi toplayanların mağdur olduğu durumlar da söz konusu olabiliyordu. Bu durum da başkalarının mağduriyete yol açıyordu. Çünkü bu defa da dirlik sahipleri, mahsulleri noksan olduğundan bu eksikliği kapatmak için başka çareler düşünmek, hatta kanunsuz yollara başvurmak zorunda kalmaktaydılar. Yaşadığı mağduriyeti bir şekilde İstanbul'a ileten dirlik sahiplerinin, reayalarının İstanbul'a veya başka bir bölgeye göç ettiklerini, geri getirmek istendiğinde de kanuna aykırı olarak ona muhalefet ettiklerini, bu nedenle "*malikâneleri mahsûlüne külli kesr ü noksan tertîbine bâis ve bâdî oldukları*"nı bildirip gereğinin yapılmasını rica etmelerine dair çok sayıda örnek vardır³⁵¹.

Anlaşmazlıkları doğuran koşullar tam olarak, reayanın oturduğu yerde değil başka bir yerde ziraat etmesi ya da başka bir yere göç etmesidir. Bu gibi durumlarda bir mutasarrıfın, başka bir yerin reayasının kendi kayıtlı reyası olduğunu iddia etmesi nedeniyle şikâyet geldiğinde, defterlere başvurularak, kanunlara uygun şekilde yaşanan karışıklıklar önlenmeye çalışılmıştır³⁵².

1.1.5.1. Kayıtlı Olduğu Yer Dışında Ziraat Edenler

Çiftçinin başka bir yerde ziraat yapması nedeniyle vergi konusunda anlaşmazlıklar çıkmasının çok çeşitli nedenleri olabilirdi. Reayanın kendi toprağı kifayetsiz kaldığı için mi bu yolu seçtiği, başka bir baskı mı yaşadığı ya da kendi toprağını ekip, fazladan başka bir köyün toprağını da mı ekmek istediği yoksa ekilebilir toprağını

³⁵¹ Örn. belge: BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 387 (İstanbul, Sivas) (H.1159)

³⁵² BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 232 (H.1159); ADVNS.ŞKT.d., nr. 56, s. 50 (Gönen) (H.1122)

boş bırakıp başka bir köyün toprağında mı tarım yaptığı gibi sorular, problemin aşılması sürecinde oldukça önemliydi. Söz konusu durum ele alınırken tüm bu sorular cevaplandırılmaya çaba gösterilirdi.

Kanunlara göre vergisini vermek şartıyla reayanın hem kayıtlı olduğu yeri hem de başka bir yerdeki toprağı aynı anda ekip biçmesinde bir mani yoktu. Ektiği yer kadar vergisini verirdi. Kanunlarda “Üzerine yazılan yeri tamam etdikden sonra varup âhar yerde ve âhar köyde zirâ ‘at etmek isterse mâni olunmaya”³⁵³ denmiştir. Sıkıntılı olan durum, kayıtlı olduğu yeri mazeretsiz boş bıraktığında ortaya çıkmaktaydı. Toprağını boş bırakıp başka bir yerde ziraat ediyorsa bu kişiler 2 kez öşür öderlerdi. Birini kendi sipahisi yani *sahib-i raiyyete*, diğerini de ektiği yerdeki *sahib-i arza*. Üstelik kendi toprağını terk ettiği için çift-bozan vergisi alınırdı. Ancak kendi yeri ziraate uygun olmadığı için çiftini bozduysa 2 öşür ve çift-bozan alınmazdı³⁵⁴. Ayrıca bir de *sahib-i arza* yani göç ettiği yerdeki sipahiye *resm-i duhan* adında bir vergi öderdi³⁵⁵. Bu durumda göç eden bir reaya toprağını bırakıp başka bir toprak ekiyorsa hem çift-bozan, hem 2 öşür hem de duhan vergisi ödemek durumundaydı. Ancak bu arada kendi toprağını da ekmeye devam ediyorsa çift-bozan ve 2 öşür vermez yalnızca duhan vergisini verirdi³⁵⁶.

Sahib-i arz için bu kişi *hariç* reaya statüsündeydi ve vergi verdiği müddetçe hariçten diye elindeki toprağı almaya hakkı yoktu. Kanunnâmede “*Her haric ki elindeki yerin belâsını çeke*” denmiştir³⁵⁷. Sınır meselelerinde ise defter kayıtları esas tutulurdu. Reaya yalnızca yazıldığı yerdeki sipahisine arazi vergilerini öderdi. Elindeki çift başka

³⁵³ II. Selim Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. 7-1, s. 648.

³⁵⁴ “Kendi sipahisinin tımarındaki çitliği terk edip varup gayri yerde ziraat edenden tekrar öşür alınır. Amma sipahisinin tımarında ziraata kabil yeri olmadığı takdirde gayri yerde ziraat eden kimesnelerden tekrar öşür alma hayf-ı na-marufdur.” (Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. 5, s. 95); “Kendi toprağını koyup âharinkini ekse 2 öşr alınır biri sahib-i arzın biri sahib-i tımarın. Toprağı ektikten sonra âhar toprağı da ekse 2 öşr alınmaz. Kanun-ı kadimdir.” (III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 11, s. 269)

³⁵⁵ “Bir sipahinin raiyyeti yazıldığı yerde mütemekkin olmayup haric karyede ve âhar livada sakin olsa, sakin olduğu karyede yazılmış olmayacak ziraati yoğ ise toprak sipahisine heman altı akçe duhan resmi verir. Ziraati olucak öşrin sahib-i arza verüp maada rûsûm-ı raiyyeti kendi sipahisine verir. Toprağında sakindir deyü sipahi dahl etmez. Lakin 10 yıldan ziyade mütemekkin ve mutavattın olup yazılmış olıcak cümle hukuk ve rûsûmun toprak sipahisi alır. Kadimi sipahisine resm vermez, iki canibe baştinaya yazılmış ise dahi.” (Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. 6, s. 460)

³⁵⁶ II. Selim Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. 7-1, s. 289.

³⁵⁷ “Bir sipahinin tımarında âhar sipahinin raiyyeti olsa veya bir kimesne yer ziraat etse hariç kısımdandır, ala yerden iki dönüme 1 akçe...” (Kanunî Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, ktp 4 s. 309); “Üzerine yazılan yeri tamam etdikden sonra varup âhar yerde ve âhar köyde ziraat etmek isterse mâni olunmaya. Her ne yerde ekerlerse, sahib-i arza behersin vere.” (Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. 7, s. 648); “Hariç reaya elinde yer olanlara sipahi hariçsin deyü dahl edüp elinden yerin alamaya.” (III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 11, s. 269.)

bir timarın sınırına dâhil olsa da o sipahi “benim yerimdesiniz” diye dönüm akçesi istemez, öşür ve salariyesini alırdı³⁵⁸.

Başka bir yerde ziraat eden reaya hakkında *Şikâyet ve Ahkâm Defterlerinde* çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Bunlar ya terk edilen toprağın sipahisi zarar gördüğü için eski sipahinin ya hariç reayası kendisine vergi ödemediği için sahib-i arzın ya da mazereti olduğu için vergi vermesi gerekmezken vergi talep edilen reayanın şikâyetlerine dairdir. Bu konuda şikâyetlerin özellikle 1730’lardan itibaren arttığı ve yüzyılın ortalarına doğru yoğunlaştığı görülüyor³⁵⁹. Toprağı ekilmeyen sipahi vs. dirlik erbabı, defterde kayıtlı reayalarının kendi ekilebilir topraklarını boş bırakıp başka yerlerde ziraat yapmalarından dolayı gelirlerinin eksilmesinden yakınarak reayasını İstanbul’a şikâyet etmekteydi. Kanunlara uygun olarak kendi topraklarını ekmeleri için bu kişiler hakkında, kendilerine emir ulaştırılmasını istemekteydiler³⁶⁰. Bu durumdan zarar gören vakıflar da vardı. Bir vakıf mütevellisi subaşı vasıtasıyla vermeleri gereken öşürleri talep ettiğinde, reayanın “Bizler ahar karye toprağında dahi ziraat edip ana verimiz, sana nesne vermeyiz” diye muhalefet etmelerini ve vakfın gelirlerinin eksilmesine neden olmalarını şikâyet edebiliyordu³⁶¹.

Kayıtlı bulunduğu yer dışında ziraat yapılması durumunda sadece yerleri boş kalanlar değil, dışarıdan kendi topraklarına gelip ekip biçen hariç reayadan vergi tahsil edemeyenler de şikâyetçiydiler. Onlara göre karyelerinin defterli reayasının yerlerinde ziraat eden hariç reayadan öşürlerini talep edip en yakın pazara satılmak üzere nakl etmek istediklerinde bu kişilerin engellemeleri ile karşılaşabiliyorlardı³⁶².

Vergi karışıklığını arttıran bir diğer sebep de elde edilen mahsulün nerede harman edildiği meselesidir. Ziraat edilen yerde harman yapılmaması, vergi toplanırken

³⁵⁸ *Kanunî Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler*, ktp. 4, s. 307.

³⁵⁹ Konuyla ilgili bazı örnek belgeler: BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 129, s. 306 (Karaman) (H.1143); nr. 137, s. 165 (Karaman), s. 225 (Sivas) (H.1144); nr. 149, s. 120 (Hüdavendigar), s. 192 (Erzurum) (H.1148); nr. 151, s. 21 (Silistre), (Karaferiye), s. 354 (Tatarpazarı) (H.1148); nr. 155, s. 97 (Bursa), s. 92 (Gekbüze) (H.1150); nr. 156, s. 5 (Edirne) (H. 1149); nr. 158, s. 282 (329) (Beğşehir) (H.1151); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 112 (Sivas) (H. 1155); nr. 3, s. 273 (Sivas) (H. 1162); nr. 4 s. 121 (Sivas), s. 124 (Sivas) (H.1164); ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2 s. 223 (Kayseri) (H. 1159)

³⁶⁰ Bu konudaki çok sayıda örnekten biri, Banyuloka Kalesi muhafızlarından İsmail’in 1729’da İstanbul’a gönderdiği arzuhalidir. İsmail, gedik timarı karyelerinden birinin, defterli reayasının, ziraate uygun toprakları olmalarına rağmen buraları tamamen ekip biçmeden gidip başka birinin toprağında ziraat yaptıklarını, bu yüzden de timarının gelirinin azaldığından yakınarak bu konuda kanunlara uygun fermân yazılmasını rica etmiştir. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 121, s. 111 (Banyuloka) (H.1142)]

³⁶¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 164, s. 77 (Kocaeli) (H. 1153)

³⁶² BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 124, s. 137 (Edirne) (H.1142)

karışıklıklara neden olmaktaydı³⁶³. Mutasarrıflar, haklı olarak, defterli reayasının kendi topraklarını bittamam ziraat etmeden kalkıp başka bir toprakta ziraat ettiklerinden, oradaki mahsullerini de getirip buradakiler ile karıştırıp burada harman etmelerinden şikâyetçiydiler. Zira bu kişiler taşır zamanı, “âhar toprakda hâsıl olan terekelerimizdir” diyerek vergi vermek istemiyorlardı³⁶⁴. Böyle bir durumda her iki tarafı da aynı anda memnun etmek olanaksızdır. Çünkü bu durumdan karşı tarafın sipahisi de şikâyetçiydi. Reayanın öşürlerini vermemek için ziraat ettikleri toprakta harman etmeyerek kendi toprağına getirip, belgedeki ifadeyle “*halt edip*”, harman ettiklerinden ve öşür istendiğinde de “*kendü karyelerimizde hâsıl eylediğimiz terekemizdir*” diyerek karşı çıktıklarından yakınılmaktadır³⁶⁵.

Burada yalnızca öşür söz konusu değildir. Bu nedenle bu durumdan yalnız dirlik sahibi değil, ahali de zarar görmektedir. Emlak ve arazi üzerinden ödenen diğer örfî vergiler tahsil edilmediğinde vergi vermeyenlerin hisseleri, diğer vergi verenlerin hisselerine eklenmekte, bu da fazladan vergi vermek zorunda kalan reaya üzerinde büyük bir baskı oluşturmaktadır. 1738’de Eğin’deki bir karyenin ahalisi, karyelerindeki bazı zimmîlerin tekâlif vermelerini icap eden emlak ve yerleri olmalarına karşın, avârız, imdâd-ı seferiyye, imdâd-ı hazariyye vs. vergilerini, “*Başka karyede de emlak ve yerlerimiz var, orada da tekâlif verdiğimiz için size vermeyiz*” diyerek muhalefet edince, onların hisseleri de ahalinin üzerine yüklenmiş ve perişan olmalarına neden olmuştur³⁶⁶.

Kimi zaman ise başka bir yerde ziraat eden reaya, kusurları yokken zulüm gördüğünden şikâyetçidir. Bu kişiler, kendilerinin ziraate salih yerlerini bittamam ettikleri ve öşürlerini de eda ettikleri halde arazileri kendilerine kifayet etmediği için civardaki bir başkasının karyesinde de ziraat yaptıklarını belirtmişlerdir. Ancak bu ziraatlarından dolayı öşür vermeleri gerekmezken zabitin kendilerinden *salariye* vs. isimlerle vergi istediği, hatta bazen bununla da yetinmeyip, kendisi için de akçe istediği,

³⁶³ “*Erbâb-ı timârdan Ahmed nâm sipahi südde-i sa ‘âdetime arzuhâl edüp Sivas sancağında ve nâhiyesinde [...] karye ahâlilerinden ba’zıları âhârın karyesi toprağında zirâ‘at etmeleriyle zirâ‘atlarıyla hâsıl eyledikleri terekelerin zirâ‘at etdikleri mahalde harman etmeyüp bunun timârı karyesi toprağına getirüp harman edüp ol vechile timarı mahsûlünün kesr ve noksân tertibine bâ‘is oldukların bildirüp men ü def olunmak bâbında hükm ricâ [...]*” [BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 3, s. 273 (Sivas) (H.1162)]

³⁶⁴ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 129, s. 154 (Novakır) (H.1143); Kayseri’de 1746’da erbâb-ı timardan Ahmed reayasından bazılarının topraklarını tamamen ekmeden bırakıp başkasının toprağında ziraat ettiklerini, elde ettikleri mahsullerini de getirip kendisinin karyesinde harman ederek neden oldukları zarardan şikâyetçidir. [BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 223 (Kayseri) (H.1159)]

³⁶⁵ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 235 (Karaman) (H.1159)

³⁶⁶ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 159, s. 112 (Eğin) (H.1151)

öküzleri için olan samandan dahi öşür talep ettiğini, ot biçmek vs. işleri ahaliye ücretsiz yaptırmaya kalkıştığı yönünde şikâyetle bulunmuşlardır³⁶⁷.

1.1.5.2. Kayıtlı Olduğu Yer Dışına Göç Edenler

Diğer bir durum, reayanın yazıldığı köyde oturmayıp başka bir yerde sakin olmasıdır. Bu durum da vergisini önceki sipahisine mi yoksa yeni oturduğu yerdeki sipahiye mi vereceği tartışmalarına neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda reayanın yerini yurdunu terk etmesi, timar sahibinin gelirinin güvencesi kalmayacağından kesinlikle istenmemektedir. Bu nedenle reayası göç eden sipahiye, bu kişileri 10 yıl içerisinde geri getirme hakkı verilmişti. Ancak XVIII. yüzyıl için *Ahkâm Defterleri*³⁶⁸ ve *Şikâyet Defterlerinde*³⁶⁹ karyelerini terk eden reaya hakkında çok sayıda belge bulunmaktadır. Belgelerde göç eden reaya hakkında; “*kadîmî karyelerinden kalkup âhar kazâyâ gelenler*”³⁷⁰, “*diyâr-ı âhara perâkende ve perişân olanlar*”³⁷¹, “*celâ-yı vatan idenler*”, “*vatan-ı aslîlerin terk ve varup taht-ı kazâlarınızda vâkı' kasabât ve kurâ ve sâir askerî çiftliklere tavattun edenler*”³⁷², “*terk-i evtân ve âhar mahallere perişân olan hâneler*”³⁷³ gibi ifadeler geçmektedir. Bu çalışma kapsamında köyden şehre mi yoksa köyden köye mi ya da hangi şehirden hangi şehre göç edildiğine dair analiz yapmak ya da istatistikler vermek mümkün değildir. Ancak dikkat çekici olan durum, genel kanının aksine bu kişilerin yalnızca şehirlere değil civarlarındaki en yakın köylere, kasabalara, askerî çiftliklere de gidip yerleşmeleridir. Arşiv vesikalarında bir köyden civardaki diğer bir köye göç edenlere dair örnekler oldukça fazladır³⁷⁴. Dolayısıyla bu durum bize

³⁶⁷ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 153, s. 73 (Keşan?) (H.1150)

³⁶⁸ Bu konuda rastlanan çok sayıda belgeden bazı örnek belgeler: BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 22 (Divriği) (H.1155); nr. 2, s. 46 (Ladik) (H.1160); nr. 3, s. 33 (Amasya) (H.1160); nr. 4, s. 69 (Zile) (H.1163); nr. 5, s. 84 (Sivas) (H.1166); nr. 6, s. 326 (Sivas) (H.1170); nr. 7, s. 24 (Tokat) (H.1171); nr. 8, s. 26 (Arapgir) (H.1175); ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 153 (Niğde) (H.1158), s. 201 (Kayseri), s. 226 (Karaman) (H.1159); nr. 3, s. 78 (Kayseri) (H.1160); nr. 4, s. 22 (Yenişehir) (H.1162); nr. 5, s. 52 (Amasya) (H.1165); nr. 6, s. 103 (Kayseri) (H.1168); nr. 7, s. 151 (Akşehir) (H.1171); Trabzon Ahkâm Defterleri (ADVNS.AHK.TR.d.), nr. 1, s. 54 (Hemşin) (H.1158); s. 162 (Trabzon) (H.1167); Erzurum Ahkâm Defterleri (ADVNS.AHK.ER.d.), nr. 1, s. 16 (Kemah) (H.1155); nr. 3, s. 33 (Erzurum) (H.1163); ADVNS.AHK.A.d., nr. 3, s. 32 (Kengürü) (H.1156); nr. 7, s. 136 (Geyve) (H.1158); nr. 13, s. 155 (Harmancık) (H.1162); nr. 16 s. 38 (Kütahya) (H.1164); nr. 20, s. 23 (Gönen) (H.1165)

³⁶⁹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 35, s. 20 (Rize) (H.1114); “[...] defterlü raiyyet iken kadîmî karyelerini bırakup gelüp taht-ı kazânında 15-20 seneden berü sâkin olup [...]” [ADVNS.ŞKT.d., nr. 44, s. 293 (Karaman) (H.1120)]; nr. 65, s. 243 (Beğşehir) (H.1126); nr. 88, s. 67 (Akşehir) (H.1133); nr. 111, s. 255 (Filibe) (H.1139); nr. 121, s. 175 (Kars) (H.1142); nr. 143, s. 195 (Üsküb) (H.1147); nr. 159, s. 32 (Yenişehir-Bursa) (H.1150); nr. 170, s. 289 (Mihalıç) (H.1154)

³⁷⁰ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 173, s. 11 (Erzincan) (H.1159)

³⁷¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 173, s. 69 (Amasya) (H.1159)

³⁷² BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 156, s. 133 (Divriği) (H.1140)

³⁷³ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 42 (Sivas) (H.1157)

³⁷⁴ “*Akşehir kazâsına tâbî Erezi (?) nam karye ahâlisi südde-i sa'âdetime gelüp karye-i mezbûr toprağında avâriz ve sâir emr-i şerîf ile vâkı' tekâlif alınmak icâb eder emlak ve arâzi tasarruf edenlerden ba'zıları*

reayanın göç etmesindeki temel etkenin şehirlerin çekiciliğinden ziyade³⁷⁵, köylerindeki itici faktörler olduğunu düşündürmektedir. Yakın yerler olmasıyla da tek bir amaç öne çıkıyor: Kayıtlı olduğu yeri ne olursa olsun terk ederek sipahisine verdiği vergiden kurtulmak.

Göç eden reayanın vergi durumuyla ilgili çıkan anlaşmazlıkların değerlendirilmeleri de yine aradan geçen zamana, ziraat durumuna ve mazeret durumuna göre kanunlar çerçevesinde yapılmıştır. Öne çıkan kanun ise *kanun-i kadimde* var olan “Gerî İskan Kanunu”dur. Buna göre eğer karyesindeki reaya başka bir yere kaçmış ya da göçmüş ise sipahi, sancakbeği ve kadıların da yardımıyla onu bulup geri getirmesi kanundur ancak aradan 10 yıl gibi bir süre geçmişse, reayanın kaldırılması artık yasaktır. Vilayet kâtibi gelip yazıncaya kadar yani bir başka sipahinin üzerine raiyyet yazılınca kadar kimin üzerine kayıtlıysa ona vergisini öder ve artık yerinden kaldırılamaz³⁷⁶. Yaşanan sıkıntılar ise genellikle 10 yıl süre dolmasına rağmen geri iskan tehdidinde bulunulması ya da reayanın eski sipahisine vergiyi ödemeyi reddetmesi üzerinedir. Örneğin bir zaimin, 15 sene önce göç eden reayasından gittikleri yerde vergisini almaya devam etmesine rağmen “*sizi kadîmî karyelerinize nakl ve iskân etdiririm*” diye tehdit etmesi üzerine “*10 sene bir yerde sâkin olan re’âyayı kaldırmak hilâf-ı kânûn*” olduğuna binaen kadı önünde davaları görülmüş ve reaya haklı bulunmuştur. Ancak zaimin buna rağmen bu tavrını sürdürmesi üzerine hakkında fermân istenmiştir³⁷⁷. Reaya göre

varup civârlarından vâkı' [] kasabalarda sâkin olmalarıyla avârız ve sâir emr-i şerîfîm ile vâkı' tekâlîf ve fermânım olan imdâd-ı hazariyyeden tahamüllerine göre hisselerine düşeni taleb eylediklerinde “biz kasaba-i mezbûrede sâkinleriz” deyü vermeğe ta'allül eylediklerin bildirüp [...] fî evâhir Ş sene 1133.” (BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 88, s. 67)

³⁷⁵ XVII. yüzyılda Celali İsyanları için şehirlerde güvenliğin sağlanmasının çekiciliğinden bahsediliyordu, ancak XVIII. yüzyıl için bu etken belirleyici değildir. Daha çok ekonomik nedenler ön plandadır.

³⁷⁶ “Reaya taifesi müteferrika olup göçseler, gerü yerine getürmek kanundur. Amma 10 yıldan ziyade bir yerde mütemekkin olsa göçürmek memnudur.” (Kanunî Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, ktp. 4, s. 307); “Bir yaya çiftliğin koyup kaçsa, sancağı beği kanda bulursa yerine getüre. Ve vilayet kadılar ana muavin olalar.” (Kanunî Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, ktp. 4, s. 319); “Reaya taifesi müteferrika olup göçseler, gerü yerine getürmek kanundur. Amma 10 yıldan ziyade bir yerde mütemekkin olsa göçürmek memnudur. Hususan ki caba ola, he ne yerde olursa resmin verdükden sonra göçürüp yerine getürmek memnudur.” (Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. 6, s. 204); “10 yıla kadar sipahi geri getirir, 10 yıldan sonra vilayet katibi gelip yazıncaya kadar kime raiyyet kayd olunursa ol hakkın alup yerinden kaldırmaya.” (III. Murad Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. 8, s. 359); “Bir karyenin re’âyâsı ol karyeden kalkup tavattun eyledikleri karyede on yıl ya dahi ziyâde sâkin olsa, kaldırmak olmaz; oturdukları yerde âhar ra’iyyet kayd olununca değin kânun üzere resm-i ra’iyyetlerin ol karye sipahisine verirler.” (III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 11, s. 264.)

³⁷⁷ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 124, s. 235 (Diyarbakir) (H.1142); Bir diğer örnek: “[...] nâm zımmîler gelüp bunlar fî'l-asl Ergani kazâsına tâbî' Dalidak nâm karyenin defterde mukayyed ra’iyyet ve ra’iyyetinden iken kalkup 15 seneden mütecâviz nefîs-i Amid'de sâkin ve üzerlerine edâsı lâzım sâkin olan re’âyâyı kaldırmak hilâf-ı kânûn iken bundan akdem mezbûr zâim “sizi kadîmî karyenize gelen resm-i ispençelerini kânûn ve defter mücebince karye-i mezbûr zâimine eda edüp bu makûle 10 sene bir yerde nakl ve iskân ederim” deyü te’addî etmekle murâfa’a-i şer’ oldukda hilâf-ı kânûn-i kadîm karyelerine nakl ve iskân teklifiyle te’addî olunmayup [...]”, [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 135, s. 103 (Diyarbakir) (H.1144)]

sipahiden böyle bir “zulüm” görmelerinin nedeni sırf kendilerini taciz etmek içindir³⁷⁸. Aynı şekilde bir çiftliğe gelip yerleşenler de defterinde yazılı olup terk ettikleri yer ile raiyyetlik ilişkisini sürdürüyorlardı. Bir aile çiftliğe göç edeli 10 seneyi geçip, bıraktıkları yerin zabıtine, kanun gereği rüsûmlarını ödemeye devam etmelerine rağmen iskan tehdidine maruz kalmışlardı³⁷⁹.

Göçen reayayı geri getirmek elbette hiç kolay olmamıştı³⁸⁰. Dirlik sahipleri sık sık reayalarının göç edip, mahsullerinin noksan tertibine neden olduklarını bildirmiş ve geri getirilmeleri için ellerine emr-i hümayûn verilmesini talep etmişlerdir.³⁸¹ Çoğu zaman da geri getirmeye kalkıştıkları halde göçmenlerden bir direnç gördüklerini belirterek, bunun engellenmesi için *emr-i hümayûn* talep etmişlerdi³⁸². İstanbul’a bu konuda başvurular ya bizzat dirlik erbabının şahsen gelmesi ile ya da bu kişilerin arzuhal göndermeleri ile veya göç edilen bölge kadısının veya idarecisinin mektup/arz göndermesi ile gerçekleşmekteydi. Bu durumda reayanın göç ettiği bölgenin kadısına, naibine ya da beğlerbeği, vali gibi idarî ve adlî makamlarına emir yazılmaktaydı. Sefer zamanı ise bu defa ordu-yı hümayûn tarafına başvuruluyordu. Yazılan hükümlerde örneğin mahkeme kararına uyulmadığı yönünde bir şikâyet varsa buna uyulmasına dair “*kadîmî karyelerine nakl ve iskân etdirilmek bâbında hükm ricâ etmeğin kânûn üzere iskânları için yazılmışdır*” gibi doğrudan talebe yönelik emir yazılabiliyordu. Ya da yalnızca tek taraflı bir şikâyet söz konusu ise “*emr-i şerîfîm ricâ etmeğin mahallinde şer’le görülmek için yazılmışdır.*” şeklinde davanın yerinde görülmesi yönünde bir hüküm verilebiliyordu.

³⁷⁸ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 151, s. 122 (Edirne) (H.1148)

³⁷⁹ BOA, ADVNS.AHK.A.d., nr. 13, s. 36 (Ankara) (H.1161)

³⁸⁰ Örn. belge: Ali isimli sipahi Gümüşhane’de mutasarrıf olduğu karyenin raiyyetinden bazıları Gümüşhane ve Kürtün’de başka mahallere dağıldığında onları geri getirmek istemiş ancak dirençle karşılaşmıştır. [BOA, ADVNS.AHK.ER.d., nr. 3, s. 36 (Gümüşhane, Kürtün) (H.1163)]

³⁸¹ “*Eyâlet-i Sivas defter kethüdâsı Halil gelüp Sivas sancağında ve nâhiyesinde Etmekli (?) nâm karye ve gayrıdan berât-ı şerîfîmle mutasarrıf olduğu seksen bin iki yüz akçe ze’âmeti karyelerinin defterde mukayyed ra’iyye ve ra’iyeti oğullarının ekseri bundan akdem perâkende ve perişân ve varup takrîri taht-ı kazânızda vakî kasabât ve kurâ ve asâkiri çiftliklerinde sâkin olmalarıyla ze’âmeti mahsûlünün noksân tertibine bâ’is oldukları bildirüp ol-makûle defterlû re’âyâsı bulundukları yerlerden subâsısı mârifetiyle kaldırılıp kadîmî karyelerine nakl ve iskân etdirilmek bâbında emr-i şerîfîm ricâ eylediği ecilden kânûn üzere iskân olunmak için yazılmışdır. fi evâhir R sene 1155*” [BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 82 (Sivas) (H.1155)]; BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 33 (Tokat) (H.1157)

³⁸² BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 156, s. 133 (Divriği) (H.1149); nr. 159, s. 32 (Yenişehir-Bursa) (H.1150); BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 4, s. 12 (Merzifon) (H.1163); “*Bâbü’ssa’âde Ağası nezâretinde olan evkâfdan Bâbü’ssa’âde Ağası müteveffâ İsmâil Ağa’nın Malatya kazâsında binâ eylediği câmi’-i şerîfi evkâfından kâimmakâm mütevellisi olan elhâc Halil gelüp vakf-ı mezbûr karyelerinin defterde mukayyed ra’iyyet ve ra’iyeti oğullarından ba’zıları kadîmî karyeleri Kısni ve Bozan ve Çavuş nâm karyelerini bırakup kalkup varup Sivas ve Yıldızili ve sair taht-ı kazânızda kasaba ve kurâda ve çiftliklerinde sâkin ve mütemekkin olmalarıyla bu dahi ol-makûle defterlû ra’iyyetlerini bulundukları mahallerden kaldırıp kadîmî karyelerine nakl ve iskân murâd eyledikde hilâf-ı kânûn ta’allül ile vakf mahsûlünün kesrine bâ’is olduklarını bildirüp [...] kaldırılmaları için emr ricâ [...] fi evâil L sene 1148.*” [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 149, s. 379 (Sivas) (H.1148)]

Genel olarak ise “*emr-i şerîfîm ricâ etmeğîn kânûn ve defter mûcebince amel olunmak için emr-i şerîf yazılmışdır.*” şeklinde, kanuna göre hareket edilmesi yönünde emir verilmiştir. Ancak bazen “*hükm-i hümayûn ricâ ve defterhâne-i âmiremde mahfûz olan defter-i icmâl ve mufasssala mürâca‘at olundukda [...] defter-i hakani ve kânûn üzere amel olunmak için yazılmışdır.*” ifadelerinden de anlaşıldığı üzere haklı olanın anlaşılması için merkezde bulunan defterlere bakıldığı, bölgedeki mükellef sayısı ve vergi miktarının kontrol edildiği bildirilip, yerel yöneticilerin buna göre hareket etmeleri emredilmektedir³⁸³.

Peki, göç vaki olduğunda vergi anlaşmazlığı nasıl değerlendirilirdi? Kanunlara göre kayıtlı olduğu yerde oturmayan reaya göçtüğü yerde “ziraat yapıyorsa” hariç reaya gibi öşrünü *sahib-i arza*, rûsûm-ı raiyyetini *kendi sipahisine* verir. “Ziraati yoksa” toprak sipahisine yani *sahib-i arza* hemen altı akçe duhan resmi verir³⁸⁴. Göç edeli 10 yıldan fazla süre geçip yeni yerinde yazılmışsa tüm vergilerini yeni sipahisine öder, diğerinden kurtulur. İki yerde de yazıldıysa yine 10 yıl sürenin dolup dolmamasına bakılır³⁸⁵. Ayrıca reayanın toprağını boş bırakıp göç etmesinin bir bedeli vardı. Kayıtlı bulunduğu yeri terk edip toprağını boş bıraktığında ya da ziraati bırakıp başka bir sanatla ilgilendiğinde çift-bozan durumuna düşer ve *çift-bozan resmi* vermesi gerekirdi³⁸⁶. XVIII. yüzyılda bazı dirlik sahipleri reayasının ziraati bıraktığına dair şikâyetler de yapmışlardır³⁸⁷. Ancak göç etmesine rağmen toprağında ziraat etmeye devam ediyorsa bu durumda çift-bozan istenemezdi. Boş kalan yer başka birine tapulandığında alınması gereken vergiler bu

³⁸³ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 56, s. 50 (Gönen) (H.1122)

³⁸⁴ “Bir sipahinin raiyyeti yazıldığı yerde mütemekkin olmayup haric karyede ve ahar livada sakin olsa, sakin olduğu karyede yazılmış olmayacak ziraati yoğ ise toprak sipahisine heman altı akçe duhan resmi verir. Ziraati olucak öşrin sahib-i arza verüp maada rûsûm-ı raiyyeti kendi sipahisine verir. Toprağında sakindir deyü sipahi dahl etmez. Lakin 10 yıldan ziyade mütemekkin ve mutavattın olup yazılmış olucak cümle hukuk ve rûsûmun toprak sipahisi alur. Kadimi sipahisine resm vermez, iki canibe baştinaya yazılmış ise dahi.” (Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. 6, s. 460)

³⁸⁵ “Bir raiyyet iki karyede yazılrsa, hin-i tahrirde 10 yıl mütemekkin olup yazıldığı karyede mukarrer kılınur. Kadimi sipahisine resm vermez.” (II. Selim Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. 7/1, s. 691)

³⁸⁶ “Reaya yerinden kalksa gitse, anun yerini tutandan harcı alınır, giden re’âyâya çift-bozan derler sipahisi bulduğu yerde 8 akçe ra’iyyet hakkı alır. Madem ki âhara ra’iyyet yazılmış olmaya, ol ra’iyyetin rûsûm-ı ra’iyyeti her ne ise müteallıkdır âharın anda medhali yokdur.” (Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, ktp. 6, s. 215)

³⁸⁷ Niğde’de karye sakinlerinden bazıları topraklarını bittamam ziraat etmeden bırakıp Bor kasabasına göç edip buradaki değirmenlerde değirmenci olmaları üzerine tımar mahsulünün eksildiği yönünde şikâyetini kadı, merkeze bir mektupla bildirmiş ve bunun üzerine Karaman valisine ve Niğde kadısına emir gönderilmiştir. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 44, s. 157 (Karaman) (H.1117)]; Gebze’de Abdi isimli mutasarrıf malikânesinin ziraate salih yerleri boş bırakıp öşr ve rûsûmdan vermekten kaçınan reayasını şikâyet etmektedir. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 155, s. 92 (H.1149)]; Karaman’da birkaç sipahi reayalarından bazı kişilerin ziraate uygun olan yerleri bırakıp başka köyde ziraat ettiklerinden bunların mahsulünün noksanlığa sebep olduklarından şikâyetçi olmuşlardır. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 129, s. 306 (H.1143)]

kişilerden alınır, gidenden de çift-bozan resmi alınırdı. Ama göç eden kişi her yıl gelip yerlerini ekip, vergilerini ödüyorsa sırf göç ettiği için çift-bozan istenemezdi³⁸⁸. Sipahi ya da zaimlerin, kendi topraklarında ziraate salih yerlerinin boş kalması durumunda mahsulleri eksilirken bir de gidenlerin kanun gereği ödemeleri gereken çift-bozan resmini vermeye karşı çıkmaları durumunda mağduriyetleri artmaktaydı³⁸⁹.

Bir diğer ilgili kanun da *3 yıl sebepsiz olarak boş bırakılan* bir toprağı sipahinin başkasına tapulayabilme hakkıdır. Bu durumda o toprağa dair vergiler yeni sahiplerinden tahsil olunacaktı ve göçenlerden çift-bozan vergisi artık alınmayacaktı³⁹⁰. Bu topraklar mülk statüsünde değildi. Tabii başkasına tapuya verme durumu da bazı tartışmalı meseleler doğurmuştu. Fiiliyatta yaşanan sorunları yine *Ahkâm ve Şikâyet Defterleri* bizlere yansıtmaktadır. Bir sipahi 3 sene topraklarını sebepsiz boş bıraktıkları için bu yerleri tapu ile talibine verdikten sonra aniden bu kişiler gelip “*sen bizim yerlerimizi resm-i tapu ile âhara vermişsin, resm-i tapu nâmiyla aldığın akçesinden aluruz*” diye kanunsuz akçe talebinde bulunmuşlardı³⁹¹. Başka bir sipahi 20-30 seneden beri ziraat olunmayan toprağını tapu ile vermek istediğinde başka köy ahalisinden bazıları “*ol yerler sinîn-i merkûmeden mukaddem bizim idi ve biz mîrimîrân hassı re’âyasıyız*” diye muhalefet etmişlerdi³⁹².

Mîrî toprak bu kadar uzun süre boş kaldığında fırsatçılar da bu durumu değerlendirmeye kalkabiliyor, mülk haline getirmeye çalışabiliyorlardı. Ahalisi göç eden ve 20 yıl boş kalan bir toprağı sipahi, başkasına tapuya vermeye kalktığında eşraftan birinin burada çiftlik ihdas ettiğini fark etmiş ve buna engel olması ile karşılaşmıştı³⁹³. Benzer durumdaki başka bir sipahinin tapulama işlemini yapmakla görevlendirdiği subaşı, çiftlik sahibi aile ile anlaşmış ve köyün tamamını zabt etmesine müsaade etmiş hatta ziraat etmedikleri yerlerin başkalarına verilmesine de engel olmuştu³⁹⁴. Bir diğer vakada; köyde boş kalan yerleri sahib-i arz tapu ile verip, bu kişiler ziraat edip öşür ve rûsûmu sahib-i arza sorunsuz verirlerken başkaları çıkıp “*ol yerleri biz aldık*” diye kanuna ve sahib-i arzın temessüküne aykırı iddiada bulunmuşlardı³⁹⁵. Bu şekilde boş kalan

³⁸⁸ “*Hâlî kalan yerlerin sahib-i arz tapu ile âhare verüp hâsıl olan öşür ve resmin ol yeri tasarruf edenden sonra veyahud karyesinden gidüp âhar karyeye sakin olan ra’iyyet her yıl varup yerlerini zira’at edüp öşür ve resmini verdikten sonra mücerred âhar yerde sakinsin deyü çift bozan resmi taleb olunmak câiz değildir.*” (II. Selim Devri Kanunnâmeler, ktp.7, s. 340)

³⁸⁹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 41, s. 437 (Akçakaranlık) (H.1116)

³⁹⁰ II. Selim Devri Kanunnâmeler, ktp. 7, s. 340.

³⁹¹ BOA, ADVNS.AHK.A.d., nr. 13, s. 80 (Gerde) (H.1161)

³⁹² BOA, ADVNS.AHK.ER.d., nr. 3, s. 36 (Erzurum) (H.1163)

³⁹³ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 137, s. 34 (Şehrîzor?) (H.1144)

³⁹⁴ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 97, s. 303 (Rumeli) (H.1135)

³⁹⁵ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 149, s. 229 (Suruc) (H.1148)

araziyi kanunsuz şekilde zapt edenlerin de bizzat çıkıp sahib-i arza engel olmalarına dair örnekler çoktur³⁹⁶.

Örnek vakalarda sıkça karşılaştığımız durum ise göç edeli 10 yıl geçse de eski mutasarrıfa karşı reayanın vergi ödeme yükümlülüğünün devam etmesidir. 10 yılı geçiren bir kişinin yeni geldiği yerin defterine kayd olması ve artık tüm vergilerini yeni sipahisine ödemesi gerekiyordu. Ancak tahrirlerin olağan sürecinde yenilenmemesi, ihmal edilmesi bu durumu engellemiş olmalıdır. Zira çok uzun seneler geçmesine rağmen sipahisine vergisini ödemeye devam edenler vardı. Göç eden reayasını vergisini vermeye devam ettiği hâlde taciz eden, eski karyelerine göçürme tehdidinde bulunan mutasarrıflar hakkında, İstanbul’a şikâyetler ulaşıyordu³⁹⁷. Bu konuda dikkat çekici olan bir örnek; 10 ya da 20 yıl değil 70-80 yıl geçmesine rağmen vergisini ödeyen bir çiftçi aile ile ilgilidir. Bu ailenin babaları ve dedeleri bir köyün raiyyeti iken kalkıp 70-80 yıl önce başka bir mahale yerleşmişken, öşür ve rüsûmlarını “*defter mucebince*” sipahilerine vermeye devam etmekteydiler. Buna rağmen sipahilerinin geri iskan tacizinden kurtulamamışlardı. Sipahi gelip, “*celb-i mal sevdasıyla*” bunları cebren kaldırmakla tehdit ediyordu³⁹⁸. Bu kadar uzun bir süre geçmesine rağmen eski sipahileri ile bağlarının devam etmesi dikkat çekicidir. Aynı şekilde bir başka yerde 30 yıl önce göç eden reayanın eski sipahilerine kanunlara göre vergilerini ödemeye devam ettikleri görülmektedir ki sipahinin buna kanaat etmeyip fazlasını istemesi şikâyet konusu olmuştur³⁹⁹.

Özellikle Anadolu’da reaya öyle hareketlidir ki defterde kayıtlı reayası olmamasına rağmen bunu fırsata çevirmek isteyenler de elbette olmaktadır. Bir sancağın bir köyünden kalkıp önce bir kazasında sonra başka bir köyünde mutavattın reaya kaza eminleri, defterli raiyyetleri olmamasına rağmen “*mukaddemâ mukâta’a-i mezbûre karyesinde sâkindiniz, (vergi) alıveririz*” demiş ve “*mukâta’amız re’âyâsındansın baş harcı nâmıyla bize bir mikdar akçe ver yohsa iskân etdiririz*” diye tehdit etmişlerdi⁴⁰⁰. Diğer bir köyde sakin çiftçi 20 yıl önce kalkıp başka bir köye göç etmiş ancak birkaç sene sonra tekrar geri döndüğünde, aradan geçen zamana ve defterli reayası olmamasına rağmen karye zabitanın subaşı “*bana bir mikdar akçe verin*” diye rencide edip bir de iskan tehdidinde bulunmuştu⁴⁰¹.

³⁹⁶ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 167, s. 352 (Anadolu) (H.1153)

³⁹⁷ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 377 (H.1159); ADVNS.ŞKT.d., nr. 44, s. 293 (Karaman) (H.1118)

³⁹⁸ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 161, s. 299 (Karaman-Niğde) (H.1152)

³⁹⁹ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 3, s. 19 (Konya) (H.1159)

⁴⁰⁰ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 3, s. 45 (Karaman, Kayseri) (H.1159)

⁴⁰¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 47, s. 140 (Pazarköy) (H.1118)

Yeni yerleşim yerinde kayıtlı olsa dahi az önce de belirttiğimiz gibi göçmenlerin eski sipahilerine karşı bazı vergi yükümlülükleri devam edebiliyordu. Ancak bu durumda tabii ki her iki bölgenin de sipahisi hak iddia edebiliyor, durum daha da karmaşık bir hal alabiliyordu. Örneğin göç ettiği kentin avârizhânesine kaydolan bir reaya için eski mutasarrıf ispençelerini tahsiline gittiğinde artık onun reayası olmadıklarını iddia ederek kendisine muhalefet ettiklerinde bu durum mağduriyetine yol açmış, kanun ve defter gereği zaimle ödemeye devam etmeleri için emir gönderilmiştir⁴⁰². Bir başka zaim, 10 yıl önce zeametine gelip yerleşenlerin ispençelerini eski karyeleri zabıtine; öşür ve resimlerini de kendi voyvodasına ödemeleri gerekirken, karye zabitlerinin reayaları olduğunu iddia edip fazlasını istemesi ile ahali zor durumda kalmıştır⁴⁰³. Bir başka yerde yine böyle bir durumda yeni ve eski mutasarrıf arasında niza çıkmıştır. Bölgesine dışarıdan gelen reayanın ziraatlerinden öşür ve rüsûmlarını zaim kendisi alması gerekirken eski sipahileri kendi vergisine kanaat etmeyip bu vergileri de toplamaya kalkışmıştır⁴⁰⁴.

Anlaşıldığı kadarıyla 10 yıl süre dolsa dahi reayanın eski sipahisine karşı bazı yükümlülükleri devam ediyordu. Toprağa ve ürüne dayalı vergilerini vermese dahi diğer vergileri ödemeye devam ediyordu. Örneğin bir kanuna göre babası şehre göçeli 10 yıldan fazla olan raiyyet oğlu artık kaldırılamayacak olsa da kendi kazancı varsa (müstakil kâ u kisb ederler ise) evliden 12 akçe yani *resm-i bennak*, bekâr olanlardan da 6'şar akçe yani *resm-i mücerred* alınırdı⁴⁰⁵. 10 yıl geçse dahi bu kişiler başkasına raiyyet yazılmamışsa *resm-i raiyyet*lerini deftere göre sipâhleri almaya devam eder, denmektedir⁴⁰⁶. Eğer bu kişiler gayrimüslim ise bu defa *ispençe* verirlerdi. Bir belgemizde geçen “10 yıl önce zeametine gelip yerleşenlerin ispençelerini eski karyeleri zabıtine; öşür ve resimlerini de kendi voyvodasına ödemeleri gerekir”⁴⁰⁷ ifadesi de eski ve yeni sipahi arasında böyle bir paylaşım olduğunu gösterir. Ancak Pîr Mehmed'e göre aradan 30 yıl geçse ve hâlâ ispençesini eski sipahisine veriyor olsa aslında bu vergiyi yeni sipahisine vermelidir, eski

⁴⁰² Züemâdan Hasan'ın, Divriği sancağında zeâmeti olan bir karyede raiyyetinden bazılarının kalkıp Tokat'ta sakin olduklarını ve avârizhânesine kayd oldukları belirtilmiş ve ispençelerini kanun ve defter gereği zaimle ödemeleri konusunda Sivas beğlerbeği ve Tokat naibine emir verilmiştir. Ancak tahsile gidildiğinde muhalefetle karşılaşmış, bazı zorbalar çıkıp onların voyvodaya dahil oldukları söylemişler hatta Sivas'a adam göndererek ellerindeki senedleri göstermişlerdir. Mağdur olan zaimin ahvalini ahaliden bazılarının ihbar etmesi ile Sivas kadısı durumu ilam etmiş ve zaimin ispençeleri kanun ve defter gereği alması için hüküm yazılmıştır. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 84, s. 370 (Sivas, Tokat) (H.1132)]

⁴⁰³ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 109, s. 106 (Edirne) (H.1138)

⁴⁰⁴ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 168, s. 106 (Amasya) (H.1154)

⁴⁰⁵ II. Selim Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, ktp. 7, s. 242.

⁴⁰⁶ III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 11, s. 110.

⁴⁰⁷ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 109, s. 106 (Edirne) (H.1138)

sipahi de atıl kalan yerleri için bu zarar ettiği zamana göre *çift-bozan resmi* almalıdır⁴⁰⁸. Buradaki 30 yıl ibaresinin de yapılan diğer atıflara bakıldığında, vergi konusunda dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Göç eden kişi yerlerini başkasına tevfiz edip gitmişse sipahinin zararı olmadığı için çift-bozan almamalıdır⁴⁰⁹. Bir sipahi 10 yıl sonra başkasının köyünde reayasının oğlunu bulursa zarar ettiği zamana göre çift-bozan resmini ondan alabilir⁴¹⁰.

Göç eden reayanın da her zaman sorunsuz ödeme yaptıkları söylenemez. Dirlik erbabı da göç eden reayalarından vergilerini tahsil edemediklerine, mağdur olduklarına dair zaman zaman şikâyetlerde bulunuyorlardı⁴¹¹. Bunlar etrafa dağılan konar-göçer gruplar da olabiliyordu⁴¹². Gittikleri yerde rüsûm vermeleri istendiğinde “*bizler bu karyenin reayası değiliz*” diyerek muhalefet ediyorlardı⁴¹³. Genel tabloya bakıldığında dirlik sahipleri, göç eden reayalarını ısrarla geri getirme çabalarında hiç de haksız değillerdi. Çok uzun süreler topraklarının atıl ve harap kalma tehlikesi oldukça yüksekti. Her ne kadar 3 yıl sonra tapuyla verme hakları doğsa da talibi çıkmadığında 40-50 yıl boş kalan yerler oluyordu⁴¹⁴.

Göçmenler sadece bıraktıkları yerin mutasarrıfına değil, geldikleri yerin mutasarrıfına da ödemesi gereken vergiyi ödemekte zorluk çıkartabiliyorlardı⁴¹⁵. Örneğin reayası dağılan bir vakfın toprağına sonradan gelenler hariç reayadan, asker taifesinden, kul oğlanlarından ve sâdât yani seyyidlerden. Bu kişiler ziraat ettikleri halde 1/8 öşür ve salariye istendiğinde asker ve sâdât taifesinden oldukları için vergi vermeyeceklerini söylemişlerdi⁴¹⁶. Başka bir bölgede ise yeni gelen kişiler, vergi vermeme konusunda yerli ahaliyi kışkırtmaya kalkışmışlardı⁴¹⁷.

Son olarak zarar gören diğer bir aktör hem terk edilen bölgenin hem de göç alan bölgenin ahalisidir. Burada avârız türü toplu ödenen vergiler söz konusudur. Bir köyün

⁴⁰⁸ III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 11, s. 111.

⁴⁰⁹ a.g.e., s. 111.

⁴¹⁰ a.g.e., s. 110-111.

⁴¹¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 47, s. 278 (Göynük) (H.1119); nr. 50, s. 298 (Rumeli Tatarpazarı) (H.1120)

⁴¹² Müteferrika ve Hassa Silahşörü Ahmed, İç-il Tekelü cemaati defterli raiyyeti iken Adana ve Karaman taraflarına perakende olduklarını ve subaşları tekâliflerini istediğinde muhalefet ettikleri için emir verilmesini istemiştir. [BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 232 (Karaman, Adana) (H.1159)]; Aynı şekilde Ağraz mukataası reayası olan 30-40 kadar konar-göçer, Kütahya ve Aydın havalisine göç ettiklerinde rüsûm ödemeye devam etmek istememişlerdir. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 121, s. 45 (Aydın, Kütahya) (H.1141)]

⁴¹³ Züemadan Mehmed, Bozok sancağında mutasarrıf olduğu karyenin 70-80 miktarı raiyyetinin kalkıp başka bir kasabada sakin olup rüsûmlarını istediğinde “*bizler bu karyenin reayası değiliz*” diyerek muhalefet etmişlerdir. [BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 4, s. 182 (Bozok) (H.1163)]

⁴¹⁴ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 6, s. 70 (Yeniil) (H.1169)

⁴¹⁵ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 6, s. 326 (Sivas İskilib) (H.1170)

⁴¹⁶ BOA, ADVNS.AHK.A.d., nr. 13, s. 36 (Karacaşehir) (H.1161)

⁴¹⁷ Karahisar-ı Şarkî’de bir zaim vergisini toplamak istediğinde, zeametine Erzincan’dan gelip yerleşen 2 zımmînin halkı tahrik edip ihtilale neden olduklarından yakınmaktadır. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 91, s. 14 (Karahisar-ı Şarkî) (H.1133)]

ahalisi gelip başka bir köyün avârizhânesine bağlı toprak ve emlakları olmasına rağmen “bizler burada ikamet etmiyoruz, bu yerler için tekâlif vermeyiz” diye muhalefet ettiklerinden bunların hisselerini de kendileri ödemek zorunda kalabiliyor ve artık takatleri kalmadığı için bu durum göç etmelerine neden olabiliyordu⁴¹⁸. Aynı şekilde geride kalan ahali için de böyle bir durum, göçe neden olabilecek kadar ağır bir yük oluşturmaktaydı. Örneğin Akşehir kazası menzilkeş ahalisi gelip 5-10 senedir reayalarından 300-500 Müslim ve zımmînin birer bahane ile yerlerini terk ettiklerini, Manisa, Bursa, İzmir, Kuşadası gibi mahallere yerleştiklerini, geri getirilmek istendiğinde çok zaman geçtiğini söyleyip dönmediklerini, Akşehir’de kalan halkın artık vergi ödeyecek takati kalmadığı için bunların da dağılıp mağdur olduklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine zamana bakılmaksızın göç edenlerin yerlerine geri döndürülmeleri için emir verilmiştir⁴¹⁹. Göçün tekrar nasıl göçe neden olduğu da bu örneklerden açıkça anlaşılmaktadır.

1.1.5.3. Yerleşik Ahalinin Göçmenlere Vergi Baskısı

Belgelerde bahsi geçen ve reaya üzerinde baskı oluşturan bir diğer sıkıntı, vergi ödemesi gerekmeyen kişileri, ahalinin kendileriyle beraber vergi ödemeye zorlamalarıdır. Bu kişiler ya köyünü değiştiren ya toprağını terk ederek şehre giden ya da ziraati terk ederek başka bir sanatla uğraşanlardı. Daha önce kayıtlı olduğu yer farklı olup hariç reaya durumunda olanların ödemesi gereken vergilerin farklı olduğundan bahsetmiştik. Ancak yaşanan karışıklıktan istifadeyle ahali kendileri ile birlikte vergi vermelerini istemekteydi. Zira yekûn olarak hesaplanan vergilerde hisselerine düşen miktar; göçlerin, çift-bozanların da artmasıyla her geçen gün artmaktaydı. Dolayısıyla ne kadar çok kişi kendileri ile birlikte vergi ödeyecek olursa yükümlülükleri de o kadar hafifleyecekti. Bu şikâyetlerdeki artış, halkın toplu olarak ödedikleri vergide zorlandıklarını açıkça göstermektedir.

Belgelerde kişilerin bu baskıdan şikâyetçi oldukları, vergi vermelerini gerektiren emlakları yokken ahalinin “*Sen de ma’ân bizimle tekâlif ver*”, “*Avâriz ve imdâd-ı hazariyye ve seferiyyeyi ma’ân bizimle verin*”, “*Bizimle ma’ân hisse veriniz*” diyerek baskı yaptıkları görülmektedir⁴²⁰. Bazen bir köyde tekâlifini ödeyen reayanın, başka bir

⁴¹⁸ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 5, s. 45 (Karaman) (H.1165)

⁴¹⁹ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 7, s. 256 (Aydın, İzmir, Bursa, Manisa) (H.1171)

⁴²⁰ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 6, s. 39 (Sivas) (H.1168); ADVNS.AHK.TR.d., nr. 1, s. 1 (Trabzon) (H.1155), s. 31 (Görece) (H.1157); ADVNS.AHK.KR.d., nr. 6, s. 273 (Karaman) (H.1169)

yerde emlakı olmadığı hâlde, buralardaki ahalinin de kendileri ile birlikte tekâlif vermelerini istemelerinden şikâyet edilmektedir⁴²¹. Ya da bir köy, ahali dağılıp 40-50 sene boş ve harap kalmışken, sonradan gelip yerleşenlerin derbendci olup vermeleri gereken vergilerini eda ettikleri halde, civar nahiye halkı, kendi nahiyelerinde emlak ve yerleri olmamalarına rağmen gelip “*siz mukaddemâ tekâlifimiz için senede bize üçer guruş imdâd eylemek üzere vaad etmişdiniz. Ol takdîrce ber-vech-i emr-i şerif ile nâzil olan tekâlifden hissemize düşeni bizimle ma’ân edâ eylemediniz*” diye tacizde bulunmuşlardı⁴²². Bunun dışında; sipah, silahdar, mütekaid ve kuloğulları olup avârıza bağlı emlak ve yerleri olmamasına rağmen ahali tarafından imdâd-ı seferiyye ve hazariyye ve hatta tekâlif-i şakkaları öderken “*bizimle ma’ân verirsiniz*” diye taciz edilenler de oluyordu⁴²³.

Bu yönde şikâyetlerin çok sık yaşanması da reayanın üzerindeki baskının ne kadar ağır olduğunu ve neden hafifletmek için her yolu denediklerini gösteriyor. Örneğin bir köy ahali o köyde avârizhâneye bağlı emlağı bulunmayan kişiden “*baban elli sene mukaddem karyemizde sâkin olmuştur*” diyerek tekâlif istemişlerdi⁴²⁴. Kişi bir yerde kiracı olarak kalıyor olsa da⁴²⁵ ya da tekâlif gerektiren arazisi ve emlağı olmasa da ahali, kendileriyle birlikte avâriz ödemesi konusunda baskı yapmaktaydı⁴²⁶.

1.1.5.4. Vergiden Kaçış

XVIII. yüzyılda ister kanunsuz, isterse kanunî yollardan olsun, vergi yükünün reayanın tahammülünün çok üzerinde olduğunu ve bu duruma daha fazla dayanamayanların göç etmek zorunda kaldıklarını görüyoruz. Bu dönemde köylünün vergi yüküne dair yapılan bir çalışmaya rastlamamakla birlikte XVI. yüzyıl hakkında çalışmalar bir fikir verebilir. Örneğin bu dönemde Adana’da bir köylü ailesi toplam gelirinin %17’sini vergi olarak ödüyordu. Tohum ve bazı kayıplar da eklendiğinde vergi yükü %20-21 olmaktadır. Hububatta ürünün yaklaşık üçte biri tohum olarak ayrıldığı ve yine hububat buğdaya çevrilirken ürünün %10 kadarının değirmen kayıplarına gittiği

⁴²¹ Arapgir’de tekalif verip, Ezurum’da emlakları yokken “*bizimle ma’ân hisse veriniz*” [...], [BOA, ADVNS.AHK.ER.d., nr. 3, s. 32 (Erzurum-Arapgir) (H.1163)]; ADVNS.ŞKT.d., nr. 158, s. 71 (42) (Sivas) (H.1150); Emlakları yokken ahali yekdil “*bizimle vir*” deyü [...] [ADVNS.ŞKT.d., nr. 135, s. 127 (Amasya) (H.1144)]

⁴²² BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 6, s. 70 (Yeniil) (H.1169)

⁴²³ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 129, s. 222 (Bor) (H.1143)

⁴²⁴ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 443 (Sivas) (H.1159)

⁴²⁵ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 109, s. 259 (Bolu) (H.1138)

⁴²⁶ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 97, s. 270 (Tosya) (H.1135)

kabul edilir. Bu çalışmaya göre sonuç olarak toplam üretimden köylünün elinde kalan Ordu yöresinde %50-51, Adana’da %65’ti⁴²⁷.

Vergiden kurtulmak için göç etmeyerek yerlerinde kalan ya da oraya sonradan gelen halkta da genel olarak vergi vermekten kaçınma eğilimi vardı ve bunun için her yolu deniyorlardı. Bu konudaki belgeler iki grupta kategorize edilebilir: Askerî taifeden olduklarını iddia edenler ve vergi tahsiline muhalefet edenler.

a) Askerlik İddiası

Vergiden kaçmanın en kolay yollarından biri, muaf olan sınıfa dâhil olduğunu iddia etmektir. Bunun başında da askerî taife gelmektedir. XVIII. yüzyılda mevcut uzun seferlerin de etkisiyle reayadan çoğu kişi çeşitli askerî sınıflara dâhil olduklarını iddia ederek vergi vermeye karşı çıkmaya başlamışlardı. Bu kişilerin ödemedikleri vergiler, kendileri üzerlerine kaldığı için ahali kimi zaman bu durumdan şikâyetçi olmaktaydı.

Aslında çiftçilikten askerî sınıfa geçiş bu dönemde sıkça görülmekteydi. Harp için yeniçeri kaydedilenlerin büyük kısmı vergiden muaf olmayı düşünen çiftçi ve başka mesleklerle uğraşan kişilerdi. İstanbul’a ticaret veya başka amaçla gelen pek çok kişi, odabaşı ve yeniçeri odalarına yerleşip, ellerine birer mektup alıyor, vilayetlerine vardıklarında da “*Biz İstanbul’a varup yeniçeri olduk*” diyerek kıyafet değiştirip yeniçerilik iddiasında bulunuyor, yeniçeri serdarları da bunlara göz yumuyordu⁴²⁸. Bu kişilerin bir fırsatçılığı da 1703 isyanı sonrasında gerçekleşmişti. Taht değişikliğinin hemen ardından Anadolu’dan yeniçerilik iddiasıyla gelen 3 binden fazla kişi “*Bizim esâmilerimiz daha önce çalınmıştı, onları tashih ettirmeyi ve ulufelerimizle bahşişlerimizi isteriz*” demişlerdi. Ancak yönetimi buna ikna edemediler⁴²⁹.

Askerî sınıfa mensup olanları reayadan ayıran en önemli fark ise padişah beratıyla bir hizmete tayin edilmeleri yani *ehl-i berât* olmalarıydı. Bu berat sayesinde reayadan olanlar da askerî sınıfa geçebiliyor ve raiyyet rüsûmu ödemekten kurtulabiliyorlardı⁴³⁰. Beratı olmayan ve reaya yerini tasarruf edenlerin ise rüsüm vermeleri gerekirdi. Kanunda

⁴²⁷ Mehmet Öz, “XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Köylülerin Vergi Yüğü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları*, c. XVII, (1997), s. 82-86.

⁴²⁸ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 124; BOA, ADVNS.MHM.ZYL.d., nr. 12, s. 36 (H.1117); BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 53, s. 151 (Canik) (H.1121); Aynı şekilde sipahilik iddiası da görülmektedir. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 53, s. 158 (Anadolu) (H.1121)]

⁴²⁹ *Zübde-i Vekayât*, s. 825.

⁴³⁰ Halil İnalçık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu”, s. 596.

da “*ra’iyyet sipahi dahi olsa mâdem ki ra’iyyet yazılır, rûsûm alınur. Berâtında yazılmışsa o zaman ra’iyyetliği merfû olmuş olur, resm-i ra’iyyet alınmaz.*” denmiştir⁴³¹.

Tüm bunlar göz önüne alındığında askerlik iddiası, berat sahibi olunmadığında ya da gerçekten yeniçeri değillerse vergiden kurtulmak için bir bahane olamazdı. Sipahilerin berat olmadan raiyetlikten çıkamayacakları ve reaya yeri tasarruf ederlerse vergi ödeyecekleri kesindir: “*Ra’iyyet yazılardan rûsûm-ı ra’iyyet alınur. Kezâlik sipahi dahi olsa, mâdem ki yazılı ra’iyyetdir, rûsûm alınur. Yoldaşlığı tîmâra emr olunmuş olup ma’nâ berâtında bile yazılmış ola, ol vakit ra’iyyetlik merfû’ olmuş olur; resm-i ra’iyyet alınmaz. Amma ra’iyyet yeri dutarsa, ol vakit resm alınur. Mâni’ değildir.*” Yeniçeriler için ise raiyyetlikten çıkacakları kanunlarda da belirtilmiştir: “*Defterde yazılı zımmî ra’iyyet ve ra’iyyet oğulları emr-i şerîfle devşirme acemi oğlanı olsa yahud müselman olup acemi oğlanı ve yeniçeri olsa, ra’iyyetlikden çıkar. Amma bunların oğulları ve karındaşları defterde ra’iyyet olsa, bunlar yeniçeri olmağla anlar dahi resm-i ra’iyyetden halâs olmazlar.*”⁴³²

Avârızdan muafiyet konusu ise üzerinde durmamız gereken hususlardan biridir. Bu vergiden kaçmak için reaya yerini yurdunu terk ediyor ya da askerlik iddiasında bulunuyordu. XVIII. yüzyılda halkın çoğunluğu bu iki yola da sıkça tevessül etmişlerdi. Pek çok kişinin askerlik iddiasıyla hisselerini halka çektirmeleri şikâyet ediliyordu⁴³³. Konuyu daha iyi anlayabilmek adına askerî sınıfın muafiyetinin kapsamı ya da bu muafiyetlerin daha sonra kaldırılıp kaldırılmadığının bilinmesi de önemlidir. Örneğin belgelerimizde “ [...] *sefere eşer bi’l-fiil dergâh-ı mu’allâm yeniçerilerinden olup rûsûm- ra’iyyet mutâlebesiyle te’addî icâb eder hâlleri yoğiken [...]*” diyerek raiyyet rûsûmundan kesinlikle muaf oldukları dile getirilirken⁴³⁴, diğerlerinde geçen “[...] *bunlar sahîh dirliğe mutasarrıf sipah ve silahdâr ve mütekâ’id ve kul oğullarından olup [...]* bi’l-

⁴³¹ *Kanunî Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler*, ktp. 4, s. 233.

⁴³² II. *Selim Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler*, ktp. 7, s. 302.

⁴³³ Niğde’de vergi alınması gereken emlak ve yerleri olmasına rağmen kale dizdarı ve mustahfızları olduklarını iddia eden kişilerin hisselerini halka çektirmeleri şikâyet edilmiştir. [BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 7, s. 14 (H.1170)]

⁴³⁴ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 143, s. 223 (Tokat) (H.1146); Ancak aynı muafiyet avarızda söz konusu olduğunda diğer halka sorun yaratıyor: Niksar’da bazı kişiler köy toprağını bilfiil zabt etmelerine ve avarız türü vergi vermelerini icap eden emlak ve yerleri olmasına rağmen avarız, nüzul, imdad-ı hazariyye ve seferiyye gibi vergileri istendiğinde ‘bizler yeniçeri ve cebeci ve sipahi ve kuloğulları vs. askeri taifesinden olmağla tekalif vermeyiz’ diyerek bir akçe kendi tekaliflerini köy halkına çektirerek ahalinin perakende ve perişan olmalarına neden olmuşlardır. [ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 54 (H.1158)]; Bor kazasındaki sipah, silahdar, tekaüd ve kul oğullarından bazıları kadıya gelerek köydeki toprağında bilfiil tasarruflarında hane-i avarıza bağlı kadimi reaya emlak ve yerleri yokken ahalinin 1-2 seneden beri kendileri ile birlikte tekalif vermeleri için tacizde bulunduklarından şikâyetçi olmuşlardır. [ADVNS.ŞKT.d., nr. 129, s. 222 (H.1143)]

*fiil tasarruflarında hâne-i avâriz bağli kadîmî re'ayâ emlâk ve yerleri yoğken [...]*⁴³⁵ ifadelerinden avâriz vergilerinde askerî sınıfa bu şekilde kesin bir muafiyetin olmadığı, eskiden beri reaya yeri iken buraları tasarruflarında bulunduruyorlarsa ödeme yaptıkları anlaşılıyor. Bir başkasında “[...]avâriz müte'allık tekâlîf alınmak icâb eder kadîmî re'ayâ emlâk ve yerleri olmağla üzerlerine edâsı lâzım gelen avâriz ve sâir tekâlîfden hisselerine düşeni tahâmmüllerine göre edâ etmeyüp hilâf-ı kânûn mezbûrlar kal'a dizdârı ve mustahfızânıyız deyü hisselerini bunlara çekdirüp [...]⁴³⁶ sözlerinden de avâriz ödemeleri için bunu gerektiren yerlerinin olmasının yeterli olduğu görülüyor. Bu konuda Niksar ahalisi hakkındaki hüküm askerî sınıf hakkında tamamen bir muafiyetin olmadığını net olarak ortaya koyuyor : “*Niksar kasabası sükkânından sâdât-ı kirâm ve beğler yaya ve sipahi olanlardan ba'zıları men' ve muhavvel olmalarıyla kendü tekâlîflerin tahfîf ve bunların üzerlerine tahammüllerinden ziyâde tekâlîf ve hilâf-ı kânûn kendü tekâlîflerin bunlara çekdirüp [...]*⁴³⁷. Bu ifadeden de askerî sınıfın bu vergileri ödediği anlaşılıyor.

Bazı araştırmalar da bunu doğrulamaktadır. Sahillioğlu ilgili maddesinde, avârizhânelerinden 70 akçe alınırken muaf olanların sadece 30 akçe avâriz vergisi verdiğini belirtmiştir⁴³⁸. L. Darling de 1620'den itibaren avâriz sayımlarını bazen vergiden muaf askerî sınıf ve ulemayı da içerecek şekilde genişletildiğini kaydeder⁴³⁹. Son olarak O. Özel çalışmasında, en fazla göç veren bölge olan Rum eyaletinde emlak ve arazi sahibi askerî sınıf, ulema, seyyidler ve onların oğullarının sayım kapsamına alındığını, sayım sırasında herhangi bir sebeple göç edip gelen reayanın da sayılmasına dikkat edildiğini ifade etmiştir⁴⁴⁰. Bu durumda askerlik iddiasının avâriz vergisi için geçerli bir argüman olmadığı anlaşılıyor. Kanunlarda da “*şol ra'iyet yeri ki, sâhibi fevt olsa veya celâ-yı vatan eylese, mahlûl kalup sipahi ol yeri kendü tasarruf etse ya ortağa verse, çiftlik-i has olmaz, kılıç toprağı gibi değildir; âhare tapuya verse câizdir. Sipahi ol ettiğü ra'iyet yeri için avâriz olduğu zamanda avâriz vermek kanundur; meğer ki tûl-ı zaman ile kadîm gibi ola.*”⁴⁴¹ denilerek bir sipahinin reaya yerini kendi tasarruf ederse avâriz ödemesi gerektiği açıkça belirtilmiştir. Nüzul vergisi ise burada ayrı tutulmuştur.

⁴³⁵ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 440 (Sivas) (H.1159)

⁴³⁶ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 7, s. 14 (Sivas) (H.1170)

⁴³⁷ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 6, s. 331 (Sivas) (H.1170)

⁴³⁸ Halil Sahillioğlu, “Avâriz” *TDVİA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 108-109.

⁴³⁹ Linda T. Darling, *a.g.e.*, s. 92.

⁴⁴⁰ Oktay Özel, “a.g.m.”, s. 40.

⁴⁴¹ *Kanunî Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler*, ktp. 4, s. 309.

Kanunda, nüzulün sefere gidenler için alınan şer'î bir maslahat olduğu vurgulanarak, sefere giden birinden alınamayacağı, avâızdan farklı olduğu ifade edilir⁴⁴².

Askerlik iddiasına sahip kişilerin arkasında bazı nüfuzlu kişiler de olabiliyordu. Örneğin bir emirde, sefere giden asker taifesinden olmadıkları halde “*biz sipah ve yeniçeri ve topçu ve cebeci ve duâgû olduk*” diye kethüda yerlerine ve serdarlarına dayanarak iddiada bulundukları, vergi vermeye karşı çıktıkları, defterli raiyyet olanlara her kim bu şekilde arka çıkıyorsa bildirilmesi emredilmişti⁴⁴³. Bazen belgelere bu kişilerin amaçlarının vergiden kaçmak olduğu açıkça kaydedilmiştir. Avâız, nüzul, imdâd-ı hazariyye ve seferiyye gibi tekâliflerinden hisselerini vermemek için “*bizler yeniçeri ve cebeci ve sipahi ve kuloğulları vs. askerî tâifesinden olmağla tekâlif vermeyiz*” diyerek hisselerini diğerlerine ödetmişler ve halk göç etmek zorunda kalmıştır⁴⁴⁴. Askerlik iddiayla eşkıyalık yapmaya kalkanlar dahi olmuştu⁴⁴⁵.

1704'te, Darüssade Ağası arzuhalinde, İzmir'deki karyesinin reayasından bazılarının bu seneye kadar vergi verirlerken, o sene askerlik iddiasıyla vermeye karşı çıktıklarını ifade etmiştir⁴⁴⁶. 1737 yılına ait bir diğer kayıta ise reayanın çoğunun birkaç seneden beri İran Seferleri nedeniyle serdar bayrakları altında sefere gidip gelmeleriyle “*bizler yeniçeri olduk*” diyerek tekâlif vermeye karşı çıktıkları, bu da yetmiyormuş gibi kardeşleri, babaları vs. akrabalarına da tekâlif verdirtmedikleri, kalanların ise bu vergiyi tek başlarına kaldıramayarak göç ettikleri vurgulanmıştır⁴⁴⁷. Oysa kanunlarda “*re'âyadan biri külli hıdmette bulunup meîd inâyetden tîmâra müstahıkk olup siâhi olsa, akrabâsın ve babasın ve anasın sıyânet etmemek gerek.*”⁴⁴⁸ denerek bu kişilerin ailelerinin korunmaması gerektiği belirtilmiştir.

Bizzat sefere gitmese dahi bu iddiayı dile getirenler de vardı. Bir zaim eskiden beri reaya yerleri olan toprakları tasarruf edenlerden defter gereğince vergi istediğinde, bazıları evlerinde oturup sefer-i hümayûna gitmiş değillerken ve bazısı da bir defa

⁴⁴² I. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 9, s. 407.

⁴⁴³ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 47, s. 340 (Karaman) (H.1119)

⁴⁴⁴ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 54 (Kayseriye) (H.1158)

⁴⁴⁵ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 154, s. 9 (Diyarbakir) (H.1149)

⁴⁴⁶ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 41, s. 119 (İzmir) (H.1116)

⁴⁴⁷ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 157, s. 13 (Karaman) (H.1150); Bazı örnek belgeler; ADVNS.AHK.SS.d., nr. 4, s. 96 (Sivas) (H.1163); “*Kazâ-i mezbûra tâbî Araki nâm karye ahâlileri gelüp karye-i mezbûr sâkinlerinden [] ve [] ve [] nam kimesnelerin karye-i mezbûr toprağında bi'l-fi'il zabt ve tasarruflarında hane-i avâıza bağlı tekâlif alınmak icâb eder emlâk ve yerleri olmağla üzerlerine edâsı lâzım gelen hâne-i avâız ve imdâd-ı seferiyye ve hazariyye ve sâir emr-i şerîfimle vâkı' olan tekâlifden hisselerine düşeni âlâ ve evsât ve ednâ itibâriyle tahammüllerine göre taleb eylediklerinde mezbûrlar 'biz sipah ve yeniçeri ve cebeci ve sâdât vs. askerileriz' deyü hilâf-ı kânûn vermekde ta'allül ve gadr eylediklerin bildirüp [...]*” [ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 46, (Divriği-Sivas) (H.1157)]

⁴⁴⁸ Kanunî Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, ktp. 4, s. 275.

İstanbul'a gelmekle “*biz sipah ve yeniçeri ve topçu ve cebeci olduk*” diye iddiada bulunabiliyordu. Bazıları da seyyidlikle alâkaları yokken “*seyyidiz*” diye rüsûm-ı raiyyet ve resm-i çiftlerini vermedikleri gibi kardeşleri ve akrabalarına da vergi verdirmiyorlardı⁴⁴⁹.

Örneğin 1741'de Kastamonu'daki Haremeyn evkafı reayasının çoğu, “*biz asker olduk*” iddiası ile aşar ve diğer rüsumatlarını vermeye karşı çıkıyorlardı⁴⁵⁰. Aynı yıl Amasya'daki bir köy ahalisinin de çoğu benzer bir iddiayı öne sürmekteydi⁴⁵¹.

İstanbul çevresinden dahi bu konuda benzer şikâyetler yükselmiştir. Büyük Çekmece'de askerlik iddia edenlerin vergilerini ahali ödemek zorunda kalmıştır⁴⁵². Üsküdar'a bağlı Karmürsel'de köylerini sebepsiz yere terk eden 9 kişinin geri iskânları için emir çıkmışken bazıları raiyyet kökenli olmalarına rağmen, aslında yeniçeri zümresinden olduklarını ve istedikleri yerde oturacaklarını iddia etmişlerdi⁴⁵³.

b) Vergi Tahsiline Muhalefet

Herhangi bir bahane sunmadan, isyankâr bir tutumla, vermesi gereken vergiye karşı çıkanlar için dirlik sahipleri, merkezden kendilerine emir gönderilerek yardım edilmesini istiyorlardı. Burada halkın meşrû vergi tahsiline karşı nasıl bir direnişe geçtiği görülmektedir. Örneğin bir zaim toprağında ziraat eden çiftçiden 1/8 öşür ve salariyesini talep ettiğinde, bazıları bunu vermemekle kalmamış, halkı da bu konuda tahrik ederek gelirinin toplamasına engel olmuşlardı⁴⁵⁴.

Vergi mükellefleri ile tahsil edenler arasındaki bir diğer anlaşmazlık konusu da verginin maktû mu öşür mü; yani nakdî mi aynî mi ödeneceği konusundaydı. Bir sipahi raiyyet rüsûmlarını istediğinde bazıları “*bizler öşr vermeziz maktû' veririz*” diyerek karşı çıkabiliyordu⁴⁵⁵. Halkın öşür yerine *maktû* 'yu, yani belirli bir miktar nakit ödemeyi tercih etmesine dair çok sayıda örnek vardır. Hatta bunun için defterde yazılana karşı çıkarak itirazlarda bulunabiliyorlardı. Rumeli'de bir yerden 1/8 salariyeleri talep edildiğinde defterde maktû' kayıtlı olmamalarına rağmen “*bizler öşr vermeziz, senede kise nâmıyla hâne başına ikişer yüz akçe veregelmişiz*” diyerek karşı çıkmıştı⁴⁵⁶. Buradan öşrün

⁴⁴⁹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 41, s. 238 (Sivas) (H.1116)

⁴⁵⁰ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 168, s. 3 (Kastamonu) (H.1154)

⁴⁵¹ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 4, s. 216 (Amasya) (H.1154)

⁴⁵² BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 170, s. 543 (Çekmece-i Kebir) (H.1154); nr. 169, s. 390 (Çekmece-i Kebir) (H.1154)

⁴⁵³ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 4, s. 93, h. 284 (H.1169)

⁴⁵⁴ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 97, s. 58 (Kütahya) (H.1135)

⁴⁵⁵ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 97, s. 148 (Tokat) (H.1135)

⁴⁵⁶ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 145, s. 134 (Rumeli) (H.1147)

maktûdan çok daha fazla bir yekûn tuttuğunu anlıyoruz. Bu anlaşmazlığın asıl nedeni, enflasyondan dolayı ürün fiyatı arttığında her iki tarafın da zararı üstlenmekten kaçınmasıdır. Nakit olarak aynı miktar ödenmeye devam edildiğinde dirlik mutasarrıfı, aynı olarak ödendiğinde de üretici olan reaya zarar etmektedir. Problem ancak merkezde bulunan Defterhâne-i Âmire'deki defterlere bakılarak, oradaki kayıtlar esas alınarak çözülmektedir⁴⁵⁷.

Toplanan verginin miktarı ne olursa olsun imparatorluğun çeşitli coğrafyalarında vergiye muhalefet sık sık yaşanıyordu. Sivas Zile'de reayadan bazıları 1/5 öşür vermeye karşı çıkarken⁴⁵⁸; Bursa Mihaliç'te 1/8 öşre muhalefet ediliyordu⁴⁵⁹. Askerlik veya başka bir bahane ile vergiden muaf olduğunu iddia edenlerin fazlalığı, herhangi bir bahanesi olmadığı halde vergi vermeye direnenlerin olması, göç nedeniyle vergi mükellefinin sayısının azalmış olması ya da eşkıyalık, afetler, seferler gibi nedenlerle zor durumda olup vergi vermeye gücü kalmadığından vergisini ödeyemeyenler düşünüldüğünde, bu yüzyılda vergi tahsil etmeye çalışan ehl-i örfün durumunun da, zor şartlar altındaki reayadan daha iyi olmadığı görülmektedir.

1.2. Reayayı Göçe Zorlayan Nedenler

Taşradaki durumun ne kadar sıkıntılı olduğunu gördükten sonra insanları doğrudan göç etmeye iten; tarımsal faaliyetlerini, hayvanlarını, vatanını, toprağını bırakıp onu şehre getiren sebeplerin neler olduğuna bakabiliriz. Bu başlık altında inceleyeceğimiz konu başlıklarının taşradaki göç hareketlerinin itici nedenleri üzerine olduğu, insanların doğrudan sadece İstanbul'a değil en yakın köylere, kasabalara dahi göç ettikleri unutulmamalıdır.

Osmanlı'da büyük çaplı nüfus hareketlerinin bu yüzyıla özgü olmadığını, XVI. ve XVII. yüzyılda çok önemli buhranlar yaşandığını bir önceki bölümde kısaca aktarmıştık. Daha XVI. yüzyılda sistemde ne gibi sıkıntılar olduğu ve bunun sonucunda göçün yaşandığı, ıslahatnâme yazarları tarafından da dile getirilmekteydi. XVII. yüzyıl ıslahatnâme ve tarih yazarları ise beldelerin nasıl harap olduğunu ve boşaldığını ifade

⁴⁵⁷ Mustafa Karazeybek, "Ahkâm Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yaşanan Problemler: Erzincan Örneği", *Tarih Okulu Dergisi*, c. 11, sy. 34, (2018), s. 255.

⁴⁵⁸ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 124 (Zile) (H.1158)

⁴⁵⁹ BOA, ADVNS.AHK.A.d., nr. 16, s. 95 (Mihaliç) (H.1162)

ediyorlardı. Devlet için velinimet olan halk kaçıyor, genel olarak nüfus kaybı ve büyük bir vergi kaybı yaşanıyordu.

XVI. yüzyılın sonunda Avrupa ve Osmanlı'yı etkileyen ekonomik krizin ve uzun savaşların etkisiyle artan nakit ihtiyacı, temel bir dönüşüme doğru devleti sürüklemişti. Mansıplara tevcihte alınan paralar, akçedeki değer kaybı ve fiyatlardaki aşırı yükseliş bu kişilerin vergi mükelleflerine baskısıyla sonuçlanmıştı. Timar sisteminin yerine, nakit ihtiyacına cevap veren iltizam ve malikâne usulünün tercih edilmeye başlanması ise tüm toprak rejimini ve buna bağlı askerî mekanizmadaki dengeleri değiştirmişti. Bu dönemde kaydedilen nüfus artışı da ekilebilir topraktan fazla olduğu için genç işsizlerin sayısı hızla artmaktaydı. Diğer yandan baskı altındaki fakir reaya hem vergiden kaçmak hem de klasik sistemin aksine mîrî vasıftan çıkıp mülk haline gelmeye başlayan toprak rejiminde tarım dışı faaliyetlere yönelmek zorunda kaldığından vergiden muaf olan askerî zümreye geçmek gibi çıkış yollarını deniyorlardı. Yine klasik sistemde böyle bir geçiş mümkün değilken hem değişen askerî teknoloji ile daha fazla piyade askere hem de sürekli savaşlar ile çok daha fazla insan kaynağına ihtiyaç duyan devlet için bu geçiş önlenemez hatta istenir bir hâle gelmişti. Böylece önceden çiftçi iken toprağını bırakıp kaçan kişiler ya da işsiz olan kişiler herhangi bir eğitim almadan ya bir şekilde yeniçeri yazılıyor ya da bir paşanın kapısında sekban birliğine dâhil oluyordu. Yeniçeri sayısının artması maaş ödemelerinin artması anlamına geldiği için bu durum zaten yorgun olan Hazine'nin belini daha da bükerken, kalabalık kapı halkı da onları beslemek zorunda olan paşaların belini büküyordu. Her iki aktör de çareyi reayadan daha fazla vergi almakta bulmuştu. Ancak bu yeni askerî politikalarla birlikte yeni sorunlar da başlamıştı. Yeniçerilik sadece kâğıt üzerinde kalıyor, savaş meydanında bu kadar asker bulunmuyordu. Ya cepheden kaçıyor ya da hiç gelmiyorlardı. Taşrada hiç olmadığı kadar çok yeniçeri varken bunlar başka başka işlerle ilgileniyorlardı. Sekbanlar da ya kaçıyor ya hiç gelmiyor ya da daha önemli bir sorun olarak savaşız zamanlarda etrafa dağılıyorlardı. Dolayısıyla bu kişilerin savaşız zamanlarda da beslenmesini yine paşalar yani aslında reaya üstlenmek zorunda kalmıştı. Üstelik reyanın ateşli silahlara ulaşımı hiç olmadığı kadar kolaylaşmıştı. Silahlı bunca gencin etrafa dağılması ise insanlarda bir de can ve mal korkusuna neden olmuş, türeyen levendat eşkıyası nedeniyle güvenlik kalmamış, ticaret de aksamaya başlamıştı. Sonuç olarak reyanın göç etmekten başka çaresi kalmıyordu.

Buradan hareketle XVIII. yüzyılda gerçekleşen göçlerin nedenlerinin yalnızca bu yüzyılda aranamayacağını, sistemi sarsan sorunların köklerinin çok daha eski olduğunu

belirtmemiz gerekir. Bu tespitten sonra XVIII. yüzyıl için öne çıkan etkenlere bakabiliriz. Osmanlı Arşivi'nde göçün nedenlerini aydınlatmamıza yardımcı olacak, XVIII. yüzyılda Anadolu ve Rumeli'deki reayanın durumunu, merkez ve taşra arasındaki ilişkileri, askeri ve ekonomik gelişmelerin onlar üzerindeki etkisini ihtiva eden çok sayıda kayıt mevcuttur. Bu noktada özellikle *Şikâyet Defterleri*, *Ahkâm Defterleri* ve *Mühimme Defterleri* içerdikleri çok sayıda sosyal içerikli kayıt ile reayanın durumunu görebilmemiz için birinci derecede kaynaklardır.

Elde edilen verilere göre göçün nedenleri konusunda belgelerin iki noktada yoğunlaştığı fark edilir. Birincisi *haksız alınan ya da halkın tahammülünün üzerinde artan vergiler*; ikincisi de *nizamın bozulduğu ve asayişin sağlanamadığı taşrada yaşanan eşkıyalık olayları, yani can ve mal güvenliği kaygısı*. Her iki neden de temelde savaşların etkisiyle yaşanıyordu. Devlet ardı ardına yapılan savaşlar nedeniyle reayadan hem bedenen hem de malî olarak sonu gelmez bir şekilde istekte bulunuyordu. Reaya, tahammülünü aşan vergiler ve asker adı altında gezenlerin eşkıyalığı nedeniyle eziliyordu. Savaşlarla artan masraflar bir yana, bu zamanda ülkenin vali ve sancakbeği gibi devlet otoritesini temsil eden idarecilerden yoksun olması eşkıyalık faaliyetleri için uygun bir ortam hazırlıyordu. Bir başka deyişle devlet reayayı nefes alamayacak duruma getirmişti. Çünkü Hazine için para arayışını yalnızca tek bir kaynağa yöneltmişti. Üstelik reayanın tek sahibi ve koruyucusu kendisi iken şimdi onu taşradaki yerel güçlerin eline bırakmıştı. Zira yaşanan dönüşüm ile merkezî otoritesi zayıflarken yerel güçler, güçlerine güç katmıştı. Büyük hanedanlar doğmuş, hatta bunların resmiyet kazanması ile devlet bizzat kendilerinden vergi tahsili, asker tahriri, bölge idaresi gibi konularda yardım alır hâle gelmişti. Şimdi saydığımız nedenlere biraz daha yakından bakalım.

1.2.1. Haksız Vergi Talepleri

Haksız vergiden kasıt, reayanın aslında ödemesi gerekmezken, kanunsuz bir şekilde ondan tahsil edilmeye çalışılan vergilerdir. Dolayısıyla burada farklı sebepler söz konusu olabilir. Genel olarak ise bu durumun yaşanmasının iki sebebi vardı: Ya *ehl-i ʿorf*'ün hukuksuz vergi tahsil etmeye çalışması ya da reayanın *sahib-i raiyyetle* veya üçüncü bir aktör ile aralarında yaşanan anlaşmazlıklar.

1.2.1.1. Ehl-i Örf

Ehl-i örf, Osmanlı Devleti'nde padişahın icraî, idarî ve askerî yetkilerini temsil eden, ulemâ dışında kalan görevlilerdir⁴⁶⁰. Bu kişilerin reayadan hukuksuz vergi, hizmet, mal vs. taleplerini ehl-i örfün zulmü olarak değerlendirebiliriz. Bu zulmü de yine kendi içerisinde katagorize etmek mümkün: Raiyyet olmayanlardan ya da kendi reayası olmayanlardan vergi talep edenler ile tekâlifini ödemesine rağmen kanuna aykırı şekilde tekrar vergi talep edenler. Bu baskı, reayanın bir süre sonra göç etmesine neden olabilecek bir etki yaratmaktaydı ki kaydettiğimiz belgelerin çoğunda bu tarz bir şikâyetten dolayı “*perâkende ve perişân*” olan reayadan bahsedilerek göçe neden olduğu ya da böyle giderse göç etmelerine neden olacağı vurgulanmaktadır.

Merkezden gönderilen fermânlarda ve adaletnâmelerde ehl-i örfün zulmü hakkında sıkça uyarılar yapılmaktadır. İstanbul'un aşırı kalabalıklaşmaması (*müzahame*) ve taşra vilayetlerin mamur olmasının, herkesin vergilerini kolaylıkla ödeyebilmesine (*sühulet ve vüs'at üzere*) bağlı olduğu hatırlatılmaktadır. Göçün arttığı dönemlerde yapılan tehditlerin dili de sertleşmektedir. Zira göçmenler yakalandıklarında bölgenin vali, kadı, naib, âyan ya da murabahacının zulmüne dayanamayarak geldiklerini söylemektedirler. 1747'de Rumeli ve Anadolu'nun bütün kollarına gönderilen bir fermânla, gelen göçmenler yakalanıp sorgulandığında eğer vali, kadı, âyan ya da murabahacıdan şikâyet ederlerse, durumun gizlice araştırılması emredildi. İddialar doğruysa ceza, bahsi geçen şahsın mevkiine göre değişecekti. Bu kişi eğer vali ise ağır şekilde cezalandırılması, kadı ise azledilmesi, hatta mülazemet ile yetinmeyerek (*ceride-i kuzattan istimhal*) hapsedilmesi, âyan ve mürabahacı gruplarından ise sorgusuz sualsiz katledilmeleri, mal ve emlaklarının müsadere edilmesi emredildi⁴⁶¹.

Yine tüm kollara gönderilen adaletnâmelerde reayanın her türlü mezalimden korunması emredilirken, köy köy gezip çeşitli bahaneler ile haksız yere fukaranın cezalandırılmaması belirtiliyordu. Vezir ve mîrimîrânların haslarının gelirleri ile yetinmeleri gerekirken, bir süredir bir bahane ile reayanın ziraati bırakıp yurtlarını terk ettikleri ve İstanbul'a gelip yerleştikleri ihbarları nedeniyle mezalimi sona erdirmeleri ifade ediliyordu⁴⁶². Özellikle sefer dönemlerinde vüzera, mîrimîrân, zabitan, voyvoda ve

⁴⁶⁰ Mehmet İpşirli, “Ehl-i Örf”, *TDVİA*, c. 10, İstanbul 1994, s. 519-520.

⁴⁶¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 136-137 (H.1160); Bursa Şer'iyye Sicili (Br. ŞS.), nr. B168, s. 32a (H.1160); Ankara Şer'iyye Sicili (Ank. ŞS.), nr. 130, s. 61a (H.1160); Edirne Şer'iyye Sicili (Edr. ŞS.), nr. 140, s. 75a (H.1160)

⁴⁶² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 163, s. 147 (H.1177)

diğer görevlilerin de mezalime yönelmeleri nedeniyle görevli valiye her birini gözlemlemesi, vazifesini suistimal edenleri, mal-mülk edinmek için halkı soymaya kalkanları, imdâd-ı seferiyye ve hazariyyelerine kanaat etmeyerek etraftan çeşitli adlar altında para (*tekâlif-i şakka/salgun*) toplayanları araştırarak zulmün sona erdirilmesi emrediliyordu⁴⁶³.

Ehl-i örfün zulmünü, kanunlara aykırı taleplerini İstanbul'a gelen göçmenler de dile getiriyorlardı. Hatta mîrimîrân, vüzera gibi askerî zümrenin gelip geçerken masraflarının kendilerine ödetilmesinden de şikâyetçiydiler⁴⁶⁴.

a) Tekâlif Alınması Gerekmeyenlerden Ehl-i Örfün Haksız Vergi Talebi

“Tekâlif alınması icap etmeyenler” sözüyle raiyyet olmayanlar⁴⁶⁵, vergiden muaf askerî sınıftan olanlar⁴⁶⁶ ya da başka bir sipahinin reayası olanlar kastedilmektedir⁴⁶⁷. Bunun dışında çok önceleri topraklarını terk etmiş, başka bir köyde, kasabada, askerî çiftlikte ya da şehirde kayıtlı olmuşken eski sipahinin çıkagelip vergi istediği durumlar da yaşanmıştır⁴⁶⁸. Zabıtları, sipahileri ya da subaşları tarafından “Siz bizim *re ‘âyâmsınız*”, “Siz *mukaddem benim re ‘âyâmdınız*”, “*Baban ve deden benim re ‘âyâmdı*” gibi ifadelerle tekâlif istenip, bu kişiler rencide edilmişlerdir.

⁴⁶³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 166, s. 315 (H.1189)

⁴⁶⁴ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 176 (Kayseri) (H.1159)

⁴⁶⁵ Konuyla ilgili bazı örnek belgeler: BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 41, s. 333 (Gönye) (H.1116); nr. 53, s. 30 (Karaman) (H.1121); nr. 56, s. 42 (Eceabad) (H.1122); nr. 70, s. 24 (Deyram) (H.1128); nr. 116, s. 55-107 (Çorlu) (H.1140); nr. 129, s. 189 (Ülgün) (H.1144); nr. 131, s. 208 (Misis) (H.1143); nr. 142, s. 385 (Ferecik) (H.1146); nr. 152, s. 31 (Göl-i Daday) (H.1149); nr. 153, s. 136 (Alaiye) (H.1150); nr. 169, s. 81 (Danışmend) (H.1154); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 4, s. 205 (Çorum) (H.1164); nr. 5, s. 35 (Sivas) (H.1166); nr. 6, s. 49 (Burgaz) (H.1169); ADVNS.AHK.KR.d., nr. 4, s. 47 (H.1162); nr. 6, s. 23 (Karaman) (H.1168); ADVNS.AHK.ER.d., nr. 1, s. 46 (Karahisar-ı Şarki) (H.1156)

⁴⁶⁶ Konuyla ilgili bazı örnek belgeler: BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 116, s. 245 (Sivas) (H.1140); nr. 151, s. 53 (Rumeli), (H.1148); nr. 170, s. 138 (Kars) (H.1154); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 111 (Sivas) (H.1158); nr. 7, s. 90 (Sivas) (H.1171); ADVNS.AHK.ER.d., nr. 3, s. 21 (Erzurum) (H.1171); ADVNS.AHK.KR.d., nr. 6, s. 261 (Karaman) (H.1169)

⁴⁶⁷ Konuyla ilgili bazı örnek belgeler: BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 94, s. 111 (Kesriye) (H.1134); nr. 114, s. 490 (Sivas) (H.1140); nr. 119, s. 219 (Anadolu) (H.1141); nr. 121, s. 68 (Erzurum) (H.1142); ADVNS.AHK.ER.d., nr. 1, s. 64 (Erzurum) (H.1157); ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 29 (Karaman) (H.1157); nr. 6, s. 47 (Karaman) (H.1167); nr. 7, s. 291 (Karaman) (H.1172); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 24 (Yeniil) (H.1155)

⁴⁶⁸ Konuyla ilgili bazı örnek belgeler: BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 50, s. 261 (Anadolu) (H.1120); nr. 140, s. 244 (Karlılı) (H.1145); nr. 172, s. 162 (Uşak) (H.1155); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 115 (Sivas) (H.1160); nr. 7, s. 169 (Sivas) (H.1172); ADVNS.AHK.TR.d., nr. 1, s. 88 (Gümüşhane) (H.1161); ADVNS.AHK.ER.d., nr. 1, s. 89 (Erzurum) (H.1157); ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 107 (Bozkır) (H.1158); nr. 4, s. 96 (Akşehir) (H.1164); nr. 5, s. 35 (Karaman) (H.1165); BOA, ADVNS.AHK.A.d., nr. 3, s. 154 (Taşköprü) (H.1156)

Göç durumu vaki olduğunda karışıklığın ve hak iddialarının ortaya çıkması zaten olağandı. Bu aynı zamanda haksız baskı kuracak kişi için bir fırsat olarak görülebilirdi⁴⁶⁹. Ancak aradan geçen çok uzun süreler de söz konusuydu. 150 yıl sonra “Sizin dedeniz *sâbika bizim timarımız karyesinde sâkinmiş, siz de bizim ra’iyyet oğullarından olmuş olursunuz, sizi kaldırırız ve ispençe alırız*” diye iddiada bulunanların davayı kazanma ihtimallerinin neredeyse hiç olduğunu tahmin etmek zor değil⁴⁷⁰.

Göç söz konusu değilken, haksız ya da yanlış anlaşılma nedeniyle böyle bir iddia ortaya atılıp reayaya baskı uygulanması da yaşanan hadiselerdendi. Benzer bir durumda kullanılan “Sizler *karye-i mezbûrun defterde mukayyed ra’iyyet ve ra’iyyeti oğullarından imişsiz*” ifadesi, bundan zaten kendisinin de sonradan haberdar olduğunu ya da uydurduğunu ele veriyor⁴⁷¹. Eğer bu kişilere ödeme yaparlarsa bu defa kendi sipahileri haklı olarak tekrar isteyecekti. Devlet, sipahiler arasındaki anlaşmazlıklarda mağduriyet yaşanmaması için kanunu, reayanın lehine belirlemişti. Buna göre, bir başka sipahi gelip öşürlerini zorla aldığında, asıl sipahileri de gelip öşrü tekrar istediğinde, bunun reayadan değil, haksız olarak alandan istenmesi fermân olunmuştu⁴⁷².

Vergi alınması gerekmeyen diğer bir grup da bunun karşılığında devlete hizmet edenlerdi. Örneğin derbenciler bu gruptandılar. Ancak sipahiler vergiden kaçıp derbendci olanlardan dahi cedlerinin kendi reayası olduğunu söyleyerek vergi talebinde bulunabiliyorlardı⁴⁷³. Bunun dışında, köyde tekâlif alınması icap eden hiçbir emlakı olamayan kişiler de olabilirdi⁴⁷⁴. Bu durum avâız için geçerli olduğu gibi çift konusunda da yanlış uygulamalara sebebiyet verebiliyordu. Bu nedenle kanunnâmelerde, bir kişinin

⁴⁶⁹ Üsküdar Atik Valide Sultan evkaf reayasından bazıları bulundukları karyeden başka bir karyeye göç edip burada emlak ve arazi sahibi olduklarında, karyenin defterli reayası olmamalarına rağmen sipahilerinin “siz benim timarımın defterlü re’âyâsındansız” diye rûsûm talep etmesi şikâyet edilmiştir. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 131, s. 491 (H.1143)]

⁴⁷⁰ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 151, s. 85 (Rumeli) (H.1148)

⁴⁷¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 169, s. 81 (Danişmendli) (H.1154); Bir diğer örnekte vakfın zabiti defterlerinde kayıtlı olmayan bir köye gelip “*karyenizde vakfın reayası var imiş rûsûm-ı ra’iyyet alırım ve mukaddem gelen vakfın zabiti tekaüdlük namıyla bir mikdar akçe vermişsiz bana dahi tekaüdlük namıyla bir mikdar akçe verin*” diyerek ahaliye baskı yapmıştır. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 59, s. 108 (Anadolu) (H.1124)]

⁴⁷² III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 11, s. 127.

⁴⁷³ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 94, s. 377 (Anadolu) (H.1134)

⁴⁷⁴ Konuyla ilgili bazı örnek belgeler: BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 74, s. 24 (Üsküdar) (H.1129); nr. 109, s. 259 (Bolu) (H.1139); nr. 124, s. 139 (Trabzon) (H.1142); nr. 137, s. 3 (Silistre) (H.1145); nr. 151, s. 70 (Ohri) (H.1148); nr. 152, s. 94 (Divriği) (H.1149); nr. 155, s. 126 (İznikmid) (H.1149); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 162 (Darende) (H.1155); nr. 2, s. 46 (Divriği) (H.1157); nr. 5, s. 72 (Sivas) (H.1166); nr. 7, s. 211 (Ladin) (H.1172); ADVNS.AHK.ER.d., nr. 1, s. 4 (Erzurum) (H.1162); nr. 3, s. 47 (Erzurum) (H.1163); ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 23 (Aksaray) (H.1157); nr. 4, s. 20 (Karaman) (H.1162); ADVNS.AHK.A.d., nr. 3, s. 40 (Tahtalı) (H.1156)

tasarrufunda bir yer yokken defterde üzerine çift yazıldı diye kendisine baskı yapılamayacağı, bu konuda deftere değil fiiliyata itibar olunacağı belirtilmişti⁴⁷⁵.

Tekâlif alınması icap etmeyen bir diğer grup da -bu durum vergi çeşidine ve zamana göre değişebiliyordu- asker taifesidir ki Osmanlı'da buna hem idarî hem de bilfiil askerlik hizmetini ifa edenler dâhildi. Zaman zaman bu kişilerden vergi istenmesi şikâyet konusu olmuştu. Ancak asker olduğunu sağlam delillerle kanıtlaması da önemliydi. Zira bu dönemde askerlik iddiası ile vergi vermekten kurtulmaya çalışanlarla oldukça sık karşılaşılıyordu. Öte yandan çiftçiler ile askerlik arasında artık o kadar keskin sınırlar da yoktu. Dolayısıyla bu kişiler gerçekten askerliğe geçmiş, sefere gitmiş kişiler de olabilirdi. Bu dönemde özellikle İran Savaşları sırasında devlet, asker ihtiyacını karşılamak için halkın arasından eli silah tutan, harbe kadir gençleri de savaş meydanına götürmekte bir beis artık görmüyordu⁴⁷⁶. Bu durumda gerçekten sefere giden askerler mağdur olabiliyordu. Örneğin bir cebeci, defterde kayıtlı raiyyetden değilken malikâne mutasarrıfı kendisinden vergi talep etmiş⁴⁷⁷; gerçekten yeniçeri olan birkaç kişiye köy ahalisinden bazı kişiler, karye zabitiyle anlaşarak vergi konusunda baskı yapmışlardı⁴⁷⁸. Bir başka örnek Rusya, Avusturya, Mora ve İran seferlerine katılmış, serdengeçti ağalarından bir yeniçeriyle ilgilidir. Bu asker bir ara esir kalmışken Erzurum'daki karye zabiti, tekâlif gerektirecek emlağı olmamasına rağmen ailesinden vergi isteyerek onlara zulmetmişti⁴⁷⁹.

Bir diğer muaf grup da Hz. Muhammed'in (s.a.v.) soyundan gelen seyyid⁴⁸⁰ ve şeriflerdi⁴⁸¹. Bir belgeye göre böyle bir ailenin ellerinde İstanbul kassamından⁴⁸² alınan hüccet ve temessük bulunmasına rağmen kendi maişetleri için besledikleri 155 baş koyundan kanunsuz olarak vergi talep edilmişti⁴⁸³.

⁴⁷⁵ “Tasarrufunda yer yoğ iken babanın ve senin üzerinde çift resmi yazılmış dediklerinde ol vech ile dahl iden sipahinin toprağında yeri yoğ ise mücerred deftere yazılmışdır deyü dahl olunmak câiz değildir. Bu babda deftere itibar yokdur. Amel olunan tasarrufdur, yerin bi'l-fiil hâlî durursa alınur.” (II. Selim Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, ktp. 7, s. 340)

⁴⁷⁶ Anadolu'nun sol ve orta kolları ve yemin ve yesarında vaki olan kadılara, naiblere ve kethüdayerlerine: Tebriz canibi seraskeri Ahmed Paşa'nın maiyetine memur edilmek üzere tahriri fermân olunan bin nefer sipah terakkili neferatının, kaza ve köylerde bulunan istenilen şartlara sahip gençlerden seçilerek vakit geçirmeden Tebriz'e gönderilmesi. [BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 136, h. 995 (H.1143)]

⁴⁷⁷ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 121, s. 100 (Boyabad) (H.1141)

⁴⁷⁸ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 143, s. 223 (Tokat) (H.1146); Başka bir örnek: ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 440 (Sivas) (H.1159)

⁴⁷⁹ BOA, ADVNS.AHK.ER.d., nr. 1, s. 2 (Erzurum) (H.1155)

⁴⁸⁰ Hz. Hüseyin soyundan gelenler.

⁴⁸¹ Hz. Hasan soyundan gelenler.

⁴⁸² BOA, ADVNS.AHK.ER.d., nr. 3, s. 296 (Kars) (H.1169)

⁴⁸³ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 5, s. 28 (Bozkır) (H.1165)

Konuyla ilgili belgelerin yoğunluğuna ve dağılımına baktığımızda XVIII. yüzyılın başlarından itibaren genel olarak sıkça bu tarz şikâyetlerin yaşandığını, yüzyılın ortalarına doğru ise bir artış olduğunu görüyoruz. Bu da yaşanan savaşların etkisiyle olmalıdır.

b) Alması Gereken Vergiden Fazlasını Toplayan Ehl-i Örf (Devr ve Salgunlar)

Reayanın durumu ve şikâyetleri ile ilgili kaydettiğimiz belgelerde yekûnu en fazla tutan konulardan biri, reayadan kanunsuz olarak fazla tekâlif talebidir. Mutasarrıflar, voyvodalar, subaşılar, zabitler, sipahiler, zaimler, müstelzimler, mütesellimler, âyanlar ve çavuşlar gibi vergi toplamaya yetkili olanların defterde yazılan miktara kanaat etmeyerek halktan kanuna aykırı olarak ziyade tekâlif talep etmesinin halkı perişan ettiği ve dağılmalarına, göç etmelerine neden olduğu açıkça belirtilmektedir. Örneğin kendisine ayrılan yeri zabta kanaat etmeyip başka yerlere müdahalede bulunanlar, toprak vergisi ile yetinmesi gerekirken bir de mahsulünden vergi isteyenler, mahsulünden aldığı vergi oranını az bulup fazlasını isteyenler, çeşitli adlar adı altında hukuksuz tekâlif istekleri ile halkı iyice bunaltmışlardı⁴⁸⁴. Burada özellikle *tekâlif* kelimesini kullanıyoruz, çünkü çoğunlukla vergi, akçe cinsinden olmakla birlikte hizmet ya da başka talepler de olabiliyordu. Âyanın, sipahi ya da zabitlerin bu yönde talepleri ile rencide olanların şikâyetleri bir hayli fazladır⁴⁸⁵. Oysa kanunnâmelerde sipahi ile reaya arasındaki ilişkilerde reaya tanınan haklar açıkça kaydedilmiştir. Örneğin reayanın öşrünü bir günlükten fazla mesafede olan anbara iletmesi *bid'at-ı ma'rûfed*den kabul edilmiştir⁴⁸⁶. Ya da sipahinin reaya zorla ev yaptırması yasaktır⁴⁸⁷. Beğlerbeği ve sancakbeği için arpa, otluk, saman, odun gibi nesneler talep olunmaması, zeametlere asla salgun salınmaması emredilmiştir⁴⁸⁸.

⁴⁸⁴ Konuyla ilgili bazı örnek belgeler: BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 41, s. 39 (Kuşadası) (H.1116); nr. 47, s. 97 (Arapgir) (H.1119); nr. 50, s. 60 (Rumeli) (H.1119); nr. 65, s. 2 (Rumeli) (H.1126); nr. 70, s. 103 (Erzurum) (H.1128); nr. 103, s. 4 (Divriği) (H.1136); nr. 119, s. 235 (Ohri) (H.1141); nr. 121, s. 215 (Bolu) (H.1142); nr. 124 s. 13 (Rumeli) (H.1142); nr. 129, s. 83 (İlbasan) (H.1144); nr. 131, s. 35 (Kayseri) (H.1144); nr. 137, s. 32 (Viranşehir) (H.1145); nr. 145, s. 241 (Baba-yı Atik) (H.1147); nr. 167, s. 57 (Seferihisar) (H.1154); nr. 184 s. 43 (Sivas) (H.1185)

⁴⁸⁵ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 106 s. 26 (Rumeli) (H.1137); nr. 103 s. 266 (Evlâd-ı Fâtihan) (H.1137)

⁴⁸⁶ “Ra’iyyet sipahinin öşrini anbara iledüp ve hisar erlerinin hisara iletmek reaya üzerine bidat-ı ma’rûfedir. Ammâ mesafe bir günlükden ziyâde olsa defan lil-harec teklif olunmaya deyü emr olunmuşdur. Heman köylerde olan anbara iletürler.” (II. Selim Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, ktp. 7, s. 353)

⁴⁸⁷ “Ra’iyyet süvariye ev yapmak gayr-ı mezkurdur.” (II. Selim Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, ktp. 7, s. 353)

⁴⁸⁸ “Beğlerbeği ve sancakbeği çün arpa, otluk, saman, odun ve sair nesne taleb olundukda zeametlere asla salgun salınmayup serbest olmayanlardan taleb oluna.” (III. Murad Devri Eyâlet Kanunnâmeler, ktp. 8 s. 460)

Burada bahsettiğimiz talep kelimesi de bizi yanıltabilir. Zira her zaman talep etmekle kalmıyor, gücü olanlar eşkıyalığa varan bir tavırla, zorla tahsil ediyorlardı. Örneğin 1745'te Karaman valisinin hizmetindeki bir kişi, 500 süvari ile köylülerin evlerinde 8-10 gün konaklayıp erzaklarını almışlardı. Üstelik köylüleri kendilerine hizmet ettirip, teftiş gibi bahaneler ile akçelerini almış, hayli zulmetmişlerdi. Sonunda köy halkının çoğunun perakende oldukları bildirilmişti. Ayrıca bu olayın üzerine bir defa daha 400 süvari ile aynı köyü bastıkları ve kalanların da bu nedenle dağıldıkları iletilmişti⁴⁸⁹. Valiler hem emirleri altında bulunan kalabalık silahlı, atlı adamları kullanarak baskınlar yapabiliyor, isteklerini zorla yaptırabiliyor hem de makamlarını kullanarak ücretsiz ihtiyaçlarını karşılayıp, vergi adı altında para toplayabiliyorlardı. Bu vergileri çok kolay kılıfına da uydurabiliyorlardı⁴⁹⁰.

Yalnızca valiler değil her makamdan görevliler görevlerini ve güçlerini suistimal edebiliyorlardı⁴⁹¹. Meselâ 1743'te Sivas'ta bir köy halkına eziyet eden zaimin yaptıkları saymakla bitmiyordu. Halk 1/5 öşürlerini öderken buna kanaat etmeyen zaim 15-20 atlıyla köyü basıp ücretsiz yiyecek ve içeceklerini almış yine ücretsiz halkı kendine hizmet ettirmiş ve çeşitli bahanelerle defterden ziyade akçelerini almıştı. Her evden birer kuzu almadıkça hizmetlerini kaldırmayıp her sene *kalemiye akçesi* adı altında 100 guruşlarını, karyenin salyane borcunu hesap etmek için de 1100 akçe almış, nihayet halk çareyi göç etmekte bulmuştu⁴⁹².

Bir malikâne mutasarrıfının 1/8 öşür alımıyla yetinmeyip 1/5 talep etmesi halkın perakende olmasına neden olmuşken⁴⁹³, bir başkası, kaza halkından ücretsiz odun, arpa, saman, koyun, kuzu vs. almış, sefere memur olduğunda her köye katır salyanesi düşmüşken kiminden bir, kiminden iki-üç alıp ve katır bahası ya da sefer harçlığı gibi

⁴⁸⁹ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 125 (Hacıbektaş) (H.1158); Benzer şikâyetler 1732'de Trabzon valisi için yapıldı. 1753'te Sivas valisi için de yapıldı. Sivas valisinin Darende halkından dört yıldır hukuksuz olarak zahire bahası talep ettiği mübaşirler tayin edip cebren tahsil ettiği ve her sene yedişer yüz akçelerini aldığı bildirilmiştir. Bölgenin "sengistan" yani taşlık bir bölge olması ziraat imkânlarını kısıtladığından fakr u zaruret içerisinde olan reyanın perişan ve perakende olduğu ifade edilmiştir. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 137, s. 21 (Trabzon) (H.1144)]; BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 3, s. 290 (Sivas) (H.1162)

⁴⁹⁰ 1744'te ise Amasya kalesindeki muhafız askerler yoklamaları İstanbul'dan gelen müfettiş tarafından yapıldığı halde mübaşir marifetiyle yoklatıp yoklamacı akçesi talep etmişti. [BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 40 (Amasya) (H.1157)]

⁴⁹¹ 1749'da Darende voyvodasının halktan zorla ücretsiz koyun, kuzu, tavuk, arpa, saman vs. zehair toplamasına dair. [BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 28 (Eğin) (H.1155)]; Eğin'de 1742'de voyvodaları yem, yemeklik vs. tekalif-i şakka talep edip zorla tahsil etmişti; Maraş'ta afete uğrayanlardan vergi alınmaması kanunken, 1717'de Rışvan voyvodasının sele veya yangına maruz kalan halktan da vergi istemesi şikâyet edilmiştir. [ADVNS.ŞKT.d., nr. 72, s. 331 (Maraş) (H.1129)]

⁴⁹² BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 96 (Sivas) (H.1156)

⁴⁹³ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 207 (Karaman) (H.1159)

isimler altında fazlaca akçelerini almıştı⁴⁹⁴. Görüldüğü üzere hangi zümreye ait olursa olsun vergi tahsil edenlerin yaptıkları zulümler halkın göç etmesine neden oluyordu⁴⁹⁵. Bu konuda çok sayıda örnek vaka tespit etmiş olsak da her birini burada zikretmek olanaksızdır⁴⁹⁶.

Âyanlar da benzer şikâyetlerin konusu olmuşlardır. Âyanların bazı masraflar için akçe aldıkları ya da vergi tahsilinde onlardan yardım istendiği bilinmektedir. Ancak defterde yazılandan ziyade, kanun dışı vergiler toplamaları da sık karşılaşılan bir durumdur. Kimi zaman bazı zorbalarla işbirliği yaparak zorla akçe almaları,⁴⁹⁷ kimi zaman bölge âyanlarının birbirleriyle yekdil olup tekâlîfe kendileri için zam yapmaları⁴⁹⁸ da yine göçe neden olan olaylar arasındadır. “*Mütegalibe*” olarak da tanımlanan bu zorbalar kendileri için vilayet harcı, paşa harcı vs. bahaneler ile cebren halktan akçe toplamışlardır⁴⁹⁹.

Merkezî yönetimin yapılan şikâyetleri de değerlendirerek ahalinin üzerine, onları göçe zorlayacak böyle bir yük getirilmemesi, tahammüllerinden fazla vergi alınmaması konusunda sık sık emirler göndermesine rağmen, bu durumun önüne bir türlü geçilemediği açıktır. Ancak bunlar yalnızca dava konusu edilenlerdir. Bu nedenle aslında yaşanan, görünenden çok daha fazla olmalıdır. Maaşını ve masraflarını halktan aldığı vergilerle karşılaması gereken görevlinin, “halk karşılayabildiği sürece”, dayanma sınırlarını aşana kadar, onlardan alabildiğini almaya çalıştığı görülüyor. Ayrıca eşkıya gibi bir güce sahip bu kişileri korkusuzca şikâyet edebilmek de hiç kolay değildi⁵⁰⁰.

1718’den sonra tekâlîf-i şakka alınmaması, salgınlar yapılmaması için konulan *imdâd-ı seferiyye* ve *hazariyye* vergileri ile paşalar, tespit edilen miktarda para

⁴⁹⁴ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 142, s. 186 (Divriği) (H.1146)

⁴⁹⁵ Gebze’de zabıt Mehmed Ağa 1719’da 30-40 atıyla köyü basıp mekûlatlarını alıp her ev zahire vermedikçe rahat bırakmamış, göçlerine neden olmuştur. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 84, s. 102 (Anadolu) (H.1131)]

⁴⁹⁶ Örnek bazı belgeler: “[...] *karyeleri mültezimi olanlar kanâ’at eylemediklerinden nâşi ziyâde atlı ile gelüp ehl ü iyâlleriyle ile sâkin oldukları evleri üzerlerine konup meccânen inek, koyun ve kuzu ve arpa ve saman ile bağ ve sâir me’kûlâta ve meşrûbâtı ahz ve yemeklik nâmıyla her birlerinden mahsûl taleb ve cebren ahz ve bunun emsâli zulm ve te’addîlerinin nihâyeti olmayup perâkende ve perişân olmalarına bâ’is [...]*” [BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 7, s. 70 (Beğşehir) (H.1170)]; “[...] *nâm mustahfızlar öşrlerin almaya kanâ’at etmeyüp ziyâde talebiyle te’addî eylediklerinden gayri vakitli ve vakitsiz ziyâde atlı ve adem ile karyelerine varup ehl ü iyâlleriyle sâkin oldukları evleri üzerlerine konup ve sâir nâmıyla ve sâir bahâne ile akçelerin alup bunun emsâli zulm ve te’addîlerinin nihâyeti olmayup perâkende ve perişân olmalarına bâ’is [...]*” [ADVNS.AHK.KR.d., nr. 7, s. 143 (Karaman-Niğde) (H.1171)]

⁴⁹⁷ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 79, s. 98 (Hassa bostancıbaşı) (H.1131)

⁴⁹⁸ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 161, s. 270 (Sivas) (H.1152); nr. 129, s. 243 (Havza) (H.1143)

⁴⁹⁹ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 4, s. 216 (Sivas) (H.1164)

⁵⁰⁰ Mihaliç kazasının Sincan nahiyesi sakinlerinden Köçek Mehmed Yeğeni diye tanınan Seyyid Ömer, ahalinin İstanbul’a gelip Divân-ı Hümâyûn’a şikâyet etmelerine de engel olmuş ve ahaliyi perişan etmişti. [BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 135, h. 642 (H.1141)]

toplayabilecekler ancak çok sayıda levendle devre çıkmayacaklardı. Fakat bu kararlara da uyulmadığı görülüyor. 1723-1727 Şark Seferleri sırasında halk, şakka türü vergilerden perişan olmuştu. 1733 tarihli bir fermâna göre halktan senede birkaç defa çeşitli isimler altında vergi toplanıyor, sefer sırasında bu tahsilat daha da sıklaşıyordu⁵⁰¹. Bizim gözlemlerimize göre de bu şikâyetler yüzyılın başından itibaren sıkça görülmekle beraber özellikle 1730'larda anormal bir artış yaşanmıştır. Taşradan gönderdikleri arzuhalde de kaza ahalileri âyan ve ehl-i örf taifesi tarafından kanunsuz şekilde tekâlif-i şakka talepleri nedeniyle perişan olduklarını ve göç etmek zorunda kalacaklarını bildiriyorlardı⁵⁰².

1.2.1.2. *Ehl-i Şer'*

Kadılar, kazalarda padişah adına hem mülkî amirliği hem belediye başkanlığı hem de hâkimlik makamını temsil eden kişilerdi. Merkezle doğrudan yazışma hakkı bulunan, dolayısıyla herhangi bir yerel yöneticinin etkisinde ve otoritesi altında kalmayarak doğrudan merkezî yönetim ile halk arasında bağımsız bir kanal görevi görmüşlerdi⁵⁰³. Ancak XVIII. yüzyılda ehl-i şer' zümresinin de eski kudreti ve itibarı kalmamıştı. Merkezî otoritenin güç kaybetmesi, kadılara mahalli güçlerin müdahalesinin önünü açmıştı. Kadılar, ellerinde çok sayıda kuvvet bulunan mütesellim, mütegalibe ve âyanların isteklerini yerine getirmek zorunda kalmışlardı. Bu kişiler de kadılarla anlaşarak halkı soymayı alışkanlık edinmişlerdi⁵⁰⁴.

Kadılar aslında ehl-i örfün zulmüne karşı halkın yanında duran, onların bu şikâyetlerini merkeze iletmelerine yardımcı olan ve devlet nazarında da ehl-i örfün güç kazanmasına karşı bir denge unsuru olarak görülen, yerelde merkezî otoriteyi temsil eden kişilerdi. Yaptıkları işlemler karşılığında da belli bir ücret almaktaydılar⁵⁰⁵. Ancak haddi dışında halka zulmeden kadılar da olmuştu. Kadıların her zaman oturageldikleri yerde oturmayıp, devre çıkıp, köy köy gezerek fukara halkın aileleriyle birlikte kaldıkları

⁵⁰¹ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 105-106.

⁵⁰² BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 151 (Karaman) (H.1158); ADVNS.ŞKT.d., nr. 173, s. 69 (Amasya) (H.1159)

⁵⁰³ Şeniz Anbarlı Bozatar, Kanur Alp Demir, "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 6, sy. 10, (2014), s. 71-89.

⁵⁰⁴ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", *Türkler*, c. 13, Ankara 2002, s. 701.

⁵⁰⁵ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVIII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 2007, s. 126.

evlerini zaptedenler ve meccanen onlardan yiyecek, zahire alanlar⁵⁰⁶ ya da arz, imza, hac gibi işlerde kanundan ziyade akçe alanlar olabiliyordu⁵⁰⁷. Bunun gibi kadı zulmü nedeniyle de göç yaşanan bölgeler vardı⁵⁰⁸.

Ahalinin şikâyetçi olduğu bir diğer görevli de kadının yardımcısı naiblerdi. XVIII. yüzyılda kadılar da kendilerine arpalık olarak tevcih edilen kazalara gitmeyerek yerlerine vekilleri olarak naibleri gönderiyorlardı. Ancak bu kişilerin atamalarında da eski sıkı kurallara artık riayet edilmiyordu⁵⁰⁹. Osmanlı Devleti'nde "*yerliden naib olmak memnû' iken*" bu kurala bazı yerlerde uyulmaması, şikâyetleri de beraberinde getirmişti. Naibin dışarıdan değil de yerli olması davalarında tarafsızlığın sağlanmasına, adaletin işlemesine en büyük engel olmuştu. Bölge halkından olan naibin rüşvete meylettği ve rüşvet aldığı kişileri davalarda haklı çıkararak halka zulmettiğine dair şikâyetler geliyordu⁵¹⁰. Üstelik naiblerden de devre çıkıp insanları zor durumda bırakanlar oluyordu⁵¹¹. Dolayısıyla naibin zulmü nedeniyle ahalisi dağılan, göç veren yerler de olmuştu⁵¹².

1.2.2. Nizamın (Kamu Düzeninin) Bozulması

Halkın vergi yükünü arttıran bir diğer neden de yine bizi kısır bir döngüye götüren iç göç meselesiydi. Yani göç veren bir yer için göçün nedeni, göçün ta kendisiydi. Bir bölge halkı çeşitli sebeplerle çiftini çubuğunu bırakıp kayıtlı olduğu bölgeyi terk ettiğinde, bu kişilerin ödemeleri gereken avâriz türü vergi hisseleri kalan kişilerin üzerine yükleniyordu. Dolayısıyla göç eden kişi sayısı arttıkça kalanların üzerindeki yük daha da artıyor, bir süre sonra onlar da dayanamayarak çareyi göç etmekte buluyorlar ve *zincirleme bir göç dalgası* yaşanıyor. Göçün ne kadar arttığını düşünürsek, bu durum hakkında yapılan şikâyetlerin de neden bu kadar çok olduğunu anlayabiliriz. Böyle bir durumun ortaya çıkmasının nedeni, bu vergilerin bireysel olarak değil, reyanın kaydedildiği idari birim adına yekûn olarak tahsil edilmesidir. Bundan dolayı tasarrufunda vergi vermesini gerektiren emlak ve yeri olmasına rağmen avâriz, nüzul, imdâd-ı hazariyye, imdâd-ı seferiyye vs. vergilerini vermeyip bu yükü diğer köy ahalisine

⁵⁰⁶ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 91, s. 62 (Benefşe) (H.1133); Eğin ahalisinin kadıları Fazlullah'tan şikâyetleri üzerine kaza civarındaki Arapgir naibine gönderilen emir. [ADVNS.ŞKT.d., nr. 184, s. 66 (Eğin) (H. 1185)]

⁵⁰⁷ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 29 (Yeniil) (H.1157)

⁵⁰⁸ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 5, s. 284 (Koçhisar) (H.1167)

⁵⁰⁹ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", s. 701.

⁵¹⁰ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 29 (Yeniil) (H.1157); ADVNS.ŞKT.d., nr. 159, s. 17 (Eskiil) (H.1150); ADVNS.ŞKT.d., nr. 151, s. 140 (Filibe) (H.1148); nr. 152, s. 172 (Edirne) (H.1149)

⁵¹¹ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 1, s. 110, h. 480 (H.1156)

⁵¹² BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 174, s. 36 (Zari) (H. 1163)

çektirebiliyorlardı⁵¹³. Ya da bir köyün eşkıya zulmü nedeniyle ahalisinin çoğu dağılıp yalnızca birkaç hâne kaldığında bunlar da tahammüllerinin üzerinde salyane yüklendiğinden takat getiremeyip göç edebiliyordu⁵¹⁴. Dolayısıyla göç veren yerler, bu olumsuz etkiyi daha fazla hissediyorlardı. Bu olay sadece ahalinin bir kısmı göç ettiği ya da ortadan kaybolduğu için yaşanmıyordu. Eğer ahaliden bazıları muaf zümreden olduklarını iddia ediyorsa⁵¹⁵ ya da bir köyde bazı kişiler nüfuz sahibi kişilerin koruması altındaysa ödemeleri gereken miktarı ödemeyerek diğerlerine yüklüyorsa, bu da yine ahalinin göç etmesine sebep olabiliyordu⁵¹⁶.

Bahsettiğimiz domino etkisi kalanlara vergi yüklemek gibi itici nedenlerle olabildiği gibi hedef bölgenin çekici nedenleriyle de olabiliyordu. Özellikle de şehirler söz konusu olduğunda. Bu dönemde göç hareketleri civar köy, kasaba, askerî çiftliklere doğru olabildiği gibi şehirlere ve özellikle İstanbul'a olmaktadır. Bir bölge ahalisi giden kişilerin vergiden kurtulduklarını ve İstanbul'da iş bulup para kazandıklarını gördüğünde, bu durum onları da etkiliyordu. Gönderilen hükümlere baktığımızda da göçün bu şekilde geride kalanlara da sirayet ettiği bildiriliyor ya da sirayet etmesi muhtemel olduğu için gelenlerin vatanlarına geri gönderilmeleri emrediliyordu⁵¹⁷. Hatta ahali, “onlar gelmezse biz de gideriz” diye tehditvâri arzuhaller dahi gönderebiliyordu⁵¹⁸.

Şehrin çekiciliği konusunda şehirlerde ve kırsal bölgelerde yaşayanların vergi yüklerinin karşılaştırmasına da bakabiliriz. Bu konuda M. Akdağ'ın verdiği rakamlar dikkat çekicidir. Yazar yöneticilerin bu konuda adalet gözetmemiş olduğunu belirtir. Her

⁵¹³ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 158, s. 6 (Üsküdar) (H.1150)

⁵¹⁴ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 140, s. 386 (Yeniil) (H.1145)

⁵¹⁵ Koçhisar Gerede (?) kazasına bağlı hanekeş ahali, kazaya bağlı 25 karye olup 15 adet avarızhane olmasına rağmen bazılarının vergiden muaf olduklarına dair ellerinde emir olduğunu iddia ederek imdad-ı seferiyye, deve, katır vs. tekâlifi ödemeyerek kalanların üzerlerine yüklemelerinden yakınmışlardır. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 106, s. 196 (H.1138)]

⁵¹⁶ Niksar ahalisinden bazıları ise kaza sakinlerinden sipahi vs. vergiden muaf kişilerin kendi tekâliflerini bunların üzerlerine yüklemelerinden dolayı göç etmek zorunda kalmışlardır [BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 6, s. 331 (H.1170)]; Görice'de bir karye kocabaşısı bazı zimmîlerin üzerine musallat olup, tevziat zamanında başka yerlerde olup kendi himayelerinde olan bazı zimmîlerin hisselerini de bunlara çektirmeye çalışmıştır. [ADVNS.ŞKT.d., nr. 91, s. 23 (Görice) (H.1133)]

⁵¹⁷ Üsküdar Şer'iyye Sicili (Ü.ŞS.), nr. 400, s. 89a-b (H.1153); Ü.ŞS., nr. 386, s. 89b (H.1145); “[...] Vilâyet-i Anadolu'da ve Rumeli'de vâkı' kasabât ve kurâ ahâlilerinden ve re'âyâ ve berâyâ makûlesinden olanların niceleri birer müddet gelüp İstanbul'da rençberlik ve ba'zı bey' ü şirâ ile kesb ü kâr ve intizâ tisyâr eylediklerinden kat'ı nizâ tekâlifden dahi halâslarını müşâhede eylediklerinde bu hâlde ekserine sirâyet etmeğin [...]” [Ü.ŞS., nr. 386, s. 94a (H.1145)]; Trabzon Şer'iyye Sicili (Trb. ŞS.), nr. 1898 (84), s. 42b (H.1147); Çankırı Şer'iyye Sicili (Çnk. ŞS.), nr. 9, s. 30b (H.1145); Ank. ŞS., nr. 115, s. 77a (H.1148)

⁵¹⁸ BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 130-119 (H.1161); S. Faroqi, reayanın göç tehdidini ellerindeki pazarlık kozları olarak değerlendirir. Firar etme tehdidinde bulunduklarında, niyetlerini sadece yazıya dökmekle bile yetkililere bir bakıma kafa tuttuklarını belirtir. (Suraiya Faroqi, *Devletle Başa Çıkmak*, çev. Hamide Koyukan Bejsovec, İstanbul 2016, s. 69-70)

şeyden önce köylünün vermesi gereken raiyyet rûsûmu şehirli için geçerli değildir. Devletin üründen aldığı vergi de %12'den başlayıp %50'ye kadar çıkabiliyordu. Raiyyet rûsûmuyla birlikte vergiler, köylünün kazancının %50'sini buluyordu. Buna karşın şehirli en fazla %10 vergi ödüyor hatta bazen hiç ödemiyorlardı⁵¹⁹.

Özellikle bazı bölgelerden İstanbul'a göç yoğunlaşmaya başladığında, memleketliler arasındaki mevcut ilişkiler ağı içerisinde, o bölgelerden göç etmeye karar veren kişiler için de hedef şehir aynı oluyordu. Bu nedenle kimi şehirlerin hep aynı bölgelerden göç alması tesadüfi değildir. Gelen göçmenler bir süre sonra ailelerini de yanlarına almak istiyorlar, bunun için izin almak ya da gizlice getirmek gibi her yolu deniyorlardı⁵²⁰. Bazen kendileri ve aileleri yetmez gibi geride kalan akrabaları ile birlikte 7-8 hâne birden yola çıkıyorlardı⁵²¹. Bu da geride kalan halkın dikkatini çekiyor, durumun onlara da sirayet etmesine neden oluyordu. Bu nedenle ev göçü yani çoluk-çocuk yapılan göçler ve kadınların gelmesi kesinlikle istenmiyordu. Kimi zaman göçmenlerin bu yöndeki teşebbüslerine mütegalibeden bazılarının yardım ettikleri, buna müsaade ettikleri ihbar edilmekteydi⁵²². Hatta zevcelerini İstanbul'a getirebilmek için yüklü miktarda rüşvet dahi vermekteydiler⁵²³. Nakil için de kiracı denen aracılar tutuyorlardı⁵²⁴.

Özellikle Sivas'ın Eğin kazasından İstanbul'a bu manada pek çok ev göçünün yaşandığı, kalanların da artık vergiye takat getiremeyerek dağılmaya başladıklarına dair sık sık şikâyetler geliyordu. Ancak mevcut yasağa rağmen geride kalan eşinin perişan olduğunu bildirerek İstanbul'a nakledilmesine engel olunmaması için yol emri alabilenler de olabiliyordu. Halk ise bunu engelleyebilmek için davalar açıyordu⁵²⁵. Eğin'den merkeze ulaşan arzuhallerde ailelerini İstanbul'a nakletmek için göçmenlerin bir şekilde yol emri alabildiklerini, bu nedenle karyenin harabe kaldığını, artık ödemeleri gereken vergiyi ödemeye güçleri kalmadığını belirterek bu kişilerin ellerindeki izin belgelerine itibar edilmemesini ve bu göçü engellemelerini istemişlerdi⁵²⁶.

⁵¹⁹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, s. 564-565; Mehmet Öz de ilgili çalışmasında bu görüşü desteklemiştir: Mehmet Öz, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yüğü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma", s. 77-97.

⁵²⁰ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 1 s. 105 (Kayseriye) (H.1156); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 4, s. 2 (Eğin) (H.1163)

⁵²¹ BOA, Ali Emiri III. Mustafa (AE.SMST.III), nr. 9-617 (H.1173)

⁵²² BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 378 (Eğin) (H.1159)

⁵²³ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 3, s. 49, 59 (Eğin) (H.1160)

⁵²⁴ BOA, ADVNS.AHK.A.d., nr. 9, s. 59 (Kocaeli) (H.1159); Bab ŞS., nr. 161, s. 93a (H.1147)

⁵²⁵ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 5, s. 301 (Sivas) (H.1168)

⁵²⁶ BOA, AE.SMST.III, nr. 58-4304 (H.1173)

Peki, gidenler bir şekilde geri dönerlerse nelerle karşılaşabilirlerdi? Buna dair birkaç örnek olaydan bahsedebiliriz. Hukuksuz vergi talebiyle dağılan bir köy halkı eski yerlerine geri döndüklerinde rencide edilmemeleri yönünde emir verilmiş, ziraat işleri tekrar yoluna girinceye kadar tekâliflerini 2-3 sene çiftlik halkları ve kaza halkının eda edeceği ifade edilmiştir⁵²⁷. Ancak her zaman bu kadar şanslı olunamıyordu. Göç eden birkaç çiftçi, 3 yıl sonra yurtlarına geri döndüklerinde sipahilerinin arazilerini başka taliplerine tapu ile verdiğini öğrenmişlerdi⁵²⁸. Zira kanunen sipahinin 3 yıl sebepsiz boş bırakmış toprağı başkasına vermeye hakkı vardı⁵²⁹.

Bahsettiğimiz domino etkisi ekonomiyi, hatta askerî ve idarî sistemi tarıma dayalı olan imparatorluğun temellerini kökten sarsacak kadar etkiliydi. Mevcut hareketlilik, var olan nizamın bozulması, kargaşanın ve işsizliğin artması, üretimin ve verginin azalması anlamına gelmekteydi. Farklı cephelerde çok uzun süre devam eden seferler de düşünüldüğünde, göçün, imparatorluk yöneticilerinin eğilmeleri gereken sorunların başında geldiğini söyleyebiliriz. Ancak alınan önlemler yeterli olmamış ve iç göç artarak devam etmiştir. Gelenlerin vergilerinin geride kalanlara yüklenmesi kalanların çok fazla direnebileceği bir durum değildi. Dolayısıyla onlar da çareyi ya çevre köy, kasaba ve çiftliklere ya başka sancaklara ya da İstanbul'a göç etmekte buluyorlardı⁵³⁰. İstanbul dışında ise özellikle avâızdan kurtulmak için bu vergiden muaf olan vakıf, askerî çiftlik ve serbest timar olan köy ve kasabalara gidip yerleşmekteydiler⁵³¹.

1.2.3. Asayiş Sorunları ve Eşkîya Tasallutu

Reayayı göçe zorlayan en önemli nedenlerden biri de eşkıyalık olarak belgelere yansımıştır. Aslında terminolojik olarak Osmanlı diplomatikasında “eşkîyalık” kavramı çok geniş manada olup bireysel ya da toplu gerçekleştirilen her türlü hukuksuz fiiller için kullanılıyordu. Elbette bireysel işlenen suçların, insanın bulunduğu her ortamda, her zaman gerçekleşmesi mümkündür. Ancak kayda değer oranda artan “eşkîyalık” faaliyetlerinden bahsettiğimiz dönemler vardır ki bunlar; bu tür olayların sık sık yaşandığı, büyük çaplı zararlara, korku ortamının doğmasına ve asayişsizliğe neden

⁵²⁷ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 173, s. 69 (Amasya) (H.1159)

⁵²⁸ BOA, ADVNS.AHK.A.d., nr. 13, s. 80 (Kocaeli) (H.1161)

⁵²⁹ *Kanunî Devri Eyâlet Kanunnameleri*, ktp. 5 s. 75.

⁵³⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 161, s. 234 (H.1173); nr. 163, s. 289 (H.1177); ADVNS.AHK.KR.d., nr. 6, s. 190 (İstanbul) (H.1168); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 3, s. 52 (İstanbul) (H.1160)

⁵³¹ Oktay Özel, “a.g.m.”, s. 39.

olduğu, çetelerin insan kaynağının çok büyük oranda arttığı ve merkezî, yerel otoritelerin bu gruplara müdahalede yetersiz kaldığı dönemlerdir.

Eşkîyalar yolcuların, tüccarların yolunu kesip mallarına el koymanın dışında köyleri, kasabaları basıp evlerin üzerine konmak, adam öldürmek ya da yaralamak, halkın erzaklarını ya da hayvanlarının yemlerini almak, her türlü mallarını, eşyalarını, paralarını, hayvanlarını gasp etmek, insan kaçırmak gibi türlü eziyetlerde bulunuyorlardı. XVIII. yüzyılda, özellikle savaş dönemlerinde bu eşkıyalık olaylarında belirgin bir artış gözlenmektedir. Burada söz konusu büyük çaplı olaylar hem levendat taifesinin hem de konar-göçerlerin eşkıyalığıydı. Özellikle İran Savaşları sırasında Anadolu'daki otorite boşluğunu fırsat bilen eşkıyanın yine özellikle bahar mevsiminde türeyip köylere, kasabalara musallat olduğu ve büyük çaplı zararlara neden oldukları görülüyor. Bu gruplar için genellikle “*kapısız başıboş levendat tâifesi*” tabiri kullanılmaktadır. Üstelik savaşa katılmayan ya da savaştan dönen askerlerin, çift-bozan reayanın ve işsiz nüfusun da katılımıyla sayıları önemli miktarda artmaktaydı. Bu başlık altında aynı zamanda âyanlık iddiasında bulunanlar ve görevini suistimal eden ehl-i örf taifesinin faaliyetleri de açıklanacaktır.

1.2.3.1. *Kapısız Levendat*

Levend tabiri geniş bir tabir olmakla birlikte M. Cezar deniz ve kara levendleri olmak üzere ikiye, kara levendlerini de başıboş levendler, kapılı levendler ve mîrî levendler olmak üzere üçe ayırmaktadır. Anadolu'daki başıboş levendlerin eşkıyalığına işsiz medrese talebeleri suhteler de eklendiğinde Büyük Celâli İsyanları (1596-1607) denilen, Anadolu'yu harap eden bir kargaşa dönemi yaşanmıştı⁵³².

XVII. yüzyıldaki büyük eşkıyalık olayları ve göç hareketleri kadar olmasa da XVIII. yüzyıl da halkın levendat eşkıyasından usandığı bir dönem olmuştur. Bu kişiler iş bulamayan ya da çift-bozan durumuna düşen veya ümeradan bir kişinin kapı halkı iken bir şekilde buradan ayrılıp kapısız kalan kişilerdi. Bu nedenle belgelerde de daha çok “başıboş”, “kapısız” levendat eşkıyası olarak zikredilmektedirler. Her ne kadar XVIII. yüzyılda özellikle barış dönemlerinde eşkıya ile mücadelede önemli başarılar sağlanmış ve eşkıya sindirilmiş olsa da İran Savaşları sırasında Anadolu'nun valilerin, sancakbeylerinin otoritesinden yoksunluğu ile başıboş levendler tekrar halka musallat olmuştu.

⁵³² Bkz. Mustafa Cezar, *a.g.e.*

Anadolu'daki eşkıya tahakkümü üzerine gönderilen fermânlardan biri de 1721 yılına aittir. Her bir tarafta bulunan zabıtlar, vüzera, mîrimîrân, ümera ve voyvodalara gönderilen emirlerde kendi bölgelerinin eşkıyadan korunması için çalışmaları, halkın can ve mal güvenliğinin kendilerinden sorulacağı hatırlatılarak her kimin bir habbesi zayi olursa tazmin etmeleri emredilmiştir⁵³³. XVIII. yüzyıla ait *Mühimme Defterlerindeki* kayıtlara göre başıboş levendat eşkıyası ile ilgili hükümlerin en çok yoğunlaştığı dönem, 1740'lı yıllar yani İran Savaşlarının (1742-1746) yaşandığı dönemdir. Bu dönemde göçlerin etkileri de yoğun şekilde hissedilmektedir. Burada seferden firarların ve seferden dönüp eşkıyalık yapanların da etkisi olmalıdır. Yüzyılın ikinci yarısında ise eşkıyanın sindirilmesinde âyanların, *il eri* adı altında halktan toplanan kişilerin katkısı büyük olmuştur. Örneğin Saruhan bölgesinde bu dönemde güçlenen Karaosmanoğulları bölgedeki eşkıyanın sindirilmesinde etkiliydiler. 1775'e gelindiğinde levendlik kaldırılmış, kapılara yeni bir nizam verilmişti. Buna göre “*Kapılarda artık enderun, tüfekçi, gönüllü ve delilerden başka asker kullanılmayacak, eğer kapı kadroları doluyorsa paşa bunları ne atabilecek ne de başka paşalar kaçakları kapularına alabilecek. Paşa kapısından çıkarmak istiyorsa ellerine ad ve künyelerinin bulunduğu bir tezkire verecek ya da bir nevi referans mektubu verecek. İzinsiz ayrılan ve tezkiresiz dolaşanlara da cezalar verilecek.*” idi⁵³⁴.

Bu eşkıya grupları bir lider etrafında toplanıyor, *tüfenk-endâz* yani ateşli silahlı kişiler ile bir araya gelerek bir köye baskın yaptıklarında dirençle karşılaşılırsa adam yaralayabiliyor hatta öldürebiliyorlardı. Bu tarz olayların *Ahkâm* veya *Şikâyet Defterlerinde* yer alması, şikâyetlerin merkeze kadar yansıdığını gösteriyor. Ancak bu durum elbette taşrada işlenen suçların ancak az bir kısmı için geçerli olsa gerek. Gönderilen emirler de arza binaen bölgenin mutasarrıfına ve kadısına hitaben yazılıyordu. Bahsi geçen eşkıyanın bulunup mahkemeye çıkarılması ve davanın görülmesi, mağduriyetin giderilmesi emrediliyordu⁵³⁵.

Olayların göçe sebebiyet verdiğini ise daha çok bölgesindeki reayasını kaybeden timar, zeamet ve malikâne mutasarrıflarının şikâyetlerinden anlıyoruz. Defterde kayıtlı olan reayasının eşkıya nedeniyle dağıldığını haber veriyorlardı. Bundan sonra klasik göç kanunu devreye girdiği için bulundukları mahalde deftere kaydolup olmadıkları ve sakin

⁵³³ *Nusretname*, s. 1142.

⁵³⁴ M. Çağatay Uluçay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955, s. 56-57, 77-78.

⁵³⁵ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 6, s. 187 (Niğde) (H.1168)

olalı 10 yılı geçip geçmediği sorgulanmakta, eğer kayıt yaptırmamışlar ve süre dolmamış ise kaldırılıp kadimi yerlerine dönmeleri için kendisine emir verilmesini talep ediyorlardı⁵³⁶. Elbette bu tarz olayların göçe, bir köy ya da kasaba halkının dağılmasına neden olabilmesi, münferid olmadıklarını, insanların bir süre bu zulme maruz kaldıklarını ve artık katlanamayacak duruma geldiklerini gösteriyor. Ancak tek bir olayı bile düşündüğümüzde, 400 eşkıyanın bir anda köylerini basıp ne var ne yok talan etmelerinin ahali üzerinde yarattığı korku ve dehşet tahmin edilebilir. Böyle bir olaydan sonra “*reaya fukarası*”nın *perakende ve perişan olması* anlaşılabilir bir durumdur⁵³⁷. Göç etmek raddesine gelenler eşkıya nedeniyle eşlerinin, çoluk çocuğunun kapıdan çıkacak halleri kalmadığından bahsediyorlardı⁵³⁸.

Bir muhassıl yine İran Harplerinin olduğu dönemde malikâne ashabından bazılarının bölgede olmayıp mîrîye ait malın tahsilinde zaten zorluk yaşanırken bir de urban, Ekrad ve kapısız levendat eşkıyasının halka musallat olduğunu belirtiyordu. Yağma, katil vs. günbegün ettikleri zulümlerinin bir türlü nihayeti olmadığından köylerin boşaldığını, ahalinin çoluk-çocuk başka diyarlara dağıldıklarını ve bölgenin harabeye döndüğünü çarpıcı bir şekilde İstanbul’a iletliyordu⁵³⁹.

Karaman valisine gönderilen bir fermâna göre, daha önce kapısız levendat eşkıyasının zulmü nedeniyle köylerinden kalkıp civardaki kasabalara göç eden bir kısım reaya, ziraat vaktinde köylerine dönseler bile daha sonra tekrar kasabalarına dönmekteydiler. Boş kalan köylerinde de kapısız eşkıya, civardan edindikleri yem ve yiyecek ile gelip, burada birkaç gün kalarak gelen geçen yolculara taarruz etmekteydiler. Bu esnada oradan geçen devlet görevlilerine durum haber verilince bu kişiler halkın gerçekten bu şekilde perişan ve perakende olmasına tanık olmuşlar ve paşaya, eşkıyayı eyaletinden uzaklaştırması, köyleri tekrar şen hale getirmesi emredilmişti⁵⁴⁰.

Rumeli eyaleti de aynı dertten muzdaripti. Bu bölgede de Arnavud eşkıyası halka aman vermemekteydi. Rumeli’de eşkıyanın musallat olduğu köyden kaçıp İstanbul muzafatından olan Büyük Çekmece’deki çitliğe gelip kethüdalık hizmeti yapanlar vardı⁵⁴¹.

⁵³⁶ BOA, ADVNS.AHK.ER.d., nr. 1, s. 146 (Karahisar-ı Şarki) (H.1159)

⁵³⁷ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 49 (Karaman) (H.1158)

⁵³⁸ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 158, s. 77 (Sivas) (H.1150)

⁵³⁹ BOA, Ali Emîrî I. Mahmud (AE.SMHD.I), nr. 54-3294 (H.1158)

⁵⁴⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 165, s. 420 (H.1182)

⁵⁴¹ BOA, Cevdet Maliye (C.ML), nr. 675-27654 (H.1191)

1.2.3.2. Konar-Göçerler

XVIII. yüzyılda devletin konar-göçerleri iskân politikasının etkisiyle gönderildikleri yerlerden kaçıp dağılanlar ve savaşlar ile taşrada oluşan otorite boşluğu fırsatını kullanan bazı konar-göçerler büyük problemlere yol açıyorlardı. Bunların halk üzerinde yarattığı baskı, kimi zaman yerlerini terk etmelerine neden olacak kadar arttığından, bu gruplar da göçün nedenleri bahsinde üzerinde durulması gerekenler arasındadırlar.

Konar-göçer grupların yerleşik ahaliye zararları özellikle yaylak ve kışlaklarına seyahatleri sırasında gerçekleşmekteydi. Buna engel olmak için ise yöneticiler, yerleşim yerlerine uzak göç yolları tayin etmişlerdi. Bazen ahali, bazı cemaatlerin yaylaklarına giderken kadimden gidip geldikleri yoldan değil de köyün ekili alanlarından geçerek ve hayvanlarını da buraya salarak zarar ve ziyanlarının büyük olduğunu merkeze gelerek bildiriyorlardı⁵⁴². Bazen de gasp, insan kaçırma, yaralama ve ölüm gibi olaylara karışıyorlardı. Kanunlarda ise konar-göçerlerin göçleri esnasında halka zarar vermemeleri için uğradıkları yerlerde 3 günden fazla kalmaları yasaklanmıştı⁵⁴³. Devlet yerleşik ahaliye zarar veren konar-göçerleri uzak bölgelere sürgün yoluyla iskan ederek cezalandırıyor ya da nezre bağlayarak tedbir almaya çalışıyordu. Ancak kimi zaman bu gruplar göç sürecinde de bağımsız olarak, toplu ya da bireysel bir şekilde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Belgelerde bazen cemaatin içinden isimleri belirli şahıslardan bahsedilirken bazen topluca bir cemaat veya bir aşiretten “eşkıya” olarak bahsediliyor. Hatta kimi belgelerde buna dahi gerek duymadan olayların sık yaşanmasının da etkisiyle doğrudan “Türkmen eşkıyası”, “Ekraâd eşkıyası” gibi ifadeler de kullanılabiliyordu⁵⁴⁴.

⁵⁴² BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 6, s. 21 (Karaman-Nevşehir) (H.1167); ADVNS.ŞKT.d., nr. 172, s. 324 (Nevşehir-Bozok) (H.1155); Kocaeli Geyve’de köy ahalişi defterleri yaylak ve kışlak olarak kaydedilen bir yer olmamasına rağmen mültezimlerin sonradan yaylak ve kışlak itti hazırlarıyla başkalarının koyun keçi vs. hayvanlarını kendi topraklarında yaylatıp ve kışlatıp, mezraalarını yedirerek kendilerine çok zarar verdiklerinden yakınmışlardır. [ADVNS.ŞKT.d., nr. 91, s. 225 (H.1133)]

⁵⁴³ “Kanun: Yörük ta’ifesi yaylaklarına gelmekde ve gitmekde ve oturmakda lâzım gelen yerde 3 günden ziyâde oturmayalar, oturdukları vakit dahi kimseye zarar ve ziyân etmeye, ederler ise şer’le sâbit olduktan sonra zararları tazmîn edilir.” (III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 11, s.112.)

⁵⁴⁴ İstanbul için bu genellemeye bir de “Arnavud eşkıyası”nı dahil edebiliriz.; “[...] aşiretlerden olup Ekraâd ve Urban ve Türkmen eşkıyasından cemâ’at-i [...]” [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 53, s. 146 (Karaman) (H.1121)]; “[...] kişi Türkmen ve Ekraâd eşkıyası ile yekdil [...]” [ADVNS.ŞKT.d., nr. 106, s. 214 (Kayseriye) (H.1138)]

Aşirete itaat etmeyen birkaç cemaat mensubu, yanlarına diğer cemaatlerden de 20'şer-30'ar adam katıp yolcuların önünü kesip onları soyuyor, cemaat ile hayvan ticaretine gelen tüccarları da bir şekilde korkutup ve aşiret kethüdasının da halkın bu şikâyetlerine kulak vermediği hakkında şikâyetler merkeze ulaşıyordu⁵⁴⁵. Ya da bir aşiretteki cemaatlerden biri dağılıp her biri başka mahalle yerleşerek zaman zaman türlü fesatlıklarda bulunarak reayaya eza çektiriyorlardı⁵⁴⁶. Bazen birbirleriyle anlaşarak 500'den fazla levendat eşkıyası ile birlikte, iskan bahanesiyle ahalinin evlerini basıyor, hayvanlarını ve erzaklarını yağmalıyorlardı⁵⁴⁷.

XVIII. yüzyılda konar-göçerlerle ilgili en önemli sorun, Rakka perakendeleri idi. Aşiretler, bu bölgenin ikliminin uygun olmaması, su sorunu ve Arap aşiretlerinin baskıları gibi nedenlerden dolayı iskan edildikleri bölgede kalmak istemiyor, özellikle Orta Anadolu'ya doğru kaçıyorlardı. Dağılanlar da gelip diğer aşiretlerin aralarına saklanabiliyorlardı. Kimisi de dağa kaçarak eşkıyalığa başlıyor ya da daha büyük levendat eşkıya çetelerinin aralarına karışıp eşkıyalık yapıyorlardı⁵⁴⁸. Örneğin 1730'da Rakka isyanından firar eden bir aşiretten, Silivri ve Çatalca'ya yerleşen 20 ev halkının yaptıkları saymakla bitmiyor. Buradaki bağ, bahçe ve mezraalara tacizde bulunmuş, samanlıklarını yakıp atlarını telef etmiş, yolcuların önüne çıkıp mallarını soymuş, elebaşları yanlarına topladıkları eşkıyalar ile çiftlik basıp yağmaya kalkışmış, hizmetlilerin üzerine kılıçla yürümüşlerdi⁵⁴⁹.

Çok sayıda konar-göçer nüfusu barındıran Sivas ve Karaman eyaletlerindeki yerleşik ahali de bu grupların zararlarından dolayı kimi zaman göç etmek zorunda kalmıştı⁵⁵⁰. Seferler sırasında valinin olmadığı Sivas vilayetinde, bahar mevsiminde yaylaklarına gitme bahanesiyle kışlaklarından kalkıp kazalara gelen Ekrad ve Türkmen taifeleri buralarda kalıp ahaliye zarar vermeye başlamışlar, kışlak zamanı gelmesine rağmen buradan ayrılmamışlardı. İnsanları hânelerinden çıkarıyor, hayvanlarını alenen

⁵⁴⁵ Üsküdar Atik Valide Sultan Vakfı'na bağlı Yeniil ve Türkmen Haleb Hassı cemaatlerden biri içlerinden bazılarının eşkıyalık ederek ne cemaate ne de Mir aşiretine itaat etmediklerini, yanlarına diğer cemaatlerden de 20'şer-30'ar adam katıp yolcuların önünü kesip onları soydukları, cemaat ile hayvan ticaretine gelen tüccarları da bir şekilde korkuttukları ve aşiret kethüdasının da halkın bu şikâyetlerine kulak vermediğinden şikâyet etmişlerdir. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 171, s. 139 (Yeniil) (H.1155)]

⁵⁴⁶ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 159, s. 117 (Karaman-Bozulus Hassı) (H.1151)

⁵⁴⁷ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 7, s. 169 (Çorum) (H.1172); Benzer bir örnek: ADVNS.AHK.SS.d., nr. 7, s. 17 (Divriği) (H.1171)

⁵⁴⁸ Ümit Katırcı, "a.g.m.", s. 52-67.

⁵⁴⁹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 129, s. 248 (H.1143)

⁵⁵⁰ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 4, s. 22 (Aksaray) (H.1162)

ya da gizlice alıyorlardı. Ahalinin çoğu hem levendat eşkıyasına hem de bu konar-göçer eşkıyanın zulmüne dayanamayarak dağılmıştı⁵⁵¹.

1.2.3.3. *Ehl-i Örf*

Görevini suiistimal eden devlet görevlilerinin, taşradaki nüfuzlu kişilerin yaptığı zulüm ve zorbalıklar da söz konusuydu. Örneğin sancak mutasarrıfı olan bir paşa 300 Kürt eşkıyası ile vilayete gelip haksız yere halkın mallarına el koyabiliyor, hatta insanları hapsedip akçelerini alabiliyordu⁵⁵². Bazen eşkıya, kaza sakinlerinden kendisine suç ortağı bulabiliyor,⁵⁵³ ya da bizzat eşkıyanın kendisi de o kazanın sakini iken kendi çevresi olan insanların köyünü 200 nefer süvari eşkıya ile basıp mal ve eşyalarını çalacak kadar gözü dönmüş olabiliyordu⁵⁵⁴. Hatta bazı bölgelerde reayanın, atlı adamlarına güvenerek kendi kasabasının aşar vs. vergilerini defterden fazla toplayıp bir de yiyecek ve zahirelerine el koyan hemşehrileri vardı⁵⁵⁵.

Çetelerin eşkıyalığı anlaşılabilir bir durumken reaya için devleti temsil eden ve kendilerini koruması gerektiğini düşündükleri, bölgenin en büyük idarî yöneticisinin bizzat eşkıyalığa soyunması daha ağır olmalıdır. Özellikle vali konumunda olanların emri altında, bunu yapmak için kullanabileceği eli silahlı, atlı, kalabalık birlikleri mevcuttu. Örnek vermek gerekirse bu gücü suistimal edenlerden biri de Sivas valisiydi. 1750’de vali, 200-300 levendat eşkıyasını kazalara tasallut etmişti. Bazı kişileri “*Sizi Sivas’a gönderip kadı huzuruna çıkartacağız*” diye tehdit ederek reayanın evlerine, mallarına eşyalarına el koymuşlar, karşı koyanları hapsedip, ailelerine dahi taarruzda bulunmuşlardı. Valinin ayrıca vergisini vermiş olan halktan bir de *teftiş akçesi*, *zahire baha*, *bayrak akçesi*, *konak ve konakçı akçesi* gibi çeşitli adlar altında paralarını alması ahalinin sabrını taşırılmıştı. İstanbul’a bu tür eziyetten şikâyetleri konusunda yaptıkları başvuru neticesinde, ahalinin ne kadar ve nasıl vergi ödeyeceği merkezdeki defterlerden kontrol edilmiş, bunun dışında kanunsuz para istenmemesi için Bozok sancağındaki kadılara emir gönderilmişti⁵⁵⁶. Halk için böyle bir valinin başlarında olması bir türlü eziyetken, eyalette bir valinin yokluğu da ayrı bir eziyetti. Bu defa tamamen devlet himayesinden, otoritesinden mahrum kalıp, ortalığı boş bulan eşkıya gruplarının ellerinde

⁵⁵¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 165, s. 172 (Sivas) (H.1153)

⁵⁵² BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 3, s. 203 (Karaman-Aksaray) (H.1161)

⁵⁵³ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 7, s. 166 (Karaman) (H.1171)

⁵⁵⁴ BOA, ADVNS.AHK.TR.d., nr. 1, s. 183 (Trabzon-Sürmene) (H.1169)

⁵⁵⁵ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 195 (Karaman) (H.1159)

⁵⁵⁶ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 4, s. 45 (Bozok) (H.1163)

kalıyorlardı. Seferler sırasında Sivas valisinin yokluğunu fırsat bilen etraftaki kapısız levendat taifesinin azgınlıkları, zorbalıkları nedeniyle çiftçi bir türlü huzur bulamamıştı⁵⁵⁷.

Bu gruplara bazen asker taifesi de karışabiliyordu. Merkeze yeniçeri serdarının ve yeniçerilerin de katıldığı eşkıyalık olaylarına dair şikâyetler ulaşılıyordu⁵⁵⁸. Örneğin halk arasındaki davalarda hapis cezasını zabitleri uygularken bir yeniçeri serdarının haksız mal-kazanç elde edebilmek için kanundışı bir şekilde sürekli reayadan bazı kişileri yakalayıp hapsedtiği yönünde şikâyetler olmuştu⁵⁵⁹. Bunun dışında sancak mutasarrıflarının sefere gitmeden önce -muhtemelen durumu fırsat bilerek- kendi sancağındaki bir köyün reayasının mal ve erzaklarına zorla el koyup içlerinden bazılarını hapsedtirdiği,⁵⁶⁰ ehl-i örfün sırf kendi mallarını yağmalaması için levendat taifesini üzerlerine gönderdiği ve çeşitli adlar altında vergi istediği bildiriliyordu⁵⁶¹. Bulundukları bölgenin kapısız levendat yuvası olduğunu ve azgınlıkları, zorbalıkları nedeniyle çiftçinin ekip biçmeye takatının kalmadığı, ayrıca bölgedeki Türkmen aşiretleri gibi derbendci kaydolmayı arzu ettiği hakkında şikâyetler ulaşılıyordu⁵⁶².

1.2.3.4. Âyanlar

XVIII. yüzyılda devletin sıkça vilayet âyanlarından yardım istemesi, onlara çeşitli görevler, emirler vermesi âyanlığı iyice güçlendirdi. Hatta âyandan olan yerel hanedanların mensuplarına sancakbeyliği verilir olmuştu. Nitekim devlet kaybettiği otoritesini bu kişilerin otoritesini kullanarak sağlamaya çalışıyordu. Halk nezdinde bu kişiler karşısında devletin gönderdiği memurların hükmü kalmamıştı. Çoğu zaman merkezden gelen yöneticilerin dahi sahip olamadıkları otoriteyi yerel bağlantıları, kökleri sayesinde bu kişiler çok daha kolay tesis edebiliyorlardı. Devlet de eşkıya tenkili, isyancıların cezalandırılması, orduya asker temini, İstanbul'a erzak ve zahire gönderilmesi, vergi toplanması gibi hemen her konuda resmî âyanların gücünden faydalanmaya çalışıyordu. Âyanlar da bu görevleri sırasında servetlerine servet katmayı ihmal etmiyorlardı⁵⁶³.

⁵⁵⁷ BOA, Cevdet Dahiliye (C.DH), nr. 342-17057 (H.1188)

⁵⁵⁸ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 156, s. 156 (Erzurum) (H.1149)

⁵⁵⁹ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 4, s. 17 (Amasya) (H.1163)

⁵⁶⁰ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 116, s. 50 (Eğin-Arapgir) (H.1140)

⁵⁶¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 156, s. 51 (Uşak) (H.1149)

⁵⁶² BOA, C.ML, nr. 450-18214.

⁵⁶³ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 132-240.

Resmî âyan (ya da *reis-i âyan*) olabilmek için ise kıyasıya bir rekabet vardı. Zorla âyan olma mücadelesinde halka yaptıkları zulümler, kanunsuzluklar, özellikle sefer hazırlıkları sırasında yaptıkları yolsuzluklar, kadı ve naibleri kendi yanlarına çekmeleri nedeniyle Anadolu'nun her yerinden -âyan korkusunu yenebilenlerden- şikâyetler geliyordu. Âyanlık iddiasında olanları “eşkıyalık” başlığı altında incelememizin sebebi de budur. Durum, âyan olabilmek için kendi aralarında var olan bir çekişmeden ya da merkeze kendilerini kanıtlayabilmekten çok daha öte geçmekte, bölge halkına eziyete dönüşmekteydi. Bu durum senelerce sürebiliyor, çıkış yolu bulamayan halk da çareyi yurtlarını terk etmekte buluyorlardı. Üstelik İstanbul'da üst düzey görevliler âyan ve derebeyleri kolluyorlardı ki bunun için âyanların onlara verdikleri hediyelerin bedelini de yine reaya ödüyordu⁵⁶⁴.

Aslında burada kastedilen yalnızca birkaç adayın çekiştiği bölgelerde yaşananlar değildir. Herhangi bir resmî hüviyeti olmadan kendini âyan ilan eden kişilere de çok sık rastlanmıştır. Bunlar bulundukları bölgenin vergi işlerine karışıyor, çeşitli isimler altında kendileri için para topluyor ve hepsinden önemlisi tüm bunları yapabilecek kuvvete sahip olabilmek için, eşkıyadan, kapısız levendâtdan yararlanıyorlardı. Yanlarına topladıkları bu eşkıya kuvveti ne kadar fazla olursa elbette güçleri yani âyan olabilmek ihtimalleri de o kadar artacaktı. Bu yüzden sayıları 500-600'leri bulan eşkıya gruplarını âyanlık iddia eden kişilerin yanında görebiliyoruz. Örneğin Sivas'ta çok sayıda kuvvete sahip bir kişi, bölge valisine dayanarak 500-600 sekban eşkıyayı başına toplayarak âyanlık iddiasında bulunmuştu. Kendisine tâbi kişilerle ve bölükbaşıyla birlikte 2-3 ayda bir, kendileri için halktan zorla 15-20'ser akçe tahsil etmeye başlamışlar, direnenleri tutsak etmişler ve onların da 200-300'er kuruşlarını almışlardı. Kadılar dahi bu kişilerin tarafında yer alıyorlardı⁵⁶⁵.

Âyanların gücünü arttıran en önemli etkenlerden biri de vergi toplama yetkileriydi. Bazı salmaların, avâriz türü vergilerin tevzii ve tahsilinde âyanlar görevlendirilmişti. Tabii bu sırada kendileri için de ilave bir miktar almayı ihmal etmiyorlardı⁵⁶⁶. Uzun yıllar âyanlık iddiasında olanlar vergi tevzii işlerine karışıp kendileri için ek para toplayabiliyor, gelen valilere peşkeş çekip bunu da reayadan

⁵⁶⁴ a.g.y.

⁵⁶⁵ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 6, s. 125 (Sivas) (H.1169)

⁵⁶⁶ Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839”, s. 51-61.

fazlasıyla çıkarabiliyorlardı⁵⁶⁷. 1755'te Tokat ahalisi âyanlık iddiasında olan 5-6 kişinin birbirleriyle ittifak ederek 8 yıldan beri kendileri için defterdekinden ziyade akçe aldıklarını, senede 5-6 defa salyaneyi cebren tahsil ettiklerini bildirmiş ve yargılanıp muhasebeleri görüldüğünde, halka zulmeden zorbalar olduklarının anlaşıldığı halde sorunun devam etmesi üzerine hükm-i hümayûn rica etmişlerdi⁵⁶⁸. Bir başkası kendisi için halktan para toplamakla kalmamış, İran Seferleri sırasında halk için gönderilen akçeyi onlara dağıtmayarak paraya kendisi el koymuştu⁵⁶⁹. Buna benzer, hepsini burada zikredemeyeceğimiz çok sayıda örnek bulunmaktadır⁵⁷⁰. Bu da halkın üzerinde nasıl bir yük oluşturduklarını ortaya koyuyor.

1.2.4. Seferler

Şunu belirtmek gerekir ki yukarıda zikredilen maddeler, devlet görevlilerinin zulmü, aşiret ve levendlerin eşkıyalığı gibi konular, sefer hengâmesinin olduğu zamanlarda daha da artmaktadır. Dolayısıyla *seferler* meselesi aslında çok daha temel bir meseledir. Seferler tüm bunlara neden olabileceği gibi, bu etkenleri daha da arttırabilme gibi bir etkiye sahiptir. Ancak bu başlık altında incelenecek mesele, özellikle vergi konusundaki etkisidir. Zira fermânlarda göçlerin sebebi olarak çoğunlukla, “*seferler takribiyle vergi havfi*” ifadesi geçmektedir.

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın ilk yarısını Rusya, Venedik, Avusturya ve İran ile neredeyse aralıksız diyebileceğimiz savaşlarla geçirmiştir: 1711 Rusya Savaşı (Prut Antlaşması) 1715-1718 Venedik-Avusturya Savaşı (Pasarofça Antlaşması), 1723-1724 İran Seferi (İran Mukasemesi), 1724-1736 İran Savaşları (İstanbul Antlaşması), 1736-1739 Rusya-Avusturya Savaşları (Belgrad Antlaşması), 1742-1746 İran Savaşları (Kerden Antlaşması). Devletin bu savaşları sürdürebilmesi için elbette büyük bir finans gücüne ve insan kaynağına ihtiyacı vardı. Savaş dönemlerinde artan masraflar, halktan tahsil edilen ek vergiler ile karşılanmaya çalışılıyordu. XVIII. yüzyılda yaşanan göçlerin nedenlerini daha iyi anlayabilmek için bu vergilerin halka getirdiği yükü, ne kadar artış olduğunu tespit etmemiz gerekir. Bunun için öncelikle Osmanlı'nın savaş hazırlıklarını, vatandaşlarına yüklediği sorumlulukları ifade edelim.

⁵⁶⁷ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 129, s. 179 (Aydın) (H.1143)

⁵⁶⁸ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 6, s. 30 (Sivas) (H.1168)

⁵⁶⁹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 155, s. 99 (Anadolu) (H.1149)

⁵⁷⁰ Bazı örnek belgeler: BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 167, s. 68 (Sivas-Amasya) (H.1153); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 3, s. 19 (Arapgir) (H. 1160)

Savaşın ilanından sonra ilk önce ordunun ihtiyacı olan mühimmat, zahire ve levazımata hazırlanması için mülkî amirlere emirler gönderilirdi. Sefer mevsimi bahar ayları olup hazırlıklar için kış mevsiminde emirler gönderilmeye başlanırdı. Sefer güzergâhındaki yol, köprü ve menzillerin durumu incelenir, inşa, bakım, onarım, tamir vs. her ne gerekiyorsa, tüm eksiklikler giderilmeye çalışılırdı. Bu hazırlıklar için kaldırımcılar gibi görevlilerin yanında bölgenin işe yarar tüm fertleri de seferber edilirdi⁵⁷¹.

Kara yolunda, nakliye için gerekli hayvanların temini, bakım masrafları da düşünülerek çoğu zaman satın almak (mübayaa) yerine kiralanarak (mekârî) sağlanıyordu⁵⁷². Kira ücretleri kimi zaman mîrîden kimi zaman da kazaların tekâlifinden (nüzul, sürsat ve avâriz) takas yapılarak ödenirdi. Arabaların ve hayvanların temini için mübaşirler vasıtasıyla başta kadılar olmak üzere yerel amirlere hükümler iletilir, ahaliye istenen miktar tevzi edilirdi. Zaman zaman halk istenen miktarları temin etmeye güçleri yetmediğini belirterek indirim istiyordu⁵⁷³. Menzillerde kullanılacak bargirler ise menzil çevresindeki kazaların yükümlülüğüne bırakılmıştı. Her kaza imkânları nispetinde belirli miktarda bargir temin etmek zorundaydı⁵⁷⁴. Stratejik olarak düşünüldüğünde hayvanların en çok ihtiyaç duyulduğu yerde ve mahalde kiralanması hem esneklik sağlamak hem de maliyeti düşürmekteydi⁵⁷⁵.

Ordunun beslenmesinin organizasyonu, her cephe için ayrıca görevlendirilen *nüzul emini* tarafından gerçekleştiriliyordu⁵⁷⁶. İaşe temini konusunda ordu taşıyabileceği kadarını yanında getiriyor, getiremediğini ise yerel kaynaklardan temin ediyor, genellikle savaş bölgelerine en yakın vilayetlerden mübayaa ediyordu. Bunun için vilayetlerden aynı olarak toplanan *sürsatın* (tahıl) Hazinece alımı yapılıyor, nakliyesi ise mükelleflerin sorumluluğuna bırakılıyordu⁵⁷⁷. Kıtlık vs. gibi beklenmedik durumlar düşünülerek tahılın önceden stoklanması da önemli bir husustu. XVIII. yüzyılda *avâriz* ve *bedel-i nüzul* ile

⁵⁷¹ Hakan Karagöz, *1737-1739 Osmanlı Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2008, s. 73.

⁵⁷² Bekir Gökpınar, *Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2014, s. 63.

⁵⁷³ Örneğin 1716 Varadin Seferi için Konya sancağındaki kazalardan mübayaa olunması istenen 294 devenin 10.000 kuruş (1.200.000 akçe) olan ücretinin 1716 senesi Kütahya sancağı avarız ve bedel-i nüzullerinden verilmesi istenmiştir. (Bekir Gökpınar, *a.g.t.*, s. 63, 76)

⁵⁷⁴ Mehmet Yaşar Ertaş, *Mora'nın Fethinde Osmanlı Sefer Organizasyonu (1714-1716)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 57-59, 68-69.

⁵⁷⁵ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2007, s. 99.

⁵⁷⁶ Ömer İşbilir, "a.g.mad.", s. 311-312.

⁵⁷⁷ Rhoads Murphey, *a.g.e.*, s. 109.

seferden önce tahıl alınması yerleşik bir uygulamaya dönüşmüştü⁵⁷⁸. *Nüzul* ve *sürsat* dışında devletin malî kaynakları ile sefer için yaptığı alımlar da vardı ve bunlara da “*iştira*” deniliyordu⁵⁷⁹. Menzillere hem sürsat zahiresi hem de *mübayaa* mübaşirleri tarafından satın alınan hububat getiriliyordu ancak esas olan menzilin bağlı olduğu kazalardan sürsat ile tedarik edilmesiydi. Menzil ambarında depolanan miktar yetmiyorsa ihtiyaca göre mübayaa ediliyordu⁵⁸⁰.

Seferler sırasında reayadan satın alınan zahire için ödenen ücretler haliyle genellikle düşüktü. Çünkü zahire satın alınırken çoğunlukla mîrî fiyat politikası uygulanmakla birlikte bazı durumlarda carî fiyat politikası da uygulanmıştı⁵⁸¹. Ayrıca savaş uzadığında, kış şartlarında, kuraklık olduğunda ya da karaborsacılık, stokçuluk gibi faaliyetler nedeniyle fiyatlarda aşırı yükselmeler olabiliyor, devlet müdahalesi gerekebiliyordu. Ordu için gerekli et ise hassa kasapbaşı tarafından küçük ve büyükbaş hayvan satın alımıyla sağlanıyordu⁵⁸².

XVII. yüzyılda askerin bir günlük konaklamasında ortalama zahire tüketimi için 1.900 kile un ve 100 kile has un, 8.000 kile arpa, 150 araba ot, 300 araba odun ve arpaya yakın saman, ot veya ferik gerekir, 750 koyun kesilir ve her askere günlük çift ekmek verilirdi. Dolayısıyla tonlarca hayvan yeminin ve insan yiyeceğinin zamanında menzillerde hazır durumda bulundurmanın ne kadar masraflı ve külfetli olabileceği tahmin edilebilir. Ayrıca sefere çıkacak ordunun çeşitli alanlardaki ihtiyaçlarının karşılanması için orduca denen esnaf da onlara eşlik ederdi⁵⁸³.

Reayanın bu hazırlıklar sırasında yaşadığı problemlerin başında kıtlık ve ekonomik sebeplerle istenen miktarlardaki zahire veya hayvanı bulamamaları gelmektedir. Bu konuda devlet mercilerine şikâyet ve istekleri olduğunda kimi zaman yükümlülükleri tamamen kaldırılmış, kimi zaman da tevziiatta indirim (*tenzilat*) yapılmış ya da çevre kazalardan bölgedeki menzilin ihtiyaçlarına yardım istenmiştir. Sefer sırasında ayrıca mübayaacıların usulsüzlükleri, bölge zenginlerinin mallarını ucuza kaptırmamak için kendi hisselerini vermeyip bir de halktan kendileri için zahire mübayaa

⁵⁷⁸ a.g.e., s. 122.

⁵⁷⁹ Bkz. Lütfi Güçer, a.g.e.

⁵⁸⁰ Hakan Yıldız, *1711 Prut Seferi'nin Lojistik Faaliyetleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 113-114.

⁵⁸¹ Serdar Genç, *Osmanlı-Safevi Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik 1722-1725*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 86.

⁵⁸² Hakan Yıldız, a.g.t., s. 114-130; Serdar Genç, a.g.t., s. 68-69.

⁵⁸³ Mustafa Nuri Türkmen, “XVII. Yüzyıl Sefer Menzillerinin Ekonomik Yönü ve Esnafın Katkısı”, *AÜDTCF, Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 22, sy. 34, (2003), s. 135-140.

etmeleri ve bazı kişilerin askerî sınıftan olduğunu iddia ederek yükümlülüğünü paylaşmamaları gibi problemler de yaşanıyordu⁵⁸⁴.

Bu dönemlerde zahire satın alımı, asker maaşlarının ödenmesi gibi sefer masrafları için Hazine'nin nakit paraya ihtiyacı arttıyordu. Halk imdâd-ı seferiyye vergisini nakit olarak ödüyordu. Üstelik sürsat, nüzul gibi aynî vergiler de nakit toplanmaya başlamıştı. XVIII. yüzyıldaki İran Seferlerinin finansmanına baktığımızda da bu durum açıkça görülmektedir. Bu konudaki bir çalışmaya göre 1722-1725 yılları arasında devam eden İran Seferlerinin ordu defterdârları tarafından tutulmuş olan masrafları 3,5 milyon kuruşa ulaşmıştı. Devlet sefer finansmanında XVII. yüzyıldan farklı olarak Hazine-i Âmire'nin etkinliğini arttırmıştı⁵⁸⁵.

Seferlerin vergi dışında bir diğer etkisi de asker ve üst düzey komutanların geçişleri sırasında yaşanan sıkıntılardı. Binlerce askerin geçişi ve konaklaması bölge halkını haklı olarak tedirgin eden bir durumdu. Askerlerin geçişi sırasında disiplinsiz hareketleri, zulüm ve tecavüzleri nedeniyle halkı çevre sancaklara dağılan bölgeler vardı⁵⁸⁶. Özellikle önemli geçiş yolları üzerinde bulunan şehir ahâlileri bu konudan muzdaripti⁵⁸⁷. Yalnız asker değil orduyla beraber gelen vüzera ve mîrimîrânların masrafları da halkı bezdirmekteydi. Çeşitli ihtiyaçlarını bölge halkından az bir ücret karşılığı veya ücretsiz olarak zorla tedarik ediyorlar ya da halk bu konuda diğer görevlilerden baskı görüyordu⁵⁸⁸. Kastamonu ve Sinop kazalarının ahâlilerinin, gelip giden askerler ve ulaklar nedeniyle her yıl beşer bin kuruştan fazla masraf çektikleri, bu konuda herhangi bir yardım almadıkları halde imdâd-ı seferiyye ve hazariyyelerine ek bir de vüzera, mîrimîrân, ümera ve mütesellimlerin alınması yasaklanan kaftan baha, zahire baha, nakl baha gibi bahanelerle ziyade akçelerini aldıkları kaydedilmiştir⁵⁸⁹. Divriği

⁵⁸⁴ Mehmet Yaşar Ertaş, *a.g.t.*, s. 92-99.

⁵⁸⁵ Serdar Genç, *a.g.t.*, s. 191-211.

⁵⁸⁶ “*Hassa silahşörlerinden vezir Ali Paşazâde Ahmed arzuhâl gönderüp Erzurum sancağında Bayburd nâhiyesinde Usum? nam karye ve gayrıdan berât-ı şerif ile mutasarrıf olduğu ze'âmeti karyelerinin defterde mukayyed ehl-i ze'âmet ra'îyyet ve ra'îyyet oğullarından ba'zıları bundan akdem İran seferleri takrîbi ile mürûr ve ubûr iden tevâif-i askeriyyenin te'addî ve tecavüzâtından ma'adâ kaht u galâ zuhûrundan nâşî kadîmî karyelerinden kalkup varup hâlâ taht-ı kazânında vâkı' kasabât ve kurâ ve askeri çiftliklerinde sâkin ve mutavattın ve ol-vechle ze'âmeti karyeleri hâlî ve harâb olmağla [...]*”; [BOA, ADVNS.AHK.ER.d., nr. 1, s. 239 (Erzurum, Malatya, Trabzon, Bayburd, Gümüşhane) (H.1159)]; [ADVNS.AHK.ER.d., nr. 1, s. 28 (Erzurum) (H.1156)]

⁵⁸⁷ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 140, s. 180 (Sivas-Tokat) (H.1153); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 362 (Eğin) (H.1159)

⁵⁸⁸ “*Sen ki Divriği kâdisısın, mektûb gönderüp Divriği'de sakin ulemâ ve suhelâ ve zâbitan ve a'yân ve fukarâ re'âyâ hem meclis-i şer'e varup kazâları sengistân ve zirâ'at idecekleri yerleri akl-i kalîl olduğundan mezrû'atları kendülerine vefâ itmeyüp mukaddemâ İran seferleri vukû'uyla mürûr ve ubûr iden vüzerâ ve mîrimîrân ve sâir asâkir-i İslâm takrîbi ile kurâ ahâlilerinin ekseri perâkende ve perişân ve vilâyetleri harâb olmağla [...]*” [BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 7, s. 66 (H.1171)]

⁵⁸⁹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 165, s. 363 (Boyabad) (H.1153)

sancağındaki kazalarda da halkın çoğu bu nedenle göç etmişken kalan halk vergi yükünden şikâyetçi olduğundan Sivas valisine verdikleri imdâd-ı hazariyyeleri 10 sene ref olunmuştu⁵⁹⁰. 1742-1746 İran Seferleri sırasında Sivas bölgesindeki halk da seferler nedeniyle hem asker geçişleri hem fazla vergi alınması hem de kapısız-levendat eşkıyası ile aynı anda uğraşmak zorunda kalmış, çoğu göç etmekten başka çare bulamamıştır⁵⁹¹.

Sefer fırsatçıları da halkın belini bükmeye devam ediyordu. Karaman'da bir kişi sefer için gerekli olan develer için mîrîden gönderilen ücretleri mekârîcilere vermemiş, reayadan alınan akçeleri dahi noksan teslim etmeye kalkmıştır⁵⁹². Özellikle âyanlar için bu durum bulunmaz bir fırsattı. Var olan vergileri toplarken kendileri için de vergi toplamaktan geri durmuyorlardı. Bazen akçe tahsil ediyor, bazen de toplanan aynı verginin ya da halka dağıtılacak yardımların üzerine konuyorlardı⁵⁹³.

Elbette düşman işgaline uğrayan hudut bölgelerindeki halk da seferlerden en fazla etkilenen kişilerdi. Buradaki halk istiladan kaçarak daha iç bölgelere doğru zorunlu olarak göç ediyordu. 1747'de Acemlerin istilasına uğrayan Erzurum'daki kazalardan Sivas bölgesine göç yaşanmış, seferler bittikten sonra evlerine geri dönmelerinin engellenmemesi emredilmişti⁵⁹⁴. Bir diğer savaş bölgesi olan Yanya'da ahali pek çok sorunla uğraşmak zorunda kalmış ve sonunda perakende olmuştu. Hem tekâlif-i şakka talepleri hem asker geçişleri hem yaşanan kıtlık hem de eşkıya ve Venediklilerin baskınlarından perişan olduklarını belirterek vergilerinde af rica etmişlerdi⁵⁹⁵.

1.2.5. Tefecilik

Osmanlı döneminde tefecilik faaliyetlerinin yani yüksek faizle borçlanmanın yaygınlaşması, çiftçinin toprağının elinden çıkmasına yol açan bir süreç olmuştur. Bu nedenle göçün sebepleri arasında zikredilebilir. Daha XVI. yüzyılda Gelibolulu Âli, bire bin alan, köylüyü borçtan kurtulamaz hale getiren, nice asırlar sonra gelecek evlatlarını bile bir borç belasına sokan bu şahısların ortadan kaldırılmadıkça köylünün huzur bulamayacağını söyler⁵⁹⁶. Tefeciliğin yaygınlaşmasındaki etken ise toprak rejimindeki değişimdir.

⁵⁹⁰ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 7, s. 66 (Divriği) (H.1171)

⁵⁹¹ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 3, s. 175 (Sivas) (H.1161)

⁵⁹² BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 114, s. 487 (Çavuşbaşı) (H.1140)

⁵⁹³ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 129, s. 243 (Havza) (H.1143); nr. 155, s. 99 (Anadolu) (H.1149)

⁵⁹⁴ BOA, ADVNS.AHK.ER.d., nr. 1, s. 191 (Erzurum-Sivas) (H.1160)

⁵⁹⁵ BOA, Ali Emîrî II. Mustafa (AE.SMST.II), nr. 65-6890 (H.1109); nr. 67-7084 (H.1109)

⁵⁹⁶ *Nushatü's-Selâtin Siyaset Sanatı*, s. 8-9.

Devletin nakde olan ihtiyacı onu özellikle XVII. yüzyılda iltizam sistemini yaygın olarak uygulamaya yönlendirmişti. Açık arttırmayı kazanan mültezim devlete bir miktar peşin para verdikten sonra kalan kısmını taksitle öderdi. Buna karşılık kısa sürede daha fazla gelir toplamaya çalışır, bu nedenle köylü üzerindeki baskısını arttırırdı. Üstelik süre kısıtlı olduğu için üretimi arttıracak hiçbir çabaya girmezdi. Reayaya tohum, çift hayvanı gibi ziraî destek vermeyip onu tefecinin eline bırakıyordu. Tefeciden aldığı yüksek faizli borcu ödeyemeyen çiftçi ise sonunda çift-bozan durumuna düşüyor, toprağını bu kişilere bırakıyordu.

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren iltizam sisteminin bu olumsuz etkisini ortadan kaldırmak ve hazineye girecek peşin miktarını arttırmak amacıyla iltizamın “kayd-ı hayat” şartıyla verilmesi ile *malikâne* denen usul geliştirildi. XVIII. yüzyılda bu usul yaygınlaştı ve hemen her vergi kalemini kapsadı. Başlangıçta malikânegilerin üretim kapasitesini arttırmaya yardımcı olmaları gibi istenen sonuçlar alınıyordu. Ancak sistemin olumsuz bir yanı ortaya çıkmıştı. Peşin ödenecek miktarın fazla olması nedeniyle malikâneler İstanbul’da bir grup nüfuzlu zümrenin eline geçiyordu. Bunlar vergi toplama işini bizzat yapmıyor, bazen küçük parçalara bölerek ikinci hatta üçüncü elden mültezimlere devrediyorlardı⁵⁹⁷.

Büyük devlet memurları-askerî sınıf, tefeciler ve tüccarlar arasında bir rekabet başlamıştı. Bu grupların arkasında da tüm bu işlemleri organize eden, onlara kredi sağlayan sarrafları vardı. Eskiden peşin paralar kısa vadeli ve faizsiz iken artık peşinlerde vade ömür boyu ve az veya çok bir faiz söz konusuydu⁵⁹⁸. Malikâneci kendi mülkü gibi genellikle gelirini faizle bir başkasına, o da bir başkasına kiraliyordu. Elbette aradaki bu faizlerin ödenebilmesi için reayadan daha fazla vergi toplanmalıydı. Üstelik vali ya da kadı karışırsa “*malikâneler serbest tasarruf olunur*” diyerek engel oluyorlardı.

Devletin bu işlemlerden kasasına giren ise yalnızca 1/3’ü⁵⁹⁹. Üstelik malikâne geliri kuruş üzerinden hesaplandığı için kuruşun değeri azaldığında devletin kasasına giren para da hiç oluyordu. Ancak aynî olarak vergi toplayan mültezimler epey kâr elde etmekteydi⁶⁰⁰.

⁵⁹⁷ Mehmet Genç, “İltizam”, s. 154-158.

⁵⁹⁸ “a.g.mad.”, s. 154-158.

⁵⁹⁹ Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 151-152.

⁶⁰⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 2013, s. 333.

İltizam sistemi de giderek yaygınlaşmıştı. Bu işlemler muhakkak bir sarrafın kefaletiyle yapılıyordu. Mukaatayı alan kişi, Hazinece resmen tanınmış, “*kuyruklu sarraf*” denen, beratlı, muteber bir sarrafı kefil gösterirdi. Bunların çoğu Yahudi ve Ermeni sarraflardı. Sarraflar hem bu faiz işlemlerinden hem de Hazine ile olan sikke değişimleri muamelelerinden büyük bir servet biriktiriyorlardı⁶⁰¹. Bu döneme ait yapılan bir araştırmaya göre tespit edilen 69 sarrafın 67’si gayrimüslimdi. 1760’larda İstanbul’daki gedikli sarraf sayısı 72, toplam sayı 137 idi. Bunlar faizle kredi verir, maden, gümrük ve darphane gibi emaneten mukataaları işleten eminlerin sarraflığını yapar, mültezim ve malikâneciler için kefil olup muaccelenin ödenmesini sağlar, yüksek askerî zümrelerin caize ve avaid ödemeleri gibi muameleleri yaparlardı. Ayrıca gayrimenkul alım-satımı, tedavüldeki paraların değişimi, bir nevi mevduat toplanması gibi kişi ve kurumlardan topladıkları paraları işletme gibi görevleri vardı⁶⁰². Elbette bu önemli görevler bazı riskler de taşıyordu. XVIII. yüzyılda yolsuzluk ve ihanet gerekçesiyle katledilen, malları müsadere edilen sarraflar da olmuştu⁶⁰³. Sarraflar doğrudan köylülere de borç para temin ediyorlardı⁶⁰⁴. Nitekim bu çalışma çerçevesinde sicil defterlerinde yaptığımız araştırmamız sırasında göçmenlere ve hemşehrilerine verdikleri borcu tahsil edemeyen çok sayıda sarrafın davasına rastladık.

Bu gelişmeler taşrada yerel güçlerin nüfuzunun artmasına yol açmıştı. Temlik yoluyla, malikâne usulüyle ya da malikâneciden ikinci bir el olarak kiraladıkları toprakları, ölümlerinden sonra varisleri açık arttırma ile alarak kuşaktan kuşağa aile içinde tutabiliyorlardı⁶⁰⁵. Bu yolla ele geçirdikleri topraklar üzerinde büyük çiftlikler kurabiliyorlardı⁶⁰⁶. Bu kişiler elde ettikleri servet sayesinde reayaya faizle borç verebiliyordu. Bu şekilde çiftlik sahibi askerî zümrenin aynı zamanda faizle köylüyü borçlandırarak tefecilik yapmaları süreci hızlandırmaktaydı. Borcunu ödeyemeyen köylü de toprağını kaybetmekteydi⁶⁰⁷. Görüldüğü üzere hem sarraf hem malikâneci hem de âyan faizciliği söz konusuydu. Salgunlar ile ya da devletin direkt olarak tahsil etmeye başladığı

⁶⁰¹ *a.g.e.*, s. 295-296.

⁶⁰² Süleyman Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

⁶⁰³ Ertan Ünlü, “18. Yüzyılda Sarraf Katilleri: ‘Devlet Malına Halel’in mi, Hizipleşmenin mi Kurbanları?’, *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 52, (2018), s. 99-133.

⁶⁰⁴ Ü.Ş.S., nr. 407, s. 31b (H.1156)

⁶⁰⁵ Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 149.

⁶⁰⁶ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye II*, İstanbul 2010, s. 330-331.

⁶⁰⁷ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye I*, s. 329-332.

avâriz türü vergilerle köşeye sıkışan köylü nakit paraya ihtiyaç duyduğu için tefecilerden, sarraf ya da âyandan faizle borç para almak zorunda kalıyordu.

Köylünün toprağının elinden alınmasıyla sonuçlanan bu süreçte uygulanan yöntemlerden biri “*selem*” şeklindeki satıştır. “*Bey’ bi’l-vefa*” denen bu satışta; borç para, faizi ile birlikte ödendiğinde geri verilmek taahhüdüne karşılık olarak tarla ve bağ karşı tarafa devredilir. Tarla ve üretim araçları bir nevi ipoteklenir ve bu sürede eski sahibi alacaklı adına ortak olarak işletmeye devam eder. Bu “*murabaha*” denen antlaşma, faizciliğin bir çeşididir. Böylece bir şekilde köylüyü kendilerine bağlarlardı⁶⁰⁸. Köylünün diğer borçlanma usulleri ise şunlardır: “*Bey’ bi’l-istiğlal*” ile kredi alan kişi karşı tarafa devrettiği gayrimenkulde kiracı olarak oturup kira öder, “*muamele-i şeriyeye*” denen yöntemle alış-veriş olmaksızın murabaha yani faizle borç alırdı. Son olarak “*murabaha usulü*” denen usulle esnaf ve tüccarın bir nevi kredi aldığı vadeli satış gerçekleşir ve sonra bunu alan sarraf ve Yeniçeri Ocağı bezirgânları⁶⁰⁹, üzerine belli bir kâr koyarak vadeli şekilde özellikle askerî zümreye satarlardı⁶¹⁰.

Tefecilik konusunda N. Berkes, asıl devletin kendisinin gelir sağlama baskılarının mültezimi ve faizciyi yarattığı hususuna dikkat çekmektedir. Ona göre bu çaba köylüyü faizcinin kucağına itiyordu; çünkü devlet mültezimsiz, mültezim de murabahacısız yapamıyordu. Dolayısıyla yazar, devletin bir yandan adaletnâme üstüne adaletnâme yayınlarak bu murabahacılara engel olmaya çalışırken bir yandan da istediği nakit parayı köylünün nereden bulacağıyla ilgilenmemesini sorgular. Çünkü nakit para bir grup insanın elindeyken köylünün bu parayı faizle birinden almaktan başka çaresi kalmıyordu⁶¹¹.

1.2.6. İşsizlik

İşsizlik de reayayı iş imkânı daha fazla olan şehirlere iten bir diğer etkendi. XVIII. yüzyılda hem İstanbul’da hem de taşrada işsiz sayısının fazla olduğu biliniyor. Bunu doğuran çeşitli etkenler vardı. Birincisi yüksek vergiler, salgınlar ya da eşkıyalık gibi nedenlerle toprağını bırakmak zorunda kalan çift-bozan reayaydı. Ayrıca yukarıda anlattığımız üzere yüksek faizle aldığı borcu ödeyememesi de çiftçinin toprağını kaybetmesine neden oluyordu. Düşünülebilecek bir diğer neden de nüfus artışı olabilirdi,

⁶⁰⁸ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 344-349.

⁶⁰⁹ Yeniçeri Ocağı’nda görevli kişilere borç nakit para ve mal tedarik edenler.

⁶¹⁰ Süleyman Kaya, *a.g.t.*, s. 11-15.

⁶¹¹ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 344-349.

ancak XVIII. yüzyıla dair bunu kesin olarak söyleyebileceğimiz kaynaklardan yoksunuz⁶¹². Yalnızca XVII. yüzyılda keskin düşüşlerin olduğunu, XIX. yüzyılda da nüfusun genel olarak artmış olduğunu biliyoruz. Nüfus artışının işsizlik üzerindeki etkisine dair XVI. yüzyıla dair Cook'un çalışması örnek gösterilmektedir. Buna göre aşırı bir nüfus artışı olduğunda ekilebilir toprak alanlarının yetersiz kalması bu insanları topraksız bırakmaktaydı. Örneğin Rum vilayetindeki kır nüfusu 1520-1575 yılları arasında %100'ün üzerinde bir artış göstermişti⁶¹³.

İşsizliğe yol açan ve aynı zamanda işsizlerin yığılma eğilimi gösterdiği bir diğer alan da askerlikti. Çift-bozan olduğu ya da işleyecek toprağı olmadığı için işsiz olan gençlerin iş için şehre göç etmeden önce yapabilecekleri çok fazla birşey yoktu. Yapabilecekleri işlerin başında da paralı askerlik geliyordu. Ancak bu askerlik de sona erdiğinde tekrar işsiz kalıyorlar ve işsiz ordusu daha da büyüyordu.

XVI. yüzyıl sonundan itibaren köyünü, toprağını terk eden gençler yani levendler başıboş gezerek eşkıyalık yaptıklarından, devlet de bunları askerlik için toplayarak sarıca ve sekban bölükleri oluşturmaya, valilerin maiyetinde istihdam etmeye başlamıştı. Ancak paşanın ölümü ya da görevden azli ile işsiz kalıyorlardı. Ayrıca sefer dönüşü bu askerlerin büyük bölümünün terhis edilmesi, Anadolu'ya dağılarak büyük bir işsiz güruhun ve dolayısıyla eşkıya çetelerinin oluşmasına neden oluyordu. Bu nedenle barış zamanı da halktan belli bir vergi (imdâd-ı hazariyye) alınmaya başlansa da bu uygulamalar da kapısız kalıp başıboş dolaşmalarına ya da valilerin artan masrafları için salgunlar ile halkı bunaltmasına engel olmamıştı⁶¹⁴. Zaman içerisinde teşkilatın kaldırılması denense de yine başarı sağlanamamış, her savaş dönemi istihdamları daha da artmıştı. Bununla beraber savaş firarilerinin de sayısı artmıştı. XVIII. yüzyıl boyunca başıboş levendatın eşkıyalığı hakkında Osmanlı Arşivi'nde çok sayıda vesika bulunmaktadır.

İstanbul'a göç temalı çok sayıda belgede de bu insanların İstanbul ve çevresine iş için geldiklerinden söz ediliyor: “[...] bundan akdem Anadolu ve Rumeli cânibinde evtân-ı kadîmelerini terk idüp bilâ-mûceb İstanbul tarafına kisb ü kâr ve tahassul-i menfa'at ve sâir içün peyderpey vürûd iden re'âyâ tâîfesinden ve gerek serseri gezüp bir

⁶¹² Bu dönemde XVI. yüzyılda olduğu gibi düzenli olarak tahrir defterleri tutulmamıştır. Nüfus defterleri ise XIX. yüzyıldan itibaren tutulmuştur.

⁶¹³ M. A. Cook, *a.g.e.*; Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara 2000, s. 21.

⁶¹⁴ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 29-31.

*tarikle vürüd İstanbul'da ve civârında mütemekkiye [...]'*⁶¹⁵. İstanbul'da her mahallede her köşede sebze, manav, bakkal dükkânları olmasına rağmen, gereksiz yere küfecilik yani seyyar olarak satıcılık yapmak için Anadolu'dan çiftini çubuğunu bırakıp İstanbul'a yığılan takriben 7-8 bin bekârdan bahsedilir⁶¹⁶. Ya da bazılarında, göçmenlerin sırf iş-güç bulmak, para kazanmak kolay olduğu düşüncesiyle taşradan kalkıp İstanbul ve havalisine geldiklerinden söz edilir⁶¹⁷. Bazılarının yerleşip rençberlik vs. işler yaptıklarını, bunu gören diğerlerinin de İstanbul'da kazancın kolay olduğu ve bulundukları bölgede üzerlerine yüklenen vergiden kaçmak için göç ettikleri fark edilir⁶¹⁸. İstanbul, vergi korkusu olan bu insanlar için iş imkânı çok olan bir sığınaktı⁶¹⁹.

1.2.7. Kıtık, Salgın Hastalıklar vd. Nedenler

Bahsedilen nedenler dışında belgelerde rastlanılan diğer bir neden de “*kaht u galâ*” yani kıtlık ve pahalılıktı. Bu felaketin yaşanmasının çok farklı nedenleri olabilirdi. Kuraklık, aşırı soğuk, şiddetli kışlar, sel, çekirge istilâsı, coğrafi şartlar, nüfus artışı, eşkıyalık hareketleri, savaşlar, karaborsacılık, kaçakçılık, asker geçişi ya da düşman istilâsı gibi. Bunlardan eşkıyalık ya da asker geçişleri gibi beşerî nedenlerden dolayı yaşanacak kıtlık ve pahalılığa engel olabilmek için devlet her daim bazı önlemler alıyor, bölge idarecilerine sık sık uyarılar gönderiyordu. Kıtık dönemlerinde pahalılıkla mücadele için piyasalara müdahalesini de arttırıyordu. Karaborsacılığın, muhtekirlerin yani kâr amacıyla stok yaparak piyasanın ateşini daha da arttıranların önüne geçmeye çalışıyordu. Mirî anbarları devreye sokuyor, muhtekirlerin depolarını yıkıyor, özellikle beslenme konusunda dışarıya bağımlı olan İstanbul'a gelmesi gereken zahirenin kaçırılmasını, suistimalleri engellemek için sıkı tedbirler alıyordu⁶²⁰.

XVIII. yüzyılda Rumeli ve Anadolu'yu sarsan büyük çaplı, genel bir kıtlık durumundan söz etmek mümkün olmasa da mahallî olarak yaşanan bazı durumlar karşımıza çıkmaktadır: 1474 yılında Aksaray'da yaşanan kıtlık ve pahalılık nedeniyle sancak ahalisinin çoğunun perakende ve perişan oldukları için devletin kendilerinden istediği mekârî develerde indirim yapılmıştı⁶²¹. H.1157'de (1744/1745) Sivas'ta yine

⁶¹⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 150, s. 212, 272 (H.1157); Ü.ŞS., nr. 396, s. 70b (H.1150)

⁶¹⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s. 128 (H.1147)

⁶¹⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s. 211 (H.1148)

⁶¹⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s. 212 (H.1148)

⁶¹⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 147, s. 107 (H.1154); Ü.ŞS., nr. 386, s. 94a (H.1145); Trb. ŞS., nr. 1898 (84), s. 84 (H.1147); Çnk. ŞS., nr. 9, s. 30b (H.1145); Ank. ŞS., nr. 115, s. 77a (H.1148)

⁶²⁰ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani (1560-1660)*, İstanbul 2014.

⁶²¹ BOA, AE.SMHD.I, nr. 180-14006 (H.1160)

kıtlık ve pahalılık nedeniyle cizye ödemelerinde yapılmak istenen değişimden bahsedilmektedir ki bu dönemde vergi ödemesinde yaşanan sıkıntılar Müslüman halk için de geçerliydi⁶²². 1757 Haziran ayında Bolu, Tosya ve Osmancık'a gönderilen fermânlarda Anadolu'nun bazı bölgelerinde kıtlık ve pahalılık yaşandığı için çok sayıda kişinin memleketlerini terk ederek akın akın İstanbul'a gelmek üzere olduklarının haber alındığı için geçitleri korumaları, görevlilerden bu konuda dikkatli olmaları istenmişti⁶²³. 1758'de yine Sivas'ta kıtlık nedeniyle insanlar İstanbul'a ve başka kaza, kasaba ve askerî çiftliklere göç etmişlerdi⁶²⁴. 1759'da Diyarbekir bölgesinde 2-3 senedir şiddetli bir kıtlık ve buna bağlı olarak pahalılık yaşanmıştı. Reayadan bazıları duruma daha fazla dayanamayarak etrafa dağılmış ve bölgenin harabiyetine neden olmuşlardı. Vezir rütbesi ile Diyarbekir valisi olan paşaya, göç eden bu kişileri eski vatanlarına döndürmesi emredilmişti⁶²⁵.

Kıtlığa neden olan etkenlerden biri de çekirge istilâsıdır. Sürü halinde hareket eden ve bitkilerle beslenen çekirgelerin sayısı olağanüstü arttığında kıtlığa neden olmaktaydı. Nitekim tarihte bu tür olaylar zaman zaman meydana gelmiş, insanların tarla, bağ ve bahçelerini istilâ eden çekirgeler, tarım alanlarında ne var ne yok silip süpürerek kıtlık yaşanmasına yol açmışlardır. Üstelik geçtikleri bölgede bıraktıkları yumurtalardan çıkanlar da felaketin bir süre sonra yenilenmesine neden olmaktaydı. Osmanlı toprakları yıllarca Afrika çöllerinden gelen çekirge sürülerinin istilasına uğramıştır. Bu durum hububat fiyatlarının da artmasına neden olmaktaydı⁶²⁶. XVIII. yüzyılda buna dair birkaç vermek gerekirse; 1748'de çekirge istilâsı nedeniyle Karaman'da⁶²⁷, 1793 yılında Adana'da çekirge istilâsı nedeniyle kıtlık ve vergi ödemelerinde sıkıntı yaşanmıştı⁶²⁸.

İstanbul'a göçe neden olan bir diğer etken de yangınlardır. İnsanların hanelerini, tüm mal varlıklarını kaybetmeleri, başka bir bölgeye göç etmelerine karar verme sürecini tetiklemektedir. Bu durumda iş imkânı olan büyük şehirleri tercih etmeleri de kuvvetle muhtemeldir. 1732'de Bursa'da büyük bir yangın yaşanmış, evleri yok olan ahalinin

⁶²² BOA, Ali Emîrî III. Ahmed (AE.SAMD.III), nr. 89-6073 (H.1156)

⁶²³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 159, s. 194 (H.1170)

⁶²⁴ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 5, s. 17, h. 52 (H.1172)

⁶²⁵ BOA, C.DH, nr. 19-910 (H.1172)

⁶²⁶ Remzi Çavuş, "Osmanlı Devleti'nde Çekirgelere Karşı Mücadele (1908-1918)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. XVIII, sy. 2, (2017), s. 59-76.

⁶²⁷ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 4, s. 45 (Karaman) (H.1162)

⁶²⁸ BOA, C.ML, nr. 94-4218 (H.1207)

bazısı kalkıp Galata muzafatından olan Beğköy tarafına göç etmişlerdi. Bir süre sonra terk ettikleri bölgelerde geride kalan halk da daha fazla dayanamayarak dağılmıştı⁶²⁹.

Bir diğer neden de veba başta olmak üzere yaşanan ağır *salgın hastalıklard*ı. 1718 yılından itibaren Kuzey ve Orta Avrupa’da görülmeyen veba, XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda görülmeye devam etti. XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda geniş alanlara yayılan veba salgınlarının yaşandığı yıllar; 1713, 1719, 1728-29, 1739-41, 1743, 1759-60, 1762-63, 1765, 1781, 1784-86, 1791-92’dir. Mevsimsel faktörlere ve yayılma hızına bağlı olarak bu salgınların şiddetleri birbirlerinden farklıydı. Özellikle 1741 ve 1759-60 yıllarında salgın imparatorluğun yarısı hatta yaklaşık ¼’ine aynı anda yayılmıştı. Ancak tabloya bakıldığında vebanın Osmanlı’da neredeyse sürekli var olduğu söylenebilir. Osmanlı şehirleri 20-25 yılda bir vebanın şiddetli atakları ile karşılaşmıştı. Ancak ölüm oranlarına bakıldığında Avrupa’da rakamların çok daha yüksek olduğu görülür. XVIII. yüzyılda Güney Avrupa’da görülen veba salgınlarında, örneğin Marsilya kentinde ölüm oranı %50, Messina’da ölüm oranı %70’tir⁶³⁰.

Osmanlı’da bazı şehirlerin hastalığa, diğerlerine oranla daha sık yakalandığı gözlemlenmiştir. Örneğin 1778-1787 arasında, 10 yıl içerisinde çoğu kent 1 veya 2 kez yakalanırken, İstanbul 10 yılın 7’sini, Selanik ve İzmir 5-6 yılını vebayla geçirir. Edirne, Yanya ve İskenderiye ise 3 kez yakalanır⁶³¹. Büyük şehirlerin, deniz ve kara ticaretinin, gemi trafiğinin yoğun olması hastalığa yakalanma oranlarını yükseltmiştir.

XVIII. yüzyıl boyunca Anadolu ve Rumeli’de mahallî olarak ortaya çıkan ve göçe neden olan veba salgınları ile ilgili arşivde bazı kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin 1710 yılında Bolu-Gerede’de veba nedeniyle yaşanan göçlere bağlı olarak nüfus oranının düştüğü kaydedilmiştir⁶³². 1706’da Tuna’nın beri yakasındaki bazı kazalardan 5 bin kişi veba nedeniyle Eflak tarafına firar etmiştir⁶³³. 1699’da Bolu’da, 1705’te Gümülcine’de,⁶³⁴1764’te Adana’da,⁶³⁵ 1795’te Rusçuk ve Yergöğü’nde halk veba nedeniyle göç etmiştir. İstanbul halkı da -özellikle gayrimüslimler- veba görüldüğünde

⁶²⁹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 119, s. 36 (Üsküdar) (H.1141)

⁶³⁰ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, çev. Serap Yılmaz, İstanbul 2011, s. 38, 102-117, 145, 182-189.

⁶³¹ Daniel Panzac, *a.g.e.*, s. 36-37.

⁶³² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 166, h. 1312 (H.1121)

⁶³³ BOA, C.ML, nr. 44-2005 (H.1118)

⁶³⁴ BOA, İbnülemin Sıhhiye (İE.SH), nr. 2-141 (H.1116)

⁶³⁵ BOA, C.ML, nr. 172-7294 (H.1177)

şehri terk etme eğilimindeydiler. 1783'te veba nedeniyle İstanbul halkının çoğu dağılmıştır⁶³⁶.

Belgelerde dikkat çeken durum, kıtlık ve vebanın aynı anda görüldüğü yerlerin fazlalığıdır. Bu da bize salgın ile kıtlık arasındaki ilişkiyi kanıtlamaktadır. Hastalık nedeniyle yaşanan problemler bir geçim darlığına, kıtlığa neden olmakla birlikte, var olan kıtlık durumu da salgının oluşmasına uygun bir ortam hazırlamaktadır. Dolayısıyla biri ortaya çıktığında diğerini tetiklemekte, her ikisi de bir diğerinin nedeni ya da süreci hızlandıran etkeni olabilmektedir⁶³⁷. Zira kıtlık nedeniyle yetersiz beslenen insanların bağışıklık sistemleri zayıflamakta ve hastalıklara yakalanmaları daha da kolaylaşmaktaydı⁶³⁸. 1742'de Larende'de hem veba hem kıtlık görüldüğü için halkı dağılmıştı⁶³⁹. Adana'da 1793'te aynı yıl içinde hem çekirge istilâsı hem kıtlık hem de veba görülmüştü⁶⁴⁰. 1769'da İsakçı'dan⁶⁴¹, 1789'da Livadiye-İzdin'den⁶⁴², 1794'te Rakka'dan⁶⁴³ yaşanan göçler, halkın hem kıtlık ve pahalılık hem de veba salgını nedeniyle göç etmesine dair birkaç örnektir.

Ölümler ya da göçlerle nüfus kaybına uğrayan ya da kıtlık ve pahalılık ile mücadele eden halk, var olan vergilerini ödemekte zorlanmakta, avârızhânelerinin tenzili ya da vergi affı için başvuruda bulunmaktadır⁶⁴⁴. Taşrada bu dönemlerde vergi affına gidildiğine dair çok sayıda örnek vardır.

1-3- Göçün Anadolu ve Rumeli'ye Zararları

I. Mahmud, imparatorluğun her yanına gönderdiği adaletnâmesinde “*Memâlik-i mahrûsemde olan bi'l-cümle ahâli ve re'âyâ yerlerinde yurdlarında oturup herkes kâr u kesblerinde ve ekinlerinde ve bağçelerinde olarak evlerinde ve yerlerinde evlâd u ıyâlleriyle râhat ve safâ ve devâm-ı ömr ve devlet-i aliyyeme hayır du'â eylemeleri matlûb-ı pâdişâhânem olmasından nâşî[...]*”⁶⁴⁵ sözleri ile açıkça devlet nizamının, herkesin yerli yerinde oturup kendi işleriyle ilgilenmelerine bağlı olduğunu

⁶³⁶ BOA, C.ML, nr. 306-12456 (H.1197)

⁶³⁷ Zafer Karademir, *a.g.e.*, s. 166-167.

⁶³⁸ Yaron Ayalon, *Natural Disasters in the Ottoman Empire*, New York, NY: Cambridge University Press, 2014, s. 64.

⁶³⁹ BOA, C.ML, nr. 535-21977 (H.1155)

⁶⁴⁰ BOA, C.ML, nr. 94-4218 (H.1207)

⁶⁴¹ BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), nr. 518-17 (H.1183)

⁶⁴² BOA, Cevdet Askeriye (C.AS), nr. 882-37877 (H.1203)

⁶⁴³ BOA, Yabancı Arşivler Bulgaristan Arşivi (YB.04), nr. 5-1 (H.1208)

⁶⁴⁴ BOA, İbnülemin Dahiliye (İE.DH), nr. 16-1521 (H.1110); nr. 14-1286 (H.1111)

⁶⁴⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 155, s. 117 (H.1164)

vurgulamaktadır. Bunun gibi, göçle ilgili gönderilen fermânlarda genellikle altı çizilen durum, göçün yalnız İstanbul'a değil taşra vilayetlere de bir o kadar zararı olduğudur. Taşra vilayetlerinin mamur ve bayındır olması göçün yaşanmamasına, göçün olmaması da oradaki ahalinin ahvalinin düzgün, hâlinden memnun olmasına, mezalimden uzak olmasına bağlıydı⁶⁴⁶. Bu nedenle ehl-i örf ve ehl-i şer' taifesinden olanların sefer gailinden yararlanarak halkı soymaya kalkmamaları, adaletten şaşmamaları için uyarı üzerine uyarı yapılmaktaydı⁶⁴⁷. İstanbul'un insan izdihamından kurtulması, taşradaki halkın maddi güçlerinin yerinde olmasına, vergilerini ödemekte güçlük çekmemelerine bağlıydı⁶⁴⁸. Herkes kendi yurdunda emin ve salim hissetmeliydi. Bu nedenle eşkiya korkusu da ortadan kaldırılmalıydı⁶⁴⁹.

Taşradaki beldelerin boşalmasının doğuracağı en önemli tehdit; bu insanların çiftini çubuğunu bırakıp ülke çapında üretimin azalmasına yol açmalarıydı. Bu durum dolayısıyla vergi gelirlerinin azalmasına, seferdeki asker için iâşe temin edilmesinin zorlaşmasına ve genel bir kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya kalınmasına yol açacaktı. Osmanlı yöneticilerinin bu yöndeki endişeleri Divân-ı Hümâyûn'dan çıkan kararlarda da açıkça dile getirilmekteydi⁶⁵⁰. Görülen o ki boş kalan tarlaların hemen bir başka çiftçi tarafından ekip biçileceğini düşünmek gerçek dışıdır. Ekilmesi gereken bazı tarlalar 40-50 yıl gibi tahmin edilemeyecek kadar uzun süre boş kalabiliyordu⁶⁵¹. Devlet için taşra vilayetlerinin bu şekilde büyük göç akınları ile harap olması savaşla yaşanan istilâlar kadar kötü bir senaryoydu. Üstelik göç bir kez başladığında çığ gibi büyüeyebilen bir tehlikeydi. Göç eden kişilerin ailelerini, hatta akrabalarını, eşini-dostunu da daha sonra yanlarına almaları, durumun kalanlara da sirayetine neden oluyordu⁶⁵². Bu durumun artarak devam etmesinin bir süre sonra memleketi harap edeceği herkes tarafından

⁶⁴⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 135 (H.1160), s. 299 (H.1161); nr. 163, s. 288-289 (H.1177); nr. 140, s. 412, 415 (H.1148); Balıkesir Şer'iyeye Sicili (Blk. ŞS.), nr. 728, s. 67b (H.1160); Br. ŞS., nr. B163, s. 32a (H.1160)

⁶⁴⁷ III. Ahmed Dönemi: Ü.ŞS., nr. 392, s. 79a-b (H.1148); I. Mahmud Dönemi: BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 155, s. 117 (H.1164); III. Mustafa Dönemi: ADVNS.MHM.d., nr. 165, s. 420 (H.1182)

⁶⁴⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 136-137 (H.1160)

⁶⁴⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 166, s. 315 (H.1186)

⁶⁵⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 281-282 (H.1161); nr. 140 s. 72 (H.1147); Ank. ŞS., nr. 730, s. 100a (H.1161); Amasya Şer'iyeye Sicili (Ams. ŞS.), nr. 44, s. 57b (H.1161); ADVNS.AHK.İS.d., nr. 3, s. 210, h. 798 (H.1166)

⁶⁵¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 84, s. 135 (Boyabad) (H.1131); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 6, s. 70 (Yeniil) (H.1169)

⁶⁵² BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 142 s. 161 (İstanbul, Eğin) (H.1146); ADVNS.AHK.KR.d., nr. 6, s. 82 (Karaman-Kayseri), s. 190 (İstanbul ve Kayseri) (H.1168); nr. 1, s. 105 (Kayseri) (H.1156); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 378 (Eğin) (H.1159); nr. 5, s. 301 (Sivas) (H.1168); nr. 4, s. 2 (Eğin) (H.1163)

görülyordu⁶⁵³. Dolayısıyla artık göçün engellenmesi dahi yeterli değildi, gelenler de kesinlikle geri gönderilmeliydi⁶⁵⁴. Buradan hareketle göçmenlerin İstanbul'dan geri gönderilme çabalarını yalnızca İstanbul'daki kalabalıklığa ve göçmen sorunlarına bağlamanın eksik olacağı açıktır. Taşradaki nizamın devamı için de bu insanların geri gönderilmeleri ve ziraat ile ilgilenmeye devam etmeleri sağlanmalıydı⁶⁵⁵.

Genel tabloya bakıldığında nüfus kaybına rağmen mutasarrıfların yazılı olan vergiyi tamamen tahsil etmekte ısrarcı olmalarına göz yumulduğu⁶⁵⁶ ve mîrî için toplanan vergilerde de ahalinin ekonomik gücüne göre vergi alınması kuralının yalnızca teoride kaldığı görülyor. Tüm bunlara bir de sefer döneminde alınan ek vergiler eklendiğinde ahali borç altında kalıyordu⁶⁵⁷. Kalanların bu kadar ağır bir vergi yükünün altında kalması ödemelerini zorlaştırıyor, dolayısıyla vergi tahsil edenlerin de işleri zorlaşıyordu⁶⁵⁸. Nitekim vergi tahsiline muhalefet edenlerin sayısı da giderek artıyordu. Reayasının vergi vermek istemediğine dair zaim, sipahi vs. dirlik sahiplerinden merkeze çok sayıda şikâyet geliyordu⁶⁵⁹. “*Zeameti -ya da timarı- mahsûlüne gadr-ı küllî ettikleri, kesr ve noksan tertîbine*” neden olduklarını bildiriyorlardı⁶⁶⁰. Üstelik göç edenler de geldikleri bölgelerde -örneğin İstanbul'da-, hâlâ bağlı bulundukları mutasarrıfın vergi isteğine direniyorlar, ödemeyi reddediyorlardı⁶⁶¹. Kaldırılıp geri getirilmek istediklerinde ise buna da muhalefet ediyorlardı⁶⁶². Kalanlar da bu defa vergi vermemek için yeniçeri kılığına girmek gibi çeşit çeşit yollar deniyorlardı⁶⁶³. Bu şekilde vergi tahsilinde zorluk yaşayan askerî zümre sonuç olarak salgınlar, devirler, kanunsuz vergilerle halkı soymaya tevessül ediyor, vergi alınmaması gereken kişilerden de vergi tahsil etmeye kalkışıyordu. Timarların boş olması, binbir zorlukla vergi tahsil etmeleri, üstelik tahsil edilen vergilerin

⁶⁵³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 161, s. 234 (H.1173); nr. 163, s. 288 (H.1177); ADVNS.ŞKT.d., nr. 111, s. 311 (İstanbul) (H.1139); nr. 142, s. 415 (İstanbul) (H.1146); nr. 149, s. 190 (İstanbul) (H.1148); ADVNS.AHK.İS.d., nr. 1, s. 110, h. 487, (H.1156); Çnk. ŞS., nr. 14, s. 10b (H.1161)

⁶⁵⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 281 (H.1161); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 3, s. 49 (Eğin) (H.1160)

⁶⁵⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 162, s. 464 (H.1176)

⁶⁵⁶ BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 121-143 (H.1141)

⁶⁵⁷ BOA, AE.SMHD.I, nr. 102-7242 (H.1147)

⁶⁵⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 173, s. 92 (H.1190); ADVNS.ŞKT.d., nr. 53, s. 442 (Niğde) (H.1121)

⁶⁵⁹ Örn. belge: BOA, ADVNS.AHK.ER.d., nr. 3, s. 36 (Gümüşhane) (H.1163)

⁶⁶⁰ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 116, s. 175 (Lofça?) (H.1140); nr. 41, s. 217 (Üsküdar, Galata, Haslar) (H.1116); nr. 171, s. 164 (İstanbul) (H.1155); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 3, s. 35 (İstanbul) (H.1160); ADVNS.AHK.İS.d., nr. 1, s. 63, h. 290, s. 69, h. 314 (H.1155), s. 138, h. 608 (H.1156)

⁶⁶¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 114, s. 123 (İstanbul) (H.1140); nr. 143, s. 94 (İstanbul) (H.1146)

⁶⁶² BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 106, s. 161 (İstanbul) (H.1138); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 387 (İstanbul ve Sivas) (H.1159), s. 62 (Galata ve İznikmid) (H.1158); ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 117-248 (H.1160)

⁶⁶³ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 88, s. 17 (Sivas) (H.1133)

de azalması gibi durumlar, askerî zümrenin artık dirliklere neden rağbet etmediklerini açıklıyor.

Vergi tahsili yalnızca reayasını kaybeden dirlik sahipleri için değil, toprağına hariçten insanlar gelip yerleşen dirlik sahipleri için de zordu. Hariçten gelenler onlara da vergi vermemek için direniyorlar, kanunda kendi lehlerine bir açık arıyorlardı⁶⁶⁴. Yer değiştiren reayadan kimin vergi alacağı tartışmaları yapılıyordu. Kısacası taşradaki halk bu kadar hareketli olduğu için artık kim, kimin reayası çok da belli değildi. Üstelik sorun yalnızca tahsil etmek isteyenler ile mükellefler arasında değildi, çevre halk da bu kavgaya dâhil olmaktaydı. Sonradan gelenlerin, kendileri ile birlikte vergi vermelerini, yüklerinin azaltılmasını istiyorlar, dolayısıyla onlar da karşı tarafa baskı uygulamaya başlıyorlardı.

Büyük rakamlara ulaşan bu göçler yalnız dirlik erbâbını değil, cizye ve avârız gibi mîrîye ait vergilerin tahsilini de zora soktuğu için Hazine de bu durumdan zarar görüyordu⁶⁶⁵. Taşradaki bu hareketlilik ve vergi tahsilindeki zorluklar, belirsizlikler, devlet adamları için bütçe hazırlıklarını zorlaştırıyor, artık bütçeler öngörülemez bir hâl alıyordu. Eğer göçler evkâf köylerinde yaşıyorsa bu defa da kendilerine bağlı vakıfların gelirlerini etkiliyorlardı⁶⁶⁶. Bu da ülke çapında kurulan vakıf sisteminin işleyişini tehlikeye sokuyordu.

Göçün taşra nizamına zararları bunlarla da sınırlı kalmıyordu. Tarımla, toprağıyla ilişiğı kesilen kişiler birer işsiz ordusu oluşturuyor ve eşkıya olarak ortaya çıkıyorlardı. Ayrıca stratejik olarak önemi büyük olan derbendlerin, önemli yolların boşalması, eşkıyanın varlığına zemin hazırlıyor, yolcuları, surrenin gönderilmesini, ticareti ve sefer organizasyonunu tehlikeye sokuyordu. Nitekim derbend bölgelerindeki derbendci halk da göç etmekteydi⁶⁶⁷. Bu defa devlet, eşkıyanın varlığı nedeniyle, seferle uğraşmak yetmiyormuş gibi bir de içerideki düşmanlarla başetmeye çalışıyor, iç nizamı sağlamak için çaba sarfediyordu. Çünkü sınırlarını nasıl koruyorsa, veli-nimeti olan halkı da en yakınlarındaki düşmandan korumalıydı. Bu nedenle sefere sürebileceğı kuvvetin bir kısmını iç güvenlik için ayırmak, bazı valileri yerinde bırakmak zorunda kalıyordu.

⁶⁶⁴ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 111, s. 321 (Erzurum) (H.1139)

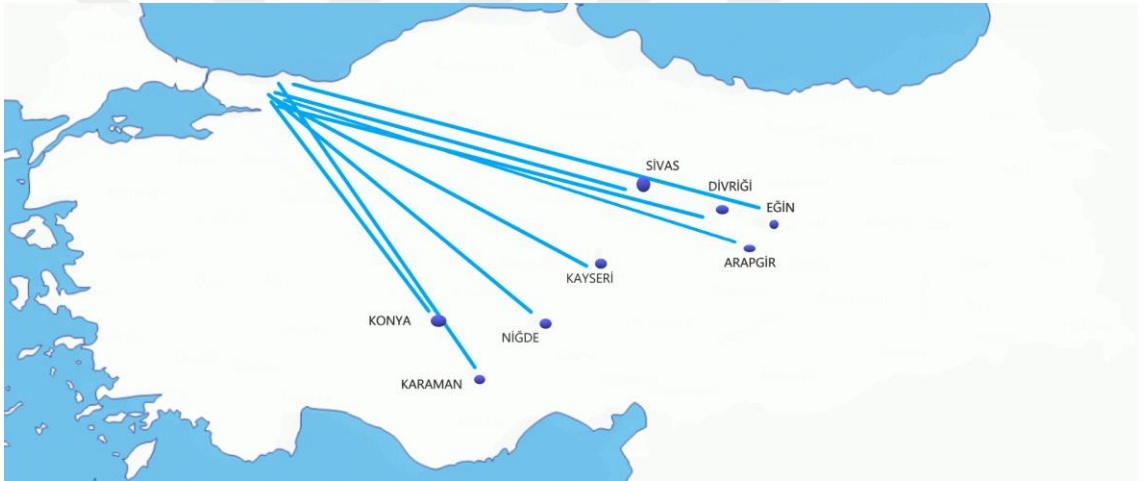
⁶⁶⁵ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 116, s. 187 (Hassa Bostancıbaşı) (H.1140); ADVN.(DOS), nr. 2155-53 (H.1157); C.DH, nr. 94-4668 (H.1190); Ank. ŞS., nr. 115, s. 77a (H.1148)

⁶⁶⁶ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 3, s. 57, h. 220 (H.1163)

⁶⁶⁷ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 94, s. 184 (İstanbul) (H.1134)

Göçün diğer bir olumsuz etkisi de sınır bölgelerinde büyük bir nüfus kaybı yaşandığında ortaya çıkmaktaydı. Bu bölgeleri boşaldıklarında düşman istilâsından korumak da zorlaşıyordu. Dolayısıyla nüfusun azalmaması için vergi affı gibi bazı tedbirler alınıyordu⁶⁶⁸. Korunması gereken bir diğer yer de özellikle sefer organizasyonlarında hayatî öneme sahip menzillerdi. Menzilci halk sefer dönemlerinde asker ya da elçi geçişleri sırasında yapılan yoğun taleplere dayanamayarak göç etmekteydi. Bu da sefer organizasyonu tehlikeye atacak bir durumdu. Buna karşın devlet, çevre bölgelerden menzilci halka yardımlar gönderiyor ya da menzil nizâmında değişiklikler yaparak durumlarında bazı iyileşmeler yapılmaya çalışılıyordu⁶⁶⁹.

1-4- En Fazla Göç Veren Yerler

Harita 1: Anadolu

XVIII. yüzyılda İstanbul'a göç veren yerlere dair belgelerde sıkça geçen bazı yer isimleri dikkat çekmektedir. Yani göçler çok farklı merkezlerden değil genellikle aynı odaklardan yaşanmaktaydı. Bu bölgeler Orta Anadolu bölgesinde yer alan *Sivas (Rum) eyaleti* ve *Karaman eyaleti* ile *Rumeli eyaleti* sınırları içerisinde bulunan sancak ve kazalardı. XVIII. yüzyılda Sivas eyaleti; *Sivas, Amasya, Bozok (Yozgat), Çorum, Canik, Arapgir* ve *Divriği* sancaklarından; Karaman eyaleti ise *Konya, Kayseri, Niğde, Kırşehir, Beğşehir, Akşehir* ve *Aksaray* sancaklarından; Rumeli eyaleti ise *Köstendil, Tırhala, Yanya, Delvine, İlbasan, İskenderiye, Avlonya, Ohri, Alacahisar, Selanik, Dukakin,*

⁶⁶⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 126, s. 6 (H.1129)

⁶⁶⁹ BOA, Cevdet Hariciye (C.HR), nr. 62-3094 (H.1154)

Prizrin, Üsküb ve Semendire sancaklarından müteşekkildi⁶⁷⁰. Biraz daha açılırsak, Anadolu için bu iki eyalet sınırları dışından *Kemah (Erzincan), Malatya, Çankırı* ve *Kastamonu* 'yu da listeye dâhil edebiliriz.

Bahsettiğimiz bu eyaletlerin de özellikle bazı sancaklarından ve bazı kazalarından çok daha fazla göç yaşandığını görüyoruz. Bu nedenle İstanbul'a göç verdiğine dair diğerlerinden daha sık ismi geçen *Sivas, Eğin, Divriği, Arapgir, Kayseri, Karaman, Niğde* ve *Rumeli* 'ye biraz daha yakından bakacağız. Aklımızdaki temel soru, Osmanlı Devleti'nin mevcut 42 eyaletinden⁶⁷¹(1717-1730 arasında) neden özellikle bu üç eyaletin İstanbul'a sürekli göç verdiğidir. Buradaki insanları göç etmeye zorlayacak kadar huzurlarını bozanlar kimler ve nelerdi; sorunları ve şikâyetleri nelerdi? Bu sorulardan yola çıkarak bahsettiğimiz bölgelere dair değinmemiz gereken temel hususları:

- 1- Coğrafi konum ve koşullar (ziraat ve ticaret)
- 2- Toprak ve vergi sistemi ile idarî yapı
- 3- Geçim, ücretler ve fiyatlar
- 4- Seferlerin etkisi
- 5- Eşkıyalık
- 6- Konar-göçerlerin varlığı
- 7- Âyanların faaliyetleri

8- Ehl-i örfün tavrı gibi maddeler olarak belirledik. Bunları, halkın şikâyetleri ve merkezden gönderilen emirler üzerinden inceleyeceğiz. Ancak “Neden bu yerler?” sorumuza tam olarak cevap verebilmemiz için asıl saptamamız gereken durum, imparatorluğun diğer bölgelerinden ne farkları olduğudur.

1.4.1. Sivas (Rum) Eyaleti

1.4.1.1. Sivas

Sivas, Rum (Sivas) eyaletine bağlı bir sancaktı. Sivas sancağı XVIII. yüzyılda nefs-i Sivas, Artukabad, İnallı-Ballu, Çepni-i Çonkar, İlbeyli, İrek, Hüseyinabad, Karakaya, Karahisar-ı Behramşah, Karakoşan, Kazâbâd, Niksar, Sonisa, Şarkipâre, Taşâbâd, Tokat, Turhal, Yıldızeli, Zile kazalarından oluşuyordu⁶⁷². XVI. yüzyıldan

⁶⁷⁰ XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi-Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1792 (16 Numaralı Tahvil Defteri), proje yön. Uğur Ünal, İstanbul 2019.

⁶⁷¹ Yücel Özkaya, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı, İstanbul 2007, s. 24.

⁶⁷² Şeyma Arıkan, 3 Numaralı Sivas Şer'iyye Sicili'nin (H.1202-1203/M. 1787-1788) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009, s. 302.

itibaren vilayetin *paşa sancağı* olması sebebiyle eyalet valisi de burada ikamet etmekteydi.

Sivas konumu itibariyle Orta Anadolu’da önemli yolların kavşak noktasında bulunmaktadır. Kıraç bir bölge olup sert bir iklime sahip olması nedeniyle tarım olanağı çok sınırlıdır. Bunun yerine halkın geçim kaynağı olarak hayvancılık ön plana çıkmıştır⁶⁷³. XV. ve XVI. yüzyıl kaynaklarına dayanılarak yapılan bir çalışmaya göre şehir halkının geçim kaynaklarını devlet kapısı (devlet erkânı ve ordu mensupları), cami, medrese, zaviye ve vakıf görevleri, mal ve hizmet üretimi ile toprak gelirleri oluşturmaktaydı⁶⁷⁴. XIX. yüzyıla ait bir çalışmaya göre ise şehirdeki gayrimüslimler büyük çoğunlukla esnaf ve zanaatkâr olup tarım ve hayvancılık ile uğraşmamaktadırlar⁶⁷⁵.

Nüfus açısından bakıldığında; Sivas’ta 1454-1572 yılları arasında yaklaşık %476,14 oranında bir artış olmuştur. XV. ve XVI. yüzyıllarda Sivas sürekli göç almakta olup, XVI. yüzyılda en çok Kemah, Erzincan, Divriği, Karaman’dan göç almaktaydı. Ayrıca bu dönem için Tokat ve Amasya sancaklarıyla kıyaslandığında bunlardan farklı olarak gayrimüslim nüfusu (Ermeni ve Rumlar) Müslüman nüfustan fazlaydı⁶⁷⁶. XVII. ve XVIII. yüzyıldaki nüfusuna dair elimizdeki veriler yetersiz olduğundan dolayı bu konuda kesin bir sayı veremiyoruz. Yalnızca XVII. yüzyılın avârizhâne sayılarına dayalı olarak yapılan bir çalışmaya göre Sivas livasındaki avârizhâne sayısında imparatorlukta genel düşüş trendinin aksine bir artış olduğu bilinmektedir. Bunun sebebini kesin olarak söylemek ise mümkün değildir. Muhtemel sebepleri itibariyle doğal bir nüfus artışı, göç alması ya da muafiyetlerin kalkması nedeniyle böyle görünüyor olabilir. Ya da önceden düşük vergilendirildiği için sonradan normal düzeye çekilmiş olabilir. 1641’de 682,25 avârizhâne varken 1678’de 1.426,5 bulunmaktadır⁶⁷⁷. XVIII. yüzyıl için yapılan bir çalışmaya göre 1788 senesine Sivas sancağında bulunan kazalarda 1.198,5 avârizhâne bulunmaktadır. Yazar gerçek hane sayısını 9,2 kabul ederek tahmini nüfusu 55.131 olarak kaydetmiştir⁶⁷⁸.

⁶⁷³ Sezgin Zabun, “Sivas 1844-1845 Temettuat Defterleri Üzerine Bir Çalışma”, *KAÜİİBFD*, c. 9, sy. 17, (2018), s. 21-52.

⁶⁷⁴ Serpil Sönmez, *Tahrir Defterlerine Göre XV ve XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehir Merkezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 155.

⁶⁷⁵ Sezgin Zabun, “Sivas 1844-1845 Temettuat Defterleri Üzerine Bir Çalışma”, s. 50.

⁶⁷⁶ Serpil Sönmez, *a.g.t.*, s. 123-134.

⁶⁷⁷ Süleyman Demirci, “a.g.m.”, s. 179-188.

⁶⁷⁸ Ahmet Yüksel, *a.g.t.*, s. 76.

Sivas nüfusuna dair XIX. yüzyıldaki oranlar, bizim XVIII. yüzyılda Sivas hakkındaki gözlemlerimize oldukça yakındır. Bu nedenle bu rakamlara biraz daha yakından bakabiliriz. 1831’de Sivas şehrinde nüfus 24.558; Sivas sancağında 231.628 olarak hesaplanmıştır. Erkek nüfusun %67.21’i Müslüman, %32.78’i gayrimüslimdir⁶⁷⁹. Bu da bize zaman içerisinde Sivas’ta gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfus karşısında oran olarak azaldığını, gayrimüslimlerin göç ettiğini kanıtlamaktadır. Sivas hem göç veren hem de göç alan bir şehirdir. 1833 sayımına göre buradaki nüfusun %15,6’sı göçmendir. Bunların %90’ı Müslüman’dır ve gelenlerin %74’ü eyalet dâhilinden, %26’sı eyalet dışındandır. Yetişkin erkek nüfusun %15,58’i ise gurbettedir. Sivaslı gurbetçilerin %42,62’si çeşitli meslek erbâbındandır. Gidenlerin %42,36’sı İstanbul’a, %19,55’i Konya’ya, %17,2’si Bozok’a gitmiştir. İstanbul’a gidenler arasında gayrimüslimlerin oranı %71’dir. Bu da her 4 gayrimüslimden 3’üne tekabül eder. Oysa Konya’ya gidenlerin tamamı Müslümandır⁶⁸⁰. XVIII. yüzyıla dair bizim gözlemimiz de Sivas’tan İstanbul’a yoğun bir göç yaşandığı ve gelenlerin ezici çoğunluğunun gayrimüslim olduğu, bunun da çoğunluğunun sarraflık gibi belli meslek erbâbı olduğu yönündedir. Bu dönemde Sivaslıların da İstanbul’daki sarraf taifesiyle sıkı bir ilişkisi vardı. Sarraflardan alınıp ödenmeyen borçlara dair çok fazla kayıt bulunmaktadır, ancak aralarındaki hemşehrilik ilişkisini söyleyebilmek şimdilik mümkün değildir⁶⁸¹.

Sivas’ın hem göç alan hem de göç veren bir merkez olduğunu biz de çalışmamız sırasında müşahade ettik. Eyalet dışına olduğu kadar eyalet içerisinde de çeşitli göç hareketleri yaşanmaktadır. Ancak bu hareketlerin tam olarak seyrini izleyebilmek, ağırlık noktalarını belirleyebilmek ve kıır-kent ilişkisini ortaya çıkarabilmek çok daha ayrıntılı bir çalışmayı gerektirmektedir. Yine de göç tercihlerindeki farklılığı gösterebilmek adına birkaç örnekten bahsetmek gerekirse bu süreçte Maraş’tan, Erzurum’dan, Divriği’den, Malatya’dan, Zara’dan Sivas’a göç edenleri ve Sivas’tan da Tokat’a, Merzifon’a, Divriği’ye göç edenleri izlemek mümkün oldu. Sivas sancağı içinde de bir kazadan diğerine, bir köyden bir başka köye göç edenler vardı ve bunlar gittikleri yerlerden kaldırılarak geri iskan edilmeye çalışılıyordu⁶⁸². Sadece Zara’dan 1744 yılı itibariyle 200

⁶⁷⁹ Turan Gökçe, “1831 Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Sivas Sancağının Demografik Yapısı”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (21-25 Mayıs 2007)*, Sivas 2007, s. 221-227.

⁶⁸⁰ Serpil Sönmez, *Tanzimata Giden Yolda Bir Osmanlı Şehri: Sivas (1777-1839)*, İstanbul 2017, s. 183-207.

⁶⁸¹ Tek bir defterde bulunan örnek belgeler: BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 5, s. 60, 63, 79 , 83, 229 (H.1166)

⁶⁸² BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 142, s. 305 (Divriği) (H.1146); nr. 84, s. 370 (Sivas) (H.1132); nr. 149, s. 379 (Sivas) (H.1148); nr. 168, s. 106 (Amasya) (H.1154); nr. 156, s. 133 (Divriği) (H.1149);

hâne göç etmişti. Bunun nedeni olarak kendi ahalisinden birilerinin halkını ehl-i örfe gammazlayıp türlü türlü iftiralar atmaları ve 7 yıldır tekâliflerine karışıp fazladan akçe toplamaları hatta kalanları da göç ettirip arazilerine el koyma hevesinde olmaları belirtilmişti⁶⁸³. Zara özelinde devam edecek olursak, bölgenin çeşitli nedenlerle göç vermeye devam ettiği anlaşıyor. 1748’de ahali İstanbul’a gelerek, köyleri yol üzerinde olduğu için seferler nedeniyle hem artan vergilerden hem gelip geçen asker taifesinden hem de kapısız levendat eşkıyasından dolayı ahalinin dağıldığını ifade ediyorlardı. Hâne ve emlaklarını terk etmişlerken bu sıralarda tekrar dönmek isteyenlerin mallarına eşkıyanın el koyma çabasında olduklarını görüp tekrar göç ettiklerini, bu nedenle kalanların da vergi ödemeye hâli kalmadığını bildiriyorlardı⁶⁸⁴.

Sivas’tan yapılan göçlerin hedefinde öncelikle İstanbul vardı. 1727’de, her yıl Sivas sancağına bağlı köylerin reayasından 200 kadar kişinin ticaret gerekçesiyle kalkıp İstanbul’a göç ettiklerinden açıkça bahsedilmektedir. Bunların vermeleri gereken ispençeleri ödemeye karşı çıkmaları sorun yaratmaktaydı⁶⁸⁵. Reayasının İstanbul’a göç ettiğini ve kendilerinin geri getirme çabalarına karşı çıkmaları nedeniyle padişah emriyle geri gönderilmelerini isteyen sipahiler, zaimler ve malikâne sahipleri, İstanbul’a bizzat gelerek ya da arzuhalerle başvurular yapmaktaydılar⁶⁸⁶. Ya da kendileri adına Sivas kadısının İstanbul’a mektup göndermesini sağlıyorlardı⁶⁸⁷.

Sivas’tan İstanbul’a yönelik göçlerin nedenleri bu başvurularda kıtlık, pahalılık, kapısız eşkıya zulmü⁶⁸⁸ ve seferler esnasında fazlalaşan tekâlif olarak belirtilmiştir⁶⁸⁹. Kıtlık ve pahalılık yaşandığı dönemlerde cizye tahsili de mümkün olmuyordu⁶⁹⁰. Eğer göçmenler İstanbul’da yakalanırlarsa bir çavuş vasıtasıyla memleketlerine geri gönderiliyorlardı⁶⁹¹.

Burada dikkati çeken bir husus da İstanbul’a yapılan ev göçlerine karşı alınan önlemler sıkılaştığında, kadınların İstanbul’a girişlerinin kısıtlandırılmasıydı. Sivash

ADVNS.AHK.ER.d., nr. 1, s. 191 (H.1160); ADVN.(DOS), nr. 2155-53 (H.1157); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 82 (H.1155); nr. 2, s. 33 (H.1157), s. 377 (H.1159); nr. 4, s. 12 (H.1163)

⁶⁸³ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 42 (H.1157)

⁶⁸⁴ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 3, s. 175 (H.1161)

⁶⁸⁵ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 114, s. 123 (İstanbul) (H.1140)

⁶⁸⁶ Örnek birkaç belge: BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 171, s. 164 (İstanbul) (H.1155); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 387 (H.1159); nr. 3, s. 35 (H.1160); ADVNS.AHK.İS.d., nr. 1, s. 138, h. 608 (H.1156); nr. 4, s. 27, h. 73 (H.1169)

⁶⁸⁷ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 5, s. 17, h. 52 (H.1172)

⁶⁸⁸ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 5, s. 17, h. 52 (H.1172)

⁶⁸⁹ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 2, s. 169, h. 581 (H.1159)

⁶⁹⁰ BOA, AE.SMHD.I, nr. 89-6073 (H.1156)

⁶⁹¹ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 7, s. 235 (H.1172)

göçmenler de eşleri ile birlikte memleketlerine gittiklerinde geri dönüşleri engellenmiş, dolayısıyla yol izini alabilmek için sık sık başvuru yapmak zorunda kalmışlardı. Kadınlar İstanbul'da yaşadıkları yeri, kaç yıldır kaldıklarını, ne için Sivas'a gittiklerini belirterek dönmelerine izin verilmesini talep ediyorlardı. Bu cümleden olarak, İstanbul'a bir iş için oğullarının davetiyle gelmeye çalışırken İzmit'te engellenen Halime Hatun⁶⁹², İstanbul'da Mahmud Paşa Camii yakınında oturup miras işi için gittiği Sivas'tan dönerken ev göçü yasağı fermânı gereği yolda engellenen Hanife Hatun⁶⁹³ ya da Sivas'tan İstanbul'a nakledilmesine engel olunmamasını istedikleri Vezir Mustafa Paşa'nın kethüdasının annesi bunlardan sadece birkaçıdır⁶⁹⁴.

Sivas'ta Göçe Neden Olan Şikâyetler: XVIII. yüzyılda Sivas'taki göçün nedenlerinden biri, göçün bizatihi kendisidir. Gidenlerden kalan vergi yükü kadar, birlikte yaşadıkları hemşehrilerinin bir şekilde vergi vermekten kurtulma çabaları da geride kalanların hayatını zorlaştırıyordu. Örneğin bulundukları beldeye göç edenlerin vergi vermek istememesi ya da askerlik iddiasında bulunarak vergi tahsiline karşı çıkanların olması⁶⁹⁵ ya da beylerin, efendilerin, ağaların kendi (*sâdât-ı kirâm ve beğler yaya ve sipahi olanlardan bazıları*) tekâliflerini hafifletip hisselerini diğerlerine yüklemeleri nedeniyle halk perişan olup göç etmek zorunda kalmıştı⁶⁹⁶.

Halkın şikâyet konularından biri de ehl-i örf zümresinin zulümleridir. En güçlü olanlardan başlamak gerekirse Sivas valilerinin hukuksuz davranışlarına dair örnekler oldukça fazladır. 1750'de Bozok vd. birkaç kazanın ahalisi gelip, Sivas valisinin 200-300 levendat eşkıyasını başlarına musallat ettiğini belirtmiş, kanunsuz akçelerinin alınmasından ve taarruzlarından şikâyetçi olmuşlardı⁶⁹⁷. 1721'de ise Sivas mütesellimine gönderilen fermânda, Sivas eski valisi Mehmed Paşa'nın fazla imdâd-ı hazariyye topladığı için hapsedilmesi emredildi⁶⁹⁸. Oysa daha bir sene önce gönderilen emirde Sivas eyaleti hasları gelirlerinin, eşkıyanın defedilmesinden dolayı kapı halkının artan ihtiyaçlarına kâfi gelmediği belirtilerek Canik sancağı kazalarından toplanacak imdâd-ı hazariyyenin de valiye verilmesine karar verilmişti⁶⁹⁹. 1722'de Vali Osman Paşa'ya

⁶⁹² BOA, ADVNS.AHK.A.d., nr. 20, s. 165 (H.1166)

⁶⁹³ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 5, s. 78 (H.1166)

⁶⁹⁴ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 108 (H.1156)

⁶⁹⁵ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 41, s. 238 (Sivas) (H.1116)

⁶⁹⁶ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 6, s. 331 (Sivas) (H.1170)

⁶⁹⁷ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 4, s. 45 (Bozok) (H.1163)

⁶⁹⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 101 (H.1133)

⁶⁹⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 224 (H.1132)

imdâd-ı hazariyye ve hasların mahsullerini toplarken kurallara uymaları, hizmetindeki adamların ahaliye zulmetmemesi konusunda uyarılar yapıldı⁷⁰⁰. 1724'te Sivas Mutesellimi Ömer de maiyetindeki adamlardan ahaliye eziyet edenlerin kapısından uzaklaştırılması konusunda uyarıldı⁷⁰¹.

Valilerin mal varlıklarının çok olması da herhangi bir yolsuzluğa karışıp karışmadıklarına dair soru işaretleri oluşturmaktaydı. Örneğin bahsedilen eski vali Mehmed Paşa'ya dair daha sonradan gönderilen emirlerde, valinin mal varlığının çok olduğu görüldüğünden tespit edilerek el konulması emredilmişti. Yaptırılan araştırma neticesinde valinin saray, dükkân ve haneleri kendi parasıyla yaptırdığı anlaşıldı⁷⁰².

Sivas'ta zenginliğinden söz edebileceğimiz bir diğer vali de Dağıstanî Ali Paşa'dır. Paşa Osmanlı'da uzun yıllar pek çok idarî-askerî görevde bulunmuştu. 1770'de Silistre valiliği, 1773'te Bosna, 1774'te Rumeli, 1776'da Anadolu, 1777'de Bosna, 1778'de Vidin, 1779'da Bosna ve aynı yıl Sivas valiliği yapmış, 1780'de de idam edilmişti. Paşanın idam edilmesinin sebebi olarak halka zulmetmesi gösterildi ve mallarına devlet tarafından el koyuldu. Paşa Osmanlı'da herhangi bir valinin sahip olabileceğinden çok daha fazla mal varlığına sahipti. Bu da paşanın eyalet gelirlerinin yanı sıra kısa görev sürelerinde daha fazla mal edinme kaygısıyla tekâlif-i şakkalar ve rüşvet gibi başka gelir kaynakları olduğu üzerine şüphe uyandırmıştı. Muhallefâtında 1.120 kalem eşya ki bunlar genellikle lüks kategorisine giren eşyalardır, 13 cariyeye, 7.064,5 kuruş nakit para kaydedilmişti. Ancak aynı zamanda devlete de büyük miktarda borcu vardı⁷⁰³. Sivas'ta görev yapan valiler hakkında yapılan bir başka çalışmaya göre ise bir valinin mahiyetinde 1.000 kadar (bu sayı değişmektedir) paralı asker, yaklaşık 200 kadar çalışan olduğu; 1822'de bir valinin sadece 5 aylık mutfak masraflarının 35.693 kuruş olduğu kaydedilmektedir. Valinin iltizam bedeli, ikramiyye vd. çeşitli kalemlerden oluşan yıllık toplam geliri ise 170.000 kuruş olarak hesaplanmıştı. Ayrıca mütesellimler de hizmetlerinin bedelini halktan tahsil ediyorlardı⁷⁰⁴.

Gelen şikâyetlere göre Sivas'ta valisinden zaimine, sipahisine kadar her kademeden, halkı göç etmek zorunda bırakanlar vardı. Reayası vergi verdiği hâlde 15-20 atlı ile köy basıp yemlerini, yiyeceklerini, koyun, kuzu, arpa, saman vs. mekûlat ve

⁷⁰⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 443 (H.1134)

⁷⁰¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 131, s. 329 (H.1136)

⁷⁰² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 207 (H.1133)

⁷⁰³ Saim Savaş, "Dağıstânî Ali Paşa'nın Muhallefatı", *Belgeler*, c. 15, sy. 19, (1993), s. 249-291.

⁷⁰⁴ Serpil Sönmez, *a.g.e.*, s. 90.

⁷⁰⁴ Ahmet Yüksel, *a.g.t.*, s. 93-100 .

meşrubatlarını alan ve hatta kendisine hizmet ettirip paralarını alarak ahalisini göç etmek zorunda bırakan zaim,⁷⁰⁵ 1/5 öşre kanaat etmeyen mutasarrıflar⁷⁰⁶, yeniçerilikle alâkası olmadığı halde kazaya yeniçeri serdarı olarak atanıp ahaliyi göç ettirenler vardı⁷⁰⁷.

Darende halkının ehl-i örfle imtihanı duruma dair daha iyi bir fikir verebilir. 1749'da Darende'ye bağlı bir köy ahali vergilerini zabıtlarına ödedikleri hâlde voyvoda vs. ehl-i örf taifesinin kendilerinden tekâlif-i şakka talepleri, ücretsiz koyun, kuzu, tavuk, arpa, saman vs. zahirelerini istemeleri nedeniyle perakende olduklarını bildirmişlerdi⁷⁰⁸. Bu durum ilerleyen yıllarda da devam etti. 4 yıl sonra Darende ahali, 1749'dan beri Sivas valilerinin zulmünün kesilmediğini, kanunsuz akçe talep ve tahsil ettiklerini, bölge taşlık olduğundan kendilerinin fukara olduklarını, bunu karşılayamadıklarını ve artık tahammülleri kalmayıp çoğunun göç ettiğini bildirmişlerdi⁷⁰⁹. Bölgede sefer için mîrî levendat tahriri yapan mübaşirin dahi halktan haksız para topladığı anlaşılmıştı⁷¹⁰.

Bir diğer şikâyet edilen grup da âyanlardı. Âyanlık iddiasında bulunanların başlarına topladıkları eşkıya bazen çok kalabalık sayılara ulaşıyordu. 1753'te Sivas'ta âyanlık iddia eden bir kişi 500-600 tüfekli sekban eşkıyasını başına toplamıştı⁷¹¹. Sivas'taki âyanlarla ilgili olarak bölgenin önde gelen aileleri arasında Zaralı-zâdeler, Selmanoğulları, Kenan-zâdeler, Sarı-zâdeler, Himmet-zâdeler, Mütevellî-zâdeler, Hatip-zâdeler, Müftü-zâdeler, Taki-zâdeler, Handan-zâdeler sayılabilir. Örneğin Selmanoğullarından Seyyid Mehmed Paşa Sivas'ta nalbant iken önce Sivas defterdâr kethüdası sonra da Sivas Beğlerbeği (1719) olmuştu. Ancak göreve gelir gelmez halka zulme başlaması nedeniyle hükümet tarafından idam edildi. Yine de bölgedeki âyanların gücü devlet için vazgeçilmezdi. Halk üzerindeki nüfuzları sayesinde vergi tahsilindeki başarıları, bölgedeki eşkıyalık hareketlerinin bastırılmasında göstermiş oldukları başarılar takdire şayandı. Örneğin 1758'de Erzurum tarafından Sivas'a yönelen çok sayıda levendat eşkıyasına karşı Sivas Beğlerbeği müdahalede yetersiz kaldığı için devlet Zaralı-zâdelerden Feyzullah Paşa'dan yardım istemiş, paşa kısa sürede eşkıyaları etkisiz

⁷⁰⁵ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 96 (H.1156)

⁷⁰⁶ Örn. belge: BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 3, s. 9 (H.1160)

⁷⁰⁷ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 184, s. 179 (Sivas) (H.1186)

⁷⁰⁸ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 3, s. 290 (H.1162)

⁷⁰⁹ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 5, s. 38 (H.1166)

⁷¹⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 132, h. 163 (H.1136)

⁷¹¹ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 6, s. 21 (H.1167), s. 125 (H.1169)

hale getirmeyi başarmıştı. Yine de bu aileler zimmete para geçirme gibi yolsuzluklardan da geri kalmıyorlardı⁷¹².

Osmanlı genelindeki âyan aileleri arasında yaşanan mütesellimlik görevini ele geçirme mücadelesi de Sivas'ın ileri gelen aileleri arasında oldukça yaygındı. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında büyük aileler arasında, bölgede söz sahibi olabilmek için kıyasıya bir rekabet vardı. Örneğin Sivas'ta Canıklizadeler ile Çapanoğulları arasında böyle bir rekabet söz konusuydu⁷¹³. Bu güçlü aileler hatırı sayılır bir mal varlığına da sahiptiler. Örneğin Sivas'ın ileri gelen ailelerinden olan Zaralı-zâdelerden Mehmed Paşa, 1748 tarihli vakfiyesinde muhtelif yerlerde hizmet veren 159 dükkânı, 1 balmumcu, 1 tahmis, 1 mâi boyahane, 1 şem'hane, 3 kahvehane, 1 basmacı kârhanesi, 1 han ve Sivas merkezinde olmak üzere 6 kıta tarla, 1 ahır ve 2 bahçeyi vakfetmişti. Bu da bize mal varlıkları ve ticarî faaliyetleri hakkında fikir vermektedir. Bu ailelerin ekonomik faaliyetleri arasında tarım ve hayvancılık yer almıyordu. Büyük çiftlik ya da mandıralara sahibi değillerdi. Ancak devlet adına vergi toplamanın yanında yerel ya da uzun mesafeli hatta uluslararası ticaret ve tefecilikle de uğraşıyor ve sınırlı ölçüde loncalar çerçevesinde örgütlenen imalat faaliyetlerine yatırım yapıyor, tezgâh satın alıp dükkân işletiyorlardı. Bu nedenle ailelerin servet kaynakları arasında Sivas merkezindeki çarşılardan kiralanan, satın alınan ve kendileri tarafından mülk ile vakıf arazilerine inşa edilen dükkânlar da vardı⁷¹⁴.

Sivas halkı için sorun oluşturan bir diğer grup da konar-göçer aşiretlerdi. Sivas'ın güneyinde Divriği, Şarkışla, Kangal ve Gürün ile çevrelenen sahada Yeni İl kazası Türkmenleri, Dulkadir ve Halep Türkmenlerine mensup cemaatler mevcuttu⁷¹⁵. XVII. yüzyıldan itibaren ve XVIII. yüzyıl boyunca uygulanan iskan politikası çerçevesinde Sivas bölgesine de özellikle önemli derbend ve menzillerde, sahipsiz ve boş kalan yerlerde köyler oluşturmak amacıyla bazı aşiretler iskan edilmişti⁷¹⁶.

XVIII. yüzyılda Sivas halkı da aşiretlerin yaylak ve kışlaklar arasındaki hareketlerinden rahatsızlık duyuyor, hatta bu durum göç etmelerine neden oluyordu⁷¹⁷. Örneğin burada Karaşıklı, Beydilli, Midüllü, Celebkanlı, Kılıçlı, Milli, aşiretleri gibi

⁷¹² Muhammet Aydın, *Sivas'ta Âyan Aileleri 1740-1850*, Sivas 2015, s. 124-126.

⁷¹³ Rıza Karagöz, "Mühimme Kayıtlarına Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Sivas Eyaleti", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (21-25 Mayıs 2007)*, Sivas 2007, s. 205.

⁷¹⁴ Muhammet Aydın, *a.g.e.*, s. 157-177.

⁷¹⁵ Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, İstanbul 1997, s. 43.

⁷¹⁶ Örnek bir hüküm: BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 212 (H.1132)

⁷¹⁷ Örn. bkz: BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 135, h. 1374 (H.1142)

aşiretlerin yaylaklarına giderken normal güzergâhlarının dışına çıkmaları ve reayanın meskûn olduğu sahalara girmeleri, mal ve hayvanları gaspetme, adam yaralama ve öldürme gibi bazı istenmeyen olaylara sebebiyet vermektedir. Aynı şekilde örneğin Rışvan aşiretine mensup bazı kişilerin kendi hayvanlarını halkın ekili tarlalarına sokmaları halkı huzursuz etmişti⁷¹⁸. Devlet, eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan aşiretleri Rakka gibi belirlenen uzak bölgelere iskan ettirerek⁷¹⁹ ya da nezir akçesine bağlayarak⁷²⁰ bazı önlemler alıyordu. Aşiretlerin eşkıyalığı önemli yolların geçtiği bölgelerde yolcular için de güvenlik problemi oluşturmaktaydı. İçlerinden bir grup, Veziriazam Damad İbrahim Paşa'nın adamlarının da aralarında bulunduğu bir kafiye saldırarak kadar ileri gitmişti⁷²¹. Aşiretlerin ayrıca eşkıyaları içlerinde saklamamaları için de mücadele edilmiş, gerekirse bu davranışlarında direnenlerle muharebe edilmişti⁷²².

Bu dönemde özellikle coğrafi koşullar, Arap aşiretlerinin baskıları gibi nedenlerle Rakka iskanından firar ederek Sivas, Ruha, Erzurum, Karaman Maraş, Adana, Şam, Trablusşam, Hama ve Hums tarafına dağılan ve diğer aşiretler içlerine saklanan Kürt ve Türkmenlerin iskan mahallerine döndürülmeleri için sık sık emirler gönderiliyordu⁷²³. Diğer eşkıya grupları gibi Ekrad ve Türkmen konar-göçerler de seferler zamanında otorite boşluğu fırsatından yararlanarak bazı taşkınlıklar göstermekteydiler. Sivas'ta da benzer bir şikâyet 1740'ta yapılmış, baharda seferler nedeniyle valinin yokluğunda Ekrad ve Türkmen taifelerin kışlaklarından kalkıp yaylak evlerine gitmek bahanesiyle ahalinin kazalarına gelip kaza ve köylerin mezralarına konup hayvanlarını çaldıkları, kışlaklarına gitme vaktinde de bazılarının gitmeyip ahaliyi hanelerinden zorla çıkarttıkları bildirilmişti. Üstelik bu zulmün yanında ahali bir de kapısız levendat taifesinin zulmüne maruz kalmıştı. Sonunda dayanamayarak ahalinin çoğu dağılmış, göç etmişti⁷²⁴. Bu konuda şunu belirtmek gerekir ki konar-göçerlerin yalnızca zarar veren taraf oldukları düşünülmemelidir. Kimi zaman Sivas ve civarındaki konar-göçerler de gereksiz iskan talepleri ile rencide edildiklerine ya da levendat eşkıyasından zarar gördüklerine,

⁷¹⁸ Rıza Karagöz, "a.g.m.", s. 196-197; Sivas ve civarında Türkmen ve Ekrad grupların zararlarına dair örnek belgeler; BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 193 (H.1132)

⁷¹⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 131, s. 240 (H.1135); nr. 136, h. 101 (H.1142), h. 498 (H.1143)

⁷²⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 160 (H.1132)

⁷²¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 136, h. 73 (H.1142)

⁷²² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 133, h. 1139 (H.1139)

⁷²³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 111, s. 685 (H.1113); nr. 132, h. 1322 (H.1137); nr. 134, h. 1038 (H.1140); nr. 135, h. 887 (H.1141); nr. 136, h. 318 (H.1142)

⁷²⁴ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 165, s. 172 (Sivas) (H.1153)

eşkıyanın zorla hayvanlarını, zahire vs. eşyalarını alıp, adamlarını katlettiğine dair İstanbul'a şikâyetlerini iletmekteydiler⁷²⁵.

Halka en fazla zarar veren çeteleri ise diğer bölgelerde olduğu gibi kapısız levendat eşkıyası oluşturmuyordu⁷²⁶. Sivas ve çevresinde XVIII. yüzyılın başlarında 5-10 bin kadar kapısız levendat eşkıyası dolaştığı belirtilir⁷²⁷. 1774'te Sivas'ta paşaların tayinatlarını kesip kapılarından uzaklaştırdığı levendler kapısız kaldığında, bu kişiler eşkıyalık yapmaya başladıklarından devlet, diğer valilerin maiyetlerine verilmek üzere bu grupları paylaştırmıştı. 300 nefer Edirne valisine, 300 nefer vezir Süleyman Paşa'ya, 300 nefer Bolu kazasına memur Ahmed Paşa'ya, 600 nefer Şam valisine ve 200 nefer Trablusşam valisini maiyetine tevzi edildi⁷²⁸.

Devlet hem sefer mevsimi olduğundan hem de eşkıyanın ortaya çıkması için uygun şartlar olduğundan, ilkbahar mevsimi henüz yaklaşırken eşkıyaya karşı uyarılarda bulunmaktaydı⁷²⁹. Sefere gidecek valilere, yerlerine bırakacakları mütesellimlere bu konuda tenbihte bulunmaları emrediliyordu⁷³⁰. Sivas ve civarında sık sık zuhur eden ve yolculara, ahaliye zarar veren eşkıyanın ortadan kaldırılması, cezalandırılması için vali, mütesellim vs. yöneticilere emirler gönderilmekte, faaliyetlerinin ve dolayısıyla şikâyetlerin arttığı dönemlerde bu cezaların şiddetleri de görevlilere yapılan tehditlerin dili de ağırlaşmaktaydı⁷³¹. Sicillerdeki ifadeyle Sivas bu dönemde "eşkıya yatağı" haline gelmişti⁷³². Eşkıyanın faaliyetlerini arttırdığı dönemlerin özellikle sefer zamanında, vali vs. devlet otoritesini temsil eden kişilerin görev yerinde bulunmadığı zamanlar olduğu vurgulanmaktaydı. Böyle bir durumda civar eyaletlerden yerinde olan valiler bu bölgedeki eşkıya ile ilgilenmek üzere görevlendirilebiliyordu⁷³³. Eşkıyadan dolayı bölgede göç yaşandığına dair de pek çok örneğe rastlanmaktadır⁷³⁴.

⁷²⁵ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 155, s. 169 (H.1149); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 7, s. 169 (H.1172)

⁷²⁶ BOA, ADVN.(DOS), nr. 2183-263 (H.1179)

⁷²⁷ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, s. 62.

⁷²⁸ BOA, C.DH, nr. 342-17057 (H.1188)

⁷²⁹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 158, s. 77 (Sivas) (H.1150)

⁷³⁰ Bahar gelip Anadolu'da bulunan çoğu eyalet ve livaların mutasarrıfları sefere memur oldukları için levendat eşkıyası vesair yaramazların fırsat bulup ahaliye zulmedecekleri muhtemel olduğundan sefere giderken yerine tayin edeceği mütesellimine bu hususları etmelerine dair [BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 134, h. 97 (H.1140)]; ADVNS.MHM.d., nr. 131, s. 357 (H.1135)

⁷³¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 134, h. 1038, 628 (H.1140); nr. 130, s. 109 (H.1133); BOA, Cevdet Zabtiye (C.ZB), nr. 21-1035 (H.1179); ADVN.(DOS), nr. 2183-263 (H.1179)

⁷³² Saim Savaş, "18. Asrın Sonlarında Sivas'ta İdari Durum ve Ahlak", *Revak*-91, Sivas, 1991.

⁷³³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 111, s. 459 (H.1112)

⁷³⁴ Örn. belge: BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 3, s. 175 (H.1161)

Tüm bunlardan daha da belirleyici olan husus, göçlerin sebebi olarak fermânlarda zikredilen, “*seferler takribiyle vergi havfı*” meselesidir. Bu nedenle seferlerin bölgeye nasıl bir etkisi olduğuna ve buradan ne kadar vergi alındığına yakından bakılmalıdır. Seferler için öncelikle belirli bölgelerden ya da imparatorluk genelinden asker temin edilirdi. Görevli kişilerin komutası altında ihtiyaca göre bölgede bulunan kapıkulu, tımarlı sipahi, kapı halkları, levendler, serdengeçtiler vs. tüm askerlerin orduya katılmaları istenebiliyordu. Ancak seferler sırasında istenilen sayıda asker çıkarılması konusunda sıkıntılar yaşanmakta, bazen bu sayılara ulaşılammamaktaydı. Mevcut birlikler yetmediğinde ise yerel halktan da asker toplanmak zorunda kalınıyordu. Bu durumu, aşağıda 13 Temmuz 1789 tarihli Sivas’a gönderilen hükümde geçen ifadeler de net bir şekilde göstermektedir:

“[...] *Askerî ve gayri askerî her kim olursa olsun bundan böyle bir gün vatanlarında karâr etmeyip eli kılıca kâdir piyâde ve süvârî sipah ve silahdâr ve bölükât-ı erba’a ve yeniçeri ve cebeci ve topçu ve top arabacı ve mehterân-ı hayme ve acem oğlanı ve kul oğulları dirlikli ve dirliksiz müslümânım diyenlere kudreti yettiği vechle hemân mukaddem sâdır olan emr-i âlî mücebince serhaddât ve seraskerân ma’iyetlerine me’mûr oldukları yerlere ve mâ’adâsı livâ-i şerîf sâyesiyle düşmân üzerine azîmet üzre olan serdâr-ı ekremim ma’iyetine ib’âs [...]*”⁷³⁵

Askerin geçeceği menzillerde ihtiyaç duyacakları tayinat bölge ahalisinden nakit ödemeyle ya da vergileri karşılığında temin edilmekteydi. 1723’te Tiflis seraskeri Ahmed Paşa maiyetinde Sivas havalisine varan 500 nefer ve zabitleri için günlük 522 çift ekmek, 116 vukıyye kuzu eti, 150 kile arpa temin edilmesi emredilmişti. 1798’de Sivas’tan Şam’a giden 1000 neferlik bir sipahi birliğinin günlük tayinatı 1006 çift ekmek, 27,5 vukıyye et, 228 kile arpaydı⁷³⁶. 1788 yılında Sivas ve havalisinden tahrir olunan 500 serdengeçti sipahiyanı için yol üzerindeki kadılara; günlük her nefer için birer çift ekmek, her 5 nefere 1 vukiye et, bir keyl arpa verilmesi, her bir zabitlerine ise ikişer çift ekmek, 1 vukıyye et ve yarımşar keyl arpa, bir ağaya 5 çift ekmek ve 2 vukıyye et ve 1 keyl arpa verilecek olup bunun kaza ahalileri tarafından tekâlifinden takas olunarak sağlanması emredilmişti⁷³⁷.

Bölgenin avârizhânelerine bakarsak; 1788’de Sivas sancağında bulunan kazalardan 1.198,5 avârizhânede 400’er akçe avâriz bedeli tahsil olunacağı

⁷³⁵ Şeyma Arıkan, *a.g.t.*, s. 290-291.

⁷³⁶ Ahmet Yüksel, *a.g.t.*, s. 51-53.

⁷³⁷ Şeyma Arıkan, *a.g.t.*, s. 118.

belirtilmişti⁷³⁸. Ancak XVII. yüzyılda diğer livaların aksine Sivas livasının avârizhâne sayısı %81.20 gibi ciddi bir oranda artmıştı⁷³⁹. Bu artışın da göçü tetiklemiş olma ihtimali yüksektir. XVIII. yüzyıl içinde avârizhâne sayılarında dalgalanmalar olmakla birlikte hâne başına alınan miktar sabittir. Ancak bu konuda araştırmacı A. Yüksel tarafından önemli bir noktaya dikkat çekilmektedir. “*Tevâfüt-i hasene*” denen yöntemle 1 kuruş 120 akçe yerine 108 akçe hesabıyla esedî kuruş olarak tahsil edilmiş ve aradaki 12 akçelik fark Hazine’ye gelir olarak yansımıştır. 1787’de Sivas eyaletinden 33.000 kuruş imdâd-ı seferiyye toplanmıştı. Ancak valilerin sık değişmesi nedeniyle bu verginin eski valiye mi yeni valiye mi verileceği konusunda karışıklıklar yaşanmaktaydı⁷⁴⁰. Bu dönem için imdâd-ı hazariyye miktarı ise 15.000 kuruştur⁷⁴¹. 1788’de 600’er akçe bedel-i nüzul toplanmış, bu defa 1 esedi kuruş 100 değil 110 akçe kabul edilmiş ve kuruş başına 10 akçelik fazladan kazanç sağlanmıştır⁷⁴².

Ordunun yol boyunca iaşesini karşılamak için halktan aynî olarak alınan arpa, saman, un, koyun eti, yağ, bal, odun gibi maddelerin temini, bedelleri karşılığında satın alınarak sağlanıyordu. Piyasa fiyatının altında bir bedele mal satımı olduğundan buna da sürsat vergisi denmişti⁷⁴³. Örneğin 1803’te Halep üzerinden İstanbul’a dönerken serdar-ı ekrem emrindeki kuvvetlerle Sivas’ta Dikilitaş menzilinde konaklayacağı için 4.000 vukıyye ekmek, 1.500 kile arpa, 200 baş koyun, 100 kantar saman ve 100 araba odun nakledilmesi emredilmişti⁷⁴⁴. Nüzul ve sürsat ile ordunun ihtiyacı karşılanamadığında ise mübayaa yoluna gidiliyor, gerekli erzak merkez, taşra ya da ordu hazinesinden parası verilerek satın alınıyordu. 1787’de Sivas, Bozok ve Amasya sancaklarında 70 bin İstanbulî kile un, 40 bin İstanbulî kile arpa mübayaası ve nakli emredilmişti. Aynı yıl nakliye için Sivas’tan 400 deve kiralanması emredilmiş, bu yükümlülükler kazalara taksim edilmişti⁷⁴⁵.

Seferlerin bir diğer etkisi özellikle güzergâh üzerinde bulunan bölgelerden asker ve askerî zümreye dâhil kişilerin gelip geçmeleridir. Yüksek rütbeli vezir vs. komutanların ve askerlerin geçişleri ile konaklamaları sırasında bunların masrafları bölge

⁷³⁸ *a.g.t.*, s. 198.

⁷³⁹ Süleyman Demirci, “a.g.m.”, s. 113-122.

⁷⁴⁰ Ahmet Yüksel, *a.g.t.*, s. 85-87.

⁷⁴¹ Serpil Sönmez, *a.g.e.*, s. 90.

⁷⁴² Ahmet Yüksel, *a.g.t.*, s. 74-79.

⁷⁴³ Ömer İşbilir, “a.g.mad.”, s. 311-312.

⁷⁴⁴ Ahmet Yüksel, *a.g.t.*, s. 81.

⁷⁴⁵ Serpil Sönmez, *a.g.e.*, s. 75-79.

halkından karşılanırken, askerlerin disiplinsizliği de bölge halkına zarar vermekteydi. Sivas'ta 1724'te sefere gidecek Terakkili Ağası Osman'a olumsuz hava koşulları geçene kadar askerleriyle bölgede kalmaları söylenmiş ve bu sırada da halkı rencide etmemeleri konusunda uyarılmışlarken, kısa süre sonra bunun mahzuru görülmüş olacak ki bu karardan vazgeçildiği bildirilmişti⁷⁴⁶.

Fiyatlar ve ücretler konusuna gelirsek, yüzyılın geneli itibarıyla enflasyonun biraz daha arttığı XVIII. yüzyıl sonunda, altının değeri yükselirken, kuruş ve paranın değeri düşmüş, bu da fiyatların artmasına neden olmuştur. Orta Anadolu'daki şehirler arasında fiyatlar birbirine yakinken bir karşılaştırma yapılarak incelenen dönemde Orta Anadolu'nun Eflak'tan daha ucuz olduğu görülmüştür. Bu çalışmada hayat pahalılığı konusunda da bir fikir edinmek mümkündür. 1793'te Sivas'ta bir paşa sarayının inşaatında çalışan ustalar günlük 30, işçiler de 25 para almışlardır. Eflak'ta ise bir doğrama ustası 20 para almaktadır. 1792 Sivas'ta *ekmek* 2,4 para, Ankara'da 2, Konya'da 2,9, Kayseri'de 2,6 paradır. Sivas'ta (1785) *koyun etinin* kıyyesi 6, Ankara'da (1787) 6,15, Kayseri'de (1792) 8 para iken Eflak'ta (1785) 20 paradır⁷⁴⁷.

Sivas'taki çiftçilerin durumuna bakarsak özellikle öşür konusunda imparatorluğun diğer bölgelerinden alınan ile büyük bir fark görülmektedir. XVIII. yüzyılda Sivas'ta 1/5'e kadar oran çıkmaktayken, Karaman'da 1/8, Anadolu eyaletinde ise 1/10'dur. Bunun nedeni olarak “*iki başlı*” da denilen *malikâne-divanî sistemi* görüyor. Karaman ve Rum eyaletinin bazı bölgelerinde uygulanan bu sisteme göre toprağın statüsü mîrî arazi kabul edilip sonradan âyana temlik edilerek, âyanın çift resmini ve öşrünü beytülmalâ ödemesi öngörülmüştür. Ancak âyan, toprağı kendi işletmeyerek ahaliden başkalarına kiraya vermiş, bu durumda işleyen kişi hem bu vergileri âyan adına sipahiye (*öşr-i divâniyye*) ödemektedir hem de öşrünü kira bedeli olarak maliklerine (*öşr-i malikâne*) vermektedir⁷⁴⁸. Sivas'ta arazinin nüfusa oranla daha az, dolayısıyla daha kıymetli olduğu da hatırlanmalıdır⁷⁴⁹.

⁷⁴⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 131, s. 334 (H.1136)

⁷⁴⁷ Mustafa Öztürk, *XVIII. Yüzyılın Sonlarında Orta Anadolu'da Fiyatlar*, Ankara 1993, s. 1830-1837.

⁷⁴⁸ Karaman'da Aksaray, Ürgüp malikâne divanı diye 2 öşür verir. (III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, ktp. 11, s. 294); Sivas kanunnâmelerinde bu durumun, bölgenin toprak verimliliğinin fazla olduğu gibi bir anlamı taşımadığını, bunun nedeninin bölgenin arazi statüsüne dair geçmişte belirlenen uygulamalardan ileri gelebileceği açıklanmaktadır. (III. Murad Devri Kanunnâmeleri, ktp. 8, s. 428.)

⁷⁴⁹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyanları”*, s. 66.

Son olarak kıtlık da Sivas halkının göç nedenleri olarak belgelerde geçmektedir. Örneğin 1744/1745'te kıtlık ve pahalılık nedeniyle cizye ödemelerinde değişiklik yapılmak istenmiştir⁷⁵⁰. Aynı şekilde 1758'de yine Sivas'ta yaşanan kıtlık nedeniyle insanlar İstanbul'a ve başka kaza, kasaba ve askerî çiftliklere göç etmişlerdi⁷⁵¹.

1.4.1.2. Eğin

İncelenen dönem itibariyle Arapgir sancağına bağlı bir kaza olan Eğin, bugün Erzincan sınırları içerisinde Kemaliye adıyla bilinmektedir. Sivas gibi Eğin de sert iklim koşullarına sahip olmakla beraber, taşlık (sengistan) ve tarıma elverişsiz bir bölgedir. Bu nedenle bölge halkı temel ihtiyaçları için neredeyse tamamen dışarıya bağımlıdır. 1820 tarihli bir hatt-ı hümayûnda, bölgenin ihtiyaç maddelerinin her zaman tüccarlar tarafından rayiç fiyattan Sivas ve Harput'tan satın alınarak kaza ahalisine dağıtıldığı, fakat o yıl Sivas ve Harput valilerinin bunu engellemesi nedeniyle kazada kıtlık ve pahalılık meydana geldiğinden bahsedilmektedir⁷⁵².

Eğin, Kuzey Doğu Anadolu'nun güneye çıkış kapısı olup, Keban ve Ergani madenleri yolu üzerindedir. Aynı zamanda sahip olduğu menzil ve derbendlerle önemli bir konaklama ve uğrak merkeziydi⁷⁵³. Bölge, kaza olduğu için bir kadının yönetimindeydi. Bunun dışında diğer taşra yönetimlerinde olduğu gibi, naib ve ümeradan yeniçeri serdari, kethüdayeri, voyvodalar bulunmaktaydı.

1643 tarihli avârizhâne defterine göre Eğin kazası; Eğin kasabası ve Eğin nahiyesinden oluşmaktadır ve Eğin kazasında gayrimüslimlerin sayısı Müslümanların sayısının 2 katından daha fazladır. Bir çalışmaya göre kazanın tahmini nüfusu toplam 11.250 olarak hesaplanmıştır⁷⁵⁴. Eğin zamanla büyümeye devam etmiş, XVIII. yüzyılda mahalle sayısı 13, köy sayısı 36'ya yükselmiştir⁷⁵⁵.

Bölgenin tarıma elverişsiz yapısı ahaliyi başka geçim kaynaklarına ve nihayetinde göç etmeye yöneltmiştir. Kazaya bağlı köyler arasında yaşanan göçler olsa da⁷⁵⁶

⁷⁵⁰ BOA, AE.SAMD.III, nr. 89-6073 (H.1156)

⁷⁵¹ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 5, s. 17, h. 52 (H.1172)

⁷⁵² H. Hüsnü Koyunoğlu, *Bitmeyen Gurbet-Şer'ie Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Eğin Kazası*, Van 2008, s.45-46

⁷⁵³ Kenan Ziya Taş, "1760-1817 Yılları Arasında Eğin (Kemaliye) Kazası", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XI (1996), s. 143.

⁷⁵⁴ Ancak bu çalışmada *hâne*, *vergi nüfusu* ve *nefer* terimlerinin kullanım şekli ile gerçek hane sayısının olmaması karışıklığa yol açmaktadır. [Enver Çakar, Füsün Kara, "17. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağında İskân ve Nüfus (1643 Tarihli Avâriz-hane Defterine Göre)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 15, sy. 2, (2005), s. 393-394, 401-403.]

⁷⁵⁵ Kenan Ziya Taş, "a.g.m.", s. 138.

⁷⁵⁶ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 86, s. 457 (Sivas) (H.1133); nr. 124, s. 197 (Eğin) (H.1142)

Eğİnlilerin en fazla göç ettiği yer İstanbul'dur. Eğİn'den İstanbul'a ev göçünün başlıca sebebinin vergi olduğu anlaşıyor. Vergi aynı zamanda krizi derinleştiren bir etkiye sahipti. Belgelerimizde daha çok göç edenlerden kalan hisseleri ödemekte zorlananlardan bahsedilmektedir. Bu nedenle doğrudan vergiden bahsedilse de biz bunun dışında ne gibi sıkıntıları olduğunu anlamaya çalışacağız. Örneğin bunlardan biri İran Seferleri sırasında şark tarafına giden askerlerin gelip geçmeleridir. Özellikle İran Seferleri hem koyulan ek vergiler anlamında hem de bölgeden gelip geçenlerin artması nedeniyle bölge halkını oldukça büyük bir sıkıntıya sokmaktaydı. Asker ve komutanların geçişlerinin artması nedeniyle Eğİn'e bağlı 28 haneli Geruşla köyünden yaşanan göçleri durdurmak için H. 1130 (M.1717/1718) yılında bir emir verilmişti. Buna rağmen 9 yıl sonra köyden 7 gayrimüslim fermânı umursamadan evlerini kaldırıp İstanbul'a taşıdı. Bu durumda vergileri kalanlara yükleneceğinden bunların da perişan olup dağılmasına neden olacaktı. Dolayısıyla köyün gayrimüslim ahalisi arzuhal göndererek bu kişilerin geri gönderilmelerini istedi⁷⁵⁷. Benzer bir sıkıntı Eğİn'deki bir derbend köyünde yaşandı. 1722'de köylerindeki derbendci bazı gayrimüslimlerin kalkıp İstanbul'a taşınmaları nedeniyle hem derbend hizmetlerinin hem de ödedikleri tekâlifin kalanların omuzlarına yüklenmesi onların da dağılmasına, derbendin boş kalmasına neden olmuştu. Bu nedenle onlar da gidenlerin geri gönderilmesini istiyorlardı⁷⁵⁸.

EĞİnli göçmenler için dikkat çeken durum -geride kalanların da dağılacağına dair bir tehlike sezinlenmiyorsa- halkın ve vergi tahsili yapanların vergilerini ödemek şartıyla gittikleri yerlerde kalmalarına müsaade etmeleridir. Bu da geri getirme çabalarından artık vazgeçildiği izlenimini vermektedir. 1732'de Eğİn'deki bir köy ahalisinin arzuhaline göre İstanbul'a göç eden 23 nefer gayrimüslimin bazıları şehre birkaç yıl içinde geldiklerini itiraf etmişlerdi. Kalanlardan kimileri 30, kimileri 15 seneden beri İstanbul'da oturduğundan, geri iskana zorlanmamaları için ellerinde hüküm bulunuyordu. Ahali bu kişilerin ve göç edeli 10 seneyi geçmeyenlerin tümünün her sene tekâliflerine yardım etmek şartıyla oldukları yerlerde kalmalarına razı olduklarını, ancak bundan sonra köyden ev göçü yaşanırsa kalanların da artık dağılacağını bildirmişlerdi⁷⁵⁹. 4 yıl sonra Eğİn kadısından gelen bir mektupta bir köy ahalisinin çoğunun İstanbul'a göç ettiğini, kalanların da vergi nedeniyle dağılmak üzere oldukları bildiriliyordu. Onlar da İstanbul'daki göçmenlerin geri gönderilmesini değil, kalanların vergi yüküne yardım

⁷⁵⁷ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 111, s. 311 (İstanbul) (H.1139)

⁷⁵⁸ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 94, s. 184 (İstanbul) (H.1134)

⁷⁵⁹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 135, s. 158 (EĞİn) (H.1144)

etmelerinin sağlanmasını istiyorlardı⁷⁶⁰. Durumun geri kalanları dağıtacağı düşünüldüğünde ise gidenler ihbar edilerek geri gönderilmeleri isteniyordu⁷⁶¹.

Bazı dirlik erbâbı da aynı politikayı takip etmiş, vergilerini ödemek şartıyla gittikleri yerlerde kalmalarına müsaade etmişlerdi. 1734'te hassa silahşörü olan bir zaim, İstanbul'a göç eden reayasının durumunu ispençe vs. vergilerini ödemeye devam ettikçe sorun etmemiş, ödemeyi kestiklerinde ise gelirleri zarar gördüğü için gereğinin yapılmasını talep etmişti⁷⁶². Bu örneklerden vergi konusunda göçmenlerle memleketleri arasında sıkı bağın sürdüğü anlaşılıyor. Dolayısıyla İstanbul'daki Eğinli göçmenler de vergi ödemeye devam ettiklerinde bu konuda söz söyleme hakkını kendilerinde görüyorlardı. Bir defasında, İstanbul'daki birkaç Eğinli, kazalarındaki reayayı tahrik ederek, fazla alındığı iddiasıyla cizye tahsili yapılmasını engellemeye kalkışmışlardı⁷⁶³. Oysa göçmenler her zaman vergi ödemeye devam etmiyorlar, zaten vergiden kaçtıkları için ortadan kaybolmaya çalışıyorlardı.

Eğin'in Averin köyündekiler İstanbul'a gidenlerle ilgili arzlarında hem bu konuya değinirken hem de gidenlerin profilleri hakkında bilgi vermektedirler. Buna göre, 1734'te bu köyün reayasından bazıları Kudüs'ü ziyarete gitmek bahanesiyle İstanbul'a gidip gelirken köylerindeki bazı zengin (*zî-kudret*) kişiler de bu fırsatla İstanbul'a gidip yerleşmişlerdi. Oysa bizim şu ana kadar genel kanaatimiz durumu iyi olmayanların ekonomik sebeplerle göç ettiği yönündeydi. Eğin'in bu tablonun dışında kaldığı, verdiği göçmenlerin sarraf olmasından da anlaşılıyor. Bu zenginler köyü terk ettiğinde kalan fakir kişiler köyün İran Seferleri nedeniyle vermeleri gereken avârızı ödeyememiş ve borçlu duruma düşmüşlerdi. Giden göçmenlerle kalanlar arasında bölgelerinin tekâlifini yarı yarıya ödemek üzere bir anlaşmaya varılmıştı. Ancak İstanbul'dakiler bu anlaşmaya uymayınca hisseleri kalan halkın üzerine yüklenmiş, halk vergi borcunu yine ödeyememiş onlar da göç etmeyi düşünmeye başlamışlardı. Bu nedenle ya vergilerini anlaşma gereği vermeleri ya da geri iskan ettirilmeleri isteniyordu⁷⁶⁴.

Eğin halkından geride kalanların bu fazla vergiyi ödemekte oldukça zorlandıklarını, buldukları çözüm yolları da göstermektedir. 1739'da Eğin'deki bir köyde bulunan papaz ve birkaç zimmî köylerinden neredeyse 20-30 yıl önce İstanbul'a taşınmış

⁷⁶⁰ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 149, s. 190 (İstanbul) (H.1148)

⁷⁶¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 142, s. 161 (İstanbul) (H.1146)

⁷⁶² BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 143, s. 94 (İstanbul) (H.1146)

⁷⁶³ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 24 (H.1155)

⁷⁶⁴ BOA, AE.SMHD.I, nr. 102-7242 (H.1147)

ve köyle bir alâkası kalmamış olan olan hemşehrilerinden kanuna aykırı bir şekilde köyün tekâlifi için hisse vermelerini istemişler, bunun üzerine davalık olmuşlardı⁷⁶⁵.

Taraflar için asıl endişe veren durum ise gidenlerin bir süre sonra eşlerini ve çocuklarını yanlarına aldirmaya çalışmaları ile göçün diğer sakinlere sirayet etmesi, bu durumun bir süre sonra köylerin harabiyetine sebep olmasıydı⁷⁶⁶. Nitekim özellikle İstanbul'da iş kurmuş olanlar, sarraflık yapanlar, eşlerini yanlarına almak için ya da sadece memleketlerine kısa süreli bir iş için gittiklerinde yolda engellendiklerini belirterek geri gelmelerine müsaade almak için pek çok başvuruda bulunmuşlardı⁷⁶⁷. Üstelik bunca çabaya ve yasağa rağmen ev göçüne kalkışanlara mütegalibeden bazılarının da yardım etmeleri, İstanbul'a göçe ruhsat vermeleri kalanların öfkesini daha da arttırıyordu⁷⁶⁸.

Göçü engellemek ve gidenlerin geri gönderilmelerini sağlamak için yapılan ihbarlar da sürekli artıyordu. Yalnızca vergi tahsilinde zorlananlar değil, asıl zarar gören hemşehrileri de göçmenleri ihbar ediyorlardı. Tahsil edecek olan kişi, yapabiliyorsa gittiği yerde, yapamıyorsa kalanlardan bir şekilde alacağı miktarın peşindeydi. Halk buna direnmeye başlamışsa ya da diğerleri de göçe kalkışıyorsa, onun için sorun başlıyor demektir. Oysa reaya göçün olumsuz etkilerini ilk anda görendi. Dolayısıyla halk, bölge kadısına başvurarak ya da İstanbul'a bizzat giderek ihbar etmekteydi. Bu şekilde yola çıkanlar henüz İstanbul'a ulaşmadan, İzmit'te iken dahi ihbarlar yapılmıştı⁷⁶⁹. Kaçıp yerleşenler ihbar edildiğinde ve geri nakilleri istendiğinde ise bulundukları yerden çavuşlar tarafından kaldırılıp geri gönderilmeleri için emirler veriliyordu⁷⁷⁰.

Her ne kadar eşleriyle İstanbul'a gitmeleri zorlaşsa da⁷⁷¹ geride kalan aile fertlerini yanına getirterek aileyi tamamlayan Eğinlilerin sayısının oldukça fazla olduğu anlaşılıyor. Özellikle İstanbul'a gelip iyi bir iş kuranlar bunu başarabiliyordu ki bunların neredeyse tamamına yakınının sarraf olduklarından bahsediliyor. Bu kişiler geride kalan aile üyelerini de yanlarına almak için izin almak ya da gizlice firar ettirmek dâhil her yolu denemekteydiler. Oysa eşlerin İstanbul'a gitmesi, bir köyün boşalmasına varacak kadar büyük bir domino etkisine sahipti. Bu nedenle taşradan İstanbul'a göç amaçlı gelen kadınların girişlerinin yasak olması hatırlatılarak 1747'de Sultan I. Mahmud buradan

⁷⁶⁵ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 162, s. 98 (İstanbul) (H.1152)

⁷⁶⁶ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 49, 59 (H.1160)

⁷⁶⁷ Örn. belgeler: BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 173, s. 3 (Sivas) (H.1159); nr. 106, s. 92 (Eğin) (H.1138)

⁷⁶⁸ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 378 (H.1156)

⁷⁶⁹ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 3, s. 355 (H.1163)

⁷⁷⁰ BOA, Bâb-ı Âsafî Kalebend Defterleri (ADVNS.KLB.d.), nr. 8, s. 123 (H.1156)

⁷⁷¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 106, s. 92 (Eğin) (H.1138); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 27 (H.1157)

İstanbul'a kadın gelmesinin engellenmesini emretti⁷⁷². Ancak bu fermân da ev göçünü durdurmaya yetmemişti. Yasağa rağmen 1750'de Eğin kadısı, İstanbul'daki Eğinlilerin gizlice eşlerini yanlarına almalarının engellenmesi için kendisine başvuran reaya adına İstanbul'a arzuahaller göndermişti⁷⁷³. Yine de bir olay çözülsede dahi bir başkası onu izlemiş, yaşanan sorunun ardı arkası kesilmemişti⁷⁷⁴. Eğinli göçmenler sıla-i rahim, Kudüs ziyareti, miras vs. çeşitli sebeplerle İstanbul'dan memleketlerine dönmüşlerse eşlerini de yanlarına alarak geri dönmekte zorlanıyor, sık sık yol izni almaya çalışıyorlardı⁷⁷⁵.

Bu konuda Eğin kazasına bağlı Kamirkab köyüne dair ulaştığımız bilgiler ise oldukça ilginçtir. 1755'te köy ahalisi İstanbul'a gelip şikâyetlerini ve köyün durumunu arzetmişlerdi. Buna göre köyün defterde kayıtlı reayasından bazıları nicedir İstanbul'da sakin olup, bazıları sarraf, bazıları alım-satım işleriyle uğraşmaktaydı. Bunlar bir süre sonra eşlerini ve çocuklarını yanlarına almak için izin aldıklarında, akrabalarını dahi İstanbul'a götürüyorlardı. Kalanlar da bunların vergilerini ödemekte zorlanıp göç ediyordu ve bu suretle köy boşalmaya başlamıştı. Daha önce bu zararlardan dolayı taşradan kadınların İstanbul'a gelmesi yasaklanmasına rağmen köyün defterinde kayıtlı bir gayrimüslim sarraf, eşi için izin almayı başarmıştı. Bu durum kalanların da dağılmasına ve köyün harabe olmasına neden olacağı için bu kadının yol izin belgesine itimad olunmaması, kadının ve çocuklarının bulundukları yerden kaldırılıp geri gönderilmesi emredilmişti⁷⁷⁶. 2 ay sonra aynı konu tekrar gündeme geldi. Zira bu çiftin bir şekilde tekrar izin alabildikleri ortaya çıkmıştı. Yazılan hükümde öncelikle köydeki göç durumu ve geçen sefer yaşanan olay hatırlatılıyordu. Buna göre bu köyün İran Seferleri nedeniyle 80 kese akçe borçları varken, reayasından bazıları iş, miras gibi çeşitli bahanelerle İstanbul'a gelip sarraf ve habbazlık (ekmekçilik) gibi meslekler icra ediyorlardı. Bunların bir süre sonra eşlerini, çocuklarını hatta akrabalarını ya “*perişan oldular*” diyerek ya da başka bahanelerle İstanbul'a naklettirmeleri köyün boşalmasına, dolayısıyla hem bu borcun hem tekâliflerinin ödenememesine hem de diğer önemli işlerin aksamasına neden olmuştu. Nihayet, bir şekilde izin alıp köyden çocuklarla ve kadınlarla göç etmeye kalkanlar olursa ellerindeki bu fermânlara itibar olunmaması için emir almayı başarmışlardı. Köyün durumu bu şekilde hatırlatıldıktan sonra geçen sefer yaşanan olayın

⁷⁷² BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 4, s. 2 (H.1163)

⁷⁷³ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 4, s. 2 (H.1163)

⁷⁷⁴ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 4, s. 2 (H.1163)

⁷⁷⁵ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 8, s. 101 (H.1173); nr. 4, s. 63 (H.1163), s. 162 (H.1164), s. 277 (H.1165); ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 198-164 (H.1165); ADVNS.ŞKT.d., nr. 163, s. 271 (Eğin) (H.1152)

⁷⁷⁶ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 5, s. 152 (H.1167)

ayrıntılılarına inilmişti. Zira bu ailenin emre rağmen bir miras davasını bahane ederek tekrar tekrar Divân'dan yol izni alabilmeyi başardığı ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla aldıkları ruhsat kaydının kesin olarak silinmesine karar verildi⁷⁷⁷.

Ahalinin ısrarlı takibi sonucu bu olay araştırılarak yapılan hile ortaya çıkarılmışken, bu şekilde sıkı takip edilmeyen durumlarda izin almalarının mümkün olduğu anlaşıyor. Eğin için aradan geçen yıllar hem göç hem de ahalinin borç krizini derinleştirmişti. 1759'da Eğin kazasına bağlı Apçağa köyünün ahalisi arzuhallerinde, fakirlikleri nedeniyle 15 bin kuruş borç almışlarken, göç vermeleri nedeniyle borcu ödeyemez hale geldiklerini belirtiyorlardı. Köy ahalisinden bazıları İstanbul'daki rical ve ulemaya intisap etmiş ve geride kalan eşlerini ve çocuklarını da köyden alıp İstanbul'a götürmek için bir şekilde izin alabilmişlerdi. Dolayısıyla kalanların bu borcu ödemeye artık gücü kalmamıştı. Devletten alınan yol izinlerine itibar edilmemesini istemişlerdi. Bu başvurudan sonra köyün durumuna dair merkezdeki kayıtlar incelediğinde öncelikle 1747'deki taşradan İstanbul'a kadın gelmesi yasağıyla karşılaşıldı. Bunun dışında 1758'de İstanbul'daki sadrazamın sarrafı olan bir Eğinlinin geride kalan eşinin ve 4 çocuğunun perişan olmasından dolayı İstanbul'daki evine nakillerine engel olunmaması için izin aldığı ancak bu izin emrinin yazılmadığı ortaya çıktı. Ayrıca bahsi geçen köyün 1759 yılındaki kayıtlarında derbendci oldukları ve vergilerinin noksan gelmemesi için maddî güçlerine göre kendilerinden vergi tahsil edilmesi için emir verildiğine dair daha eski kayıtlar görüldü. Yapılan başvuruyu bu kayıtlar göz önünde bulundurularak değerlendirdiler⁷⁷⁸.

Aynı yıl İstanbul'a gelenlerin de avâriz, nüzul vs. tekâliflerini vermemek için göç ettikleri, bir şekilde eşlerini ve çocuklarını yanlarına almalarına izin verilirse durumun kalanlara da sirayet edeceğinin muhakkak olduğu uyarısında bulunuluyordu⁷⁷⁹.

İstanbul'dan bir iş için memleketlerine geri gelenlerden ahali ile davalı duruma düşenler de olmuştu. 1760'da, 15 senedir İstanbul'da olan bir gayrimüslim sarraf, husumeti bulunanlarla davalık olmuş⁷⁸⁰, bir yıl sonra İstanbul'da kapan yakınlarındaki birkaç gayrimüslim sarraf memleketleri Eğin'e sıla-ı rahim için gittiklerinde Eğinlilerden bazıları bunlara alacak davası açmışlardı⁷⁸¹.

⁷⁷⁷ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 6, s. 23 (H.1168)

⁷⁷⁸ BOA, AE.SMST.III, nr. 58-4304 (H.1173)

⁷⁷⁹ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 8, s. 73 (H.1173)

⁷⁸⁰ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 8, s. 41 (H.1173)

⁷⁸¹ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 8, s. 204 (H.1174)

İstanbul'daki Eğinliler hakkında dikkat çeken bir başka mesele de belli başlı mesleklerde yoğunlaşmalarıdır. Eğinlilerin mesleğinden bahseden belgelerin neredeyse tamamına yakında sarraf olduklarından bahsedilir. İçlerinde Sadrazam Mehmed Emin Paşa'nın, Darüssade Ağası Beşir Ağa'nın ve İstanbul gümrük emini sarraflığı yapanlar da vardı⁷⁸². XVIII. yüzyıl sonunda kadı sicillerine yansıdığı kadarıyla bölgedeki belli başlı meslek erbâbları; sarraf, çilingir, neccar (marangoz), demirci, değirmenci, berber, boyacı, kasap, semerci, postalcı, hamal, terzi ve kürkçülerdi⁷⁸³. Bu da bize buradaki mesleklerini İstanbul'da da icra ettirdiklerini gösteriyor. Ayrıca İstanbul'daki sarraflarla borç ilişkilerinin sıklığı da dikkat çekmektedir⁷⁸⁴. Bölgenin XIX. yüzyıla ait Şer'iyye Sicillerine dayalı yapılan bir çalışmaya göre de Eğinliler özellikle sarraflıkla uğraşıyorlardı⁷⁸⁵.

Eğîn Halkını Göçe Zorlayan Sıkıntılar: Eğîn halkı elbette Sivas eyaletinin Arapgir sancağına taksim edilen avâriz ve nüzul bedellerinden, sürsat ve mübayaalardan, imdâd-ı seferiyye ve imdâd-ı hazariyyeden kendi hâne sayısına göre mükellefti. Bölgenin vergi yüküne dair ise ayrıntılı bir çalışma henüz bulunmamaktadır. Ancak bölge halkını göçe zorlayan önemli sebeplerden biri olarak vergilerden bahsedilmektedir. H.1159 (M.1746/1747) yılına ait Arapgir sancağının ödemesi gereken imdâd-ı seferiyyeden Eğîn kazasının üstüne düşen miktar, bölge göç verdiği için ahaliyi zorlamaya başlamış, hâne hesabıyla ödemeye devam edilirse herkesin perişan olacağını Eğîn kadısı bizzat İstanbul'a giderek bildirmişti. O yıl hisselerine düşen 873,5 kuruşu değil, önceden olduğu gibi 500 kuruşu ödeyebilmişlerdi⁷⁸⁶. İmdad-ı seferiyye tahsilinin Eğînliilerin göç nedenlerinden biri olduğu bilinmektedir⁷⁸⁷. Eğîn halkının bu vergileri ödemekte zorlandığı, İran Seferleri sırasında borçlanmalarından ve borçlarını ödeyemediklerine dair kayıtlardan da anlaşılmaktadır⁷⁸⁸. Devletin seferler sırasında bölgeden asker, deve ya da askerin zahire ihtiyacını karşılamaları gibi talepleri de oluyordu⁷⁸⁹.

Bir diğer önemli neden XVIII. ve XIX. yüzyıl boyunca devam eden Dersim ve Ovacık Ekradının yağma, talan, soygun gibi zulüm ve baskısıydı. Bu Ekrad aşiretlerinin

⁷⁸² BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 6, s. 338 (H.1171); nr. 7, s. 72 (H.1171); nr. 4, s. 217 (H.1164)

⁷⁸³ Kenan Ziya Taş, "a.g.m.", s. 144.

⁷⁸⁴ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 82, s. 250 (Sivas) (H.1131)

⁷⁸⁵ Zeki Arıkan, "Eğîn ve Çevresinden İstanbul'a Göçler", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (31 Ekim-3 Kasım 1989)*, Ankara 1994, s. 475-476.

⁷⁸⁶ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 362 (H.1159)

⁷⁸⁷ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 362 (H.1160)

⁷⁸⁸ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 6, s. 23 (H.1168)

⁷⁸⁹ Kenan Ziya Taş, "a.g.m.", s. 143.

sürülerini otlatmak amacıyla Eğin, Arapgir ve Divriği topraklarına kadar yayılmaları, bu sırada yağma ve katilleri halkı yıldırması. Asayiş ve güvenliğin bir türlü sağlanamaması halkı göç etmek zorunda bırakıyordu⁷⁹⁰. Bunun dışında bölgedeki ferdî eşkıyalık faaliyetleri de göçe neden oluyor⁷⁹¹, bazıları eşkıyanın kendilerine düşmanlığından kaçarak İstanbul'a gidiyorlardı⁷⁹². İlerleyen tarihlerde de zaman zaman Eğinlilerin eşkıyadan şikâyetleri devam etti⁷⁹³.

Eğin ahalisi de diğer bölgeler gibi ehl-i örf mensuplarının kanunsuz hareketlerinden ve taleplerinden şikâyetçiydi⁷⁹⁴. 1728'de Arapgir mutasarrıfı 7 süvari levendat ile gelip 3 saat boyunca köylerini basmıştı⁷⁹⁵. Bunun dışında şikâyet edilenler arasında zaim, erbâb-ı timar, voyvoda, zabıt, piskopos da vardı. Gücü olanların atlılarla köylerini basmaları, evlerinin üzerine konup ücretsiz zahire, yem, yiyecek vs. talepleri ya da aldıklarından daha fazla vergi toplamaları nihayetinde göçe neden olmaktaydı⁷⁹⁶. Ehl-i i şer' mensubu kadılardan da şikâyet vaki olmuştur. Mahkemelerinde oturmayıp halkın evlerinde ikamet etmeleri ve devre çıkmaları yasak olmasına rağmen 1772'de Eğin kadısı bu yasakları çiğnemişti⁷⁹⁷.

Nüfuz sahibi âyandan mütegalibeliğe soyunan zorbalar da Eğin halkının canını fazlasıyla yakmaktaydı. Bu konuda İshak Paşa ve ailesinden bahsedebiliriz. H.1130'da (M.1717/1718) Eğin'de ortaya çıkan İshak Paşa, yanına başka zorbaları da alarak halka zulm etmesi nedeniyle üzerine mübaşirler gönderilmişken, bu esnada vefat etmişti. Her şey bitti sanılırken bu defa da oğlu İbrahim'in, malikânesini kanunsuz olarak ele geçirmesiyle olaylar büyüdü. Şehirdeki diğer zorbalar da malikânenin peşinde olduğu için aralarında bir mücadele başladı ve sonunda İshak Paşa'nın kardeşinin oğlu gelip, paşanın dul eşini kendisine nikâhlayarak malikâneyi zabtetti. Ancak o da bir süre sonra Ekrad eşkıyasıyla mücadele sırasında vefat etti. Yeğen İbrahim de boşta kalan malikâneyi tekrar ele geçirmek için zulmünü arttırınca ahali daha fazla dayanamayarak başka bölgelere göç etmeye başladı. Durumun Arapgir ahalisi tarafından İstanbul'a haber verilmesi üzerine

⁷⁹⁰ Zeki Arıkan, "a.g.m.", s. 472.

⁷⁹¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 184, s. 43 (Sivas) (H.1185); nr. 190, s. 281 (Eğin) (H.1188)

⁷⁹² BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 163, s. 216 (Eğin) (H.1152)

⁷⁹³ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 21 (H.1155)

⁷⁹⁴ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 97, s. 345 (Eğin) (H.1135)

⁷⁹⁵ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 116, s. 50 (Eğin) (H.1140)

⁷⁹⁶ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 28 (H.1155); nr. 3, s. 247 (H.1162); ADVNS.ŞKT.d., nr. 97, s. 345 (H.1135)

⁷⁹⁷ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 184, s. 66 (Eğin) (H.1185)

Eğin'in malikânelikten çıkarılması ve zorbaların elebaşlarının yakalanıp kalebend edilmesi, üzerlerindeki malların da hak sahiplerine verilmesi emredildi⁷⁹⁸.

Eğin'de zaman içerisinde toprak idaresindeki değişimin de halkı nasıl olumsuz etkilediğini 1719'da İstanbul'a yaptıkları şikâyetle görüyoruz. Kazaya bağlı 32 evli bir köy, daha önce 3 timar erbâbının tasarrufunda iken zamanla 16 kişinin tasarrufuna geçmişti. Bu kişiler Arapgir'de ikamet edip her biri ayrı ayrı, üçer-beşer atlı ile senede 4-5 defa kazaya gelip vergi alıyor, üstelik kendileri için hizmet talep edip ücretsiz zahirelerini alıyorlardı. Bu nedenle artık takatleri kalmayan ahali göç etmeye başlamıştı⁷⁹⁹. Benzer bir durum 10 yıl sonra da yaşandı. Eğin'e bağlı Ağrık, 25-30 evli bir köy iken zulümden dolayı göç edenler olduğundan geride sadece 5 hâne kalmıştı. Bunlar eskisi gibi kendi vergilerini vermeye razılarken, sipahilerinin her biri ayrı ayrı gelip aşar ve rûsûm talep edince bunlar da dağılmaya başlamışlardı⁸⁰⁰.

1.4.1.3. Divriği

Sivas'ın güneydoğusunda bulunan Divriği, Sivas (Rum) eyaletine bağlı bir sancak olarak yönetilmekteydi. Nüfusuna bakıldığında toplam olarak 1548'de 2.716 Müslüman, 1.892 gayrimüslim olmak üzere tahmini 4.608 kişi bulunmaktaydı⁸⁰¹. Kendisine bağlı 2 kaza ve 12 nahiyesi bulunuyordu⁸⁰². Bölgede 1641'de 128.5 olan avârızhâne sayısı 1678'de 184.5'e yükselmiştir⁸⁰³. 1831 sayımına göre Divriği sancağı toplam nüfusu (Müslüman erkek) 14.593 kişidir⁸⁰⁴. 1870 nüfus sayımına göre erkek nüfusunun %19.16'sı İstanbul'a gitmiştir. Şehirdeki mesleklere bakıldığında, nakliyatçılık, bahçıvanlık, rençberlik, ortakçılık, amelelik, kömürcülük ve kerestecilik gibi meslekler öne çıkmaktadır⁸⁰⁵. Kazanın kır kesiminin başlıca gelir kaynağı ziraat, özellikle de hububat üretimidir. Kazada malikâne-divânî sistemi yaygın olup 1/5 oşûr alınmaktaydı⁸⁰⁶.

Halkın geçim kaynaklarından biri de bölgedeki ormanlık alanlardan ağaç kesilmesi suretiyle kömür elde edilmesi idi. Bölgeden elde edilen kömür hem İstanbul

⁷⁹⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 127, s. 328 (H.1130); ADVNS.ŞKT.d., nr. 82, s. 250 (Sivas) (H.1131)

⁷⁹⁹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 84, s. 28 (Sivas) (H.1131)

⁸⁰⁰ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 119, s. 51 (Eğin) (H.1141)

⁸⁰¹ Ersin Gülsoy, *XVI. Asrın İlk Yarısında Divriği Kazası (1519-1548)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991, s. 12.

⁸⁰² Abdülkadir Balgalmış, "Divriği", *TDVİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 452-454.

⁸⁰³ Süleyman Demirci, "a.g.m.", s. 189.

⁸⁰⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev. Bahat Tırnakçı, İstanbul 2010, s. 238.

⁸⁰⁵ Hasan Yüksel, "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı", *Nüfusbilim Dergisi*, c. 28-29, (2006-07), s. 73-89.

⁸⁰⁶ Ersin Gülsoy, *a.g.t.*, s. 70-71.

halkının kömür ihtiyacını karşılayan kaynaklardan biriydi hem de Keban madenin işletilmesi için kullanılmaktaydı. Bölge halkı kimi zaman imdâd-ı hazariyyeden muaf tutulması karşılığında devlet kömür temin ederken, kimi zaman da kaza ahalisinin fakirliği nedeniyle halktan talep edilen kömür bedeli de affedilmişti⁸⁰⁷. İlginç olan Divriği'den İstanbul'a göçen bazı kişilerin İstanbul civarında da odun ve kömür ticaretine devam etmeleridir. Ancak bu ticaret her zaman yasal yollardan yapılmıyordu. Ahalinin elinden ucuza alıp stoklayarak ve hatta kömüre kum katarak İstanbul'a pahalıya satmaya çalışan bu muhtekir taifesine devlet engel olmaya çalışıyordu⁸⁰⁸.

Divriği'nin aslında hem göç alan hem de göç veren bir yer olduğu anlaşıyor. Sivas⁸⁰⁹ ve Maraş'tan⁸¹⁰ göç aldığına dair kayıtlar bulunmakla birlikte başta İstanbul olmak üzere Sivas ve Tokat⁸¹¹ gibi çevre sancaklara göç vermekteydi.

Divriği'den İstanbul'a yapılan göçlere dair daha çok zımmî isimlerin geçmesi, göçmen profillerine dair ipuçları vermektedir. Bunlar arasında ticaret için geldiğini ifade edenler de vardı⁸¹². Defterli reayalarının İstanbul'a göç ettiğine dair zaim ya da sipahilerden şikâyetler gelmekteydi. Gidenlerin ispençelerini ödemek istememeleri⁸¹³ ya da geri iskan taleplerine karşı çıkmaları,⁸¹⁴ ödemeleri gereken vergiyi geride kalan halka yüklemeleri,⁸¹⁵ vakıf karyesinden olanların da vakfın gelirlerine zarar vermeleri⁸¹⁶ ve çoluk çocuk yaptıkları bu göçün diğerlerine de sirayet edeceği endişesi dile getirilmekteydi⁸¹⁷.

Geride kalan halk için Divriği'den yaşanan göçler gerçekten ağır bir yük oluşturmaktaydı. Örneğin kazaya bağlı bir köyün defterde yazılan kayıtlarına göre eskiden 123 neferi, 130 aded de bağları vardı ve bunlar 25'er akçe ispençe, bağ-bahçeden de maktu 3 bin akçe ödüyorlardı. Ancak sonradan bu insanların çoğu ya ölüm ya da göç nedeniyle kaybedilmişti. Geriye sadece 50 nefer kalmış, bağ-bahçenin de çoğu harap ve viran olup 30 kadar bağ kalmıştı. Ancak durum böyle olmasına rağmen karyelerinin malikâne mutasarrıfının kanî olmayıp, defterde yazıldığı gibi hâlâ 123 nefer ve 130 aded

⁸⁰⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 136, h. 1455 (H.1143)

⁸⁰⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 134, h. 690 (H.1140)

⁸⁰⁹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 156, s. 133 (Divriği) (H.1149)

⁸¹⁰ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 142, s. 305 (Divriği) (H.1146)

⁸¹¹ BOA, ADVN.(DOS), nr. 53-2155 (H.1157); ADVNS.ŞKT.d., nr. 84 s. 370 (Sivas) (H.1132)

⁸¹² BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 123 (H.1156); ADVN.(DOS), nr. 2167-127 (H.1168)

⁸¹³ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 121, s. 71 (İstanbul) (H.1141)

⁸¹⁴ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 161, s. 283 (İstanbul) (H.1152); ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 117-248 (H.1160)

⁸¹⁵ BOA, ADVNS.ŞKT.d. nr. 142 s. 208-405 (H.1146)

⁸¹⁶ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 3, s. 52 (H.1160)

⁸¹⁷ BOA, ADVN.(DOS), nr. 53-2155 (H.1157)

bağın rüsûmunu kendilerinden talep ediyordu⁸¹⁸. Bu kadar büyük bir fark burada şikâyet konusu yapılırsa dahi çoğu bölgede uygulamanın zaten bu şekilde olduğu görülüyor. Göç veren bir yerde kalanlar gidenleri tolere etmek zorunda kalıyorlardı. Bu yüzden de zamanla daha fazla göç vermeye devam ediyordu.

Göçmenler de İstanbul'a göç edeli 10 yıldan fazla zaman geçmiş ve avârizhâneye kaydolmuş olmalarına rağmen hâlâ geri iskan ile rencide edilmelerini dava etmekteydiler⁸¹⁹. Buna dair 1742'de ilginç bir olay yaşanmıştı. Divriğili bir grup zımmî göçmen, İstanbul'a göç edeli 10 sene olduğu hâlde kasabadaki hemşehrileri, avâriz, nüzul vs. tekâlif-i örfiyelerine yardım etmelerini istemiş ve kendilerine o sene yardımda bulunmuşlardı. Ancak ahali bu taahhütlerini kalan 12 sene için de geçerli kabul ederek borçları hesaplamış ve kendilerinden istemişlerdi. Göçmenlerinse ellerinde kendi rızaları yokken bu parayı vermek zorunda olmadıklarına dair hüccet vardı. Dolayısıyla geri iskanın da şu aşamada İstanbul kadısından aldıkları ilâm yani mahkeme kararı gereğince mümkün olmadığını belirtmişlerdi⁸²⁰. Benzer bir durum 11 yıl sonra da yaşanmış, İstanbul'da yaşayan 30-40 nefer Divriğili'den Sivas valisi zorla para almaya çalışmıştı⁸²¹.

İstanbul'daki Divriğili göçmenler de İstanbul yolunda alınan sıkı tedbirlerden etkilenmişlerdi. Kimi zaman miras, nikâh, mülk işleri gibi sebeplerle memleketlerine dönüp İstanbul'a geri gelmek istediklerinde yolda engellendiklerini bildirerek yol izni için başvuruların sayısı hayli fazladır. Hatta bunlardan biri de saray görevlisidir⁸²².

Divriği'de Halkı Göçe Zorlayan Sebepler: Belgelere yansıdığı kadarıyla bunlardan biri eşkıya zulmüdür⁸²³. Zaman zaman bölgede gezen eşkıya grupları ya da ahaliden eşkıyalığa tevessül edenler⁸²⁴ halkın üzerindeki baskılarını arttırıyor, can ve mal güvenliği olmayan bölge halkı da göç etmek zorunda kalabiliyordu. Başka köylerden ve Ekrad taifesinden eşkıyalar buradaki gayrimüslim reayanın sakin olduğu evleri üzerlerine konup yeyiceklerini, hayvanlarının yemlerini ücretsiz zorla alıp, mallarına, eşyalarına taarruz ediyorlardı⁸²⁵. Bölgedeki Cihanbeyli, Rişvan ve diğer aşiretlere bağlı cemaatler de eşkıyalık faaliyetleri de göçe neden olan önemli sebepler arasındaydı. Buna karşın

⁸¹⁸ BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 121-143 (H.1160)

⁸¹⁹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 106, s. 161 (İstanbul) (H.1138); ADVN.(DOS), nr. 127-2167 (H.1168)

⁸²⁰ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 171, s. 98 (İstanbul) (H.1155)

⁸²¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 174, s. 320 (H.1166)

⁸²² BOA, ADVNS.AHK.A.d., nr. 20, s. 90 (H.1165); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 4, s. 335 (H.1165); nr. 6, s.72 (H.1168); ADVNS.ŞKT.d., nr. 171, s. 276 (Divriği) (H.1155)

⁸²³ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 24 (H.1155)

⁸²⁴ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 7, s. 221 (H.1172)

⁸²⁵ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 7, s. 17 (H.1171)

devlet konar-göçer grupları Rakka ya da başka bir bölgeye iskan ederek bölgeden uzaklaştırmaya çalışıyordu⁸²⁶. Bu eşkıya nedeniyle halk ziraati bırakıp dağlara sığınıyor, köyler boşalıyordu⁸²⁷.

Eşkialık faaliyetlerinin arttığına dair merkeze gelen şikâyetler yoğunlaştığında halkın korunması, eşkıyaların cezalandırılması için bölgedeki görevlilere gönderilen emirlerin de dili ağırlaşıyordu. Divriği sancağı mutasarrıfı, bölgesini eşkıyadan temizleyemediği takdirde halkın zararının kendisinden tahsil edileceğine dair tehdit edilmişti⁸²⁸. 1738’de Divriği’deki bir grup eşkıya, ahaliye zarar verdikleri yetmiyormuş gibi kasabada sakin olan Karaman Valisi Vezir Mehmed Paşa’nın evine de saldırınca bunları ortadan kaldırması için Erzurum valisine emir verildi⁸²⁹.

Divriği halkı Sivas valilerinden de şikâyetçi idi. 1758’de Divriği kadısı İstanbul’a gönderdiği mektubunda halkın bölgede ziraat edecekleri yerler az olup kendilerine yetmediğini, İran Seferleri sırasında gelip geçen vüzera, mîrimîrân gibi üst rütbeli askerî zümrenin nedeniyle ahalinin çoğunun dağıldığını, yerlerinin harap olduğunu İstanbul’a bildiriyordu. Üstelik Divriği sancağındaki kazaların Keban maden eminine nakden kömür bedeli vermeleri karşılığında 10 seneden beri imdâd-ı hazariyye ve imdâd-ı seferiyye vermeleri kaldırılmışken, Sivas valileri kaza ahalisinden *zahire-baha*, *nakl-baha*, *teşrifîye* gibi çeşitli bahanelerle imdâd-ı seferiyyeden üçer-dörder hatta beşer kat fazla akçe almışlar, karşı çıktıklarında da atlılarla gelip kazalarını harap ve ahaliyi de perişan etmişlerdi⁸³⁰. Divriği mutasarrıfı hakkında da benzer şikâyetler yapılmaktaydı⁸³¹.

Daha alt kademedeki ehl-i örf mensubu görevlilerin de halkı bunaltacak derecede taleplerde bulunmaları göçe neden olmaktaydı⁸³². Reayasının bu nedenle dağıldığını bildiren dirlik mutasarrıfları⁸³³ olduğu gibi mutasarrıflarını şikâyet eden kişiler de vardı. Bir köy ahali malikâne mutasarrıflarının kendilerinden ücretsiz saman arpa, odun, koyun, kuzu vs. aldığından ve ayrıca sefere memur olduğunda *katır salyanesi* adıyla köyden katır bahası ve hatta sefer harçlığı adıyla para toplamasından dağılmıştı⁸³⁴.

⁸²⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 131, s. 240 (H.1135)

⁸²⁷ Faruk Söylemez, “XVIII. Yüzyılda Sivas Çevresinde Eşkialık Olayları”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu (21-25 Mayıs 2007)*, Sivas 2007, s. 163.

⁸²⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 136, h. 1427 (H.1143)

⁸²⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 145, h. 214 (H.1150)

⁸³⁰ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 7, s. 66 (H.1171)

⁸³¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 142, s. 186 (H.1146)

⁸³² BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 58 (H.1155)

⁸³³ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 32-58 (H.1155)

⁸³⁴ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 142, s. 186 (Divriği) (H.1146); ADVNS.MHM.d., nr. 142, h. 605 (H.1146)

Çiftçiler sipahi, zaim vs. dirlik mutasarrıflarına verdikleri 1/5 öşre kanaat etmeyerek fazlasını istemesinden şikâyetçiydiler. Bu durum da göç etmelerinin nedenlerindendi⁸³⁵.

Divriği halkı; asker talebi, sürsat bedeli, zahire mübayaası ya da hayvan temini gibi aynî ya da nakdî olarak Sivas eyaletinin savaş yükünden payına düşeni ödüyordu. 1787 yılında eyaletten toplanan 33.000 kuruş imdâd-ı seferiyyenin 1.380'i Divriği'den sağlanmıştı⁸³⁶.

1.4.1.4. Arapgir

XVII. yüzyılda Arapgir sancağı Arapgir ve Eğin kazalarından oluşuyordu. Arapgir kazası da Arapgir kasabası ve Arapgir nahiyesinden meydana geliyordu. Arapgir bugün Elazığ il sınırları içerisinde. Şehir ilk kurulduğu yerden farklı olarak gelişimini Göz Deresi vadisine doğru gerçekleştirmiş ve 1765 yılı civarında, muhtemelen ulaşım ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle, eski yerleşim yerinden 5-6 km. doğusuna taşınmaya başlamıştır⁸³⁷.

1643 yılına ait bölgenin avârizhâne defterine göre Arapgir kasabası ve nahiyesinin avârizhâne sayısı 1.737, tahmini nüfusu ise 5.700 Müslüman, 2.985 Hristiyan olmak üzere toplam 8.685 olarak hesaplanmıştır⁸³⁸. Bir başka çalışmada 1643 yılı için Arapgir sancağının avârizhâne sayısı 234,5 iken 1678'de 279,5'tir⁸³⁹.

Arapgir sancak olduğu için bir sancakbeği idaresindedir. XVIII. yüzyılda Arapgir sancağının gelirlerinin bir kısmı mukataa halindeydi. Diyarbekir eyaletinden Çemişgezek sancağı ile birlikte, *Arapgir ve Çemişgezek hasları mukataası* olarak adlandırılan gelirleri uygulamanın ilk yıllarında malikâne olarak kişilere deruhte edilmekteyken 1711 yılından itibaren mîrî tarafından zabtedildi. Genellikle 3 hisse şeklinde verilmekte ve her biri payına düşen vergiyi ya devletin istediği yere ya da doğrudan Hazine'ye göndermekteydi⁸⁴⁰.

Bölgedeki ormanlık alanlardan ağaç kesilmesi suretiyle kömür elde edilmesi, Divriği gibi Arapgir halkının da geçim kaynaklarından biriydi. Bölgeden elde edilen kömür hem İstanbul halkının kömür ihtiyacını karşılayan kaynaklardan biri olup hem de

⁸³⁵ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 135 (H.1155); nr. 3, s. 139 (H.1162); BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 3, s. 155 (H.1162); nr. 5, s. 143 (H.1167)

⁸³⁶ Ahmet Yüksel, *a.g.t.*, s. 86.

⁸³⁷ Burada da Eğin'de olduğu gibi kullanılan terim ve yapılan hesaplar karışıklığa yol açmaktadır. (Enver Çakar, Füsun Kara, "a.g.m.", s. 389-390)

⁸³⁸ "a.g.m.", s. 392, 403.

⁸³⁹ Süleyman Demirci, "a.g.m.", s. 189.

⁸⁴⁰ Özlem Başarır, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Taşra Yönetiminin Malî-İdarî Yapısına Bir Örnek: Arapgir ve Çemişgezek (Hasları) Mukata'ası", *Tarih Dergisi*, sy. 52 (2010/2), İstanbul 2011, s. 13-26.

Keban madeninin işletilmesi için kullanılmaktaydı. Devlet kömürü, bölge halkının imdâd-ı hazariyyeden muaf tutulması karşılığında ya da ahaliden satın alınmak suretiyle temin ediyordu⁸⁴¹. İstanbul'a yerleşen bazı Arapgirliler de burada odun ve kömür ticaretine devam etmişlerdi⁸⁴².

İstanbul, Arapgir halkının göç ettiği yerlerin başındadır. Bu kişilerin, memleketlerinden gelen geri iskan talebine karşı çıkmaları, durumu, İstanbul yönetimine ve kadılara aksettirmektedir. 1737 yılında İstanbul, Galata ve Üsküdar kadılarına gönderilen bir hükümde Arapgir kazası karyelerinin raiyyeti olan 70 sarrafın kazalarına göç ettiği ve mukataa gelirine zarar verdikleri için geri iskan edilmeleri istendiğinde direndikleri bildirilmişti⁸⁴³. 1756'da benzer bir ricaya karşı bu defa Eyüp kadısı da dâhil olmak üzere her üç kadıya emir gönderilmiştir⁸⁴⁴.

Arapgir Halkının Şikâyet Konuları: Diğer yerlerde olduğu gibi burada da zabıt, subaşı, voyvoda ve malikâne mutasarrıfları, zaim ve sipahi gibi görevliler aldıkları vergiye kanaat etmeyerek kanunsuz şekilde halktan fazla vergi topluyor, hatta kimi zaman bazıları reyanın evleri üzerine konup zorla mallarını, paralarını alıyorlardı⁸⁴⁵. Tüm ağırlığına rağmen 1/5 öşür, resm-i bennak, ispençe vs. rüsûmlar ve avâızlarını eda etmeye razılarken bu tür kanunsuzluklar halkı göçe zorluyor, nitekim kimi zaman tâkat getiremeyerek göç edenler de oluyordu⁸⁴⁶. İncelememiz sırasında üst düzey ehl-i örf ve ehl-i şer' zümresinin zulmüne dair örneklerle de rastladık. Süvari levendler gönderip köy bastıran Arapgir mutasarrıfı,⁸⁴⁷ zulmüyle halkı göç ettiren naib⁸⁴⁸ ve Arapgir'de de âyanlık iddiası ile halktan fazla para toplayan yerel güçler⁸⁴⁹ bunlardan bazılarıdır.

Diğer bir göç nedeni de eşkıyalık faaliyetleridir. Kürt eşkıya çeteleri⁸⁵⁰ dışında kalabalık gruplar halinde gezen, köyleri basan eşkıyalar ve bireysel olarak eşkıyalık⁸⁵¹ faaliyetlerinde bulunanlar da halkın canını fazlasıyla yakmaktaydı. Arapgir halkına musallat olan eşkıya çetesindekilerin sayısı 500'ü bulabiliyordu⁸⁵². 1727'de Arapgir

⁸⁴¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 136, h. 1455 (H.1143); nr. 134, h. 1032 (H.1140)

⁸⁴² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 134, h. 690 (H.1140)

⁸⁴³ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 151, s. 490 (İstanbul) (H.1150)

⁸⁴⁴ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 4, s. 72, h. 200 (H.1169)

⁸⁴⁵ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 47, s. 97 (Arapgir) (H.1119); nr. 149, s. 262 (Arapgir) (H.1149); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 4, s. 27, 28 (H.1163); nr. 5, s. 90 (H.1166), s. 269 (H.1168)

⁸⁴⁶ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 60, s. 344 (H.1160)

⁸⁴⁷ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 116, s. 50 (Eğin) (H.1140)

⁸⁴⁸ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 63 (H.1160)

⁸⁴⁹ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 3, s. 19 (H.1160)

⁸⁵⁰ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 106, s. 510 (Erzurum) (H.1138)

⁸⁵¹ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 332 (H.1160)

⁸⁵² BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 1, s. 225 (H.1155)

sancağında bulunan tüm görevlilere gönderilen bir emirden o dönemde faaliyetlerini arttırdıklarını anlıyoruz. Buna göre bazı başıboş süvari eşkıyası nahiye ve köylerde serseri gezip ahaliye zulmediyorlardı. Devlet bunlar nerede bulunurlar ise aman verilmeyip yakalanarak cezalarının verilmesini ve kesik başlarının Divân-ı Hümâyûn'a gönderilmesini emretmişti⁸⁵³.

Bölge halkı elbette Sivas (Rum) eyaletinin hissesine düşen savaş yükünü paylaşmaktaydı. 1787'de eyaletten toplanan 33.000 imdâd-ı seferiyyenin 1.654'ü Arapgir'den sağlanmıştı. Ayrıca sancağa bağlı kaza ahalileri madencilik hizmetleri karşılığında mübayaa bedeli, zahire bedeli gibi bazı vergilerden muaf tutulmuşlardı⁸⁵⁴.

1.4.2. Karaman Eyaleti

1.4.2.1. Kayseri

Karaman eyaletine bağlı bir sancak olan Kayseri, bir sancakbeğinin ya da XVIII. yüzyıldaki adıyla bir mutasarrıfın idaresinde, Yahyalı, Karahisar, nefs-i Kayseri kazaları ve buna bağlı nahiye ile köylerinden müteşekkildi. XVIII. yüzyılda Kayseri de diğer sancaklarda olduğu gibi “*ber-vech-i arpalık*” olarak kendilerine tevcih edilen mutasarrıflar tarafından idare ediliyordu ki bu kişiler vezir veya beğlerbeği rütbesindeydiler. Ve yine diğer sancaklarda olduğu gibi Kayseri’de de mutasarrıflar görev yerlerine bizzat gelmedikleri için gönderdikleri mütesellimler vasıtasıyla sancağı yönetiyorlardı⁸⁵⁵.

Şehrin nüfusuna dair verilerde ise diğer tüm şehirlerde olduğu gibi tahmini rakamlardan öteye geçilememektedir. Bazı araştırmacılar avârizhâne bilgilerine dayalı olarak şehirlerin tahmini nüfuslarını ortaya koymaya çalışmışlardır. Verilen rakamların sağlıklı olmadıklarını belirtmekle birlikte bir fikir vermesi açısından burada zikredilebilir. Kayseri de diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi XVI. yüzyılda astronomik bir artış, XVII. yüzyılda ise isyan ortamına bağlı olarak keskin bir düşüş yaşanmıştı. 1500’de 30.822, 1640’da 22.500, 1700’de 19.000, 1813’te 25.000, 1838’de 40.000 kişi olarak tahmini rakamlar verilmiştir⁸⁵⁶. Bu da bize çok fazla olmamakla birlikte, belirli bir oranda nüfus azalmasını işaret eder ki bu rakam avârizhâneye bağlı olarak verildiği için

⁸⁵³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 134, h. 631 (H.1140)

⁸⁵⁴ Ahmet Yüksel, *a.g.t.*, s. 86-90.

⁸⁵⁵ Mehmet Karagöz, “XVIII. Asrın İlk Yarısında Osmanlı İdari Taksimatı İçerisinde Kayseri’nin İdari Durumu”, *I. Kayseri Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri 1997, s. 141-142.

⁸⁵⁶ Mehmet Karagöz, *a.g.t.*, s. 182-183.

avârizhânede indirimin neden yapıldığını, gerçekten nüfus azalmasını mı işaret etmekte yoksa bölgede 1717’de meydana gelen depreme bağlı olarak indirim yapıldığı gibi başka bir nedenle mi indirim yapıldığını bilemiyoruz. Üstelik avârizhânenin tam olarak kaç gerçek hâneye tekabül ettiği de net değildir. Bu nedenle nüfus azalmasına dair herhangi bir yorum yapmak mümkün değildir.

Kayseri’de halk ziraatten ziyade hayvancılık ile geçinmekteydi. Bölge sulu tarıma elverişsiz olduğu için yeterli düzeyde ziraat yapılamamaktaydı. Halk özellikle küçükbaş hayvancılığa yönelmişti. Ayrıca devecilik de yapılmaktaydı. Aşiretlerin de ellerinde önemli miktarda hayvanları bulunmaktaydı. Bölge, İstanbul’un da et ihtiyacını karşılamaktaydı. Kayseri, aynı zamanda canlı bir iktisadî hayata sahipti. Önemli ticaret yolları üzerinde olduğu için Halep, Şam gibi şehirlerle ticaret yapmanın dışında Ankara, Tokat, Çorum, İzmir, Erzurum, Adana, Yozgat, Konya, Kastamonu, Kahire, Niğde, İzmir gibi şehirlerle de yoğun ticarî ilişkileri vardı⁸⁵⁷. Kayserili tüccarların ticarî ilişkilerinin en yoğun olduğu şehirlerden biri de İstanbul’du. Kayserili olup İstanbul’da ticaretle, esnaflıkla meşgul olanların ya da İstanbul’da iş ortağı olanların sayısı oldukça fazlaydı. Hatta bu tüccarlar İstanbul dahil birkaç şehirde daha bir nevi mağazalar zinciri kuracak kadar büyük çaplı ticarî faaliyetler sürdürmekteydiler. Kayserili tüccarlar Anadolu’nun çeşitli şehirlerine yerleşerek de ticaret yapıyorlardı. Şehir kara ticareti ve kervan yollarının merkezinde bulunduğu için tüccarlar Rusya ve İran gibi yabancı ülkelerle ticarî ilişkiler kurmuşlardı. Kayseri’de çok sayıda İranlı tüccarın bulunması da bunu göstermektedir⁸⁵⁸.

Mevcut belgelerden Kayseri’den İstanbul’a yoğun bir göç olduğunu anlıyoruz. Göçmenler hakkında kayıtlı bulundukları köy ve kazalardan ihbarlar yapılıyordu. Bir sipahi Kayseri’deki köyünde bulunan reayasının avâriz vermelerini gerektiren emlak ve arazileri varken İstanbul’a gelip yerleştiklerini ve üzerinden ne 10 sene geçtiğini ne de orada avârizhâneye kaydolduklarını ihbar etmişti⁸⁵⁹. Zarara giren mutasarrıflar, kendileri geri getirmeyi başaramadıkları için İstanbul’a başvuruyorlar, durumun kalanların da göç etmesine neden olmasından endişe ediyorlardı⁸⁶⁰. Kayseri’de zeameti karyesinden göç

⁸⁵⁷ a.g.t., s. 241-253, 304.

⁸⁵⁸ Şaban Bayrak, “18-19. Yüzyıllarda Kayseri’nin Ticari Hinterlandı”, IV. *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)*, Kayseri 2003, s. 73-81.

⁸⁵⁹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 159, s. 26 (İstanbul) (H.1150)

⁸⁶⁰ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 70, s. 83 (İstanbul, Galata, Üsküdar, Edirne) (H.1128); nr. 157, s. 384 (İstanbul) (H.1151); ADVNS.AHK.KR.d., nr. 3, s. 237 (H.1161); ADVNS.AHK.İS.d., nr. 5, s. 6, h. 15 (H.1172); nr. 2, s. 101, h. 344, s. 124, h. 419 (H.1159); nr. 3, s. 213, h. 804 (H.1167)

edenleri ihbar eden Divân-ı Hümâyûn beğlikçisi de bu endişeyi duyanlardandı⁸⁶¹. Bir başkasının köyünden 22 kişinin İstanbul'a göç etmesinden dolayı 2-3 senedir timarı boş kalmıştı⁸⁶².

Bazen de geri iskan başvurularını Kayseri mahkemesine yapıyor ve kadının İstanbul'a kendileri adına mektup göndermesini istiyorlardı⁸⁶³. Başvuruları değerlendirilenler hakkında merkezden gönderilen emirler de genellikle kadılara hitaben yazılıyordu. 1755'te başkente gelen bir köy ahalisi, yasağa rağmen İstanbul'a göç eden çok sayıda kadın ve çocuğun olduğundan, zabitanın da müsamahakâr tavırlarından şikâyetçiydiler. Bunun üzerine Kayseri kadısına gönderilen bir fermânda bundan sonra tüccar dışında ev göçü ile ya da sebepsiz olarak bir kişinin bile İstanbul'a gitmesine müsaade edilmemesi, dikkatli olunması emredilmişti⁸⁶⁴. Yapılan başvurular mahkemelerde hem 10 yıl süreci hem de avârızhâneye kaydolup olmadıkları açısından değerlendiriliyordu⁸⁶⁵.

Görüldüğü üzere yalnızca mutasarrıflar değil, halk da bizzat gelip durumu bildirebiliyordu. Ahali de göçün herkese sirayet etmesinden endişe ediyordu. Zira bu durum sıkça yaşanmaktaydı. Kayseri'de bir köyden İstanbul'a yaşanan göç, bunları gören diğer kişilerin de göç etmesine ve sonra vergisi ağırlaşan diğer kişilerin de dağılmasına neden olmuştu. Böylece göç yasağına aldırmayıp ihmalkâr davranılması, önceden mamur olan bir köyü giderek harap bir hale getirmiş, üretimin azalmasına neden olmuştu. Dolayısıyla 10 yılı doldurmayanların İstanbul'dan memleketlerine geri gönderilmeleri istenmişti⁸⁶⁶. İstanbul'da yakalanıp vilayetine geri gönderilenler arasında burada suça karışanlar da vardı⁸⁶⁷.

Yapılan başvurulardan Kayserililerin İstanbul dışında Edirne'yi⁸⁶⁸, Kocaeli'yi ve Ankara'yı da yerleşmek üzere tercih ettikleri anlaşılıyor⁸⁶⁹. Ancak İstanbul'a yapılan göçler çok daha büyük çaptaydı. 1743'te Kayseri'nin bir kazasına bağlı 400-500 ve daha fazla nüfuslu köylerin ahalisinin çoğunun İstanbul'da tüccar, taşçı, taş amelesi ve kalfası oldukları bildiriliyordu. Bunların her biri birer mahalle gelip yerleşmişlerdi. Bazıları köylerindeki vergilerini belli bir miktar maktu kaydettirip öderken, bazıları da

⁸⁶¹ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 6, s. 190 (H.1168)

⁸⁶² BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 222-131 (H.1166)

⁸⁶³ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 240 (H.1159)

⁸⁶⁴ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 6, s. 82 (H.1168)

⁸⁶⁵ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 3, s. 23 (H.1159)

⁸⁶⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 161, s. 234 (H.1173)

⁸⁶⁷ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 174, s. 66 (H.1163)

⁸⁶⁸ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 3, s. 223 (H.1161)

⁸⁶⁹ BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 132-135 (H.1161)

kendilerinden tekâlif hissesi istenmemesi hakkında hüküm almıştı. Bazıları ise köylerinin harap olmasını ya da köprü tamiri veya başka kazaya naklini bahane ederek sefer zamanında kendilerinden istenen imdâd-ı seferiyye ve mekârî hayvanları ve vüzera, mîrimîrân vs. asker taifesinin gelip geçmelerindeki masrafları gibi vergileri eda etmekten kaçıyorlardı. Tüm vergi yükünü ödemek zorunda kalanlar ise bu yükün ağırlığından bir süre sonra dağılmaya başlıyor, bu da sefer hazırlıklarının noksan yapılmasına neden oluyorlardı. Dolayısıyla ahali, kadıları vasıtasıyla mektup göndererek göçmenlerden vergilerin tahsil edilmesini talep ediyordu⁸⁷⁰.

1759'da Kayserili bir köy ahalisi ile İstanbul'daki hemşehrilerinin dava süreçleri oldukça ilginçtir. İstanbul'daki 3 göçmen geleli 20 seneyi aşkın süre geçtiğini ve işlerinin İstanbul'da olduğunu belirterek hallerine merhameten kalmalarına izin verilmesini istemişlerdi. Ancak bu kişilere dair kayıtlara bakıldığında daha önce köylerinden göçenler hakkında verilen emirle karşılaşıldı. Buna göre köylüler, her sene beşer-altışar gayrimüslim ailenin köylerinden İstanbul'a göç ederek o güne dek 40-50 hanenin göçtüğünü bildiriyorlardı. Birkaç gün içinde de köyden birkaç gayrimüslimin çoluk çocuğuyla hac yolundan İstanbul'a gittiklerini ve 7-8 hanenin de aynı şekilde gitmek üzere yolda olduklarını ve hatta akrabalarından bazılarını da götürmek üzere gelip gittiklerini, engel olunmazsa köydeki çoğu kişinin bunlara uyararak kalkıp göç edeceğini ifade ediyorlardı. Bunun üzerine devlet, İstanbul'a, Edirne'ye ya da başka mahallere gidenlerin geri gönderilmelerini emretti. Bahsi geçen 3 kişinin izin meselesi hakkında da üzerinden 20 sene geçtiği için geri gönderilmelerinin kanun dışı olduğuna ancak vekillerinin o tarafta üzerlerine düşen tekâlif ve avârizhânelerini eda etmeleri şartıyla kalmalarına izin verilmesine karar verildi⁸⁷¹.

Kayserili göçmenler için de önlemler sıkılaştığından ve özellikle göç amacıyla gelen kadınların İstanbul'a giriş yasaklandığına dikkat edildiğinden eşlerinin İstanbul'a gelmeleri zorlaşmış, yol izni almak zorunda kalmışlardı⁸⁷². Ancak ilerleyen dönemlerde de ailelerini yanlarına alma çabaları devam etti. 1746'da bir kaza ahalisi ve bir köyün sipahisi gelip, köyün gayrimüslim reayasının çoğunun İstanbul'da iş sahibi olmaları nedeniyle bir şekilde ailelerini de İstanbul'a getirdiklerini ve bu vakte kadar 12 hanenin İstanbul'a göç ettiğini bildirmişlerdi. Şu anda da, İstanbul'daki bir gayrimüslim

⁸⁷⁰ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 176 (H.1159)

⁸⁷¹ BOA, AE.SMST.III, nr. 9-617 (H.1173); ADVNS.AHK.İS.d., nr. 5, s. 182, h. 554 (H.1173)

⁸⁷² BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 7, s. 48, h. 155 (H.1177)

hemşehrilerinin karısını götürmek üzere olan *kiracı* denen arabacının İzmit'te ulaştığını haber veriyorlardı⁸⁷³.

Bu başvurularda İstanbul'daki Kayserililerin profilleri ile ilgili ipuçlarını da görmek mümkündür. Bu kişilerin daha çok gayrimüslim ve dülger, keresteci, taşçı, sıvacı gibi mesleklere sahip olduklarından bahsedilmektedir. Aslında Kayseri'den İstanbul'a inşaat işçisi ve ustasının gelmesi bu büyük kent için istenmeyen bir durum değildi. Özellikle olağanüstü dönemlerde kentin bu insanlara olan ihtiyacı daha da artmaktaydı. 1751'de İstanbul'daki yangın nedeniyle binaların yenilenmesi gerektiği için Kayseri'den her zamankinden daha fazla işçinin acilen İstanbul'a gönderilmesi istenmiş, bu kişilerin ücretlerinin tamamen ödeneceğinin de kendilerine bildirilmesi emredilmişti⁸⁷⁴.

XIX. yüzyıldaki verilere bakıldığında da Kayseri'deki gayrimüslimler arasında bu meslek dallarının ön plana çıktığı görülmektedir. 1831 sayımı hakkında yapılan bir incelemeye göre Kayseri ve çevresindeki Rumların meslekleri sıvacı, boyacı, oymacı, tarakçı, sandalcı, keresteci, taşçı gibi inşaat alanındandır. Bunlar genellikle İstanbul'a göç ederek bu mesleklerini orada icra etmektedirler. Ancak bu kişiler kimi zaman köylerindeki Türkleri de yanlarına alıp götürmekteydiler⁸⁷⁵.

Kayseri Halkını Göçe Zorlayan Nedenler: Halkın şikâyet meselelerinden biri, bu mütesellimlerin ve diğer ehl-i örf zümresinin zulümleridir. 1711'de mütesellim olan Hasanpaşazâde Mehmed Bey halka zulmünden dolayı görevinden alınmıştı. 1718'de Kayseri valisi Ebubekir Paşa ahaliye zulm nedeniyle kalebend edilmiş, malları müsadere edilmişti⁸⁷⁶. Ancak onlar da sancak haslarının mahsulatının düşük olduğundan, bu nedenle aksayan hizmetlerden yakınıyorlardı⁸⁷⁷.

Bir diğer şikâyet edilen grup da âyanlardı. Âyanların resmî bir görev üstlenmesinin ilk örneği Kayseri'de görülmüştü. 1710'da Kayseri'deki âyan Seyyid İshak "mutasarrıf naibi" oldu. Ancak bu durum "yerliden naib olmaması" yasasına aykırıydı. Nitekim bir süre sonra davalarda suçluyu himaye ederek haksızlıklar yaşanmasına neden olduğu için halk kendisinden şikâyetçi oldu. 1726'dan itibaren de kapıkulu kökenli olma zorunluğu kaldırılarak âyanlara sancakbeyliği hatta beğlerbeğliği yolu açıldı⁸⁷⁸. 1762'de

⁸⁷³ BOA, ADVNS.AHK.A.d., nr. 9, s. 59 (H.1159); Benzer bir örnek: BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 2, s. 138, h. 470 (H.1159)

⁸⁷⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 155, s. 96 (H.1164)

⁸⁷⁵ *Kayseri'de İlk Nüfus Sayımı 1831*, haz. Hüseyin Cömert, Kayseri 1993, s. VII-IX.

⁸⁷⁶ Mehmet Karagöz, *a.g.t.*, s. 152, 202.

⁸⁷⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 52 (H.1131)

⁸⁷⁸ Mehmet Karagöz, *a.g.t.*, s. 198-199.

Kayseri halkı, 10 senedir Kayseri’de âyanlık ve mütesellimlik yapan Zennecioğlu Mehmed’i zorla ve kanunsuz olarak 500 keseden fazla akçelerini aldığı için İstanbul’a şikâyet ettiler⁸⁷⁹.

Bölgedeki en önemli problemlerden biri de Karaman eyaletinin genelinde olduğu gibi Kayseri’de de yoğun bir aşiret nüfusunun bulunmasıydı. Bunlar arasında Danişmendli Türkmenleri, Halep Türkmenlerinden bazı cemaatler ve Avşarlar, Yeni-il Türkmenleri, Akçakoyunlu, Pehlivanlı, Develi aşiretleri sayılabilir. Konar-göçerler bilindiği üzere bulundukları bölgelerde yol kesmek, gasp, yağma, baskın, katil gibi şekavette bulunmaları, yaylak ve kışlaklarına hareketleri sırasında halkın ekinlerine zarar vermeleri nedeniyle sık sık şikâyetlere konu olmuşlardır. Şekavetleri haddi aşan cemaat ve aşiretler için Rakka bölgesine iskan edilmeleri konusunda emirler gönderilmesine rağmen XVIII. yüzyıl boyunca aşiretlerle ilgili problemler devam etmiş, özellikle iskan bölgelerinden kaçarak başka bölgelere dağılanlarla uğraşmıştır. Kayseri’ye de bölgelerinde Rakka perakendesini bulursa iskân bölgelerine gönderilmeleri ile ilgili fermânlar gönderilmişti⁸⁸⁰. Bu aşiretler özellikle Maraş, Sivas, Kayseri, Kırşehir, Bozok, Adana, Konya, Karaman, Aydın, Diyarbakır civarına dağılmışlardı. Kayseri’de aşiretlerin eşkıyalığı yalnızca taşrada değil şehir merkezine dahi taşmış, içlerinden bazı topluluklar şehir merkezine kadar inmiş, huzur ve asayiş bozmuşlardı⁸⁸¹.

Bölgenin diğer bir sorunu da diğer yerlerde olduğu gibi *kapusız levendat* ya da *sarıca sekban* adıyla anılan eşkıya gruplarıydı. Bunlar sayıları 700-800’e varan kalabalık gruplarla şekavette bulunuyorlardı⁸⁸². XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar bu grupların eşkıyalığı sürmüş, özellikle sefer dönemlerinde artan şekavetlerine karşı devlet çeşitli tedbirler almak zorunda kalmıştı. Sık sık vali ve mutasarrıflara bu eşkıyaları ortadan kaldırmaları için emirler gönderilmişti. Üstelik aşiretlerdeki şakilerle de birleşerek çok daha kalabalık olabiliyorlardı.

Toprak rejimine ve vergilerine dair de bazı sıkıntılar yaşanmaktaydı. Karaman eyaletinin diğer sancaklarında olduğu gibi Kayseri’de de “iki-başlı tasarruf” denen “*malikâne-divânî*” sistemi bulunmaktaydı. Yani hem âyan adına sipahiye *öşr-i divâniyye* ödemekte hem de öşrünü kira bedeli olarak maliklerine *öşr-i malikâne* vermekteydiler.

⁸⁷⁹ Halil Erkiletoğlu, *Osmanlılar Zamanında Kayseri*, Ankara 1996, s. 126.

⁸⁸⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 63 (H.1133)

⁸⁸¹ Mehmet Karagöz, *a.g.t.*, s. 187, 190; Muhammet Karakaş, *a.g.t.*, s. 143.

⁸⁸² Mehmet Karagöz, *a.g.t.*, s. 187, 190; Muhammet Karakaş, *a.g.t.*, s. 195.

Seferlerin bölgeye nasıl bir etkisi olduğu da incelenmesi gereken önemli konu başlıklarındandır. Seferler elbette öncelikle vergilere yansımaktaydı. İmdâd-ı seferiyye 1724, 1725, 1742 yıllarındaki verilerde 8.250 olarak sabit kalmıştır. İmdâd-ı hazariyye ise vali ve mutasarrıf için farklı tahsil edilmiş, 1718-1729 yılları arasında yine sabit şekilde vali için 1.500, mutasarrıf için 2.750 kuruş alınmıştır. Aynî olarak ve asker nakli sırasında menzillerde ordunun ihtiyacı olan arpa, saman, un, koyun eti, yağ, bal, odun gibi maddelerin temini ve bazen nakdi olarak da sürsat bedeli yine hânelere tevdi edilerek toplanmaktaydı. 1711 Prut seferi için Kayseri’den 3.000 kuruş sürsat bedeli toplanmıştı. Kayseri’de avâriz ve nüzul hânelerine dair, hâne başına avâriz bedeli 400, nüzul bedeli 600 kuruş olarak sabit kalmışken hâne sayılarında bazı dalgalanmalar yaşanmıştı⁸⁸³. 1717 yılında bölge büyük bir deprem geçirdiği için halkın durumu dikkate alınarak keskin bir indirim yapıldı. Onun dışında avârizhânelerin çok da fazla değişmediğini, hatta bedelin hep sabit kaldığını görmekteyiz. Bu noktada Sivas’ta değindiğimiz üzere devlet para ayarı üzerinden yaptığı kârı Kayseri’de de yapıyordu⁸⁸⁴.

Bu vergiler dışında bölgeden kiralama veya satın alma suretiyle istenilen mekârî hayvanlar ile küçükbaş hayvanların ve mübayaa edilen zahirenin de önemli oranda halkı zora soktuğunu eklemeliyiz. Bu konuda 1743-1746 İran Savaşları sırasında Kayseri halkının yüküne dair birkaç örnek verilebilir. O dönemde ordunun Anadolu’nun orta kolundan geçeceği bildirilerek Kayseri’nin de hazırlıklı olması emredilmişti. Ordunun ihtiyacı olan erzak ve mühimmatın taşınması için bölgeden bir miktar deve kiralanması kararlaştırıldı. 1746’da bölgeden geçecek Ali Paşa komutasındaki ordunun 3 günlük zahire ve erzak ihtiyacının karşılanması, hazır edilmesi için bölge kadısı ve yerel idarecilere emir gönderildi. Gerekli tayinat halktan temin edildi. Bunun dışında Anadolu’nun orta ve sağ kolundaki tüm beldelerde olduğu gibi Kayseri’deki askerlerin de orduya katılmaları emredildi. Bölge halkı aynı zamanda elçi kabul ve ağırılanmasında da sorumluluk üstlenmek zorunda kaldı⁸⁸⁵.

Kayseri’deki fiyatlar konusunda, XVIII. yüzyılda akçenin değerinde istikrarın olmayışı fiyatlara da yansımıştı. Kayseri’de 1706-1730 arasında arpa fiyatında %54’lük,

⁸⁸³ Mehmet Karagöz, *a.g.t.*, s. 242, 278-285.

⁸⁸⁴ Hava Selçuk, “a.g.m.”, s. 164.

⁸⁸⁵ Ayhan Öztürk, “Osmanlı-İran Savaşı Sırasında Kayseri Sancağından Yapılan Personel ve İkmâl Faaliyetleri (1740-1746)”, IV. *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)*, Kayseri 2003, s. 411-423.

1716-30 arasında et fiyatında %16'lık, pirinçte %6'lık bir fiyat artışı vardı⁸⁸⁶. Aynı çalışmada ücretlere de değinilerek halkın alım gücü hakkında da bir fikir verilmiştir. Buna göre; 1790'da 70 para alan bir ustanın 2.448 gram değerinde ve 22 ayarda 3.5 kuruşluk bir altın alabilmesi için iki gün çalışması gerekiyordu. Aynı usta 1800 yılında 1 kuruş (40 para) olan gündeliği ile okkası 2 para olan ekmekten 20 okka (25.6 kg), okkası 10 para olan koyun etinden 4 okka (5.12 kg), okkası 40 para olan sade yağdan 1 okka alabiliyordu.⁸⁸⁷

1.4.2.2. Konya, Karaman (Larende), Niğde

Anadolu'da son olarak inceleyeceğimiz bölgeler, Orta Anadolu'nun güneyinde, Karaman eyaleti sınırları içerisinde bulunan Konya sancağı, ona bağlı Karaman kazası ve Niğde sancağıdır. Bölge genel olarak Orta Anadolu'daki diğer kentler gibi karasal bir iklime sahiptir. Bu nedenle kışları soğuk, yazları ise kuraktır. Kuraklığın olduğu ve kışların çok çetin geçtiği dönemlerde kıtlık ve pahalılık yaşanmaktadır. İklim nedeniyle tarım da kısıtlı yapılmaktadır. Şehirlerde halk ticaret ve çeşitli meslek kollarına yönelmişken, kırsal kesimde hayvancılık ve genellikle hububat üretimi yapılmaktadır. Bölgede küçükbaş hayvan yetiştiriciliği önemli bir ağırlığa sahiptir. Osmanlı Devleti için İstanbul ve ordunun et ihtiyacının karşılanmasında Rumeli'den sonra ikinci merkez Karaman Eyaleti'dir⁸⁸⁸.

Konya, Karaman eyaletinin paşa sancağıdır. Şehir, hemen her yönden gelen kervanların uğradığı transit bir merkez konumundaydı. Osmanlı ulaşım ağının sağ kolu üzerindeydi. Bölgede bu nedenle yerli ve yabancı çok sayıda tüccar bulunuyordu. Anadolu'daki çeşitli şehirlerle sürdürdüğü ticarî faaliyetlerin yanında İstanbul'dan Halep'e kadar uzanan bir ticaret ağına sahipti. Uluslararası ticarî meta da Konya üzerinden çeşitli pazarlara arz ediliyordu. Avrupa ülkelerinden Hindistan ve İran'a kadar çeşitli ülkelere Konya'ya mallar geliyordu⁸⁸⁹. Şehirde bulunan esnaf kollarının çeşitliliği de bize canlı bir ticarî hayatın olduğunu göstermektedir⁸⁹⁰. Bu ana yolun dışında kalan Niğde, Karaman ve Kırşehir için böyle bir avantajdan ve bu kadar canlı bir ticarî hayattan bahsetmek mümkün değildir.

⁸⁸⁶ Muhammet Karakaş, *a.g.t.*, s. 316-315.

⁸⁸⁷ Mustafa Öztürk, "Kayseri'de Fiyatlar (1785-1840)", *I. Kayseri Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri 1997, s. 290.

⁸⁸⁸ Said Öztürk, "Osmanlı Döneminde Konya Ekonomisine Dair Tespitler", *Osmanlı Döneminde Konya*, ed. Yusuf Küçükdağ, Konya 2003, s. 99.

⁸⁸⁹ Said Öztürk, "a.g.m.", s. 99-101.

⁸⁹⁰ Liste için bkz: Yusuf Küçükdağ, *Lâle Devri'nde Konya*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1989, s. 147-148.

Eyalet, Karaman valisinin yönetiminde olmakla beraber, XVIII. yüzyıldaki uygulamaya uygun olarak bazı sancakların yönetimi de kendi uhdesine verilmişti. Örneğin yüzyılın ikinci yarısında Beğşehir, Akşehir, Niğde sancakları -bazen Aksaray ve İçil de- Karaman valilerinin uhdesine verilmişti. Bununla birlikte eyalette paşaların görev sürelerinin çok kısa olması dikkat çekmektedir. Bir çalışmaya göre Karaman'da görev yapan 145 validen %75'i bir yıl veya bir yıldan daha az bir süre görev yapmıştı⁸⁹¹. XVIII. yüzyıl için de durum pek farklı değildi. Eyalet H.1183'ten 1193'e kadar 10 yıl içerisinde 19 paşaya tevcih edildi⁸⁹².

Nüfus olarak eyaletin paşa sancağı olan Konya ve Karaman örneğini vermekle iktifa edeceğiz. Zira rakamlar tahmini olmanın ötesine geçmemektedir. Yine tahmini olarak Konya nüfusu XVI. yüzyıl başında 6.000 iken yüzyıl sonunda 20.000'e ulaşmıştır ki ülke ortalamasının çok üzerindeki bu artış büyük oranda göç aldığını göstermektedir. XVII. yüzyıla dair ise 1641 yılına ait avârizhâne defterine göre Konya kazası 656.6, şehir merkezi ise 240 avârizhânedan müteşekkildi.⁸⁹³ XVIII. yüzyıla dair yapılan tespitite ise avârizhâne sayısı çok daha düşüktür. 1704 ile 1739 yılları arasındaki veriler inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1704'te Konya merkezde 184 avârizhâne varken 1739'da bu sayı 164'e inmiştir. Her yerde olduğu gibi Konya için de araştırmacılar bu iniş çıkışları açıklamakta zorlanmaktadır. Genel olarak halkın ödeme gücüne, indirim taleplerine dayandırılmaktadır. Konya'daki avârizhâne sayılarından hareketle gerçek hâne sayısını 10, hâne katsayısını da 5 kabul ederek yapılan çalışmadan nüfus 9.100; diğer gruplar da dahil edildiğinde toplam 22.235 rakamına ulaşılmıştır⁸⁹⁴. Karaman'a baktığımızda 1641'de toplam tahmini nüfusu 7.560, 1668'de 7.244, XVIII. yüzyılda ise ortalama 5.180 ilâ 6.300'dür⁸⁹⁵.

Bölge hem göç almakta hem de göç vermekteydi. Örneğin Karaman'ın göç verdiği en önemli merkezler İstanbul ve Konya'ydı. Göç aldığı yerler ise genellikle civar köyler olmuştur⁸⁹⁶. Konya'ya baktığımızda eşkıya tehlikesi nedeniyle özellikle civar köylerden şehir merkezine doğru yoğun göç yaşanmıştır. Bunların geri gönderilmelerine çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır. Konya ve çevresi başka kaza ve sancaklardan da

⁸⁹¹ Orhan Kılıç, "Karaman Eyaleti ve Paşa Sancağı Konya'nın Paşaları: 15. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Kadar Bir Analiz", *İslam Medeniyetinde Konya Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, Konya 2016, s. 324.

⁸⁹² XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi-Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1792 (16 Numaralı Tahvil Defteri), s. 181-182.

⁸⁹³ Said Öztürk, "a.g.m.", s. 94-95.

⁸⁹⁴ Yusuf Küçükdağ, a.g.t., s. 73-78.

⁸⁹⁵ Ahmet Cengiz, XVIII. Yüzyılda Lârende (Karaman) Şehrinin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2008, s. 218-223.

⁸⁹⁶ Ahmet Cengiz, a.g.t., s. 287-289.

kitleler halinde göç almış, göç veren bazı mukataalar bu nedenle büyük zarara uğramışlardır. Konya merkeze en fazla göç veren yerler, Kayseri, Niğde, Aksaray, Beğşehir sancakları ile İnsuyu, Bayburd, Larende, Ilgın, Bozok gibi kazalardır. Konya'dan göçler ise iş bulma, resmî görev, ticaret ya da tahsil gibi nedenlerle yaşanırken özellikle sefer zamanlarında şehir nüfusunda ciddi azalma gözlenmiştir⁸⁹⁷.

Bölgenin XVIII. yüzyıldaki sosyal durumuna dair yaptığımız araştırmada biz de eyaletler arasında ya da eyaletin kendi içerisinde; bir köyden diğerine ya da bir sancaktan diğerine yoğun göçler yaşandığını gördük. Bu nüfus hareketinin kır-kent ilişkisi için elbette çok daha yoğun bir inceleme gerekmektedir. Şimdilik ağırlığın ne yönde olduğunu söyleyememekle birlikte her iki yönde de göç örneklerinin olduğunu söyleyebiliriz⁸⁹⁸. Ancak bu kadar hareketli bir nüfus bölgedeki nizamın bozulmasına, üretimin azalmasına, vergi problemlerinin artmasına, geride kalan halkın yükünün artmasına, köylerin harabiyetine ve vergi tahsil edeceklerin gelir kaybına uğramalarına neden olmuştur. Çoğu vergisini bırakıp kaçmışken aralarında, uzun seneler geçmesine rağmen vergi ödemeye devam edenler de vardır⁸⁹⁹.

XVIII. yüzyılda Konya, Karaman ve Niğde'den -Kırşehir'i de ekleyebiliriz- göçlerin yoğunlaştığı başlıca merkez İstanbul'du. 1716'da Konya naibi ordu-yı hümayûna mektup gönderip H.1128 (M.1715-1716) yılında çıkan kanuna göre *Bilâd-ı Selase* yani Bursa, Edirne ve İstanbul için ne kadar süre geçtiğine bakılmaksızın tüm göçmenlerin, diğer bölgelerde de 10 yıl geçmeyen ve avârizhânesine kayd olmayanların geri gönderilmesi gerektiğini hatırlatmaktaydı. Kendisine gelen şikâyetlere binaen, hâlâ Konya'dan -ismi surette belirtilmemiş- bazı bölgelere göç yaşandığını, çoğunlukla da köylerdeki ahalinin Konya şehrine yerleştiğini bildirip ve bunların geri gönderilmesi için emir rica ediyordu⁹⁰⁰. 1717'de, bu defa Niğde'de bir sipahi "İstanbul'a göç edenlerin zamana bakılmaksızın geri gönderilmeleri" kanununa binaen, timarı köyünden bir zımmînin çiftini çubuğunu bırakıp 4 senedir İstanbul'da samancılık ve ticaret ile ilgilendiğini bildirerek geri nakledilmelerini istiyordu⁹⁰¹.

⁸⁹⁷ Yusuf Küçükdağ, *a.g.t.*, s. 101-104.

⁸⁹⁸ Örnek birkaç belge: BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 232 (H.1159); nr. 5, s. 45 (H.1165); nr. 3, s. 19 (H.1159); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 3, s. 261 (H.1162); ADVNS.ŞKT.d., nr. 44, s. 157 (Karaman) (H.1117); nr. 88, s. 67 (Karaman) (H.1133); nr. 109, s. 93 (Karaman) (H.1138); nr. 161, s. 299 (H.1152); nr. 129, s. 306 (Karaman) (H.1143)

⁸⁹⁹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 161, s. 299 (H.1152)

⁹⁰⁰ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 70, s. 54 (Konya) (H.1128)

⁹⁰¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 70, s. 346 (H.1129)

1719’da Niğde sancağına bağlı Ürgüp kazasının malikâne mutasarrıfı raiyyetinin vergi vermeye karşı çıktıklarını ve çoğunun İstanbul’da ticaretle meşgul olduklarını, bazılarının da Edirne, Ankara ve Bor tarafında olduklarından çift resmi, resm-i bennak, mücerred, caba vs. rüsûmlarının alınması için bizzat başdefterdâra ilam edip emir rica etmişti. Bunun üzerine Defterhâne’deki icmal ve mufassal defterlere bakılarak defterde yazılan miktar neyse ona göre hareket edilmesi emredildi⁹⁰².

İstanbul’da suça karışıp yakalananlardan vilayetine geri gönderilenler de vardı⁹⁰³. Kalebend defterlerinde yaptığımız incelemede Niğde’den İstanbul’a gelip köylerinin subaşılarının kendisiyle kavgalı olduklarına dair ihbarıyla yakalanan 145 gayrimüslim, isim isim kaydedildikten sonra bir gemiye bindirilerek önce Karamürsel’e, oradan da kara yoluyla Niğde’ye gönderilmişlerdi⁹⁰⁴. Memleketlerinden yapılan “geri gel” çağrılarına karşı çıkanlara dair de devletten haklarında emir vermeleri isteniyordu⁹⁰⁵.

İstanbul’daki göçmenler açısından bakacak olursak onlar da haksızlığa uğradıklarında kanunî haklarını kullanmaktan çekinmemişlerdi. Üsküdar’daki bir grup Niğdeli gayrimüslim göçmen, göç edeli 50 yıl geçmişken köylerinin sipahisine resm-i ispençelerini ödemeye devam etmekteydiler. Buna rağmen sipahinin buna kanaat etmeyerek “*sizi kaldırıp eski köyünüze iskân ettiririm*” tehdidinde bulunmasından şikâyetçiydiler⁹⁰⁶.

Konya, Karaman ve Niğde Halkını Göçe İten Nedenler: Bölgeden Karaman valileri hakkında yapılan şikâyetler oldukça fazladır. Karaman’da da kimi valiler en büyük kozları olan emirlerindeki levendleri halka karşı kullanmaktan geri kalmıyordu. 1745’te Karaman valisi 500 süvari gönderip Hacıbektaş’a bağlı bir vakıf köyünü bastırarak, 8-10 ahalinin evlerinde kalmış, yemiş içmiş ve halkı kendilerine hizmet ettirmişlerdi. Üstelik bazılarını hapsedip, bayrak akçesi gibi çeşitli adlar altında 33 kuruşlarını almışlardı. Bu zulüm karşısında halk dağılmışken ikinci defa köye 400 süvari baskına gelmiş, bu defa 3 gün evlerinde kalmış ve yine paralarını almış, kalan halkı da perişan edip göç etmek zorunda bırakmışlardı⁹⁰⁷. Valilere imdâd-ı hazariyye tahsilinde adil ve dikkatli olmaları, fazladan bir şey talep etmemeleri konusunda uyarı yapılırken,

⁹⁰² BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 53, s. 442 (Niğde) (H.1121)

⁹⁰³ BOA, Bâb-ı Defterî İstanbul Gümrük Eminliği Dosyaları [D.BŞM.İGE.(DOS)], nr. 15-250 (H.1174); BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 6, s. 74 (H.1168); nr. 2, s. 214 (H.1159); ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 189 (H.1163)

⁹⁰⁴ BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 7, s. 43 ve 45 (H.1154)

⁹⁰⁵ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 3, s. 115, h. 438 (H.1164)

⁹⁰⁶ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 167, s. 335 (Üsküdar) (H.1153)

⁹⁰⁷ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 125 (H.1158)

Karaman valilerinin fazla vergi topladıklarına dair İstanbul'a şikâyetler ulaşıyordu⁹⁰⁸. Sancakbeğlerinin de silahlı güçleri bulunduğundan onlardan da bu yola başvuranlar oluyordu. 1748'de Aksaray mutasarrıfının (sancakbeği) 300 Kürt eşkıyası ile ahaliden fazla para topladığı iletilmişti⁹⁰⁹. Bir diğer açıdan bakmak gerekirse vali ve sancakbeğleri de eşkıya mücadelesi ya da seferler nedeniyle bakmaları gereken kalabalık kapı halklarından dolayı sıkıntı çektiklerinden yakınıyorlardı. 1720'de Konya mütesellimi, Konya'nın geliri az iken kendisi 50 neferi bakmak zorunda olduğu için kışın Karaman valisine vermesi gereken meblağı göndermeyerek kendi askerlerine sarf etmeyi talep etmiş ve talebi uygun bulunmuştu⁹¹⁰. Ayrıca meşrû vergilerini her zaman düzenli tahsil edemiyorlardı. 1725 yılında Aksaray sancağında Niğde hariç diğer kazalardan ahalinin zorluk çıkarması nedeniyle imdâd-ı seferiyye tahsil edilememişti⁹¹¹.

Yalnız vali, sancakbeği değil timar mutasarrıflarından dahi atlılarla gelip fazla vergi talep edenler, evlerinde kalanlar, halkı göçe zorlayanlar vardı⁹¹². Bölgeden toplanan 1/8 öşre kanaat etmeyip 1/5 isteyen malikâne mutasarrıfları⁹¹³ ve mütegalibeliğe soyunan âyanlar da şikâyet konusuydu. Âyanların baskısı ve aralarındaki mücadele bu bölgelerde de halkın yoğun şikâyet konularındandı. Yerli aileler mütesellimlik ya da âyan olarak paşalara ait gelirleri toplarken bunları göndermeyebiliyorlar ya da kendi hesaplarına kanunsuz para toplamak gibi yolsuzluklara karışarak devlet işlerinin gecikmesine, aksamasına sebep olabiliyorlardı. Eyalet genelinde âyanlardan yapılan şikâyetler çok sık yaşanmaktaydı ve hatta bazen göçe sebep olmaktaydılar. Bölge halkı avâriz, imdâd-ı seferiyye ve hazariyye vs. tekâliflerini veriyorlarken halk hem vilayet âyanının hem de ehl-i örfün tekâlif-i şakka talepleri nedeniyle göç etmek zorunda kalıyordu⁹¹⁴. Başlarına topladıkları adamlarla gasp, hırsızlık, kız kaçırma gibi hareketleri ile ahalinin başına musallat olmaları,⁹¹⁵ kasıtlı olarak fazla vergi toplayıp ahaliyi köyü terk etmeye zorlamaları⁹¹⁶, ücretsiz yiyecek, yem vs. zahirelerini, eşyalarını ve kanunsuz şekilde paralarını almaları, Kayseri âyanlarına yönelik suçlamalardan bazılarıdır⁹¹⁷.

⁹⁰⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 387, 407, 467 (H.1134-1135)

⁹⁰⁹ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 3, s. 203 (H.1161)

⁹¹⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 132, s. 324, h. 1154 (H.1137)

⁹¹¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 132, s. 288, h. 1044 (H.1137)

⁹¹² BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 7, s. 143 (H.1171)

⁹¹³ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 207 (H.1159)

⁹¹⁴ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 151 (H.1158)

⁹¹⁵ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 142, s. 418 (Karaman) (H.1146)

⁹¹⁶ Ahmet Cengiz, *XVIII. Yüzyılda Larende (Karaman) Şehrinin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Karaman 2009, s. 286.

⁹¹⁷ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 195 (H.1159)

Eşkıyalık faaliyetleri, yol güvenliğini tehlikeye soktuğu için bölgenin özellikle de Konya'nın can damarlarından biri olan ticarî faaliyetlerini ve ülke içi ulaşımı da sekteye uğratiyordu. Bölgenin eşkıyadan korunması paşaların aslî görevlerindendi. Paşa sefer nedeniyle yoksa yerinde kalan diğer bir paşa bölgedeki eşkıya ile mücadele için görevlendirilebilmekteydi⁹¹⁸. Eğer Konya'yı terk edecekse çıkmadan önce geride yeterli sayıda asker bırakması, eşkıyaya karşı dikkatli olunması uyarısında bulunuluyordu⁹¹⁹. Konya ve havalisinin eşkıyadan korunması hacıların güvenliği açısından da ayrıca önem arz ediyordu. Gönderilen fermânlarda sık sık bu konuda uyarılarda bulunuluyordu⁹²⁰. 1757'den sonra yapılan atamaların çoğu yolların eşkıyadan arındırılması şartına bağlanmıştı⁹²¹. Aynı yıl Karaman valisine Şam yolunda, özellikle hac güzergâhında olan Konya'nın korunmasının önemi hatırlatılmış, eğer vali olmazsa levendat eşkıyasının zuhur edeceği muhakkak görüldüğünden bir an evvel görev yerine gelmesi uyarısı yapılmıştı⁹²². Yine aynı yıl Bozok mütesellimine gönderilen emirde Amasya tarafında 10 senedir gezen kapısız levendat eşkıyasından bahsedilerek şimdi 300 kadar şakinin Çorum ve Konya tarafında şekâvette bulunduklarına dair ihbarlar geldiğinden, bunları ortadan kaldırması emredilmişti⁹²³.

Karaman eyaletinde genel olarak kapısız levendat eşkıyasından dolayı yaşanan göçler söz konusuydu. 1745'te Ekrad ve süvari levendattan 400 şaki Haremeyn reayası üzerine baskın yapıp, ahalinin mal ve eşyalarını çaldıklarından ve mahsullerine el koyduklarından dolayı reaya göç etmek zorunda kalmıştı⁹²⁴. 1766'da Sivas, Anadolu, Erzurum ve Karaman eyaletlerinde bölge sakinlerine, yolculara huzur vermeyen eşkıyaya karşı Anadolu Valisi Vezir Ali Paşa'ya, kış geçtiğinde bunların faaliyetlerini daha da arttıracaklarından şimdiden oldukları yerde hazırlıksız yakalaması emredilmişti⁹²⁵. 2 yıl sonra eyalet dâhilindeki bazı köy ahalileri bu nedenle yerlerini terk ettiğinden Karaman Valisi Vezir Ali Paşa'ya eşkıyayı bölgeden uzaklaştırması emredilmişti⁹²⁶.

Bölgede konar-göçer aşiretlerin nüfusu yoğun olduğu için halkın şikâyetleri bahsinde değinilmesi gereken önemli bir başlık da bu gruplardır. Örneğin Karaman,

⁹¹⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 111, h.1564 (H. 1112)

⁹¹⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 194 (H.1133)

⁹²⁰ BOA, C.ZB, nr. 78-3858 (H.1166)

⁹²¹ Orhan Kılıç, "Karaman Eyaleti ve Paşa Sancağı Konya'nın Paşaları: 15. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Kadar Bir Analiz", s. 330.

⁹²² BOA, C.DH, nr. 201-10002 (H.1170)

⁹²³ BOA, C.ZB, nr. 22-1052 (H.1170)

⁹²⁴ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 49 (H.1158)

⁹²⁵ BOA, C.ZB, nr. 21-1035 (H.1179)

⁹²⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 165, s. 420 (H.1182)

Akşehir, Aksaray, Ankara ve Konya'nın çevrelediği sahada Atçekenler aşiretleri bulunmaktaydı. Aşiret hem at yetiştiriciliği hem de ziraatle meşguldü⁹²⁷. Niğde sancağı da çok sayıda aşiret nüfusu barındırmaktaydı. H. 1153 (M. 1740/41) yılına ait bir belgeye göre Niğde ve Konya Ereğlisi taraflarına gelip yaylayan Ödemişli aşiretinin Niğde kazasını basıp, ahalinin evlerini ve harmanlarını yağmalayarak buğday ve arpalarını almaları nedeniyle kadimi yaylak ve kışlaklarından çıkmamaları emredilmişken, bu zulümleri arttırıp yol kesip katil ve gasp gibi eşkıyalık faaliyetlerine başlamaları nedeniyle cümle halkın göç etmesine neden olmuşlardı⁹²⁸. Aynı yıl gelen bir şikâyetle göre Yeni-il kazası konar-göçer ahali, kendilerine tahsis olunan yaylak ve kışlaklara gitmeyip Niğde Sancağı ile Bor ve Ereğli kazalarında kışlayıp yaylamış, burada yerli halka nice zulümde bulunmuş, ekip biçtikleri mahallere hayvanlarını sokmuşlardı. Ahali de artık tahammül edemeyerek başka mahallere dağılmıştı⁹²⁹.

Aşiretlerden de sefer zamanlarını fırsat bilerek eşkıyalığa kalkışanlar olduğundan, bu grupların Rakka'ya iskan edilerek bölgeden uzaklaştırılmaları söz konusuydu. Benzer bir karar 1726 yılında Kırşehir, Aksaray, Niğde, Kayseri taraflarında bulunan Danişmendli Türkmenlerinden Şerefli cemaatine karşı alındı⁹³⁰. 1738'de Karaman eyaletine dağılıp yerleşen Bozulus hassına tâbi bir cemaatin ahaliye eziyete kalkışması hassın gelirinin düşmesine sebep olmuştu⁹³¹. 1746'da yine Bozulus'a tabi bir cemaatin reayasından bazılarının levendat eşkıyası ile bir olup ahaliye zulüm etmeleri bölge halkının göç etmesine neden olmuştu⁹³².

Eşkıyalığa karışan aşiretler için alınan diğer bir önlem de nezir akçesine bağlanmalarıydı⁹³³. Bu uygulamada verdikleri zarar karşılığında tahsil edilecek paranın caydırıcı olması hedeflenmişti. Rakka'dan firar edenler ise ayrı bir sorundu. Karaman eyaleti de firari Ekrad ve Türkmenlerin adreslerinden biriydi. Bu aşiret ve cemaatlerin tekrar iskan bölgelerine dönmeleri için yoğun çaba harcanmıştır⁹³⁴. Zira bu aşiret ve cemaatler geldikleri yerlerde ahaliye zarar vermekle beraber, geride kalan Türkmen aşiretlerini de Arap aşiretlerin saldırılarına karşı zayıf, savunmasız bırakıyorlardı⁹³⁵.

⁹²⁷ Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, s. 44.

⁹²⁸ A. Refik Altınay, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul 1989, s. 206-207.

⁹²⁹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 164, s. 54 (Yeniil) (H.1153)

⁹³⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 133, h. 338 (H.1138)

⁹³¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 159, s. 440 (H.1151)

⁹³² BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 215 (H.1159)

⁹³³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 26 (H.1131)

⁹³⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 111, h. 2512 (H.1113); nr. 135, h. 1709 (H.1142); nr. 136, h. 318 (H.1138)

⁹³⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 131, s. 309 (H.1136)

Karaman'ın vergi ve savaş yükü de göç nedenleri arasındadır. Eyalet genelinde seferler sırasında sık sık asker talepleri oluyordu. Vergilerin durumuna baktığımızda ise yine Konya özelinde 400 akçe bedel-i avâriz ve 50 akçe mübaşir ücreti burada da sabit olmak üzere 1731'de 334 avârizhânededen 150.300 akçe; 1774'te 321.5 avârizhânededen 144.675 akçe toplanmıştı. Nüzul bedeli de 600 akçe olarak sabit kalmış ve 30 akçe mübaşir bedeli ile hânelerden tahsil edilmişti⁹³⁶. 1715'te Konya kazasından nüzul bedeli 4.486 kuruştı. Sürsat ise bazen aynen bazen nakden ödenmekteydi⁹³⁷.

Diğer vergiler ise şu şekildedir: 1718 yılında Karaman eyaletinde 15.000 kuruş imdâd-ı hazariyye talep edilmiş, bunun Konya ahalisine düşen payı 3.310 kuruştı. 1736 senesinde Karaman valisi için 41.250 kuruş imdâd-ı seferiyye talep edilmiş, Konya kazasının hissesine 3.500 kuruş düşmüştü. 1749 yılında 26.500 kuruş imdâd-ı seferiyye toplanmış, Kayseri 1.500 kuruş, Kırşehir 1.521 kuruş, Niğde 3.936 kuruş, Konya 12.953 kuruş ödemişti. Bunlar dışında seferler için zahire, tayinat ve hayvan temini ahaliden mübayaa, kiralama ya da vergi muafiyeti gibi çeşitli yollarla sağlanıyordu. 1743 İran Seferi sırasında ordu 4 gün Konya'da kalacağı için gönderilen fermânda 10.163 kile arpa, 2.215,5 kile dakik, 635 kile dakik-i has, 245,5 araba odun, 2.539 kantar saman, 183 araba ot, ve 473 kıyye kömür hazır edilmesi emredildi. 1737 yılında Konya sancağından her biri 50 kuruş bedelle 300 mekârî deve talep edilmişti⁹³⁸.

Daha önce fiyatlar konusunda karşılaştırmalı bazı veriler vermiştik. Yalnızca yüzyılın sonunda genel olarak aşırı bir fiyat yükselmesi ve paranın değer kaybı söz konusuydu. Ancak Orta Anadolu'daki şehirler arasında belirgin bir fark bulunmamaktaydı. İstanbul ile yapılan bir karşılaştırmaya göre temel gıda maddelerinin bazıları hariç İstanbul'da Konya'ya göre fiyatlar daha yüksektir. Aynı şekilde ücretler üzerinde yapılan bir karşılaştırmaya göre de İstanbul'da inşaat işçilerinin aldıkları ücret Konya'daki işçilerin aldığından daha yüksektir. Konya'da 1712'de bir inşaat işçisi 30 akçe alırken, İstanbul'da 1710-19 arasında 38,2 akçe almaktadır⁹³⁹.

⁹³⁶ Perihan Hazal Kaya, *18. Yüzyılda Konya'nın Mali Yapısı ve Merkez Maliyesi ile İlişkisi*, Ankara 2017, s. 176.

⁹³⁷ Metin Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin Batı ve Doğu Seferlerine Konya Kazasının Lojistik Katkısı (1700-1750)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2014, s. 77-88, 95-110.

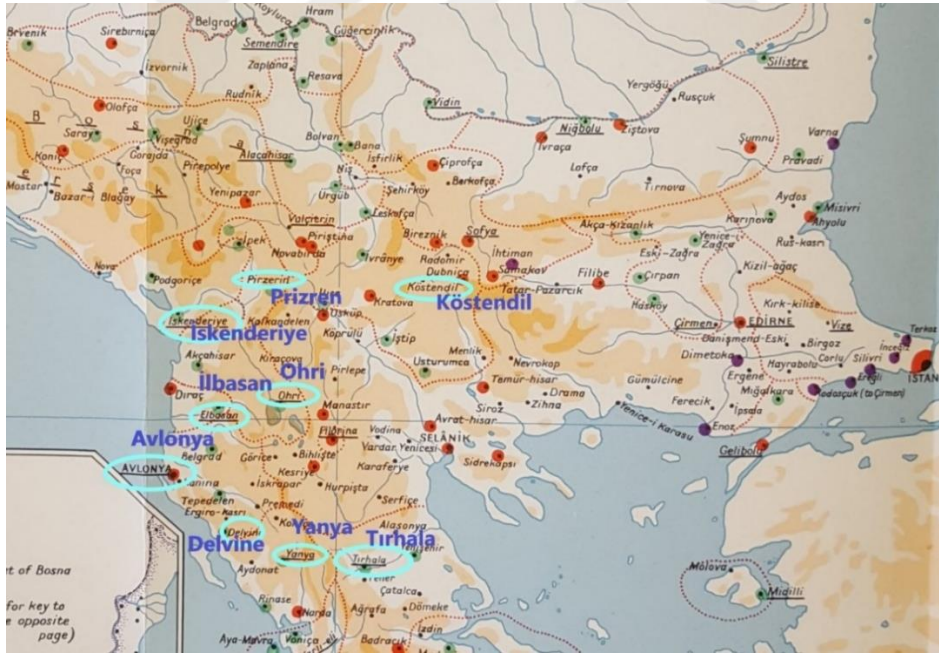
⁹³⁸ a.g.y.

⁹³⁹ Perihan Hazal Kaya, a.g.e., s. 80-82.

1.4.3. Rumeli Eyaleti (Arnavudlar)

İstanbul'a yoğun göç veren bir diğer bölge ise Rumeli eyaletidir. Buradan özellikle Arnavudlar gelmekteydi. Bu nedenle bölge Arnavud göçmenler özelinde incelenecektir.

Rumeli, Osmanlı'nın ilk beğlerbeğliği olma unvanına sahiptir. XVIII. yüzyılda Rumeli eyaleti *Köstendil, Tırhala, Yanya, Delvine, İlbasan, İskenderiye, Avlonya, Ohri, Alacahisar, Selanik, Dukakin, Prizren, Üsküb ve Semendire* sancaklarından müteşekkildi⁹⁴⁰. Arnavud nüfus ise eyalet içerisindeki bazı sancaklarda ikamet etmektedir. Arnavudların Rumeli'deki hareketlerine bakıldığında XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ikinci diyebileceğimiz iskânları söz konusudur. Sırpların 1690'da İpek, Kalkandelen ve Kosova vadilerini terk etmeleri üzerine Arnavudlar buralara yerleştirilmişlerdi⁹⁴¹. Coğrafi olarak bugün Arnavutluk olarak adlandırılan bölge %70 oranında dağlık bir bölgedir. Bu da tarım ve iş imkanlarını kısıtlamaktadır.

Harita 2 : XVIII. Yüzyılda Rumeli Eyaleti (**Kaynak:** Donald Edgar Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire. From Earliest Times to the End of the Sixteenth Century*, E. J. Brill, Leiden 1973, map XXVII.⁹⁴²)

⁹⁴⁰ XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi-Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1792 (16 Numaralı Tahvil Defteri).

⁹⁴¹ Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk", *TDVİA*, c. 3, İstanbul 1991, s. 383-390.

⁹⁴² Haritaya ulaşmamı sağlayan Hüseyin Onur Ercan'a müteşekkirim.

Arnavudların bir kısmı Osmanlı hâkimiyetinin daha ilk yıllarında Müslümanlığı seçmiştir. Hristiyan olanların bir kısmı ise XVII. yüzyılda gelişen bazı olaylardan dolayı İslamiyete geçmek durumunda kalmışlardır. Cizye miktarının artması ile Ortodoks Sırplarla isyana kalkışmaları, Katolik Arnavud ve Sırpların Venedikliler ve Avusturyalılarla işbirliği yapmaları sonucu devletin aldığı tedbirler sıkılaşmış, bundan kurtulmak isteyen bir kısım Hristiyan Arnavud kitle halinde göç etmiş, bir kısmı da İslamiyet'e geçmiştir⁹⁴³.

XVIII. yüzyılda Anadolu'da olduğu gibi Rumeli'de de âyanlar ön plana çıkmıştı. Rumeli toprakları timar sistemi ile idare edildiğinden, diğer bölgelerde olduğu gibi daha XVI. yüzyılın sonundan itibaren burada da devletin arazileri mukataalaştırarak malikâne olarak vermeye başlaması bölgede büyük çiftliklerin ve güçlü âyanların ortaya çıkmasına neden olmuştu⁹⁴⁴. İmparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Rumeli eyaletinde de halk büyük eşkıya gruplarının baskısı altındaydı. Özellikle Arnavud eşkıyaya dair çok sayıda örnek vardır⁹⁴⁵. 1741'de Mora yarımadasına geçen Arnavud sekban ve levendat halka zulm etmiş, evlerinde ikamet edip zahirelerini almışlardı. Bunun üzerine bir de timarlı sipahilerin yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını bedelsiz karşılama hevesine kapılıp gayrimüslimlerin oturduğu mahallerde birtakım kanunsuzluklara girişmeleri, halkı oldukça zor durumda bırakmıştı.⁹⁴⁶ Arnavud eşkıyanın kimi zaman çok kalabalık gruplar halinde hareket ettikleri de görülmektedir. 1722'de Narda, Kerpiniş, Tırhala ve Ağrafa kazalarındaki martoloslarla birlikte hareket eden 800'den fazla Arnavud eşkıyasından bahsedilmektedir⁹⁴⁷.

Rumeli eyaletinden, *martolos* ve *martolosbaşılık* iddiasında bulunanlara dair de şikâyetler gelmekteydi. Martoloslar, Osmanlı askerî teşkilatında çeşitli hizmetler gören ve II. Murad döneminde ortaya çıktıkları düşünülen bir teşkilattır. Önceleri teşkilat özellikle Osmanlı'nın Avrupa sınırında Venedik, Macaristan ve Avusturya'ya karşı faaliyet göstermekteydi. Sınır boylarındakiler bölgenin güvenliğini sağlamakta, zaman zaman akıncılar gibi keşif, haber alma gibi faaliyetler yapmaktayken, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iç güvenlik için kullanılmaya başlandılar. Orduda maaşlı olarak hizmet etmekteydiler. Maaşları bölge vergisinden ya da martolos akçesi adı altında halktan alınan para ile ödenirdi. Duruma göre kendilerine vergi muafiyeti de sağlanmıştı.

⁹⁴³ a.g.y.

⁹⁴⁴ a.g.y.

⁹⁴⁵ Örn. belge: BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 131, s. 670 (H.1135)

⁹⁴⁶ BOA, AE.SMHD.I., nr. 59-3790 (H.1153)

⁹⁴⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 343 (H.1134)

Gerektiğinde Hristiyan ve Müslüman halktan da martolos yazımı yapıldı. Ancak özellikle Hristiyanlar ağırlıktaydı. XVII. yüzyılda martolosların ordu görevleri ortadan kaldırılarak iç güvenlik hizmetleri öne çıkarıldı. Bir ara derbend teşkilatına bağlansalar da nizamları bir türlü sağlanamadığı için 1721’de teşkilat lağvedildi⁹⁴⁸. Bu kişiler başlarına topladıkları Arnavud eşkıyalar ile faaliyette bulunuyorlardı. Köy ve kasabalarda halkın can ve mal güvenliği kalmamıştı.⁹⁴⁹

İş bulmakta zorlanan Arnavudların çok fazla seçeneği yoktu. Doğuya doğru önce Rumeli topraklarına ve daha ileride İstanbul ve bazı Anadolu kazalarına kadar geliyorlardı. İş bulmak için en fazla rağbet ettikleri yer İstanbul’dur. Ancak İstanbul halkı ve yönetimi, işi gücü olmayan, adları sanları bilinmeyen Arnavudların ister Müslüman olsun ister gayrimüslim, İstanbul’a girmelerini kesinlikle istemiyordu. Özellikle 1730 Patrona Halil İsyanı’nda ön saflarda olmalarından Dolayı kendilerine duyulan güvensizlik had safhadaydı.

Arnavudlar İstanbul’a yeni bir iş bulabilme umuduyla akın ediyordu. Memleketlerinde değişen toprak sistemi ile zenginler daha zengin olurken halk artan vergiler altında eziliyordu. Ancak geldikleri İstanbul’da da durum iyi gitmiyordu. Şehir hem Anadolu’dan hem de Rumeli’den gelenlerle kapasitesini aşmış, işsizlik sorunu başlamıştı⁹⁵⁰. Böyle bir durumda iş bulamayan Arnavudlar da İstanbul’daki memnuniyetsiz kesim arasındaydılar.

İsyanın hemen ardından Arnavudlara karşı alınan önlemler çok daha sıkılaşmış, teftişler yapılmış, İstanbul’daki Arnavudlara karşı da geniş çaplı bir kovuşturma yürütülmüş, kefilsiz olanlar gönderilmeye çalışılmıştı. Yağma olaylarına karışanların büyük kısmı İstanbul’dan çıkartılırken, isyana kalkışıp sonra Rumeli tarafına firar edenlerin de üzerlerine asker gönderilip yakalanarak cezalandırılmaları emredilmişti⁹⁵¹. İstanbul’a gelmeye çalışan Arnavudlara karşı da dikkatli olunması için uyarılar yapılmaktaydı⁹⁵².

İsyan sonrasında da İstanbul’a Arnavud göçleri kesilmedi. Devlet de Arnavudlara karşı denetimleri ara ara tekrarlıyordu. Arnavud nüfusu belli mesleklerde yoğunlaştığı için arama yapılacak noktalar da belliydi. 1734 yılında İstanbul suriçi ve surdışında Anadolu ve Rumeli’den gelip hamamlarda, bahçe ve bostanlarda çalışan ne kadar kiracı

⁹⁴⁸ Abdülkadir Özcan, “Martolos”, *TDVİA*, c. 28, Ankara 2003, s. 64-66.

⁹⁴⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 131, s. 180; nr. 133, h. 285 (H.1138)

⁹⁵⁰ Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul 1958, s. 4.

⁹⁵¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 136, h. 1679 (H.1143)

⁹⁵² BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 135, s. 164 (Çekmece-i Kebir) (H.1144)

(*müstecir*) ve amele varsa yoklanmaları, Arnavud taifesinden dellak olunmamak kanunu da hatırlatılarak bu bölgelerde Arnavud taifesinin tahririne özellikle dikkat edilmesi emredilmişti⁹⁵³. Ancak bu emirlerin işe yaramadığı anlaşıyor. İstanbul'da bağ, bahçe ve bostanlarda kalan Arnavudların teftiş edilmesine dair gönderilen emirlere ilerleyen zamanlarda da devam edilmiştir.⁹⁵⁴

1741'de İstanbul'da kalkışılan isyanda da Arnavudların parmağı olduğu ortaya çıkarılmıştı. Eşkıya ile müttefik oldukları öğrenilince haklarında yeni bir kovuşturma başlatıldı. Faileri arayan sadrazam ve yeniçeri ağası başta hamamlar olmak üzere Arnavudların kaldıkları mahallere baskınlar düzenlediler ve yakaladıkları suçluları idam ettiler⁹⁵⁵. Bu olaydan sonra I. Mahmud bir fermân ile İstanbul'a göç edeli 10 seneyi geçmeyen tüm göçmenleri vilayetlerine göndermek üzere mahallelerde teftişler yapılmasını emretti⁹⁵⁶. Ayrıca bu tarihte hanlarda, bekâr odalarında kalan serserilerin arttığı ihbarları yapıldığından Arnavudlara karşı yeterince dikkatli olunmadığı, parça parça gelmeye devam ettikleri anlaşılmış ve teftiş edilmeleri emredilmişti⁹⁵⁷. Serseri, ne idüğü belirsiz Arnavudların İstanbul'a gelmelerinin yasak olduğu hâlde Arnavud göçmenler hamamlarda, bostanlarda, hanlarda ve bekâr odalarında barınıp, İstanbul'da çarşı-pazar ve mahalle aralarında küfecilik ve kimisi de dilencilik yapmaya devam ediyorlardı⁹⁵⁸.

İstanbul içinde alınan önlemlerin dışında Rumeli'den gelmeye devam eden Arnavudlar için de sık sık uyarılar tekrarlanıyordu. 1744 Mart ayında tıpkı eşkıya için yapılan mevsimsel uyarılar gibi, göçmenler için de uyarılar gönderilmişti. İstanbul'a gelebilmek için geçecekleri bölgeler olan Tekfurdağı, Silivri, Ereğli, Boğazhisarı, Gelibolu, Edirne, Kırkkilise'deki görevlilere henüz bahar yaklaşırken uyanık olmaları emredildi. Rumeli tarafından bir-iki kişinin kendi davalarını ve işlerini halletmek için İstanbul'a gelişleri esnasında bunların arasına, baharın gelmesiyle iş bulmak için üçer beşer hatta onar yirmişer gruplarla İstanbul'a gelmek isteyecek müslim ya da

⁹⁵³ “*İstanbul ve Eyüb ve Galata ve Üsküdar ve muzâfat ve havâililerinde ve Boğaz içinde vâkı' Rumili ve Anadolu tarafının nihâyetlerine varınca vâkı' hamamlarla mevcûd dellak ve hademe-i sâire ve bağçe ve bostanlarda olan müste'cirin ve amele bundan akdem yeniçeri ağası ma'rifetiyle ta'yîn olunan mübâşirler ve yazıcılar ma'rifetleriyle ve ma'rifet-i şer'le bilcümle tahrîr ve defter ve fimâba'd Arnavud tâifesinden dellak olunmamak üzere şurût ve kuyûdu hâvî sâdır olan fermân-ı âlişân muhâsebeyeye kayd ve sicilât-ı mahkeme zabt ve tescil [...]*”. [Ü.ŞS., nr. 390, s. 73b (H.1147)]

⁹⁵⁴ Ü.ŞS., nr. 400, s. 80a (H.1153)

⁹⁵⁵ *Şem'dânizâde*, I, s. 97-98; *Subhî Tarihi*, s. 629-631.

⁹⁵⁶ *Subhî Tarihi*, s. 631.

⁹⁵⁷ Ü.ŞS., nr. 405, s. 90a-2 (H.1154); BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 147, s. 324 (H.1153)

⁹⁵⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 148, s. 158 (H.1154)

gayrimüslim Arnavudların da karışacağına aşikâr olduğu dile getirilmekteydi. Bu nedenle iş için gelen bir-iki kişi dışında İstanbul'a gelmeye çalışanlar konusunda dikkatli ve uyanık olmaları isteniyordu⁹⁵⁹. Hamamlarda ve bostanlarda çalışmak umuduyla gelenler olursa yakalanıp geri gönderildiği için gerek denizden gerek karadan gelişlerine kesinlikle müsaade edilmemesi emredildi. Hatta Edirne'deki yeniçeri zabıtine de bölgesinde kendi halinde olmayan Arnavudları yakalayıp vilayetlerine gönderilmek üzere Tekfurdağı'na ulaştırması belirtildi⁹⁶⁰. Tekfurdağı'ndaki yeniçeri zabiti de bu konuda uyarıldı⁹⁶¹.

1748'de Anadolu'dan gelenler gibi Rumeli'den gelen Arnavudların da seferler nedeniyle artan vergileri bahane ederek geldiklerinden bahsedilmekteydi. Bu kişiler İstanbul'da çeşitli asayiş olaylarına da neden olmaktaydı. Bu nedenle Rumeli'den gelen Arnavudlara karşı özellikle Edirne ve Rumeli tarafındaki diğer kazalardaki görevlilere, bostancıbaşı, yeniçeri zabiti ve kadılara yapılan uyarılar bu dönemde de devam etti. Tüccar dışındakilere ve işi olanlardan 2 kişiden fazlasına izin verilmemesi hatırlatılıyordu⁹⁶².

İstanbul'dan sonra önemli miktarda Arnavud da İzmit tarafına çalışmak için göç ediyordu. Ancak Kocaeli sancağındaki çiftlik, mandıra, bostan ve kiremidhânelerde çobanlık, bekçilik, rençberlik yapan Arnavudların çıkardıkları olaylar, bu bölgede de istenmemelerine neden oldu. 1731'de, kiremidhânede çalışmak bahanesiyle kazaların civarında, yol kenarlarına yerleşenlerin köy köy gezip ahalinin ve yolcuların mallarına göz dikmeleri, hırsızlık yapmaları hatta bir naibi öldürmeleri nedeniyle devlet, faillerin yakalanıp cezalandırılmalarını, bölgedeki Arnavudların da kefile bağlanmalarını emretti⁹⁶³.

Arnavudlar İzmit'teki çalışma hayatına ilerleyen tarihlerde de devam ettiler. Ancak onlar da bazı sıkıntılarla karşılaşmaktaydılar. Kendi zanaatlarını icra için gelen Arnavud duvarcı, dülger taifesinden kişilerin ve çobanların 1753'teki arzuhallerine göre bu kişiler vergilerini ödemelerine rağmen Kocaeli mutasarrıfı tarafından, Rumeli'den Anadolu tarafına geçip çalışanları her sene kefileme bahanesiyle fazladan zorla paraları alıyordu⁹⁶⁴. Yine de Arnavudlar bu bölgede karıştıkları eşkıyalık olayları ile dikkatleri

⁹⁵⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 150, s. 212 (H.1157)

⁹⁶⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 151, s. 125 (H.1158)

⁹⁶¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 151, s. 125 (H.1158)

⁹⁶² Edr. ŞS., nr. 140, s. 93a (H.1161); BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 282 (H.1161)

⁹⁶³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 138, s. 73 (H.1144)

⁹⁶⁴ BOA, C.DH, nr. 179-8906 (H.1166)

üzerlerine çekmekteydiler. 1763'te kefilleri olmadığı hâlde fırsat buldukça yolculara saldırmaya cesaret etmeleri İstanbul'a ihbar edildiğinden, kefillsizlerin bulundukları bölgelerden çıkarılarak memleketlerine gönderilmeleri, bundan sonra kefillsiz Arnavudların buralarda istihdam edilmemeleri emredilmişti⁹⁶⁵. Ancak 2 sene sonra bu emre uygun hareket edilmediğinden dolayı tekrar bir fermân gönderildi⁹⁶⁶. Aynı şekilde Yalova civarında da eşkıyalık yapan Arnavudların bölgeden çıkarılmaları için uğraşılmıştı⁹⁶⁷.

İstanbul'daki Arnavud nüfusun giderek artması, İstanbul halkı için sorunları da arttırmaktaydı. Dolayısıyla alınan önlemler de arttırıldı. Yüzyılın sonlarına doğru 1791'de çıkartılan İstanbul'daki serseri nizamnâmesinde Arnavudların yığıldığı bazı meslek gruplarına tekrar bir nizam verilmesi ihtiyacı duyuldu. Gereğinden fazla insan istihdam edilmemesi, taşradan kefillsiz *erazil* denen kişilerin doluşturulmaması konusunda kanun çıkarılmasına rağmen bir süredir gözetimler gevşetildiğinden bu kurallar ihlal edilmişti. İstanbul dâhilinde ve hâricindeki hamamlarda dellak taifesinin ve bahçelerdeki bahçevan taifesinin ve İstanbul, Galata, Üsküdar vs. iskelelerdeki kayıkçı taifesinin nizamlarına aykırı olarak Rumeli tarafından Arnavudları istihdam ettikleri anlaşılmıştı. Bu nedenle yasaya uymaları, İstanbul'daki han, hamam, dükkân ve bekâr odaları, çarşı ve pazarların kat kat yoklanıp kefillsizlerin gönderilmesi için tekrar bir hatt-ı hümayûn yazılmıştı⁹⁶⁸. Ayrıca bu dönemde yol izinleri de zorlaştırılmıştı. Kapısız Arnavud sekban ve başıboş hiç kimsenin İstanbul tarafına geçirilmemesi için sıkı tedbirler alınmış, her kim olursa olsun, âyandan aldıkları *tezkireye* itibar olunmaması, yalnızca Rumeli valisinden *buyruldu* ve *tezkire* alanların geçişlerine müsaade edilmesi kararlaştırılmıştı⁹⁶⁹. Ancak bu yasa da göçü engelleyemedi. Devlet de artık kazalardaki mütesellim, voyvoda ve âyanları bu duruma engel olamazlarsa sürgün ile tehdit etmeye başladı. Üstelik bu defa korunması istenen sınır hattı daha da genişletildi. Artık Arnavudları İstanbul'a değil, Arnavutluk taraflarından Rumeli'ye geçirmemeleri, gelenlerin de vatanlarına iade edilmesi emrediliyordu⁹⁷⁰.

⁹⁶⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 163, s. 179 (H.1177)

⁹⁶⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 164, s. 447 (H.1179)

⁹⁶⁷ BOA, C.ZB, nr. 9-441 (H.1180)

⁹⁶⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 198, s. 3 (H.1206)

⁹⁶⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 205, s. 22 (H.1212); C.DH, nr. 50-2468, nr. 148-7377 (H.1212)

⁹⁷⁰ BOA, C.DH, nr. 210-10464 (H.1216); C.ZB, nr. 36-1800 (H.1214); nr. 38-1879 (H.1215); C.AS, nr. 29-1341 (H.1211)

II. BÖLÜM

İSTANBUL VE GÖÇÜ ENGELLEME ÇABALARI

2.1. İstanbul'un İdaresi, Asayışı ve Nüfusu

2.2.1. Şehrin Yönetimi ve Asayiş Görevlileri

İstanbul, başkent olması dolayısıyla diğer şehirlerden farklı olarak üst düzey müdahalelere açık bir şekilde yönetilmekteydi. Örneğin iktisadî bakımdan bazen bizzat padişah ve haftalık olarak da sadrazam tarafından çarşı teftişleri yapılır, stoklar, kalite ve fiyatlar daima denetlenirdi⁹⁷¹. Güvenlik açısından da şehir sıkı bir şekilde kontrol altında tutulur, görevliler gece gündüz kol gezerlerdi⁹⁷². İstanbul'un asayişinden sorumlu olan görevliler ise şunlardı:

Sadrazam: Padişahın mutlak vekili olan ve mühr-i hümayûnu taşıyan sadrazamların geniş sorumluluk alanlarından biri de pâyitahtta asayişin sağlanması ve kontrolü, zahire işlerinin tertip ve tanzimi idi. İstanbul kadısı, yeniçeri ağası ya da bostancıbaşının üstünde olup, tüm bu işlerin mesuliyeti ona aitti. Sadrazam seferde ise bu görevi vekili olan sadaret kaymakamına havale ederdi. Arzu ettikçe İstanbul'u teftişe çıkardı. Bu teftişleri İstanbul kadısı, yeniçeri ağası, muhtesip, şehir subaşı, çavuşlar gibi görevlilerin de katıldığı kalabalık bir maiyetle gerçekleştirir, narha riayet etmeyen esnaf olursa cezalandırılırdı. Sadrazamın başkanlığında düzenlenen Çarşamba Divanlarında İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar kadıları dava dinlerlerdi⁹⁷³.

İstanbul Kadısı ve Kadılar: İstanbul kadısı İstanbul'un beledî, hukukî, asayiş ve kısmen de idaresinden sorumluydu. Kendisi başkenti idare ettiğinden ve işlerinin yoğun olmasından dolayı ayrıcalıklı bir konuma sahipti. Şehrin yönetiminde sadrazam ve yeniçeri ağası ile işbirliği yapmaktaydı.

İstanbul'un kaza idaresi suriçi ve surdışı olarak ayrılmaktaydı. Suriçi, İstanbul kadılığı iken sur dışında *Bilâd-ı Selase* denen Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılıkları vardı⁹⁷⁴. Kaza kadıları mahkemeleri vasıtasıyla hem idarî işlere bakar hem o bölgenin

⁹⁷¹ Arif Bilgin, "Osmanlı Klasik Döneminde İstanbul'un İktisadî Yönetimi", *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi-Yönetim*, proje yönt. Mehmet Akif Aydın, İstanbul 2015, s. 90.

⁹⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Yıldız, "Osmanlı İstanbul'unun Güvenlik Yönetimi", *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi-Yönetim*, s. 102-127.

⁹⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 140-144.

⁹⁷⁴ Mehmet İpşirli, "İstanbul Kadılığı", *TDVİA*, c. 23, İstanbul 2001, s. 305-307.

huzur ve asayişini temin altına alacak adlî yargılamalar gerçekleştirirlerdi. Ayrıca çarşı ve pazarların denetimi, fiyat tespiti ve kontrolü gibi beledî-ekonomik işlerde kolluk görevlerin yerine getirilmesini sağlardı⁹⁷⁵.

Muhtesip Ağa: Muhtesip, İstanbul'un belediye işlerinin amiri olan zabitti. Yardımcıları ile birlikte kadının yapması gereken beledî ve ticarî işlerle meşgul olurdu. Tüccar ve zanaatkarların yaptıkları hilelerin kovuşturulması ve gözetiminde uzmanlaşmıştı. İstanbul'a gelen malların paylaşımını, ölçülerin kontrolünü ve ihtisap rûsûmunu toplama işini yapardı. Ayrıca dinî ahlakın bozulmasını önlemek, kamu âdâb ve ahlâkının korunması da yine onun sorumluluğundaydı⁹⁷⁶. Evliya Çelebi'ye göre bütün sanat ehline hükmü geçerli olup azarlama ve cezalandırma yetkisi vardı. Alış-verişte hile yapanın boynuna tahta kule, başına işkembe koymak, burnundan ve kulağından mıhlamak için memur bilinen bir hâkimdi⁹⁷⁷.

Yeniçeri Ağası: Yeniçeri Ocağı'nın en büyük kumandanı olan Yeniçeri Ağası aynı zamanda İstanbul'da asayişin sağlanmasından sorumluydu. Zaman zaman İstanbul'da kol gezerek teftişte bulunur, suçluları yakaladığında asker ise kışlasına gönderip amirleri vasıtasıyla cezalandırır, asker değilse kendisi falakaya ile dövdürür ya da hapsettirirdi⁹⁷⁸.

Şehirdeki düzeni emrindeki yeniçeriler sağlardı ve şehir halkı da yeniçerilerden çekinirdi. Yüksek rütbeli subayların geceleri şehrin en sorunlu mahallelerinde atla dolaşarak semtin çetelerine ve serserilerine sultanın kanunlarının şehrin her yerinde geçerli olduğunu göstermeleri âdetti. Anayollarda ve taşradaki kasabalarda devriye gezmek mahallî yeniçerilerin göreviydi⁹⁷⁹.

Fatih zamanından beri İstanbul'da ve büyük şehirlerde yeniçerilerden *kolluk* veya *yasakçı* adı altında polis teşkilatı meydana getirilmişti. Şehirde güvenliği sağlamak için İstanbul'daki mevcut dört kolluğun sayısı da zamanla arttırılmıştı⁹⁸⁰.

⁹⁷⁵ İlhan Yerlikaya, "Tanzimattan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri", *Osmanlı Ansiklopedisi-Teşkilat*, c. 6, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 132.

⁹⁷⁶ İlhan Yerlikaya, "a.g.m.", s. 140-141.

⁹⁷⁷ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, ktp. 1, haz. Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2006, s. 53.

⁹⁷⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*, Ankara 1984, s. 187; "Yeniçeriler ellerinde uzun sopalarla kentte kol gezer, karanlık bastıktan sonra sokakta buldukları kimseleri götürür, şüphelendiklerine elli-yüz kez sopa atarlardı. [...] İstanbul'da geceleri evlerdeki ışıklar belli bir saatte söndürülürdü. Her mahallede gece devriyesi dolaşırdı. Bir adamın elinde lamba, ötekinde sopa bulunurdu." (Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul*, İstanbul 2011, s. 85)

⁹⁷⁹ Gofrey Goodwin, *Yeniçeriler*, İstanbul 2001, s. 91-92.

⁹⁸⁰ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye II*, s. 146.

Bostancıbaşı: Şehrin asayişinden sorumlu diğer bir görevli de hassa bostancıbaşısıydı. Bostancı Ocağı başlangıçta saray bahçelerinde hizmet etmek için kurulmuşken zamanla askerî bir mahiyet kazanarak XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıl başlarında kurulmasına teşebbüs edilen yeni orduların çekirdeği olarak tamamen başkalaşmıştır. XVII. yüzyıldan itibaren padişah asî kapıkullarına karşı bu ocağa dayanmış ve Ocak İstanbul'un güvenliğini sağlamada ön plana çıkmıştır⁹⁸¹. Bostancı Ocağı'nın en büyük idarecisi olan bostancıbaşılar İstanbul'da asayiş ve güvenliği burada bulunan bahçedeki bostancılar vasıtasıyla sağlardı. Bostancıbaşı kendi yetkisi dâhilindeki yerlerde gerçek bir polis şefi gibiydi. Boğaziçi ve Marmara sahilindeki köy ve kasabaları dolaşıp gözetim altında tutardı. Huzur ve asayiş bozan eşkıyaları bulup yakalamak yine bostancıların sorumluluğundaydı. Taşradan gelen işsiz güçsüz göçmenlerin kefile bağlamasını Ocak adına hasekiler yerine getirirdi. Bu kişiler ve bunlardan suça karışanlar bostancıbaşı tarafından yakalanırdı⁹⁸². Kıyılarda yalı yapmak isteyenler ondan izin alırdı⁹⁸³.

Evliya Çelebi'ye göre her gece sabaha dek bütün deniz kıyısında olan köy ve kasabaları dolaşıp suçlu bulursa cezalandırır, katle müstehak ise onu öldürüp denize atardı. “*Ta bu derece mutlak bir hâkimdi*”⁹⁸⁴.

Çeşitli devlet hizmetlerinde aktif olarak görev alan *hasekiler*, hakkında sürgün emri çıkarılanları sürgün yerlerine nakleder, eşkıya takibi yapar, çıkan olayların fail ve firarilerini yakalarlardı⁹⁸⁵. *Ustalar* ise Hasbahçe dışındaki saraya ait bahçe ve bostanların amirleriydi. Bu bahçelerin yanı sıra civarlarında bulunan mirî arazilerini de gözetirlerdi. Civarlarındaki yerleşim yerlerinin de asayiş ve güvenliği sağlar, eşkıyaları yakalayıp ilgili mercilere teslim ederlerdi⁹⁸⁶.

Çavuşbaşı: Çavuşbaşı devlet merkezinde padişahın ve sadrazamın icraî ve adlî işlerinin görülmesinde, divan hükmü verilen davaların tatbikinde emirleri yerine getiren önemli bir memurdu⁹⁸⁷. Çavuşbaşının İstanbul'un asayişî ile ilgili de sorumlulukları

⁹⁸¹ Murat Yıldız, *Bahçivanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*, İstanbul 2011, s. 110; “*Bostancıbaşı gerek bahçede, gerekse hünkârı taşıyan kayığın dümenini tuttuğu deniz gezintilerinde çoğunlukla eşlik ettiği hükümdara sözünü geçirebilir; sadece sarayda değil, tüm devlet içinde büyük nüfuz ve itibar sahibi olduğuna kuşku yoktur.*” (Jean Thèvenot, *Thèvenot Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2014, s. 56)

⁹⁸² Murat Yıldız, *a.g.e.*, s. 122-129.

⁹⁸³ Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye II*, s. 46.

⁹⁸⁴ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, ktp. 1, s. 53.

⁹⁸⁵ Murat Yıldız, *a.g.e.*, s. 203-210.

⁹⁸⁶ *a.g.e.*, s. 219-223.

⁹⁸⁷ Murat Uluskan, *Divân-ı Hümâyûn Çavuşbaşılığı, (XVI. ve XVII. yüzyıllar)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998, s. 34.

bulunmaktaydı. Sadrazamın her Çarşamba divândan sonra yaptığı çarşı pazar denetiminde o da bulunurdu. Ayrıca asayiş ile ilgili konularda Divân tarafından verilen kararların uygulanmasında subaşı, asesbaşı ve muhzır ağa gibi bu emirleri uygulayan görevliler arasında aracılık görevi üstlenmekteydi⁹⁸⁸. Aynı zamanda kalebend edilme veya kürek cezası gibi cezaların infazı da çavuşlar mübaşeretiyle gerçekleştiriliyordu.⁹⁸⁹

Sekbanbaşı: Sekbanbaşılık av teşkilatıyla ilgili olup XV. asrın ortalarında Yeniçeri ortalarına ilhak edilmişti. Yeniçeri ağası seferde ise ağaya vekil olarak ocağın bütün işlerini görürdü. Fatih- Sarmaşık'ta bir ve Vefa'da bir kulluğu bulunan sekbanbaşı Rumeli'deki koruların zabt ve idaresinden sorumluydu⁹⁹⁰.

Cebecibaşı: Ayasofya Mahallesi ve Atmeydanı'nın asayişi kendisinin sorumluluğundaydı⁹⁹¹.

Topçubaşı: Makamı Tophane'de bulunan toçubaşı, Tophane ve Pera'nın asayişinden sorumluydu⁹⁹².

Kaptanpaşa: Donanma komutanı olan kaptanpaşa da Kasımpaşa, Galata ve Haliç'in kuzey kıyısındaki diğer mahallelerin asayişini sağlardı⁹⁹³.

Kul Kethüdası: Hükümdara karşı Ocak'ın vekil-i umuru olan kul kethüdası, İstanbul'da ve bir kısım vilayet ve kaza merkezlerindeki kullukların yani karakolların kulluğu yani zabıtlığının atamalarında aracı olurdu. Kulluklar semtin ya da taşrada ise kasaba ve şehrin inzibatıyla alakadar olurdu. Taşradaki kullukların muhafızlarına yasakçı denirdi ki bu tabir bazen İstanbul kullukları için de kullanılırdı⁹⁹⁴.

Çorbacı: İstanbul asayişinde görevli bir diğer zabıt Yeniçeri Ocağı'na tabi çorbacıydı. Çorbacılar bölük veya orta kumandanı olup, kendisinin emir ve kumandası altındaki orta veya bölüğün bütün işlerinden ve inzibatından mesuldü⁹⁹⁵. XVII. yüzyılda

⁹⁸⁸ İlhan Yerlikaya, "a.g.m.", s. 49.

⁹⁸⁹ Murat Uluskan, *Divân-ı Hümayûn Çavuşları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2004, s. 117.

⁹⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 192-193.

⁹⁹¹ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, c. 1, s. 141.

⁹⁹² *a.g.y.*

⁹⁹³ *a.g.y.*

⁹⁹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 195-198.

⁹⁹⁵ *a.g.e.*, s. 234.

her gece sabaha dek on iki yeniçeri çorbacıları beşer altışar yüz tabileriyle kol dolaşıp sanık adamları yakalayıp bağlarlar ve kapılarına gönderip haklarından gelirlerdi⁹⁹⁶.

Subaşı: Subaşı bugünkü anlamıyla zabıta memurları gibiydi. Bu unvan hem acemi ocaklarındaki küçük rütbeli zabıtlar hem de devletin muhtelif memuriyetleri için de kullanılırdı. Mirî ve tımar subaşılıkları olmak üzere ikiye ayrılırlardı. Mirî subaşı kadının emri altındaydı ve şehirde ihtisab vazifesiyle mükellef olup, gündüzleri kol gezerek çarşı, pazar ve mahalle aralarının temizliğini, güvenliğini, uygunsuz takımın teftişini yapardı. “Kendi halinde olmayan” serserileri yakalayıp cezalandırırdı. Hile yapan, kavga çıkaran ya da başka şekilde halka zarar verenleri kırbaçlattırır ya da falakaya yatırır⁹⁹⁷. Zanlıları tutup bağlamaya ve mahkeme naibiyle bazı evleri basmaya memurlardır. Her katlettiklerini şeriat izni ile asarlar⁹⁹⁸. Şehrin iâşesinin sağlanması, tütün içme, ilaç imali, tabi ve cerrahların teftişi Kayıkcılık nizamı, narh, dilenciliğin menî, dellallık nizamı, gümrüklerin teftişi, yangınlara karşı her evde bulunması gereken merdiven ve su dolu fıçı gibi malzemelerin teftişi de yine subaşılar aittir sorumluluklardandı⁹⁹⁹.

Asesbaşı: Asesbaşı kentin gece asayişinden sorumluydu, yani bir nevi gece bekçisiydi. Asesbaşı Yeniçeri Ocağı’na mensup olup, Tomruklar ve Babacafer zindanları onun sorumluluğundaydı. Gece işsiz güçsüz ve elinde fenersiz dolaşanları yakalar ve cezalandırırdı. Ayrıca her mahallede asesbaşına bağlı bekçiler vardı¹⁰⁰⁰.

Böcekbaşı: Böcekbaşı da yine halkın asayişinden sorumlu bir zabıta amiri olup bir nevi bölgesel gizli servis ajanıydı. Hırsızların, suçluların aranması ve yakalanması için yardımcı ajanları vardı¹⁰⁰¹.

2.1.2. İstanbul’un İskânı: Politikalar, Nüfus Sayımları ve Tahminleri

2.1.2.1. İstanbul’a İskân Politikaları

İstanbul nüfusu tarih boyunca sürekli artan bir görünüm arz etmez. Nüfusu kimi zaman salgın hastalıklar, yangınlar, depremler, işgaller gibi nedenlerle bir hayli azalırken; kimi zaman da sürgünler, gönüllü göçler gibi sebeplerle hızla artmıştı. Bizim şu ana kadar

⁹⁹⁶ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, ktp. 1, s. 53.

⁹⁹⁷ İlhan Yerlikaya, “a.g.m.”, s. 133-134.

⁹⁹⁸ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, ktp. 1, s. 53.

⁹⁹⁹ Mücteba İlgürel, “Subaşı”, *TDVİA*, c. 37, İstanbul 2009, s. 447-448.

¹⁰⁰⁰ İlhan Yerlikaya, “a.g.m.”, s. 134.

¹⁰⁰¹ “a.g.m.”, s. 135.

aşırı nüfus artışı problemiyle ele aldığımız bu büyük kentte, bir dönem çeşitli yöntemler kullanılarak nüfus arttırılmaya çalışılmıştı. Ancak XVI. yüzyılın ortalarından itibaren artan nüfusun yaratabileceği olumsuz sonuçların farkına varılarak bu politikadan vazgeçildi. İlerleyen yıllarda şehir devamlı olarak göç almaya devam etti ve bir süre sonra istenilmeyen ölçüde kalabalık bir hâle geldi.

İstanbul, kuruluşundan Latin işgaline (1204) kadar Doğu Akdeniz'in en kalabalık, en itibarlı ve zengin şehirlerinden biriydi. Seferin başvak'anüvisti Villehardouin abartılı olmakla birlikte 400.000 kişilik bir kentten bahseder¹⁰⁰². Ancak Latin hâkimiyeti döneminde şehrin toplam nüfusu 50.000 ilâ 75.000'e kadar düşmüştü¹⁰⁰³. Araştırmacıların hemfikir olduğu nokta ise Ortaçağ'ın bu kalabalık ve görkemli şehrinin Türklerin eline geçtiğinde haraben farksız olduğuydu. Bu nedenle şehrin yeni hâkimi Fatih Sultan Mehmed, şehri imâr ve iskân ederek o eski görkemine kavuşturmak gibi büyük bir sorumluluk üstlendi. Fatih şehri fethettikten sonra öncelikle muhasara sırasında esir edilen 50-60 bin kişiden 10 binini serbest bıraktı. Memleketin diğer kentlerine dağılan esirlerden de bir kısmı fidye vererek tekrar şehre geri döndü. Fatih'in, muhasara öncesinde şehirden kaçanların geri gelebileceğine dair çıkan fermânı üzerine de birtakım ahali İstanbul'a gelip yerleşti¹⁰⁰⁴. Ayrıca fidesini daha sonra ödemeyi taahhüt edenler de serbest bırakıldı. Ev vermek ve vergiden muaf tutmak yoluyla bunların şehre yerleşmeleri sağlandı¹⁰⁰⁵.

Şehri şenlendirmek için başvurulmuş bir diğer yöntem de sürgünlerdi. Fatih Sultan Mehmed, Anadolu ve Rumeli'den bazı varlıklı Müslüman, Hristiyan ve Yahudi ailelerin İstanbul'a gönderilmesini emreden fermânlar çıkardı. Daha çok Rum'u şehre çekebilmek için onlara bir patrik atanmasına izin verdi. Fatih sürgün yoluyla şehrin şenlendirilmesine fetihleri sürerken de devam etti. Midilli'den, Sırbistan'dan, Mora ve Korent'ten, Amasra'dan, Taşoz ve Semadirek Adası'ndan, Foça'dan, Larende ve Konya'dan, Trabzon ve Sinop'tan İstanbul'a hâneler naklettirdi¹⁰⁰⁶. Bu dönemde evler, arsalar bağışlamak suretiyle göç teşvik edilirken¹⁰⁰⁷ bu süreci kesintiye sokacak kimi adımlar da

¹⁰⁰² Yunus Koç, "Bizans Döneminde İstanbul Nüfusu", *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi-Demografi*, s. 464.

¹⁰⁰³ Işın Demirkent, "İstanbul", *TDVİA*, c. 23, İstanbul 2016, s. 211.

¹⁰⁰⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu*, Ankara 1958, s. 71.

¹⁰⁰⁵ Halil İnalcık, "İstanbul", *TDVİA*, c. 23, İstanbul 2016, s. 221.

¹⁰⁰⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, s. 73-75.

¹⁰⁰⁷ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 67.

atıldı. Birkaç defa bu evlerin mukataaya yani vergiye bağlanması teşebbüsü gelenlerin dönmesine yol açtı. Aşıkpaşazâde bu olayın arkasında Rum Mehmed Paşa'nın rolü olduğunu vurgular¹⁰⁰⁸.

Bu aşamadan itibaren şehirde büyük bir imâr faaliyetine girişildi. Surların onarımı ve sarayın inşası tamamlandı, harap olan evler yerine daha fazla sayıda yeni evler yapıldı. Ayverdi, bu dönem için şehrin büyük bir şantiye görünümünde olduğu yorumunda bulunmaktadır¹⁰⁰⁹. Şehrin ilk idarî birimi Ayasofya nahiyesiydi. Daha sonra padişah veya vezirler tarafından inşa edilen külliyeler ile diğer nahiyeler oluşturuldu ve nahiyeleri oluşturan mahalleler de küçük mescitlerin etrafında gelişmeye başladı. Bu durumda İstanbul'un şehrsel gelişimi diğer Yakındoğu şehirleri gibi tek bir nüvenin etrafında daireler halinde mahallelerin kuruluşuyla değil, çeşitli bölgelerde kurulan nahiyelerin her birinin bir vakıf külliye çevresinde ayrı ayrı gelişmesiyle olmuştu¹⁰¹⁰.

Paşaların da yaptırdığı külliyeler sonucu fetihten sonraki 70 yıl içerisinde her biri birkaç mahalleden oluşan 13 nahiye meydana geldi¹⁰¹¹. Fatih'in saltanatının sonuna doğru İstanbul'da 182 mahalle bulunmaktaydı¹⁰¹². Bu mahallelerin çoğunluğu cami veya mescit adı taşımaktaydı. Bazı mahallelerin adları ise sakinlerinin geldiği yerlere göre (Üsküplü, Büyük Karaman, Küçük Karaman vs.) verilmişti. Evliya Çelebi, Anadolu ve Rumeli'den fermânlarla İstanbul'a gönderilen ve yerleştirilen ahaliye dair ayrıntılı bilgi vermektedir. Verdiği bilgilere göre Üsküp halkı Üsküplü Mahallesi'ne, Yenişehir halkı Yeni Mahalle'ye, Sofya halkı Ayasofya'ya, Mora Rumları Fenerkapısı'na, Selanik Yahudilerinin elli cemaati Tekfur Sarayı ve Şuhudkapısı'na, Arnavudlar Silivrikapı'ya, Aksaraylılar Aksaray Mahallesi'ne, Akka, Gazze ve Remle'den gelen Araplar Tahtakale'ye, Acem'den gelenler Mahmutpaşa yakınındaki Hoca Hanı'na, Balat şehrinden Çingeneler Balat Mahallesi'ne, Akıllıbend'den gelenler Akıllıbend Mahallesi'ne, Safed Yahudileri Hasköy'e, Anadolu Türkleri Üsküdar'a, Tokat ve Sivas Ermenileri Sulu Manastır'a, Manisalılar Macuncu Mahallesi'ne, Eğirdir ve İğdirliiler Eğirikapı'ya, Bursalılar Eyüp Sultan'a, Karamanlılar Büyük Karaman'a, Konyalılar Küçük Karaman'a, Tireliler Vefa'ya, Çarşamba Ovası halkı Çarşambapazarı'na,

¹⁰⁰⁸ *Aşıkpaşazâde Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2013, s. 194-195.

¹⁰⁰⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁰¹⁰ Halil İnalçık, "a.g.mad.", s. 222-223.

¹⁰¹¹ İnalçık, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'ne göre bu nahiyeleri gösteren bir tablo vermiştir. (Halil İnalçık, "a.g.mad.", s. 225.)

¹⁰¹² Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, s. 84.

Kastamonulular Kazancılar Mahallesi'ne, Trabzon Lazları Bayezid Han Camii bölgesine, Gelibolulular Tersane'ye, İzmirliiler Büyük Galata'ya, Frank halkı Küçük Galata'ya, Sinop ve Samsun halkı Tophane'ye yerleştirildi¹⁰¹³.

İskân faaliyetleri ile İstanbul'un şenlendirilmesi politikasına Fatih'ten sonraki padişahlar döneminde de devam edildi. II. Bayezid Boğdan Seferi'nden (1484) sonra Eflak'tan getirtilen bir miktar nüfusu Silivrikapı'ya yerleştirdi, Yavuz Sultan Selim Çaldıran Savaşı'ndan (1514) ve Mısır'ın fethinden (1517) sonra çoğu ustalardan oluşan büyük bir kitleyi İstanbul'a gönderdi. Kanunî Sultan Süleyman ise Belgrad'ı aldıktan sonra (1521) buradan getirdiği Sırpı Yedikule dolaylarına yerleştirdi. Mohaç zaferinden (1526) sonra ise Budin'den pek çok hâneyi İstanbul'a gönderdi¹⁰¹⁴. İstanbul'a gönüllü yerleşim ise altyapı geliştikten ve şehir ticarî açıdan gelişmeye başladıktan sonra gerçekleşti. Görüldüğü üzere XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar İstanbul'a göç teşvik edilmekte, şenlenmesi arzulanmaktaydı. XVI. yüzyılda Osmanlı şehirlerinde genel olarak %80'lik bir nüfus artışı varken aynı dönemde İstanbul'un nüfus artışı bunun iki katıdır¹⁰¹⁵.

2.1.2.2. XV. ve XVI. Yüzyıllarda İstanbul'da Nüfus Sayımları

Osmanlı İstanbulu'nda ne XIX. yüzyıla kadar modern anlamda bir nüfus sayımı ne de klasik dönemde imparatorluğun belirli bölgelerinde yapılan tahrirlere benzer bir sayım yapılmıştı. Ancak XV. ve XVI. yüzyıllarda, farklı tarihlerde yapılmış bazı sayımlar araştırmacılar tarafından yayınlanmıştır. İlk olarak fetihten hemen sonra, tımarını bırakarak Fatih'in yanında bulunan amcası Cebe Ali'nin maiyetine giren ünlü tarihçi Tursun Bey tarafından bir sayım yapıldı. Tursun Bey mukataaya temel olmak üzere şehirdeki bütün bina ve arsaların yazımıyla görevlendirildi ancak bu sayımın sonuçları hakkında bilgi vermemiştir¹⁰¹⁶.

İnalcık'ın 1455 tarihli noksan bir sayım defterine (Fatih semti, Aksaray'ın bir kısmı ve kara suları ve Marmara kıyılarını kapsamakta) dair verdiği bilgilere göre Bizans döneminden 22 mahallede 918 hâne kaydedilmiş ve bunların 291'i için "boş" veya

¹⁰¹³ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, ktp. 1, s. 51.

¹⁰¹⁴ Zeki Arıkan, "Şeyhülislâm Zekerriyya Efendi'nin İstanbul Sayımı (985/1577-1578)", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri (29 Mayıs- 1 Haziran 1988)*, İstanbul 1989, s. 41-42.

¹⁰¹⁵ Halil İnalcık, "a.g.mad.", s. 233-234.

¹⁰¹⁶ Zeki Arıkan, "a.g.m.", s. 44; Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Fetihten Beri İstanbul Nüfusu", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, sy. 196, (1958), s. 6-7.

“enkaz” notu düşülmüştü¹⁰¹⁷. Bir diğer sayım yine Fatih’in, İstanbul Kadısı Muhiddin Efendi’ye yaptırdığı bina sayımıdır. 1477 yılında yapılan sayıma göre İstanbul’da 8.951 Müslüman, 3.151 Rum Ortodoks, 1647 Yahudi, 267 Kefeli, 372 Ermeni, 384 Karaman Ermeni ve Rumları, 31 Çingene hânesi bulunmaktaydı. Galata’da ise 535 Müslüman, 592 Rum Ortodoks, 332 Avrupalı (Frenk-Latin), 62 Ermeni hânesi mevcuttu. Yani Galata ve İstanbul’da toplam 16.324 hâne bulunmaktaydı¹⁰¹⁸. Bu sayımdan yola çıkarak genel nüfusu tahmin etmeye çalışan araştırmacılardan Barkan, verilen rakamlar içerisinde asker, ulema, talebe ve esirlerin bulunmadığından hareketle, bunların nüfusun beşte biri olacağı ve bir hânenin de 5 nüfustan oluştuğu varsayımıyla toplam nüfusu 100.000 olarak vermektedir¹⁰¹⁹. Ancak Ayverdi, bu 4 veya 5 kişilik aile varsayımının tarihsel gerçekliğe uymadığını, o dönem için olsa olsa 7 veya 8 sayısının kabul edilebileceğini belirtir ve burada verilen rakamlara yaptığı eklemelerle yeni bir hesaplama yapar. Buna göre Suriçi’nde evlerde kalanlar 118.424, saray halkı 1200, kışlalardaki kapıkulu halkı 10.000, talebe sayısı 1750, bekâr odalarında oturanlar 5.000, hanlarda kalanlar 500, vüzera konaklarındakiler 5.000, toplamda 141.874 kişidir. İstanbul’un diğer semtleri de dâhil edildiğinde toplamda 185 ilâ 195 bin kişinin oturduğu sonucuna ulaşır¹⁰²⁰. İstanbul ve Galata’daki dükkânların sayısı ise 3920’dir¹⁰²¹.

II. Bayezid döneminde herhangi bir sayım olmamakla birlikte 1489 tarihli bir cizye defterinden yola çıkılarak nüfusa dair bazı tahminler yapılır. Buna göre İstanbul’da cizye mükellefi 9.684 hâne, 1.181 dul kadın olmak üzere toplam 10.85 mükellef bulunmaktadır¹⁰²². 1550’de C. de Villalon, İstanbul ve çevresi nüfusunu 120.000 hâne civarında hesaplar¹⁰²³. Braudel, XVI. yüzyıl sonu için (Galata ve Üsküdar dâhil) 700.000, Barkan, 1520-30 için 400-450.000 nüfus tahmin ederken Kanunî Sultan Süleyman döneminde (1520-30 yılları arasında) toplam Osmanlı nüfusu için 11.357.365 sayısını vermektedir¹⁰²⁴.

¹⁰¹⁷ Halil İnalçık, “a.g.mad.”, s. 221.

¹⁰¹⁸ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, c. 1, İstanbul 2000, s. 1-55, 159.

¹⁰¹⁹ a.g.y.

¹⁰²⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu*, Ankara 1958, s. 82.

¹⁰²¹ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, “a.g.m.”, s. 6-7; Ünver’in makalesinde bu sayı 3927’dir. Süheyl Ünver; “Fatih Zamanında İstanbul Nüfusu”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, sy. 124, (1952), s. 16.

¹⁰²² Mehmet Öz, “İstanbul Nüfusu: Fetihten XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar”, *Antikçağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi-Demografi*, s. 476.

¹⁰²³ Halil İnalçık, “a.g.mad.”, s. 237.

¹⁰²⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, s. 1412, 1422.

Kanunî Sultan Süleyman dönemi ile ilgili ise 1552 yılında esir düşmüş Magister Cristobal de Villalon'ın efendisi Sinan Paşa'nın evinde gördüğü bir belgeye göre banliyölerindeki 10.000 hâne dışında İstanbul ve çevresinde 104.000 hâne bulunmaktadır. Schneider bu rakamı meşhur 5 katsayısına göre hesapladığında toplamda 550.000 gibi bir nüfusa ulaşır¹⁰²⁵.

İstanbul'un bir diğer sayımı 1577-78 tarihinde İstanbul kadısı Zekeriyya Efendi tarafından gerçekleştirilir. Buna göre İstanbul'da 3.973 Müslüman, 4585 Hristiyan, 2585 Yahudi mahallesi vardır. Zeki Arıkan üç farklı nüshasını neşrettiği sayıma dair mahalle olarak verilen kayıtların aslında avârız hâne olduğu tespitinde bulunmaktadır. Zira İstanbul'da 1922 yılında dahi mahalle sayısının 280'i geçmediğini belirtir. Bu bakımdan İstanbul'daki Müslüman ahalinin az bir kısmı bu vergi kapsamına girmiştir¹⁰²⁶. 1587-1589 arasında İstanbul'da bulunan ve Habsburg elçisi Bartolomäus Petz'in maiyetinde eczacı olan Lubenau, Türklerin yaptırdığı bir sayıma göre şehirde 20 yaş üzerinde 180.000 erkek bulunduğunu kaydeder¹⁰²⁷. 1590 tarihinde Sinan Paşa'ya hitaben yazılan bir fermânda Bağdad irsaliyesinin miktarının az bulunduğu yönündeki ikaz bağlamında İstanbul'da hâne sayısının 80.000 olduğu belirtilir. Bu da 4 veya 5 katsayısı alındığında 320-400.000 nüfusuna tekabül etmektedir ki buna 90.000 kişilik kapıkulu ve saray halkını da eklemek gerekir¹⁰²⁸.

Bu dönemde nüfusun arttığını düşündüren bir başka veri ise vakıf sayılarındaki hızlı artıştır. Fetih'ten sonraki ilk yetmiş yılda 1163 olan vakıf sayısı, sonraki yetmiş sekiz yılda (1521-1597) 2858'e yükselmiştir¹⁰²⁹. Stefanos Yerasimos'a göre buradan yine bir nüfus tahmini yapmak mümkündür. Ona göre XVI. yüzyılda her vakfa beş mülk düşmektedir. İstanbul suriçindeki toplam hâne sayısı 30.000, hâne halkını da 5 kabul ettiğinde nüfus 150.000 civarındadır¹⁰³⁰.

¹⁰²⁵ Alfons Maria Schneider, "XV. Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu", *Belleten*, c. XVI, sy. 61, (1952), s. 45.

¹⁰²⁶ Zeki Arıkan, "a.g.m.", s. 47-57.

¹⁰²⁷ Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, çev. Türkis Noyan, c. 1, İstanbul 2012, s. 181.

¹⁰²⁸ Mehmet Öz, "a.g.m.", s. 479.

¹⁰²⁹ Halil İnalcık, "a.g.m.", s. 225.

¹⁰³⁰ "Stefan Yerasimos:16. Yüzyıl İstanbul Nüfusunun Tekrar Değerlendirilmesi İçin Veriler", *Toplumsal Tarih*, sy. 14. (1995), s. 26-27.

2.1.2.3. XVII. ve XVIII. Yüzyıllar İçin İstanbul'un Nüfus Tahminleri ve Şehrin XIX. Yüzyıldaki Nüfusu

İstanbul'un nüfusuna dair geçen yüzyıllara ait bahsettiğimiz sayımlar bulunurken, XVII. ve XVIII. yüzyıllar için aynı verilere sahip değiliz. Bu dönemde seyyahların yapmış oldukları “olsa olsa” tahminlerinin ötesine geçebilmek oldukça zordur. Bu manada XVII. ve XVIII. yüzyıllar için yapılan “*Osmanlı demografisinde karanlık dönem*” tanımlaması oldukça yerindedir¹⁰³¹. Ancak yine de araştırmacılar devletin vergi mükelleflerini ve vergi potansiyelini tespit etmek için tutmuş olduğu kayıtların bulunduğu çeşitli defterlerden yola çıkarak demografik analizler yapmaya çalışmışlardır.

XVII. ve XVIII. yüzyıllar için yararlanabileceğimiz iki defter serisi karşımıza çıkmaktadır: Bunlar, kökleri klasik döneme inmekle beraber XIX. yüzyıl ortalarına kadar varlıklarını koruyan iki önemli vergiye ait sayımların bulunduğu *Avâriz* ve *Cizye Defterleridir*. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren merkezî hazinenin önemli gelir kaynakları haline gelen cizye ve avâriz vergilerinin kayıtlarının nüfus araştırmaları için kullanılması araştırmacılar arasında tartışmalara sebep olmuştur¹⁰³². Avâriz hânenin kaç gerçek hânedan oluştuğunun belirtilmediği durumlarda ya da cizyenin ne zaman nefer başına ya da hâne başına toplandığına ya da toplu alındığına dair şüpheler varken kesinlik arz eden bir nüfus tahmini yapmak mümkün değildir. Bu sayımlarda da evli-bekâr yetişkin erkek nüfus kaydedildiği için kalan kısım yani vergiden muaf olanlar hakkında net bilgilere ulaşamıyoruz. Ayrıca sayımların güvenilirliği konusu da oldukça önemlidir¹⁰³³. Cizye vergisinde tahrir uzun süre yenilenmediğinde ölüm, doğum, göç gibi değişiklikler de tespit edilememekte, bir köyü terk edenlerin cizyelerini kalanlar ödemek durumunda kalmaktaydı. İncılık, 1691’de yapılan cizye reformuyla herkesin kendi vergisinden sorumlu olduğunu ve yapılan ödemeleri belgelemek için mükelleflerin eline “kâğıt-varak” denen belge verilmesinin ve bütün rahiplerin de mükellef sayılmasının kararlaştırıldığını belirtir¹⁰³⁴. Ancak Özel, gerçekte böyle olmadığını, cizyenin ne bu tarihten önce her zaman “hâne” bazında toplandığını ne de bu tarihten sonra muafiyetler

¹⁰³¹ Cem Behar, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlılarda Bilgi ve İstatistik*, ed. H. İncılık, Ş. Pamuk, Ankara 2000, s. 67.

¹⁰³² Cizye 15 yaşından büyük bütün yetişkin erkeklerden şahıs başına alınması gereken yıllık bir vergi iken gerçekte zaman zaman hane başına ya da grup halinde (maktu) olarak toplandığı da olmuştur. Avarız ise XVI. yüzyılda Müslüman ve gayrimüslim tüm halktan hane başına alınan olağanüstü vergi iken sonradan yıllık toplanan düzenli vergiler haline gelmiştir. (Oktay Özel, “a.g.m.”, s. 35-36)

¹⁰³³ “a.g.m.”

¹⁰³⁴ Halil İncılık, “Cizye”, s. 46.

konusunda istikrarlı bir politikanın takip edildiğini ifade etmiştir. Güncelliğe dikkat edilmemesi durumunun avâriz vergisi için de geçerli olduğunu ilk bölümde görmüştük. Bu durumda bu defterlerden yola çıkılarak yapılan nüfus tahminlerine güvenemeyiz.

Bahsettiğimiz defterlerden biri de 1634 tarihli İstanbul’a ait bir avâriz defteridir. O tarihte İstanbul Kadısı Mahmud Efendi tarafından tanzim edilen deftere göre İstanbul kazasında 213 Hristiyan, 1255 Yahudi ve 1550 Müslüman avâriz hânesi bulunmaktadır¹⁰³⁵. Mantran ise XVII. yüzyılda İstanbul nüfusunda tahminen 250.000 ilâ 310.000 gayrimüslim olduğunu belirtir¹⁰³⁶.

XVIII. yüzyıl için ise Fransız seyyah Olivier’in İstanbul kapanına giren ekmeklik buğday miktarı üzerinden yaptığı nüfus tahmini söylenebilir. Ona göre İstanbul (Galata, Üsküdar, Eyüp ve Boğaziçi köyleri dâhil) nüfusu 500.000 kişidir¹⁰³⁷. İncalcık’a göre de İstanbul’daki fırın sayılarındaki artış nüfus artışı hakkında önemli bir göstergedir. Buna göre 1672’de; İstanbul’da 84, Galata’da 25, Üsküdar’da 14, Eyüp’te 11 iken 1768’de İstanbul’da 297, Galata’da 116, Üsküdar’da 65, Eyüp’te 28’dir¹⁰³⁸. K. Karpat’ın verdiği rakamlara göre 1794’te İstanbul’un tahmini nüfusu 426.000’dir¹⁰³⁹. M. Öz’e göre kentin besleyebileceği nüfus ve hektar başına düşen insan sayısı gibi kriterleri göz önüne alarak İstanbul (Galata, Üsküdar ve Eyüp dâhil) 500.000 civarından fazla bir nüfusu kaldıramaz ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen göçlerle bu istiap haddi zorlanmıştır¹⁰⁴⁰.

Şehrin göçmen nüfusuna dair verilen net rakamlar, sayımların gerçekleştiği XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıla aittir. XVIII. yüzyıl sonunda İstanbul’da bekâr nüfusu 17.000 civarında iken 1806 yılına ait bir belgeye göre 13.551 bekâr bulunmaktadır ve bunların 871’i memleketlerine geri gönderilmiştir¹⁰⁴¹. 10 Ekim-7 Kasım 1839’da (Şaban H.1255) bir aylık zman diliminde Anadolu ve Rumeli’den gelen “müslim” ve “reaya”nın ihtisab jurnaline göre Anadolu’dan 6.544, Rumeli’den 4.215 olmak üzere toplam 10.759 kişi İstanbul’a gelmişti¹⁰⁴². 8 Aralık 1840 -5 Ocak 1840 (Şevval 1255) tarihinde bir aylık süre

¹⁰³⁵ Münir Aktepe, “XVII. Asra Ait İstanbul Kazası Avarız Defteri”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, c. III, (1957), s. 109-139.

¹⁰³⁶ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, I, çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Ankara 1990, s. 45.

¹⁰³⁷ Antonie Olivier, *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, haz. Aloda Kaplan, İstanbul 2016, s. 41.

¹⁰³⁸ Halil İncalcık, “İstanbul”, s. 237.

¹⁰³⁹ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 214.

¹⁰⁴⁰ Mehmet Öz, “a.g.mad.”, s. 486.

¹⁰⁴¹ Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler-Osmanlı İstanbulu’nda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)*, İstanbul 2016, s. 103.

¹⁰⁴² Zeki Arıkan, “a.g.m.”, s. 470-471.

içerisinde ise Anadolu'dan 3.485 (2.580 Müslim, 905 gayrimüslim), Rumeli'den 2.247 (1.275 Müslim, 972 gayrimüslim) olmak üzere toplam 5.732 kişi İstanbul'a gelmişti¹⁰⁴³.

Osmanlı'da modern anlamda "ilk genel nüfus sayımı" II. Mahmud devrinde 1830-31 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Ancak bunun hemen öncesinde, 1829 yılında İstanbul'da bir sayım yapıldı. Vak'anüvis Lütfi Efendi'ye göre 1828-29 Osmanlı Rus Savaşı'nda başkent deniz yolları bakımından abluka altında olduğu sırada gerekli zahire gelemedi ve İstanbul ve Bilâd-ı Selase'de ekmek sıkıntısı ortaya çıktı. Dağıtımın kontrollü yapılması için ise nüfusun bilinmesi ihtiyacı doğdu. Yapılan sayıma göre İstanbul ile Bilâd-ı Selase'nin nüfusu 359.089'dur¹⁰⁴⁴. 1829 yılında gerçekleştirilen sayımda hâne reisleri "şehrî" ibaresiyle İstanbul doğumlu olanlar ya da "Bartınlı, Kastamonulu" gibi ibarelerle asıl memleketleri; oturduğu evin sahibi mi ya da kiracısı mı olduğu, hânedede yaşayan diğer kişiler de akrabalık dereceleri belirtilerek kaydedilmiştir. Bu sayım ferd ferd kaydetme metoduyla gerçekleştirilen ilk nüfus sayımıdır. Bu sayım sayesinde nüfusu bilinen Galata'da, Tophane'ye bağlı 8 mahalleye ait toplam 1156 kişi bulunmaktadır¹⁰⁴⁵. Lütfi Efendi o dönemden sonra 44 yıl zarfında İstanbul nüfusunun -abartılı bir ifadeyle- 4 misli arttığını, buna karşın şehirdeki bekâr takımından geleli 10 yıl olmayanların memleketlerine iade edildiklerini belirtir¹⁰⁴⁶. İstanbul'un nüfusuna dair son olarak söyleyebileceklerimiz; 1820-1840 sayımlarına göre İstanbul nüfusunun 600.000 olduğu ve 1880'lere kadar gayrimüslim sayısının Müslüman sayısından fazla olduğudur. 1857 yılında şehirde sayılan 238.234 erkekten 24.119'u bekârdır ve 1862'den itibaren de Kafkaslar ve Balkanlardan gelen göçlerle büyük bir nüfus patlaması yaşanmıştır¹⁰⁴⁷.

2.1.3. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'da Nüfus Hareketlerini ve Sosyal Düzeni Etkileyen Faktörler

2.1.3.1. Yangınlar

İstanbul'un demografisini etkileyen olaylardan biri de yangınlardır. Bu etkinin birkaç boyutu olduğu söylenebilir. Birincisi çok büyük yangınlar sırasında önemli can kayıpları yaşanıyordu. İkincisi yitirilen evler nedeniyle nüfus hareketlenerek yer

¹⁰⁴³ Aynı belgeye göre Şevval ayında İstanbul'dan Anadolu ve Rumeli'ye gidenlerin sayısı ise 5.322'dir. [BOA, İ.DH., nr. 5-231 (H.1255)]

¹⁰⁴⁴ Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, II, haz. Yücel Demirel-Tamer Erdoğan, İstanbul 1999, s. 361.

¹⁰⁴⁵ Sedat Bingöl, *1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası*, Eskişehir 2004.

¹⁰⁴⁶ Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi, II, s. 362.

¹⁰⁴⁷ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 62, 122, 141.

değiştirebiliyordu. Üçüncüsü ise yanan evlerin ve binaların ardından şehirde başlatılan imar faaliyetleri nedeniyle iş gücüne duyulan ihtiyaç artıyor, bu da çoğu zaman şehir dışından getirtilen göçmenlerle karşılanıyordu.

Tarih boyunca irili ufaklı çok sayıda yangına maruz kalan İstanbul'da, zaman içerisinde uğranılan tahribatın boyutu da artmıştır. Evlerin çoğunun ahşap olması bir yana, nüfusun artmasına paralel olarak şehirdeki yapı sıkışıklığı da artmıştı. Dolayısıyla dar sokaklara sık inşa edilen bu yapılarda başlayan küçük bir kıvılcımın büyük bir felakete dönüşmesi işten bile değildi.

Yangınların sosyal anlamda da etkileri büyük olmuştu. Örneğin Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgilere göre şehrin beşte birini harap eden 1633 büyük yangınından sonra sokaklarda kalan insanlar kahvehanelere toplanmıştı. Buralarda biriken halktan bir fitne doğacağından endişelenen IV. Murad da kahvehanelerin kapatılmasını emretmişti ¹⁰⁴⁸. 1660'da ise İstanbul halkı tarihinin en büyük yangınlarından birini yaşamıştı. Yangın üç gün sonunda güçlkle söndürülebilmiş, evsiz barksız kalan halk Atmeydanı, Yeni Camii ve Hasbahçe'ye doluşmuştu. Pek çok bina ve ev yanmış, 2700 veya 4000 kadar insan hayatını kaybetmişti¹⁰⁴⁹.

XVIII. yüzyıl için de yangının artık İstanbul halkı için kanıksanan bir olay haline geldiğini seyyahların eserlerinden anlayabiliyoruz. J. Dallaway İstanbul için “*yangınlar o kadar sıktır ki, onsuz birkaç ay geçmez*” demiştir¹⁰⁵⁰. Şemânizâde, şehirdeki yangınların verdiği hasarın eskiye nazaran artmasını, kalabalıklığın artmasına bağlar¹⁰⁵¹. İstanbul'da büyük yangınların çoğu Haliç bölgesinde çıkıyordu ve yangınların çıkmasının çeşitli nedenleri vardı¹⁰⁵². Ancak yıldırım düşmesi ve çıkan yangınların daha da büyümesine neden olan şehrin rüzgârlı havasını saymazsak bu olayın İstanbul'un korkulu rüyası haline gelmesinin asıl nedeni, yangına adeta davetiye çıkaran İstanbul ahalisiydi. Zira çıkan yangınlar genellikle beşerî kaynaklıydı. Ayrıca ahşap yapı malzemesinden bir türlü vazgeçilememesi, plansız yapılaşmayla evlerin sık, sokakların dar olması, dikkatsizlikler, kazalar ve kundaklamalar neticesinde çıkan yangınlar ve söndürme tekniklerinin yetersizliği bu olayın felakete dönüşmesine neden olan başlıca etkenlerdi. II. Mustafa 1696 yılında bu konuda alınacak tedbir için İstanbul kaymakamına artık ahşap

¹⁰⁴⁸ Mustafa Cezar, “Osmanlı Devrinde İstanbul'da Yangınlar ve Tabii Âfetler”, *Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, c. 1, İstanbul 1963, s. 335.

¹⁰⁴⁹ Kenan Yıldız, *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri*, Ankara 2017.

¹⁰⁵⁰ James Dallaway, *Constantinople-Ancient and Modern: With Excursions to the Shores and Islands*, London 1797, s. 73.

¹⁰⁵¹ Şemânizâde, II-A, s. 10.

¹⁰⁵² Mustafa Cezar, “a.g.m.”, s. 330.

değil Halep, Şam ve sair Anadolu'daki yapılar gibi kâşi¹⁰⁵³, kireç ve çamur ile bina olunması emretmişti. Ancak bu defa da ilerleyen yıllarda İstanbul'da kireç ve tuğlaya duyulan ihtiyaç arttı ve tedariki konusunda sıkıntı yaşanmaya başlandı¹⁰⁵⁴.

III. Ahmed tahta çıktığından itibaren de İstanbul'da irili ufaklı yangın felaketleri yaşanmaya devam etti ancak bunlardan en büyüğü 1718'de çıkan yangındı. Cibali kapısı dışında bir Yahudi evinden başlayan yangın, poyraz nedeniyle büyüyerek Unkapanı'na doğru ilerleyip surları aştı, kol kol ayrılıp genişledi. Alevlerin bir mahalleden birkaç mahalle aşırı sıçrayarak önüne geleni yutması halkı dehşete düşürmüştü. Yangın ancak 27 saat sonra söndürülebildi¹⁰⁵⁵. III. Ahmed, birkaç seneden beri çıkan yangınlarda tahrip olan cami ve mescitlerin tamiri ya da yeniden yapılması işine vakıfların gücü olmadığı için bu işi devlet erkânının üstlenmesini istedi. Bundan sonra yapıların durumları hakkında bir defter düzenlendi ve işe başlandı. Böylelikle pek çok cami ve mescid ihyâ edildi¹⁰⁵⁶. 1719'da Gedikpaşa'da çıkan büyük yangından sonra¹⁰⁵⁷ padişah, evlerin yapım tarzıyla ilgili yeni kararlar aldı. Bundan sonra binaların ahşap değil kârgir yapılmasını, saçakların tuğladan olmasını, saçaktan evlerine şehnişin çıkarmak isteyenlerin geçmişte olduğu gibi 18 parmak yapmalarını, daha fazlasına müsaade edilmemesini, iki evin şehnişinin birbiriyle aynı olmayıp birinin üst birinin alt tarafta olmasını emretti. Ayrıca İstanbul'da suriçinde ya da sur dışında yanan mahallerde ve başka yerlerde dükkân, bekâr odası veya han bina edenlere kârgir yapmalarının tenbih edilmesi, hanelerin 2 kattan fazla olmaması, neccar ve amele taifesinin bu emirlere dikkat etmesi konusunda uyarı yapıldı¹⁰⁵⁸. Yapım faaliyetlerinin denetimi ve bu hükümlerin muhatabı mimarbaşıydı.

Bu döneme kadar yangınların söndürülmesinden yeniçeriler sorumluydu. Elleri aldıkları baltalar ile yangının henüz ulaşmadığı binaları yıkarak yayılmasını engelliyorlardı¹⁰⁵⁹. Büyük yangınlarda söndürme gayretlerinin artması için padişah ve devlet erkânı da olay yerine gelerek moral veriyor, yeniçerilere para dağıtıyordu. Her mahallenin bekçisi elindeki ucu demirli bastonu kaldırımlara vurarak felaketi haber verir, “Yangın var!” diye bağırırdı. 1717'den beri bekçiler yangınları haber vermek için kuleden

¹⁰⁵³ Kâşi: Beyaz topraktan yapılıp pışirilen ve üzeri sırlanan cilâlı mâmûlâta verilen addır. (Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, II, s. 211.)

¹⁰⁵⁴ Ahmet Refik, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1988, s. 21, 31-36.

¹⁰⁵⁵ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1097.

¹⁰⁵⁶ *a.g.e.*, s. 1163.

¹⁰⁵⁷ *a.g.e.*, s. 1165-66.

¹⁰⁵⁸ Ahmet Refik, *a.g.e.*, s. 66-67.

¹⁰⁵⁹ Jean Thèvenot, *Thèvenot Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, çev. Ali Berkay, İstanbul 2009, s. 57.

şehri gözlerlerdi¹⁰⁶⁰. Biri Anadolu yakasında bir kulede, öteki Galata Kulesi'nde asılı duran iki muazzam davul İstanbul halkına yangını haber verirdi ve yeniçeriler henüz yanmamış evleri hızla yıkarlardı¹⁰⁶¹.

17 Temmuz 1721'de İstanbul'da Sultan Selim Camii havalisinde çıkan yangında bu defa yeni bir söndürme tekniği ile müdahale edildi. Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın da geldiği yangın mahalline söndürme işi için önceden olduğu gibi yıkım aletleriyle gelen yeniçeriler değil, tulumbaları ile seçilmiş 150 nefer gelmişti ve minare boyu su fişkırtmaya başlamışlardı. Yangın 2 saatte kontrol altına alındı¹⁰⁶². Yangınlara artık tulumbayla müdahale edilmesi hızlıca söndürülmelerinde etkili oluyordu. 1722'de Kasımpaşa'da, ardından Hasırcılar'da yangınlar çıkmış, çok fazla büyümeden tulumbalar ile söndürülmüşlerdi. Raşid Efendi, önceden yangına müdahalede kullanılan tek alet kancalar olup onunla etrafındaki ahşap binaların yangın sirayet etmeden yıkıp yeniden yapılmak zorunda kalındığı, bu yüzden pek çok insanın ya hayatını kaybettiği ya da eziyet çektiğini belirtir. Eğer ahşap binaya petrol ve yağ bulaşmış ise bu yıkım işinin sönmeye değil alevlerin daha da artmasına neden olduğunu çok defa tecrübe ettiklerini yazar. Ancak bundan sonra yangınlarda kullanılmaya başlanan tulumbanın gerçekten işe yaradığı görülmüştü. Bu nedenle bunu imal eden Gerçek Davud'a maaş bağlanarak tulumbacıbaşı tayin edildi ve emrine tulumbacılar verilerek Şehzadebaşı'nda Yeni Odalar civarında vaki Acemi Ocağı'nda iskân olundular¹⁰⁶³.

Bu dönemde arka arkaya çıkan yangınlar devlet erkânında nedenleri konusunda şüphe uyandırdı ve kundak olabileceği düşünölmeye başlandı. Raşid Efendi de bazı mahallere bırakılan kundaklar nedeniyle yangın çıktığını iddia eder. Örneğin Vezneciler fırını içinde bir mahalde kundak bırakılmış ve bir yangın çıkarılmıştı. Sorgulanan Vezneciler fırını hamurcusu Koska fırıncısı ile Vezneciler fırını arasındaki sorundan bahsederek olayı Vezneciler fırını yakması için kendisine 40 akçe ve kundak verdiklerini itiraf etti. Koska fırını ustası suçlu inkâr etse de her ikisi de cezalandırılmaktan kaçamadı¹⁰⁶⁴.

Dönemin kronikleri neredeyse her yıl irili ufaklı yangınlar meydana geldiğini kaydeder ancak 1729'a gelindiğinde İstanbul'un yaşadığı en büyük yangın felaketlerinden biri meydana geldi. İstanbul'un neredeyse sekizde biri yandı. Yangın

¹⁰⁶⁰ P. Ğ. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, terc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1956, s. 82.

¹⁰⁶¹ Antonie Olivier, *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, haz. Aloda Kaplan, İstanbul 2016, s. 181.

¹⁰⁶² *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1227.

¹⁰⁶³ *a.g.e.*, s. 1227, 1292.

¹⁰⁶⁴ *a.g.e.*, s. 1229.

Balat kapısında bir mescidin altındaki mahzenden çıkıp 24 saat devam etti. Sur dışında Eyüp tarafında Fener Kapısı'na, suriçinde Sultan Selim Camii, Edirnekapı ve Karagümrük'e ilerlemiş, çok zor söndürülmüştü¹⁰⁶⁵.

Bundan sonra 1730'lu ve 40'lı yıllarda da küçük çaplı yangınlar sık sık meydana gelmeye devam etti ancak alevler çok fazla büyümeden kontrol altına alınabiliyordu. Buradan hareketle tulumbanın ve tulumbacıların ne kadar etkili olduğunu anlayabiliyoruz. 1741'de Ayasofya civarında meydana gelen yangın ise cebecilerin olay yerine geç gelmeleri nedeniyle büyüdü. Tulumba ile yapılan müdahale neticesinde söndürülebilen yangında çok sayıda bina ve insan kaybedildi¹⁰⁶⁶. 1750'de Mercan'da çıkan yangının büyüyerek çarşıdaki pek çok han ve dükkânı harap etmesinin en önemli nedeni yeniçerilerin yağmaya girişmiş olmasıydı. Alevler kendi odalarını dahi yakmıştı¹⁰⁶⁷.

H. 1167 (1753-1754) yılına gelindiğinde tulumbarın yenilenmesi ihtiyacı doğdu. Mevcut tulumbar yangın mahalline yakın çeşmeler olduğunda işe yaradığından, eğer çeşmeler uzaksa taşıma su gelinceye kadar yangın büyüyordu. Bostancılar tulumbacı-başısı bu sıkıntıyı aşmak için yeni bir tulumba icat etti. Evlerin çoğunda kuyu olduğundan su yetmediğinde bu kuyulara tulumbanın hortumunu sarkıtıp yangını söndürebiliyorlardı. Bu yeni yöntemin işe yarar olduğu görüldü. Bu yıl çıkan çok sayıda küçük çaplı yangın büyümeden söndürülebildi¹⁰⁶⁸.

2.1.3.2. Depremler

İstanbul aynı zamanda deprem bölgesinde yer alan bir şehirdir ve depremlerin de yangınlarda olduğu gibi nüfus üzerinde önemli etkileri vardır. Bu afet, çok sayıda can kaybına neden olabileceği gibi insanların yer değiştirmelerine de neden olabiliyordu. Ayrıca yangınlarda olduğu gibi depremlerde de büyük yıkımlar gerçekleştiği için şehirdeki imar faaliyetleri dolayısıyla işçi ve usta ihtiyacının da artmasına neden oluyordu.

İstanbul'un tarihindeki en büyük deprem “*Küçük Kıyamet*” diye anılan 1509 depremiydi. İstanbul'un bu kadar büyük bir hasar almasından dolayı dönemin padişahı İkinci Bayezid 2 ay (29 Mart-1 Haziran 1510) sürecek yoğun bir imar faaliyeti

¹⁰⁶⁵ Mustafa Cezar, “a.g.m.”, s. 353.

¹⁰⁶⁶ *Subhî Tarihi*, s. 727-728.

¹⁰⁶⁷ *İzzî Tarihi*, s. 769-767.

¹⁰⁶⁸ *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 29.

başlatmıştı. Her evden bir kişi ve 22 akçe alınmış; Anadolu'dan 37 bin, Rumeli'den 29 bin amele toplanmıştı. Ayrıca 3 bin duvarcı ve dülger istihdam edilmişti. Yeniçeri ağasının idaresinde 11 bin asker kireç yakıp inşaata malzeme yetiştirmesi için görevlendirilmişti¹⁰⁶⁹.

XVIII. yüzyılda gerçekleşen ve şehirde küçük çaplı yıkımlara yol açan depremler arasında 1719 ve 1754 tarihindeki depremler sayılabilir. 1719'da merkez üssü İzmit olan ve 3 dakika süren deprem sonrasında birçok bina yıkıldı; İstanbul surları ve çok sayıda medrese, mescid, cami ve hamam zarar gördü¹⁰⁷⁰. 1754'te (merkez üssü İzmit) yaşanan depremde ise İstanbul'da eski taş binaların çoğu yıkıldı. 2 dakika süren depremde Küçük Ayasofya Camii, Şekerci Hanı, Vezir Hanı, Kara Han yıkıldı, Galata Kulesi çatladı ve Topkapı Sarayı ve Ayasofya hasar gördü. Ölü sayısı yaklaşık 800 kadardı¹⁰⁷¹. Depremden hemen sonra başlatılan geniş çaplı imar faaliyetlerinde yaklaşık 30.000 işçi görev aldı¹⁰⁷². Sonrasında yaşanan artçı sarsıntılar neticesinde ölenlerin sayısı 2.000'i buldu¹⁰⁷³.

1766'ya gelindiğinde ise İstanbul, tarihinin en büyük depremlerinden birini yaşadı. Merkez üssü Marmara Denizi olan ve 2 dakikadan kısa süren depremde, kâgir ve ahşap binalar ve dükkânların çoğu yıkıldı ya da hasar gördü. Çok sayıda insan hayatını kaybetti, kalanlar ise dehşete kapılmıştı. Ağustos ayına kadar zaman zaman artçı sarsıntılar olmaya devam etti. Halk tekrar binalara girmekten korktuğu için bir süre çadırlarda kaldı¹⁰⁷⁴. Depremden İstanbul'un abidevî yapıları da büyük hasar gördü. Fatih Camii'nin kubbesi, Semâniyye medresesi ve darüşşifası gibi yapılar çöktü. Mihrimah, Eyüp, Beyazıt ve Atik Ali Paşa, Molla Gürani camilerinin kiminin kubbesi çöktü kiminin minareleri yıkıldı¹⁰⁷⁵. Sultan Selim, Şehzade, Süleymaniye, Nuruosmaniye, Laleli, Valide ve Ayasofya camilerinin minare ve kubbeleri ve surlar hasar gördü; Çekmeceler, Bergos, Çorlu ve Karşıdınan'da da yıkımlar yaşandı¹⁰⁷⁶. Çarşıda Dua Meydanı, Yedikulelerin ikisi, Baruthane, Bedesten, Vezir Hanı, Şekerciler, Esir Pazarı, Tevekkülü Hanı, Baltacılar, Sarıkcılar ve Çukacılar Hanları yıkıldı. Edirnekapi'dan Silivrikapısı'na, Yedikule'den Topkapısı'na dek surlar, Enderun-ı Hümayûn'da kâgir mahaller yıkıldı,

¹⁰⁶⁹ Mustafa Cezar, "a.g.m.", s. 383.

¹⁰⁷⁰ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1164.

¹⁰⁷¹ Nicolas Ambraseys, Caroline Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler Bir Tarihsel İnceleme 1500-1800*, Ankara 2006, s. 126.

¹⁰⁷² a.g.e., s. 129-130.

¹⁰⁷³ a.g.e., s. 131-132.

¹⁰⁷⁴ *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 295-296.

¹⁰⁷⁵ *Hâkim Efendi Tarihi*, II, s. 1217.

¹⁰⁷⁶ *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 296. Yıkımlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Deniz Mazlum, *1766 İstanbul Depremi Belgeler Işığında Yapı Onarımları*, İstanbul 2011.

insanlar bir müddet çadırlarda yaşamak zorunda kaldı. Su yolları bozuldu. Hâkim Efendi'nin verdiği bilgiye göre ölü sayısı 4.000 ilâ 5.000 olduğu tahmin edilmekteydi¹⁰⁷⁷. İlerleyen günlerde yine yıkıma neden olan bir dizi daha artçı deprem meydana geldi¹⁰⁷⁸.

Depremden etkilenen yapılar için III. Mustafa derhal onarım faaliyetlerini başlattı. Fatih Camii yeniden inşa edildi ve onun için Hazine-i Hümayûndan para tahsis edildi¹⁰⁷⁹. Bu depremden sonra pek çok yapının keşif ve onarım sorumluluğunu başmimar üstlendi, şehremini, şikk-ı evvel defterdarı ve mimar halifeleri ile malzeme alımı ve harcamaları yöneten bina eminleri de önemli roller üstlendiler. Depremin neden olduğu maddî zararın 22.000 kese yani 11.000.000 kuruşu bulduğu tahmin edilmekteydi. Bu da depremin İstanbul'a vermiş olduğu hasarın büyüklüğünü gözler önüne sermektedir. Depremin hemen sonrasında sistemli ve yoğun bir şekilde başlanan onarım çalışmalarında 80.000 işçi görev aldı ve tüm İstanbul adeta bir şantiye görünümü aldı¹⁰⁸⁰.

2.1.3.3. Kara Ölüm: Veba

Tarihte, şehir nüfuslarında keskin düşüşlere ve insanların göç etmesine neden olan en önemli olaylardan biri de salgın hastalıklardır. Bunların başında da hiç kuşkusuz *kara ölüm* olarak adlandırılan veba geliyordu. XIV. asırda Avrupa'yı kasıp kavuran bu büyük felaket XVII. yüzyılda Batı Avrupa'dan, 1718'den itibaren de Kuzey ve Orta Avrupa'dan silinmesine rağmen Osmanlı'da XIX. yüzyıl ortalarına kadar görülmeye devam etti¹⁰⁸¹. Farklı şiddetlerde ancak sık sık görülen bu hastalık, önemli demografik değişimlere neden oluyordu. Yaşanan salgınlar şehrin ticarî hayatını, kırsalda ise çiftçinin üretimini ve vergi gücünü olumsuz etkilemekte, dolayısıyla bu durum hem zahire kıtlığına hem de devlet hazinesinin olumsuz etkilenmesine neden olmaktaydı. Salgın, insan kaybı nedeniyle vergi mükellefi sayısının azalmasına yol açarken kontrol dışı kitlesel göçlere neden olmasıyla da vergi ve üretim kaybı yaşıyordu. Yani devletin çok önem verdiği “*memleket nizamı*”, kamu düzeni, hastalık sırasında bozuyordu.

İstanbul özeline baktığımızda ise veba salgını sırasında şehre gelen yabancı gemi ve tüccar sayısında, ayrıca şehrin vergi mükelleflerinde de ölüm ve göç nedeniyle ciddi oranda azalma yaşanmaktaydı. Örneğin 1812'de veba salgını nedeniyle devlet hazinesi

¹⁰⁷⁷ Hâkim Efendi Tarihi, II, s. 1217.

¹⁰⁷⁸ Hâkim Efendi Tarihi, II, s. 1218.

¹⁰⁷⁹ Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr, s. 296; Hâkim Efendi Tarihi, II, s. 1220-1224; Şem'dânizâde, II-A, s. 85.

¹⁰⁸⁰ Deniz Mazlum, a.g.e., s. 40.

¹⁰⁸¹ Daniel Panzac, Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850), çev. Serap Yılmaz, İstanbul 2011, s. 1.

ciddi oranda etkilenmiş; İstanbul'u terk ederek çevre şehirlere kaçan Ermeni, Rum ve Yahudilerin cizyelerinin toplanması için yöre kadılarına emir gönderilmişti. O yıl salgın öyle şiddetliydi ki ölü sayısı günde 3 bine kadar ulaşmıştı¹⁰⁸².

Salgın ile kıtlık durumları birbirlerini tetikleme özelliğine sahiptiler. Hastalık nedeniyle yaşanan problemler geçim darlığına, kıtlığa neden olurken, var olan kıtlık durumu da salgının oluşmasına uygun bir ortam hazırlamaktaydı. Akka'da 1785 yılında *habis humma* nedeniyle nüfusun yarısının kırıldığını yazan Fransız konsolos, kıtlık ve sefaletin hastalığın hızını arttırdığını, salgının ilk kurbanlarının da fakirler olduğunu belirtir¹⁰⁸³. Kıtlık nedeniyle yetersiz beslenen insanların bağışıklık sistemleri zayıflamakta ve hastalıklara yakalanmaları daha da kolaylaşmaktaydı¹⁰⁸⁴.

İstanbul da tarih boyunca bu tür salgın hastalıklara karşı oldukça hassas olmuş, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir veba odağı haline gelmiş, şehirde neredeyse her yıl salgın görülür olmuştur. İstanbul imparatorluğun her yerinden veba alıyor ve her yöne bunu dağıtıyordu¹⁰⁸⁵. Veba, yolları takip ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun da sahip olduğu ticaret ve iletişim ağları düşünüldüğünde, İstanbul'un deniz ve kara ticaret yollarının kesiştiği yerde bulunan stratejik konumu onu bu hastalıklara açık hale getirmekteydi. Sonuç olarak İstanbul bir mıknatıs gibi veba salgınını kendisine çekiyordu¹⁰⁸⁶.

XVIII. yüzyıl boyunca da İstanbul vebadan kurtulamamış, çeşitli şiddetlerde olmak üzere sık sık salgınlarla karşı karşıya gelmişti. Mordach Mackenzie 1751 yılında İstanbul'dan yazdığı mektupta “*Yirmi yıl boyunca bu ülkede, burada (İstanbul) ve İzmir’de yaşadım; üç yıl dışında neredeyse tek bir yıl bile yoktu ki veba şu ya da bu ölçüde tehdit olmasın.*”¹⁰⁸⁷ sözleri ile hastalığın ne kadar sık yaşandığını ifade eder. XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda geniş alanlara yayılan veba salgınlarının yaşandığı yıllar; 1713, 1719, 1728-29, 1739-41, 1743, 1759-60, 1762-63, 1765, 1781, 1784-86,

¹⁰⁸² Mehmet Ali Beyhan, “1811- 1812 İstanbul Veba Salgını, Etkileri ve alınan Tedbirler” *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, c. 2, Konya 2008, s. 1033.

¹⁰⁸³ Daniel Panzac, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁰⁸⁴ Panzac araştırmasında böyle bir etkiyi İzmir için saptamış olsa da İstanbul'daki veba vakaları ile kıtlık arasında tam olarak bir ilişki kurulamayacağını belirtir. (Daniel Panzac, *a.g.e.*, s. 15); Yaron Ayalon, *Natural Disasters in the Ottoman Empire*, New York 2014, s. 64.

¹⁰⁸⁵ Nühket Varlık, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*, çev. Hazal Yalın, İstanbul 2017, s. 235.

¹⁰⁸⁶ Daniel Panzac, *a.g.e.*, s. 96; Nühket Varlık, *a.g.e.*, s. 234-236.

¹⁰⁸⁷ Nühket Varlık, *a.g.e.*, s. 358.

1791-92'ydi. İstanbul'u ağır bir şekilde etkilediği yıllar ise 1705 (ölüm oranı %12-16), 1726, (ölüm oranı %12-16), 1746, 1751, 1765, 1770, 1778'di (ölüm oranı %12-16)¹⁰⁸⁸.

İstanbul'da en şiddetli veba salgınlarından bir 1778 yılında yaşandı. Ocak ayının sonlarında ilk olarak Galata ve İstanbul'da görülen salgın, ilerleyen aylarda şiddetini arttırmıştı. Haziran ayında günde 400 kişinin öldüğü, Temmuz ayında da günde 1000 kişinin öldüğü tahmin ediliyordu. Yabancılar ayrıca bu durumun şehrin ekonomik faaliyetlerini de durma noktasına getirdiğini ve insanların şehirden kaçıp canını kurtarmaya çalıştıklarını gözlemliyorlardı. Kasım ayında salgın bittiğinde toplam nüfus kaybının şehir nüfusunun üçte biri olduğu tahminleri yapılmıştır¹⁰⁸⁹.

Konuyu daha iyi anlayabilmek için Osmanlıların vebaya bakış açıları üzerinde durmak gerekiyor. Onların da hastalığa karşı tutumları zaman içerisinde değişime uğramıştı. Ancak Batılı seyyahların neredeyse tamamı Türklerin kaderci tutumuna, vebadan korkup kaçmamalarına ve tedbirsizliklerine atıf yapmaktadırlar. Tournefort 1701'de İstanbul'dan yazdığı bir mektupta İstanbul için yangından sonra bir diğer önemli belanın veba olduğunu yazar. “ *Hastalığı önlemek ya da hastalıkla mücadele etmek için hiçbir önlem almadan her gün beş ya da altı yüz kişinin ölmesine seyirci kalırlar, ancak günde yaklaşık bin iki yüz kişi ölmeye başlayınca harekete geçerler. Vebalı hastaların eşyaları başka bir hastalıktan ya da aniden ölenlerinki kadar kolay satılır. Biz bu konuda iyice uyarılmıştık*” sözleriyle veba konusunda Osmanlıların ihmalkâr tutumlarını eleştirir¹⁰⁹⁰.

1790'lı yıllarda İstanbul'da bulunan Oliver'in Avrupalılar arasında bu hastalığa yakalandığından şüphelenilen biri olursa yakınlarının derhal onu bu bakımevine bıraktıklarını, Türklerin ise aksine vebaya yakalanan yakınlarına asla bakmaktan çekinmediklerini, ölümü ilahi takdir olarak karşıladıklarını, değiştiremeyeceklerini düşündüklerini anlatır. Onları ölümün değil hastalık anında yakınlarından uzak kalmanın korkuttuğunu belirtir. Veba sırasında doğru tedavi uygulanmadığını, halbuki hastaya ve elbiselerine dokunmaktan çekinilmesini, temas olduğu hâlde sirke veya alkolle dezenfekte edilmesi, hastanın odasının havalandırılması gibi tedbirler alınabileceğini anlatır. Yine onun yazdıklarına göre veba salgını çıktığında İstanbul'daki Avrupalılar

¹⁰⁸⁸ Daniel Panzac, *a.g.e.*, s. 102, 183.

¹⁰⁸⁹ *a.g.e.*, s. 21-22.

¹⁰⁹⁰ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, ktp. 2, ed. Stefanos Yerasimos, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2013, s. 15.

evlerine kapanıp sokağa çıkmıyor, hekimler ise bazı tedavi yöntemleri uyguluyorlardı. Eğer imparatorluğun dört bir yanından gelip yerleşenler olmasa veba salgınlarının halkı kırıp geçirmesi sebebiyle bu şehrin oldukça fazla nüfus kaybederek tenhalaşacağını söyler¹⁰⁹¹.

Konunun önde gelen araştırmacılarından biri olan N. Varlık, Erken Modern Dönem Avrupalı seyyahların, Türklerin veba karşısında pasif ve kadercî tutumlarına dair inşa ettikleri anlatıma yani veba hakkında cahil, bulaşma kavramından bihaber, önemine karşı kayıtsız ve sonuçlarına karşı ilgisiz olduklarına dair anlatımlarına karşı çıkmaktadır¹⁰⁹². Ona göre, Geç Ortaçağ'da Osmanlılarda, vebanın Allah'ın insanların üzerine saldırdığı bir hastalık ve bunu kaldırmaya da ancak onun kudretinin yeteceği algısı varken XVI. yüzyıldan itibaren vebayla ilgili bilgi birikimleri artmaya başladı ve hastalıktan kaçmanın doğru olduğunu düşünmeye yani geleneksel “kadercî” mantığın dışına çıkmaya başlamışlardı. Ayrıca devlet bu dönemden itibaren hastalık günlerinde şehrin temizliğinin tesis ve bir kamu sağlığı hizmetinin verilmesine kadar bir dizi önlem alıyordu. Günlük ölümler takip ediliyor, cesetler hızla ortadan kaldırılmaya çalışılıyordu. Varlık bu ilk çabaların yavaş yavaş şehirde belli bir temizlik ve hijyen ortamı sağlama girişimlerine dönüştüğü kanısındadır. Havanın kalitesinin arttırılması, içme suyunun sağlanması, su yollarının bakımı ve ahlakı bozan unsurların (fahişeler, bekârlar ve yasa dışı göçenler) şehirden temizlenmesi gibi birçok tedbir alınmaktadır¹⁰⁹³.

İstanbul'a gelen yabancılar Türklerin veba salgınlarına karşı tutumlarına eserlerinde yer verirken, Avrupa'nın aksine İstanbul'da karantina uygulamasının olmayışına dair şaşkınlıklarını da belirtmeden geçemezler. 1778'de İstanbul'a gelen Domenico Sestini, gemisi Galata limanına vardığında salgın olmasına rağmen çeşitli milletlerden tüccarların gemiyi nasıl istila ettiklerini, yolcuların da hastalığın bulaşmasından hiç korkmayarak nasıl gemiden inip geri döndüklerini görünce şaşkınlığını gizleyemez. O dönemde günde yaklaşık 70 kişi ölürken elçiler dâhil hiç kimsenin çekinmeden buluşmalar gerçekleştirdiklerinden bahseder. Bunu da Türklerin kadercî anlayışlarına bağlar. Oysa Macaristan yolculuğu sırasında uygulanan sağlık kurallarına göre salgın olan yerlerden gelen yolcular daha sınırı geçtikleri anda

¹⁰⁹¹ Antonie Olivier, *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, haz. Aloda Kaplan, İstanbul 2016, s. 185-194.

¹⁰⁹² Nühket Varlık, *a.g.e.*, s. 105-122.

¹⁰⁹³ *a.g.e.*, s. 262-356, 357.

karantinaya alınıp doktor muayenesinden geçiyor, sağlıklı olduklarını gösteren belgeyi alabilirlerse yollarına devam edebiliyorlardı¹⁰⁹⁴.

Antonie Oliver, Marmara'nın Prens Adaları'ndan bahsederken Türklerin vebaya karşı bu adaların stratejik konumundan neden yararlanmadıklarını sorgular: *“Eğer Türkler veba salgınından korunmak için Avrupalıların almakta oldukları tedbirlerin ne kadar basit ve kolay olduğunu bilselerdi, payitahtını bu hastalıktan koruma konusunda Adalar'ın bu mükemmel konumundan faydalanmayı akıl ederler ve Burgaz veya Kınalı adalardan birinde bir koruma merkezi inşa ederek doğrudan gelecek gemileri adanın önünde karantinaya alırdı.”*¹⁰⁹⁵

Y. Ayalon çalışmasında İstanbul'daki hükümetin, bu felaketlerin toplum düzenini bozacak ve etkilenen bölgelerden diğer bölgelere de sıçrayabilecek siyasî istikrarsızlığa yol açabileceğinin farkında olduğunu söyler. Yaşanan geçim sıkıntısının daha fazla kaosa yol açmaması ve ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesi için çözülmesi gerekiyordu. Zira insanların ölümü ya da yeni yerlere göçü, devletin yönetimini, vergi toplamasını ya da malların dağıtım ya da nakliyesi üzerindeki kontrolünü etkiliyordu.¹⁰⁹⁶ Yazar bu noktada Osmanlı'nın kaderci yaklaşımının etkisinden de söz etmekle birlikte karantina uygulaması ile gelecek zararın faydasından daha çok olduğunu, bu nedenle bunun uygulanmasının onlar için zorluğunu belirtir. Örneğin İstanbul ile Mısır'ın deniz yolu sayesinde hızlı ve ucuz bir ticaret imkânı bulduğuna, Anadolu'dan kesilen ağaçlara Mısır'ın, Mısır'dan gelen tahıla da İstanbul'un ihtiyacının önemine dikkat çeker. Böyle bir durumda uzun süre gerektiren karantina uygulamasının ekonomi ve İstanbul iâşesi açısından göze alınması çok zordur. Bu durumda örneğin XVI. yüzyılda yerel yöneticiler karantina kararı aldıklarında ve bu durum devletin önceliklerine engel olduğunda, bu kişiler engelleniyor hatta görevden dahi alınıyorlardı¹⁰⁹⁷. Ancak bir sorun yaşanmadığında yerel yöneticilerin bu kararı almasına izin veriliyordu. Örneğin Kıbrıs'ta 1765'te karantina önlemleri alınmıştı. Oysa henüz Osmanlı İmparatorluğu'nda kurumsal

¹⁰⁹⁴ Mária Petö, “Floransalı Bilgin ve Gezgin Domenico Sestini'nin Eserlerinde Tıp Tarihine Ait Veriler”, 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı (6 Eylül 2002), c. II, Ankara 2005, s. 1021-1022.

¹⁰⁹⁵ Antonie Olivier, a.g.e., s. 118.

¹⁰⁹⁶ Yaron Ayalon, a.g.e., s. 71.

¹⁰⁹⁷ Ayalon bu konuda, 1579'da Mısır'da, İskenderiye paşasının Mekke'den dönen hacıların, tüccarların ve diğer yolcuların İstanbul'a gitmek için ayrılmasına veba salgını nedeniyle izin vermemesi üzerine Osmanlı hükümetinin paşaya sert bir şekilde cevap vermesini örnek gösterir. (a.g.e., s. 84)

olarak Karantina İdaresi yoktur¹⁰⁹⁸. İstanbul'da karantina uygulaması ise ancak 19. yüzyılda başlatılabilmisti.

2.1.3.4. Su Taksimi

Şehrin su durumunun yangın, deprem ya da salgın hastalık gibi nüfus üzerinde birtakım etkileri bulunuyordu. Örneğin halkın refahı ve şikâyetlerinin azalması açısından suyun bolluğu ve erişiminin kolaylığı önemliydi. Bu konuda yaşanacak kıtlık şehrin kalabalıklığını gündeme getirebiliyor bu da göçün engellemesine dair fermânlara neden oluyordu. Diğer yandan şehirdeki suya erişimin kolay olmasının şehri göçmenler için bir cazibe merkezi yapacağı henüz Kanunî Sultan Süleyman döneminde dile getirilmisti. Padişahın emrine uymayarak su kanallarının tamirini engelleyen Sadrazam Semiz Ali Paşa padişaha; su getirmenin faziletli bir iş olduğunu ancak İstanbul'un her mahallesine bir çeşme yapılır ve şehre bol su ulaştırılırsa taşradan pek çok kişinin İstanbul'a akın edeceğini hatta Arap ve Acem memleketlerinden dahi insanların gelip şehre yerleşeceğini söyler. Bu yüzden şehirde et, ekmek vs. bulunmasının zorlaşacağını, fiyatların artacağını, çift-bozanlar nedeniyle tarlaların boş kalacağını anlatır¹⁰⁹⁹.

İstanbul, su kaynakları az olduğundan ve suriçi bölgesinde herhangi bir akarsu da bulunmadığı için su konusunda sıkıntı yaşayan bir şehirdi. Romalılar kenti ele geçirdiklerinde su problemini çözmek için suyolları, bendeler ve büyük sarnıçlar inşa etmişlerdi. I. Theodosius (379-395) Belgrad Ormanları'ndan su getirmek için Kırkçeşme su yolu ve kemerlerini yaptırmisti. Fatih Sultan Mehmed şehri fethettiğinde suyolları ve sarnıçlar harap durumda olduğu için şehrin su ihtiyacı sarnıçlarla karşılanmış, ancak akarsu durgun suya tercih edildiğinden Fatih, Halkalı su yolunu tamir ettirmisti¹¹⁰⁰.

XVIII. yüzyıl başlarında İstanbul'a su sağlayan 3 ana su isale sistemi bulunmaktaydı: Halkalı suları, Kırkçeşme suları ve Anadolu yakası için Üsküdar suları. Zaman içerisinde nüfusun artmasıyla birlikte bu tesislere su sağlayan kanallar, bendler ve kemerler onarılmış ya da yenileri ilave edilmiş, çeşmeler yapılmisti. Kasımpaşa, Galata, Beyoğlu, Fındıklı, Beşiktaş ve Ortaköy'de yerleşimin artması sonucu bu bölgelerin su ihtiyacının karşılanması için III. Ahmed döneminde bir teşebbüste bulunulsa da 1730

¹⁰⁹⁸ Nazım Beratlı, "Osmanlı'dan Günümüze Kıbrıs'ta Karantina Kurumu", *The Journal of International Social Research*, vol. 10, no. 52, (2017), s. 336.

¹⁰⁹⁹ *Tarih-i Selânikî*, I, s. 3-4.

¹¹⁰⁰ Hatice Aynur, Hakan T. Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul 1995, s. 47-48, 51.

isyanı nedeniyle sonuçsuz kalmış ve I. Mahmud döneminde yeni bendler, kemerler ilave edilerek tamamlanan Taksim suyu tesisi 1731’de devreye girmişti¹¹⁰¹.

Şehirdeki su ihtiyacını karşılamaya yönelik faaliyetler arasında elbette çok sayıda inşa edilen çeşmeleri de eklemek gerekir. Kaynaklar XVIII. yüzyılda bu mimarî öğenin yapımındaki inanılmaz artışa dikkat çekmektedirler. XVI. yüzyılda 75, XVII. yüzyılda 135 çeşme inşa edilmişken, 1703-1809 arasında 365’ten fazla çeşme inşa edilmişti¹¹⁰². İnciciyan XVIII. yüzyılda şehirdeki umumî çeşme sayısını 987 olarak verir¹¹⁰³.

Çeşmeler bir yandan fazla maliyet gerektirmeyen anıtsal yapılarırken bir yandan da toplum yararına olan önemli bir hayır işi olarak görülmektedirler. Bu yüzden XVIII. yüzyılda devlet erkânı ve çeşitli toplumsal statülerden kişiler de bu şehre yeni çeşmeler kazandırmaktan geri kalmadı. Özellikle çeşme baniliğinde önceki yüzyıllara oranla çok daha fazla sayıda merkezî bürokrasi üyelerinin yer alması dikkat çekiciydi¹¹⁰⁴. Kentin su yolları ihya edilirken aynı zamanda çeşmelerle de suyun şehir halkına ulaşımı sağlanıyordu. Örneğin I. Mahmud döneminde inşa edilen Taksim su yolu projesi çerçevesinde Beyoğlu’ndaki su deposu tamamlandığında, birkaç ay içerisinde Beyoğlu ve Galata tepelerinde ve kıyı boyunca en az otuz sekiz çeşme inşa edilmişti. Ancak Hamadeh, çeşme inşalarındaki artışın bu tarz bir altyapım onarımıyla çok fazla ilgisi olmadığı fikrini savunur. Örneğin herhangi bir iyileştirilmenin yapılmadığı 1703 ve 1710 yılları arasındaki dönemde suriçinde ve kıyıda en az 48 çeşme inşa edilmişti¹¹⁰⁵.

Bu yüzyıla ait bir başka değişiklik de meydan çeşmelerinin ortaya çıkışıydı. Bunlar hem kamusal hayatın canlandırıldığı mekânlar olmuş hem de Avrupa’daki örneklerine benzer şekilde kent içindeki önemli mekânları vurgulayan bir işlev kazanmıştı. Ayrıca mimarî tarzlarındaki yenilik yani Batı üslubuyla da dikkat çekmekteydiler¹¹⁰⁶. Üsküdar’da ve Topkapı Sarayının ana girişinde Bâb-ı Hümayûn önünde III. Ahmed tarafından yapılan abidevî meydan çeşmeleri bu yapıların en güzel örneklerindendir. İstanbul’un meydanlarını bu gösterişli çeşmelerle süsleme eğilimi I.

¹¹⁰¹ *İstanbul Külliyyatı XXXIII-Vakıf Su Defterleri ve Su Tahrirleri (1655-1807)*, proje yönt. Ahmet Kal’a, İstanbul 2003, s. XXIV; Kazım Çeçen, *İstanbul’un Osmanlı Dönemi Suyolları*, İstanbul 1999, s. 252.

¹¹⁰² Shrine Hamadeh, *Şehr-i Sefa-18. Yüzyılda İstanbul*, İstanbul 2010, s. 123.

¹¹⁰³ P. G. İnciciyan, *a.g.e.*, s. 19.

¹¹⁰⁴ XVI. ve XVII. yüzyılın ilk yarısında banilerin çoğu hükümdar ya da sadrazamlarken, XVIII. yüzyıl vakıf baniliğinde merkezî idarenin yüksek rütbeli üyeleri ilk sırada, hanedan üyeleri ikinci sırada, tüccar ve esnaf son sıradadır. (Shrine Hamadeh, *a.g.e.*, s. 127)

¹¹⁰⁵ *a.g.e.*, s. 125-128.

¹¹⁰⁶ Nuran Kara Pilehvarian, Nur Urfalıoğlu, Lütfi Yazıcıoğlu, *Osmanlı Başkenti İstanbul’da Çeşmeler*, İstanbul 2000, s. 66-67.

Mahmud ve daha sonraki padişahlar döneminde de devam etti¹¹⁰⁷. I. Mahmud döneminde İstanbul çeşmelerinin sayısında büyük bir artış yaşandı¹¹⁰⁸. Bu çeşmeler meydanları süslemek ya da halkın su ihtiyacını gidermekle kalmıyor, mevcut kamusal alanları canlandırmada da önemli bir rol üstleniyordu¹¹⁰⁹.

2.1.3.5. İaşe

XVIII. yüzyılda Avrupa'nın en büyük ve kalabalık şehirlerinden biri olan İstanbul'un iaşesi, devletin en önemli meselelerinden biriydi. Özellikle hububat ve et gibi temel ihtiyaç maddelerinin temini ve bunların dağıtımı konusunda herhangi bir aksaklık yaşanmaması, halkın sıkıntı çekmemesi için çalışılıyordu.

İstanbul nüfusunun iaşesi coğrafi şartlar gereği daha çok deniz ulaşımına bağlıydı¹¹¹⁰. İstanbul'un uygun konumu ve bir liman şehri olması, ticareti ve ulaşım imkânlarını olumlu etkilemekteydi. Bu durum şehirde nüfus birikmesine de neden olmaktaydı. Tüketimin hızla arttığı bir metropol hâline gelen İstanbul, konumu sayesinde ülkenin tüm bölgelerinden beslenebiliyordu¹¹¹¹. Ancak dışa bağımlı bir şehirde sürekli artan bir nüfusun olması halkın ihtiyaçlarının temin edilmesini de giderek zorlaştırmaktaydı.

Devlet, izlediği iaşe politikası çerçevesinde İstanbul'un temel gıda maddelerini sağladığı bölgeleri tespit etmişti. Buna göre İstanbul'a hububat Trakya, Rumeli'nin orta ve kuzey kesimlerinden, Eflak ve Boğdan'dan; et Doğu Rumeli, Trakya, Balkanlar ile Orta Anadolu'dan; yağ Kefe ve Karadeniz'den; pirinç, bakliyat, şeker ve baharat Mısır'dan; yaş meyve ve sebze çevre bölgelerden (özellikle Marmara ve Trakya) geliyordu. Ayrıca darlık zamanlarında hububat için Orta Anadolu, Batı Anadolu, Marmara bölgesi hatta Karadeniz sahilleri de ikinci derece iştira bölgeleri olarak devreye

¹¹⁰⁷ Semavi Eyice, "Çeşme", *TDVİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 277-287.

¹¹⁰⁸ Nuran Kara Pilehvarian, Nur Urfalıoğlu, Lütfi Yazıcıoğlu, *a.g.e.*, s. 67.

¹¹⁰⁹ Yazar İnciciyan'dan bir alıntıyla bu görüşünü desteklemektedir. İnciciyan 1746'da yeni çeşme bittiğinde etrafında oturup çağlayan sesi dinlediklerini ve bu yerin hızla bir yazlık eğlence yerine dönüştürüldüğünü belirtmiştir. (Shrine Hamadeh, *a.g.e.*, s. 156)

¹¹¹⁰ Halil İnalıcık, "İaşe", *Dünden Bugüne Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1997, c. 4, s. 116.

¹¹¹¹ XVII. yüzyılda İstanbul'un etrafında 26.000 tarla ve 1.060 çiftlik oluşturulmuş ve bu çiftliklerde çalışan *ter oğlanları* adıyla bir amele grubu meydana gelmişti. Ancak bunlar da yeterli gelmemektedir. [Mehmet Demirtaş, "XVIII Yüzyılda İstanbul'un Zahire İhtiyacının Temini (...)" *Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010)*, Ankara 2012, s. 56]; Tabakoğlu da İstanbul çevresindeki köylerdeki zirai üretimin İstanbul'daki darlıkların şiddetini azaltmış olabileceği kanısındadır. (Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İaşesi", *II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri (27-29 Mayıs 2014)*, İstanbul 2014, s. 114)

sokulmaktaydı¹¹¹². Süt, yoğurt, kaymak vb. gıdalar İstanbul'un etrafındaki Eyüp ve Üsküdar bölgesindeki, çoğunlukla askeriye ve ilmiye mensuplarının tasarrufunda olup kira ile işletilen çiftlik ve mandıralardan sağlanırdı¹¹¹³.

Devlet, İstanbul'un iaşesi konusunda sıkıntı yaşanmaması için hububat ticaretini teşvik etmekte ve tüm süreci kontrol etmekteydi. Tahıl bölgelerini tayin eder, satın alma işlemine izin verir, fiyat tespiti yapar, üretimden dağıtıma kadar her aşamaya müdahale ederdi¹¹¹⁴. Hububat ticareti özel sermaye sahipleri yoluyla ve devlet eliyle olmak üzere iki yolla sağlanmaktaydı. Bunlardan ilki daha çok uygulanan yöntem iken, devlet eliyle olan daha ziyade kıtlık zamanlarında gerçekleştiriliyordu. Özel sermaye sahipleri belirlenen bölgelerden hububatı kendi paralarıyla satın alır, kendi gemileriyle doğrudan İstanbul'a getirmeyi taahhüt eder ve bu hususta birbirlerine kefil olurlardı. Bunlardan bir kısmı ise kendilerine önceden verilen müsaadeye dayalı olarak münferit şekilde ticaret yapıyorlardı. Fiyatlar hububat sahipleri, gemi sahipleri huzurunda, merkezden gönderilen mübaşir, mahallî memurlar ve iskele kadıları tarafından tespit ediliyordu. Fiyat hem merkeze bildiriliyor hem de kazada tutulan sicil defterlerine işleniyordu. Satın alınıp İstanbul Unkapanı'na getirilen hububatın nakliye ücreti ve İstanbul kadısı ile kapan naibi tarafından tespit edilen tüccarın kârı da eklendikten sonra fırıncılara satılıyordu¹¹¹⁵.

Yapılan bir araştırmaya göre H. 1171 (M. 1758) yılında özel sermaye sahipleri tarafından İstanbul'a toplamda 6.510.000 *İstanbulî kile* arpa ve buğday getirilmişti. İstanbul'un günlük hububat ihtiyacı tamamen özel sermaye sahipleri tarafından karşılanırken kıtlık zamanlarında ise stok yapmak için devlet devreye girmektedir. Bu zamanda, devlet sermayesiyle peşin olarak satın alınan hububat, kiralanan gemilerle Unkapanı'na uğramadan doğrudan tersaneye çekiliyor, Tersane-i Âmile ambar eminine teslim ediliyordu. Yine H. 1171 (M. 1758) yılında devlet tarafından alınan hububat miktarı 560.000 *İstanbulî kileydi*. Bu durumda hem özel (%91,4) hem de devlet eliyle (%8,6) İstanbul'a getirilen hububat miktarı o yıl için toplamda 7.070.000 *İstanbulî kileydi*¹¹¹⁶. 1795-1800 arasında Zahirî Nezareti tarafından İstanbul fırınlarına dağıtılan

¹¹¹² Feridun M. Emecen, "XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İaşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkiyat", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, İstanbul 1989, s. 198-199; Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İaşesi", s. 103.

¹¹¹³ Halil İnalcık, "a.g.mad", s. 119.

¹¹¹⁴ Feridun M. Emecen, "a.g.m.", s. 200.

¹¹¹⁵ Lütfi Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", *İÜ İktisat Fakültesi Dergisi*, c. XI. sy. 1-4, (1952), s. 397-404.

¹¹¹⁶ Lütfi Güçer, "a.g.m.", s. 406-410.

zahire miktarı (buğday, arpa ve şair) toplamda 5.454.645 iken (arada dalgalanmalar da olmakla birlikte) 1829- 1835 yılında 7.657.450 kiledir¹¹¹⁷.

İstanbul'un iâşesi konusunda önemli olan bir diğer madde de koyun etiydi. Fetihden sonra et temini, istikrarlı ve düşük fiyatlı et arzı sağlamak için *celepkeşen sistemi* dâhilinde yürütülmüştü. Buna göre reyanın bir kısmını İstanbul kasaplarına satılmak üzere her yıl belirli bir miktarda koyunu sağlamakla yükümlü, buna karşılık diğer tüm olağanüstü vergilerden de muaf tutmuşlardı¹¹¹⁸. Hububatta olduğu gibi et temininde de devlet koyunların toplanmasından tüketiciye satışına kadar tüm süreci kontrol etmekteydi. Ayrıca münferit olarak şehre satmak için koyun getiren celepkeşten farklı celepler vardı ki celepkeş; daha ziyade kapıkulu ve tımarlı sipahi olan zengin ve tefeciler arasından seçilmiş kişilerdi¹¹¹⁹.

İstanbul'a gelen koyun fiyatlarında ve arzında dalgalanmalar yaşanması nedeniyle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda farklı uygulamalar ortaya çıktı. Koyun temin işi için devlet artık profesyonel koyun tüccarlarıyla anlaşarak ihtiyacı karşılamaya başladı. Kasabbaşıya bu iş için her yıl belli bir bütçe ayrılırdı. Yani XVI. yüzyılda eyaletlerde bulunan zengin bir grubun ek bir iş olarak gerçekleştirdiği koyun getirme vazifesini, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bu işle uğraşan nispeten küçük, zengin bir tüccar sınıfı devraldı¹¹²⁰.

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıla kadar hemen hemen tüm kasaplık koyun ihtiyacını Rumeli'den temin etmekteydi. Anadolu'dan canlı hayvan temini ise sadece buradan gelen koyun miktarında darlık yaşandığı zamanlarda gerçekleştiriliyordu. Özellikle Eflak ve Boğdan'ın İstanbul'un koyun ihtiyacının önemli bir bölümünü karşıladığı görülmektedir. XVIII. yüzyıldan itibaren ise şehir halkının talebinin artmasına bağlı olarak Anadolu'daki göçebelere daha fazla koyun temin edilmeye başlandı¹¹²¹. Anadolu'dan getirilen koyunlar Haydarpaşa'da, Rumeli'den getirilenler İstanbul civarındaki Karaahmetlü çiftliğinde satılırdı. Bunun dışındaki yerlerde toplanıp satılması, ayrıca salhaneler dışında koyun kesilmesi ya da köşebaşlarında ticaretinin yapılması yasaktı¹¹²².

¹¹¹⁷ Tefik Güran, "İstanbul'un İâşesinde Devletin Rolü (1793-1839)", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 44, sy. 1-4, (1988), s. 264, tablo. 4.

¹¹¹⁸ Ahmet Uzun, *İstanbul'un İâşesinde Devletin Rolü*, Ankara 2006, s. 7-8; Antony Greenwood, *Istanbul's Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşen System*, The University of Chicago, PhD. Thesis, Chicago Illinois 1988, s. 62-63.

¹¹¹⁹ Ahmet Uzun, *a.g.e.*, s. 9.

¹¹²⁰ *a.g.e.*, s. 9-12.

¹¹²¹ Mehmed Sait Türkhan, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un Et İâşesinin Temini Hassa Kasabbaşılık Kurumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 37-43; Antony Greenwood, *a.g.t.*, s. 19-27.

¹¹²² Ahmet Uzun, *a.g.e.*, s. 14.

İstanbul'a koyun getirilmesinde de hububatta olduğu gibi madrabazların, muhtekirlerin yolsuzluğu önlenmeye çalışılmıştır. Bunlar getirilen koyunların yolda önünü keserek İstanbul narhından daha yüksek bir bedel teklifiyle satın alıyor, sonra bunları gizlice İstanbul'da daha yüksek fiyatlara satıyorlardı¹¹²³.

İstanbul halkının yıllık koyun ihtiyacının, et tüketiminin miktarına dair kesin bir rakam olmamakla birlikte çok farklı tahminler söz konusudur. A. Greenwood'a göre nüfusun 400.000 olduğu düşünülürse toplam tüketim 1.600.000 baş koyun olacaktır¹¹²⁴. Nüfus arttıkça iâşe ihtiyacının arttığını yapılan araştırmalardaki rakamlar da ortaya koymaktadır. İstanbul'da kurbanlık olarak ayrılan yıllık koyun miktarı 1791 yılında 96.000, iken bu sayı 1818 yılında 147 bine yükselmiştir¹¹²⁵.

Aynı artışı örneğin Matbah-ı Âmire'de yani saray mutfağında da gözlemliyoruz. Bir araştırmaya göre XVI. yüzyılın ilk yarısında yıllık 20.000 civarında koyun/kuzu tüketiminin yapıldığı sarayda bu sayı XVII. yüzyılın ilk yarısında 100.000'e ulaşmıştır. Ayrıca XVII. yüzyıl başlarında saray mutfağının bir yıllık gideri 17, H. 1019-1020 (M. 1610-1611) yıllarında 21, H. 1024-1025'te (M. 1615-1616) 32 milyona, XVII. yüzyılın ikinci yarısında 46 milyona ulaşmıştır¹¹²⁶. XV. yüzyılın ikinci yarısında 100 civarında olan mutfak personeli sayısı XVII. yüzyıl ortasında 1300'e çıkmıştır¹¹²⁷. Aynı şekilde asker artışı da elbette tüketimi, şehrin iâşesini etkiliyordu. 1585'te, İstanbul'da yeniçerilerin toplam sayısının 20.000 olduğu dönemde, yeniçeri kasapları 51.000 koyun satın alıyordular. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise yeniçeri kasaplarına verilen koyun sayısı 70.000 ilâ 100.000 arasında değişiyordu¹¹²⁸.

2.2. İstanbul'a Göç ve Göçü Engelleme Çabaları

2.2.1. XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'a Göç ve Alınan Tedbirler

İstanbul'a göçü engelleme çabaları henüz XVI. yüzyılda başlamıştı. Kanunî Sultan Süleyman devri eyalet kanunnâmelerinde timar, zeamet ve haslarda kayıtlı Müslüman ve gayrimüslimlerin topraklarını bırakıp başka yerlere neden göç ettikleri

¹¹²³ *a.g.e.*, s. 16.

¹¹²⁴ Antony Greenwood, *a.g.t.*, s. 16.

¹¹²⁵ Mehmed Said Türkhan, *a.g.t.*, s. 31-32.

¹¹²⁶ Arif Bilgin, "Matbah-ı Amire", *TDVİA*, c. 28, Ankara 2003, s. 115-119.

¹¹²⁷ Arif Bilgin, *Osmanlı Sarayının İâşesi (1489-1650)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 284.

¹¹²⁸ Antony Greenwood, *a.g.t.*, s. 15.

sorgulanıyor, reayanın ahvaline bakılmadığından nice köy ve yerlerin boşaldığı, harap olduğu bildirilerek “*Madem ki zulm görmüyorlar, neden evlerini yurtlarını terk ediyorlar*” diye soruluyordu. Bu nedenle dağılan reayanın şikâyetlerinin ne olduğu, zulüm ise kimden zulüm gördükleri, ne için rencide edildikleri, ne zaman göç ettikleri ve kimin reayası oldukları gibi soruların araştırılması, 10 yılı geçmeyenlerin de topraklarına geri getirilmesi emredilmişti¹¹²⁹.

29 Ekim 1550 tarihli Avâriz hâne kanunnâmesinde bazı kişilerin İstanbul’a gelip kira odalarında kalırken avâriz vermemeleri konu ediliyordu. Bunların araştırılması, eğer öyleyse durumlarına göre onların da avârizlerini ödemeleri ve onlar için müstakil defter tutulması emrediliyordu. Önceden avâriz hâne olan bir yeri satın alıp sonra kira evleri ve odaları haline getirenler vardı. Bunların içinde oturanların da “avâriz hâne değil” diyerek avâriz ödemedikleri haber alınmıştı. Bu konunun da teftiş edilmesi, eğer öyleyse yine müstakil defter tutulup her birinin durumlarına göre avâriz ödemeleri emredildi¹¹³⁰.

İstanbul’a göçün istenmediği ve engellenmeye çalışıldığı Kanunî Sultan Süleyman ve veziriazamı Semiz Ali Paşa arasındaki bir diyaloga da yansımıştı. 1565’te İstanbul’da yaşanan büyük sel felaketi nedeniyle su kanallarının kullanılmaz hale gelmesi ve su kemerlerinin yıkılması, şehirde büyük bir su sıkıntısı yaşanmasına yol açmıştı. Kanunî Sultan Süleyman bu kemerin tamir edilip Kağıthane suyunun şehre getirilmesini emrettiğinde veziriazam bu karara karşı çıkmış hatta projeyi engellemeye çalışmıştı. Padişah projeye ilgili bir soru sorduğunda paşa, su getirmenin faziletli bir iş olduğunu ancak İstanbul’un her mahallesine bir çeşme yapılır ve şehre bol su ulaştırılırsa taşradan pek çok kişinin İstanbul’a akın edeceğini hatta Arap ve Acem memleketlerinden dahi insanların gelip şehre yerleşeceğini ve bu yüzden şehirde et, ekmek vs. bulunmasının zorlaşacağını, fiyatların artacağını çift-bozanlar nedeniyle tarlaların boş kalacağını söyledi¹¹³¹.

1567’de İstanbul’a Anadolu ve Rumeli’den toprağını terk edip gelenlerin yerlerini boş bırakarak hem sipahilerine hem mîrî hazineye zarar ettirmelerinden hem de İstanbul halkının geçimini zorlaştırmalarından dolayı önlem alındı. Alınan karara göre her mahallede 5 yıl içinde gelip ev-bina yapıp oturanların kaç kişi olduğu, kaç mülk ve vakıf binası olduğu bilinmesi gerektiğinden ve kıyı boyunca padişahın izni olmadan ev ya da herhangi bir bina dikmelerine müsaade edilmeyeceğinden bahsediliyordu. Bir çavuş

¹¹²⁹ *Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri*, ktp. 6, s. 318.

¹¹³⁰ *a.g.e.*, s. 388.

¹¹³¹ *Tarih-i Selânikî*, I, s. 3-4.

mübaşir tayin edilerek deniz kenarındaki mahallerde Fener'e kadar olan Kasımpaşa'daki mahallelerin yoklanıp her mahalde ne kadar ev ne kadar vakıf, ne kadar mülk binası olduğunu ve sakin olanların nereden geldiklerini defter etmeleri istendi. Anadolu ve Rumeli'den ya da başka bir yerden her kim gelip 5 yıldan beri kalıyorsa bunların nereden ve ne zaman geldiklerinin kaydedilmesi emredildi. Her mahallenin imamına, müezzin ve kethüdalarına bu gibi yahılara hariçten gelip yerleşenleri, kefilsizleri teftiş edip ehl-i fesadı ve fahişeleri hapsedmeleri, bunlar arasında geleli 5 yıl olmayanların geri gönderilmelerinin tenbih edilmesi emredildi¹¹³².

1579'da İstanbul'da türeyen hırsızların, evlere taş atıp mahalle ve mescitlere kâğıtlar bırakanların insanları korkuttuğu haber alınmıştı. Buna karşın her mahallede, sokak başlarında mahalle kapıları yapılması ve bu kapıların, şehrin kapılarına çıkan ana yollar ile mahalle içlerine giden sokaklarda, mahalle sakinlerince acele inşası emredildi. Bir yıl sonra İstanbul'da bir gece ehl-i fesadın ev basıp adam öldürmeleri nedeniyle İstanbul halkının tamamının birbirine kefil olması ve içlerinde hariçten 5 yıl içinde İstanbul'a göç eden, çift-bozan vs. varsa geri gönderilmeleri emredildi¹¹³³.

XVI. yüzyılda alınan tedbirlerden bazılarını dönemin *Mühimme Defterleri*nden takip etmek mümkündür. Bunlardan bazıları; nice zamandır yerlerini terk edip İstanbul'a ehl-i fesadın girişlerine engel olmak için iskelelerde, Kumkapı, Çatladıkapı, Ahurkapı gibi kapılarda kadim kurallara uygun olarak gelip geçen gemilerin yoklanarak kefilsizlerin geçirilmemesi,¹¹³⁴ levendlerin İstanbul civarında da birtakım asayiş sorunlarına yol açmaları, eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmalarından dolayı halkın yanlarında kefilsiz ırgat çalıştırmamaları,¹¹³⁵ Kocaeli tarafına geçip yol kesen, haramilik yapan Arnavud vs. ırgat ve levendlerin yakalanmaları,¹¹³⁶ *gurbet taifesi* adıyla anılan çingenelerin sokaklarda yaşlı ve sakat olmadıkları halde dilencilik yaptırılmaması, bulaşıcı hastalık taşıyanların şehir dışına çıkarılması,¹¹³⁷ hamamlarda *natır* olarak işe alınan bazı ırgatların hırsızlık yapmaları nedeniyle kefilsiz natır istihdam etmemeleri şeklindeydi¹¹³⁸.

¹¹³² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 7, h. 130; A. Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, İstanbul 1935, s. 140.

¹¹³³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 36, h. 795; *a.g.e.*, s. 144-146.

¹¹³⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 7, h. 513 (H.975)

¹¹³⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 7, h. 2309, 2212 (H.976)

¹¹³⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 7, h. 2557 (H.976)

¹¹³⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 7, h. 1706 (H.976)

¹¹³⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 39, h. 151 (H.977)

XVI. yüzyılda İstanbul'un yoğun göç aldığı rakamlara da yansiyordu. Bu dönemde Osmanlı şehirlerinin nüfusunda %80'lere varan bir artış görülürken İstanbul'daki artış bu genel artışın 2 katıydı¹¹³⁹. Köylü göçmenler genellikle Kasımpaşa, Eyüp gibi civar semtlere yerleşiyor ya da bekâr hanlarında kalıyorlardı. Bu durumda göçün daha o dönemde bir sıkışıklık yarattığı ve olumsuz etkilerini göstermeye başladığı anlaşıyor. Gelibolulu Mustafa Âli, göçmenlerin özellikle başkentte oturan halkın temel ihtiyaç maddeleri temininde sıkıntıya düşmelerine neden olduklarını belirtir¹¹⁴⁰. Bu dönemde de vergiden kurtulmak, iş bulmak, tekâlif-i şakka vd. baskılardan kurtulmak gibi var olan göç sebepleri, XVIII. yüzyılda saydığımız nedenlerden farklı değildi¹¹⁴¹. Yüzyılın sonlarına doğru ve XVII. yüzyılda bu sebeplere bir de isyanlar, eşkıyalıklar eklenecekti¹¹⁴².

XVII. yüzyılda Kocaeli'ye bağ ve bahçelerde ırgat olarak çalışmak için gelen Arnavudların sayısı o kadar fazlaydı ki her yıl bini aşkın bir sayıdan bahsedilmektedir. Bunların çevreye rahatsızlık vermemeleri, huzursuzluk çıkarmamaları için yerliden kefilleri olmasına dikkat edilmeye çalışılmıştı¹¹⁴³. 1690'da sefer vakti geldiğinde İstanbul kaymakamına ve Gelibolu muhafızına, Rumeli tebaasından olup Anadolu'ya geçmek isteyenlerin yoklanıp ellerinde emr-i şerif olmayanların geçişine izin verilmemesi emredilmişti¹¹⁴⁴.

XVII. yüzyılda, Celâlilerin isyanları sırasında Anadolu'da birçok insan *celâ-yı vatan* etmiş, daha güvenli buldukları yerlere özellikle de kırsal bölgelere göre daha korunaklı olan şehirlere göç etmişlerdi. Kaçan bu insanların geldikleri yerlerin başında da İstanbul geliyordu. İsyandar sırasında perişan olan halkın ekseri İstanbul'a göç ediyordu. Kâtip Çelebi "*Celaliler zuhuru ile reayaya zaaf gelip terk-i diyar ve karyelerden şehre firar ettiler, hâlâ İstanbul etrafı bile doludur*" demektedir¹¹⁴⁵.

Anadolu'nun üçte ikisinin yer değiştirdiği Büyük Kaçgun döneminde (1603-1609), elebaşlarını yakalayarak isyanları sonlandıran Kuyucu Murad Paşa, İstanbul'a döndükten sonra bu defa İstanbul'a gelen göçmen sorununu halletmek için harekete geçmişti. Paşa, I. Ahmed'den aldığı fermân gereği Anadolu'dan İstanbul'a gelen her kim olursa olsun tamamına 3 ay süre tanımış, bu süre zarfında İstanbul'u terk etmelerini

¹¹³⁹ Halil İnalcık, "İstanbul", s. 234.

¹¹⁴⁰ *Nushatü's-Selâtin Siyaset Sanatı*, s. 111.

¹¹⁴¹ Halil İnalcık, "a.g.mad.", s. 234.

¹¹⁴² Sabri Ülgener, *Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Muvazenesizlik Meselesi*, İstanbul 2006, s. 76.

¹¹⁴³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 92, h. 67 (H.1067)

¹¹⁴⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 100, h. 41 (H.1101)

¹¹⁴⁵ *Düstûrü'l-amel li İslâhi'l-halel*, s. 113.

emretmişti. Nereye gidecekleri konusunda ise onları serbest bırakmıştı. Bu dönemde yaşananları, olayların canlı bir tanığı olan Ermeni Cemaati lideri Kemahlı Rahip Grigor'dan öğreniyoruz. Ona göre görevliler bir nevi cadı avı başlatmıştı, yabancıları İstanbul'dan sürüyorlardı. Göçmenlerinse kimisi rüşvet vererek, kimisi nüfuzlu ailelerin yanına sığınarak, kimisi de Sultan Ahmed Camii inşaatında çalıştığını bahane ederek kalmanın yollarını arıyorlardı¹¹⁴⁶.

O dönemde emre zoraki uyan bir grup Ermeni göçmen, rahibin önderliğinde Üsküdar'a geçti ve orada 7 gün bekledi. Bu sırada İran seferine çıkmaya hazırlanan Kuyucu Murad Paşa ile karşılaştılar. Cemaatin ileri gelenleri bu fırsatı değerlendirerek paşa ile görüştü ve vilayetlerine döndüklerinde her türlü vergiden 3 yıl muaf tutulmalarını, başkalarının ellerine geçen mallarının kendilerine iade edilmelerini talep ettiler. Paşa da isteklerini kabul etti. Aralarında Türklerin de bulunduğu kabile Celâli korkusuyla birlikte Kemah'a kadar ulaştı ve yol boyunca herkes kendi memleketine ya da istediği yere gitmek üzere kfileden ayrıldı¹¹⁴⁷.

Kemahlı rahibin verdiği en ilginç bilgi bu olaydan yıllar sonra Revan Seferi (1635) için İran'a doğru giden IV. Murad'ın Sivas'a vardığında Sivaslılar ile olan diyalogudur. Buradaki Türk ve Ermeniler kendisine müracaat ederek "*Nüfusumuz az, memleketimiz de harap olduğu hâlde, vergi taleplerinin arkası kesilmiyor. Memleketimiz halkının çoğu İstanbul ve dolaylarına gidip orada yerleşmiştir, az sayıda kalmış olan bizler ise vergi taleplerine dayanamıyoruz. Ya onların kendi yerlerine dönmelerine veya bizim de onların yanlarına gitmemize emir buyurun*" demişlerdi. Padişah da yüz ve elli (!) seneden beri Anadolu'dan İstanbul'a gelenlerin savaş bitene kadar yerlerine dönmüş olmalarını emretti.

Padişahın emri, İstanbul'daki Anadolu ve Rumeli kökenli tüm göçmenleri korkutmuştu. İnsanlar aldıkları mülkleri, evleri yok pahasına satıp elden çıkarmaya başladılar. Fermâna göre 20 gün içerisinde dönmeyenler ölümle cezalandırılacaktı. İstanbul'da yerli kadınlar ile evlenip yeni bir hayat kuranları ise gitmek istemeyen kadınlar boşuyor, çocuklar öksüz kalıyordu. Bu hallerine acıyan valide sultan ve sadrazam padişaha bir arz göndererek acizlerin korunmasını rica ettiler. Padişah da 40 yıl içerisinde buraya gelmiş, burada doğmuş, yetim ve dul, ihtiyar ve sakat olanların tespit edilerek muaf tutulmasına karar verdi. Ancak bu emir takibatın gevşemesine, birtakım

¹¹⁴⁶ Hrand D. Andreasyan, "Celâlilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 45-46.

¹¹⁴⁷ "a.g.m.", s. 47-49.

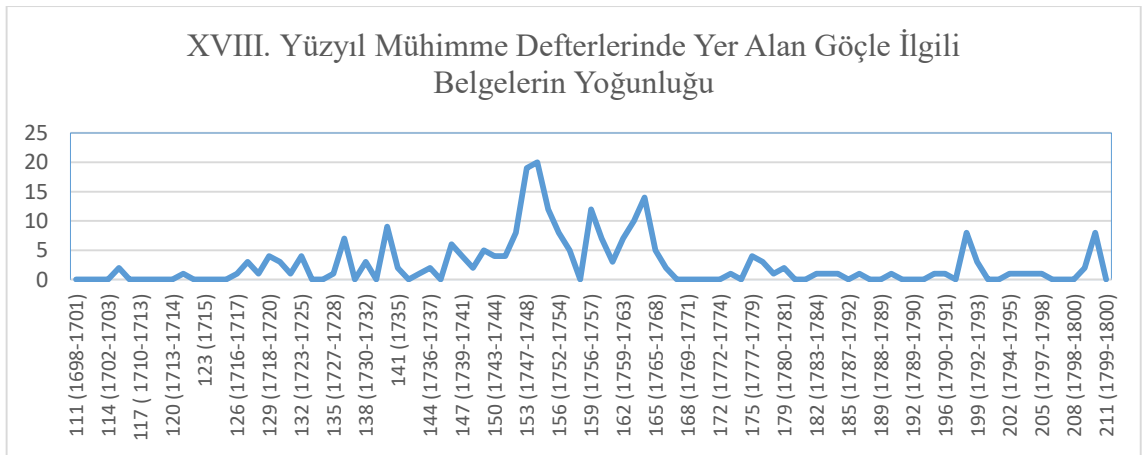
suistimallere neden oldu. Uygulama 7 ay sürüncemede bırakıldıktan sonra tamamen durduruldu. Fermân gereği göçmenlerin bir kısmı geri gönderildi, ancak bir kısmı kalmayı başardı. Gidenlerin de bir kısmı İzmit, Yalova, İzmit gibi çevre şehirlere yerleştiler. Yazarın verdiği bilgilere göre bu emir Edirneliler için de uygulanmış hatta bostancıbaşlarının marifetinden dolayı çok daha sert bir tavra maruz kalmışlardı. Tekirdağ'dakilerin ise ziraat yaptıkları için sonbahara kadar kalmalarına müsaade edilmişti. Bir süre sonra bunlar da unutulunca yerlerinde kalmış oldular. Böylelikle İstanbul'dan göçmenlerin çıkarılmasına dair başlanan bu girişim de yarım kaldı¹¹⁴⁸.

İnalcık, Celâli İsyanları sırasında (1596-1610) şehre gelen binlerce göçmenden çoğunun geri gönderildiğini iddia eder. Ancak softaların çıkardıkları olaylar nedeniyle Anadolu'da 1617'de birkaç medrese dışında çoğunun kapatılmasıyla İstanbul'a yeni bir göç dalgası oluştu. Bu sırada gelen softaların sayısı 5 bin ilâ 8 bindi¹¹⁴⁹.

XVII. yüzyılda reayayı göçe zorlayan bir diğer mesele, yüzyılın başından itibaren düzenli hâle gelen *avârız* vergileriydi. Devletin ihtiyacına göre tahsil edilen bu vergi reaya için vergilerin en ağır haline gelmiş ve bundan kurtulmak için toprağını terk eder olmuşlardı. Üstelik gidenlerin vergi hisseleri kalanlara yüklendiğinden sorun giderek daha da kronik bir hale gelmişti¹¹⁵⁰.

2.2.2. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'a Göç

2.2.2.1. Göçle Mücadelede Yaşanan Gelişmeler ve İzlenen Politikalar

¹¹⁴⁸ “a.g.m.”, s. 49-53.

¹¹⁴⁹ Halil İnalcık, “a.g.mad.”, s. 234.

¹¹⁵⁰ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 47-48.

a) XVIII. Yüzyılın Başında Göçü Tetikleyen Bazı Adımlar ve Alınan Tedbirler

XVII. yüzyılın başındaki eşkıya korkusu daha sonra yerini vergi korkusuna bıraktı. Uzayan seferler nedeniyle nakde ihtiyacı olan devlet, bu masrafları halktan karşılamaya yönelmişti. İlk defa 1688 yılında alınan *imdâd-ı seferiyye*, 1711 Prut Savaşı'ndan itibaren, savaş zamanlarında tahsil edilen olağan bir vergiye dönüştü¹¹⁵¹. Bu süreçte reayanın yaşadığı sıkıntılara engel olunabilmesi için adaletnâmeler gönderilerek halkın zulümden korunması, kanuna aykırı şekilde kendilerinden herhangi bir şey talep edilmemesi ve refahlarının sağlanması emredilse de bu fermânlar etkili olmuyordu¹¹⁵².

1714'te Venedik'le başlayan savaş sırasında Hazine'nin gelirlerinin arttırılması ve masrafların karşılanabilmesi için tepki toplayacak bazı tasarruf tedbirleri alındı. 1715'te usulsüz ödenen ulufelerin tespiti için bir yoklama yapılarak maaşlarda tensikata gidildi ve Hazine'nin gelirleri arttırıldı¹¹⁵³. Bu dönemde yapılan önemli değişikliklerden biri ise zararları görülen malikâne sisteminin kaldırılma girişimiydi. Malikânecilerin çoğu İstanbul'da bulunup, kendileri fiilen bu vergi tahsili işini yapmayıp ikinci ve üçüncü elden mültezimlere devretmeye başlayınca bir rant mekanizmasına dönüşmüştü¹¹⁵⁴. 1716'da uygulama tamamen kaldırıldı. Ancak bu karar sürdürülemedi ve 1717'de malikâne sistemi geri getirildi¹¹⁵⁵.

1714-1718 Venedik ve Avusturya ile yapılan savaşların diğer bir etkisi de Anadolu'da türeyen eşkıyaydı. Sefer sırasında ordudan firar edenler ve sefer dönüşü işsiz kalan levendlerin eşkıyalıkları engellenmeye çalışılıyordu. Dönemin görgü tanığı Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'ya göre Anadolu “eşkıya yatağı” haline gelmişti¹¹⁵⁶. Eşkıyanın bulundukları yerde katledilmeleri hakkında fetva alınarak mücadele edilse de istenen sonuç alınamadı. Nihayet 1719'da ahalinin huzur bulması için, Fazıl Mustafa Paşa ve Elmas Mehmed Paşa zamanında kurulan ve sekban ile gönüllüleri kaydeden *serçeşmelik* makamının¹¹⁵⁷ ve sekban adının kaldırılması, bunun yerine divanegan,

¹¹⁵¹ Kamil Çolak, “İnebahtı Muhafızlarının 1797 Tarihli İmdad-ı Hazariyye Gelirleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 20, (2009), s. 47-52.

¹¹⁵² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 119, s. 381 (H.1125); Çnk. ŞS., nr. 6, s. 143 (M.1713); Bolu Şer'iyye Sicili (Bl. ŞS.), nr. 841, s. 55b.

¹¹⁵³ Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul 1958, s. 5-6.

¹¹⁵⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, s. 338-341; Mehmet Genç, “İltizam”, s. 154-155.

¹¹⁵⁵ Mehmet Genç, “Malikane”, s. 516-518.

¹¹⁵⁶ Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, çev. Zülal Kılıç, İstanbul 2007, s. 318.

¹¹⁵⁷ Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, terc. Vecdi Bürün, haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul 1991, c. 7, s. 250-252.

gönüllüyan, farisan ve azeban bayrakları açılması kararlaştırıldı. Gönüllüyan ve farisan bayrağı altına girmeyen, sekban kıyafetinde gezip eşkıyalığa devam edenlere karşı emirler gönderildi¹¹⁵⁸. Bu dönemde ayrıca “*iskan politikası*” doğrultusunda özellikle Rakka bölgesine yerleştirilmek istenen aşiretlerin çıkardıkları problemlerle uğraşıyordu. Sefer dönemlerindeki hengâmeyi de fırsat bilerek yerleştirildikleri bölgeyi terk eden konar-göçerler Anadolu’ya dağılıyorlar, bazıları yağma, yol kesme gibi eşkıyalık faaliyetleri yapmaya başlıyorlardı. Özellikle 1716’da devlet Avusturya muharebeleri ile meşgulken faaliyetleri daha da artmıştı¹¹⁵⁹.

Tüm bu süreçte yeni ihdas edilen verginin ağırlığının, toprak sisteminde reayanın aleyhine yaşanan değişimin ve savaşların etkisiyle yaşanan eşkıyalık olaylarının İstanbul’a hızlı bir göç akınını tetiklemiş olduğu anlaşıyor. Devlet bu defa halktan tahammülünün üstünde tekâlif-i şakka almamaları, salgunlar yapılmamaları için barış zamanlarında da *imdâd-ı hazariyye* adı verilen bir vergi toplanmaya başlamış ve kanunsuz vergilerin tümünün önüne geçmeye çalışmıştır. İlk defa 1717-1718’de toplanan bu yeni vergi, halkın vergi yükünü daha arttırmıştır¹¹⁶⁰.

Bu dönemde İstanbul’a göçün arttığını, bu konuda kanunlarda yapılan radikal bir değişiklikten de anlayabiliyoruz. Osmanlı’da göç etmesinin üzerinden 10 yıl süre geçen ve bulundukları yerin avârız hânesine kaydolanların geri iskanla rencide edilmemesi kanundu. Ancak İstanbul’a gelenlerin çoğu ne geri döndürülebiliyor ne de rüsûm-ı raiyyetlerini ödemeye devam ediyorlardı. Sadrazam Silahdar Damad Ali Paşa da H. 1128 (M. 1715-1716) yılında, *Bilâd-ı Selase* yani Bursa, Edirne ve İstanbul için ne kadar süre geçtiğine bakılmaksızın tüm göçmenlerin iade edilmesine karar verdi¹¹⁶¹. Ancak bu uygulamayla İstanbul’daki çoğu insana eziyet çektirileceği düşüncesiyle çok geçmeden, 1717’de bu yasa yürürlükten kaldırıldı ve tekrar *10 yıl müddet* kanununa dönüldü¹¹⁶².

Mayıs 1715 tarihinde İstanbul’daki cami ve mescitlerin imam ve müezzinlerine, mahallelerinde kefilî olmayanlara bundan böyle ev kiralamamaları, suça karışanlar olursa mahalleli ile meşveret edip haklarından gelinmek üzere isim ve eşkâllerini, şahitleri ve suçlarını ilam etmeleri emredildi¹¹⁶³.

¹¹⁵⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 127, s. 309, 329, 355 (H.1131); nr. 129, s. 204, 271 (H.1132); nr. 130, s. 48 (H.1133), h. 1401 (H. 1134); nr. 131, s. 48 (H.1135); nr. 133, h. 1075 (H.1139); *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1216.

¹¹⁵⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/I, s. 316.

¹¹⁶⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi*, s. 267-268.

¹¹⁶¹ BOA, ADVNS.ŞKT.,d. nr. 69, s. 209 (H.1128); BOA, ADVNS.ŞKT.d. nr. 70, s. 54 (H.1128)

¹¹⁶² BOA, ADVN.(DOS), nr. 740-147 (H.1129); *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 940-941.

¹¹⁶³ BOA, AE.SAMD.III, nr. 115-11287 (H.1133)

1717 yılında Anadolu ve Rumeli'nin tüm kollarına gönderilen adalet fermânında Avusturya ve Venedik ile süren seferler nedeniyle birkaç seneden beri asker ve mühimmat tedarikinden dolayı ahalinin sıkıntı içinde olduğu, bir de bu hengâmeyi fırsat bilen valilerin, mültezimlerin vd. görevlilerin ellerindeki berât ve defterlerde yazandan fazla akçe toplamasının sıkıntıları daha da arttırdığı belirtiliyordu. Reayaya zulmedilmemesi, zehair baha, konak baha, öşr-i diyet, devir akçesi gibi bahanelerle aynı ya da nakdî hiçbir şey talep edilmemesi emrediliyordu¹¹⁶⁴.

b) Damad İbrahim Paşa'nın İstanbul'a Göç Konusunda Attığı Adımlar

Damad İbrahim Paşa 1718'de sadarete geldikten sonra kendisinden önce uygulanmaya başlanan maaşlarda tenkîsat politikasını daha sıkı bir şekilde devam ettirdi. Hem Anadolu'da hem de İstanbul'da görev yapan asker ve memurların maaşlarında önemli kısıtlamalara gidildi. Alınan bu büyük tasarruf tedbirleriyle 1721 yılında bütçe ilk defa fazlalık verdi¹¹⁶⁵. Bu sayede hem Anadolu ve Rumeli'de hem de İstanbul'da giriştiği yoğun imar faaliyetleri için bütçe sağlanmış oldu. 1720'de Damad İbrahim Paşa ses getirecek bir karar daha aldı. Taşradan İstanbul'a gelip çalışan zanaat ve sanatkârların devlet için vergi kaybına neden olduğunu fark etmişti. Bunlar önceden taşrada imâl edip İstanbul'a satış için mallarını gönderiyor, devlet de bunlardan gümrük ve bac resmi alıyordu. Ancak şimdi İstanbul'a gelip yerleştikleri ve burada üretip sattıkları için devlet bu vergiden mahrum kalıyordu. Damad İbrahim Paşa bu nedenle İstanbul'a gelip çalışan esnafı (bir müddetten beri hâdis olanlar) vergiye bağladı¹¹⁶⁶. Bu durum, oldukça makul görünen ve uygulanması hâlinde göç sorununun çözümüne katkı sağlayabilecek olan, XVI. yüzyıl müelliflerinden Gelibolu Âli'nin dışarıdan gelip İstanbul'da çalışmaya başlayan esnaftan alınması gereken vergi fikriyle oldukça benzer¹¹⁶⁷. Bu projeyi İbrahim Paşa daha geniş çaplı olarak uygulamaya geçirmek istedi. Ancak başarılı olamadı. İstanbul'da büyük bir nüfuza sahip olan 2 gruba, askerlere ve esnafa istemediği bir durumu dayatmak kolay değildi. Hatta çoğu zaman bedeli ağır oluyordu. Esnaf bu vergiyi vermek istememişti ve o yıl epey tartışmalara sebep olmuştu. Nihayet III. Ahmed bu verginin kaldırılmasını emretti¹¹⁶⁸.

Batıda kaybedilen savaşın etkisi ise sürüyordu. Osmanlı'nın Karlofça ve Pasarofça'dan sonra Balkanlar'daki bazı topraklarından çekilmeye başlamasıyla

¹¹⁶⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 127, s. 106, 208 (H.1130)

¹¹⁶⁵ Münir Aktepe, "Damad İbrâhim Paşa", *TDVİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 441-443.

¹¹⁶⁶ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1171.

¹¹⁶⁷ *Nushatü's-Selâtin*, s. 111.

¹¹⁶⁸ Münir Aktepe, *Patrona İsyamı (1730)*, İstanbul 1958, s. 26.

bölgedeki Müslümanlar güneydoğuya, başkente doğru göçe zorlanıyorlardı. Macaristan, Kuzey Sırbistan, Erdel, Temeşvar Banatı ve Podolya'nın kesin kaybından sonra buralardan göç yaşanmaya başlanmıştı. İstanbul'daki nüfus artışına neden olan olaylardan birinin de bu olduğu iddia edilmektedir¹¹⁶⁹. Romanya topraklarında ise tutunma çabası vardı. Mayıs 1719 tarihli bir hükme göre Eflaklılar kıtlık nedeniyle göç etmişlerdi. 1721 tarihinde Eflak ve Boğdan'da huzurun temin edilmesi ve geri dönenlere yardımcı olunması, henüz dönmeyenlerin dönmelerinin sağlanması emredildi ve buralara dışarıdan gelip yerleşmek isteyenler için de vergi affı gibi kolaylık sağlandı¹¹⁷⁰.

Anadolu'dan yaşanan göçler de hız kesmeden devam ettiği için yeni tedbirler alma gereksinimi duyuldu. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu dönemde Bilâd-ı Selase'ye göçün yasak olduğuna dair “*ev göçü*” tabiri ilk kez kullanılmıştı. 17 Temmuz 1719'da İstanbul ve Galata kadıları ile Eyüp ve Üsküdar naiblerine gönderilen fermânda vergi mükellefi halktan bazılarının, rüsûm ve tekâlif vermemek için kadim vatanlarını terk ederek ev göçü ile İstanbul, Edirne ve Bursa'ya yerleştikleri anlaşıldığı için gönderilen mübaşir ile tespit edilerek avârız hânesine kayıt olunmak üzere bu ahalinin eski yerlerine döndürülmeleri emredildi¹¹⁷¹. Aynı yıl Rumeli ve Anadolu'nun tüm kollarına gönderilen fermânlarda raiyyet rüsûmu ve tekâliflerini vermemek için İstanbul, Edirne ve Bursa'ya göç etmek isteyenlere engel olunarak firar edenlerin eski vatanlarına döndürülmeleri emrediliyordu¹¹⁷². Daha önce kefilsiz göçmenler konusunda imamlara yapılan uyarının bir benzeri 1720'de İstanbul'da hanların odabaşlarına da yapıldı¹¹⁷³.

1721 yılında Damad İbrahim Paşa İstanbul'un göç sorununu bir kez daha gündemine aldı. Şehid Ali Paşa (Silahdar Damad Ali Paşa) zamanında atılan adımlardan bu yana bu mesele ile ilgilenilmediğine ve İstanbul'daki göçmen nüfusun da hızla arttığına dikkat çekiyordu¹¹⁷⁴. Gönderilen emirlerde bu konudaki dikkatsizlik nedeniyle İstanbul'un her tarafının göçmenlerle dolduğunu ve ahalinin rahatının kalmadığı açıklanıyordu. Bu nedenle bundan sonra gelmek isteyenlere kesinlikle müsaade edilmemesini emretti¹¹⁷⁵. Trabzon'dan Sivas'a, Kili'den Sakız'a, İbrail'den Mora'ya kadar çok çeşitli yerlere, Anadolu ve Rumeli'nin tüm kollarına bu konuda uyarılar

¹¹⁶⁹ Caroline Finkel, *a.g.e.*, s. 311.

¹¹⁷⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 6 (H.1131), s. 187 (H.1132); nr. 132, s. 152, h. 538 (H.1137); nr. 130, s. 31 (H.1133) s. 232 (H.1134); İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/I, s. 320.

¹¹⁷¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 62 (H.1131)

¹¹⁷² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 144 (H.1131)

¹¹⁷³ BOA, AE.SAMD.III, nr. 115-11287 (H.1133)

¹¹⁷⁴ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1231.

¹¹⁷⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 198 (H.1133)

yapıldı. Gönderilen emirlerde İstanbul'a göçün artmasından ve buna bağlı olarak yaşanan sıkıntılardan bahsedilirken Üsküdar ve halivisindeki kontrollerin sıkılaştırıldığı, gelen göçmenlerin burada yakalanacağı ve sorgulanacağı anlatıldı. Bu sorguları sırasında her kimin kazasından geldiklerini söylerlerse o yerin sorumlularının en ağır şekilde cezalandırılacağı ve hiçbir özrün kabul edilmeyeceği belirtildi¹¹⁷⁶. Ayrıca bölgelerinden İstanbul'a göç etmek niyetinde olanların uyarılarla engellenmesi mümkün değilse ve firar ediyorlarsa yakalanarak hapsedilmeleri de emredildi¹¹⁷⁷.

Böylece bu dönemde artık İstanbul'un kapıları diyebileceğimiz İzmit, Mudanya, Edirne gibi çevre kazalarında da göçmenlere karşı tedbirler alınmaya başlandı¹¹⁷⁸. 1721 yılının Şubat ayında İzmit'e gönderilen bir fermânda İstanbul'a göçmenlerin geçirilmemesine dair yapılan uyarılar neticesinde İstanbullu olduğu halde Anadolu'ya birkaç günlüğüne gidip geri gönmek isteyenlere de engel olunduğuna dair Divân-ı Âlî'ye gelen arzuhallerden bahsedilir ve durum memnuyetle karşılanır. Bu kişilerin dahi ifadelerinin doğruluğu kanıtlanıp geçişlerine dair ellerine bir emr-i şerif ulaşmadığı müddetçe İzmit'te tutmaları emredilmektedir¹¹⁷⁹. Nitekim engellendiğine dair ilk şikâyet örnekleri de dönemin *Şikâyet Defterlerine* yansımaya başlamıştır. O yıl İstanbul'a gelmek isteyip İzmit, Edirne ve Bursa'da engellemeyle karşılaşanlar izin alabilmek için çok sayıda başvuru yaptılar¹¹⁸⁰. Yaklaşık 5 yıl boyunca çevre kazalardaki bu sıkı kontrolün devam ettiği ancak sonrasında bir rahvet yaşandığı anlaşıyor. I. Mahmud tahta geçtiğinde ise göçmenlere karşı önlemlerin arttırıldığı yeni bir döneme girildi, 1731'de yeni bir isyan girşimi nedeniyle bu kapılarda kontroller tekrar sıkılaştı.

Damad İbrahim Paşa devrinde Batı sınırında bir barış döneminde girilmişken Doğu'da yaşanan gelişmelere kayıtsız kalamadı ve 1724'te İran topraklarına sefer düzenlenmesine karar verildi. Bu sırasında levendlere tekrar ihtiyaç duyuldu. Bu gruplardan vazgeçilememesi nedeniyle bunlar tekrar halkın ve devletin başına bela oldu. İran seferlerinin sonu bir türlü gelmiyor, Anadolu'daki eşkıyalığın da bu nedenle önüne geçilemiyordu. Seferler sırasında Anadolu'daki mutasarrıfların yokluğundan faydalanarak faaliyete geçen eşkıya gruplarına karşı bazı paşalar görevlendirildi¹¹⁸¹. Hatta

¹¹⁷⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 195, 198, 209, 414 (H.1133); Bundan 3 yıl önce Mora'da halkın göç etmesine sebep olacak mezalime yol açmaları nedeniyle Mora Mutasarrıfı Mustafa Paşa ve Mora Muhafızı Vezir Osman Paşa görevden alınmıştı. [ADVNS.MHM.d., nr. 127, s. 340, 348-349 (H.1131)]

¹¹⁷⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s.147 (H.1133)

¹¹⁷⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 147, 195, 198, 217 (H.1133)

¹¹⁷⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 217 (H.1133)

¹¹⁸⁰ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 88, s. 374 (H.1133)

¹¹⁸¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 131, s. 450 (H.1136); İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/I, s. 316-318.

bahar geldiğinde, paşaların yerlerinden ayrılır ayrılmaz eşkıyanın harekete geçeceği öngörülerek yerlerine bırakacakları mütesellimleri bu konuda uyarmaları için tedbir amaçlı sıkça emirler gönderildi. Köylerde, nahiyelerde gezen eşkıyanın katledilmeleri emredildi¹¹⁸². Ordudan firar edenlerin belirlenerek cezalandırılmaları, bu kişilerden sağda solda gezerek eşkıyalığa soyunanların yakalanması, firarların askerin düzenini bozacağı için önüne geçilmeye çalışıldı. Bu kişiler üstelik ulufe ve bahşişlerini aldıkları halde firar ediyorlardı¹¹⁸³. Raşid Efendi, H. 1139 (1726-27) yılında süvari sekban taifesinin kaldırılıp yerine deli gönüllü azeb, farisan bayrağı açıldığında biraz huzur bulunduğunu ancak İran seferleri nedeniyle birkaç senedir valilerin seferde olmalarını fırsat bilen sekban bakayasının tekrar zuhur edip ahaliye zulme başladığını belirtir. Bu durum üzerine şeyhülislam, haklarında katledilmelerinin meşru olduğuna dair fetva yayınladı, Anadolu'nun tüm kollarına fermânlar gönderildi¹¹⁸⁴.

Üzerinde durulması gereken önemli bir diğer husus da kadılarla ilgili düzenlemeydi. Kadıların 2 yıllık görev sürelerini tamamlamalarına özen gösterilip art niyetli şikâyetlere itibar edilmeyip kâr amacıyla görevlerinden azledilmemeleri için düzenleme yapıldı¹¹⁸⁵. Böyle bir ahvalde kadılar “*aman bizden şikâyet olmasın*” diyerek âyanın zulmüne müsaade etmekte, herkesi hoş etme derdine düşerek adaletten şaşmış, cahil kişilerin bu makama gelmesi halka eziyet olmakta, memleketi harap etmekteydiler¹¹⁸⁶.

Yeniçeri Ocağı'nın da seferlerin etkisiyle nizamı iyiden iyiye bozulmuştu. Bu nedenle yeniçerilerle ilgili bazı düzenlemelere gidildi. Serdarlarının tayininde nizamın bozulduğu, Ocak terbiyesi almamış, ilgisiz kişilerin bu makama getirilmemesi emredildi¹¹⁸⁷. Hariçten kişilerin yeniçerilerin arasına katılarak, Ocak'ta tecrübe kazanmadan *yamak* adıyla serhatlerdeki kalelere kendilerini yazdıranlar türlü kötülöklere karışmaktaydı. Yabancıların ve reayanın içlerine karışmaları yasakken vardıkları kasaba ve köylerde komutanların göz yummaları nedeniyle reayayı ortalarına alıyor, ayrıldıklarında da bu şahıslar “*yeniçeri olduk*” diyerek halka ve sefer görmüş yeniçerilere şekavette bulunuyorlardı. 1727'de (H.1140) çıkan bir emirle bundan sonra fermân

¹¹⁸² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 134, h. 97 (H.1139), 628 (H.1140)

¹¹⁸³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 127, s. 145, 167, 168 (H.1130); nr. 132, h. 227 (H.1136); nr. 133, h. 1103 (H.1138)

¹¹⁸⁴ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, III, s. 1511, s. 1556.

¹¹⁸⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 135, h. 825 (H.1141)

¹¹⁸⁶ Mustafa Öksüz, *Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 378.

¹¹⁸⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 124 (H.1131), s. 208 (H.1132)

olmaksızın yeni *yamak* istihdam edilmemesi, yollarda kimseyi aralarına almamaları emredildi¹¹⁸⁸. Sefere gitmeyen ya da firar eden kapıkullarının cezalandırılmaları, özellikle şark seferi sırasında 1-2 konak gitmeden dönenlerin ya da ulufelerini aldıktan sonra izinsiz ordudan ayrılıp vilayetlerine dönenlerin, ahaliye zulme cesaret edenlerin yakalanmaları emredildi¹¹⁸⁹. Yeniçeri Ocağı'nın maaş, emeklilik ve tayinler konusunda bozulan nizamlarının tekrar sağlanması için emirler çıkarıldı¹¹⁹⁰. Lağımçı ve humbaracı ocaklarına nizam verilmeye çalışıldı, neferleri imtihana tâbi tutuldu¹¹⁹¹. Erzurum'da bulunan ve halk ile zaman zaman karşı karşıya gelen yeniçeriler Ahışa'daki yeniçeriler ile yer değiştirildi¹¹⁹².

Zeamet ve timar sahipleri hakkında da bir düzenlemeye gidildi. Bu kişilerin ölümleri, sefere katılmamaları ya da ordudan firarları durumunda dirlikleri mahlûl olacağından tahvil ve tezkirelerinin *Defterhane*'ye kayd ve berât ettirilmesi kanununa uyulmadığı anlaşılmıştı. Çoğu berât harcı vermemek için, bazılarının tahvil ve tezkire bazılarının da mîrimîran berâtı ile dirliklerini zabt ediyorlardı. Bu karışıklığın giderilmesi için tüm zaim ve erbab-ı timarın ellerindeki beratları İstanbul'da berat etmedikçe dirliklerin zabt ettirilmemesi kararı alındı. Sefere katılmayanların cezalandırılmaları, ellerinden timar ve zeametlerinin alınması ve bunların sefere bizzat katılanlara verilmesi emredildi¹¹⁹³. Sefer sırasında Sivas, Maraş, Diyarbakır, Erzurum, Çıldır gibi bölgelerde lokal olarak bazı yoklamalar yaptırıldı¹¹⁹⁴.

Rumeli'de baskı ve zulüm ile martolosbaşılık için mücadele eden, bu iddiada bulunan Arnavud eşkiyasına karşı emirler çıkarıldı¹¹⁹⁵. Rumeli'deki derbentlerin muhafazasındaki martolos ile pandorların halka ve yolculara zararlarından dolayı bu görevlerinden alınıp yerlerine derbendçi ve yerli reayanın atanmasına karar verildi¹¹⁹⁶.

Bu dönemde İstanbul halkının huzuru, refahı, emniyetinin sağlanmasına ve şehrin imarı konusuna da ayrıca ilgi gösterildi. Bilâd-ı Selase'de (İstanbul, Bursa ve Edirne) narhlar konusuna dikkat edilmesi ve ahalinin rencide edilmemesi,¹¹⁹⁷ İstanbul içinde

¹¹⁸⁸ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, III, s. 1556-1557.

¹¹⁸⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 132, h. 934, s. 334, h. 1190 (H.1137); nr. 134, h. 711, h. 1235 (H.1140)

¹¹⁹⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 134, h. 1198 (H.1140)

¹¹⁹¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 131 (H.1131), 317 (H.1132)

¹¹⁹² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 20 (H.1131)

¹¹⁹³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. h. 701 (H.1130), h. 1410 (H.1131); nr. 129, s. 130 (H.1131); nr. 132, s. 265, h. 983 (H.1137); nr. 131, s. 174 (H.1135); nr. 132, s. 232, h. 868 (H.1137)

¹¹⁹⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 127, s. 332, 349 (H.1131); nr. 129, s. 268 (H.1132); nr. 131, s. 113 (H.1135), s. 300 (H.1136)

¹¹⁹⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 131, s. 180 (H.1135); nr. 133, h. 285 (H.1138)

¹¹⁹⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 268, 323, 325 (H.1134)

¹¹⁹⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 127, s. 95 (H.1130)

eşkıyalık yapanların yakalanması için hanların ve bekâr odalarının araştırılması¹¹⁹⁸, surların iç ve dış kısmında kirliliğe, harabiyete sebep olanların araştırılması ve tahribatın engellenmesi,¹¹⁹⁹ duvarlarına bitişik ev yapanlar nedeniyle zarar gören yerlerin tamir edilmesi,¹²⁰⁰ su kullanımına tekrar nizam verilmesi, kanunsuz su kullananların bildirilmesi¹²⁰¹ gibi şehrin önemli meselelerine dair tedbirler alındı.

İstanbul yangınlarını fırsata çevirerek ihtiyaç duyulan kerestelerin fiyatlarını arttıran keresteciler nedeniyle tedbirler alındı¹²⁰². Kiremit, tuğla, kireç, odun, kömür gibi diğer ihtiyaç maddelerini iskelelerden ucuza alıp pahalıya satan muhtekir, madrabaz ve stokçular engellenmeye çalışıldı¹²⁰³. Bazı fırsatçıların zahireyi saklamalarına, evleri yüksek fiyata kiraya vermelerine, ev yapım malzemeleri ve amele için yüksek fiyat istemelerine engel olunmaya çalışıldı¹²⁰⁴.

İstanbul'un iâşe konusuna da önem verildi, dışarıya kanunsuz zahire satışı yaparak başkenti zor durumda bırakanlar engellenmeye çalışıldı¹²⁰⁵. Ayrıca İstanbul'da artan hırsızlık olaylarına karşı da sert tedbirler alındı. Barış ortamının da verdiği fırsatla İstanbul'da ve taşrada imar faaliyetlerine ağırlık verildi. Başkentte sık sık vuku bulan yangınlar nedeniyle evlerin imar planlarına müdahale edildi, giyim kuşam yasağı gibi sosyal hayata da müdahale eden kanunlar çıkarıldı. Başkent'in su ihtiyacını karşılamak için takviye yapıldı, 5 yeni bend inşa edildi. Bütün suyollarının temizlenmesi emredildi¹²⁰⁶.

1729'da Kocaeli sancağı mutasarrıfı ve İstanbul Gümrük Emni'ne gönderilen emirde defalarca göçmenler konusunda uyarıldıkları halde dikkatsizlikleri ve müsamahaları nedeniyle Anadolu ve Rumeli'den çok sayıda kişinin İstanbul'a göç ettiğinin aşikâr olduğu bildirildi ve tekrar uyarıldılar¹²⁰⁷. 1730'da Anadolu ve Rumeli'nin üçer kolunda bulunan tüm sancak mutasarrıfları, kadılar, mütesellimler ve voyvodalara gönderilen fermânlarda yönetimleri altındaki bölgelere İstanbul'a göç maksatlı gelen olursa bekletmeden geri göndermeleri emredildi¹²⁰⁸.

¹¹⁹⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 379 (H.1132)

¹¹⁹⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 423, 436 (H.1134)

¹²⁰⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 132, s. 288, h. 1042 (H.1137)

¹²⁰¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 428 (H.1134)

¹²⁰² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 127, s. 174 (H.1130)

¹²⁰³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 127, s. 259 (H.1130); nr. 129, s. 63 (H.1131), s. 370 (H.1132); nr. 136 h. 1133 (H.1143)

¹²⁰⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 128, s. 33 (H.1130)

¹²⁰⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 127, s. 125 (H.1130)

¹²⁰⁶ Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 7, s. 277-283, 350-357.

¹²⁰⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 136, h. 51, 52 (H.1143)

¹²⁰⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 136, h. 260-265 (H.1143)

Damad İbrahim Paşa İstanbul'a göçü önlemek istiyordu ancak buna neden olan temel problemlerin çözümünden çok uzaktaydı. Yeni vergiler halkın belini büküyordu. Bunlar affedilmek bir yana seferler nedeniyle bir an önce toplanmaya çalışılıyordu. Nisan 1724'te İran Seferi için Rumeli'deki eyaletlerden 3 senelik imdâd-ı hazeriyyeye karşılık olmak üzere belirlenen miktarda imdâd-ı seferiyye tahsil edilmesi emredilmişti¹²⁰⁹. Anadolu valisine gönderilen emirde de imdâd-ı seferiyyelerin gelecek yıla mahsuben toplanması emrediliyordu¹²¹⁰. 1727'ye gelindiğinde Hamedan Antlaşması'ndan sonra, 5-6 senedir devam eden şark seferleri nedeniyle vergiden bunalan halk için avârız, bedel-i nüzul ve sürsat vergileri kaldırıldı; Anadolu, Sivas, Diyarbekir, Adana dışındakilerin imdâd-ı seferiyye vergileri af edildi¹²¹¹. Birkaç ay sonra da imdâd-ı seferiyyelerin imdâd-ı hazeriyye olarak alınması için genel bir fermân yayınlandı¹²¹². Reayanın borçları silinse de bu durum var olan hoşnutsuzluğu gidermeye yetmedi. 1725-1730 arasında reayadan alınan kanunsuz vergilerin önüne bir türlü geçilemedi¹²¹³.

İstanbul halkının memnuniyetsizliği ise artan nüfusla birlikte giderek artıyordu. Sorun İstanbul esnafını da etkilemişti. Bu dönemde esnaf kendi birliklerinin nizamlarını onaylatarak, dükkân ve kadro sayılarını korunması gibi tedbirler almaya çalışıyorlardı. Bunu başaran esnaf grupları kontrolleri dışında mesleğe girmeye çalışanlara veya dükkân açmaya çalışanlara engel olabiliyordu. Baykal, Damad İbrahim Paşa'nın 1720 yılından itibaren esnaftan almaya başladığı vergiler nedeniyle devletin de esnafı sıkı kontrolü altına almaya, kaydetmeye ihtiyaç duyduğunu belirtir¹²¹⁴. Ancak yasa dışı yöntemlerle çalışma hayatına dâhil olan göçmenler İstanbul esnafının işlerini bozmaya başlamıştı. Üstelik Damad İbrahim Paşa sadareti sırasında esnafa da vergi koyma denemelerinden vazgeçmiyordu. Aslında Anadolu ve Rumeli'deki vatandaşlar bu kadar vergi yükünü omuzlarken ve devletin giderlerini, savaşları finanse ederken, İstanbul esnafının ek vergi ödemek istememesi, ayrıcalıklı hayatlarına devam etmek istemeleri adaletten uzak bir tutumdur. Paşa da İran Seferi'ne hazırlanılan dönemde İstanbul esnafından da hem orduyu esnafı hem de ordu akçesi adı altına vergi topladı. 1730 yılında yayınlanan bir fermâna göre İstanbul'daki çatkıcı ve bürüncükcü esnafı, fetihten bu yana kendilerinden vergi alınmış değilken İbrahim Paşa'nın birkaç seneden beri kendilerinden her ay 3.500 akçe

¹²⁰⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 131, s. 453 (H.1136)

¹²¹⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 133, h. 965 (H.1138)

¹²¹¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 134, h. 851 (H.1140)

¹²¹² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 134, h. 887 (H.1140); *Târih-i Râşid ve Zeyli*, III, s. 1578.

¹²¹³ Münir Aktepe, *Patrona İsyası (1730)*, İstanbul 1958, s. 9-12.

¹²¹⁴ *Destârî Sâlih Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1962, s. IX.

vergi aldığından yakınıyorlardı. Gerek İstanbul'daki işsiz güçsüz insanların sayısının artması, gerekse esnafın ve yeniçeri esnafının İran Seferleri için büyük masraflara ve zahmete girmelerine rağmen padişahın seferden vazgeçmesi, başkentin bu yeni sakinlerinin başını çektiği büyük bir isyana yol açtı ve III. Ahmed devri bu isyanla son buldu¹²¹⁵.

c) I. Mahmud'un İstanbul'a Göçle Mücadelesi

Patrona Halil İsyanı akabinde tahta oturan I. Mahmud hâkimiyetini tam olarak sağlayabilmek için öncelikle isyancılardan kurtuldu. Liderlerini öldürttü, kaçanlar hakkında kovuşturma başlattı. Ancak kaçmayı başaranlar intikam için 26 Mart 1731'de (17 Ramazan 1143) tekrar bir isyan girişimde bulundular. İsyancı grubu oluşturanlar Arnavud, Laz, Çingene, Ermeni, Rum, Yahudi, Kürt, Bosnalı, Anadolu Türkü ve Rumeli Çıtağı gibi şehre yığılmış göçmenlerdi. I. Mahmud bu iki isyanın faillerinin çoğunun göçmen sınıfından olmasını ve isyanın nedenlerinin altında yatan sebeplerin de göç ile birlikte meydana gelen problemler olduğunu gördüğü için göçmen meselesiyle yakından ilgilendi. İstanbul'un bu problemini halletmeye çalıştı. Nitekim artık göçmenlerin İstanbul'da varlığı ve yol açtıkları sorunlar belirgin bir şekilde hissediliyordu. Bu dönemde İstanbul'a göçe dair belgelerde artışın olmasının sebebi de bu olmalıydı. İsyanın elebaşları yakalanıp faillerden kaçanlar hakkında takibat başlatılırken Arnavudlara karşı daha sert tedbirler alındı. Tek bir Arnavud göçmenin dahi şehre gelmesinin engellenmesi emredilirken şehirde bu kişilerin yığılıkları yerlere teftişler gerçekleştirildi, kefilsizler vilayetlerine geri gönderildi¹²¹⁶.

Bu dönemde göçün engellenmesi için alınan tedbirlerin başında şehrin girişlerinde ve iskelelerde sıkı kontrollerin uygulanması geliyordu. Bu nedenle burada bulunan görevlilere göçmenlere karşı uyanık, gözleri açık olmaları, rüşvete el sürmemeleri ve ihmal ya da müsamahanın kesinlikle af edilmeyeceğine dair uyarı üzerine uyarı gönderilmekteydi. Şehirdeki kalabalıklık dikkat çeker hâle geldiğinde, kalacak yer, yakacak, zahire temini zorlaştığında ve göçmenlerle ilgili asayiş sorunları arttığında, buna paralel olarak bu uyarıların da sıklığı artıyor, kullanılan tehdit dili ağırlaşıyordu. Özellikle İran Seferlerinin etkisiyle göçün arttığı 1740'lı yıllarda bu yönde bir artış göze çarpmaktadır. Ayrıca bu bölgelerde görev yapan zabıt ve idarecilerin görevlerini düzgün

¹²¹⁵ Münir Aktepe, *a.g.e.*, s. 19-39.

¹²¹⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 136, h. 1746 (H.1143)

yapmadıklarına dair gelen ihbarlar da uyarı için fermânların gönderilmelerine neden oluyordu¹²¹⁷.

Gelen ihbarlar ve sorgulamalar neticesinde, karada ulaşım ile ilgili yalnızca şehre girişte alınan tedbirleri sıkılaştırmanın yetersiz olduğu anlaşıldı. Çünkü göçmenler kontroller çoğaldığı için ana yollardan değil, dağ yollarından, patikalardan gizlice geçip şehre girmeyi tercih ediyorlardı. Dolayısıyla bu defa da bu geçitlerin korunması için uyarılar yapılmaya başlandı¹²¹⁸.

Kapıları, geçitleri koruyan zabıt ve idarecilerin dikkat etmeleri gereken en önemli husus, tüccardan ve başkentte halledilmesi gereken önemli iş olanlardan başkasını şehre sokmamaktı. Kontroller sırasında İstanbul'a zahire, hayvan vs. herhangi bir ürün ve mal getiren tüccarların incitilmemesi ise özellikle vurgulanıyordu. Zira İstanbul gibi dışa bağımlı ve sürekli tüketen bir şehirde iâşe nakli konusunda herhangi bir sıkıntı çıkmaması çok önemliydi. Bu konuda muzdarip olan kesimlerden biri de kendi besledikleri hayvanlarını satmak üzere şehre getirenlerdi¹²¹⁹. 1752 yılında İstanbul'a bazı emtia ile gelmek isteyen tüccar ve bezirgânları dahi beriye geçirmediikleri, beklettikleri duyulmuştu¹²²⁰.

Tüccarlar dışında şehre girişte ayrıcalığı olan kişiler; herhangi bir zanaatta usta olanlar ya da şehrin ihtiyaç duyduğu inşaat işçileriydi. Şehrin geçirdiği büyük çaplı yangınlardan sonra ev yapımı konusunda usta ve işçilere duyulan ihtiyaç artıyordu. Bu nedenle bazı dönemlerde onların da gelişlerine engel olunmaması, dikkatli davranılması isteniyordu.¹²²¹

Dava konusu da suistimale oldukça açık bir meseleydi. Osmanlı vatandaşlarının tümünün *Divân-ı Hümayûn*'a başvurma hakları vardı. *Divân-ı Hümayûn* Osmanlı Devleti'nin en üst karar alma organı ve aynı zamanda en üst mahkemesiydi. Ancak burada alınan kararların kaydedildiği defterlere bakılırsa vatandaşların en basit meseleleri hakkında da davalar görüşülebiliyordu. İnsanlar bu haklarını ya bizzat gelerek ya arzuhal göndererek ya da kadı, naib ve ehl-i örf aracılığıyla mektup/arz yollayarak

¹²¹⁷ Örn. belge: BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 329 (H.1161)

¹²¹⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 155, s. 63 (H.1164)

¹²¹⁹ BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 130-119 (H.1161)

¹²²⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 155, s. 127 (H.1165)

¹²²¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 154, s. 261 (H.1163)

kullanıyorlardı¹²²². Özellikle kadınların miras, evlilik, boşanma, cenaze gibi şehre gelmelerini gerektirecek basit bahaneleri olabiliyordu. Hâlbuki bu konudaki davalarını vekil aracılığıyla yürütebilirlerdi. Dava konusu gerçekte olsa bile bazen bir görevliyi şikâyet için bir köy ahalisi kalkıp toptan İstanbul'a gelebiliyor, uzun süre de gitmiyorlardı. Sadece bir konunun halledilmesi için 15-20 kişi şikâyet geliyordu. Bu nedenle yapılan uyarılarda dava nedeniyle ya da bir iş için gelenlerin 1-2 kişiyi geçmemesi gerektiği, işlerini görüp hemen geri dönmeleri hususları tekrar tekrar vurgulanıyordu¹²²³. Davaların da mümkünse yerinde görülmeleri isteniyordu¹²²⁴. Görevlileri şikâyet için gelenlerin, davası olanların ellerindeki senedlere bakmaları emrediliyordu¹²²⁵.

1735'te ev göçü ile gelenlerin ve serserilerin şehre girişlerini engellemek için bu dava meselesi de çözülmeye çalışıldı. Davası olanların sorunlarını eyalet ve sancak mutasarrıflarının halletmesi, ayrıca birbirlerinin kanunsuzluklarını şikâyetle çok fazla adamla gelmemeleri emredildi. Hak aramaya gelecek olanların mahkeme, âyan ve ahali vasıtasıyla kefilleri belirlenip, yalnızca onların gelmesi ve mahkeme tarafından ellerine ilam verilmesi istendi. Valiler ve hâkimlerin davaları olursa herkes tarafından, birkaç kişinin davası olursa ahaliden bazılarında mahzar (toplu dilekçe) verilmediği müddetçe, arzuhal ile gelip şikâyet edilmemesi emredildi. Ancak olur da Divân-ı Hümâyûn'a kazalarından gelen 2'den fazla adam çıkarsa, polîçe ile bir araya gelmiş uydurma haber taşıyanlar oldukları bilinecek ve haklarından gelinecekti¹²²⁶.

Bunun dışında yalnızca başkentte halledilebilen başka işler de söz konusuydu. Bunlardan biri de timar tevcihi gibi berâtların tecdidi meselesiydi. Bir memuriyete tayin, bir hak, imtiyaz veya muafiyetin verildiğini gösteren bu belgeler, mevcut padişahın tahtta olduğu süre içinde geçerliydi ve taht değişikliğinde berâtların da yenilenmesi gerekirdi. Ayrıca cülus haricinde, verilen berât kaybedildiğinde de yenilenmesi için başvuru yapılması gerekirdi. İlerleyen yıllarda timar ve zeamet tevcihi konusu da ele alındı. Eğer bu gibi işler söz konusuysa, bundan böyle bu konuda kadı gibi arz vermeye yetkili

¹²²² Ayrıntılı bir araştırma için bkz. Hülya Taş, "Osmanlıda 'Şikâyet Hakkı'nın Kullanımı Üzerine Düşünceler", *Memleket Siyaset Yönetimi*, c. 2, sy. 3, (2007), s. 186-204.

¹²²³ Ü.Ş.S., nr. 386, s. 89b (H.1145); nr. 405, s. 90b (H.1154); BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 164, s. 107, 207; nr. 147, s. 107 (H.1153); nr. 150, s. 212 (H.1157); C.DH., nr. 24-1167 (H.1207)

¹²²⁴ Trb. Ş.S., nr. 1922 (108), s. 37b (H.1169)

¹²²⁵ Trb. Ş.S., nr. 1920 (106), s. 84a (H.1163), Ü.Ş.S., nr. 400, s. 89b (H.1153)

¹²²⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s. 415 (H.1148); Trb. Ş.S., nr. 1898 (84), s. 42b (H.1147)

olmayan kişilerden alınan arzlarla gelinmesine müsaade edilmemesi, gelirlerse geri gönderilmeleri emredildi¹²²⁷.

Bir diğer önemli mesele de denizden kaçak geçişlerin kontrol altına alınmasıydı. Göçmenler gizlice ya da rüşvet yoluyla sefinelere binip İstanbul'a gelmenin bir yolunu buluyorlardı. Örneğin zahire gemisine binip geliyorlardı. Sebze-meyve kayıklarını kullanmak isteyenler olmuştu. Bu konuda dikkatli olmaları için görevliler uyarılmış, bir daha bu tür bir olay yaşanırsa gemi reislerinin ve kadı, naib, âyan vs. tüm sorumluların kalebend edilecekleri tehdidinde bulunulmuş, gözlerinin gece gündüz açık olması emredilmişti¹²²⁸.

Deniz yolu için alınan önlemlerden biri de taşradan gelen gemilerin geçiş noktalarında yoklanmalarıydı. Aslında ticarî olarak İstanbul'a giriş ve çıkış yapan tüm gemiler yoklanıyordu. Çanakkale boğazından geçmek isteyen gemileri Seddülbahir kalesi dizdarı ile Sultanhisarı dizdarı birlikte yoklardı¹²²⁹. İznik'ten gelen gemileri gümrük emini ve Sultaniye kalesi dizdarı beraber yoklayıp geçişlerine izin verirdi. İstanbul'un Karadeniz tarafından geçen gemilerde de özellikle zahire kaçakçılığının engellenmesi için gemilerdeki yüklerin cinsinin ve miktarının yoklaması konusunda sıkı tedbirler alınmıştı¹²³⁰. Göçmenlerin İstanbul'a sızma girişimleri ise büyük çoğunlukla İzmit tarafından kayıklar ve gemilerle oluyordu. 1757'de ev göçü ile gelenlerin, serserilerin gemi ve kayıklara alındığı ihbarları nedeniyle İzmit gümrük eminine gönderilen fermânda iskeledeki kayık ve sefinelerin hareket ettikçe gereği gibi bizzat yoklayıp içlerinde göçmen bulursa derhal karaya çıkarılması ve geldikleri mahallere gönderilmesi için paşaya haber vermesi emredildi¹²³¹. Ancak İzmit iskelesinde gemilerin kontrolünün tam olarak sağlanmaması konusunda yaşanan sıkıntı devam etti. Hatta buradaki görevlilerin rüşvet aldığı yönünde ihbarlar geliyordu. Buna karşın alınan önlemler daha da arttırıldı. İzmit gümrüğü iskelesine yanaşan tüm gemilerin, kayıkların burada yoklanarak Kocaeli sancağı paşası, hükkam, yeniçeri zabiti ve gümrük emininin birer mutemed adamlarını iskeleye gönderip hep birlikte sefine ya da kayığa nezaret etmedikçe hareket etmelerine

¹²²⁷ Ü.ŞS., nr. 386, s. 94a (H.1145)

¹²²⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 154, s. 322 (H.1163); ADVNS.ŞKT.d., nr. 174, s. 27 (Köstence), s. 45 (Köstence), s. 65 (Tulca) (H.1163); Trb. ŞS., nr. 1918 (104), s. 9b (H.1163); ADVNS.MHM.d., nr. 157, s. 85 (H.1168); Ü.ŞS., nr. 440, s. 93b (H.1168)

¹²²⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 154, s. 349 (H.1163)

¹²³⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 138, s. 159 (H.1144)

¹²³¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 159, s. 317 (H.1171)

izin verilmemeleri emredildi¹²³². Bursa tarafından da gizli geçişler söz konusuydu. İstanbul'a eşya ve emtia getiren gemilerin Mudanya iskelesinde yoklanıp gümrük vergisi alınması kanunken, bundan kaçmak için gemi reisleri Bursa'ya yanaşıp buradan gece gizlice mallarını kayıklara yükleyerek İstanbul'a naklettikleri haberi alınıyordu¹²³³. Mudanya ve Bandırma iskelelerine de göçmenlere karşı uyanık ve dikkatli olmaları için sık sık uyarılar yapılıyordu. 1730 İsyanı'nın hemen ardından Bandırma'ya gönderilen fermânda İstanbul'a gelen göçmenlerin şehirde kıtlık ve vebaya neden olduklarından bahsedilerek iskelelerini kontrol altında tutmaları, başıboş hiç kimseyi geçirmemeleri emredildi¹²³⁴. Aynı yıl İzmir'deki görevlilere hitaben yazılan bir mektuba göre İstanbul'a etraftan göç edenlere vebanın sirayeti nedeniyle hanlarda ve odalarda ölenlerin nihayeti olmadığı belirtilerek bu afetten insanları korumak için iskelelerin sıkıca tutulup bir ferдин bile İstanbul'a girişine müsaade edilememesi emredilmektedir¹²³⁵.

I. Mahmud yalnızca İstanbul kapılarında şehre girmeye çalışanları engellemekle kalmadı. Sorunu anlamak ve yerinde halledebilmek için gelenler sorguya çekilerek, onlara neden geldikleri ve kimden şikâyetçi oldukları soruldu. Ehl-i örfe de her kimden şikâyetçi olurlarsa cezalarının verileceğine dair tehditler gönderildi. Ayrıca hangi yoldan geldikleri de soruldu ki bu sorgular sonucunda şehrin kapılarını koruyan zabıtların ihmalleri, rüşvet aldıkları ve göçmenlerin de ana yollardan geçemediklerinde dağ yollarından gizlice geçmeye çalıştıkları öğrenildi¹²³⁶.

Bu dönemde şehir içinde alınan önlemler de sıkılaştı, İstanbul'daki teftişler ve kefillemeler devam etti. Patrona Halil İsyanı'nın etkisiyle 1731'de İstanbul'daki göçmenlerin kaldıkları yerlere karşı teftiş başlatıldı. Bekâr odaları, hanlar, manav ve sebzeçi dükkânları, bostanlar vs. yerler Yeniçeri Ağası ve Kapı tarafından tayin olunan mübaşirlerce iyice araştırılıp ferd ferd isimlerinin ve eşkâllerinin yazılıp, birbirlerine kefil edilmeleri ve defterin de Başmuhasebe'ye kaydedilmesi emredildi¹²³⁷.

Bu sırada yeni bir isyana neden olunmaması için İstanbul'daki artan nüfusun, artan ihtiyaçlarıyla da ilgilenilmesi gerekiyordu. Bu dönemde Kasımpaşa, Galata,

¹²³² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 163, s. 181 (H.1177)

¹²³³ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 134, s. 52 (Mudanya) (H.1144)

¹²³⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 136, h. 1054 (H.1143)

¹²³⁵ M. Münir Aktepe, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Mes'elesine Dâir Bâzı Vesikalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. IX, sy.13, (1958), s. 10.

¹²³⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 135-137 (H.1160); nr. 155, s. 450 (H.1166)

¹²³⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s. 128 (H.1147); C.ZB, nr. 31-1544 (H.1147)

Beyoğlu, Fındıklı, Beşiktaş ve Ortaköy’de yerleşimin artması sonucu bu bölgelerin su ihtiyacının karşılanması için Taksim suyu tesisi 1731’de tamamlanıp devreye sokuldu¹²³⁸. Aynı zamanda esnafın da nizamlarının koruması için çabalar devam ediyordu. 1731 yılında küfeci taifesinin arzuhalı üzerine I. Mahmud şehirde küfe ile satış yapılmasına gerek olmadığını, gelen göçmenlerin bu işlerde çalışarak esnafı zora soktuğunu belirterek memleketlerine geri gönderilmelerini emretti¹²³⁹. Esnafın kendi birliklerinin nizamı üzerine hareket etmeleri sağlanarak, yeni dükkân açılması ve istihdam ettikleri personel sayısı sınırlandırılmaya çalışıldı.

XVIII. yüzyılda nüfus artışına paralel olarak bekâr odalarının ve hanların sayısı da çok fazla artmıştır. 1732 tarihli bir kayıta buralarda “beyhude” kalanların hem asayiş sorunlarına hem de darlığı neden oldukları hatırlatılarak, göçmenlerin konakladıkları bu tarz yapıların çokluğundan yakınılmakta, idareci ve sorumluların bu konudaki rehabetinden, dikkatsiz ve müsamahakâr tavırlarından şikâyet edilmekteydi. Aynı belgenin devamında nefis-i İstanbul’da, Eyüp, Kasımpaşa, Galata ve Üsküdar’da zinhar izinsiz kârgir ya da ahşap han veya bekâr odası inşa edilmemesi, var olanların da yeni oda veya dışarıdan arsa ilhakı yoluyla genişletilmemesi emrediliyordu. Ancak tüm bu yasalara rağmen bekâr odalarının, kira gelirlerinin yüksek olması sebebiyle şahıslar tarafından inşalarına rağbet ediliyordu¹²⁴⁰. 1734’te mahalle imamlarının bu konuda dikkatli olup taşradan gelen bir erkeğe İstanbullu kadınlarla herhangi bir nikâh kıymamaları emredildi¹²⁴¹. 1735’te imamların ve ahalinin “*Aramızda yakın zamanda taşradan gelip sakin olan kimse yoktur ama bundan sonra gelirse haber verimiz, buna müsaade etmeyiz*” sözlerini tutmadıklarına dair gelen ihbar nedeniyle bundan sonra her mahallenin imam ve ahalisinin mahallelerini teftiş etmeleri emrine uymaları, göçmenlere kiralık ev verdirmemeleri ve ne kadar kişi geldiyse birini bile ayırmadan yazmaları konusunda tekrar uyarılar yapıldı¹²⁴².

Şehrin göçmen nüfusunun artmasına engel olabilmek için 1732’deki bekâr odası ve bekar hanlarının inşası yasağı,¹²⁴³ 1735-1736’da tekrarlandı. İstanbul’a dışarıdan gelip hanlarda, bekâr odalarında ikamet edenlerin İstanbul’da ekmek, et vs. zehair kıtlığına

¹²³⁸ İstanbul Külliyyatı XXXIII-Vakıf Su Defterleri ve Su Tahrirleri (1655-1807), s. 252.

¹²³⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s. 128 (H.1147); C.ZB, nr. 31-1544 (H.1147)

¹²⁴⁰ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 135, s. 160 (İstanbul) (H.1144)

¹²⁴¹ İstanbul Bab Mahkemesi Şer’iyye Sicili (Bab ŞS.), nr. 160, s. 94a (H.1147)

¹²⁴² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s. 412 (H.1148); Galata Şer’iyye Sicili (G.ŞS.), nr. 283, s. 87a (H.1148); Ü.ŞS., nr. 392, s. 79a-b (H.1148)

¹²⁴³ Bab ŞS., nr. 154, s. 96b-97a (H.1144); BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 135, s. 160 (İstanbul) (H.1144)

neden olmaları sebebiyle hatt-ı hümâyûn sadır olmadıkça yeni bir han inşa ve ihdasına izin verilmeyeceği, mevcut hanların da genişletilmesine zinhar cevaz gösterilmeyeceği belirtildi. Bundan sonra çarşı-pazar içlerinde ve mahalle aralarında bulunan han, bekâr odası ve nalband dükkânı suretinde olup *koltuk hanları* denen mahallerde bir suçlu yakalanırsa bu yerlerin içlerinde sakin olanların tamamı ihraç edilecek, binalar mühürlenecekti. Bu yapılar mahalle arasında ise yalnızca evli odası, çarşı-pazarda ise esnaf dükkânı yaptırılmasına izin verilecekti. Eğer mevcut han, bekâr odası ve nalband dükkânları yanar ya da harap olur da tamir ve tecdide ihtiyaç duyulursa izin verilmeyecekti. Bir müddet sonra başka bir yapı bina etmek isteyenler veya bugün yarı satarım diye bu emre uymayı ihmal edenlerin olduğu duyulursa asla izin verilmeyecek, mevcut han ve bekâr odası sakinlerinin biri suç işlerse bu gibileri mekânlarına aldıkları için hancıları ve odacıları da tutuklanacaktı¹²⁴⁴. 1742’de ise bu nizamın yenilenmesine ihtiyaç duyuldu. O ana dek insanların ve vakıfların mülk ve akarları olan eski nalband dükkânları ve bekâr odaları ve hanlarının, zamanla tamamen harabe olmayıp çatı, kiremit, kepenk, pencere gibi tamir gerektiren yerlerinin tamirine hem İstanbul’unun hem de vakıfların zarar görmemesi için izin verildi¹²⁴⁵.

I. Mahmud’un göçmen nüfusun artması konusunda, İstanbul ve kendi saltanatı adına endişesi yersiz değildi. 1740 yılında şehirde yeni bir isyan girişiminde bulunuldu. 1739 yılında Rusya ve Avusturya ile imzalanan barış antlaşmasından sonra terhis olan askerlerin büyük bir kısmı İstanbul’a gelmişti. Ayrıca pek çok insan savaş nedeniyle alınan vergilerin etkisiyle yurtlarını terk ederek İstanbul’a yığılmaya devam ediyordu. Dolayısıyla bu kontrolsüz nüfus artışının yol açtığı problemlerle birlikte İstanbul’un huzursuzluğu da artarak devam ediyordu. 1739-1740 yılında 4-5 ay kadar uzayan şiddetli kış nedeniyle İstanbul halkının ihtiyacını karşılayacak hayvanlar telef olmuş ve zahire gemileri de şehre girememişti. Şehirde kıtlık ve pahalılık baş göstermişti¹²⁴⁶. Var olan sıkıntı bir türlü halledilemeyince 6 Haziran 1740 tarihinde şehirde bir isyan patlak verdi. Öncekinden önemli dersler çıkarıldığından, yetkililer isyanı kısa sürede kontrol altına almayı başardı. I. Mahmud gönderdiği bir fermân ile İstanbul’a göç edeli 10 seneyi geçmeyenleri vilayetlerine göndermek üzere mahallelerde teftişler yapılmasını emretti.

¹²⁴⁴ Ü.Ş.S., nr. 392, s. 74b (H.1148); BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 141, s. 6, h. 13 (H.1148)

¹²⁴⁵ Bu kaydın altına 28 Nisan 1742’de (22 Safer 1155) Kayserili, Arapgirli, Şebinkarahisarlı, Rumelili, Adapazarlı, Malatyalı, Kütahyalı, Kefeli, Tosyalı, Trabzonlu vs. oldukları belirtilen 28 kişi isim isim sayılarak bunların Üsküdar ustası tarafından yakalanıp vilayetlerine gönderildiği notu düşüldü. [Ü.Ş.S., nr. 406, s. 89a (H.1155)]

¹²⁴⁶ *Şem’ânizâde*, I, s. 97; *Subhî Tarihi*, s. 627.

Bunun üzerine şehirde sıkı bir takibat ve arama başlatıldı, şehre girişler zorlaştırıldı, gece devriyeleri sıklaştırıldı¹²⁴⁷. Bir süre sonra göçmenlerin mahallelerde ve göçmenlerin kaldıkları yerlerde teftiş ve tahrirler yapıldı. Ahali birbirlerine kefil tutuldu, imamlar da onlara kefil oldular. 3-4 sene içinde gelip yerleşen kim varsa ihraç edilmek üzere tespit edildi¹²⁴⁸.

1740 olayının ardından Anadolu'ya da bir adalet fermânı yollandı. I. Mahmud göç sorunun kaynağına inmek, sorunu yerinde halletmek istiyordu. Bu nedenle döneminde Anadolu ve Rumeli'nin dört bir yanına gönderdiği adaletnâmelerde diğer dönemlerden farklı olarak artık ev göçlerinin engellenmesi ana temayı oluşturuyordu. Seferler nedeniyle halkın birkaç seneden beri zahmet çektiğini ancak artık seferler sona erdiği için bundan sonra kanunsuz şekilde alınan tekâlif-i şakka yükünün reayanın üzerinden kaldırılmasını ve bu zulme bir son verilmesini, reayayı her türlü taarruzdan korumalarını emrediyordu. Ev göçüne ve işi gücü olmayanlara müsaade edilmemesini, işi olanlar için de vilayetlerinden alacakları belgelere bakılmasını, dava için gelenlerin 1-2 kişiyi geçmemesini bildirdi. İstanbul'dan yakalanıp geri dönenlerin ise vilayetlerine korkusuzca dönebilmelerinin sağlanmasını, kendilerinden herhangi bir şey talep edilmemesini emretti¹²⁴⁹.

Tüm önlemlere rağmen bu dönemde İstanbul'a yönelik ev göçleri artarak devam etti. 1736-1739 Osmanlı-Avusturya-Rusya Savaşı'nın yükü nedeniyle sürecin yeniden hızlandığı görülebiliyor. 1724'ten bu yana aralıklarla süren İran savaşları tam bitti derken, bu defa batıda yeni bir savaşa girilmişti. 1739'da savaş sona erdiğinde çok geçmeden, 1742'de İran'la tekrar savaşlar başladı. Bu savaş da 1746'ya kadar sürdü. Savaşların hem vergi yükünü arttırması hem de asayiş sorunlarına yol açması nedeniyle halkın artık dayanacak gücünün kalmadığı anlaşıyor. Bundan sonra göçle ilgili fermânların sayısı artmıştı ve büyük çoğunluğunda bu dönemde yaşanan İran savaşlarının halkı göç etmek zorunda bıraktığından, ağır vergilerden kaçtıklarından bahsediliyordu¹²⁵⁰. Dolayısıyla göçle ilgili Anadolu ve Rumeli'de alınan tedbirlerin savaşlar ve vergiler devam ettikçe

¹²⁴⁷ *Subhî Tarihi*, s. 631.

¹²⁴⁸ Ü.Ş.S., nr. 405, s. 90a (H.1154); G.Ş.S., nr. 295, s. 86a (H.1153); Bab Ş.S., nr. 173, s. 70a (H.1153)

¹²⁴⁹ Isparta Şer'iyeye Sicili (Isp. Ş.S.), nr. 73, s. 55 (H.1161)'den nakleden Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten*, c. 3, sy. 151, Ankara 1974, s. 459-460.

¹²⁵⁰ Bu noktada Koçi Bey'in layihasında padişaha yaptığı uyarı akla gelmektedir. Seferler bahsinde tedarikinin ancak 5 yılda tamamlanabildiğini çünkü reayanın fakir olduğunu ve köylülerin dağılıp kaçtıklarını belirtir. Bu nedenle 3-4 yıl sefer olmasa ancak akıllarının başlarına gelebileceğini ve bu ara verilirse sefer zamanı da müzayaka çekilmeyeceğini ifade eder. (IV. Murad Devri Kanunnâmeleri, ktp. 10, s. 132.)

başarılı olması mümkün değildi. Belki de bu yüzden İstanbul kapılarında alınan tedbirlere ve İstanbul'dan geri göndermelere daha fazla odaklanılmış olabilir.

Göç veren yerlerde süreç bir kere başladığında arkası kesilmeden devam ediyordu. Özellikle İstanbul'da iş kurmuş olanlar bir süre sonra eşlerini yanlarına almak için uğraşıyorlardı. Geride kalan aile fertlerini yanına getirterek aile tamamlandığında bu defa geri gönderilmeleri çok daha zor oluyordu. Üstelik hanelerini taşıdıkları için vergi konusunda bağlarını tamamen koparabiliyor, izlerini kaybettirebiliyorlardı. Bu da geride kalanları, gidenlerin de vergisini ödemek zorunda bırakıyor, onların da göç etmelerine neden olunuyordu. I. Mahmud döneminde İstanbul'a bu konuda yapılan şikâyetler de artmıştı. Göç nedeniyle harap olan köylerden bahsediliyordu. Bu nedenle daha önce olduğu üzere ev göçü kasdıyla gelen özellikle kadınların İstanbul'a girişlerine dair yasak tekrarlanarak bu konuda kontroller sıklaştırıldı¹²⁵¹. Göçmenler izin alarak ya da gizlice firar ettirerek ya da rüşvetle eşlerini yanlarına almaya devam ettiler.

1743, 1745 ve 1747'de İstanbul'da göçmenlere yönelik genel mahalle teftişleri devam etti. Son zamanlarda gelen göçmenlerin isimleri, eşkalleri ve memleketleri kaydedildi¹²⁵². 1748'de ise şehirde bir büyük olay daha yaşandı¹²⁵³. Başrolde yine göçmenler vardı. 2 Temmuz 1748'de, (H. 6 Receb 1161) 10 kadar Kürt kökenli göçmen, yağma maksadıyla Bitpazarı denilen çarşı içinde alenen esnafın dükkânlarına saldırdı¹²⁵⁴. Bu olaydan sonra İstanbul'dan tüm Kürt kökenlilerin çıkartılıp vilayetlerine gönderilmeleri üzere bir fermân yayınlandı¹²⁵⁵. İzzî Efendi, bu dönemde İstanbul'da arka küfesiyle bazı yiyecek ve içecek satan Niğdelilerin de bir süredir çok fazla arttığını, bunların İstanbul'a gelen meyve ve sebzeyi gemilere hücum edip satın aldıklarını ve fazla fiyata sattıklarını, bundan dolayı İstanbullu'ya çok fazla zararları olduğunu bildirir. I. Mahmud bunların da yakalanıp vilayetlerine gönderilmelerini emretti¹²⁵⁶.

¹²⁵¹ BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 146-270 (H.1162); ADVNS.AHK.SS.d., nr. 4, s. 2 (H.1163)

¹²⁵² Bkz. 3.4.2.2. Teftiş ve Tahrirler.

¹²⁵³ Bkz. 3.2.1.2. Çıkardıkları Asayiş Olayları.

¹²⁵⁴ Ank. ŞS., nr. 730, s. 110a (H.1161); Ams. ŞS., nr. 44, s. 57b (H.1161); Edr. ŞS., nr. 140, s. 93a (H.1161); Çnk. ŞS., nr. 14, s. 10b (H.1161); BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 130-119 (H.1161), ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 280-283 (H.1161); *Şem'dânî-zâde*, I, s. 143; Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 8, çev. Vecdi Bürün-Refik Özdek, haz. Mümin Çevik, İstanbul 1991, s. 105; *İzzî Tarihi*, s. 570-574.

¹²⁵⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 280-281 (H.1161); Hasköy Şer'iyye Sicili (Hsk. ŞS.), nr. 22, 14b, 15a (H.1161); BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 292 (H.1161); ADVNS.ŞKT.d., nr. 174, s. 41 (H.1163); *İzzî Tarihi*, s. 574.

¹²⁵⁶ *İzzî Tarihi*, s. 574.

Olayın yankıları uzun süre devam etti. Anadolu'nun orta kol ve sağ kolunda yer alan kazalardaki kadılara bu olaydan bahsedilerek göç konusunda daha dikkatli olmaları konusunda uyarılar yapıldı. Önceki yıllarda gerçekleşen seferler nedeniyle tekâlif korkusundan yerini yurdunu bırakıp Anadolu ve Rumeli'den İstanbul'a pek çok reaya, ırgat, göçebe ve Kürtlerin göç ettiği, bu göçün hem terk ettikleri bölgenin ziraattan mahrum kalmasına hem de geldikleri İstanbul'da halkın geçimini zorlaşmasına neden olduğu, üstelik bir de halkın mallarına ve eşyalarına göz diktikleri anlatıldı¹²⁵⁷.

Aynı şekilde İstanbul'un çevre kazalarına da gözlerini açık tutmaları, ellerinde geldikleri mahalden alınmış senedleri olmayanları geçirmemeleri, bu konuda iskele eminleri ve sefine reislerini de uyarmaları istendi. Eğer bir göçmeni sefinesine alan bir reis olursa sorgusuz katledileceği uyarısında bulunuldu¹²⁵⁸. Rumeli bölgesinden gelen Arnavudlar için de Edirne kadısı ve bostacıbaşısı aynı şekilde dikkatli olmaları için uyarıldı, gelenleri dikkatlice araştırıp işi olmayanları geri göndermeleri istendi¹²⁵⁹.

1750'de göçmenlerin şehirden ihracı çabaları devam ediyordu. İstanbul gece gündüz araştırılıp teftiş ediliyor, yakalananlar da vatanlarına iade ediliyordu¹²⁶⁰. Ancak geri gönderme politikasının da sorunsuz yürütüldüğü düşünülmemelidir. Görevlilerin ellerinden kurtulup geri dönmeye çalışanlar elbette oluyordu. Örneğin İzmit'e gönderilen göçmenlerin burada birkaç gün bekledikten sonra karadan ve denizden tekrar dönebildikleri anlaşılmıştı¹²⁶¹.

2.2.2.2. Göçmenlerin Yol Güzergâhları

Ev göçüyle veya bekâr olarak yerini yurdunu terk eden göçmenler, deniz veya kara yoluyla İstanbul'a bir şekilde ulaşmaya çalışıyorlardı. Bu nedenle İstanbul'a en yakın kazalar olan Rumeli'de Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, Gelibolu, Silivri, Ereğli (Marmara) ve Çekmeceler; Anadolu'da Kocaeli, Sakarya, Gebze, Mudanya, Gemlik, Yalova, Bursa, Bandırma, Mihaliç ve Bilecik'in muhafazaları devletin en fazla önem verdiği konulardandı.

¹²⁵⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 280-281 (H.1161)

¹²⁵⁸ Ank. ŞS., nr. 730, s. 110a (H.1161); Ams. ŞS., nr. 44-57b (H.1161); Edr. ŞS., nr. 140, s. 93a (H.1161); Çnk. ŞS., nr. 14, s. 10b (H.1161), BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 143 (H.1161)

¹²⁵⁹ Edr. ŞS., nr. 140, s. 93a (H.1161)

¹²⁶⁰ Trb. ŞS., nr. 1920 (106), s. 84b (H.1163)

¹²⁶¹ BOA, C.DH, nr. 345-17226 (H.1155)

Göçmenlerin kullanabileceği yollar düşünüldüğünde ilk olarak akla gelen, Osmanlı ulaşım ağını oluşturan ve sıkça kullanılan mevcut yollardı. Bu yollar esas olarak İstanbul'dan başlayarak Anadolu ve Rumeli'de üçer ana kola ayrılmışlardı: Sağ kol, orta kol ve sol kol. *Anadolu sağ kolu (hac yolu)*: Üsküdar, Gebze, Dil (Hersek), İzmit, Lefke, Söğüt, Eskişehir, Akşehir, Konya, Adana ve Antakya'dan geçerek Halep'e ulaşmaktaydı. *Anadolu orta kolu*: Üsküdar, Gebze, İzmit (İzmit), Sapanca, Hendek, Düzce Pazarı, Bolu, Gerede, Tosya, Merzifon, Amasya, Tokat, Sivas, Malatya, Harput'tan geçerek Diyarbakir'e ulaşmaktaydı. *Anadolu sol kolu*: Üsküdar, Gebze, İzmit (İzmit), Sapanca, Hendek, Düzce Pazarı, Bolu, Gerede, Tosya, Merzifon, Ladik, Niksar, Karahisar-ı Şarki, Karakulak'tan Erzurum'a varıyordu. *Rumeli sağ kolu*: Kırklareli, Aydos, Babadağı, Isakça ve Akkerman'dan Özi'ye varıyordu. *Rumeli orta kolu*: Silivri, Çorlu, Edirne, Filibe'den Belgrad'a ve Budin'e ulaşmaktaydı. *Rumeli sol kolu*: Silivri, Tekirdağ, Gelibolu, Malkara, Keşan, Gümölcine, Selanik, Çatalca, İzmit'ten İstefe'ye varıyordu¹²⁶². Her bir kolu İstanbul'a ulaşan bu yolların başkente en yakın mesafede bulunan kazalarında göçmenlere karşı alınan tedbirler arttırılıyor, kontroller sıklaştırılıyor.

Başkente en yakın kazalardan biri de İstanbul'a hem deniz hem de kara bağlantısı olan Kocaeli'ydi. Anadolu'dan yoğun bir şekilde göçün yaşandığı bu dönemde, İstanbul'un doğuya açılan kapısı olan Kocaeli, göçmenlerin engellenmesi konusunda en fazla uyarılan, devletin fermânlarına en fazla muhatap olan sancaktı. Kocaeli'nin Anadolu'dan İstanbul'a gelenlerin uğramak zorunda oldukları geçit (memerr) olduğu için ne kadar önemli olduğu belgelerde de vurgulanmıştır¹²⁶³. Konuyla ilgili Kocaeli mutasarrıfı, mütesellimi, kadısı, naibleri, tahta serdarı,¹²⁶⁴ yeniçeri serdarı ve diğer zabitanına hitaben pek çok kez emirler gönderilmişti. Bu emirlerde İstanbul'a girişi yasak olanların geçişlerine izin verilmeyerek vilayetlerine geri gönderilmeleri konusunda

¹²⁶² Bahsedilen menziller hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İstanbul 2014. Ayrıca, İsmet Miroğlu, "Osmanlı Yol Sistemine Dair", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 15 [Prof. Dr. M. Münir Aktepe'ye Armağan], (1997), s. 241-252.

¹²⁶³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 183, 184, 195 (H.1133)

¹²⁶⁴ Tahta serdarları: Yeniçeri Ocağı turnacılarından seçilen bu kişiler, her bölgede ocaklık olarak belirlenen alanlarda ahalinin hazırlanmış olduğu sandal tahtası, kürek taslakları ve sair kerestenin belirlenmiş ücretinin ödenip, ahşap malzemenin yerinden alınıp, İstanbul'da Tersane ve Tophane mahzenlerine teslimine kadar gerekli nakil işlemlerinin mübaşirliği ya da başka bir ifade ile müteahhitliğini yapardı. (Yaşar Baş, "Kocaeli'den İstanbul'a Kereste Nakli ve Kullanımı", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli 2015, s. 1083)

Kocaeli mutasarrıfına ve sair bilcümle hükkam ve zabıtana “*aled-devâm tenbîh-i ekîd*” olunduğu belirtilmektedir¹²⁶⁵.

Kocaeli’nin XVIII. yüzyıldaki idarî yapısına bakıldığında; İzmit, Şile, Kandıra, Yoros, Yalakabad, Gebze, Ada ve İznik kazalarından oluşmakta ve iki tuğlu bir paşa tarafından yönetilmekteydi. Bu kazalardan özellikle İzmit, o dönemdeki adıyla *İznikmid*, Anadolu menzil teşkilatı içerisinde sol ve orta kol üzerinde, henüz kolların birbirinden ayrılmadığı bölümde yer alan önemli ve işlek bir menzildi. İzmit limanı, yoğun ticaret faaliyetlerinin yürütüldüğü oldukça işlek bir limanken aynı zamanda İzmit körfezi de askerî sevkiyat için oldukça rağbet edilen bir güzergâhtı. Bu hareketlilik zamanla bölgeye daha da fazla insan gelmesine yol açmış, İzmit’in önemli bir ticaret merkezi haline gelmesine neden olmuştu. Ancak bununla beraber bölgedeki kaçakçılık olayları da artmıştı¹²⁶⁶. Kocaeli aynı zamanda başkente en yakın yaş sebze-meyve, odun ve kereste kaynağıydı. Anadolu’dan kervanlarla gelen malların gemilerle İstanbul’a nakledilmesi şehri daha da büyötmüştü. İşlerlik açısından bakıldığında; örneğin XVIII. yüzyılda İstanbul limanına bağlı ve Kocaeli’ye taşımacılık yapan gemilerin sayısı bin civarındaydı¹²⁶⁷.

Anadolu’dan İstanbul’a ulaşmak isteyenler için bir diğer geçit noktası da Mudanya, Bursa, Yalova civarıydı. Buraya gönderilen emirlerde de önemli birer geçit noktası oldukları vurgulanarak sorumlu oldukları bölgenin korunmasına önem göstermeleri, göçmenlerin geçişine müsaade etmemeleri istenmekteydi¹²⁶⁸.

Göçmenlerin İstanbul’a ulaşımaları düşünöldüğünde, dönemin şartlarına göre bahsedilen çevre kazalardan başkente ulaşım süresi şu şekildeydi: Üsküdar’dan Kartal’a 4 saat, Kartal’dan Gebze’ye 5 saat, Gebze’den Hersek’e 3 saat, Hersek’ten İznik’e 12 saatte; Gebze’den İznikmid’e 9 saatte ulaşılıyordu¹²⁶⁹. 1779’da Hacca gitmek için yola çıkan Mehmed Edip yürüyerek Üsküdar’dan Konya’ya 15. günde ulaşmıştı¹²⁷⁰.

¹²⁶⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 157, s. 85 (H.1168)

¹²⁶⁶ Ekrem Gürdal, “XVIII. Yüzyıl ve Sonrasında İzmit İskelesi ile Ard Alanının Osmanlı Denizcilik Faaliyetlerindeki Yeri”, *III. Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu (25-27 Mart 2016)*, Kocaeli 2017, s. 2399-2415.

¹²⁶⁷ Nahide Şimşir, Sebahattin Şimşir, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kocaeli Sancağı’nın Tarihinden Kesitler”, *III. Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu (25-27 Mart 2016)*, Kocaeli 2017, s. 765-785.

¹²⁶⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 198 (H.1133)

¹²⁶⁹ Yaşar Baş, “a.g.m.”, s. 105.

¹²⁷⁰ Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2010, s. 148.

Deniz yoluyla İstanbul'a gelmeye çalışanların rotalarına dair Trabzon'dan hareketle Karadeniz üzerinden Ereğli iskelesine geldikleri belgelere yansımıştır. Burada yakalananların Bolu'da ikamet etmesi ya da buradan geri gönderilmeleri emredilmiştir¹²⁷¹. Ancak yola devam edebilenlerin deniz yoluyla Kocaeli kuzey sahillerine oradan da İstanbul Şile tarafına geldikleri tahmin edilebilir.

Rumeli yakasında ise göçmenlerin en önemli geçiş noktalarından biri Edirne'ydi. Anadolu yakasından gelenler için Kocaeli'nin muhafazasında görevli olanların sık sık uyarıldığı gibi Rumeli'den gelen istenmeyen göçmenler için de Edirne'nin muhafazasında görevli olanlara sık sık uyarılar yapılıyordu. Bunların başında Edirne bostancıbaşısı, yeniçeri serdarı ve Edirne kadısı geliyordu. Gönderilen emirlerde daha önce de İstanbul'a ev göçü gelmemesi için "*merrâren ve kerrâren*", "*bi'd-defa'ât*" kendilerinin uyarıldıkları belirtiliyordu¹²⁷².

Osmanlı ulaşım sistemi içerisinde Rumeli orta kolu üzerinde yer alan ve İstanbul ile kara bağlantısı bulunan Edirne, İstanbul'u ve Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan yol üzerinde, önemli bir mevkideydi. Osmanlı'ya bir dönem başkentlik de yapmış olan Edirne, bu unvanını kaybettikten sonra dahi pek çok padişahın uzun süre ikamet etmek ya da dinlenmek için tercih ettiği gözde bir şehirdi. Özellikle IV. Mehmed ile III. Ahmed arasındaki sultanlar için böyle olduğunu söyleyebiliriz. Meselâ II. Ahmed (1691-1695) sultanlığı döneminde bütün hayatını burada geçirmiş, İstanbul'a hiç gitmemiştir¹²⁷³. Burası aynı zamanda Avusturya savaşları sırasında bir askerî üs konumundaydı. Batıya açılan seferlerde ordu geçiş güzergâhındaydı.

Edirne'nin yönetiminin başında bulunan Edirne kadısının vazifelerinden biri de İstanbul'un iaşesinin teminiydi. Aynı şekilde şehrin güvenliğini sağlayan Yeniçeri serdarı ve bostancıbaşısının bir görevi de İstanbul'un güvenliğine destek olmaktı. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda şehrin başkent İstanbul ile ne kadar sıkı bir ilişkisi olduğu anlaşılabilir. İstanbul'a Rumeli'den gelen göçmenlerin engellenmesinde özellikle Edirne bostancıbaşısına büyük bir sorumluluk düşüyordu. Burada ilginç olan ise Arnavud göçmenleri durdurarak memleketlerine iade etmesi beklenen bostancıbaşılığa bir dönem Arnavud kökenli bir ağanın getirilmesi idi¹²⁷⁴. Hatta bu kişi görevini iyi yerine getirdiği

¹²⁷¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 152, s. 15-16 (H.1158)

¹²⁷² Edr. ŞS., nr. 147, s. 12b (H.1164); Edr. ŞS., nr. 153, s. 27a (H.1167)

¹²⁷³ Semavi Eyice, "Edirne", *TDVİA*, c. 10, İstanbul 1994, s. 431-442.

¹²⁷⁴ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, I, s. 20.

için önce İstanbul bostancıbaşılığına atanmış ve bir süre sonra da Edirne'nin muhafazasında sorunlar yaşandığı için tekrar Edirne bostancıbaşılığına atanmıştı¹²⁷⁵.

Edirne'ye gönderilen fermânlarda da tüccarların ve işi olanların incitilmemesine dikkat edilmek şartıyla ev göçü ile ve işi olmadığı halde İstanbul'a gelmek isteyenlere engel olunması, vilayetlerine iade edilmeleri, aksi halde her kim olursa olsun şiddetle cezalandırılacakları uyarılarında bulunuluyordu¹²⁷⁶. Eğer bu konuda rehabet gösterildikleri düşünülüyorsa bu uyarıların da şiddeti artıyor, gelenlerin sorgulanarak imin kusuru olduğunun öğrenildiği hatırlatılıyor ve gece gündüz gözlerini daima açık tutmaları isteniyordu¹²⁷⁷.

Devlet, Kocaeli ve Edirne gibi ana yollar üzerindeki önemli merkezlere göçmenlerin İstanbul'a geçişlerine katiyen müsaade edilmemesi, yakalananların da vilayetlerine gönderilmeleri konusunda sık sık emirler gönderiyordu. Yollanan bu emirlerin, tenbih ve tehditlerin de etkisiyle -en azından belli dönemlerde- işe yaradığı görülüyor. Göçmenlerin alınan sıkı tedbirlerle karadan ve denizden, gece gündüz korunan İzmit ve Edirne'den geçmekte zaman zaman zorlandıkları belgelere de yansımıştır. Bunun üzerine Anadolu tarafından gelen göçmenler ana yol dışına çıkarak, Sakarya ve Gebze civarındaki "kaçamak" denen dağ yolları ve daha başka sapa yollardan, geçitlerden, patika yollardan geçmeye başlamışlardı. Bazıları ise Geyve dolaylarından geçerek körfezin etrafından dolaşıyorlardı. Böylece göçmenlerin, İzmit kazasını kuzeyinden ve güneyinden teğet geçerek bir şekilde İstanbul'a ulaşmaya çalıştıkları görülüyor. Bu konuda Kocaeli'nin muhafazasına memur görevlilerden ya da İstanbul'a gelen güvenilir kişilerden ihbarlar geliyordu¹²⁷⁸. Ayrıca İstanbul'a bir şekilde ulaşıp yakalanan bazı göçmenler de soruşturulduklarında geçtikleri yollara dair bu yönde bilgi veriyorlardı¹²⁷⁹.

Örneğin 1753 yılında Hereke'den 100'den fazla göçmenin geldiği ihbarı üzerine gönderilen mübaşirlerin sorgusu sonucunda; ana yoldan İzmit'e gelmeyip, bazıları Geyve

¹²⁷⁵ a.g.e., s. 56.

¹²⁷⁶ Edr. ŞS., nr. 153, s. 6b-7a (H.1166); s. 27a (H.1167)

¹²⁷⁷ Edr. ŞS., nr. 153, s. 74a (H.1168)

¹²⁷⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 155 s. 64 (H.1165); nr. 156, s. 246 (H.1168); nr. 159, s. 234 (H.1170); nr. 160, s. 50, 53 (H.1171); nr. 164, s. 450 (H.1179); nr. 165, s. 190 (H.1179); nr. 175, s. 192 (H.1191)

¹²⁷⁹ 1752'de İstanbul'da ele geçirilen bir grup sorgularında Sakarya ve Eğridere geçidinden geldiklerini söylemişlerdir [BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 155, s. 223 (H.1165)]; 1757'de İstanbul'da yakalanıp geri vilayetlerine gönderilen bir grubun kaçıp Karamürsel iskelesinden Gebze'ye ve oradan da Kartal'a geldiklerini ve bunları bu tarafa Gebze naibi ve diğer yetkililerin salıverdiklerini Üsküdar'a gelenler ihbar etmiştir. [ADVNS.MHM.d., nr. 160, s. 27 (H.1171)]

köprüsünden, bazıları Sapanca kazasından, bazıları Sakarya köprüsünden ve bazıları da Sarıçay kazasında Hendek yolundaki Çataköprü’den geldiklerini söyleyip; Kaymas, Ağaçalı, Şeyhler, Taşköprü ve Gebze’deki “kaçamak” denen dağ yolları ve daha başka sapa yollardan geçitlerden geçerek geldiklerini söylemişlerdi¹²⁸⁰. Bazılarının da denizden geçemedikleri için İzmit’ten Karamürsel, Yalova ve Gemlik taraflarına geçtikleri ihbar edilmişti¹²⁸¹.

Harita 3: Kocaeli Bölgesi Fizikî Haritası ve Göçmenlerin Geçtikleri Farklı Yollar

Bu durumda devlet dağ ve sapa yolların da iyi korunması için 1750’li yılların başından itibaren çevre belde ve geçitlerdeki hükkam ve zabıtana konuyla ilgili fermânlar göndermeye başladı. Hem ihbarlardan ve sorgulardan hem de İstanbul’a gelen göçmen sayısının artmasından dolayı göçmenlerin bu yolları kullandıklarının, ancak yollarının iyi korunmadığının anlaşıldığı bildirilerek bu konuda dikkat edilmesi emrediliyordu¹²⁸². Bu yolların korunamamasında aynı zamanda alenen rüşvet alıp geçişlerine izin veren ahali de sorumlu tutuluyordu. 1780’de göçmenlerin İzmit’ten geçemedikleri için Karadeniz tarafındaki Aktaş köprü ve Ereğli civarındaki Dilbaş iskelesinden ve bazen de İzmit’teki dağlardan gizlice Gebze’ye firar ettikleri duyulmuş, Gebze ve Taşköprü ahali ile Adapazarı ve Geyve havalisindeki ahali bölgelerinin korunması için uyarılmıştı¹²⁸³.

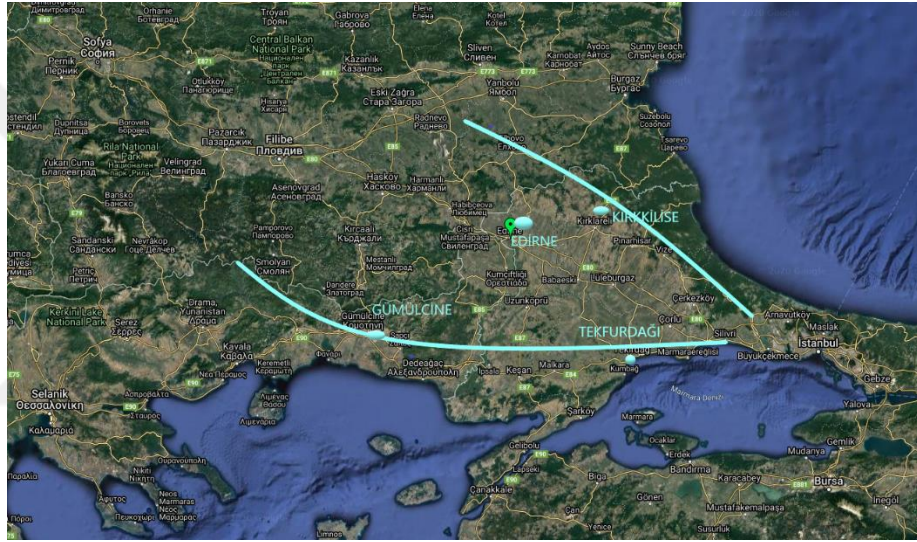
¹²⁸⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 155, s. 450, s. 473 (H.1166)

¹²⁸¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 175, s. 192 (H.1191)

¹²⁸² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 156, s. 279 (H.1168); nr. 155, s. 63 (H.1164); nr. 160, s. 186 (H.1171); nr. 163, s. 370 (H.1177); Ü.Ş.S., nr. 444, s. 92a (H.1171); Edr. Ş.S., nr. 153, s. 58a (H.1168)

¹²⁸³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 176, s. 305 (H.1194)

Rumeli tarafından ise İstanbul'a gelmesi kesinlikle yasak olan Arnavud serseriler Edirne'den geçemeyerek farklı yollar bulup, bir şekilde İstanbul'a ulaşmaya devam ediyorlardı. Tekfurdağı, Gelibolu ve Edirne taraflarında, yakın yollardan veya tavukçu yolundan görevlilerin dikkatsizliği ve ihmallerini fırsat bilip geçebiliyor ve İstanbul'a ulaşabiliyorlardı¹²⁸⁴. Ya da Edirne'ye uğramayıp Gümölcine ve Kırkkilise tarafından gelebiliyorlardı. Bu nedenle bu kazalarda bulunan görevliler de yolların ve geçitlerin iyi muhafaza edilmesi için uyarılıyorlardı¹²⁸⁵. Tüm tedbirlere rağmen başkentte göçmen nüfusunun hızla artması, kentin iâşe temininde zorluk çekilmesine neden olacağından bu durum görevlileri oldukça endişelendirmişti.

Harita 4: Edirne Bölgesi Fizikî Haritası ve Göçmenlerin Geçtikleri Farklı Yollar

2.2.2.3. Göç İçin Kullanılan İllegal Yöntemler

İstanbul'a hem karadan hem de denizden ulaşmaya çalışan göçmenlerden bazıları, alınan tedbirler ve kontrollerin sıkılaştırılması nedeniyle, yakalanmadan şehre giriş yapabilmek için bazen farklı yöntemler de kullandılar:

Zahire Gemisine Kaçak Binenler: Bu yöntemlerden en fazla ses getireni, 1750'de hem *Sicillere* hem *Şikâyet Defterlerine* hem de *Mühimme Defterlerine* yansıyan, zahire gemisinde yakalanan göçmenler meselesiydi. Buna göre; Köstence limanından İstanbul'a gitmek için zahire gemisine binen 80'den fazla işsiz göçmen Kavak iskelesinde

¹²⁸⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 147, s. 324 (H.1153)

¹²⁸⁵ BOA, ADVN.(DOS), nr. 2155-17 (H.1157)

yakalanmış ve derhal vilayetlerine geri gönderilmeleri için emir çıkartılmıştı. Olayda ihmali olduğu açık olan Köstence kadısı, serdarı, iskele emini ve âyanları tutuklanarak Tulca Kalesi'ne hapsedilmiş; sefinenin reisi Baharî Ömer ise yakalanarak Boğazkesen Kalesi'ne hapsedilmişti. Bu olay üzerine Rumeli, Tuna sahili ve Trabzon dâhil tüm Anadolu sahilindeki kaza ve iskelelere emirler gönderilerek bir daha bu tür bir olay yaşanırca sefine reislerinin kalebend edileceği, sefinelerinin devlet tarafından zabtedileceği bildirildi. Ayrıca iskele eminleri, kadılar, naibler ve ayan da kalebend edilecekleri yönünde tehdit edildiler. Gece gündüz gözlerini açık tutmaları emredildi¹²⁸⁶.

1755'te ise Kocaeli iskelelerinden ve koru-yı hümâyûn tarlalarından enginar kayıklarıyla İstanbul'a gelenler olduğu haber verilmişti. Bunun üzerine enginar ve meyve kayıklarını kullanmak isteyen göçmenler konusunda dikkatli olmaları için Hassa Bostancıbaşı tarafından Kocaeli mutasarrıfı ile bölgedeki tüm zabitan ve hükkam ayrıca uyarıldı¹²⁸⁷.

Tebdil-i Kıyafet ile Gelenler: Bu yöntemi kullanan guplardan biri, taşrada suçla karışan ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan levendat taifesi idi. Kılık değiştirerek yakalanmadan İstanbul'a giriyorlardı. Bu yöntemin duyulması üzerine eşkıyanın yakalanarak İstanbul'dan başka mahallere gönderilmeleri ve tekrar geri gelmelerine müsaade edilmemesi için emirler gönderildi¹²⁸⁸. Ancak bu defa da bir grup levendin ulufelerini peşin aldıkları hâlde seferden firar edip İstanbul'a gelebildikleri haber alındı. Bu kişilerin görüldükleri yerde katli fermân olduğu hâlde kılık değiştirerek sicil kaydı ve imzalar ile şehre gelebiliyorlardı. Üstelik İstanbul'daki görevliler eşkıyayı yakalayıp vilayetlerine geri gönderdikleri hâlde İstanbul kapılarındaki zabıtların yoldan tekrar geri dönmelerine göz yumdukları anlaşılmıştı. Bunun üzerine olayda ihmali olan görevlilerin bir defalığına affedildiği belirtildi. Ancak bundan sonra yakalananlar soruşturmaları sırasında eğer kendilerinin görevli olduğu mahalden geçtiklerini söylerlerse ağır bir şekilde cezalandırılacakları bildirildi¹²⁸⁹.

Aynı şekilde bazı göçmenler de Üsküdar ve çevresindeki kenar mahallere yerleştikten sonra kılık değiştirerek İstanbullu gibi görünüyor, etraf kasabalardan

¹²⁸⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 154, s. 322 (H.1163); ADVNS.ŞKT.d., nr. 174, s. 27 (Köstence), s. 65 (Tulca) (H.1163); nr. 174, s. 45 (Köstence) (H.1163); Trb. ŞS., (Trabzon Şer'iyeye Sicili) nr. 1918 (104), s. 9b (H.1163)

¹²⁸⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 157, s. 85 (H.1168); Ü.ŞS., nr. 440, s. 93b. (H.1168)

¹²⁸⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 152, s. 91 (H.1158)

¹²⁸⁹ Ü.ŞS., nr. 416, s. 87a (H.1158); Blk. ŞS., (*Bahkesir Şer'iyeye Sicili*) nr. 728, s. 27b (H.1158)

İstanbul'daki hanelerine taşınıyormuş gibi görünerek aslında taşra vilayetlerinden getirdikleri göçlerini Üsküdar, Kadıköy ve Sancak'tan kayıklara bindiriyorlardı. Durum anlaşıldıktan sonra bu konuda da dikkatli olmaları için görevliler uyarıldı¹²⁹⁰.

Önemli İş Olduğunu İddia Edenler: Bir diğer grup görevli olduğu iddiasıyla çocuk çocuğuyla İstanbul'a gelmeye çalışanlardı. Buna örnek olarak, 1757 yılındaki İbrahim Bey'in vakası zikredilebilir. İbrahim Bey İzmit'e kadar gelmiş ve Eğil Beyliği iddiasıyla İstanbul'a geçmesine müsaade edilmesini istiyordu. Kocaeli Mutasarrıfı Mustafa Paşa durumu soruşturmak için İstanbul'a mektup gönderdiğinde yalan söylediği ortaya çıkmış ve İstanbul'a girişlerinin engellenmesi, ailesiyle birlikte vilayetlerine geri gönderilmeleri istenmişti¹²⁹¹.

Başkentte halletmeleri gereken timar vd. berâtların tecdidi meselesini bahane edenler de vardı¹²⁹². Bir memuriyete tayin, bir hak, bir imtiyaz veya bir muafiyetin verildiğini gösteren bu belgeler, mevcut padişahın tahtta olduğu süre içinde geçerliydi ve taht değişikliğinde ya da belgenin kaybedilmesi durumunda yenilenmeleri gerekirdi. Ancak Anadolu'dan pek çok kişinin timar ve zeamet tevcihi için kuzat vs. arza yetkili olmayan kimselerden arz ve arzuhaller alarak İstanbul'a geldikleri, işlerini yürütmekten aciz oldukları için geri vilayetlerine gitmeyip İstanbul'da hanlarda veya bekâr odalarında kaldıkları anlaşılmıştı¹²⁹³.

Davası Olduğunu İddia Edenler: Göçmenlerin İstanbul'a ulaşabilmek için kullandıkları bir diğer yöntem de davaları olduğunu iddia etmektir ki Osmanlı hukukuna göre davasının yerinde adil bir şekilde görülmediğini düşünen herkesin Divân-ı Hümâyûn'a ya da İstanbul'daki mahkemelere başvurma hakkı vardı. Ancak şikâyetçi olmaya herkesin gücü yetmeyebilirdi. Nitekim bunun için de belli bir masrafı gözden çıkarmaları gerekirdi¹²⁹⁴. Dönemin şartlarında uzun ve yorucu bir yoldan İstanbul'a ulaşabilenler memurlara ulaşabilmek için fırsat kollamalı, gerekiyorsa dilekçelerini kaleme aldırmalı, bazen de lehine karar alabilmek için çeşitli yolları deneyebilmeliydiler¹²⁹⁵.

¹²⁹⁰ Ü.Ş.S., nr. 400, s. 93b (H.1153)

¹²⁹¹ BOA, C.DH, nr. 289-14423 (H.1171); ADVNS.MHM.d., nr. 159, s. 328 (H.1171)

¹²⁹² Edr. ŞS., nr. 153, s. 86a (H.1169)

¹²⁹³ Çnk. ŞS., nr. 9, s. 30b (H.1145); Ü.Ş.S., nr. 386, s. 89b (H.1145)

¹²⁹⁴ Örneğin Faroqhi'nin verdiği rakamlara göre Ankara ahalisi İstanbul'a gönderdikleri vekillerine 200 veya 300 kuruş ödemeyi kabul etmişlerdi. (Suraiya Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak*, s. 42)

¹²⁹⁵ Suraiya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 45-48.

Bahsedilen dava süreci için vekil seçilen 1-2 kişinin gelmesi yeterli iken 15-20 kişilik cemiyetlerle geliyorlar ve işi halledemeyip uzun süre İstanbul'da kalıyorlardı. Bu nedenle davaları olduğunu kanıtlayan belgelerle gelmeleri ve gelenlerin de işlerini en kısa sürede halledip dönmeleri istendi¹²⁹⁶.

Göçmenlerin reayanın sahip oldukları şikâyet hakkını suistimal ettiklerine dair bazı olaylar da belgelere yansımıştır. 1754 yılında Niğde kadısının zulmünden şikâyetçi olmak için 27 kişi İstanbul'a gelmiş, kadı azlolunup dava kapanmıştı. Ancak gelenler bir türlü şehirden ayrılmıyorlardı. Bu nedenle İstanbul'da daha fazla bekletilmeden bir an önce vilayetlerine gönderilmeleri emredildi¹²⁹⁷. Aynı şekilde 1763 yılında İstanbul'a dava için gelen Akşehirli çiftin de davaları görüldüğü için zaman kaybetmeden İstanbul'dan bir gemiyle önce İzmit'e oradan da başka herhangi bir mahalle uğramadan doğrudan vilayetlerine gönderilmeleri emredildi¹²⁹⁸.

Ordu Geçiş Sırasında Araya Karışanlar: Buna dair örneklerle yüzyılın sonuna doğru rastlanıyor. Örneğin 1792 yılında sefer nedeniyle ordunun İstanbul'a gelişini fırsat bilen bazı kişilerin aralarına karışarak İstanbul'a giriş yaptıkları anlaşıldı. Ordunun hareketinden önce ya da hareketi esnasında göçmenlerin kelim hocalarının yanlarına ve yazı bürolarına dâhil olup defter nakli bahanesiyle İstanbul'a gelecekleri düşünüldüğünden defterdar efendiye bu konuda uyarıda bulunuldu. Ordunun Edirne'ye hareketinde seferber olanlar dışında kelim hocaları ve yazı dairelerinde icabından fazla bir nefer işsiz kişinin bulunmaması emredildi¹²⁹⁹.

1744'te ise sefer nedeniyle Diyarbakır seraskeri maiyetine tayin olunan süvari Arnavud levendatından bazılarının firar edip önce İstanbul'a oradan da vilayetlerine gitmek amacıyla İznikmid'e geldikleri bildirilmişti. Hükümet burada İstanbul'a gelmek için fırsat kollayan göçmenlerin de askerlerin arasına karışmamaları konusunda görevlilerin dikkatli olmalarını emretti¹³⁰⁰.

Hac Bahanesiyle Gelmeye Çalışanlar: Osmanlı'da gayrimüslimler Kudüs'e giderek, Müslümanlar da Mekke'ye giderek hacı oluyorlardı. Müslüman hacı kafileleri

¹²⁹⁶ Çnk. ŞS., nr. 9, s. 30b (H.1145); Ü.ŞS., nr. 386, s. 89b (H.1145)

¹²⁹⁷ BOA, C.ZB, nr. 29-1418 (H.1168)

¹²⁹⁸ BOA, C.ZB, nr. 5-245 (H.1177)

¹²⁹⁹ Belgenin arka kısmı: "*Başmuhassebe'ye gelmiştir, Piyade Mukabelesi'ne, Ruznamçe-i Hümâyûn'a, Büyükkale Kalemî'ne, Haslar ve İstanbul ve Bursa ve Avlonya Kalemlerine, Mevkufat Kalemî'ne, Maliye Kalemî'ne, Cebeciler Kâtibi kullarına, Süvari Mukabelesi'ne, Anadolu Muhasebesi'ne, Cizye Muhasebesi'ne, Tezkire Dairesi'ne, Defterhâne-i Âmireye, Kassabbaşı kullarına dahi gelmiştir.*" [BOA, C.ZB, nr. 19-941 (H.1206)]

¹³⁰⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 150, s. 272 (H.1157)

XVIII. yüzyılda Üsküdar'dan Konya'ya oradan Şam'a kadar uzanan ve oradan da Mekke'ye ulaşan Anadolu'nun sağ kol güzergâhını kullanıyorlardı¹³⁰¹. Bu nedenle bu yolun diğer adı da hac yoluydu. Kudüs'e gitmek isteyen gayrimüslimler ise deniz ulaşımını tercih ediyorlardı. Ancak bu bahaneyle İstanbul'a gelip yerleşen göçmenler vardı¹³⁰². 1734'te Eğin'e bağlı bir köyün reayasından bazıları Kudüs'ü ziyarette gitmek bahanesiyle İstanbul'a gidip gelirken köylerindeki bazı zengin (*zî-kudret*) kişiler bu fırsatla İstanbul'a gidip yerleşmişlerdi. Geride kalan halk da vergi borcunu ödeyemeyince onlar da göç etmeyi düşünmeye başlamışlardı¹³⁰³.

Rumeli tarafından hacca gitmek isteyenlerin ise aralarına karışabilecek olan göçmenler nedeniyle İstanbul'dan geçmeleri istenmemiştir. İlerleyen tarihlerde bu konuda da bazı tedbirler alınmaya başlandı. Örneğin 1797'de Vidin'den hacca gitmek niyetiyle Edirne'ye gelen 16 kişi olduğu bildirildiğinde, bu kişilerin İstanbul'a gelmeyerek bir çukadar maiyetindeki adamların eşliğinde Gelibolu üzerinden Anadolu'ya geçmeleri istendi¹³⁰⁴.

İşçi ve Ustaların Arasına Karışanlar: İstanbul'da sık sık vuku bulan yangınlardan sonra yanan dükkân ve evlerin hızlıca tekrar inşası için gerekli olan ahşap ve kiremit gibi malzemelerin yanı sıra bu evleri inşa edecek işçi ve ustalara da ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu nedenle Gemlik, Kocaeli, Kartal, Karamürsel, Yalova ve Pazarköy gibi merkezlere amele, nakkaş, neccar, sıvacı gibi usta ve inşaat işçilerine her zamankinden fazla sayıda ihtiyaç duyulduğu bildirilmekteydi. Devletin amele ihtiyacını karşıladığı bir diğer merkez de Kayseri'ydi¹³⁰⁵. Zaruri durumlarda aynı zamanda Karadeniz tarafından¹³⁰⁶ ve Edirne'den¹³⁰⁷ de bu kişiler için istekte bulunuluyordu. Ancak işçilerin geçişlerine izin vermeleri durumunda aralarına karışabilecek göçmenlere karşı dikkatli olunmaları isteniyordu¹³⁰⁸.

1752'de Maltepe, Kartal, Pendik, Tuzla ve Gebze'ye gönderilen bir fermânda ise ilginç bir durumdan bahsedilmektedir. Yangından dolayı hasar gören yeniçeri odalarının yapım ve onarımının gerektiği, bunun için taşradan dahi usta ve işçi gönderilmesi

¹³⁰¹ A. Latif Armağan, "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller", *Osmanlı Araştırmaları*, c. XX, (2000), s. 73-116.

¹³⁰² BOA, AE.SMHD.I, nr. 102-7242 (H.1147)

¹³⁰³ BOA, AE.SMHD.I, nr. 102-7242 (H.1147)

¹³⁰⁴ BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), nr. 221-12287.

¹³⁰⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 155, s. 96 (H.1164)

¹³⁰⁶ Trb. ŞS., nr. 1917 (103), s. 47a (H.1163)

¹³⁰⁷ Edr. ŞS., nr. 147, s. 17a (H.1164)

¹³⁰⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 154, s. 361 (H.1163); C.DH, nr. 10-453; Ü.ŞS., nr. 427, s. 83a (H.1163)

emredilmişken İstanbul'daki mevcut ustaların firari olarak İstanbul'dan kalkıp bu kazalarda yerleşmiş olduklarının anlaşıldığından bahsediliyordu. Âyanın da yardımıyla yerlerinden kaldırılarak İstanbul'a gönderilmeleri emredilmişti¹³⁰⁹.

Rüşvet Verenler: Göçmenlerin İstanbul'a ulaşmak ya da İstanbul'da yakalandıklarında geri gönderilmemek için başvurdıkları en etkili yöntem, görevli memurlara rüşvet vermektir. Özellikle İstanbul'un Anadolu kapısı olarak görülen Kocaeli ve diğer çevre kazalardan Gebze, Sakarya, Geyve dolaylarındaki önemli geçitlerin, köprülerin korunmasında görevli memurlar sık sık göçmenlere dair uyanık olmaları konusunda uyarılırken, aynı zamanda akçeye tamah etmemeleri de isteniyordu. Bu konuda gönderilen fermânlarda öncelikle İstanbul'da nüfusun artmasının ahalinin geçimlerini sağlamada sıkıntı yaratacağı, İstanbul halkının huzur ve rahatının devlet için ne kadar önemli olduğu ve ayrıca bu durumun geldikleri yerlerin de harabe olmasına neden olacağı belirtiliyordu. Tüm bunlar hatırlatıldıktan sonra, alenen ya da gizlice rüşvet alıp göçmenlerin İstanbul'a geçişlerine göz yuman, müsaade eden, görmezden gelen her kim olursa olsun cezalandırılacakları konusunda şiddetle uyarılıyor, tehdit ediliyordu¹³¹⁰. Bu uyarılara rağmen elbette bu gaflete düşen memurlar da olmaktaydı. Bu suç zaman zaman gelen göçmenler yakalandıklarında yapılan soruşturmalarda ya da devletin yaptırdığı tahkikat sonucunda ortaya çıkartılıyordu¹³¹¹.

1750'de Kocaeli'de yolculardan rüşvet alındığı yönündeki ihbar doğrultusunda yapılan incelemede ortaya çıkanlar, Kocaeli mutasarrıfı ve İzmit yeniçeri zabıtine hitaben gönderilen fermânda ayrıntılarıyla anlatılmıştı. Buna göre öncelikle devlet ihbarın doğruluğunun araştırılması için bir mübaşir tayin etmişti. Mübaşirin araştırma sonucunda öğrendiği bilgiler ise pek çok memurun başını yakacaktı:

- Kocaeli mutasarrıfının maiyetinde olup Adapazarı ve Sakarya köprüsü tarafında gezen bazı görevlilerin yolcuların kimisinden 60'ar pare, kimisinden 2 kuruş alıp geçmelerine izin verdikleri,
- Sivas'tan gelen kadının Mısır hazinesine rastladığında tarafından izinsiz İstanbul'a geldiğine binaen İzmit'te kaldığı hanın hancısı tarafından

¹³⁰⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 155, s. 114 (H.1165)

¹³¹⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 182, s. 51 (H.1198); nr. 183, s. 130 (H.1200); nr. 184, s. 36 (H.1201); nr. 194, s. 464 (H.1202)

¹³¹¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 164, s. 13, 177 (H.1177); nr. 175, s. 192 (H.1191), nr. 179, s. 23 (H.1194), s. 208 (H.1195); nr. 209, s. 124 (H.1214); C.DH, nr. 122-6081 (H.1226)

yakalanıp *cerime* adı altında 200 kuruş istendiği ve vermediğinde de Seddülbahir Kalesi'ne hapsedilmesi emri verildiği ancak hakikat anlaşıldığından salıverdikleri,

- Hereke hanından 70 yolcunun darp edilip beşer-altışar kuruşlarını alınıp vilayetlerine iade olundukları,
- Ve yine Kocaeli mutasarrıfının maiyetindeki bir Arab'ın birkaç adamla 3 yolcuyu tutup cezalandırdığı,
- Yine maiyetindeki adamlarının Kilise Tarlası adlı yerde 40 yolcuyu tutuklayıp içlerinden akçesi olanların akçelerini alıp İstanbul tarafına saldıkları, akçesi olmayan 4 kişiyi kaydettikten sonra hapsedip geri iade ettikleri,
- İzmit yeniçeri zabitanın görevlendirdiği çukadarın, İzmit iskelesinden İstanbul'a gelen yolcuların kimisinden birer kimisinden yarımşar kuruş alıp geçmelerine izin verdiği,
- İş için gelen bazı yolculara da yeniçeri zabitanın mührü ile izin tezkiresi aldığı,
- Vilayetlerine giden 3 kalyoncuyu bahsi geçen zabitan yakalayıp ikişer kuruşlarını alıp salıverdiği,
- Son olarak, zevcesiyle birlikte İzmit'te gelen bir kişiyi tutup, dört kuruşlarını alıp, vilayetlerine iade ettiğini öğrenmişti¹³¹².

Devlet, geçitlerde rüşvet olaylarının yaşanmaya devam ettiğinden çeşitli ihbarlar sonucunda haberdar olmaktaydı¹³¹³. Rüşvetin miktarı ise zamana, alan ve alınan kişiye göre değişmekteydi¹³¹⁴. İzmit'te durum kontrol altına alınsa dahi İzmit'ten geçemeyen göçmenlerin Geyve ve Adapazarı civarından geçmeye çalıştıkları biliniyordu. 1780 yılında Kocaeli mutasarrıfı ve kadısının yaptığı ihbarda bu defa rüşvet ile Gebze ve Taşköprü'den geçmelerine izin verildiği anlaşılmış ve bu bölgenin ahalisi uyarılmıştı¹³¹⁵.

¹³¹² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 154, s. 468 (H.1164)

¹³¹³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 155 (H.1160); nr. 163, s. 181 (H.1177); nr. 175, s. 180 (H.1191)

¹³¹⁴ 1757 yılında Kocaeli Mutasarrıfı Mustafa Paşa'nın İstanbul'a göçmek niyetiyle İzmit'e gelenlerden piyade ise haline göre, süvari ise tahammülüne göre birkaç akçelerini alıp geçmelerine izin verdiğini, İstanbul'a gelen yolcular ihbar etmiştir. [BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 159, s. 316 (H.1171)]

¹³¹⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 176, s. 305 (H.1194)

2.2.2.4. Şehrin Giriş ve Çıkışlarının Kontrolü

İstanbul'a göçün engellenmesinde alınan önemli tedbirlerden biri de şehrin giriş ve çıkışlarının kontrol altına alınmasıdır. Bu konuda İzmit ve Edirne başta olmak üzere İstanbul'un çevre kazalarındaki zabıt ve yöneticilere önemli görevler düşmekteydi. Dolayısıyla bu kişiler, göçün önlememesinden de sorumlu tutulmaktaydılar. Gönderilen emirlerde defalarca uyarılmalarına rağmen bu konudaki dikkatsizlikleri, kayıtsız ve esnek tutumları, müsamahalarından bahsedilmekteydi. Dolayısıyla göçün İstanbul ve Anadolu'ya zararlarının ne denli büyük olduğu ve özellikle başkent söz konusu olduğu için hükümet nezdinde konunun ne kadar önemli olduğunun sık sık fermânlarla altı çizilmiş olsa da yapılan uyarı ve tehditlerin her zaman işe yaramadığı da görülmektedir. Ancak 1744'te ihmal konusunda Anadolu ve Rumeli tarafında görev yapanlar arasında yapılan bir kıyas dikkat çekicidir. İzmit'e gönderilen bir fermânda Rumeli'den gelenlerin durdurulmasında başarılı olunduğu ancak ihmal nedeniyle Anadolu'dan gelenlerin durdurulamadığı, ceste ceste karadan ve denizden İstanbul'a geldiklerinden söz edilmektedir¹³¹⁶.

Kusurlu olanlar için verilen cezaların yeterli olmamasının, bu aymazlığa cesaret etmelerine neden olduğu da düşünülebilir. Zira ihmalleri olduğu bilinen görevliler nadiren ceza almış, bu kişilere yönelik uyarı ve tehditle yetinilmişti. Fermânlarında sık sık özellikle gemi kaptanlarına gerekli uyarı ve tehditlerin yapılması isteniyordu. Gelen göçmenlerin her kimin mahallinden gelmişlerse o mahallin yöneticileri, kadısı ve zabıtlarının cezalandırılacağı, göçmenler her kimin kayığı ile geldilerse o reisin kalebind edileceği ve gemisine de el konulacağı uyarısında bulunuluyordu. Ancak bir kusurları olduğu anlaşıldığında da genellikle bu konuda bundan sonra daha dikkatli olmaları söylenerek affediliyorlardı.

Ceza verilen nadir olaylardan biri 1745'te Karadeniz Ereğlisi'nde yaşandı. Trabzon'dan İstanbul'a götürmek üzere 600'den fazla göçmeni gemisine alan reisin gemisine el koyuldu, kendisi ise firar etti¹³¹⁷. Bundan bir yıl sonra, 1746'da İzmit'te göçmenlerin geçişlerine izin verildiği ihbarı sonucunda yapılan soruşturmada yeniçeri zabıtının rüşvetle geçişlerine izin verdiği kanıtlandığından zabıt görevinden azledilerek Limni'ye sürgün edildi¹³¹⁸. Bir diğer olay ise 1757'de Sapanca'da gerçekleşti. Burada

¹³¹⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 151, s. 124 (H.1157)

¹³¹⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 152, s. 15-16 (H.1158)

¹³¹⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 152, s. 235 (H.1159)

bulunan âyan ve zabıtanadan, önemli bir geçit olan Sakarya köprüsünü korumaları istenirken, âyandan bazılarının gelen göçmenlerin geçişlerine izin verdikleri anlaşıldığından bu kişilerin kalebend olunmaları emredildi¹³¹⁹.

Bir diğer cezalandırma olayı da zahire gemisiyle İstanbul'a göçmen getirildiği için yaşandı. 1750 yılında Köstence limanından İstanbul'a zahire gemisiyle 80'den fazla işsiz göçmen getirmeye çalışırken yakalandıklarında olayda ihmali olduğu açık olan Köstence kadısı, serdarı, iskele emini ve âyanları tutuklanarak Tulca Kalesi'ne hapsedilmiş; sefinenin reisi Baharî Ömer ise yakalanarak Boğazkesen Kalesi'ne hapsedilmişti. Bu olay üzerine Rumeli, Tuna sahili ve Trabzon dâhil tüm Anadolu sahilindeki kaza ve iskelelere emirler gönderilmiş, bir daha bu tür bir olay yaşanırca sefine reislerinin kalebend edileceği, sefinelerinin devlet tarafından zabtedileceği ve bu olayda da olduğu gibi iskele eminleri, kadılar, naibler ve âyanın da kalebend edilecekleri yönünde tehdit edilmişlerdi¹³²⁰.

Kara yoluyla göçmen getiren kiracılar da devletin hedefindeydi. 1734'te İstanbul'daki mükârıbaşı, Rumeli tarafından İstanbul'a göçmen getiren kiracı taifesinin doğrudan İstanbul içine girmediğini, bunun yerine göçmenleri civardaki mahallere bırakıp gizlice kaçtıklarını, içeriden taşraya ya da taşrada içeriye getirip götüren kişiler zuhur ettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine bu gibi kişilerin küreğe konulacağı ve atlarına da el konulacağı tehtidinde bulunulmuştur¹³²¹.

Devletin ihmallerden haberdar olmasını sağlayan asıl kaynak gelen ihbarlardı¹³²². Örneğin 1757 yılında Kocaeli mutasarrıfına gönderilen bir emirde fakirlikten yakınan işsizlerin İstanbul'a akın akın gelmek üzere oldukları ihbarından bahsedilmektedir¹³²³. 1774'te Çekmeceler ve Silivri naiblerine gönderilen emirde ise Rumeli tarafından, Tatar Pazarı'ndan yaklaşık 100 kişinin ihmal yüzünden İstanbul'a gelebildiği

¹³¹⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 159, s. 325 (H.1171)

¹³²⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 154, s. 322 (H.1163); ADVNS.ŞKT.d., nr. 174, s. 27 (Köstence), s. 45 (Köstence), s. 65 (Tulca) (H.1163); Trb. ŞS., nr. 1918 (104), s. 9b (H.1163)

¹³²¹ Bab ŞS., nr. 161, s. 93a (H.1147)

¹³²² Karamürsel ve Hersek'ten ihmalleri yüzünden göçün devam ettiğine dair [BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 122 (H.1161)]; Hersek iskelesinde ihmal ihbarı [ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 151 (H.1161)]; Bolu tarafından engel olunmadığına dair [ADVNS.MHM.d., nr. 154, s. 53 (H.1161)]; Kocaeli'de geçişlerine izi verildiği ihbarı [ADVNS.MHM.d., nr. 154, s. 182 (H.1162)]; Bursa'ya 4 saat uzaklıktaki Mudanya iskelesinde geçişlerine izin verildiği ihbarı [ADVNS.MHM.d., nr. 164, s. 102 (H.1178)]; Mudanya ve Mihaliç ve Çandarlı ve Bandırma iskelelerinde geçişlerine izin verildiği ihbarı [Blk. ŞS., nr. 728, s. 75a (H.1162)]; Geçişlerine izin verildiğine dair Ankara kazası naibine hitaben yazılan emir. [Ank. ŞS., nr. 131, s. 88b (H.1162)]

¹³²³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 159, s. 194 (H.1170)

belirtilmekteydi¹³²⁴. Kimi zamansa İstanbul'da bekâr veya ev göçüyle gelen kimselerin sayısında artış fark edildiğinde bunun görevlilerin ihmaline delalet ettiği düşünülmüş ve tekrar tekrar uyarıcı emirler gönderilmiştir¹³²⁵. Üstelik yakalanıp vilayetlerine gönderilen göçmenler de yine ihmal yüzünden geri gelebilmekteydiler¹³²⁶. Özellikle Kocaeli tarafında göçmenlerin birkaç gün bekledikten sonra kara yoluyla veya denizden tekrar İstanbul'a geri geldikleri tespit edilmişti¹³²⁷.

İhmale neden olduğu düşünülen durumlardan biri Ramazan ayında yaşanan rehavetdi¹³²⁸. Nitekim oruç nedeniyle Ramazan ayında denetimden sorumlu kişiler görevlerini hakkıyla yerine getiremiyorlardı. 1755'te Edirne bostancıbaşı ve yeniçeri zabıtine gönderilen fermânda, Ramazan ayının verdiği rehavetle, geçit ve köprüleri gereği gibi kollayamayarak İstanbul'a göç etmek isteyenlere engel olunmadığı, bu nedenle İstanbul'a başıboş kimselerin doluşup boş yere sıkıntı verdikleri anlatılıyordu. Bundan sonra buna izin verenlerin, özellikle göçmenlerin geçtikleri mahallerdeki hükkam ve zabitanın cezalandırılacakları bildiriliyordu¹³²⁹. Bir diğer neden de seferberlik durumuydu. Seferlerin yaklaşmasından dolayı hükkam ve zabitanın bu konuda ilgisiz ve dikkatsiz olmasından şikâyet ediliyordu¹³³⁰.

Görüldüğü üzere uyarılar ne kadar sık yapılırsa da tehditler edilse de bu konuda cezalandırılanların sınırlı sayıda olması, görevlilerin göç konusunda ihmalkâr davranmalarına neden olmaktaydı. Devletin bu tutumu, cezalarla engel olamayacağı ölçüde bir göçmen akınına maruz kalmasından kaynaklandığını düşündürmektedir.

Uyarı ve tehdit için görevlilere gönderilen fermânlarda bazen, her daim dikkatli ve uyanık olmaları söylenirken, bazen de rüşvet ve rehavetlerinden haberdar olunduğu ve bundan sonra katiyen göçmenlerin geçişlerine müsaade etmemeleri emrediliyordu. Emirlerde göçün yasak olduğu konusunda defaatle uyarıldıkları hatırlatılıyor, İstanbul halkının geçim sıkıntısından korunmasının önemi özellikle vurgulanıyordu. Göçün

¹³²⁴ BOA, C.ZB, nr. 42-2093 (H.1177)

¹³²⁵ Örn. belge: BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 111 (H.1160); nr. 154, s. 439 (H.1163); Ü.ŞS., nr. 427, s. 80a (H.1163); Trb. ŞS., nr. 1917 (103), s. 14b (H.1161); Blk. ŞS., nr. 729, s. 2b (H.1163); Edr. ŞS., nr. 153, s. 69a (H.1168)

¹³²⁶ BOA, C.ZB, nr. 18-888 (H.1206); C.DH, nr. 194-9655, ADVNS.MHM.d., nr. 150, s. 172 (H.1156)

¹³²⁷ BOA, C.DH, nr. 345-17226 (H.1155)

¹³²⁸ Edr. ŞS., nr. 153, s. 73a (H.1168), Blk. ŞS., nr. 730, s. 7a (H.1163)

¹³²⁹ Edr. ŞS., nr. 153, s. 73a (H.1168)

¹³³⁰ Ü.ŞS., nr. 400, 89a (H.1153); BOA, C.DH, nr. 81-4044 (H.1206)

İstanbul'da beyhude sıkışıklığa¹³³¹, darlık ve sıkıntıya¹³³², kıtlık ve pahalılığa¹³³³ neden olduğu hatırlatılıyordu.

Gönderilen bir emir, kaza mahkemelerine ulaştığında ahali huzurunda okunur, gemi reisleri ve iskele eminleri uyarılırdı. Kadılar, onların bu konuda dikkatli olacıklarına dair taahhüd verdiklerini, İstanbul'a evrak göndererek bildirirlerdi. Örneğin Mihaliç, Bandırma, Yalova, İzmit, Gebze, Bolu, Taşköprü, İnebolu, Silivri, İnebahtı, Şeyhler, Karasu, Karamürsel ve Gemlik'ten hükümete bu yönde evraklar ulaşmıştı. Gemlik'ten gelen arzda zabıtan, iskele eminleri, gemi reisleri, söz sahibi ihtiyarlar ve ahalinin mahkemeye toplanarak fermânın okunduğu bildiriliyordu¹³³⁴.

İstanbul'da kefilsiz olan başıboş serserilerin zabitler tarafından yakalanıp vilayetlerine ihraç için gönderildikten sonra tekrar geri dönmeleri de söz konusuydu. Bu konuda da uyarılar yapılmaktan geri kalınmadı¹³³⁵. Yakalanan şahısları gümrük emini geri gönderiyorken İzmit'te kayıklarla ulaşanlara karşı dikkatli olunması, yanlarına âdemler tayin edilip, bekletilmeden bir an önce vilayetlerine geri gönderilmeleri hususunda uyarılarda bulunuldu¹³³⁶.

Devlet yetkilileri uyarıların dozunu arttırmak için farklı bir söylem daha geliştirmişlerdi. Ev göçü ile ve serseri olarak İstanbul'a gelenlerin arttığıının, bu konudaki ihmallerin veziriazamın da malumu olduğu, ona göre dikkatli olmaları söylenmişti¹³³⁷.

İstanbul'un çevre kazalarındaki görevlilere yapılan uyarılar benzer içeriklere sahip olup bunlara dair genel bir çerçeve çizilebilir: Bu emirlerde İstanbul'a gelmek isteyen Türk, Kürt, Laz her kim olursa olsun gerçekten işi olanlardan 1- 2 kişi dışındakiler ve İstanbul'a mal, eşya ve hayvan, zahire ya da haber getirenler dışında hiç kimseye izin vermemeleri, gözlerini açık tutmaları, özellikle gemi reislerinin başıboş-serseri gelmek isteyenleri sefine ve kayıklarına almamaları gerektiği, hükkam, iskele eminleri, naibler, yeniçeri zabitleri ve âyanların mesul oldukları bölgeleri ve göçmenlerin kullandığı diğer

¹³³¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 156, s. 295 (H.1168)

¹³³² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 164, s. 141 (H.1179)

¹³³³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 144, s. 41 (H.1149)

¹³³⁴ BOA, AE.SAMD.III, nr. 38-3632 (H.1132); Ali Emiri I. Abdülhamid (AE.SABH.I), nr. 305-20495 (H.1188), 308-20675, 308-20676, 308-20677, 308-20678, 308-20679, 308-20680, 308-20681 (H.1195), 80-5555 (H.1203), 251-16833 (H.1194), 197-13158 (H.1194), 251-16847 (H.1194); AE.SMST.III, nr. 210-16533 (H.1185); C.DH, nr. 318-15882 (H.1234), 30-1453 (H.1207), 34-1668 (H.1207), 83-4125 (H.1200), 318-15899 (H.1190)

¹³³⁵ BOA, C.ZB, nr. 85-4208 (H.1206)

¹³³⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 163, s. 102 (H.1176)

¹³³⁷ Ü.ŞS., nr. 443, s. 74b (H.1170); Trb. ŞS., nr. 1922 (108), s. 45b (H.1170)

sapa yolları korumada dikkatli olmaları emrediliyordu. Başta Kocaeli ve Edirne olmak üzere, Üsküdar, Gebze, Karamüsel, Yalova, Pazarköy, Gemlik, Mudanya, Taşköprü, Karesi, Mihaliç, Bandırma, Bergama, Edremid, Balıkesir, Edincik, Manyas, Gönen, Ezine, Karabiga, Trabzon, Giresun, Ünye, Samsun, Sinop, İnebolu, Bartın, Gölpazarı, Alaplı, Şile, Akçaşair, Karadeniz Ereğlisi Ağaçlı, Kandıra, Yoros, Çekmeceler, Silivri, Ereğli (Marmara), Tekfurdağı, Gelibolu bu konularda uyarılan yerler arasındadır¹³³⁸.

2.2.2.5. Yol İzni Belgeleri

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde güvenli bir şekilde seyahat edebilmek için hükümetten *yol hükmü* almak gerekiyordu. XVI. ve XVII. yüzyıllarda da yine güvenli bir seyahat için padişah emri alınıyordu. Emir doğrudan merkezden taşraya gönderilebildiği gibi şahıslar da Divân-ı Hümayûn'a başvurarak padişahın *icâzet-i hümayânunu*¹³³⁹, *hükmi şerîf*¹³⁴⁰ ya da *izn-i şerîf*'ini¹³⁴¹ rica edebiliyor ve talepleri uygun bulunulursa bu belgeyi alabiliyorlardı. Emrin içeriği ise ne için yazıldığına, gidecek kişinin mevkiine, resmî görevli ise görevinin önemine göre değişiyordu.

XVIII. yüzyılda bu emirler için *yol emri*, *yol hükmü* tabirleri kullanılmaya başlanmıştı. Osmanlı sınırları içerisinde seyahat edecek yabancılar, elçiler ve elçilik görevlileri, tüccarlar dışında Osmanlı vatandaşı olanlar da yol hükmü aldıktan sonra yola çıkıyorlardı. Bunun için Bâbîâlî'ye başvurabiliyor ya da devlet görevi için herhangi bir yere gidecek olanlara re'sen bu hüküm veriliyordu. Hazine, vergi gönderilmesi ya da önemli bir mesele için hükümet tarafından görevlendirilenlerin, eşya, emtia, zahire ya da mühimmat nakli yapanlar, taşrada bir göreve atananlar, nâme, hilat götüren elçilerin bu hükümleri yanlarında bulundurmaları gerekiyordu.

a) Kadınların İstanbul'a Girememesi

Buraya kadar anlattığımız şekliyle yol emirlerinin coğrafi mobilizasyonu kontrol etmeye yönelik bir amaç taşımadığı, yalnızca yolcuların güvenli ve rahat seyahat edebilmeleri için yanlarında bulundurdıkları bir belge olduğu anlaşılıyor. Ancak XVIII. yüzyılda İstanbul'a ev göçünün yasaklanması ile birlikte ortaya çıkan *yol izni* diyebileceğimiz emirler, başka bir hüviyete kavuştuğu için yol hükümlerinden ayrılıyor. Bunlar doğrudan kadınlarla ilgili belgelerdi. Çünkü "ev göçü" ile özdeşleştirildikleri için kadınların şehre girişleri engellenmeye başlanmıştı. Bu kısıtlamadan sonra kadınların

¹³³⁸ BOA, AE.SMST.III, nr. 142-11206 (H.1176)

¹³³⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 6, h. 881 (H.972)

¹³⁴⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 34, h. 118 (H.986)

¹³⁴¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 32, h. 502 (H.986)

geçiş engelinin kaldırılması ya da bundan muaf tutulmaları için aldıkları “*İstanbul’a giriş izni*” belgeleri ortaya çıktı. Bu izinlerin XIX. yüzyılda kapsamı daha da genişletilerek *mürûr tezkiresi* denilen bir iç pasaport belgesi şekline dönüştürüldü.

Bilad-ı Selase’ye göçün yasaklanmasına dair “ev göçü” tabirinin ilk kez kullanıldığını tespit ettiğimiz belge ise 17 Temmuz 1719 tarihli bir fermândır. İstanbul, Galata kadıları ile Eyüp ve Üsküdar naiblerine gönderilen fermânda vergi mükellefi halktan bazılarının, rüsûm ve tekâlif vermemek için kadim vatanlarını terk ederek İstanbul, Edirne ve Bursa’ya yerleştikleri, gönderilen mübaşir ile tespit edilerek avâriz hanesi kayıt olunmak üzere bu ahalinin eski yerlerine döndürülmeleri¹³⁴²; Rumeli ve Anadolu’nun tüm kollarına gönderilen fermânlarda da raiyyet rüsûmu ve tekâliflerini vermemek için İstanbul, Edirne ve Bursa’ya göç etmek isteyenlere engel olunarak firar edenlerin eski vatanlarına döndürülmeleri emredilmişti¹³⁴³. Şubat 1721’de İstanbullu olduğu halde Anadolu’ya birkaç günlüğüne gidip geri dönmek isteyenlere İzmit’te engel olduğuna dair Divân-ı Âlî’ye gelen arzuhallerden bahsedilir ve bu kişilerin ifadelerinin doğruluğu kanıtlanıp geçişlerine dair ellerine bir emr-i şerif ulaşmadığı müddetçe geçmelerine izin verilmemesi emredildi¹³⁴⁴. Yine 1721’de Halil adlı kişi arzuhal göndererek, Beşiktaş sakinlerinden olan annesi Emine Hatun vefat ettiğinde mirası bunun kızkardeşi Emine Hatun’a kalması üzerine, gidip kardeşini alıp İstanbul’a getirmek istemişti. Ancak İzmit’te kadını yakalamışlardı ve halen ellerinde tutmaktaydılar. Durum soruşturulduğunda ifadenin doğru olduğu anlaşıldığından kadının tahliye edilip İstanbul’a girmesine engel olunmaması için emir yazılmıştı¹³⁴⁵.

Aynı yıl Mihaliç’te durdurulan ve İstanbul’a gitmesine izin verilmeyen bir kadın için “*taşradan harem ile kimesne gelmemek üzere emr-i şerîfim sudûruna binâen*” durdurulduğu açıklanmaktadır. Burada ev göçü ile kadının özdeşleştirildiği çok daha net ifade edilmiştir¹³⁴⁶. Bu dönemde Rumeli ve Anadolu’nun tüm kollarına gönderilen fermânlarda topraklarını terk eden havas, evkaf, zeamet ve timara dâhil köy ve kasaba reayasının İstanbul, Edirne, Bursa şehirlerine göç etmelerine engel olunması, edenlerin yakalanıp yurtlarına gönderilmeleri emredilmişti¹³⁴⁷.

¹³⁴² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 66 (H.1131)

¹³⁴³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 67 (H.1131)

¹³⁴⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 217 (H.1133)

¹³⁴⁵ BOA, ADVN.ŞKT.d., nr. 88, s. 374 (H.1133)

¹³⁴⁶ BOA, ADVN.ŞKT.d., nr. 88, s. 376 (H.1133)

¹³⁴⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 147 (H.1133)

Kadınlar veya yanında bir kadın ile İstanbul'a giriş yapmak isteyenler bu tarihten itibaren İstanbul'un kapısı konumundaki İzmit, Bursa, Yalova ve Edirne'de durduruldular, geçişlerine müsaade edilmedi. Bu kontroller kimi zaman sıkılaştı kimi zamansa ihmal veya rüşvet gibi nedenlerle gevşetilmişti.

I. Mahmud döneminde, kadınların İstanbul'a giriş sınırlandırılması konusuna daha da dikkat edildi ve taşradan ev göçü kasdıyla gelen kadınların İstanbul'a giriş yasakları tekrar hatırlatıldı¹³⁴⁸. Geçerli bir bahanesi olanlar ise geçiş için yol izni almalıydı. Yasağın tekrarlanması İstanbul'a gelip bir süre sonra eşlerini yanına aldırarak göçmenlerin göçü hızlandırdığı ve bölgenin harap olmasına neden olmaları yönünde özellikle Eğin'den artan şikâyetler etkili olmuştu. Bundan sonra uygulama sıkı bir şekilde sürdürüldü. H. 1162 yılına ait arzuhalde Kudüs'e hacca gidip, bundan sonra ikamet etmek için İstanbul'a gelmek isteyen yaşlı bir Yahudi kadına "*İstanbul'a avrat gelmesi yasağına*" binaen İzmit yeniçeri zabiti tarafından, İzmit'te gemiye binmişken engel olunmuştu. Bu nedenle yol izni rica ediyordu¹³⁴⁹. Bundan önce I. Mahmud'un saltanatı döneminde yayınlanan fermalarda ise İstanbul'a başıboş giriş yaparken engellenmesi gereken erkek, kadın ve çocuklardan (rical, nisa ve sıbyan) bahsediliyordu¹³⁵⁰.

Osmanlı Arşivi'nde farklı fonlara dağılmış bir şekilde çok sayıda yol izni başvuruları ve hükümlerini görmek mümkündür. Biraz daha detaylı görebilmek için *Şikâyet Defterlerinde* ve *İstanbul Ahkâm Defterlerindeki* kaydedilmiş yol izinlerine bakılabilir. Kayıtlar değerlendirildiğinde başvuruların tamamının kadınlar -ve çocuklar- için ya da bizzat kadınlar tarafından yapıldığını daha net görülebilir. Ne kadar süredir İstanbul dışında bulunduğu, kimlerin gelmek istediği ve kimin kim için ne zaman başvuru yaptığı, nereden geldiği, nerede durdurulduğu ve nereye, neden gitmek istediği, neden başvuru yapma gereği duyduğu, hakkında bir araştırmaya gerek duyulup duyulmadığı ve nasıl bir karara bağlandığını görülebilir.

Buna göre başvurular bizzat geçiş yapmak isteyen kadınlar ya da onların bir yakınları tarafından yapılmaktaydı. Başvuru şekli ise ya İstanbul'daki yakınlarının bizzat gelmesi ile ya da arzuhal gönderilmesi şeklinde yapılıyordu. Burada dikkat çeken husus,

¹³⁴⁸ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 4, s. 2 (H.1163)

¹³⁴⁹ BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 146-270 (H.1162)

¹³⁵⁰ Örn. belgeler: BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 151, s. 286 (H.1158); nr. 152, s. 83 (H.1158); nr. 155, s. 450 (H.1166)

daha nadir de olsa İstanbul'dan çıkmak için de kadınların izin başvurusunda bulunmalarındır.

Başvuru sırasında neden İstanbul'a gelmek istediklerini açıklamaları gerekiyordu. Bu nedenlerden bazıları; miras işleri, akraba ziyareti, hasta ziyareti, hac, evine geri dönebilmek, tedavi, borç-alacak işleri, kişisel işler, memuriyet-tayin, alım-satım, nikâh, dava, kimsesiz kalma ve taşınma gibi sebeplerdi.

Anadolu'dan gelenler İzmit, Balıkesir, Bursa ve Yalova'da; Rumeli tarafından gelenler ise Edirne'de durduruluyordu. Sıkça Edirne isminin geçmesi, buradaki kontrollerin çok daha sıkı olduğu izlenimini vermektedir. Nitekim İzmit'e gönderilen bir fermânda da Rumeli'den gelenlerin durdurulmasında başarılı olduğu ancak ihmal nedeniyle Anadolu'dan gelenlerin durdurulmadığından söz edilmektedir¹³⁵¹. Alınan izin, bulunduğu yerden İstanbul'a kadar görev yapan kadılar, naibler, kethüdayerleri ve yeniçeri serdarlar ve âyanlarına hitaben yazılıyordu.

Başvuru sebeplerini de ikiye ayırabiliriz: Kadınlar ya bu kapılarda engellenmeleri üzerine izin alma gereği duyuyorlar ya da henüz seyahate çıkmadan yolda engellenmemek için tedbiren yol iznini ellerinde bulundurmak istiyorlardı. Daha sık görülen ise geçişlerine engel olduğu için yol izni isteyenlerdi. İzin belgesine sıradan vatandaşlara göre ulaşması daha kolay olabilecek devlet görevlileri ise genellikle riske girmeyerek, tedbiren seyahat öncesi başvuru yapıyorlardı.

Son olarak dikkat çeken bir diğer husus yapılan da başvuruların değerlendirme aşamasıdır. Başvurular genellikle arz edilen durumun doğruluğunun araştırılması ile sonuca bağlanırken bazen doğrudan bazen de şartlı olarak olumlu cevap verilmekteydi. İstanbul'daki evine dönmek isteyen bir kadının öncelikle İstanbul'da oturduğunu ve bahsettiği hikâyenin doğruluğunu kanıtlaması gerekirdi. Başvuru yapıldıktan sonra durum yerinde araştırılırdı. Kadının bahsettiği mahallenin imamı ve mahalle eşrafından 7-8 kişiden şahitlikleri istenir, eğer şahitlerse durumu bölge mahkemesinin kadı ya da naibi *ilâm* eder ve nihayet *emr-i şerif* yazılırdı. Bütün bu araştırmalar uzun sürdüğü için kapıda kalanları mağdur edebiliyordu. Devlet görevlisi şahısların başvuruları genellikle, bu sırada verdikleri ifadeler araştırılmaya gerek duyulmadan kabul ediliyordu.

¹³⁵¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 151, s. 124 (H.1157)

Değerlendirme sonucunda şartlı bir izin doğrudan verilebilir ya da haklarında araştırma yapıldıktan sonra karar verilirdi ki çoğunluğu bu şekildedir.

b) Taşradan Alınan Belgeler ve Men‘-i Mürûra Giden Süreç

Yol izinlerinin ikinci bir ayağı ise ev göçlerinin ve bekârların şehre girişlerini engellemek için İstanbul’a gelecek olanların işi olduğuna dair vilayetlerinden belge istenmesiydi. Göçünün engellenmesi için 1740’ta gönderilen bir adalet fermânında, vilayet davası için gelenlerin arz veya mahzar; kendi işi için geleceklerin de işi olduğunu kanıtlayan, validen alınmış bir belge, kadı ilamı veya alaybeği arzı gibi gerekli senedlerden birine sahip olmaları halinde geçişlerine izin verileceği bildirilmişti¹³⁵².

Şikâyet için gelenlerin ellerindeki senedlere bakılması uygulaması ilerleyen yıllarda da devam etti¹³⁵³. Timar ve zeamet tevcihi gibi işlerde kadı gibi arz vermeye yetkili olmayan kişilerden alınan arzlarla gelinmesine müsaade edilmemesi, gelirlerse geri gönderilmeleri emredildi¹³⁵⁴. Ayrıca toplu davalarda ellerinde mahzar olmadıkça yalnızca arzuhal ile gelmeleri yasaklandı, hak aramaya gelecek olanların da mahkeme, âyan ve ahali vasıtasıyla kefilleri belirlenip mahkeme tarafından ellerine ilam verilmesi emredildi¹³⁵⁵.

III. Selim zamanında, 1797’de Rumeli tarafından gelebilecek olan Arnavud sekban ve kapısız başıboş zümrelerden adı-sanı meçhul kişilerin beriye geçirilmemesi, geçmek isteyenlerin ellerinde valilerden alınmış buyruldu ve tezkire olmadıkça âyan gibi bu konuda yetkili olmayanların tezkirelerine itibar olunmaması emredilmişti¹³⁵⁶. Bu dönemde devlet, “*delil/deli*”¹³⁵⁷ denilen askerî taifenin eşkıyalıklarını engellemeye çalışıyordu. Kapısında fazla delil bulunan vali ve mutasarrıflar fazla olanlara izin tezkiresi verebilecek, tezkireli olanlar memleketlerine dönüp işleriyle meşgul olabilecekti¹³⁵⁸. Ayrıca III. Selim dönemi İstanbul’da göçmen sorunun da yoğun olarak hissedildiği bir dönemdi. Bu nedenle İstanbul’un istenmeyen göç sorununun da çözülmesi isteniyordu.

¹³⁵² Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, s. 472.

¹³⁵³ Trb. ŞS., nr. 1920 (106), s. 84a (H.1163); Ü.ŞS., nr. 405, s. 90b (H.1154)

¹³⁵⁴ Ü.ŞS., nr. 386, s. 94a (H.1145)

¹³⁵⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s. 415 (H.1148); Trb. ŞS., nr. 1898 (84), s. 42b (H.1147)

¹³⁵⁶ BOA, C.DH, nr. 50-2468 (H.1212)

¹³⁵⁷ 1775’te levendliğin ismen kaldırılmasından sonra eski levendler *deli/delil* olarak yazılmışlardır. (Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s. 215)

¹³⁵⁸ Musa Çadırcı, “Tanzimatın İlanı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik”, *Tarih Araştırmaları*, c. 13, sy. 24, (1979-1980), s. 46.

Alınan tedbirler gereği şehirde sayımlar yapılmış, kefalet uygulaması ile kefil olmayanlar geri gönderilmeye çalışılmıştı¹³⁵⁹.

Bu son emirlerin mürûr tezkireleri uygulamasına giden birer basamak oluşturduklarını anlıyoruz. 1821 Mora İsyanı sonrasında asayişin sağlanması için tezkiresiz İstanbul'a girmek ve İstanbul'dan çıkmak yasaklandı. Tezkirelerde bağlı bulundukları kadı ve naibler tarafından mühürlü, isim, eşkâl ve ne amaçla geldikleri kaydediliyordu¹³⁶⁰.

Geçişlerin kısıtlandırılması ihtiyacının daha fazla hissedilmesine neden olan olay ise Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından (1826) sonra dağılan Ocak mensuplarının İstanbul'a geri dönmelerinin engellenmek istenmesiydi. Bu kişiler Anadolu'ya dağılıp delillerle birleşerek eşkıyalık yapmayı sürdürüyorlardı. Üstelik Osmanlı'nın Rus savaşı ve Yunan isyanları da devam ediyordu. 1826'da İhtisab Nezareti kurularak mürûr tezkiresi uygulaması bu nezaretin uhdesine bırakıldı. Çıkan nizamnâmeyle göre Rumeli'den gelenlerin tezkireleri Küçük Çekmece'de, Anadolu'dan gelenlerinki Bostancıbaşı köprüsünde kontrol edilecekti. Nizamnâmede İstanbul'a başıboş serseri yığılmasının engellenmesi için de alınacak tedbirler yer alıyordu. İskelelerde çalışan hamal ve kayıkçılara, hamamlarda çalışanlara özellikle dikkat edilecek, ayda 2 kere hem iskeleler hem de hamamlar yoklanacaktı. Esnaf dükkânlarındaki esnaf ve çırak sayısı tespit edilecek, esnaf yöneticileri vasıtasıyla sayımlar yapıp kefile bağlanacaklardı. Bazı iş yerlerinde gereğinden fazla Arnavud bulundurulmaması, Kürtlerin İstanbul'a sokulmaması, bekârların kalacakları yerlerin yoklanarak kalanların kefile bağlanması, yeni han ve oda inşasının bir süre durdurulması, inşaat ve esir pazarlarında da sayımlar yapılarak silah bulundurulmaması, dükkânların üzerinde hemşehrileri bahanesiyle bekâr barındırılmaması kararlaştırılmıştı. 1829'da Muhtarlıkların kurulmasıyla mürur tezkiresi kontrolü ve mahallenin nüfus kontrolü muhtarlara devredildi. Tezkire verme yetkisi ise Defter nazırlarınınındı. Bundan sonra 1841, 1844 ve 1887'de çıkan yeni nizamnâmeler ile uygulamanın kapsamı daha da genişletildi¹³⁶¹.

¹³⁵⁹ Betül Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century. Between Crisis and Order*, Leiden & Boston 2014.

¹³⁶⁰ Nalan Turna, *Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürur Tezkireleri*, İstanbul 2013, s. 60.

¹³⁶¹ Nalan Turna, *a.g.e.*, s. 63-71; Musa Çadircı, "a.g.m.", s. 45-58.

2.2.2.6. Adaletnâmeler

Adaletnâmeler, devlet otoritesi temsilcilerinin yetkilerini kötüye kullanmalarını, kanunlara uygun, adaletli davranmalarını sağlamak için yayımlanan padişah hükümleridir¹³⁶². Bu hükümlerin yayımlanmasına sebep olan ve konu edindikleri başlıca meseleler, reayanın şikâyetlerine göre şekillenirdi. Bunların başında da beğlerbeği ve sancakbeylerinin sık sık devre çıkarak “*salgun*” adı altında çeşitli vergiler koyup halktan zorla para toplamaları gelirdi. *Devre çıkmak* bu idarecilerin kendi sorumluluk bölgelerinde dolaşmalarını ifade etmektedir¹³⁶³. “*Salgunlar*” veya “*salmalar*” ise idarecilerin reayadan istediği olağanüstü aynî ve nakdî vergilerdi. Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere Osmanlı, beylerin salmalarına özellikle de arpa ve buğday salmalarına müsaade etmiş ancak kanunnâmeler ile buna belli bir sınır getirerek reayayı gelişigüzel soymalarına engel olmaya çalışmıştır¹³⁶⁴. Ancak kanunnâmelerin verdiği ölçülerin dışına çıkılıyor, fazlası isteniyordu. Dolayısıyla bir süre sonra bunlar *tekâlif-i şâkka* yani şer’î olarak izin verilmeyen ve reayadan kanunsuz bir şekilde toplanan ağır vergiler hâline gelmişti.

Tekâlif-i şâkka yalnızca toplanan vergileri değil, kanunsuzca reayadan talep edilen hizmet vs. yükümlülükleri de ihtiva ediyordu. Bunlara *angaryalar* da denilebilir. Osmanlı yöneticileri kanunnâmeler sayesinde reaya ile sipahi arasındaki ilişkileri belirlerken, reayayı korumak adına bu angaryaları da sınırlandırmışlardı. Örneğin reaya kendi köyünde sipahi için ambar yapar ama ev yapmaya zorlanamazdı. Sipahi için hassa kaydolan çayırлары biçer ama sipahinin evine kadar arabalarıyla taşımazlardı. Mahsulü ambara taşırlar ama başka bir köye taşımak zorunda değillerdi¹³⁶⁵.

Paşaların özellikle olağanüstü dönemlerde yani savaş zamanlarında artan kapı halklarının masraflarını karşılayabilmek için devre çıkmayı sıklaştırdıkları ve salma adı altında halktan zorla para topladıkları görülmektedir. XVIII. yüzyılda reayanın ehl-i örf zulmüne nasıl maruz kaldığını açıklarken bu konuya da değinmiştik. Sahip oldukları levendleri kullanmaktan çekinmiyor, kalabalık atlılarla köyleri, kasabaları basıyorlardı.

Ehl-i örften bir başka şikâyet konusu da topladıkları *cerimeler*di. Reaya suç işlediğinde karşılığında *cerime* alınacaksa bunun yarısını sipahi, diğer yarısını sancakbeği

¹³⁶² Halil İncalcık, “Adaletnâmeler”, *Belgeler*, c. II, sy. 3-4, (1965), s. 49.

¹³⁶³ Feridun Emecen, “Devre Çıkmak”, *TDVİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 250-251.

¹³⁶⁴ Halil İncalcık, “a.g.m.”, s. 69.

¹³⁶⁵ “a.g.m.”, s. 67-68.

veya subaşı alırdı¹³⁶⁶. Ancak bazen ehl-i örf sırf cerime alabilmek için reayayı haksız yere suçlayarak hapsedebiliyor ve ödeme yapıncaya kadar serbest bırakmıyordu¹³⁶⁷.

Adaletnâmelere konu olan tek grup ehl-i örf zümresi değildi. Taşrada idarî ve hukukî görevleri bulunan kadı ve naibler hakkında da, görevlerini suistimal ettiklerine dair şikâyetler geliyordu. Devre çıkmaları, yerli halktan naib atanması, kadıların kendilerine tahsis edilen mahkemelerde oturmayıp halkın evlerine konmaları, yürüttükleri yasal işlemler için haksız ücret taleplerinde bulunmaları, eşkıyayı ortaya çıkarmak için *umumi teftiş* adı altında köy köy dolaşıp reayayı soymaya çalışmaları, sırf para koparmak için bölgenin avâriz hâne tespitinde sayıyı olduğundan fazla göstermeleri ya da gelen fermânlarda belirtilen miktardan fazla vergi talep etmeleri yasaklanmış, adaletnâmeler vasıtasıyla sık sık uyarılmışlardı¹³⁶⁸.

XVIII. yüzyıl adaletnâmelerine yansıyan bir diğer mesele de âyanlık iddiası ile halkı soyan mütegalibe yani zorbalardı. Bu kişiler de başlarına topladıkları levendat eşkıyası ile köy basıyor, halkın zorla parasını, malını, mülkünü alıyor, vergi tevzileri işlerine karışıp kendisi için ek para topluyor, mahkemelerde adil yargılamaya engel olabiliyor ve tefecilik yapıp halkı soyabiliyorlardı.

Adaletnâmelerde halkın kendilerinden korunması istenen bir diğer grup da eşkıyaydı. Özellikle kalabalık çeteler oluşturan levendat eşkıyası, yol kesme, adam öldürme, gasp, kervan soyma gibi haramilikler dışında köyleri basıp reayayı huzursuz ediyor, can ve mal güvenliklerini tehdit ediyorlardı.

Tüm bu kanunsuzlukları engelleme çabasının arkasında yatan amaç reayanın huzur içerisinde kayıtlı olduğu bölgede yaşamasını, ziraatıyla, hayvancılıkla ilgilenmeye devam etmesini sağlamaktı. Aksi takdirde köylü yerini yurdunu terk etmeye başlar, nizam bozulurdu. Adaletnâmelerde yukarıda bahsetmiş olduğumuz meseleler ve hitap edilen gruplar tek tek ele alındığı gibi toplu olarak ele alındığı da olurdu. Artan şikâyetlere bağlı olarak bir bölgeye özel, o mesele hakkında gönderilebiliyor ya da tüm bu konular hakkında ülke çapında genel bir adaletnâme ile tüm görevliler uyarılabiliyordu.

Dolayısıyla devletin göç konusundaki kaygısının kimi zaman adaletnâmelere de doğrudan yansıdığını görüyoruz. Bunun ilk örneklerinden biri Kanunî Sultan Süleyman döneminde çıkan bir adaletnâmedir. Has, zeamet ve timar toprağına kayıtlı reayanın *celâyı vatan* ederek başka yerlere göç ettiği, bunların yerlerinin boş kalmasının nice zararlar

¹³⁶⁶ “a.g.m.”, s. 69.

¹³⁶⁷ Örn. belge: BOA, ADVNS.AHK.SS.d nr. 4, s. 17 (H.1163)

¹³⁶⁸ Halil İnalçık, “a.g.m.”, s. 75-79.

verdiği belirtilmişti. Sonra bu kişilerin zulümden uzak emn ü eman üzere olsalar neden göçecekleri sorgulanmaktaydı. Bu nedenle bizzat gidip ahvallerine bakmaları, neden gittiklerini, zulm nedeniyleyse kimini zulmettiği, başka bir şikâyetlerinin olup olmadığının araştırılmasını, bununla birlikte göç edenlerin kimin reayası olduğu ve kaç kişi olduklarını ve ne zaman göç ettiklerini bildirmeleri emredilmişti¹³⁶⁹.

Özellikle Celâli İsyanları sırasında insanların topraklarını bırakıp kaçmalarını, birçok köyün harap olmasını, bu toprakların da nüfuz sahibi kişilerin ellerine geçmeye başlamasını konu edinen ve göçün engellenmesi için atılması gereken adımları içeren adaletnâmeler karşımıza çıkmaktadır¹³⁷⁰.

XVIII. yüzyılda da sık sık adaletnâmeler yayımlanmıştı. Hemen hemen hepsinde ortak sorun; tekâlif-i şakka, diğer suistimaller, eşkıyalıklar ve bunlardan dolayı göç eden reayanın yerini terk etmesinin engellenmesiydi¹³⁷¹. *Mühimme* ve *Sicil Defterlerine* kaydedilen adaletnâmelerden bazı örnekler verebiliriz:

1717 yılında Anadolu ve Rumeli'nin tüm kollarında bulunan, tüm vali, sancakbeği, kadı, mütesellim, mültezim, cizye câbîsi, âyan ve iş erlerine gönderilen adaletnâmede Avusturya ve Venedik ile süren seferler nedeniyle birkaç seneden beri asker ve mühimmat tedariği ile ahalinin sıkıntı içinde olduğu, bir de bu hengâmeyi fırsat bilerek valilerin, mültezimlerin vd. tahsildarların ellerindeki berât ve defterlerde yazandan fazla akçe toplamasının yaşanan sıkıntıların daha da arttırdığı belirtiliyordu. Reayaya adalet dairesinde davranılması, zehair baha, konak baha, öşr-i diyet, devir akçesi gibi bahanelerle aynî ya da nakdî hiçbir şey talep edilmemesi emrediliyordu¹³⁷².

1730 yılında padişah değişikliği nedeniyle benzer bir adaletnâme yine Rumeli ve Anadolu'da görev yapan tüm ehl-i örf ve ehl-i şer' mensuplarına gönderilmiş, reayanın refahı ve güvenliğinin sağlanması, kanunların tanıdığı sınırların ötesinde vergi tahsil edilmemesi, mahkemelerde kadıların adalet dairesinde hakkaniyetli davranmaları emredilmişti¹³⁷³.

I. Mahmud döneminde çeşitli tarihlerde gönderilmiş adaletnâmeler bulunmaktadır¹³⁷⁴. Bunlarda özellikle İstanbul'a göç vurgusu öne çıkmaktadır. 1740'ta Anadolu'nun sağ koluna gönderilen adalet fermânı ev göçlerini konu almaktadır. Seferler

¹³⁶⁹ *Kanunî Devri Merkezi ve Umumî Kanunnâmeler*, ktp. 4, s. 318.

¹³⁷⁰ Halil İnalçık, "a.g.m.", s. 90.

¹³⁷¹ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", s. 450.

¹³⁷² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 127, s. 106, 208 (H.1130)

¹³⁷³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 136, h. 1145 (H.1143)

¹³⁷⁴ Afyon Şer'iyeye Sicili (Afy. ŞS.), nr. 49, s. 215, Br. ŞS., nr. 79, s. 280, Br. ŞS., nr. 175, s. 319, Ank. ŞS., nr. 130, s. 49 (H.1161) vd.'den nakleden Yücel Özkaya, "a.g.m.", s. 445-491.

nedeniyle birkaç seneden beri hem asker hem de reayanın gerek malen gerekse beden en büyük zahmetler çekmelerinden dolayı bazılarının sefer zamanında artan vergilerden kurtulmak için memleketlerini terk ederek İstanbul'a gelip yerleştikleri ve bu halin hem İstanbul halkına zahmet verdiği hem de taşra vilayetlerinin harap olmasına neden olduğu belirtiliyordu. Seferler sona erdiği için bundan sonra kanunsuz şekilde alınan tekâlif-i şakka yükünün reayanın üzerinden kaldırılması ve bu zulme bir son verilmesi, reayayı her türlü taarruzdan korumaları, müreffeh şekilde herkesin kendi vatanında yaşaması için daha önce her tarafa genel adaletnâmeler gönderilerek valilerin, hâkimlerin, zabıt ve âyanların tenbih ve tehdit edildiği hatırlatılıyordu. Bunun dışında, ev göçü gelmemesi, işi olanlar içinde de vilayet davası için arz ve mahzar alıp geleceklerin cemiyetle gelmemeleri 2 kişiyi vekil seçmeleri, kendi işi için geleceklerin vali veya kadı ilamı, alaybeği arzı gibi gerekli senedleri yani işi olduğunu kanıtlayan belgeler ile gelmeleri gerektiği belirtiliyordu. Bu sırada İstanbul'a eşya, emtia, zahire vs. getiren tüccarlara kesinlikle engel olunmamasına dikkat etmeleri bildiriliyordu. Ayrıca İstanbul'a göç edenler de deniz ve kara yoluyla ceste ceste geri gönderilmeye çalışılırken bu kişilerin korkudan memleketlerine gitmeyip İstanbul'un dış mahallerinde dolaşmaya devam ettikleri ihbarları geliyordu. Bundan dolayı kazalarına varan kişileri kefillenme vs. bahanelerle akçelerinin ya da mallarının alınmamasına dikkat edilmesi, salimen vilayetlerine ulaşmalarına izin verilmesi, vardıklarında da adaletnâme gereği kendilerine istimaletler yani bağışlandıklarına dair belgeler verilmesi, herhangi bir şekilde para talebiyle ya da eşkıya tarafından rencide edilmemeleri emredildi¹³⁷⁵.

1751 yılında gönderilen adaletnâmede ise öncelikle padişahın devleti için arzuladığı durum tasvir edilir. İstenen ahval; cümle ahalinin ve reayanın yerlerinde yurtlarında oturup herkesin kendi işiyle meşgul olması, yerlerinde aileleriyle rahat ve safa içinde, devlete hayır duacı olarak yaşamalarıdır. Buna göre; paşalara verilen imdâd-ı seferiyye ve imdâd-ı hazeriyyede âdil bir şekilde herkesin üzerine düşeni ödedikten sonra herhangi bir bahane ile fazladan bir mal ya da para talep etmemeleri, haksız yere kimsenin suçlanmaması, davalar için mübaşir gönderilmesi gerektiğinde bu kişilerin halkı incitmemesine dikkat edilmesi, mahkeme işlemlerinde fazladan ücret alınmaması, rüşvete kesinlikle yaklaşmamaları, timar işlemlerinde kanunsuz herhangi bir ücret alınmaması gibi daha yapılan uyarılar hatırlatıldı. Ayrıca kethüda yeri ve yeniçeri serdarlarının da haraç talebiyle fukarayı incitmemeleri, vilayet âyanlarının da salyane ve tekâlif tahsilinde

¹³⁷⁵ Yücel Özkaya, "a.g.m.", s. 459-460.

kendileri için akçe alıp reayanın omuzlarına fazladan yük yüklememeleri, cizyedarların almaları gerekenden fazlasını talep etmemeleri gibi konularda da daha önce ülkenin her tarafına adaletnâmelerin gönderildiği belirtildi. Ancak aradan biraz vakit geçtikten sonra bu uyarıların unutulduğuna; valilerin, hâkimlerin, kadı, naib, voyvoda, zabıt ve âyanların mal edinme sevdasına kapılarak kanunlara aykırı bir şekilde reaya fukarasına el uzattıkları, olur olmaz bahanelerle onları suçladıkları, sonunda yerlerinden kaçırıp perişan etmeye başladıklarına, reayanın da yerlerinden kaçıp perişan olduklarına dair Anadolu ve Rumeli’den ihbarlar geliyordu. Bu nedenle padişah reayanın kendisine “emanet” olduğunu hatırlatarak mezalimden korunmaları, emniyet içinde, rahat bir halde, yerlerinde yurtlarında oturup işinde gücünde olmaları, ziraatla meşgul olmaları gerektiği için bundan sonra kanunsuz reayadan bir akçe dahi alınmaması, hallerinin hoşça tutularak vilayetlerin şen ve mamur olmasına dikkat olunmasının emredildiği yönünde uyarıları tekrar yapıldı. Zulmeden kişi vülâtdan ise paşalığının kaldırılacak, kuzâtdan ise kadılığı kaldırılarak kalebend edilecek, mütesellim, voyvoda, câbî, zabıt, züema, sipahi, âyan vs. ise onların da cezaları verilecekti. Son olarak, bundan sonra “*bilmedik ve işitmedik*” demeyip eğer dünyada ve ahirette kendilerine selamet ve necât lazım ise “*adl ü insaf kapısına yanaşmaları*” tavsiye edildi¹³⁷⁶.

1754’te gönderilen adalet fermânında ülkedeki tüm insanların mezalimden korunması, özellikle de yol kesen harami ve başıboş dolaşan levendat eşkıyasından korunması, bu konuda tüm görevlilerin dikkatli olmaları, eşkıyanın varlığının ortadan kaldırılması için çalışmaları emrediliyordu¹³⁷⁷.

Aynı şekilde III. Mustafa döneminde de İstanbul’a göç endişesi adaletnâmelere yansımıştır. 1764 yılında gönderilen adaletnâmede toprağını ekip biçmeyi bırakan çiftçilerin tekrar yurtlarına döndürülmeleri gerekirken bir süredir kaza ve köylerde sakin ahali birer bahane ile yurtlarını bırakıp İstanbul’a gelerek yerleşmeye başladıkları belirtildi. Bunların bıraktıkları beldelerin harap olduğu, tekâliflerinin de kalanlar üzerine yüklendiği, onlar da dayanamayarak kimisinin İstanbul’a kimisinin başka mahallere göç etmeye başladıkları ifade edildi. Bu fermânla reayanın üzerindeki mezalimin kaldırılması için defalarca yapılan uyarıların dikkate alınması, dağılan reayanın eski yurtlarına döndürülmeleri, İstanbul’a gelen ev göçüne dikkat edilmesi, salıverilmemeleri emredildi¹³⁷⁸.

¹³⁷⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 155, s. 117 (H.1164); *İzzi Tarihi*, s. 882-885.

¹³⁷⁷ Blk. ŞS., nr. 97, s. 137a (H.1167) “*Adâletnâme fermân sûretidir [...]*”

¹³⁷⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 163, s. 289 (H.1177); Ank. ŞS., nr. 148, s. 243.

2.2.2.7. Kefalet Sistemi

Osmanlı'da uygulanan kefalet uygulaması bütün devirlerde var olan, özellikle ekonomik ve ticarî ilişkilerde, alım-satım, borç meselelerinde sıkça başvurulmuş bir yöntemdi. Sosyal hayatta da kişilerin birbirleriyle ve resmî makamlarla olan ilişkilerinde güvenin tesis edilebilmesi adına bu yöntem kullanılıyordu. Örneğin işçi firarları nedeniyle bir işte yaşanabilecek zararı engelleyebilmek ya da işçilerin suça karışmalarına engel olabilmek için kefile bağlanmalarına dair örnekleri XVI. yüzyıldan itibaren görüyoruz. Ayrıca kefil göstermeyen bir kişinin resmî makamlarda işlerini yürütebilmesi de çok zordu¹³⁷⁹.

XVI. yüzyılda kefalet uygulamasının varlığına dair bazı örnekler verilebilir. Örneğin bu dönemde levendlerin İstanbul civarında da birtakım asayiş sorunlarına yol açmaları, eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmalarından dolayı halkın yanlarında kefilsiz ırgat çalıştırmamaları,¹³⁸⁰ hamamlarda *natır* olarak işe alınan bazı ırgatların hırsızlık yapmaları nedeniyle kefilsiz natır istihdam edilmemesi¹³⁸¹ gibi birtakım kararlar alınmıştı.

Osmanlı'da cizye ve avâız vergileri de kefil gösterilerek tahsil ediliyordu. Cizye vergisi ödenirken gayrimüslimlerden bir de “kefilleme” adıyla para toplanıyordu. Avâız vergisi de tahsil edilirken halk birbirine kefil yapılır, böylece bu mükellefiyetten kaçmalarına engel olmak istenirdi¹³⁸². Kefaletle hem vergi kaybının engellemesi hem de göç edecek olanlar üzerinde ahali baskısı oluşturmak hedefleniyordu. Ancak bu durum göçü durdurmaya yetmemiş hatta aksine göçü arttıran bir sonuç doğurmuştu.

Tüm bu kısmî uygulamalar ve ferdî kefillikler dışında Osmanlı'da kefalet sistemi, asayişin sağlanması ve nüfus kontrolü için çok daha geniş kapsama sahip, genel bir uygulama olarak da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin kırsal kesimde eşkıyalığa karşı tedbir alabilmek için tüm köylü kadı huzurunda birbirine kefil yapılıyor¹³⁸³, bu kişileri içlerinde barındırmamayı taahhüt ediyorlardı. Meşhur suhte isyanlarında medrese öğrencileri de kefile bağlanmışlardı. Aynı şekilde konar-göçer aşiretler de aralarında eşkıya barındırmamaları ya da şekâvete engel olmaları için birbirlerine kefil tutuluyorlardı¹³⁸⁴. Uygulamanın şehirlerde, özellikle de İstanbul'da nasıl yürütüldüğünü daha iyi

¹³⁷⁹ Abdullah Saydam, “Osmanlılarda Kefalet Usûlü”, *Tarih ve Toplum*, sy. 164, (1997), s. 68-72.

¹³⁸⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 7, h. 2309, 2212 (H.976)

¹³⁸¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 39, h. 151 (H.977)

¹³⁸² Abdullah Saydam, “a.g.m.”, s. 72-73.

¹³⁸³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 101, s. 48 (H.1102)

¹³⁸⁴ Abdullah Saydam, “a.g.m.”, s. 68-72.

anlayabilmek için ise öncelikle Osmanlı'daki "mahalle" kavramına ve işlevine daha yakından bakmamız gerekir.

a) Osmanlı'da Mahalle'nin İşlevi ve Zincirleme Kefillik

Mahalle aynı mâbedde ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte ikamet ettikleri yerleşim alanı ve aynı zamanda şehirdeki en küçük idârî birimdir. Bu yüzden mahalle ahalisi aynı zamanda bir cemaattir. Buradaki insanlar *yakın hane* yani komşuluk ilişkilerine, dayanışma ruhuna ve ortak sorumluluklara sahiptirler. Mahallenin avârız borcu; imam, müezzin, muallim ücretleri; cami, mescit, mektep, çeşme gibi ortak kullanım alanlarının bakım ve onarım masrafları gibi ortak giderleri olmasının yanı sıra mahallenin emniyeti, temizliği, altyapı ihtiyaçlarının giderilmesi gibi ortak sorumlulukları da söz konusudur. Mahalleler aynı zamanda vakıflar kurmak ya da sadaka taşları gibi uygulamalarla sadaka vermek suretiyle yardımlaşma ve dayanışmanın da en somut örneklerinin verildiği yerlerdi¹³⁸⁵.

Mahallelerin oluşumunda çeşitli etkenler söz konusuydu. Bunlardan en önemlisi de din unsuruydu. Mahallenin mâbed merkezli olduğu düşünülürken de gayrimüslim ve Müslüman mahalleleri gibi bir ayrım olması kaçınılmazdı. Ancak Osmanlı toplumu karışık olarak da yaşayabiliyordu. Örneğin bazı mahallelerin oluşumunda etnik faktörler, akrabalık bağları; bazılarında da ticarî faaliyetler, aynı meslek grubunda yer alma gibi unsurlar etkili olabiliyordu¹³⁸⁶. Bu şekilde dinî kimlikleri farklı kişilerden oluşan mahallelerde, Müslümanların mâbedlerinin yanında meyhane açılması, içki içilmesi gibi şikâyetleri olabiliyordu.

Mahallenin yöneticisi ise imamdı. Kethüda ve müezzin ise imamın yardımcıları konumundaydı. İmam hem camide 5 vakit namaz kıldırıyor hem de cemaate vaaz veriyordu. Mahalledeki tüm sosyal olayların baş aktörüydü. Nikâh, doğum, cenaze işlerinde mahalleliye hizmet eder, mahallede dirlik ve düzeni sağlardı¹³⁸⁷. İmam mevcut otoritesiyle aynı zamanda hükümetle mahalleli arasında resmî ara bulucu konumundaydı¹³⁸⁸. Mahkemelerde mahalleliyi yine imam temsil ederdi. Üzerlerine düşen vergiyi mahalleli arasında imam taksim ederdi.

¹³⁸⁵ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, c. IV, (1984), s. 69-78; Tahsin Özcan, "Osmanlı Mahallesi, Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife*, c. 1, sy. 1, (2001), s. 129-132.

¹³⁸⁶ Tahsin Özcan, "a.g.m.", s. 129-151.

¹³⁸⁷ "a.g.m.", s. 136.

¹³⁸⁸ Halil İnalıcık, "İstanbul", s. 229.

Mahalleli yüz yüze ilişkilerin sıklığı nedeniyle birbirlerini iyi tanıyan insanlardı. Aynı ortak mekânları paylaşıyor, aynı sokakları kullanıyor, aynı mâbedde ibadet ediyorlardı. En mahremleri olan evlerini bir nevi birbirlerine emanet ediyorlardı ve ortak kaygıları duyuyorlardı. Bu nedenle “güven” mahalle sakinleri için son derece önemliydi. Ö. Ergenç’e göre örneğin sürekli camiye gelmek, mahalleli için komşularının gözünde kendisinin tanınır ve güvenilir olup olmadığının bir ölçütüydü¹³⁸⁹. Dışarıdan yeni gelen birinin *mahalleli* olabilmesi bu güveni verebilmesine bağlıydı. Bunun için de belli bir süre geçmesi gerekiyordu. Zaman içerisinde gelen kişi aile yapısı, düzenli ibadeti ile kurduğu cemaat ilişkisi, yardımlaşma ve dayanışmaya dayalı komşuluk ilişkisi ve mesleği gibi konularda mahallelilere açık bir kimlik sunmalıydı. Ancak bu şekilde mahalle sakinlerince kabul görebilirdi. Mahalle aidiyetine kavuştuktan sonra ise onun da artık ortak sorumlulukları üstlenmesi gerekirdi¹³⁹⁰. Bu deneme süresi genel olarak 4 yıl, İstanbul için de 5 yıl olarak ifade edilir¹³⁹¹.

Nitekim XVI. yüzyıl belgelerine de bu süre 5 yıl olarak yansımıştır. Örneğin 1567’de İstanbul’a Anadolu ve Rumeli’den toprağını terk edip gelenlerin hem taşraya hem de İstanbul halkına zararlarından dolayı birtakım önlemler alınmıştı. Buna göre 5 yıl içinde gelenlerin nereden ve ne zaman geldiklerinin tahrir edilmesi, her mahallenin imamına, müezzin ve kethüdalarına İstanbul yalılarına hariçten gelip yerleşenleri, kefilsizleri teftiş edip ehl-i fesadı ve fahişeleri hapsetmeleri, geleli 5 yıl olmayanları geri göndermelerinin tenbih edilmesi emredilmişti¹³⁹². 1579’da ise İstanbul’da bir gece ehl-i fesadın ev basıp adam öldürmeleri nedeniyle İstanbul halkının tamamının birbirine kefil olması ve içlerinde hariçten 5 yıl içinde İstanbul’a göç eden, çift-bozan vs. varsa geri gönderilmeleri, kefilsiz hiç kimseyi odalara, kervansaraylara, dükkânlara almamaları emredilmişti¹³⁹³.

Osmanlı’da dışarıdan gelebilecek yabancılara karşı mahallenin güvenliği fiziksel şartlar değerlendirilerek de sağlanmaya çalışılırdı. Örneğin mahalle içindeki çıkmaz sokaklar, ilgili-ilgisiz herkesin geçiş yapamamasına, mahremiyetin korunmasına, kontrol ve güvenliğin daha kolay sağlanmasına olanak tanırırdı. Ayrıca mahallelerdeki giriş-çıkışın sağlandığı kapılar da sınırlıydı ve buralar bekçiler tarafından kontrol altında tutulurdu¹³⁹⁴.

¹³⁸⁹ Özer Ergenç, “a.g.m.”, s. 73.

¹³⁹⁰ Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehirlerinde Mahalle*, İstanbul 2008, s. 151.

¹³⁹¹ Halil İnalcık, “a.g.mad.”, s. 229.

¹³⁹² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 7, s. 46, h. 130; A. Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, s. 140.

¹³⁹³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 36, s. 301, h. 795; A. Refik, *a.g.e.*, s. 144-146.

¹³⁹⁴ Tahsin Özcan, “a.g.m.”, s. 147.

Bu uygulama da ilk olarak 1578’de yaşanan bir olay neticesinde gerçekleşti. O yıl İstanbul’da türeyen hırsızlardan, evlere taş atıp mahalle ve mescitlere kâğıtlar bırakanların insanları korkuttuğu haber alınmıştı. Buna karşın her mahallede, sokak başlarında mahalle sakinlerince acele mahalle kapıları yaptırılması ve buraların bekçiler tarafından korunmaları emredilmişti¹³⁹⁵.

Mahalleler, bu kadar sıkı ilişkilerin geliştiği, birbirlerini çok iyi tanıyan, aralarında güveni tesis eden, yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan bireylerin ikamet ettiği yerler olduğundan, devlet için de idârî ve adlî düzenin sağlanmasında mükemmel bir birlik oluştuyorlardı. Dolayısıyla mahallelerin, var olan oto-kontrollerinin sağladığı bu avantajlardan devlet de elbette yararlanıyordu. Bunu sağlamak için de kanunlar çerçevesinde mahalle sakinlerini birbirlerine *müteselsilen* yani zincirleme kefil yapıyordu. Böylece işlenen bir suçun aydınlatılmasından, güvenliğin sağlanmasından, verginin eksiksiz tahsilinden tüm mahalleli sorumlu tutuluyordu¹³⁹⁶. Çünkü bu işlemle birlikte her birinin birbirine kefil olduğunu, yani kendi halinde, doğru-düzgün kişiler olduklarını ve içlerinde “yaramaz kimesne” bulunmadığını beyan ederek, bunun ortaya çıkması halinde sorumluluğu üstleneceklerini taahhüt ediyorlardı¹³⁹⁷.

Mahallelinin bu şekilde zincirleme kefillenmelerine dair örneklerle İstanbul dışındaki şehirlerde de XVI. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Örneğin 1577’de Bursa kadısına, her mahallenin imamına mahallelerine kefilsiz kimseleri almamalarını tenbih etmesi emredilmişti¹³⁹⁸. Gayrimüslimler için ise bu uygulama kendi din adamları vasıtasıyla yürütülmekteydi¹³⁹⁹.

b) Teftiş, Tahrir ve Kefilsizlerin İhracı

Mahallelinin, kendi yaşam alanlarında güvenliğin sağlanması, dirlik ve düzenin korunması adına ortak bir sorumluluk hissetmeleri nedeniyle, buna karşı tehdit olarak gördükleri ve kendilerini rahatsız eden kişilerin mahalleden ihracını istemeye de hakları vardı. Bunun başında da fuhuş/zina yapanlar geliyordu. Fahişelik yapan ya da yaptığı düşünülen, evine namahrem erkek aldığı ortaya çıkan kadınların mahalleli tarafından kesinlikle mahalleden ihraçları isteniyordu¹⁴⁰⁰. Aynı şekilde bekâr göçmen erkekler de bu konuda potansiyel tehdit olarak görülüyorlardı.

¹³⁹⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 36, s. 301, h. 795; A. Refik, *a.g.e.*, s. 144-146.

¹³⁹⁶ Özer Ergenç, “a.g.m.”, s. 73.

¹³⁹⁷ Tahsin Özcan, “a.g.m.”, s. 132.

¹³⁹⁸ Adalet Bayramoğlu Alada, *a.g.e.*, s. 152.

¹³⁹⁹ Ü.Ş.S., nr. 405, s. 16b-17b (H.1154)

¹⁴⁰⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 126, s. 269 (H.1130)

Mevcut belgelere göre zaman zaman mahalle aralarında boş gezen, dükkânlarda, hanlarda, bekâr odalarında beyhude kalan, kefil olmayan ve özellikle de suça karışan serseriler de yakalanarak vilayetlerine gönderilmektedirler. Ancak mahalle içerisine, evlere yerleşen ev göçleri hakkında her zaman aynı şeyi söylemek mümkün görünmüyor. Verilen emre binâen yapılan tahrir ve kefilleme işleminden sonra devlet, mahalleleri ya da yalnızca göçmenlerin kaldığı mekânları zaman zaman teftişe tabi tutardı. Bu teftişlerde ya kefil belirtmek şartıyla tamamının kalmasına izin veriliyor, ya sadece burada belli bir süreyi dolduranların kalmasına izin veriliyor ya da göçmenlerin tamamının şehirden ihraçları emrediliyordu.

Cevdet Paşa İstanbul'da teftişlerin periyodik olarak gerçekleştiğini; çarşı, dükkân ve evlerin 3 yılda bir teftiş edildiğini, bu süre zarfında şehre gelenlerin memleketlerine iade edildiklerini kaydeder¹⁴⁰¹. Uygulamaya bakıldığında 1740'lı yıllarda 2-3 yıl gibi sık aralıklarla teftişler yapıldığı görülmektedir¹⁴⁰². İncelenen süreç boyunca yalnızca I. Mahmud döneminde, Haziran 1735'te, bundan böyle her 3 ayda bir göçmenlere dair teftiş yapılmasından bahsedilir¹⁴⁰³. Ancak bu karara uyulmuş olsaydı buna dair çok sayıda kayıt bulunması gerekirdi. III. Selim'in bir hatt-ı hümayûnunda İstanbul'da "zaman zaman" teftişlerin yapılmasının kadim bir gelenek olduğu belirtilir¹⁴⁰⁴. Net olarak bilinen şu ki bu periyotlarla ilgili 1791'de bir düzenleme yapıldı ve bu iş 6 ayda bir olmak üzere nizamla bağlandı¹⁴⁰⁵.

Mahallelinin kefaleti dışında esnaf birlikleri de kendi aralarında kefile bağlanırlardı. İskelelerde kalan ve iş yapan hamal ve kayıkçılar, dükkânlarda kalan bekâr esnaf ya da bağ-bahçede, hamamlarda kalan ve kalanlar-çalışanlar kefile bağlanarak tahrir edilir, ara sıra teftiş edilir ve kefilsizler memleketlerine geri gönderilirdi¹⁴⁰⁶.

¹⁴⁰¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, ktp. 1, c. 5, haz. Sadık Emre Karakuş, Murat Babuçoğlu, Ankara 2017, s. 1475.

¹⁴⁰² Bkz. 3.4.2.2. Teftiş ve Tahrirler.

¹⁴⁰³ Bab ŞS., nr. 162, s. 1b (H.1148); BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s. 413-414 (H.1148)

¹⁴⁰⁴ BOA, HAT, nr. 192-9428 (H.1206)

¹⁴⁰⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 1475.

¹⁴⁰⁶ Nejdet Ertuğ, "Osmanlı Kefalet Sistemi ve Esnaf Birlikleri Uygulaması", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, c. 32, (2015), s. 31-44.

III. BÖLÜM

İSTANBUL'DA GÖÇMENLERLE YAŞAM

3.1. Göçmenler İçin İstanbul'un Çekiciliği

İstanbul tarih boyunca cazibesini korumuş ve insanları kendisine doğru çekmeye devam etmiştir. XVIII. yüzyılda gerçekleşen göçün nedenlerini incelerken temel etkenin kırsaldaki itici faktörler olduğunu görsek de yerleşmek için özellikle İstanbul'u tercih etmeleri İstanbul'un çekici özelliklerine bağlı olmalıdır. Bunları birkaç madde olarak sıralayabiliriz.

İstanbul'a gelen göçmenler ikiye ayrılmaktadır: Ev göçü ile yani ailesiyle birlikte gelenler ve bekâr olarak yani tek başına gelenler. Dolayısıyla İstanbul'daki "bekâr" nüfus kavramı ile medenî durumdan ziyade buradaki bir yaşam tarzı ifade edilmektedir. İstanbul bu kişiler için toprağın ve toprak işçiliğinin kıt kanaat geçim şartlarına karşı saltanat merkezinin sağladığı -ya da öyle sanıldığı- geniş iktisadî imkânlar, az-çok rahat ve endişesiz bir hayat sunuyordu¹⁴⁰⁷. Temelde her iki grubun akıllarında olan belki de tek şey, yeni yurtlarında iyi bir iş sahibi olabilmek, geçimlerini sağlayabilmektir. İstanbul, imparatorluğun en gelişmiş şehri olarak bu insanlar için çok sayıda imkân sunabilme kapasitesine sahipti. Bu konuda, daha önce imparatorluğa başkentlik yapan diğer iki şehir, Edirne ve Bursa da belli bir nüfusu kendilerine çekebiliyorlarsa da hiçbiri İstanbul ile kıyaslanamazdı.

İstanbul'a göç temalı bazı belgelerimize baktığımızda, bu insanların İstanbul ve çevresine iş için geldikleri zaten yöneticiler tarafından da dile getiriliyor: "...bundan akdem Anadolu ve Rumeli cânibinde evtân-ı kadîmelerini terk idüp bilâ-mûcib İstanbul tarafına kisb ü kâr ve tahsîl-i menfa'at ve sâir için peyderpey vürûd iden re'âya tâifesinden ve gerek serseri gezüp bir tarikle vürûd İstanbul'da ve civârında temekküne i 'tiyâd ile..."¹⁴⁰⁸. 1734'te İstanbul'da her mahallede, her köşede sebze, manav, bakkal dükkânları olmasına rağmen, gereksiz yere küfecilik yani seyyar olarak satıcılık yapmak için Anadolu'dan çiftini çubuğunu bırakıp İstanbul'a yığılan takriben 7-8 bin bekârdan bahsedilir¹⁴⁰⁹. Bazı belgelerde göçmenlerin sırf iş-güç bulmanın, para kazanmanın kolay

¹⁴⁰⁷ Sabri F. Ülgener, *Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Muvazenesizlik Meselesi*, s. 77.

¹⁴⁰⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 150, s. 212, 272 (H.1157); Ü.Ş.S., nr. 396, s. 70b (H.1150); Bab ŞS., nr. 173, s. 71a-b (H.1153)

¹⁴⁰⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s.128 (H.1147)

olduğu düşüncesiyle taşradan kalkıp İstanbul ve havalisine geldiklerinden bahsedilir¹⁴¹⁰. Hemşehrilerinin başkente yerleşip çalıştıklarını gören diğerleri de burada kazancın kolay olduğunu düşünürler¹⁴¹¹. İstanbul vergiden kaçmak isteyen bu insanlar için iş imkânı sunan güvenli bir sığınaktı¹⁴¹².

XVIII. yüzyıl başlarında en yoğun göçmen istihdam edilen sektörlerden biri de inşaat sektörüydü. Bu iş hem sık sık yangın ve depremlerle hasar gören ve yıkılan binaların yeniden onarım ve inşasını hem de yeni yapılan imar faaliyetlerini kapsıyordu. XVIII. yüzyıl İstanbulu'nun inşaat sektöründe çalışacaklar için pek çok fırsat sunduğunu söyleyebiliriz.

İstanbul'un imarı konusunda III. Ahmed döneminde başlayan yoğun faaliyetleri; I. Mahmud, III. Osman ve III. Mustafa döneminde de hızla devam etti. Özellikle kamu yatırımlarına önem verilerek hem halkın ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik hem de devletin otoritesini yansıtacak anıtsal projeler hayata geçirildi. Bir yandan artan nüfusla birlikte kentte bir sıkışma yaşanırken bir yandan da örneğin yalılar, çeşmeler gibi yapılarla şehrin silueti değişmeye, toplumsal hayata da yansıyacak şekilde bazı değişiklikler meydana gelmeye başladı. Özellikle Damad İbrahim Paşa'nın sadareti dönemi için ortak kanı, bu dönemde şehrin adeta koca bir şantiye görünümü kazanacak kadar yoğun inşa faaliyetlerine girişildiğidir.

III. Ahmed'in saltanatının başlangıcı olan 1703'ten itibaren yüz beş yıl içinde 300'ün üzerinde saray ve görkemli yalı inşa edildi. Şehre yeni camiler kazandırıldı ve var olan bazı camiler de onarıldı. Ayrıca bu dönemde, daha önce bir cami külliyesi içerisinde yer alan kütüphanelerden farklı olarak müstakil çok sayıda kütüphane de inşa edildi. Surdışındaki hasbahçelerin köşkleri ve kasırları yenilenerek mevsimsel yer değiştirme geleneği tam anlamıyla yeniden canlandırıldı. Bu dönemde yapı baniliği sadece hükümdar ya da hanedan üyeleri ile sınırlı kalmadı, elitler arasında da bu konuda bir yarış söz konusuydu. Hamadeh'e göre artan saray yapımı ve Boğaz-Haliç boyunca yoğunlaşan imar faaliyeti, Damad İbrahim Paşa'nın kişiliğinin ya da zevke düşkünlüğünün ötesinde Saray erkânının kamuoyundaki itibarını yükseltmek, devletin şaşaaı egemenliğini yansıtmak için bir araçtı. Toplumsal hiyerarşi gruplarının aşınması

¹⁴¹⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s.128 (H.1148)

¹⁴¹¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s.128 (H.1148)

¹⁴¹² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 147, s. 107 (H.1153); Ü.ŞS., nr. 386, s. 94a (H.1145); Çnk. ŞS., nr. 9, s. 30b (H.1145); Ank. ŞS., nr. 115, s. 77a (H.1148)

ile yaşanan değişimden devletin duyduğu endişe bu inşa faaliyetlerini etkilerken bir yandan da saray erkânının üstünlüğünü teyide yönelik ihtişamını ve zenginliğini teşhire, görünürlüğünü arttırmaya yöneltmişti¹⁴¹³.

Yapı çılgınlığı I. Mahmud döneminde de devam etti. Bu dönemde de yeni saraylar ve kasırlar inşa edildi. III. Mustafa döneminde ise sur dışına büyük bir açılım süreci yaşandı. 1766 depreminden sonra III. Mustafa tarafından şehir çapında bir yenileşme projesi başlatıldı. Bir diğer önemli imar faaliyeti ise büyük külliyelerin inşasıydı. III. Ahmed döneminde Emetullah Gülnuş Valide Sultan, I. Mahmud döneminde Hacı Beşir Ağa Külliyesi, I. Mahmud-III. Osman döneminde Nuruosmaniye, III. Mustafa döneminde Laleli Camii inşa edildi. Bu büyük inşa faaliyetleri sırasında çok sayıda işçi istihdam edildi.

1703-1754 arasında inşa edilen yapıları inceleyen bir araştırmaya göre, sebil, çeşme, imaret gibi doğrudan halka yönelik yapılar daha çok tercih edilmişti. Dönemin yenilik ve gelişme anlayışına bağlı olarak kütüphane ve sıbyan mektebi yapımı da hız kazanmıştı. Önceki dönemlerdekine göre cami, türbe gibi yapılar daha az yapılmış, bedesten, han, kervansaray, hamam gibi yapıların inşasından ise kaçınılmıştı. Yani küçük ölçekli ancak halkın ihtiyaçlarına yönelik hizmet veren yapıların inşası tercih edilirken göçmenleri çekebilecek yapıların inşası sınırlı tutulmuştur¹⁴¹⁴.

İstanbul'un göçmenler için tercih edilmesinin bir diğer önemli nedeni de İstanbulluların bazı vergilerden muaf tutulmalarıydı. Tahammüllerinin üzerinde alınan vergiler XVIII. yüzyılda taşradan yaşanan göçlerin en önemli nedeniydi. Reayanın kayıtlı olduğu yeri terk etmesi vergiden kaçmak için büyük bir aşama olmakla birlikte yeni yerleşilen yerde de bu yönde bir baskı oluşmaması gerekirdi. İlk bölümde de bahsettiğimiz üzere şehirlerde ve kırsal bölgelerde yaşayanların vergi yükleri konusunda M. Akdağ'ın verdiği rakamlar dikkat çekicidir. Her şeyden önce köylünün vermesi gereken raiyyet rüsûmu şehirli için geçerli değildir. Köylülerin ürün üzerinden ödediği vergi %12'den başlayıp %50'ye kadar çıkabiliyordu. Raiyyet rüsûmuyla birlikte

¹⁴¹³ Shrine Hamadeh, *Şehr-i Sefa-18. Yüzyılda İstanbul*, s. 39, 60-65.

¹⁴¹⁴ Soner Şahin, *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmed ve I. Mahmud Dönemi (1703-1754)*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 21-22.

vergiler, köylünün kazancının %50'sini buluyordu. Buna karşın şehirli en fazla %10 vergi ödüyor hatta bazen hiç ödemiylordı¹⁴¹⁵.

İstanbul'a göç edenlerin -istisnaları hariç tutarsak- artık tarımla bir bağlantıları kalmıyordu. Dolayısıyla ürüne ve toprağa dayalı tüm vergilerden kurtulmuş oluyordı. Eğer ev ya da mülk sahibi iseler avâriz vergisini ödemeye devam ediyorlardı. Gayrimüslimler de cizye ve ispençelerini ödemeye devam ediyorlardı. Aradan 10 yıl geçmişse ve burada ev ya da mülk sahibi olmalarına bağlı olarak avâriz defterine kaydolmuşlarsa artık şehirli oluyor ve mahallenin ödediği avâriz ve nüzul vergisine katkı sağlıyorlardı. Herhangi bir mülk sahibi olmadan, en az giderle, hanlarda kalan bekârların bu durumda vergiler konusunda daha kârlı oldukları söylenebilir. Böylelikle ehl-i örfün kanunsuz vergi taleplerinden, angaryalarından da kurtulmuş oluyordı. Ayrıca kırsaldaki eşkıya tehlikesine maruz kalmaları da en azından bu hâliyle İstanbul'da mümkün değildi. Kalabalık çetelerin baskınları, hırsızlıkları, adam öldürmeleri gibi olaylardan kurtuluyorlardı.

İstanbul'u diğer şehirlerden ayıran bir özelliği de hiç kuşkusuz eşsiz konumuydu. Şehre dünyada eşi benzeri olmayan bir doğal güzellik bahşedilmişti ve bu, başkente adım atan yabancıları kendisine hayran bırakan ve dikkatlerini çeken ilk özelliğiydi. Çarpık yapılaşma gibi olumsuz tüm beşerî faktörleri yerden yere vursalar dahi bu konuda hakkını vermeden geçemiyorlardı. Ancak göçmenleri cezbeden ise şehrin doğal güzelliği değil, konumunun getirdiği avantajlardı. Burada gıda maddeleri yanında odun, deri, bakır, demir vb. hacimli hammaddelerin taşınması ancak deniz yolu ile yapılabileceğinden, İstanbul'un Karadeniz ve Akdeniz arasında bir liman şehri olması, gelişimini kolaylaştırmış, büyük bir nüfus birikimi sağlamıştı¹⁴¹⁶. Şehrin uygun konumu ve ulaşım imkânlarının iyi olması ticaretin de gelişmesini sağlıyordu. Ticaretin gelişmesi yeni iş imkânları, ekonomik büyüme, iş insanların ve iş arayanların şehre gelmeleri yani şehrin şenlenmesindeki önemli etkenlerdi. Edirne, Bursa, Ankara, Konya, Halep, Şam, Kahire ve hatta İran'dan birçok tüccar ve zanaatkâr İstanbul'a yerleşmişti¹⁴¹⁷.

¹⁴¹⁵ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, s. 564-565; Mehmet Öz de ilgili çalışmasında bu görüşü desteklemiştir [Mehmet Öz, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yüğü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları*, c. XVII, (1997), s. 77-97.]

¹⁴¹⁶ Halil İnalçık, "İaşe", s. 116.

¹⁴¹⁷ Halil İnalçık, "İstanbul", s. 234.

İstanbul'u diğer kentlerden ayıran en önemli özelliği ise elbette başkent olmasıydı. Saray ve diğer tüm devlet erkânı burada bulunuyordu. Bunun da şehir hayatı üzerinde belirgin etkileri bulunuyordu. Hatırlanacak olursa II. Mustafa döneminde şehrin bu vasfının tehlikeye girmesi, İstanbul halkının küskünlüğüne neden olmuştu¹⁴¹⁸. II. Mustafa ikamet etmek için Edirne'yi tercih etmişti. Ancak İstanbul'da sarayın yokluğu şehrin prestij kaybının yanında, şehir halkını için de önemli ekonomik problemlere yol açıyordu. Sarayın ve devlet görevlilerinin ihtiyaçlarını karşılayan tüccarlar, bu kişilerin gitmesiyle gerçek geçim kaynaklarından mahrum kalıyorlardı. Bu nedenle III. Ahmed'in tahta çıktığında verdiği ilk söz İstanbul'da kalacağı ve hiçbir zaman Edirne'ye taşınmayacağı olmuştu¹⁴¹⁹.

Görüldüğü üzere saray ve devlet erkânının varlığı, şehrin ekonomik hayatının canlılığı için oldukça önemliydi. Başkentte bulunan hükümdarın iktidarını sürdürebilmesi de buradaki halkının refah ve huzuruyla yakından ilgiliydi. Bu nedenle örneğin temel ihtiyaç maddelerinin temini konusuna ve fiyatların kontrolüne özellikle dikkat ediliyordu. Bu etkenler şehri cazip kılan nedenler arasındaydı. Ayrıca göçmenler sadece vasıfsız iş gücü arayan sektörlerde çalışmıyorlardı. Sarraflar gibi bir grup göçmen de ümeraya intisap edip hem iyi kazanç sağlıyor hem de vergiden kurtuluyordu¹⁴²⁰.

Şehrin çekiciliği konusunda İstanbul'da bulunan çok sayıda vakfın da büyük bir etkisi vardı. Vakıflar su ihtiyacının karşılanması, yollara taş döşenmesi, hastane, sokak temizliği, yoksullar ve seyyahlar için yemek ve barınak olanakları sağlanması gibi ücretsiz pek çok sosyal hizmet veriyorlardı. XVI. yüzyılda İstanbul'da nüfusun artmaya başlamasıyla birlikte bekârlar öncelikle vakıflara bağlı akarlardan olan odalarda ikamet etmekteydiler¹⁴²¹. Yine bu yüzyılda İstanbul'un büyük imaretlerinden her gün birkaç yüz kişiye ekmek ve yemek dağıtılıyordu¹⁴²². Örneğin Fatih İmareti'nden her gün 1.000 kişi yararlanıyordu. Ayrıca birçok mahallede vakıflar tarafından desteklenen avârız

¹⁴¹⁸ *Nusretname*, s. 714.

¹⁴¹⁹ Rıfat Ali Abou-El-Haj, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasasının Yapısı*, çev. Çağdaş Sümer, İstanbul 2011, s. 15, 36.

¹⁴²⁰ Örn. belge: AE.SMST.III, nr. 58-4304 (H.1173)

¹⁴²¹ Zübeyde Güneş Yağcı, "Osmanlı Toplumunda Mahallenin Dışındakiler: Bekâr Odaları ve Bekârlar", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, XX (2015), s. 67-68.

¹⁴²² Rhoads Murphey, "Provisioning Istanbul: The State and Subsistence in the Early Modern Middle East", *Food and Foodways*, vol. 2, (1988), s. 219.

fonları bulunuyordu ve durumu iyi olmayanların borçları buradan ödenirdi. Para fonlarından gerektiğinde düşük faizle mahalle sakinlerine kredi de verilirdi¹⁴²³.

XVIII. yüzyılda da muhtaçlara önemli yardımlarda bulunuluyordu. Üsküdar'da III. Ahmed'in annesi Emetullah Gülnuş Valide Sultan adına 1710'da yaptırılan Yeni Camii külliyesinde her gün muhtaçlara ekmek, her sabah ve akşam çorba, Cuma günleri ve Ramazan geceleri ile bayramlarda pilav ve zerde dağıtımı yapılırdı¹⁴²⁴. Eminönü'nde Bâbiâli yakınında 1745'te inşa edilen Hacı Beşir Ağa külliyesinin vakfiyesine göre öğrencilere ikişer akçe yemek ve ikişer akçe de mum parası verilir ve her yıl kıyafet yardımı yapılırdı¹⁴²⁵.

İstanbul, eğitim almak isteyenler için de diğer şehirlere kıyasla daha fazla fırsat sunmaktaydı. Bu da şehri genç talebeler için yine bir cazibe merkezi hâline getiriyordu. Fatih Sultan Mehmed döneminde inşa edilen Sahn-ı Semân ve Kanunî Sultan Süleyman döneminde inşa edilen Süleymaniye Medresesi gibi iki büyük eğitim merkezi bulunuyordu. Önemli isimlerin müderrisliğini yaptığı Süleymaniye Medresesi Osmanlı Devleti'nde eğitim adına en yüksek noktayı temsil ediyordu. Bir esere göre 1675'te İstanbul'da 126 medrese bulunuyordu¹⁴²⁶. XVIII. yüzyılda bu sayı çok daha artmıştı.

Belgelerde sıkça rastladığımız bir diğer durum da İstanbul'un izini kaybettirmek isteyen suçlular için de sığınak olarak görülmesiydi¹⁴²⁷. Şehrin fazla kalabalık olması nedeniyle taşradaki kolluk kuvvetlerinden kaçan suçlular, eşkıyalar saklanmak için İstanbul'a firar ediyorlardı. Bunun için kimi zaman kılık değiştiriyor kimi zaman da gizlice şehre giriş yapıyorlar ve burada yeni bir hayata başlıyorlardı.

a) Yeniçeri-Esnaf-Göçmen Üçgenindeki Giriş İlişkiler

İstanbul'un göçmenler için cazibesinin bir nedeni de çok istedikleri kapıkulu askerî sınıfına dâhil olabilme umuduydu. Kapıkulu askerlerinin özellikle de yeniçerilerin sahip oldukları imtiyazlardan yararlanmak isteyen reaya bunun için her yolu deniyordu. Örneğin parası olanlar için rüşvetle esami satın almak mümkündü. Böylelikle şehirde yeniçeri unvanına ve haklarına sahip yeniçerilikle ilgisi olmayan pek

¹⁴²³ Halil İnalçık, "İstanbul", s. 229, 234.

¹⁴²⁴ Müşfika Akbulut, *Üsküdar Yeni Camii ve Külliyesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 67.

¹⁴²⁵ Munise Günal, *İstanbul'da Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Mimarlık Eseri: Beşir Ağa Külliyesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

¹⁴²⁶ Mehmet İpşirli, "Medrese" *TDVİA*, c. 28, Ankara 2003, s. 237-333.

¹⁴²⁷ Örn. belge: ADVN.ŞKT.d, nr. 165, s. 190 (H.1153)

çok kişi ortaya çıkmıştı. Esnaf ile asker yani zanaatkârlar, hamallar, ameleler, kalyoncular, kayıkçılar, hamamcılar vs. ile yeniçeriler arasındaki çizgi belirsizleşmişti. Uzun zamandan beri devşirme kökenli olma zorunluluğu da yoktu. Ocak'ın devşirme kanunu kaldırılıp kapısı herkese açık hâle geldiğinde R. Koçu'nun tabiriyle “*hemen hemen hepsi İstanbul'un ayak takımından*” olan bekâr uşakları Ocak'a doluşmuş, Ocak'ın disiplini süratle bozularak İstanbul bir eşkıya yatağı hâline gelmişti¹⁴²⁸.

Yeniçeriler de giderek daha çok ticaretle ilgilenmeye, ellerinde gedik bulundurmaya başlamışlardı. Asker olarak vergiden muaf olan yeniçeriler ticarî hayata atıldıklarında da bu imtiyazlarını korumaya çalışıyorlardı. Yeniçerilerin esnafa karışmasının XVI. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan enflasyon ve maaşların düşmesi ile başladığı tahmin edilir. Yapılan çalışmalarda o dönemden itibaren zaman içerisinde yeniçeri maaşlarının ne kadar düştüğünü görmek de mümkün. Bir yeniçeri 1527/28'de 35.5 duka (Venedik altını) alırken bu sayı 1609/10'da 22.30'a, 1669/70'de 20.73'e düşmüştür. Yani maaşlarına zam yapılmadığı gibi, ellerine geçen paranın da alım gücü giderek düşüyordu. Bu durumun yarattığı öfke 1651 Esnaf İsyanı'nda kendini gösterir. Bu sürecin başından itibaren geçim sıkıntısı çekenler başka kaynaklar bulmaya yönelir ve ticarete, esnaflığa atılmaya başlarlar. Artık onlar sadece kışlalarda yaşamazlar, kent ekonomisinin de birçok sektöründe aktiftirler¹⁴²⁹.

1584 yılına ait bir hükümde yeniçerilerin esnafa ve ticarî faaliyetlere karışmayarak sadece askerlikle ilgilenmeleri emredilmişti. Ancak 3 yıl sonra, 1587 yılına ait bir hükümde yeniçerilerin esnafın âdet ve kurallarına uymaları emrediliyordu¹⁴³⁰. Bu da esnaf içerisindeki varlıklarının artık kabul edildiğı anlamına geliyordu. Üstelik yeniçeriler sahip oldukları nüfuz sayesinde narh engelini de aşabiliyorlardı. Limanların kontrolünü ellerinde tutarak buradaki ticaretten pay alıyor, çarşı ve pazarda beğendikleri malları zorla alıyor ya da değerinin çok altında ödeme yapıyorlardı¹⁴³¹. XVII. yüzyılda yeniçerileri lonca yöneticiliğı mevkiinde de görüyoruz. İhtisab Ağa, vergi toplama hakkını yeniçeri ortalarından *Elli Altılar* olarak bilinen koloğlanlarına ihale ediyor, koloğlanları da bu hakkı yeniden ihaleyle veriyorlardı. Yeniçerilerin İstanbul ticaretindeki nüfuzu Eminönü'ndeki *Çardak* denilen yere

¹⁴²⁸ Reşat Ekrem Koçu, “Bekar Hanları, Bekar Odaları”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1961, s. 2408.

¹⁴²⁹ Cemal Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, Master Thesis, Institute of Islamic Studies, McGill University, 1981, s. 73, 82.

¹⁴³⁰ A. Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, s. 196-197; “Yeniçeri-Esnaf İlişkisi: Bir Analiz”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, der. Fatmagül Demirel, İstanbul 2012, s. 22.

¹⁴³¹ Mehmet Doğan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 31, sy. 1, (2014), s. 137-152.

yerleşen 56. Yeniçeri Ortası sayesinde de artıyordu. Kentteki tüm toptancılık işleri bu ortanın çorbacısı gözetimi altında yapılırken yeniçeriler de perakendeciler ile toptancılar arasında aracı konumuna gelmişlerdi¹⁴³². Evliya Çelebi'ye göre XVII. yüzyılda İstanbul'daki 999 kasap dükkânın hemen hemen tamamı yeniçerilere aitti. Bu dönemin esnafına dair yapılan çalışmalarda dükkân sahiplerinin çoğunun askerî sınıfa özellikle de yeniçerilere ait unvanlara sahip oldukları ortaya çıkarıldı.¹⁴³³ Bir başka çalışmaya göre 1681 yılında İstanbul'daki 75 fırından 40'ı askerî sınıfa mensup kişilerin¹⁴³⁴.

XVIII. yüzyılda yeniçerilerin esnaf loncalarına müdahalesini hızlandıran gelişme; devletin yeniçerilere ulufelerini Hazine'ye terk etmeleri karşılığında esnaf loncalarında idarî pozisyonlarda görevler tevdi etme kararıydı. Maaş ödemek yerine bulunan bu çözümle yeniçeriler lonca üyelerinin temsilcisi ya da vergilerinin toplayıcısı olabildiler¹⁴³⁵. Bu dönemde yeniçeri ulufesi alanlar arasında İstanbul esnafının sayısının fazla olması da araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Bu, yeniçerilerin ticarete atılmasıyla ilgili olabileceği gibi daha ziyade esnafın yeniçeri esamilerini ele geçirmesiyle ilgili görülmektedir. Bu konuda yapılan bir araştırma yeniçeriler arasında ulufe alan esnafın önemli bir sayıyı bulduğunu ortaya çıkarmaktadır. Hatta bazı sektörlerin yeniçerilerin tekelinde olduğu dahi söylenebilir. Bunlar göçmenlerin yoğun olarak istihdam edildiği inşaat ve taşımacılık sektörleridir. Araştırmada kullanılan ve yeniçerilerin esame¹⁴³⁶ kayıtlarının bulunduğu defterdeki bazı ayrıntılar önemlidir. Bu kişilerin dörtte biri göçmen olup, bunların da büyük bölümü Anadolu kökenlidir. M. Sunar buradan hareketle bu kişilerin İstanbul'a yeni gelmiş ve memleketleri ile bağlarını hâlâ sürdüren ya da hemşehrilik bağları kuvvetli olan kişiler olduğu çıkarımında bulunmuştur¹⁴³⁷. Ocak'a katılmak onlar için hem geniş sosyal ilişkiler kurmak hem de aralarında sıkı dayanışmanın olduğu bir gruba üye olmak gibi aslında maaştan çok daha fazlasını ifade ediyordu. Üstelik zorbalıklarıyla İstanbul ticarî hayatında müthiş bir gücü de ellerinde tutuyorlardı¹⁴³⁸. Askerî ayrıcalıkları sayesinde muhtesip ve kadı

¹⁴³² Nalan Turna, "Yeniçeri-Esnaf İlişkisi: Bir Analiz", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, der. Fatmagül Demirel, İstanbul 2012, s. 23-25.

¹⁴³³ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, ktp. 2, s. 276.

¹⁴³⁴ Mustafa İsmail Kaya, *Shops And Shopkeepers In The Istanbul İhtisâb Register Of 1092/1681*, The Department of History Bilkent University, Master Thesis, Ankara 2006, s. 99.

¹⁴³⁵ Mehmet Genç, "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2014.

¹⁴³⁶ Esame: Yeniçeriler kaydı, ulufe defterleri mânasında kullanılan tâbir. (Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, I, s. 546)

¹⁴³⁷ Mehmet Mert Sunar, "Yeniçeri Esâme Defterlerinin Işığında İstanbul'da Yeniçeri-Esnaf İlişkileri" *Uluslararası Tarih İçinde İstanbul Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2010, s. 419-426.

¹⁴³⁸ Cemal Kafadar, *a.g.t.*, s. 83.

denetiminden uzak kalabiliyor, resmî olarak belirlenen piyasa fiyatlarını göz ardı ediyor, lonca nizamını hiçe sayıyor, ustalık belgesi almaksızın istedikleri yerde dükkân açabiliyorlardı¹⁴³⁹.

Yine XVIII. yüzyıl İstanbul Ahkâm Defterleri'nde kayıtlı bilgilere göre askerî unvanlı kişiler sıvacı esnafına müdahalede bulunuyorlardı. 1776'da sıvacı esnafının bildirdiğine göre bunlar bir binaya başladıklarında esnaflarının askerî zümresinden olan şakiler gelip hem ücretlerini gasp ediyor hem de bazı ham-dest yani ehliyetsiz kişileri içlerine alarak binaları zapt ediyor, gayrimüslimleri sürüyor ve nizamı uyanları da darp ediyor, yaralıyorlardı¹⁴⁴⁰. Balkapanı hancıları ise buradaki hamalların çoğunun askerlik iddia ederek aldıkları ücrete kanaat etmediklerini ve kapana eşya getiren tüccara bu şekilde eziyet ederek bazen mallarının telef olmasına sebep olduklarından şikâyetçiydiler¹⁴⁴¹. Balıkçı taifesi de 1765'te mahkemeye başvurarak esnaf askerlerden şikâyetçi olmuşlardı. Nizamlarına göre Galata'daki balıkhanede satışlar önceden beri aralarında 5 hissedara ayrılmış ve bunlara koltukçu ya da dışarıdan yeniçeri, topçu vs. askerî zümrenin müdahalesi yasaktı. Ancak Süleyman Beşe ve Halil Beşe adlı kişiler manavlığa kanaat etmeyip dalyanlarda avlanan balıkları vergisini ödemeksizin satın alarak tablalar ile dükkân önüne koyarak diledikleri gibi satmakta ve böylece nizamlarını bozmaktaydılar. Balıkçılar bu kişilere engel olunması için emir verilmesini istiyorlardı¹⁴⁴².

Yeniçerilerin kontrolünde olan bir diğer esnaf kahvehanecilikti. Bir araştırmaya göre 1794'te Eyüp'teki her 5 kahvehane sahibinden biri yeniçeriydi¹⁴⁴³. XVIII. yüzyılda İstanbul'da yeniçeri kahvehaneleri diye bir ayrım vardı. Kahvehane açmak hem herhangi bir vasıf istemeyen hem de lonca denetiminden uzak olduğu için cazipti. Dolayısıyla buralar göçmen istihdamına da uygun yerlerdi. Nitekim göçmenler ve yeniçeri kahvehaneleri arasında organik bir bağ olduğunu, şehirdeki bekâr odalarının yeniçeri kahvehanecilerine ait olmaları ve kahvehanelerin yakınlarına inşa edilmeleri de açıkça gösteriyor. Hemşehrilik bağları sayesinde gelen göçmenler de aynı tür iş yapıyor, kahvehanelerde yatıp kalkıyorlardı. Böylece yeniçeri kahvehaneleri marjinal grupların mekânı olarak devletin gözünde birer fitne yuvaları haline geliyordu. Nitekim burada

¹⁴³⁹ *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, c. 1, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, İstanbul 2006, s. 158-159.

¹⁴⁴⁰ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 8, s. 378, h. 1230 (H.1798)

¹⁴⁴¹ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 4, s. 245, h. 746 (H.1171)

¹⁴⁴² BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 7, s. 202, h. 620 (H.1176)

¹⁴⁴³ Ahmet Yaşar, "18. Yüzyılın Sonunda Eyüp Kahvehaneleri", *VIII. Eyüpsultan Sempozyumu (7-9 Mayıs 2004)*, İstanbul 2004, s. 265.

hoşnutsuzluklar dile getiriliyor, dayanışma ruhu canlı tutuluyor, organize olunabiliyordu. Bu sıkı ilişki ağına dair verilebilecek en net örneklerden biri Patrona Halil'in en yakın arkadaşlarından birinin Kahveci Ali Ağa'nın Çardak İskeleyi'ndeki kolluğun çorbacısı (yeniçeri ortasının başı) olmasıdır¹⁴⁴⁴.

Yeniçeriler de odaları hem kentteki eylemleri için birer üs hem de insan kaynağı olarak kullanıyorlardı¹⁴⁴⁵. Bu durumda şehirdeki bekâr odalarının genellikle yeniçeri kahvehanelerine yakın olması ve bekâr odalarının sahiplerinin çoğunun da yeniçeri olması tesadüfî değildi¹⁴⁴⁶. Bekârlar için de Yeniçeri Ocağı'na kayıtlı olmak hem sağlam bir sosyal ağ içinde yer almak hem de bir gelir sahibi olmak anlamına geliyordu. C. Kafadar, XVII. yüzyılda “yeniçeri” unvanına sahip olmayı askerî bir birliğin üyesi olmak kadar sosyal bir sınıfın üyesi olmayı da ifade ettiğini savunur¹⁴⁴⁷. Henüz bu sınıfa dâhil olmayı başaramayan göçmenlerin beklediği fırsatlardan biri 1730 isyanıyla ayaklarına kadar geldi. O hengâmede binlerce kişi Yeniçeri Ocağı'na usulsüz şekilde kaydolmayı başardı¹⁴⁴⁸.

Yeniçeri-göçmen ve esnaf ilişkisine dair bir başka örnek 1732 tarihli hamamlara yönelik bir tahrir defteridir. Buralarda çalışanların çoğunun göçmen olduğu bilinmekle birlikte bu tahrirde aralarında yeniçeri ya da yeniçeri unvanı taşıyan kişiler de saptanmıştır. Bu kişilerin ek kazanç için mi çalıştığı ya da yeniçeri unvanı mı satın aldıkları soruları ise henüz yanıtsızdır¹⁴⁴⁹.

Câbi'nin XIX. yüzyılın başında yeniçerilerin fuhuş olaylarına dair anlattıkları da bekârlarla yeniçeriler arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koymaktadır. Ocak'a kayıtlı bekârların varlığı dışında, anlatılan olaylarda bekârlar, Ocak'la birlikte bir çete gibi hareket eden bir grupturlar. Yeniçeri kimliği taşımanın verdiği güvence ve ilişki ağlarının verdiği dokunulmazlık sayesinde kendi iç hukuklarına göre hareket ederlerdi¹⁴⁵⁰.

¹⁴⁴⁴ Ali Çaksu, “18. Yüzyıl Sonu İstanbul Yeniçeri Kahvehaneleri”, *Osmanlı Kahvehaneleri; Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, İstanbul 2009, s. 81-94.

¹⁴⁴⁵ Onur Gezer, “a.g.m.”, s. 535.

¹⁴⁴⁶ Zübeyde Güneş Yağcı, “Osmanlı Toplumunda Mahallenin Dışındakiler: Bekâr Odaları ve Bekârlar”, s. 75.

¹⁴⁴⁷ Cemal Kafadar, *a.g.t.*, s. 86.

¹⁴⁴⁸ *Abdi Tarihi*, s. 43.

¹⁴⁴⁹ 42 yeniçeri mütekaidi, 160 yeniçeri neferatı, 11 kollukçu efendi, 3 Acem neferatı, 110 cebeci, 2 topçu, 1 bostani, 1 saray-ı atik dizdarı, 10 sipahi, 4 tulumbacı cebeci, 1 bevvab. (Ahmet Yaşar, *İstanbul Hamamları: 1731-1766*”, *II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri (27-29 Mayıs 2014)*, s. 556-557)

¹⁴⁵⁰ Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler-Osmanlı İstanbulu'nda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)*, s. 29, 93.

3.2. İstanbul Halkının Göçmenleri İstememe Nedenleri

3.2.1. Salgın Hastalıklar

Salgın hastalıklar bir şehrin nüfusunun üçte birini kaybettirecek kadar büyük bir felaketti. Yalnızca can kayıplarına değil aynı zamanda devletin kontrolü dışında gerçekleşen kitlesel göçlere de neden olmakta, bu da vergi ve ürün kaybı hatta şehirde ticaretin de durma noktasına gelmesi anlamına gelmekteydi. Ancak İstanbul sürekli göçlerle beslenen bir demografik yapıya sahip olduğu için bu açıdan diğer şehirlere göre farklı bir konumdaydı. A. Oliver, eğer imparatorluğun dört bir yanından gelip yerleşenler olmasa veba salgınlarının halkı kırıp geçirmesi sebebiyle İstanbul'un oldukça fazla nüfus kaybederek tenhalaşacağı yorumunda bulunur¹⁴⁵¹. Dolayısıyla göçmenler İstanbul için aynı zamanda demografik bir kaynaktı.

La Motraye (1703) İstanbul ve Pera'nın vebadan kırıлып geçtiği zamanda şehre girmeye çekindiğini ve Boğaz üzerinde bir kır evinin bahçesindeki ek binada kaldığını yazar¹⁴⁵². 1726 yılında şehirde görülen taunun devlet erkânının evlerine ve hatta hareme de sıçraması üzerine dehşete kapılmış, saraya yakın hanelerin sahipleri ihraç edilmiş, ancak tehlikenin geçmemesi üzerine padişah Beşiktaş Sarayı'ndan Karaağaç Bahçesi'ne nakledilmişti¹⁴⁵³. 1792'deki salgında günde 3 bin kişinin ölümü gibi çok hızlı nüfus kaybı yaşanmıştı¹⁴⁵⁴. Şehir içerisinde hastalık korkusuyla yer değiştirme tedbirini alanlar ise gayrimüslimlerdi. Evlerine kapanıp kendi karantinalarını oluşturanlar da yine Müslümanlar değil kentteki Avrupalılardı¹⁴⁵⁵. 1812 yılında ise şehir içinde de salgın nedeniyle bir demografik hareketlilik yaşandı. Sıtma nedeniyle Anadoluhisarı'nda yalılarını, evlerini terk edip bölgenin harap kalmasına neden olan halk ve Balat'ta yangından evsiz kalan gayrimüslimler dahi bu defa vebadan daha iyi olduğu düşüncesiyle bu bölgeye doluştu¹⁴⁵⁶.

Salgın hastalıklara karşı Osmanlı'daki Müslümanların kadercî tutumları öne çıksa da devlet bu konuda tamamen pasif ve duyarsız değildir. Şehirde belli bir temizlik ve hijyen ortamı sağlama çabası vardır. Havanın kalitesinin artırılması, içme suyunun

¹⁴⁵¹ Antonie Olivier, *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, haz. Aloda Kaplan, İstanbul 2016, s. 185.

¹⁴⁵² Aubry La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, çev. Nedim Demirtaş, İstanbul 2007, s. 223.

¹⁴⁵³ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, III, s. 1506.

¹⁴⁵⁴ Halil İnalçık, "İstanbul", s. 236.

¹⁴⁵⁵ Antonie Olivier, *a.g.e.*, s. 192-194.

¹⁴⁵⁶ Câbi Ömer Efendi, *Câbî Tarihi*, II, haz. Mehmed Ali Beyhan, Ankara 2003, s. 902.

sağlanması ve suyuollarının bakımı, cadde ve sokakların temizlenmesi gibi birçok tedbir alınmaktaydı¹⁴⁵⁷. XVIII. yüzyılda dilencilerin şehirden uzaklaştırılması konusundaki çaba da bununla ilişkili görülür¹⁴⁵⁸.

Temelde vebanın göç ve göçmenlerle de yakın bir ilişkisi vardı. Zira hastalığın yayılması ve gelişi, artan nüfus ve şehirleşmeyle de ilgilidir. Kalabalık şehir ortamı da kaçınılmaz olarak vebanın ortaya çıkması ve hızla yayılması için uygun şartları sağlamaktaydı. Şehrin transit bir ticaret merkezi olması, yabancı tacirlerin faaliyetleri, uzun mesafe ticareti ile kervansaraylar ve antrepolar inşası, artan nüfus ve vebanın dolaşımı için yeni kanallar açılmasına neden olmaktaydı. İstanbul'un sahip olduğu büyük emtia trafiği de onu vebaya karşı çok daha hassas kılmaktaydı¹⁴⁵⁹.

Elbette hijyen standartlarının çok düşük olduğu yerlerin, göçmenlerin konakladıkları hanların, bekâr odalarının salgınların yayılmasında büyük bir etkisi vardı. Bekâr odalarında hijyenden yoksun olarak bir arada yaşayan insanların, sağlıksız koşullarda, yetersiz beslenmeleri nedeniyle hastalığa yakalanma riskleri daha yüksekti. Çok sayıda kişinin kullandığı ortak kullanım alanlarında temizliğin nadiren, belki de hiç yapılmadığı tahmin edilebilir¹⁴⁶⁰. Düşük gelirli bu insanların pek de sağlıklı beslenemediklerinden bağışıklık sistemlerinin zayıf ve hastalığa yakalanma ihtimallerinin daha yüksek olacağı kaçınılmazdır. Üstelik göçmenlerin hamallık, kayıkcılık gibi taşıma sektöründe çalışmaları nedeniyle ve burada kalan kişilerin şehrin her tarafına dağılmalarıyla hastalığı da kolayca tüm şehre yaymaları muhtemeldi. Ayrıca deniz ticareti yoluyla gelen veba mikrobu, şehre ilk olarak iskelelerden, burada çalışanlar vasıtasıyla girmekteydi. İskele yakınlarında bulunan bekâr odalarında kalanların, hamal, kalyoncu vs. olarak çalışan bekârların da bu virüsten etkilenmeleri kaçınılmazdı.

1780 yılında salgın İstanbul'da tekrar görüldüğünde dönemin görgü tanığı Brayer, İstanbul'da hastalığın ilk belirtilerinin zindanlarda, kışlalarda ya da yolculara yatacak yer sağlayan kötü konumlu, havasız, kirli küçük hanların birinde, bazen liman boyunca uzanan mahallelerde ve kirli, dolambaçlı, dar sokaklarda görüldüğü

¹⁴⁵⁷ Nükhet Varlık, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*, s. 357.

¹⁴⁵⁸ Yaron Ayalon, *Natural Disasters in the Ottoman Empire*, s. 70.

¹⁴⁵⁹ Nükhet Varlık, *a.g.e.*, s. 196-202.

¹⁴⁶⁰ Bülent Şen, Alim Arlı, Ayşe Alican Şen, *Yoksulluğu Bölüşmek- Süleymaniye Bekâr Odası Göçmenleri*, İstanbul 2016, s. 200-201.

yorumlarına dayanarak liman mahallelerinde ya da hanlar gibi hijyenik olmayan ortamlarda yığılmış insanlarda ortaya çıkmasının muhtemel olduğunu savunur¹⁴⁶¹.

Buralarda kalanlar arasında hastalıkların yayılma hızının ve ölüm oranının yüksek olması devleti her daim endişelendirmiş olmalıdır. 1730 yılında Bandırma ve Aydıncık naiplerine İstanbul'a göçün engellenmesi için yapılan uyarıda; şehirde yayılan veba salgını sebebiyle hanlarda, odalarda kalan kimseler hastalığa yakalanıp öldüklerinden, ahalinin sağlığının tehlikeye girdiğinden bahsedilmekte ve iskelelerin kontrol altında tutularak başıboş hiç kimsenin İstanbul'a gelmesine müsaade edilmemesi emredilmektedir¹⁴⁶².

Her şeye rağmen Osmanlı'da salgın hastalıklar zuhur ettiğinde göçmenlerin kaldığı yerlere gösterilen reaksiyon ilk olarak temizlik ya da hastalığı yayma endişesinden değil buraların bir günah yeri hâline gelmesinden dolayıcıydı. Vebanın Allah'ın ahlakî yozlaşma nedeniyle gönderdiği ilahî bir ceza olarak görülmesinden dolayı fuhuş yatağı olarak görülen ve genellikle göçmenlerin barındığı bekâr odaları, günah keçisi ilân edilmekteydi. 1812'de yaşanan büyük salgında "*mecma'-ı erâzil ü eşkiyâ, mesâkin-i müfsidîn*" olarak görülen, işsizlerin ve yeniçerilerin konakladığı bekâr evlerinde "*bu kadar zinâ vü fuhşîyyat var iken*" vebanın İstanbul'u terk etmeyeceği düşüncesi hâkim olmuştu¹⁴⁶³. Salgın nedeniyle -ismiyle müsemma- "Melekgirmez Sokağı" adlı mahaldeki ve Asmaaltı'ndaki ve Tahtakale'deki bekâr odaları, Galata'daki kalyoncu odaları yıkılmıştı¹⁴⁶⁴.

Nuruosmaniye külliyesinin yapım kararında da halkın bu yöndeki endişeleri etkili olmuştur. Bölgedeki bakımsız mescidin yenilenmesi için halk III. Ahmed'e müracaat etmiş ve aynı istekle I. Mahmud'u beşinci ziyaretlerinden sonra yapımına karar verilmiştir. İmaret yapımı için ahlak kuralları dışında yaşayan kalabalık insan grubunu barındıran bekâr odaları ve hanların kaldırılmasından halk memnuniyet duymuştur¹⁴⁶⁵.

Bekâr odalarında ve hanlarında kalan bekârlara karşı halkın ön yargısı yalnızca veba ya da diğer bulaşıcı hastalıkları yaydıkları ya da bunlara neden oldukları

¹⁴⁶¹ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, s. 53.

¹⁴⁶² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 136, h. 1054 (H.1143)

¹⁴⁶³ Mehmet Ali Beyhan, "1811 İstanbul Veba Salgını, Etkileri ve Alınan Tedbirler", *Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, c. 2, Konya, 2008, s. 1029-1036.

¹⁴⁶⁴ *Câbî Tarihi*, II, s. 914.

¹⁴⁶⁵ Filiz Başbaydar, *Nur-u Osmaniye Külliyesi*, Kadir Has Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

düşüncesiyle değildi. Burada kalanlar hakkında genel kanı parazitlerinin, bitlerinin, pirelerinin de eksik olmadığı şeklindeydi. “*Bit yiğitte bulunur*” gibi sözler de halk diline yerleşmişti¹⁴⁶⁶. Bekârların bulunduğu kahvehaneler ve iskelelere de bu gözle bakılırdı. R. Koçu, konuya dair bizlere bu dönemin gündelik hayatından çok canlı kesitler sunar. Örneğin Balaban İskelesi’ne dair yazmış olduğu maddesinde, bu iskeledeki kahvehanelere toplumun her kesiminden insanların geldiğini, fakat evlerine vardıklarında daha kapı önünde üstlerinin başlarının çıkarıldığını ve hamama sokulmadan eve giremediklerini anlatır. Bunlar ev hanımlarının bite pireye karşı almış oldukları önlemlerdi¹⁴⁶⁷.

3.2.2. Yangınlar

Göçmenlerin sorumlu tutulduğu bir diğer mesele de İstanbul halkının en büyük korkularından biri olan ve aynı zamanda hayatlarının bir parçası hâline gelen yangınlardı. Şehirdeki kalabalık arttıkça yapılaşma da o derecede artmakta ve bu durum hem çıkan yangınların artmasına hem de söndürülmelerinin zorlaşmasına neden olmaktaydı. Ucuz olan ahşap yapı malzemesinden bir türlü vazgeçilememesi, plansız yapılaşmayla evlerin sık inşa edilmesi, sokakların dar olması, dikkatsizlikler, kundaklamalar ve söndürme tekniklerinin yetersizliği nedeniyle yangınlar bir felakete dönüşüyordu.

Çıkan yangınlar sonrasında göçmenlerin, özellikle Kıbtîlerin olay yerinde yağmaya girişmeleri sık sık şikâyet edilen bir durumdu¹⁴⁶⁸. Hatta bu amaçla yangın çıkardıkları düşünülmekteydi. Nitekim bu sebeple ya da başka çıkarlar gözetenler nedeniyle XVIII. yüzyılda gerçekleşen çoğu yangında kundaktan şüphelenilmişti. Örneğin Damad İbrahim Paşa zamanında arka arkaya çıkan yangınlar devlet erkânında nedenleri konusunda şüphe uyandırmış ve kundak olabileceği düşünölmeye başlanmıştı. Kimi zaman da bu şüpheler haklı çıkmıştı¹⁴⁶⁹.

Ancak bu bahiste göçmenlerin asıl rolü yangından sonra ahaliye verdikleri zarar değil, yangınların çıkmasına neden oldukları düşüncesidir. Halk ve yöneticiler için

¹⁴⁶⁶ Reşat Ekrem Koçu, “Bekâr”, “Bekâr Uşağı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1961, s. 2393, 2402.

¹⁴⁶⁷ Reşat Ekrem Koçu, “Balaban İskelesi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1960, s. 1954.

¹⁴⁶⁸ Ü.Ş.S., nr. 400, s. 86b (H.1153); Bab Ş.S., nr. 172, s. 55a (H.1153)

¹⁴⁶⁹ Bu dönemde çıkan Vezneciler fırınında çıkan bir yangın sonucunda sorgulanan hamurcu, Koska fırıncısı ile Vezneciler fırını arasındaki sorundan bahseder. Vezneciler fırını yakması için kendisine 40 akçe ve kundak verdiklerini itiraf eder. Koska fırını ustası suçu inkâr etse de her ikisi de cezalandırılmaktan kaçamaz (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1229.)

bekârlar da bu konuda birer tehdit olarak görülüyorlardı. Sorumluluk duygusu zayıf olan bekârlarda yangına sebebiyet verecek ihmallere daha sık rastlandığından, bu kişilerin yaşadıkları barınaklar da potansiyel açıdan birer risk faktörüydü¹⁴⁷⁰.

1762’de Fatih Atpazarı’nda çıkan bir yangından sonra gözler bekâr odalarına çevrildi. İstanbul Atpazarı ve Saraçhane tarafındaki bazı mahalle ahalisi ve esnaf sundukları bir arzuhalde bu odalardan şikâyetçiydiler. Han ve ahır sahiplerinin fazla kira almak için ahırların üzerlerine han tarzında beşer onar bekâr odaları, hanlar ve kahvehaneler ihdas ettiklerinden, bunların içlerine de bekârların doluştuğuna binaen güvenlik ve huzurlarının kalmadığından, hatta bu defa yangına da onların sebep olmasından dolayı şikâyetle bulunmuşlardı. Bunun üzerine mimarbaşına bir emir gönderilerek 1732’de yanan ahırlar ve üzerlerinde olan bekâr odaları ile kahvehanelerin yeniden inşası ve yeni hanlar bina olunmasının yasaklandığına binaen tekrar bu tarz yapıların inşasına izin verilmemesi emredildi¹⁴⁷¹.

İstanbul’a göçün engellenmesine dair taşraya gönderilen fermânlarda göçmenlerin şehre ve şehir ahalisine verdikleri zararlar bahsinde yangın konusuna da değinilmekteydi¹⁴⁷². 1733’te İstanbul kadısına gönderilen emirde geceleri dükkânlarda bekârların mumlarını, ateşlerini muhafaza edemedikleri için yangına sebep olduklarından bahsedilerek dükkânlarda kalınmamasını, mum, ateş vs. yakmamalarını tenbih etmeleri için mahalle imamlarını uyarması emredildi¹⁴⁷³. Yalnızca aydınlanma amacıyla yakılan mumlar değil kışın ısınmak için yakılan ateş de büyük tehlike arz ediyordu. Bir yıl sonra yeniçeri ağasına, kışın gelmesi nedeniyle yangınlara çok dikkat etmek gerektiği; İstanbul, Galata, Tophane, Beşiktaş, Üsküdar ve civarında bulunan hamamlar, hanlar, bekâr odaları, bahçe ve bostanların tamamının teftiş edilerek, kalanların tahrir edilmeleri, önceki defterlere göre sonradan gelen olduğu tespit edilirse geldikleri yerlere gönderilmeleri emredildi¹⁴⁷⁴. Bundan bir yıl sonra 1735’te İstanbul’a gelen göçmenlerin verdikleri zararlar anlatılırken yine yangına sebebiyet vermelerinden bahsedildi ve İstanbul’da her mahallenin imamı tarafından her 3 ayda bir teftiş

¹⁴⁷⁰ Üsküdar siciline yansıyan 1662 tarihli bir kayda göre Üsküdar’da Mehmed Paşa Mahallesi’nde yanmış bir mahzen, yeniden mahzen olarak inşa edilmiş ancak bu defa üzerine öncekinden farklı olarak üzerine bekâr odası inşa edilmiştir. Fakat burada kalan kişilerin eğlence ile meşgul olmaları ve geceleri sarhoş yatmaları ile yangın riskinden dolayı mahalle sakinleri kadiya şikâyetle bulunmuşlardır. (Kenan Yıldız, *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri*, s. 14-15)

¹⁴⁷¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 160, s. 3 (H.1175); AE.SMST.III nr. 368-29229 (H.1187)

¹⁴⁷² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 209 (H.1133); nr. 140, s. 412 (H.1148)

¹⁴⁷³ Bab ŞS., nr. 156, s. 1b (H.1145)

¹⁴⁷⁴ Bab ŞS., nr. 160, s. 95b (H.1147)

edilmesi ve sonradan gelenlerin ilam edilmesi emredildi¹⁴⁷⁵. Daha sonra bu emre uyulmasa da ilerleyen yıllarda da imamlardan yangına sebep olan göçmenleri mahallelerinde barındırmamaları konusunda beklenti devam etti, sık sık uyarıldılar¹⁴⁷⁶. Bu yasaklar göçmenlerin barındığı bekâr odası, han, kahvehane inşası yasağına kadar vardı¹⁴⁷⁷. İmamlara, göçmenlere müsamaha göstermemeleri, ev ve oda kiraya verdirmemeleri, mahalleye geldikleri anda yetkililere haber vermeleri, aksi halde cezalandırılacakları bildirildi¹⁴⁷⁸.

Göçmenlerin karıştıkları ya da neden oldukları isyanlarda da yangınlar meydana geliyordu. Üstelik kundaklama sonucu çıkan bazı yangınlarda da göçmenler sorumlu tutulmaktaydı. Bu nedenle 1735 yılında İstanbul kadısına gönderilen bir fermânda mahalle imamlarının göçmenler konusunda mahallelerinin teftişine önem vermeleri ve taşradan sonradan gelip yerleşenleri haber vererek yakalatmaları emredildi¹⁴⁷⁹. 1750’de İstanbul’un işsiz güçsüz dolaşan eşkıya takımının ahalinin eşyalarını yağmalamak, çalmak amacıyla kundak bırakarak yangın çıkarmaları nedeniyle bu kişilerin kaldıkları mahallerde, hanlarda, koltuk hanlarında, konaklarda teftiş yapılması ve bulundukları yerde yakalanarak hapsedilmeleri emredildi¹⁴⁸⁰.

3.2.3. Asayiş Sorunları

Asayiş sorunları tabiri ile göçmenlerin hem bireysel hem de toplu olarak karıştıkları suçlar kastedilmektedir. Bireysel suçların en önemlisi hırsızlık faaliyetleriydi. Göçmen ve suç kavramının yan yana gelmesi biraz önyargılı bir tutum gibi görünse de altında yatan sosyolojik sebepleri anlayabilmek zor değil. Osmanlı mahallelerinde sakin aileler birbirlerine kefil olan, birbirlerini iyi tanıyan insanlar olduğu için İstanbulluların bu tür olaylara karışma ihtimali daha az olmalıdır. Bu nedenle sosyal çevresi tarafından dışlanmayı ve cezalandırılmayı göze alabilecek olanlar ancak şehre yeni gelen, tanınmayan, kaybedecek çok fazla bir şeyi olmayan ve en önemlisi de bir işi olmadığı için muhtaç durumda olanlardır.

¹⁴⁷⁵ Bab ŞS., nr. 162, s. 1b (H.1148); BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s. 413-414 (H.1148)

¹⁴⁷⁶ Bab ŞS., nr. 219, s. 94b (H.1173)

¹⁴⁷⁷ Bab ŞS., nr. 222, s. 6b (H.1175)

¹⁴⁷⁸ G.ŞS., nr. 283, s. 87a (H.1153)

¹⁴⁷⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s. 412 (H. 1148)

¹⁴⁸⁰ Bab ŞS., nr. 198, s. 82a (H.1163)

Aslında Yeniçağ'da diğer Akdeniz ve Avrupa şehirleri de kırsal göçün benzer sorunları ile karşı karşıyaydı: Yiyecek kıtlıkları, isyanlar, sık sık çıkan yangınlar, veba, artan yoksulluk ve suç oranı. Paris'te de devlet yangınları, vebayı önlemek için şehirdeki sosyal hayata sürekli müdahale ediyordu¹⁴⁸¹. İngiltere'de şehirlere yığılan kırsal kökenli göçmenler, giderek kendilerini şehirli olarak algılamayı bıraktı ve bu kişilerin şehirliyle entegrasyonları bir süre sonra mümkün olamadı. Bu nedenle şehirde yoksul göçmenlerin toplandıkları, kontrol ve gözlemden uzak bölgeler de “tehlikeli sınıflar cenneti” olarak algılanır oldu¹⁴⁸². XVIII. yüzyılda Paris'te hırsızlıktan hüküm giymiş kişilerin üçte ikisi kırsal kesimden gelen göçmenlerdi. Bir araştırmaya göre Yeniçağ Avrupası'nda suça neden olan ana etkenlerden biri, kırsal göç nedeniyle nüfusun ve yoksulluğun artmasıyken diğeri, savaşlar, yeni vergiler ve kıtlıktı¹⁴⁸³.

Bahsettiğimiz durumun bir ileri safhası ve daha korkutucu olanı ise ortak noktaları olan bu öfkeli kişilerin bir çıkar doğrultusunda bir araya gelip çok daha büyük olaylara yol açabilme potansiyelleriydi. Bu gerçekleştiğinde çıkabilecek olayların en küçük çaplısı yağma iken, bu iş padişah devirebilecek isyanlara kadar varabiliyordu. Bir araya gelebilmeleri bir anda farkına varılamayan, daha uzun bir süreç sonucunda gerçekleşiyordu. Örneğin bazı meslek gruplarında yoğunlaşmaları, zamanla bu mesleklerin icra edildiği yerleri potansiyel olarak suçlu yuvası haline getiriyordu. Toplu olarak kaldıkları yerlere ya da kahvehaneler gibi vakit geçirdikleri yerlere de bu gözle bakılıyordu. Adı sanı belli olmayan, şehir hayatının zorlukları karşısında öfkeli olan, aile sahibi olmamaları nedeniyle sorumsuzca cesur olan gençlerin bir araya geldiklerinde yarattıkları tehlike tedirginlik uyandırmaktaydı. Adlarının sürekli suça karışması bu önyargıyı haklı çıkarmaktadır. Onları biraraya getiren ise yalnızca yoksulluğa karşı duyulan öfke değil, şehirde karşılaştıkları yalnızlaştırmaya, itilmişliğe karşı başka bir gruba aidiyet duygusunun verdiği psikolojik rahatlama olmalıydı.

3-2-1-1. İsyanlarda Göçmenlerin Roller

İstanbul'un huzuru, herhangi bir isyana ortam hazırlanmaması açısından yöneticiler için son derece mühim bir mesele olarak görülüyordu. Dolayısıyla kontrolsüz bir nüfus artışı, görülmek istenecek son şeydi. Kimi belgelerde göçle birlikte

¹⁴⁸¹ Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul 1700-1800*, Berkeley and Los Angeles 2010, s. 34.

¹⁴⁸² Clive Emsley, *Crime and Society in England 1750-1900*, London 2005, s. 135.

¹⁴⁸³ Fariba Zarinebaf, *a.g.e.*, s. 85.

artan isyan tehlikesinden açıkça bahsedilmektedir¹⁴⁸⁴. Göçmenler hem şehirdeki memnuniyetsiz olan kitleyi hem de yerel halkın huzurunun kaçmasına neden olan kitleyi oluşturuyorlardı.

İncelediğimiz XVIII. yüzyıl, Osmanlı için daha ilk yıllarında bir isyanla kapılarını açtı. 1703 *Edirne Vakası* denilen isyanda ekonominin İstanbullular için ne denli önemli olduğunu ve en ufak bir huzursuzluğun sultanın tahtına mâl olabilecek değişimlere neden olabildiği görülmektedir. İsyanın nedenlerinden biri II. Mustafa'nın devlet merkezini Edirne'ye taşımasıydı. Bu durum şehir esnafını ekonomik kayba sokmuştu¹⁴⁸⁵. Üstelik isyan boyunca esnafın dükkânlarının kepenklerini açmamaları şehirde ticareti durma noktasına getirmiş, bu da var olan huzursuzluğun ve olayın ekonomik maliyetinin arttırmasına neden olmuştu¹⁴⁸⁶. Bu nedenledir ki incelediğimiz fermânlarda devamlı olarak İstanbul halkının refahı için endişelendiklerini gösteren, bunun en önemli görevleri olduklarını belirten ifadelerle karşılaşırız. Üstelik devletin göçmenlerle ilgili endişelerinin en fazla arttığı ve tedbirleri sıkılaştırdığı dönem olan XVIII. yüzyılın ilk yarısında hüküm süren iki padişahın da tahta isyanlar neticesinde gelmesi tesadüf olamaz.

a) 1730 *Patrona Halil İsyanı*

1703 isyanında yeniçeriler de dâhil olmak üzere askerin, ulemanın ve esnafın üst düzey yöneticileri bir olup yönetime karşı aynı safta durmuşlardı. Ancak K. Barkey'in de altını çizdiği üzere henüz kitleler mücadeleye dâhil olmamıştı. Şiddet yanlılarından korkuyor, temkinli davranıyorlardı. Oysa 1730'a gelindiğinde artık öfke, korkunun önüne geçmişti¹⁴⁸⁷. Kalabalıkların sesini duymaya başladığımız 1730 *Patrona Halil İsyanı* doğrudan göçmenlerle bağlantılı olan bir isyandı. Bu isyan ile birlikte İstanbul'un değişen demografik yapısı ve bunun sonuçları artık net olarak görülebiliyor. 28 Eylül 1730'da başlayan isyanın başrolünde artık önceki isyanlarda olduğu gibi asker kökenliler değil İstanbul'un sivil halkı, memnuniyetsiz bir kesim vardı: Arnavud *dellak* Patrona Halil, yine Arnavud asıllı ve *zağarcıyan* Muslı, Niğbolu sancağından Ali usta,

¹⁴⁸⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 283 (H.1161); nr. 154, s. 182; “*İstanbul ahâlisi ârıza-i ihtilâlden sıyânet ve akvât-ı zarûriyelerinde müzâyaka vukû’undan vikâye için [...]*” (Trb. ŞS., nr. 1918 (104), s. 26b); Trb. ŞS., nr. 1917 (103), s. 14b (H.1161)

¹⁴⁸⁵ Rıfât Ali Abou-El-Haj, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, s. 14-15.

¹⁴⁸⁶ *Zübde-i Vekâyat*, s. 790; Anonim Osmanlı Tarihi, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 2000, s. 226-227; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, I, s. 640.

¹⁴⁸⁷ Karen Barkey, *Empire of Difference- The Ottoman in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, 2008, s. 213.

oduncu Ahmet, Erzurumlu Mehmed, *manav* İsmail, *turşucu* İsmail, *kahveci* Emir Ali vd. gibi.

Liderleri Patrona Halil Arnavud kökenliydi. Osmanlı ordusunda levend olarak çalışmış, ancak askeri isyana teşvik ettiğinden ölümden zor kurtulmuş, sonrasında Niş'e gitmiş, burada yeniçeri olmuştu. Bundan sonra da Vidin'deki ayaklanmaya önyak olmuştu. İsyanın bastırılmasından sonra Patrona Arnavutluk'a kaçtı, oradan da İstanbul'a geldi. Burada seyyar satıcılık, eskicilik, hamamda tellaklık gibi meslekler icra etti¹⁴⁸⁸.

İsyanın arkasındaki diğer bir isim de eski İstanbul Kadısı Zülalî Hasan Efendi'ydi. Râşid Efendi'nin belirttiğine göre Zülalî, Anadolu ve Rumeli'den İstanbul'a gelen nice göçmenin sebep olduğu kıtlık nedeniyle 1728 tarihinde İstanbul kadılığından azledilmişti. Bu nedenle Damad İbrahim Paşa ile husumeti vardı¹⁴⁸⁹. İsyan başarılı olduğunda kendisi de kazaskerliğe terfi edecekti.

İsyanın asıl nedenleri ise çok daha önceye uzanıyordu. Münir Aktepe çalışmasında bu sebepleri malî, sosyal ve siyasal olarak 3 ana başlık altında sıralarken III. Ahmed devrinin genel bir değerlendirmesini sunar. Bunların içinde göçe neden olan olaylardan, esnafın durumuna, İran savaşlarından İstanbul'daki inşaat patlaması ve zevk *ü sefaya* kadar pek çok başlık sıralar. Bunlardan ilki XVII. yüzyılda uygulanmaya başlanan malikâne sistemiydi. Hatırlanacak olursa, I. Mahmud, Patrona Halil'i huzuruna çağırıp isteğini sorduğunda ilk isteği bu sistemin lağvedilmesi idi. Bu sistem ile ihalelerde teklif verebilecek kişinin önceden belli bir varlığı olması gerekiyordu ve zaten durumları iyi olan kişiler için bu devlet kaynaklarını ele geçirmek daha kolaydı¹⁴⁹⁰. Her sene zenginler tarafından deruhde edilen mukataalar, 5-10 zengine münhasır kalarak, iltizam ile geçinen birçok kişi fakir düşmüştü. Mukataalar aralarında elden ele değişirken değerini arttırıyorlar, son alan kişi de bu verdiği fiyatı çıkarabilmek ve kâr elde etmek için reayaya daha fazla yükleniyordu. Bununla birlikte yeni ihdas edilen vergiler ve sefer zamanı alınan olağanüstü vergiler halkın iyice sefaletle düşmesine neden olmuştu. Buna bir de tahsildarların yaptıkları birtakım yolsuzluklar eklenince sonunda çiftçi yerini yurdunu terk etmeye başlamış ve birtakım vergilerden

¹⁴⁸⁸ Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul 1958, s. 131-133.

¹⁴⁸⁹ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, III, s. 1624.

¹⁴⁹⁰ Caroline Finkel *a.g.e.*, s. 302.

muaf olan ve iş bulma imkânı daha fazla olan İstanbul'a yeni bir sayfa açmak umuduyla göç etmişlerdi¹⁴⁹¹.

Göç akını öyle büyüdü ki sonunda devlet önlem alma ihtiyacı hissetti. Ancak alınan tedbirler de göçü durdurmaya yetmemiş, asıl problemler devam ettikçe göçmen akışı da sürmüştü. İstanbul'daki bu kontrolsüz nüfus artışı öncelikle tüketimi, gıda ihtiyacını arttırdığından dolayı şehir halkını rahatsız etmeye başlamıştı. Bundan başka; artan asayiş olayları, adı sanı bilinmeyen, işsiz güçsüz kitlelerin artmış olması, hanlarda sağlıklı koşullarda toplu olarak yaşayanların sayısı arttıkça birtakım salgın hastalıkların da bu hijyenden yoksun ortamlarda yayılması, yangınların artması ve sonrasında yağma olaylarının görülmesi, usulsüz olarak esnafın aralarına karışıp işlerini ellerinden almaları ya da rekabet yaratarak kârlarına engel olmaları gibi nedenler İstanbul halkını huzursuz ederken göçmenlerin de esnafın arasında kendilerine yer bulamayarak işsiz kalmaları öfkeye neden oluyordu. İstanbul'da her iki taraf da hâlinden memnun değildi.

İsyana giden süreçte başka önemli nedenler de vardı. Askerî taifenin maaşlarında yapılan kesintiler ile büyük oranda tasarrufa gidilmişti. Yapılan yoklamalar bu konudaki usulsüzlükleri de ortaya çıkartmış ve Hazine'ye büyük bir gelir sağlamış, her sene muntazam bütçeler hazırlanarak varidat sıkı kontrol altına alınmıştı. Bir diğer durum da paranın değeri üzerinde yapılan ayarlamaların neden olduğu olumsuz gelişmelerdi. Gümüşün kıymetinin akçe karşısında düşürülmesi ile insanlar gümüşü ellerinde tutmaya başlamış, bu da piyasada gümüş kıtlığına neden olmuştu. Sonuç olarak istenenin aksine akçenin gümüş zolta karşısındaki değeri daha da düştü. Bu da şehirdeki alış-veriş etkilemiş ve şehre gelen gemiler artık mal getirmez olmuştu. Ayrıca Mısır'da kesilen akçeler nedeniyle 1723'te ortaya bir de züyuf akçe meselesi çıkmış bu da esnafı zora sokmuştu¹⁴⁹².

III. Ahmed döneminde esnafı zorlayan en önemli meselelerinden biri piyasada dolaşmakta olan züyuf, yani ayarı düşük akçeler nedeniyle yaşanan enflasyondur. Ticaret vasıtasıyla sağlam altın ve gümüşün yabancı tüccarlara verilmesi ve bunların da parayı ülke dışına çıkarmaları, kendilerini kâr ettirirken, ülkedeki değerli madenlerin de azalmasına yol açıyordu. Bunun engellenmesi için denetimler yapılmaya başlandı,

¹⁴⁹¹ Münir Aktepe, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁴⁹² *a.g.e.*, s. 5-8.

ticaretin külçe altın ve gümüş ile değil, yalnız meskûk akçe ile yapılmasına izin verildi. Defterli sarraflardan da ayarı bozuk akçe imal ederek dışarıya altın ve gümüş gönderenlerin yakalanarak cezalandırılmaları emredildi¹⁴⁹³. Kullanılan tüm paraların piyasada bir karışıklığa neden olmasından dolayı değerleri üzerinde düzenleme yapıldı. Kıymetlerinin üzerinde ya da altında alınıp satılmaları yasaklandı. Bir süre sonra piyasada dolaşan züyuf akçelerin yasaklandığı, yerine cedit para, sağ ve sahîh atik paranın geçtiği bildirilerek eski paraların Darphane'ye vasıtasıyla değiştirilmesi kararlaştırıldı¹⁴⁹⁴.

Esnafın bir diğer sorunu da son zamanlarda türeyen *dellâl taifesiydi*. İbrahim Paşa zamanında ortaya çıkan dellallar İstanbul'a gelen maddeleri esnafa dağıtılmadan önce alıp istedikleri fiyattan kendileri esnafa dağıtıyorlardı. Bu taifenin ortadan kaldırılması için 1727'de emir verildi¹⁴⁹⁵.

Esnafın göçmenler nedeniyle nizamlarının bozulmalarından dolayı yaşadıkları öfke bir yana, Damad İbrahim Paşa'nın İran seferlerinin masraflarını karşılamak amacıyla *bid'at* adı altında perakende mal üzerine koyduğu olağanüstü vergiler de kendilerini zor duruma düşürmüştü. Ayrıca ordu için esnaf *ordu akçesi* adlı vergi ödemişti ki önceki yıllara göre daha fazla bir meblağ söz konusuydu. Üstelik esnaf temsilcileri ordu ile beraber ve çeşitli masraflar yaparak "orducu esnafı" olarak ordugâha gelmişlerdi. Öte yandan İstanbul'da ticaretle uğraşan yeniçerilerin sayıları da bir hayli artmıştı. Bunlar sefer nedeniyle dükkânlarını kapatarak orduya katılmış ve bazıları da ellerindeki parayı orduda satılacak eşyaya ya da sefer malzemesine yatırmıştı. Bu durumda seferin yapılmaması demek bu kişilerin iflası anlamına geliyordu. Bir rivayete göre Patrona Halil de bu kişiler arasındaydı¹⁴⁹⁶.

Halkın böylesine belinin büküldüğü bir ortamda köşkler, bahçeler gibi imar faaliyetlerine hız verilmesi tabanda huzursuzluk yaratıyordu. Bu yapılara büyük oranda masraf yapılmıyor olsa dahi halktan alınan fazla vergiler ve askerden kesilen paralar ile teşebbüs edilmesi öfkeye neden olmuş olmalıdır. Üstelik kamu yararına, ihtiyaca binaen değil keyfî bir iradeyle inşa ediliyorlardı. Halk "sefalet yakın" bir durumda yaşarken

¹⁴⁹³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 127, s. 100, 261 (H. 1130) 1228, 1311, 1350 (1352, 1401, 1437 (H.1131); nr. 129, s. 1 (H.1131);); İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/I, s. 320.

¹⁴⁹⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 144 (H.1131), s. 340 (H. 1132); nr. 130, s. 186 (H.1133), s. 230, 337, 390 (H.1134); nr. 131, s. 85, 150 (H.1135); nr. 131, s. 431 (H. 1136); nr. 133, h. 239 (H.1138); *Târih-i Râşid ve Zeyli*, III, s. 1458 (H.1138).

¹⁴⁹⁵ Münir Aktepe, *a.g.e.*, s. 26-32.

¹⁴⁹⁶ *a.g.e.*, s. 19-39.

devlet erkânının ve padişahın sefahat âlemleri ve birbirleriyle yarışır derecede israfa girişmeleri var olan kızgınlığı daha da arttırıyordu.

Damad İbrahim Paşa'nın Pasarofça Antlaşması için gelecek elçilerin nazarında iyi bir izlenim bırakmak için harap olan Kandilli Sarayı'nı tamir ettirmesiyle başlayan inşaat faaliyetleri sonrasında artarak devam etmiş, Yirmisekiz Mehmed Çelebi ve heyetinin Avrupa izlenimlerini Osmanlı'ya taşımaları ve yanında getirdiği Versailles Sarayı planları ile başka bir boyuta geçmişti. Artık Avrupa krallarının zevk ve eğlencelerini taklit etme, buna uygun bahçeler, saraylar inşa edilmesi noktasına gelinmişti. Şehrin her tarafı bu manada hareketlenirken özellikle Boğaziçi ve Sadabad bölgesine rağbet olmuştu. Boğaz'da çok sayıda yalılar yükselmeye başladı ve bu faaliyetler her sene katlanarak devam etti. Bunlar arasında kamu yararına olan cami, çeşme, sebil, kütüphane gibi yapılar da olmasına karşın örneğin Aktepe, meydan çeşmelerinin yapıları ve o bölgeyi güzelleştirmek gayesiyle yapıldığını belirtmektedir. Ayrıca bahsi geçen yalılar, kasırlar ile köşklere sadece belirli bir zümrenin yararlanabiliyor olması ve İran Savaşları devam ederken dahi o bahçeden o bahçeye, ziyafetten ziyafete, eğlenceden eğlenceye vakit geçiren devlet erkânı ekonomik zorluklara katlanan halkın öfkesini kabartmıştı. Devrin savaş meseleleri dahi helva sohbetlerinde görülmekteydi¹⁴⁹⁷. Bu dönemde zenginlerin safahatlarını, gösterişli hayatlarını şenliklerde, bayramlarda, mesire yerlerinde yani yoksulların gözünün önünde sergiliyor olmalarıyla birlikte şehirdeki ortam daha da gerginleşiyordu. Gelir eşitsizliğinin, aradaki uçurumun bu kadar görünür hâle gelmesi huzursuzluğu arttırıyordu. Ayrıca ortak alanlarda her sınıftan halkın kaynaşması, vakit geçiriyor olması var olan toplumsal hiyerarşiyi bozmuş ve ahlakî endişelere neden olmuştur. Kılık kıyafet konusundaki uyarılar bunun bir sonucudur¹⁴⁹⁸.

Son olarak isyanın ayak sesi ve halkın memnuniyetsizliğinin en bariz tezahürü, 1726 yılında Beşiktaş Sarayı'nda padişah ve damadının, diğer saraylarda da devrin vüzerasının günlerce taşlanması olayıydı. Olayın faillerinden kimse yakalanamamış, III. Ahmed Beşiktaş Sarayı'nı terk etmek zorunda kalmıştı¹⁴⁹⁹. Patrona Halil'in isyandan sonra I. Mahmud'dan Sadabad'daki kasırların yıkılmasını istemesi de var olan öfkenin bu devrin sembolü hâline gelmiş mekâna yöneltilmiş olduğunu gösterir. Bu sırada

¹⁴⁹⁷ *a.g.e.*, s. 41-65.

¹⁴⁹⁸ Karen Barkey, *a.g.e.*, s. 214.

¹⁴⁹⁹ Münir Aktepe, *a.g.e.*, s. 68.

İran'dan gelen kötü haberler de halkın moralini bozmaya yetiyor, telaşlanmalarına sebep oluyordu. Bunun üzerine padişahın bizzat sefere katılacağı ilân edildi ve ordu ile birlikte Üsküdar'a geçti. Ancak III. Ahmed sefere gitmekten vazgeçmişti. Zaman geçtiği hâlde ordu bir türlü hareket etmiyordu¹⁵⁰⁰.

İsyancılar daha 8 ay önce fitne için toplanıp Sadabad'da bostancılarla bir kavga tertip edip ölüm ve yaralanmalara neden olmuşlardı. Ancak amaçlarına ulaşamamış, olay yatıştırılmıştı. Bundan sonra isyancılar fırsat kollamaya başladı. Bu sırada Tebriz Kalesi'nin işgal haberi gelince isyancılar aradıkları fırsatı bulmuş oldu¹⁵⁰¹. İstanbul'da kaymakam paşa ve yeniçeri ağası dışında kimse yoktu. Yeniçeri olduğunu iddia eden ve aralarında elebaşları Patrona Halil'in de bulunduğu 17 kişi Sultan Bayezid Camii'nin Kaşıkcılar kapısında toplanıp, ellerinde yalın kılıç bayrak açıp, üç-dört koldan “*Şer’le davamız vardır. Ümmet-i Muhammed’den olanlar dükkânlarını kapatıp bayrak altına gelsin*” diye naralar atmaktaydı. Böylelikle çarşı pazarda dükkânlar kapandı, esnaftan kimi isyancılara katıldı ve böylece sayıları artan grup Etmeydanı'na doğru yürümeye başladılar¹⁵⁰². Tutukluları serbest bırakmaları, kalyon levendatı ve tersanede bulunan kadirga levendinin de aralarına katılmasıyla sayıları daha da arttı ve isyan hızla büyüdü¹⁵⁰³.

İsyan sırasında da göçmenlerin etkisinden bahsetmek mümkün. Hem isyancı grubun daha ilk anlarda büyüüp başarılı olmalarında hem de sonrasında şehrin asayişinin bozulmasında göçmenlerin de etkisi vardı. Her isyanda olduğu gibi fırsatı ganimete çevirenler de çoktu. Bu genel asayişsizlik durumunda isyancılar gece gündüz evleri basıp yağmalamaya başlamışlardı. İstanbul'da kolluk ve asayiş namına bir şey kalmamıştı. Ayrıca ne kadar suçlu, tutuklu varsa serbestçe şehirde dolaşıyordu.

Patrona Halil İsyanı'nda İstanbul'un değişen demografik yapısını ve göçmenlerin şehir halkına olumsuz etkilerinin sonuçlarını görmek net olarak mümkün. III. Ahmed döneminde uygulanan politikalar, savaşlar, vergiler hem taşrada hem de başkentte memnuniyetsiz kesimler ortaya çıkarmıştı. Yerini yurdunu bırakıp İstanbul'a gelenler bu defa burada tehlike arz etmekteydiler. Hem kıtlığa neden olmaları hem

¹⁵⁰⁰ Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. V, Ankara 2011, s. 2459-2460; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/I, s. 200- 201.

¹⁵⁰¹ *Abdi Tarihi*, s. 29.

¹⁵⁰² *Abdi Tarihi*, s. 29, *Subhî Tarihi*, s. 22.

¹⁵⁰³ *Subhî Tarihi*, s. 22-23; *Politics and Governance in The Ottoman Empire: Rebellion Of 1730*, by. Selim Karahasanoğlu, Harvard University 2009, s. 139-140.

asayiş ve huzuru bozmaları hem de esnafın düzenini alt üst etmeleri nedeniyle isyan çıkmasına ve sonrasında da isyanın büyümesine neden olan en önemli etkenler. İsyancıların Lale Devri'nin simgelerinden olan köşklerin ve sarayların yıktırılmalarını istemeleri de bu yapıların yabancı mimari tarzları nedeniyle değil Osmanlı yönetici elitleri ile kendileri arasındaki sosyo-ekonomik çatlağı temsil ettikleri içindi¹⁵⁰⁴.

Asiler şehirde göstermelik bir asayiş sağlanacağı izlenimini veriyorlardı. Sokaklarda ve çarşı pazarlarda dolaşan tellallar, serdengeçti ağaları tarafından kimsenin sebepsiz dövülmeyeceğini, kendilerinden zorla bir şey almak isterlerse, para talep ederlerse vermemelerini söylüyorlardı. Ancak diğer taraftan asi elebaşları ve yeniçeri serdengeçti ağaları evlere ve hanlara konmakta, varlıklı kişilerden para almakta, ev basıp haydutluk etmekteydiler¹⁵⁰⁵. Bu hengâmeyi fırsat bilen binlerce kişi yeniçeri ve diğer kapıkulu zümrelerine dâhil olmayı başardı. Olayın tanıklarından Abdi Efendi, zorbarların yeniçeri efendisi yaptıkları kişiyle insanların evlerine girip kadın-erkek, çoluk çocuk hatta doğmamış bebeklerin bile kaydedildiğini, bu durumun Beytülmal'ı yağma anlamına geldiğini kaydeder¹⁵⁰⁶. Askerlerin cülus bahşişleri verilip iş ulufelerin verilmesine geldiğinde haddinden fazla esami olduğu görülmüş olsa da Ocak'a doluşan her nefere, “*kâtib ne yazarsa yazsın*” ulufeleri verildi¹⁵⁰⁷.

Patrona'nın bu şekilde keyfî tutumu sürerken, asilerin hükümet işlerine müdahaleleri de artıyordu. Şu hâlde I. Mahmud, 1703 isyanında olduğu gibi asilerden kurtulmadan hükümet otoritesinin sağlanamayacağını anladı. Yapılan bir planla Patrona, Muslu Beşe, yeniçeri ağası ve diğer serdengeçti ağalar saraya çağrılarak katledildi¹⁵⁰⁸. Padişah kaçan asiler için bir kovuşturma başlattı ve Fransa Elçisi Marquis de Villeneuve'ye göre katliamı izleyen 4 gün içerisinde binden fazla kişi öldürüldü¹⁵⁰⁹. Kaçmayı başaranlar ise intikam için 26 Mart 1731'de (17 Ramazan 1143) tekrar bir girişimde bulundular. Bu kez grubu oluşturanlar Arnavud, Laz, Çingene, Ermeni, Rum, Yahudi, Kürt, Bosnevî, Anadolu Türkü ve Rumeli Çıtağı gibi şehre yığılmış göçmenlerdi. Kenti yağmalamayıp Ağa Kapısı'nı bastılar ve sonra Saray'a doğru yürüyüşe geçtiler. Ancak asiler halktan destek alamayınca olay kısa sürede yatıştırıldı. İsyancılardan 300

¹⁵⁰⁴ Cemal Kafadar, *a.g.t.*, s. 108.

¹⁵⁰⁵ *Abdi Tarihi*, s. 50-51.

¹⁵⁰⁶ *a.g.e.*, s. 43.

¹⁵⁰⁷ *Politics and Governance in The Ottoman Empire: Rebellion Of 1730*, s. 144.

¹⁵⁰⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/I, s. 216-217.

¹⁵⁰⁹ Caroline Finkel, *a.g.e.*, s. 317.

kişi bir gecede katledildi¹⁵¹⁰. Abdi Efendi, bu isyandan sonra düştüğü tarihin bir dizisinde “*Kati az kaldı harabî bula Âl-i Osman*” demiřtir¹⁵¹¹.

b) 1740 İsyân Teşebbüsü

İstanbul’da 1740 (H. 1153) yılında da başarısız bir isyan girişimi gerçekleşti. Uzayıp giden savaşlardan dolayı yaşanan darlık bir yana, 1739-1740’ta 4-5 ay kadar uzayan kış nedeniyle İstanbul halkının ihtiyacını karşılayacak hayvanatın telef olması ve zahire gemilerinin de gelememesi şehirde şiddetli bir kıtlık yaşanmasına neden olmuřtu¹⁵¹². Üstelik 1739 yılında Rusya ve Avusturya ile imzalanan barış antlaşmasından sonra terhis olan askerlerin büyük bir kısmı İstanbul’a gelmiş, nüfus epey artmıştı. Zaten uzun süredir pek çok insan vergiler nedeniyle yurtlarını terk ederek taşradan başkente göçmüştü. Nüfusu bu şekilde artması, şehrin ihtiyaçlarının karşılanmasını daha da zorlaştırmıştı. Üzerine bir de o yıl uzayan kışın etkisiyle gelmesi gereken iaşenin de gelememesi eklendiğinde halkın huzursuzluğu iyice artmıştı. Şehirde arpa, buğday, yağ, bal gibi temel ihtiyaç maddelerinde kıtlık yaşanıyordu¹⁵¹³.

Var olan sıkıntı bir türlü halledilemeyince 6 Haziran 1740 tarihinde şehirde isyan patlak verdi. Bir grup eşkıya Sipah Pazarı’nda dükkânlara hücum ve yağma ettikten sonra Bitpazarı’na, oradan Kazancılar’a ve oradan da Etmeydanı’na geçerek dükkânları kapattırmışlardı. Rastladıkları kişileri aralarına alıyor, katılmak istemeyenleri katlediyorlardı. Beyazıt Meydanı’na çıktıklarında isyan büyümüş, esnaf dükkânlarını kapatmış ve kaçışmalar başlamıştı¹⁵¹⁴. Bu esnada Sadrazam İvaz Paşa Sadabad’da, padişah ise gümrükçünün ziyafeti için Beykoz’daydı. Durumu haber alan Nişancı Ahmed Paşa kendi maiyetiyle ve Yeniçeri Ağası Seyyid Hasan Paşa da askeriyle silahlanıp asilerin üzerine doğru harekete geçtiler. Asilerin bulunduğu Beyazıt semtinde ise asayişin temin etmekle görevli olan Yeniçeri Ocağı Kulluk Çorbacısı Hasan Ağa durumu öğrenir öğrenmez askerleri ile birlikte asilerin üzerine hücum etti. Esnafa ise dükkânlarını açmalarını ve onunla birlikte isyancılara karşı durmalarını tenbihledi. Bu sırada Ahmed

¹⁵¹⁰ *Abdi Tarihi*, s. 62-65.

¹⁵¹¹ *a.g.e.*, s. 65.

¹⁵¹² *Şem’ânîzâde*, I, s. 97; *Subhî Tarihi*, s. 627.

¹⁵¹³ Robert E. Olson, “Jews, Janissaries, Esnaf and The Revolt of 1740 in Istanbul”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. XX, part II, (1977), s. 193.

¹⁵¹⁴ *Şem’ânîzâde*, I, s. 97; *Subhî Tarihi*, s. 628.

Paşa ve Yeniçeri Ağası da maiyetleriyle yetişince isyan daha da büyümeden engellendi¹⁵¹⁵.

Olayları duyan padişah derhal Saray’a geldi ve olaya karışanların bulunmasını emretti. O gece sadrazam ve yeniçeri ağası kol kol dolaşıp failleri aradı. İkili bu isyanda Arnavudların eşkıya ile müttetik olduklarını öğrendi ve hamamlar başta olmak üzere şüphelendikleri mahallere baskınlar yaparak yakaladıkları suçluları idam ettiler. Olayların yatıştırılmasında faydası görülen Ocak ağaları ve zabitler ise ertesi gün Divân-ı Hümâyûn’da taltif edildiler¹⁵¹⁶.

I. Mahmud bu isyan üzerine bir hatt-ı hümâyûn ile bundan böyle öyle bir fitne ortaya çıktığında her kim dükkânını kapatırsa katledileceğini bildirdi. İstanbul’a göç meselesi üzerine gere şehir içinde gerek şehre giriş yapılan çevre kazalarda gerekse taşrada aldığı tedbirleri, teftişleri sıkılaştırdı¹⁵¹⁷.

Olaydan 2 gün sonra çarşıda (Bezistan) bir olay daha patlak verdi. Çuhacı Yahudilerden biri ile alacağını istediği yeniçeri arasında başlayan tartışma, esnafın yeniçeriye “zorba” diye bağırmasıyla daha da alevlendi ve ortalık birden karıştı. Eline sopa, silah her ne geçtiyse onunla olay yerine koşan esnaf eşkıyadan kimini katl, kimini de hapsetti. Olay sadrazama, sadrazam tarafından da padişaha haber verildi. İstanbul’da asayişin bir türlü sağlanamamasının artık bir bedeli olmalıydı. Artan bu olaylar nedeniyle, I. Mahmud Sadrazam İvaz Mehmed Paşa’yı, İstanbul kadısını ve çavuşbaşını görevlerinden azletti¹⁵¹⁸.

O sırada İstanbul’da bulunan İngiliz Elçi Everard Fawkener’a göre esnaf, özellikle de gayrimüslim olanlar yeniçerilere karşı silahlanmaya çağırılmıştı. Esnaf, yeniçerilere karşı sultanı destekliyordu. I. Mahmud esnafı kazanmayı başarmıştı. Dolayısıyla 1730-1740 arasında esnaf (gayrimüslim esnaf) yeniçeriler ve Müslümanlara karşı pozisyonunu tehlikeli bir şekilde değiştirmişti. Bu değişiklikte 1730’dan sonra I. Mahmud’un esnaf üzerindeki olağanüstü vergileri kaldırma sözünün etkili olduğu düşünülüyordu¹⁵¹⁹.

¹⁵¹⁵ *Şem’dânîzâde*, I, s. 97; *Subhî Tarihi*, s. 628-629.

¹⁵¹⁶ *Şem’dânîzâde*, I, s. 97-98; *Subhî Tarihi*, s. 629-631.

¹⁵¹⁷ *Subhî Tarihi*, s. 630-631; Ü.ŞS., nr. 400, s. 80a (H.1153); G.ŞS., nr. 295, s. 89a (H.1153); BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 147, s. 344 (H.1153); Robert E. Olson, “a.g.m.”, s. 196-197.

¹⁵¹⁸ *Subhî Tarihi*, s. 631-634.

¹⁵¹⁹ Robert E. Olson, “a.g.m.”, s. 197-200.

Yaşanan kıtlık ve isyanlar I. Mahmud döneminde göçmenlere dair alınan tedbirlerinin neden daha sıkı olduğunu, neden daha yoğun olarak bu konuda emirler yayınlandığını açıklıyor. 1730'da göçmenlerin başını çektiği bir isyanla başa gelen I. Mahmud'un saltanatı döneminde, 1731 ve 1740'ta yine göçmenlerin içinde olduğu 2 isyan girişimi ve 1748 olayı yaşandı. Bu dönem, şehirde kalabalıklığın ve asayişsizliğin yani göçmenlerin olumsuz etkilerinin çok daha fazla hissedildiği bir dönemdi.

3-2-1-2. Çıkardıkları Asayiş Olayları

Mahalle aralarında ya da çarşıda gezen serseriler bazen zabitler tarafından yakalanıyor; koltuk hanlarında, bazı konak ve dükkân altlarında bodrumlarda, bağ, bahçe ve hamam külhanlarında kalan serseriler, esnaf arasına karışan kefilsizler zaman zaman teftiş edilerek gönderiliyorlardı. Bu durum ihbarlar neticesinde, zabitlerin ele geçirmesiyle ya da teftişler ile gerçekleşebildiği gibi kimi zaman da bir suça istinaden yani belgelerin diliyle “*kendi hallerinde olmamaları*” nedeniyle oluyordu. Suç potansiyelleri yüksek görülen bu istenmeyen grup, kabahatleri nedeniyle yakalanıyor ve cezalandırılıyorlardı. Özellikle bekâr ve işsiz kişiler, ailesinin geçimi gibi bir sorumluluk hissetmeyen ya da davranışlarının kendisi dışında başkalarını etkileyecek sonuçları olmadığını düşünen, mahalle yaşamından dışlanmış, kazancı olmadığı için yasa dışı yollarla ihtiyaçlarını temin etmeyi düşünebilecek, kısacası kaybedecek bir şeyi olmayanlar olarak algılanmaktaydı.

Bu kişilerin vatanlarında ziraatı bırakmaları, İstanbul'a gelip herhangi bir iş yapmamaları bir yana nice zararları ve çirkin davranışları olduğundan dolayı topraklarına geri gönderilmelerinin ne kadar önemli olduğu yöneticilerce sık sık vurgulanıyordu¹⁵²⁰. Kabahatlerinin başında ise hırsızlık ve fuhuş geliyordu. Bunun dışında örneğin halkın huzurunu bozacak şekilde kavgaları, darp, alıkoyma, taciz, sarkıntılık, dilenme, içki içme, haneye tecavüz, arazi ve emlaklara taarruz ile buna benzer “*fesâd ve şekâvet*” adı altında anılabilecek suçlardan dolayı yakalanıp cezalandırılıyorlardı¹⁵²¹.

Kolluk kuvvetleri tarafından yakalanan şahıslar öncelikle hapsediliyordu. Babacafer Zindanı, Cebehane ya da Ağa Kapısı gibi uygun herhangi bir yerde

¹⁵²⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 162, s. 464 (H.1176); nr. 153, s. 8 (H.1160)

¹⁵²¹ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 214 (H.1159); C.ZB, nr. 5-245 (H.1177); ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 292 (H.1161); D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 15-143, 15-232, 14-122, 14-146, 15-83, 15-98 (H.1172-73)

hapsedilen tutsak, ya memleketine gönderilmek için uygun bir gemiye nakledilmek üzere gümrük eminine teslim ediliyor ya da kalebend edilme, küreğe konulma gibi bir cezaya çarptırılıyordu¹⁵²².

Yalnızca işsizlerden değil, yüzyılın sonuna doğru çiftliklerdeki bağ ve çiftçilik, çobanlık, ırgatlık, arabacılık yapan bahçelerde yerli- yabancı güruhun içinden de haydut eşkıya zuhurundan şikâyet edilmekteydi¹⁵²³. Ayrıca kalyoncu, kayıkçı, hamal, dellak gibi mesleklerde bulunan göçmenler de her daim sıkı bir gözetim altındaydılar. İçlerine eşkıya dahil olabileceği için sık sık teftiş edilmeleri önemseniyordu¹⁵²⁴. Bu kişiler kimi zaman medrese talebeleri de olabiliyordu. İmparatorluğun farklı vilayetlerinden ilim tahsili için başkente gelen bu gençler de tıpkı diğer göçmenler gibi herhangi bir suça karıştıklarında istenmeyen olabiliyor, ibret için sürülebiliyorlardı. Darp eden ya da kavga çıkaran talebeler bazen uyarılıyor, bazen de direkt olarak memleketlerine gönderiliyordu¹⁵²⁵.

Bir diğer istenmeyen güruh da dilencilerdi. Bu kişilerin elleri ayakları sağ, iş yapabilir durumda oldukları hâlde dilenip halkı taciz etmeleri önlenmek istenmiştir. İçlerinde göçmen olanlar, farklı vilayetlerden gelip İstanbul'da sadece tüketici nüfusunu arttırmakla kalmıyor üstüne bir de halka rahatsızlık veriyorlardı. Yakalandıklarında memleketlerine gönderilmek üzere gümrük eminine teslim edildiklerinde isimleri ve memleketleri ile kaydedildiği için bu kişilerin nereden geldikleri de görülebiliyor. Farklı farklı şehirlerden gelip İstanbul'da dilendikleri anlaşılan bu kişilerin arasında Kayserili, Maraşlı, Bursalı, Konyalı, Erzurumlu, Harputlu, Ereğlili ve Sivaslılar bulunuyordu.¹⁵²⁶ İlerleyen dönemde bu durumun daha da vahim bir hâl aldığı III. Selim'in hatt-ı hümayûnuna da yansımıştır. Kaymakam paşaya hitaben yazılan hatt-ı hümayûnda “*fukaraya dokunulmaz*” diyerek zabitanların müsamahası nedeniyle İstanbul'da göçmenlerin arttığından, sokakların dilenci ve dervişten geçilmez olduğundan şikâyet etmiştir. Bir cuma günü camide iken meçhul bir adamın yaptığı edepsizlikten dolayı oldukça sinirlenen padişah, “*İsterse mecnun olsun, bimarhâne de mi yok!*” diyerek tepki göstermiştir. Göçmenlere zabitan göz yumuyorsa bu nedenle çok zabitan katledeceğini,

¹⁵²² BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 14-122 (H.1172); nr. 14-161 (H.1172)

¹⁵²³ BOA, C.ZB, nr. 11-527 (H.1207)

¹⁵²⁴ “[...] biraz müddetden berü zabıtânın adem-i mübâlâtlarından nâşi tâife-i mezbûre yoklanmayarak ezdiyâd bulup ve içlerine eşhâs ve erâzilin nice kimesneler duhûl bu takrîb ile ibâdullâha mutazarrır oldukları inhâ ve ihbâr olunmak cihetiyle nizâm-ı aslîsine i'âde ve içlerinde ecnebî ve bilâ kefil olanları dahi ihrâc ve vilâyetlerine sevk ve tesyîrleri mühim ve muktezî olmakla [...]” [Ü.ŞS., nr. 440, s. 92b (H.1168)]; ADVNS.ŞKT.d., nr. 116, s. 240 (Üsküdar) (H.1140); ADVNS.KLB.d., nr. 9, s. 22 (H.1158)

¹⁵²⁵ BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 10-173 (H.1161)

¹⁵²⁶ BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 15-83 (H.1173)

İstanbul'da her mahallin yoklanıp kefilî olmayan, başıboş ve serserileri, özellikle de derviş kıyafetli olup bu şehirle alâkası olmayanları memleketlerine göndermesini emretmiştir¹⁵²⁷.

İstanbul'da askerî taifeden şikâyet de had safhadadır. XVII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da bulunan Galland, Anadolu'dan gelip Lehistan seferine gitmek üzere İstanbul ve Galata'da bulunan askerlerin diledikleri kimselerden sebepsiz yere para istediklerini ve özellikle Hıristiyanlara karşı çok serkeşliklerde bulunduklarını öğrendiğini belirtir¹⁵²⁸. 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi sırasında İstanbul'dan yazan bir müellif, askerlerin şehirde etmedikleri fesat kalmadığını, yağma yaptıklarını, Divitdâr Ispanakçı El-Hac Mustafa Paşa ile 10 bin miktarı askerinin Üsküdar'a gelip Haydarpaşa'da konakladıklarında levend ile bir büyük kavga yaşandığını 20 kişinin telef, 30-40 kişinin de yaralandığını yazmıştır¹⁵²⁹.

a) *Hırsızlık- Yağma*

Serserilerin suçlandıkları olayların başında hırsızlık geliyordu. Bu kişiler belli bir işi ve yeri olmayan, ahvali meçhul, dolayısıyla güvenilmez kişilerdi. Bu kadar kalabalık bir metropolde de elbette hırsızlık gibi suçlar sık sık yaşanıyor. Özellikle yabancıların konakladığı hanlar bu konuda hiç de güvenli sayılmazdı¹⁵³⁰. Bu gibi halkın huzurunu bozan kişilerin önünü almak isteyen yöneticiler, dikkatlerini öncelikle şehrin yabancıları üzerlerinde yoğunlaştırıyor. Yaşanan olaylar da göçmenlere dair bu konuda var olan önyargıları kuvvetlendiriyordu¹⁵³¹.

Göçmenler konusunda gönderilen emirlerde İstanbul'a zararlarından bahsedilirken, varlıklarıyla yarattıkları zorluk bir yana, bir de halkın mallarına ve eşyalarına göz diktiklerinden yakınılıyordu¹⁵³²: “[...] *memleketlerin biragub İstanbul ve havâlisine gelüp tavattun tarîkiyle temkîne mu'tâd olmalarıyla anların müzâhemeleri Âsitâne-i sa'âdetim sevâkin ve ahâlisinin ızdırâbına ve zehâirin dahi killetine mü'eddi ve vilâyetlerinde me'lûf oldukları hareketlerden nâşî ekser ahyânda harîk vukû'ûna ve*

¹⁵²⁷ BOA, HAT, nr. 192-9428 (H.1206)

¹⁵²⁸ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, c. I, çev. Nihat Sırrı Örik, Ankara 1987, s. 50.

¹⁵²⁹ *Bir Şahidin Kaleminden İstanbul (1769-1774)*, haz. Süleyman Göksu, İstanbul 2016, s. 19, 30, 66.

¹⁵³⁰ Hersek'te handa yaşanan hırsızlık olayı [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 170, s. 358 (H.1154)]

¹⁵³¹ BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 107-260 (H.1160); D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 14-227 (H.1172); C.ZB, nr. 53-2637 (H.1144)

¹⁵³² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 162, s. 473 (H.1176); ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 107-260 (H.1160); ADVNS.MHM.d., nr. 164, s. 14 (H.1178); Çnk. ŞS., nr. 14, s. 10b (H.1161)

nice mazâr vak'âsına bâ'is ü bâdî ve anlar dahi kendülerine tiz elden bir kâr tedârik idinceye dek sirkat misüllü şenâ'at ve fezâhata mütesaddî oldukları mümeyyiz ve nümâyân olduğundan[...]"¹⁵³³. Özellikle 1748'de çarşıda yaşanan yağma olayından sonra Kürtler bu konuda hedef alındı, şehirden çıkarılmaları ve bir daha İstanbul'a sokulmamaları emredildi. Münferit olarak hırsızlık yapan göçmenler de yakalandıklarında derhal memleketlerine gönderiliyorlardı¹⁵³⁴. Olayların önüne geçmek için mahallelerde yapılan teftişlere oldukça önem verildi¹⁵³⁵. Mahalle imamlarına da bu konuda sık sık uyarılarda bulunuldu. Kefilsiz herhangi bir kimseyi, göçmeni mahalleye kabul etmemeleri, yerleşmek için gelirlerse yetkililere haber vermeleri isteniyordu. Gerek 1721 gerekse 1735 yıllarında gönderilen bir emirlerde bir süredir iş bulma umuduyla gelen göçmenlerin arttığından ve bunların hırsızlık dahil olmak üzere İstanbullu'ya olan zararlarından bahsediliyordu. Gelenler iş bulana kadar bu tarz suçlara meyledebiliyorlardı¹⁵³⁶. Üstelik yeni geldikleri için tanınmıyor olmanın ve kefilsiz olmanın avantajını kullanabiliyorlardı. Bu nedenle devlet, mahallelerde kefilsiz hiç kimsenin barınmasını istemiyordu. 1740 isyanından sonra yayınlanan bir hatt-ı hümayûnla insanların ırzlarına mallarına taarruzda bulunan eşkıyanın "*demlerinn heder olduğunu*", yani katledilmelerinin vacip olduğu ve fetva mucebince bunu icra etmeye gayret edenlerin "*iki dünyada yüzleri ak, dünya ve ahirette mazhar-ı saadet olacakları*" kaydedildi¹⁵³⁷.

XVIII. yüzyılda İstanbul'da bulunan La Motraye, İstanbul'da cezaların sertliğinden dolayı hırsızlık olayının çok az olduğunu, yankesicilik nedir bilmediklerini ve hiç kimsenin cebinden endişe etmediğini, mallarını bıraktıkları bedestenleri gece kilitlediklerini ya da bedesten dışında bulunan küçük dükkân sahiplerinin kepenklerini indirip sonrasında huzurla uyuyabildiklerini, Türklerin ne kadar dürüst olduklarını, bir gün bir eşyasını unutacak olsa dükkân sahibinin kendisini nasıl bulup malını geri verdiğini, ya da fazla ödeme yaptığında satıcının peşinden koşup parasını nasıl iade ettiğini şaşkınlıkla anlatır. Bostancıbaşının adamlarıyla devriye gezdiğinden, hileli satış

¹⁵³³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s. 413-414 (H.1148)

¹⁵³⁴ "*Develi kazâsı ahâlilerinden ihtilâl-i memlekete müceb sirkat ile İstanbul'da ahz olunan 16 nefer kimesnelerin Der-aliyyem'den ta'yîn olunan mübâşir ma'rifetiyle mahbûsen vilâyetlerine sarf ve îsalleri husûsuna ihtimâm (...)*" [BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 6, s. 74 (H.1168)]; Galata'da hırsızlıktan yakalanan 3 göçmenin nefyi [BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 15-107 (H.1173)]

¹⁵³⁵ "*Haramzâde ve sârik (hırsız) makûleleri dâima teftiş ve tefahhus bulundukları mahalde ahz ve cezâ-yı sezâları tertibi ile emniyet-i bilâd ve asâyiş-i ibâd zâbâtân ve hükkâm üzerlerine lâzım olan kaziyeden olup (...)*" [Ü.ŞS., nr. 405, s. 94a (H.1154)]

¹⁵³⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 130, s. 209 (H.1133); Bab ŞS., nr. 162, s. 1b (H.1148)

¹⁵³⁷ Bab ŞS., nr. 173, s. 70 (H.1153)

yapanları cezalandırdığından bahseder¹⁵³⁸. Motraye İstanbul için fazla iyimser bir tablo çizse de araştırmalar bu suçun İstanbul'da çok nadir görülmeyişi gösteriyor. Aslında bu durum sadece İstanbul için geçerli değildi. Paris gibi büyük bir şehirde 1750'den 1789'a kadar kovuşturulan suçların %85'i hırsızlıktı¹⁵³⁹.

Z. Fariba da XVIII. yüzyılda İstanbul'un ticarî bölgelerinde hırsızlık olaylarının zirve yaptığını belirtir. Nitekim bu bölgelerde hırsızlık yapmak çok daha kârlıydı. Bu bölgelerden biri olan Galata da gece soygunlarının oldukça yaygın olduğu bir yerdi. Galata'da bulunan bekâr odaları, meyhaneler ve kahvehaneler hırsızlar için cazip yerlerdi. Aynı şekilde Kapalıçarşı bölgesi de bu suçun sıkça yaşandığı bir bölgeydi. Kapalıçarşı kapıları, bekçileri sayesinde gayet iyi korunuyordu. İstanbul'da organize silahlı soygunlar, yangın sonrası yağma gibi olaylar da sıkça yaşanıyor¹⁵⁴⁰. 1759 yılında Kabataş, Ortaköy ve Üsküdar havalilerinde hırsız ve erazil takımının saklanıp yatacak yer bulabildikleri, buralarda geceleri bazı sahilhane ve kiliselere girip hırsızlık yaptıkları, Ortaköy ustası ve neferatlarının müdahalesi sonucunda çaldıkları eşyaların geri alındığından bahsedilir. Durumdan haberdâr olan sadrazam yaptırdığı teftiş ve inceleme sonucunda elebaşlarını getirtip cezalandırmıştır¹⁵⁴¹.

İstanbul'da yaşanan hırsızlık olayları nedeniyle kimi zaman tepkinin belli bir grubun üzerinde yoğunlaşması ve oldukça sert önlemlere başvurulması, bu grubun karıştığı ve tekrar eden olaylar olduğunu düşündürmektedir. Bir dönem bu tarz bir durum İstanbul'daki Kıbtîler (Çingeneler) için de yaşanmıştır. Yaşanan hırsızlık olayları ve özellikle yangınlardan sonra giriştikleri yağma hareketinden dolayı İstanbul halkına büyük zahmet verdiklerinden dolayı mahallelerde istenmeyen bir grup olarak tedbirler alınmaya başlanmıştır. 1732'de Vize ve Saray tarafından İstanbul'a gelip Topkapı, Edirnekapı dâhilinde, Tekfursaray, Ayvansaray etraflarına ve Atpazarına ve Sultan Mehmed Han Cami gibi yerlere yerleşen Müslim ve gayrimüslim Kıbtîlerin sokaklarda, mahalle aralarında dolaşp, ahalinin evlerine girip, eşyalarını çaldıklarından ticaret bahanesiyle gelen ne kadar Kıbtî varsa yurtlarına gönderilmek üzere teftiş edilmesi emredildi¹⁵⁴². 1740 tarihli bir buyruldu kaydında Tersane-i Âmire vs. ocaklarda çalışma bahanesiyle taşradan İstanbul'a Kıbtî gelmesinin yasak olduğu, mevcut çalışanların ise kayıtlı 393 kişi oldukları bildirilerek bunların da kendi hallerinde durmayıp hırsızlık,

¹⁵³⁸ Aubry de La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, çev. Nedim Demirtaş, İstanbul 2007, s. 185-187.

¹⁵³⁹ Fariba Zarinebaf, *a.g.e.*, s. 84.

¹⁵⁴⁰ *a.g.e.*, s. 75-79.

¹⁵⁴¹ *Hâkim Efendi Tarihi*, I, s. 787.

¹⁵⁴² Bab ŞS., nr. 154, s. 11b (H.1144)

yangın mahallinde yağma yaptıkları ifade ediliyordu. Bu nedenle içlerinden şekavette bulunanların gönderilmesi, diğerler çalışanların da kefilleriyle birlikte kayıt altına alınmaları emredildi. Hemen sonra Tersane-i Âmire vs. ocaklarda çalışan 411 Kıbtî olduğu ve bunların da hırsızlık ile yağma yaptıkları bildirildiğinden bu kişilerin 4-5 güne dek zabitleri ve çeribaşları tarafından İstanbul suriçinde bulunmamak şartıyla bulundukları mahallerden ihraçları emri verildi¹⁵⁴³. Taşradan gelen olursa içlerine almamaları, alırlarsa küreğe konulmakla cezalandırılacakları bildirildi¹⁵⁴⁴.

Kıbtîler için 10 yıl sonra da benzer bir durum söz konusuydu. 1750 yılında Üsküdar ahalisi, Eyüp Kıbtî taifesininin Tavuk Han'ında ve mahalle aralarında değil eskiden beri diğer Kıbtîlerin oldukları mahalde yaşadıklarından hareketle hanlarda ve mahalle aralarında yaşayan Kıbtîlerin, mezar, bağ, bahçe, tarla aralarında saklananların kendilerine zararları olduğunu bildirerek Üsküdar'dan çıkartılmalarını ve eskiden beri Kıbtîyani olan mahallere iskan edilmelerini istemişlerdir¹⁵⁴⁵.

b) 1748'de Çarşıda Çıkan Büyük Olay ve Kürtler İçin Başlatılan Kovuşturma

Kıbtîlerin yaşadığı genellemenin daha sert olanına Kürt göçmenler maruz kalmıştır. Zira yaşanan bir olaydan sonra yalnızca mahalle aralarından değil tüm İstanbul'dan çıkartılmaları ve bundan sonra da kesinlikle İstanbul'a gelmemeleri emredilecektir.

2 Temmuz 1748'de, (6 Receb 1161) İstanbul'da çarşı içinde 5-10 kadar Kürt göçmen, yağma maksadıyla alenen esnafın dükkânlarına saldırdı¹⁵⁴⁶. Bu olay, yönetimin tüm dikkatini göçmenlerin üzerine çekmesine ve sonrasında göçmenlere karşı yapılan baskının artmasına neden oldu. Silahlı olan bu grup, kolluk kuvvetleri müdahale etmek istediğinde karşı çıktı ve olay daha da büyüdü. Sadrazam Abdullah Paşa'ya dahi haber verildi. Nihayet yeniçeri ağasının, Bitpazarı, Bayezid, Parmakkapı kollukları, çarşı salması ve dükkân sahipleri ile gerçekleştirdiği müdahale sonucu haydutlardan birkaçı öldürüldü, diğerleri de ele geçirildi¹⁵⁴⁷.

¹⁵⁴³ Bab ŞS., nr. 172, s. 55a (H.1153)

¹⁵⁴⁴ Ü.ŞS., nr. 400, s. 86b (H.1153)

¹⁵⁴⁵ Ü.ŞS., nr. 430, s. 94a (H.1163)

¹⁵⁴⁶ Ank. ŞS., nr. 730, s. 110a; Ams. ŞS., nr. 44, s. 57b; Edr. ŞS., 140, s. 93a; Çnk. ŞS., nr. 14, s. 10b; BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 130, s. 119; ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 280-282 (H.1161)

¹⁵⁴⁷ Şem'dânî-zâde, I, s. 143; Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 8, s. 105.

Sadrazam olay yerine geldiğinde fitnenin kontrol altına alındığını gördü ve Beşiktaş Sarayı'na giderek durumu padişaha bildirdi. Padişah, sadrazama¹⁵⁴⁸ sofa kaplı samur bir kürk ve bir mücevher hançer, yeniçeri ağasına kürk ile hançer ve üç kolluğa yüz ellışer altın, salmaya elli altın, çarşı ahalisine de iki yüz elli kuruş ihsanda bulundu¹⁵⁴⁹.

Bu olay yöneticilerin, İstanbul'un huzurunu bozan, potansiyel suçlu gözüyle baktıkları göçmenler hakkında zaten var olan ön yargılarını daha da kuvvetlendirdi. Faillerin bir kısmının Üsküdar bağlarındaki Kürtler, bir kısmının da Çarşı bekçileri Kürtlerinden olması nedeniyle İstanbul ve Üsküdar'dan tüm Kürt kökenlilerin çıkartılıp vilayetlerine gönderilmeleri emredildi¹⁵⁵⁰. Üsküdar'daki Kürtler yakalanıp gümrük emini vasıtasıyla şehirden gönderildiler¹⁵⁵¹. İstanbul'da yapılan teftiş ve kovuşturma nedeniyle Kürtlerden bazılarının Hasköy ve Sütlüce tarafına firar ettikleri anlaşıncı bostancıbaşına bu bölgeyi de iyice *teftiş u tefahhüs* ettirmesi emredildi¹⁵⁵².

Bu konuda özellikle Üsküdar sicillerine pek çok hüküm kaydedilmiştir. Olaydan sonra Üsküdar'dan ihraç olunmaları emredilen Kürtler yakalanıp gümrük emini vasıtasıyla şehirden gönderildiler¹⁵⁵³. İlerleyen zamanlarda da bir şekilde kalıp saklananlar, ihbar edilenler, gönderildiği hâlde firar edip geri gelenler de yakalanmaya çalışıldı. Üsküdar'da Kürtlerin ikamet etmesi hakkındaki yasak uzun yıllar uygulandı. 1755 yılında aynı yasağın hâlâ devam ettiği görülüyor¹⁵⁵⁴. 1761'de ise İstanbul ve çevresindeki mahalleler ile çadır ve kulübelerde kalan son 1-2 sene içersinde gelip yerleşmiş Kürtlerin ihraç edilip vilayetlerine gönderilmeleri emredilmiştir¹⁵⁵⁵.

Devlet aynı zamanda Anadolu'nun orta kol ve sağ kolunda yer alan kazalardaki kadırlara da bu olaydan bahisle göç konusunda daha dikkatli olmaları konusunda uyarılarda bulundu. Söz konusu fermânlarda önceki yıllarda gerçekleşen seferler nedeniyle tekâlif korkusundan yerini yurdunu bırakıp Anadolu ve Rumeli'den pek çok

¹⁵⁴⁸ Hammer, sadrazamın bu olaydan diğer isyanlarda seleflerinin başına gelen gibi mevkiini tehdit eder duruma gelmeyişi daha önce yaptığı akıllıca bir hareketine bağlar. Veziriazam sultan için verdiği bir ziyafette, sultana sunduğu hediyelerin yanında ayrıca subaylara da 12 bin duka altın dağıtmış böylece askerin gönlünü kazanmıştır. (Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 8, s. 105)

¹⁵⁴⁹ *Şem'dânî-zâde*, I, s. 143.

¹⁵⁵⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 280-281, 292 (H.1161); ADVNS.ŞKT.d., nr. 174, s. 41 (H.1163); Hsk. ŞS., nr. 22, s. 14b, 15a (H.1161); *İzzi Tarihi*, s. 574.

¹⁵⁵¹ BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 195 (H.1162)

¹⁵⁵² Hsk. ŞS., nr. 22, 14b, 15a (H.1161)

¹⁵⁵³ Yakalanan 10 nefer ekradın Tokat, Urfa gibi farklı şehirlere gönderilmek üzere İzmit'e sevklerine dair. [BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 195 (H.1162)]

¹⁵⁵⁴ Ü.ŞS., nr. 441, s. 90a (H.1168)

¹⁵⁵⁵ Bab ŞS., nr. 226, s. 97a (H.1174)

reaya, ırgat, göçebe ve Kürtlerin İstanbul'a göç ettiği ve bu göçün hem terk ettikleri bölgenin ziraattan mahrum kalmasına hem de geldikleri İstanbul'da halkın geçiminin zorlaşmasına neden olduğu, hatta bir de halkın mallarına ve eşyalarına göz diktiklerinden, bu olay örnek verilerek anlatıldı. Artık sefer durumu olmadığından böyle bir bahanenin de kalmadığı hatırlatılarak göçmenler konusunda dikkatli olmaları, işi olmayanları kesinlikle İstanbul'a göndermemeleri istendi. Aynı şekilde İstanbul'a geçişlerde kilit noktalarda olanlara da gözlerini açık tutmaları, ellerinde geldikleri mahalden alınmış senedleri olmayanları geçirmemeleri, bu konuda iskele eminleri ve sefine reislerini de uyarmaları istenmiştir. Eğer bir göçmeni gemisine alan bir reis olursa sorgusuz katledileceği uyarısında bulunuldu¹⁵⁵⁶. Rumeli bölgesi için de Edirne kadısı ve bostancıbaşısından aynı şekilde Arnavudlar konusunda dikkatli olmaları, iyice araştırılıp işi olmayanları başkente göndermeleri emredildi¹⁵⁵⁷.

Daha ilginç olanı, yine bu olaydan sonra yalnızca Anadolu ve Rumeli'den gelenler değil, Arabistan'dan da çok sayıda göçmen geldiğinin farkına varılıp, bir emrin de Mısır valisine gönderilmesidir. Çarşıdaki bu olay aktarıldıktan sonra İskenderiye, Dimyat ve Reşid'in kadı, dizdar, zabitan ve iskele eminlerini, her taraftan İstanbul'a doluşup halkın mallarına da kast eden bu erazilin göçünün engellenmesi için uyarması emredildi¹⁵⁵⁸.

Hammer, bu olayla birlikte uzun süredir Ermeniler ve Niğde'den İstanbul'a yerleşmek üzere gelen Rumların şehirde yavaş yavaş çarşının sanki tek sahipleriymiş gibi bir durum meydana getirdiğini ifade etmektedir. Sırtlarında küfelerle bu adamların oluşturduğu düzensizliğe, bir de mal yüklü gemilerin iskelelere gelişlerinde ihtiyaç sahiplerinin kendilerine gerekli nesneleri birinci elden alamamasının eklendiğini ve bu yüzden veziriazamın bu yabancıları memleketlerine göndermek için emirler gönderdiğini belirtir¹⁵⁵⁹.

c) *Eşkıya Korkusu*

XVIII. yüzyılın ortalarına doğru İstanbul'un asayişine karşı yine büyük bir tehlike söz konusuydu. Bu defa potansiyel olarak suçlu görülenler değil haklarında zaten idam fetvası verilmiş olan levendat eşkıyası göçmen kılığında İstanbul'a kaçmaya başlamıştı. Seferler nedeniyle vilayet idarecilerinin de olmamasını fırsat bilip, özellikle

¹⁵⁵⁶ Ank. ŞS., nr. 730, s. 110a; Ams. ŞS., nr. 44, s. 57b; Edr. ŞS., nr. 140, s. 93a; Çnk. ŞS., nr. 14, s. 10b; BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 281 (H.1161)

¹⁵⁵⁷ Edr. ŞS., nr. 140, s. 93a.

¹⁵⁵⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 283 (H.1161)

¹⁵⁵⁹ Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 8, s. 106.

de bahar mevsiminde ortaya çıkan her türlü eşkıyanın halka zulmetmeye girişmesiyle vilayetlere bu konuda dikkatli olmalarına dair emirler gönderilmişti. Zabitanın işbirliği ile eşkıyayı bulup, haklarında şer' en verilen cezaları tatbik etmeleri istenmişti¹⁵⁶⁰.

Anadolu'yu kasıp kavuran eşkıya tehlikesi İstanbul'a da sıçramış, maaşlarını aldıkları hâlde eşkıyalığa girişen levendattan bazılarının kılık değiştirip İstanbul'a firar etmeye başladığı haber alınmıştı. Anadolu'nun her üç kolunda bulunan kazalara derhal emirler gönderildi ve bu konuda gerekli uyarılar yapıldı. Ancak ihmal nedeniyle İstanbul'da bulunup memleketine gönderildikleri hâlde bu kişiler tekrar geri dönüyorlardı. Devlet görevlilere gönderdiği uyarılarda bu duruma müsaade etmelerinin aslında canlarından olacak kadar büyük bir hata olduğunu, yine de kendilerine tekrarlanmamak şartıyla şans verildiği bildiriliyordu. İskele emini, hükkam, zabitan vs. tüm görevlilerin gözünü açık tutması ve çok dikkatli olmaları emrediliyordu¹⁵⁶¹.

İstanbul, Üsküdar, Eyüp ve Boğaziçi'nde halkın güvenliğinin, huzur ve asayişinin sağlanmasının önemine binaen bu bölgedeki her türlü tehdit derhal bertaraf edilmeliydi. Bostancıbaşıya haramzade ve eşkıyanın teftişinde dikkatli olması uyarıları yapılmaktaydı¹⁵⁶². 1738'de ise bu defa Edirne bostancıbaşısı rüşvet ve eşkıyaya geçit verme sebeplerinden dolayı görevinden azledildi¹⁵⁶³.

3-2-4- Toplumsal Ahlâkî Çöküş

Osmanlı toplumu ve mahalle nizamının korunması adına en önem verilen kavramlardan biri de ahlâktır. Mahalleye sonradan gelen özellikle bekâr erkek ve kadınlar, toplumsal ahlâka tehdit olarak görülür, dışlanırlardı. Gözler daima üzerlerinde olurdu. Özellikle kefilsiz olup, mahalleli haklarında istenmeyen davranışları olduğuna dair ithamda bulunursa mahalleden derhal ihraç edilmeleri söz konusuydu.

Fuhuş, Osmanlı Devleti'nde şikâyetler doğrultusunda cezalandırılan bir suçtu. Özellikle kutsal görülen aile kurumunu ve toplumun ahlâkını tehdit ettiği için mahalle sakinlerinin varlıklarını kabul etmesi, fahişelerin içlerinde yaşaması mümkün değildi.

¹⁵⁶⁰ Ü.ŞS., nr. 392, s. 84b (H.1147)

¹⁵⁶¹ Blk. ŞS., nr. 728, s. 27b (H.1158); Ü.ŞS., nr. 416, s. 87a (H.1158); BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 152, s. 91 (H.1158)

¹⁵⁶² Ü.ŞS., nr. 440, s. 98b (H.1168)

¹⁵⁶³ *Subhî Tarihi*, s. 447. Bu göreve Arnavud kökenlilerin de tayin olması dikkat çekicidir. 1702'de azlolan bostancıbaşı yerine Edirne Bostancıbaşısı Arnavud Sinan Ağa tayin olmuştur. (*Târih-i Râşid ve Zeyli*, I, s. 20) Ancak bir süre sonra Edirne'de bazı ormanların içinde ve yol üzerinde cesetler görülünce Arnavud Sinan Ağa tekrar Edirne bostancıbaşı olmuştur. (*a.g.e.*, s. 56)

1717’de Divân-ı Hümâyûn’da alınan bir kararla mahalle aralarında artan fahişelere karşı imamların dikkatli olmaları, mahallelerinde barındırmamaları ve bu kişileri ihraç etmeleri emredildi¹⁵⁶⁴.

1741 yılında, 4 ay önce Kasımpaşa’dan Üsküdar’a gelip bir evde kiracı olan anakız 2 kadının mahallenin kefil defterine kaydolunmayıp kefilsiz olmaları ve mahalle imamı ile eşraftan bazı kişilerin de kendileri hakkında “*na-mahremden çekinmedikleri bu nedenle mahallelinin emniyetlerinin olmadığı*” yönündeki ihbarlarıyla kadınların 3 gün içerisinde mahalleden ihraçlarına hükmedildi¹⁵⁶⁵.

Bir başka kayıta Üsküdar’a gelen işsiz güçsüz göçmenlerin türlü zararlarından birinin de fuhuş konusunda olduğu belirtilir. Bu kişilerin bağ ve bahçelere gidenlere taarruz edip, buralara fahişeleri götürdüklerinden, gece gündüz kol gezilip bu kişilerin yakalanıp cezalandırılmaları için Üsküdar ustası, çorbacısı ve subaşı görevlendirilmiştir¹⁵⁶⁶.

Fuhuş şehrin asayişini de bozuyor, askerler ya da bekârların arasında kavgaların çıkmasına neden oluyordu. Ekim 1759’da Kasımpaşa’da dibâgathanelere¹⁵⁶⁷ bazı kişilerin fahişeler getirmesi ile bir grup kişi bunlarla kavgaya tutuşmuş ve olaylar büyümüş, zabıtlere haber verilmişti. Grubun daha da kalabalıklaşması ile bostancıbaşı ve yeniçeri ağası da bir miktar neferle Karaağaç’tan İstanbul tarafına geçmiş ve hatta topçubaşı da olaya müdahale etmişti. Dağılan gruptan kimi kaçabilmiş, kimi de yakalanmıştı. Yakalanan fahişeler ise dibâgathaneler önünde asıldı¹⁵⁶⁸.

Fuhuş, bekârlara en sık yöneltilen suçlamalardan ve toplumda bu gençlere karşı bir ön yargı da oluşmuştu. Gençlerin evlenme çağına geldikleri halde bekâr olmaları ahlâken de şüphe ile karşılanırdı. Bu nedenle de bekârlar mahallede istenmeyen kişiler, bekâr odaları da uzak durulması, özellikle kadınların yakınından geçmemeleri gereken yerlerdi. Üsküdar’daki Balaban iskelesi bu suçun en sık görüldüğü yerlerdendi. 1788’de fuhuşu engellemek için buraya gönderilen Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa iskele yakınındaki bekâr odalarını tebdilen teftişe çıkmış, bir fahişeyle bir kalyoncuyu yakalayarak kalyoncuyu hapsedilmesi için kalyoncu kışlağına, fahişeyi de subasına

¹⁵⁶⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 126, s. 269 (H.1130)

¹⁵⁶⁵ Ü.ŞS., nr. 403, s. 28a (H.1154)

¹⁵⁶⁶ Ü.ŞS., nr. 396, s. 69b (H.1150)

¹⁵⁶⁷ Derileri sepilenip meşin vesâire imâline mahsus kârhâne ve fabrika.(Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2007, s. 602.

¹⁵⁶⁸ *Hâkim Efendi Tarihi*, II, s. 866.

teslim eder. Üsküdar ahalisi ise Üsküdar ustasının bu konudaki rehabetinden şikâyetçi olmuştur¹⁵⁶⁹. Balaban iskelesi ve debbağhaneler civarında bulunan bekâr odalarında bazı eşkıya birkaç ehl-i ırz hatunu cebren mezkûr odalara götürmek üzere yoldan çevirecek olduklarında Üsküdar ahalisi toplanıp bunları kurtardıktan sonra durumu Bâbîâlî'ye ihbar etmişler, bunun üzerine odaların yıkılması için fermân çıkmasıyla Üsküdar'da 200 kadar bekâr odası yıkılmıştır. 1811 yılında Üsküdar ahalisi yaptıkları şikâyetle, Balaban iskelesinden artık halkın geçemez hâle geldiğinden yakınmıştır¹⁵⁷⁰. Aynı yıl İstanbul'da görülen şiddetli veba salgını sırasında Câbi, bekâr odalarındaki ahlaksız yaşamın, zina ve fuhuşun vebaya sebep olduğu görüşünü savunur. İstanbul Bahçekapı'da bulunan "*Melek Girmez Sokağı*" adlı mahal ve Asmaaltı'ndaki bekâr odalarında vebadan ölen fahişelerden, İstanbul ağası karşısındaki pirinççi mağazaları üzerlerindeki odalardaki bekârların fesatlarından ve Tahtakale'deki bekâr odalarındaki zina ve fuhşiyattan bahseder, bunlar varken vebadan kurtuluş olmadığını yazar¹⁵⁷¹.

3-2-5- Darlık ve Pahalılık

a) *İaşe Darlığı-Kıtlık*

İstanbul'a göçmen akışını durdurmak için başkentten Anadolu ve Rumeli'ye bağlı sancak ve kazalara gönderilen fermânlarda altı çizilen en önemli husus *müzayaka* yani darlık tehlikesidir. İaşe konusunda dışarıya bu kadar bağımlı olan bir kent için kış şartları gibi doğal sebepler dışında gelişebilecek beşerî herhangi bir engel mutlaka ortadan kaldırılmalıydı. İstanbullu'nun *taayyüşü* yani geçiminin, maişetinin sağlanması başkentten huzuru için, herhangi bir ihtilale ortam hazırlanmaması açısından yöneticiler için mühim bir mesele olarak görülüyordu. Böyle bir durumda kontrolsüz bir nüfus artışı, görülmek istenecek son şeydi. Kimi belgelerde bunun yaratacağı ihtilal tehlikesinden açıkça bahsedilmiştir¹⁵⁷².

Gönderilen emirlerde İstanbul'a göçmen akışının, şehirde halkın geçimini zorlaştıracığına, zehair temininde darlığa neden olacağına sıkça değinilmiştir. Bu konuda karşımıza çıkan belgeler genel olarak ikiye ayrılıyor. Bunların bir bölümünün İstanbul ahalisinin müzayakadan korunması gerektiği için uyarı mahiyetinde emirler

¹⁵⁶⁹ BOA, HAT, nr. 11-433 (H.1202); BOA, HAT, nr. 11-431 (H.1202)

¹⁵⁷⁰ BOA, C.ZB, nr. 34-1675 (H.1126)

¹⁵⁷¹ *Câbi Târihi*, II, s. 914.

¹⁵⁷² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 283 (H.1161); nr. 154, s. 182 (H.1162); "*İstanbul ahâlisi ârıza-i ihtilâlden sıyânet ve akvât-ı zarûriyelerinde müzâyaka vukû'undan vikâyet için [...]*" [Trb. ŞS., nr. 1918 (104), s. 26b (H.1164)]; Trb. ŞS., nr. 1917 (103), s. 14b (H.1161)

olduğunu görüyoruz¹⁵⁷³. Böyle bir tehlikenin öngörüldüğünü ve engellenmek istendiğini anlıyoruz. Diğer bir grup belgede ise göçmenlerin gelmeye devam etmeleri nedeniyle İstanbul nüfusunun çok fazla arttığı ve bunun da müzayakaya neden olduğunun anlaşıldığı kaydedilmektedir¹⁵⁷⁴. Göçmenler bu konuda hem var olan krizlerin bir nevi nedeni hem de bu krizleri daha derinleştirenler olarak görülmüşlerdir. Göçe dair çoğu belgede; “[...] Anadolu ve Rumeli câniblerinden evtân-ı kadîmelerin terk idüp bilâ-mûceb Asitâne-i Sa’âdetim tarafına kisb ü kâr ve tehâsül-i menfâ’at ve sâir için peyderpey vürûd iden re’âyâ tâifesiinden ve gerek serseri gezüp bir tarîble derûn-ı İstanbul’da ve civârında mütemekkîne i’tiyâd ile Asitâne-i Sa’âdetim’e gelen zehâir aksâmının killet ve gırretine bâis ve bâdî olan Etrâk ve Ekrâd ve Laz ve Müslim ve kefere Arnavud tâifesiinden [...]” gibi ifadelerle bu duruma vurgu yapılmaktadır¹⁵⁷⁵.

III. Ahmed döneminin tanıklarından Râşid Efendi İstanbul’un daha önce sık sık kıtlıkla yüz yüze geldiğini ifade etmekle birlikte 1728’de, Anadolu ve Rumeli’den gelen nice göçmenler ve şiddetli kış nedeniyle yaşanan kıtlığın faturasının İstanbul kadısı Zülâlî Hasan Efendi’ye kesildiğini ve görevinden azledildiğini aktarır¹⁵⁷⁶. 1739-1740 yılında uzayıp giden savaşıardan dolayı yaşanan darlık üzerine bir de İstanbul’da 4-5 ay kadar uzayan kış nedeniyle halkın ihtiyacını karşılayacak hayvanatın telef olması ve zahire gemilerinin de gelememesi, İstanbul’da şiddetli bir kıtlık yaşanmasına neden oldu¹⁵⁷⁷. 1742’de ikinci kez sadrazamlığa getirilen Hekimoğlu Ali Paşa’nın sadareti döneminde İstanbul’daki müzayaka, şairlerinin satırlarına da yansdı. O dönemde şehirde ciddi bir et sıkıntısı yaşanıyordu. Hekimoğlu hem hayvan tedarik etmeye hem de İstanbul’daki et fiyatlarının fahiş oranlarda artmasına engel olmaya çalışıyordu.

¹⁵⁷³ Örn. belgeler: BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 152, s. 15 (H.1158); nr. 153, s. 155 (H. 1160); nr. 154, s. 261 (H.1162); C.DH, nr. 118-5864 (H.1208); C.DH, nr. 181-9045 (H.1217); C.BLD, nr. 138-6872 (H.1175); Ü.ŞS., nr. 446, s. 93b (H.1171); Ü.ŞS., nr. 448, s. 92a (H.1172); Ü.ŞS., nr. 459, s. 95a (H.1175); Ü.ŞS., nr. 643, s. 145a (H.1177); Ü.ŞS., nr. 418, s. 87a (H.1160); Ü.ŞS., nr. 440, s. 93b (H.1168) Trb. ŞS., nr. 1917 (103), s. 14b (H.1161); Trb. ŞS., nr. 1917 (103), s. 25b (H.1163); Trb. ŞS., nr. 1913 (99), s. 113a-b (H.1166); Edr. ŞS., nr. 147, s. 30b (H.1165); Edr. ŞS., nr. 153, s. 40a (H.1167)

¹⁵⁷⁴ Örn. belgeler: BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 147, s. 92, s.107, s. 220 (H.1153); nr. 153, s. 280-281, s. 292, s. 299 (H.1161); nr. 157, s. 56 (H.1168); nr. 163, s. 152 (H.1176); nr. 164, s. 207 (H.1178), s. 276 (H.1179); ADVNS.ŞKT.d., nr. 135, s. 160 (İstanbul) (H. 1144); C.DH, nr. 194-9655 (H.1179); Ü.ŞS., nr. 392, 74b (H.1148); Ü.ŞS., nr. 400, s. 89b (H.1153); Ü.ŞS., nr. 462, s. 93b (H.1176); Ü.ŞS., nr. 465, s. 89a (H.1178); Ü.ŞS., nr. 386, s. 89b (H.1145); Ü.ŞS., nr. 406, s. 87a (H.1155); Ü.ŞS., nr. 440, s. 89a (H.1168); Trb. ŞS., nr. 1920 (106), s. 84a (H.1163); Çnk. ŞS., nr. 9, s. 30b (H.1145); Ank. ŞS., nr. 131, s. 88b (H.1162); Edr. ŞS., nr. 140, s. 93a (H.1161)

¹⁵⁷⁵ ADVNS.MHM.d., nr. 150, s. 212 (H.1157)

¹⁵⁷⁶ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, III, s. 1624.

¹⁵⁷⁷ *Şem’dânîzâde*, I, s. 97; *Subhî Tarihi*, s. 627.

Müderri Abdülbâki Efendi de *Ramazaniyyesinde* et müzayakası hakkında, halkın artık et bulmak için kasapları değil, mezbahaları gezdiğini ifade eder¹⁵⁷⁸.

Önemli bir kıtlık dönemi de III. Mustafa döneminde geçirildi. 1757 yılında çoğu yerde olduğu gibi¹⁵⁷⁹ İstanbul'da da, taşralıların şehre yığılmalarının etkisiyle kıtlık yaşanmış, ekmek bulunmaz hâle gelmiş ve her fırının önünde birkaç yüz kişilik kuyruklar oluşmuş, çığ ekmek alınıp halk aç kalmıştı. Bundan dolayı halk pirince rağbet edince bir süre sonra da pirinç azalmıştı. Yöneticiler, Ramazan ayında Müslümanların zahmet çekmemesi için herkese 2 vukıyye verilmesi üzerine bir kural getirseler de pirinç için İstanbul'da yağma yaşandı¹⁵⁸⁰. 1758'de ekmeğin ağırlığının azaldığı, kalitesinin düştüğü ve fiyatlarının da çok artmasından dolayı İstanbul halkına Karadeniz'den gelecek buğday yüklü gemi umut olmuştu. Ancak geminin gece Boğaz'a girmeden fırtına nedeniyle batması bu umutların yerini hayal kırıklığına bıraktı. Bu zor günleri atlattırmak için tüm ülke çapında fermân gönderilerek çiftçilerden ellerindeki ürünleri İstanbul'a göndermeleri istendi. Fırınlara önünde yaşanan olaylardan dolayı artık fırıncılar güvenlikleri için asker çağırır olmuştu¹⁵⁸¹. III. Mustafa döneminde bu soruna karşı alınan tedbirlerden biri Sapanca kanal projesiydi. Sakarya nehrini İzmit'e bağlayacak bu kanal sayesinde zahire ve kereste yüklü gemilerin denizde tehlikelerle karşılaşmaları engellenecekti¹⁵⁸². Kocaeli bölgesi İstanbul'un odun, kereste ihtiyacını önemli miktarda karşılayan bölgeydi ve bu dönemde yaşanan yangınlar ve şiddetli kış

¹⁵⁷⁸ Göker İnan, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'da Yaşanan Maddî Müzâyaka ve Bunun Sosyal Hayattaki Yansımalarına Işık Tutan Bir Ramazaniyye", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 21, (2018), s. 299-324:

"Ekle sâlih bulunur mıydı luhûm ebvâ'ı
Ganem ü maz' u bakat cümlesi oldu yeksan

*Halk açlıkla dolaşurdu selh-hâneleri
Derisin yüzmeğe râzı idi her bir insân*

*Fukarâ kendi etin yimeğe kânî'ler idi
Olmasa arada feryâd u figân-ı sıbyân"*

¹⁵⁷⁹ Yaşanmakta olan kıtlık nedeniyle Çankırı kazasındaki bir menzilküşan karyelerine yardım [BOA, AE.SMST.III, nr. 50-3654 (H.1171)]

¹⁵⁸⁰ *Şem'dânîzâde*, II-A, s. 16.

¹⁵⁸¹ Baron de Tott, *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, terc. Mehmet Reşat Uzmen, İstanbul 1793, s. 29-31; Tott bu tür felaketlere sık sık maruz kalan İstanbul halkı için ilginç de bir anekdot paylaşır: "*İstanbul'da herhangi bir kimseye yaşı sorulursa, daima büyük bir veba salgını veya kıtlık veya bir isyan veya büyük bir yangın yılından bahsederek yaşını açıklar*". (a.g.e., s. 68); Bu dönemde imparatorluğun farklı bölgelerinde veba görülmüştür. Tekirdağ'da bulunan Macar Kelemen Mikes 1761 yılında vebadan vefat eder. (Kelemen Mikes, *Türkiye Mektupları*, terc. Sadrettin Karatay, Ankara 2014); 1757 yılında Adana'da bir kasabada derbentçi tayin edilen 296 kişiden çoğunun vebadan öldüğüne dair. [BOA, C.ZB, nr. 70-3460 (H.1170)]

¹⁵⁸² Tott'a göre bu proje, Sadrazam Koca Ragıp Paşa'nın halkın dikkatini başka bir mesele üzerine çekmek için bir bahanesiydi. (Baron de Tott, a.g.e., s. 68)

nedeniyle halkın yakacak ve kereste ihtiyacı daha da artmıştı¹⁵⁸³. Bu kanal sayesinde 3-4 gün süren ve çok daha zahmetli olan kara yolu yerine deniz yoluyla çok daha ucuza, kolay ve kısa sürede nakil sağlanacaktı. Proje için 1759 yazında girişimde bulunulmuş, keşifler yapılmıştı ancak devamı getirilemedi¹⁵⁸⁴.

İstanbul'un iaşesinin sağlanması konusu beraberinde getirdiği isyan tehdidi nedeniyle devlet tarafından son derece önemseniyordu. Genel olarak bakıldığında Osmanlı'nın iktisadî politikalarında temel gayenin mal ve hizmetlerin mümkün olduğunca ucuz, kaliteli ve bol bulunmasını sağlamak olduğundan¹⁵⁸⁵, iâşe politikası da bu ilkeye dayanmaktaydı. Ancak her ne kadar tedbirler alınsa da bu kadar büyük bir nüfusa sahip bir şehir için, üstelik de bu kadar dışa bağımlı iken zaman zaman -en azından kısa süreli- darlıkların yaşanması kaçınılmaz olmuştu. Bu konuda Ülgener “*Piyasaya, iâşe hususuna dair fermânların bir arşivi boydan boya doldurmaya yetecek kadar kısa fasılalarla tekrarlanmış, tekid edilmiş olmaları bile varılmak istenen gayeden ne kadar uzak kalındığını anlamaya yeter.*” demiştir¹⁵⁸⁶.

İstanbul için darlığın nedenlerine ve hızlandırıcı etkenlerine baktığımızda üretime dayalı olmayan ve iâşe temininde yaşanan sıkıntılarla ilgili çeşitli sebepler karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan en önemlisi elbette hızla artan nüfustur. Şehir XVIII. yüzyılda da göç almaya devam etmekte, artık kapasitesinin üstünde bir nüfusu barındırmaktaydı. Sürekli olarak tüketim ve talebin, arzın üstüne çıktığı bu süreçte, ahalinin geçimini temin etmekle görevli kişilerin işi de gittikçe zorlaşmaktaydı. Ayrıca İstanbul'un başkent olmasından dolayı kalabalık bir bürokrat ve asker nüfusunu da barındırdığı unutulmamalıdır. Bu iki zümrenin de gittikçe artan bir nüfusu vardı.

Sorun ve yol açacağı isyan tehlikesinden Ahmet Cevdet Paşa “ ... *maâzallah İstanbul'da zahirenin fıkâdânı başka yerlere mıkyaş olmayub yevmiye on bin kileden ziyâde zahireye muhtaç olduğundan idaresi asîr ve kat u galâ vuku'u ile zuhûr edecek fesâd-ı azîm düşünülecek bir emr-hatîr..*” sözleriyle bahseder¹⁵⁸⁷.

Ülgen'in tespitine göre darlığın ikinci nedeni paranın değerinin düşmesi-düşürülmesiydi. Örneğin Damad İbrahim Paşa döneminde para üzerinde yapılan

¹⁵⁸³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 60, h. 34, 1071, 1067.

¹⁵⁸⁴ *Hâkim Efendi Tarihi*, I, s. 819; *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 174-175.

¹⁵⁸⁵ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2014.

¹⁵⁸⁶ Sabri F. Ülgener, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁵⁸⁷ *a.g.e.*, s. 79.

ayarlamadan bahsedebiliriz. Gümüşün kıymetinin akçe karşısında düşürülmesi ile insanlar gümüşü ellerinde tutmaya başlamış bu da piyasada gümüş kıtlığına neden olmuştu. Sonuç olarak istenenin aksine akçenin gümüş zolta karşısındaki değeri daha da düşmüş, bu da şehirdeki alış-verişi etkilemiş ve şehre gelen gemiler artık mal getirmez olmuştu. Ayrıca Mısır'da kesilen akçeler nedeniyle 1723'te ortaya bir de züyuf akçe meselesi çıkmış bu da esnafı zora sokmuştu¹⁵⁸⁸.

Bahsedilmesi gereken önemli nedenlerden biri de dönemin ulaşım-nakliye imkânlarıdır ki bunu İstanbul'un coğrafi konumuyla da bağdaştırabiliriz. Konum itibarıyla İstanbul kara ulaşımından ziyade deniz ulaşımına elverişliydi ve zaten maliyeti düşürmek adına bu çok daha tercih edilen bir yoldu. Ancak bu durum kışın oldukça risk yaratıyordu. Özellikle kışların uzun ve sert geçtiği yıllarda deniz ulaşımı durma noktasına geliyor, dolayısıyla şehirde ciddi anlamda iâşe sıkıntısı baş gösterebiliyordu. Ayrıca bazı suiistimaller ve kötü niyetli kişilerin faaliyetleri kriz yaratmakta ya da krizin daha da derinleşmesine neden olmaktaydı. Örneğin zahire ile mahsulü toptan ve ucuza satın alıp, pahalandıkları dönemde yüksek fiyata satan muhtekirler yani karaborsacılık yapanlar da darlığa neden olmakta, durumu daha vahim hale dönüştürmekteydiler. Bu stokçulara karşı devlet, kendi ambarlarını (mîrî ambarlar) tesis edip muhtekir ambarlarını yıktırarak piyasayı kontrol altına almaya çalışmıştı¹⁵⁸⁹. Bir diğer zarar veren grup kaçakçılardı. Bu kişiler bizzat devlet görevlileri dahi olabiliyordu. Payitahta gelmesi gereken zahirenin rotasını değiştirerek çok daha yüksek fiyatlara başka bölgelere ya da yabancılara satabiliyorlardı. Buna karşı alınan önlemlerden biri firkate sahiplerine güvenilir kefiller bulmaktı, zira normal kapasitesinin 3-4 katı kadar firkatenin dolaştığı boğazda kontroller zorlaşıyor, sayıları yüzü aştığında ise kimin ne taşıdığı bilinmiyordu. Ancak büyük sefineler söz konusu olduğunda bu kaçakçılık başkenti darlığa sürükleyecek dereceye ulaşıyordu¹⁵⁹⁰.

XVIII. yüzyıl İstanbulu'nda da zahire temininde yolsuzluklar sık sık yaşanıyordu. Örneğin bazı muhtekirler Tekfurdağı'na gelen buğdayı satın alarak oradaki mahzenlere dolduruyor ve Akdeniz'e giden gemilere fazla fiyata

¹⁵⁸⁸ Münir Aktepe, *a.g.e.*, s. 5-7, 19-39; Sabri F. Ülgener, *a.g.e.*, s. 79-80.

¹⁵⁸⁹ Zafer Karademir, *a.g.e.*, s. 119-130.

¹⁵⁹⁰ Kaçakçılığın ve vurgunculuğun açtığı finansal deliği kapamanın önemli bir yolu da mevcut vergileri arttırmak ya da yenilerini icat etmektir. Bunun bilincinde olan devlet sürsat ve avarız vergilerine yüklenmeye ve bunları kalıcı hale getirmeye başladı. (Zafer Karademir, *a.g.e.*, s. 131-144)

satıyorlardı¹⁵⁹¹. Ya da İstanbul'a gönderilmesi gereken zahireyi bekletiyor veya daha fazla kazanç için başka pazarlarda satıyorlardı. Stokçuluk yapanlar ya da şehre gelen zahirenin dağıtımında kadimden var olan nizamlarına uygun dağıtım yapılmayarak başka yerlerde başka kişilere satış yapılması bunlar arasındaydı¹⁵⁹².

Darlığın diğer bir nedeni de koltukçulardı ve bu konu da göçmenlerle çok daha yakından ilgiliydi. Sokak aralarında perakende mal satan koltukçular, bakkal, manav gibi esnafın kârlarını düşüren ve kayıt dışı çalışan bu kişiler daha ziyade Anadolu ve Rumeli'den gelen ve İstanbul'da işsiz kalan göçmenlerdi. Koltukçular bazen iâşe tedarik sistemini sarsacak kadar piyasada etkin olabiliyorlardı. Bir de fazla fiyata satmak için malları şehir girişlerinde ve yollarda karşılayıp satın alan simsarlar vardı¹⁵⁹³. Özellikle canlı hayvan temininde bu kişilerin faaliyetleri ön plandaydı. Sonuç olarak tüm bu etkenler arzın azalmasına, fiyatların yükselmesine, dolayısıyla geçim zorluğuna neden olmaktaydı.

Devletin bu usulsüzlüklere, fiyat artışlarına karşı aldığı tedbir ise mîrî ambarları devreye sokmasıydı. Olağan dışı durumlarda depolanan mallar piyasaya verilerek fiyat istikrarı sağlanıyordu. Buralarda yine kış koşulları dikkate alınarak 4-5 ay yetecek miktarda stok bulunduruluyordu. İhtiyaç oldukça buradaki zahire fırıncı ve değirmencilere maliyetine veriliyordu. Depolanacak zahire için özellikle daha dayanıklı olan Akdeniz hububatı tercih ediliyordu. Önceleri İstanbul'un en önemli ambarı Unkapanı iken buradaki depoların yetmemesi nedeniyle III. Ahmed tersane bölgesine birkaç mahzen yaptırdı ve bunlara III. Mustafa döneminde üç yeni ambar daha eklendi. İstanbul'da XVIII. yüzyılda Tersane-i Amire ve Üsküdar Öküz Limanı olmak üzere 2 bölgede devlet ambarları bulunuyordu¹⁵⁹⁴. Bu çabalar durumu hafifletse de kentte tüketim artmaya devam ettiği için yeterli değildi.

Burada görüldüğü gibi XVIII. yüzyılda merkezî yönetimin ekonomiye müdahalesini arttırma çabaları, kıtlıklara karşı bir koruma ve korunma refleksi olarak değerlendirilmektedir. Karademir'e göre devlet hem pahalılık hem de darlıkla

¹⁵⁹¹ Mehmet Demirtaş, "XVIII. Yüzyılda İstanbul'un Zahire İhtiyacının Temini (...)", s. 59.

¹⁵⁹² "a.g.m.", s. 58-63.

¹⁵⁹³ Zafer Karademir, *a.g.e.*, s. 189-191.

¹⁵⁹⁴ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İâşesi", s. 120-122.

mücadelede önemli bir aktör olarak piyasaya müdahil olmayı önemli bir koz olarak kullanıyordu¹⁵⁹⁵.

XVIII. yüzyılda İstanbul ve genel olarak Osmanlı Devleti'nde yaşanan iâşe temini güçlüğü ve geçim sorunu hakkında Rhoads Murphey'in görüşleri oldukça dikkat çekicidir. Ona göre sorun 1718 Pasarofça Antlaşması'ndan sonra daha önemli bir hale geldi. Bu antlaşmayla Osmanlı'nın Avrupa'dan ekonomik ve jeopolitik olarak izolasyonunun artması ve Balkanlardaki bazı eyaletlerdeki kontrol kaybı, devletin Anadolu tahıl üretimine dayalı bir öz yeterlilik geliştirmesini zorunlu hale getirdi. Tuna bölgesinde süren savaşıardan dolayı İstanbul'a iâşe sevkiyatının art arda kesintiye uğramasıyla bu bunalım daha da şiddetlendi ve buradaki gıda arzının ağırlığı konusundaki bilinci arttırdı. Ayrıca bu dönem demografik ve kentsel büyüme ile çakışıyordu. Buna göre III. Ahmed, I. Mahmud ve III. Mustafa şehirlerarası ulaşım alt yapısını geliştirmekten, tahıl sıkıntısını hafifletecek kentsel tesislerin kapasitesini arttırmaya kadar bazı önemli girişimlerde bulundular. Bu tedbirler liberalizmi değil aksine devlet müdahalesini daha da arttıran adımlardı. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa (1718-1730) ve Koca Ragıp Paşa (1757-1763) dönemlerinde merkezileşme yönünde atılan adımlar da bu türdendi¹⁵⁹⁶. Murphey'e göre İstanbul'da yapılan ilave depolar da yeterli gelmeyince ekim alanları ile kalabalık şehirler arasındaki tahıl transferini planlamak için daha merkezî bir vasıta gerekiyordu; ancak bu, yüzyılın sonuna dek tam olarak başarılamadı. Bazı limanların kapasitesi geliştirildi, şehre nakliyatı kolaylaştıracak projelere teşebbüs edildi¹⁵⁹⁷.

İstanbul'da o dönemin en önemli temel gıda maddelerinden olan ekmeğin temini konusuna özellikle dikkat edilmiştir. Ekmek kıtlığı şehirde hoşnutsuzluk ve başkaldırmalara neden olduğundan ekmek imalatı ve dağıtımı sıkı kontrol altına alınmıştır. 1672'de bütün İstanbul'da toplam 134 fırın varken, bu sayı 1755'te 231'e, 1768'de 506'ya yükselmiştir¹⁵⁹⁸. Fırın sayısındaki bu artış talep artışını, dolayısıyla nüfus artışını göstermektedir. Üsküdar'da 1712'de 17 olan ekmek fırını sayısının 1768'de 31'e çıkması bölgedeki nüfus artışını kanıtlamaktadır¹⁵⁹⁹.

¹⁵⁹⁵ Zafer Karademir, *a.g.e.*, s. 182, 236.

¹⁵⁹⁶ Rhoads Murphey, "a.g.m.", s. 220-230.

¹⁵⁹⁷ "a.g.m.", s. 231.

¹⁵⁹⁸ Halil İnalcık, "İâşe", s. 118.

¹⁵⁹⁹ Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları- Zahire Ticareti (1740-1840)*, İstanbul 2002, s. 116-117; Ancak yazarın İstanbul genelinde verdiği rakamlar bu tespitle çelişmektedir. Ona göre 1768 yılında

İstanbul'da ekmek konusunda halkın herhangi bir sıkıntı yaşamaması için alınan tedbirlerden biri fırıncı ve değirmenlerin nizamları gereği 6 aylık hububatlarını stokta tutmaları zorunluluğuydu. Böylece nakliyatın durma noktasına geldiği kış aylarında İstanbul halkının ekmek sıkıntısı çekmesi engellenmek istenmiştir¹⁶⁰⁰. Ekmeğin kalite kontrolleri ve fiyat kontrolleri de sık sık yapılır, bu konudaki cezalar sert olurdu. Bir araştırmaya göre 1742-1769 yılları arasında İstanbul'da ekmek fiyatlarında istikrar korunmuştur¹⁶⁰¹. Bizim verilerimize göre de İstanbul'da ekmeğin fiyatı 1 akçe olarak sabit tutulmuş olsa da gramajı zaman zaman değişmiştir¹⁶⁰².

Bir diğer önemli gıda maddesi de etti. Hububatta olduğu gibi et temininde de devlet koyunların toplanmasından tüketiciye satışına kadar tüm süreci kontrol etmekteydi. İstanbul'un et ihtiyacı Rumeli'den karşılanırken XVIII. yüzyıldan itibaren ise şehir halkının talebinin artmasına bağlı olarak Anadolu'daki göçebelerden daha fazla koyun temin edilmeye başlandı¹⁶⁰³. Tüm bu süreçte madrabazların, muhtekirlerin yolsuzluğu önlenmeye çalışılmıştır¹⁶⁰⁴.

b) Konut Sıkıntısı (Ziham)

İstanbul ahalisi için nüfus artışının ve ziham yani kalabalıklığın diğer bir olumsuz etkisi de şehirde konut sıkıntısı yaşanmasıdır. Selanikî'nin "*İstanbul kesret-i izdihâm-ı ise nice bin millet ile malâmâl olup fukarâ ve zuefa ve mesâkine dahi nihâyet yok dirhem ve dinar ahvâline ise nizâm ve intizâm vermeğe mecâl ve imkan kalmamakla ızdırıp ve müzayaka fevkalhad ..*" sözleri daha XVI. yüzyılda şehrin bu sorunlarla baş etmeye çalıştığını gösteriyor¹⁶⁰⁵. Ancak bu sıkıntının asıl hissedildiği dönem yüzyılın sonlarına doğrudur. Öyle ki belgelerde "*oturulacak yer kalmadı*" ifadesi kullanılmaktadır¹⁶⁰⁶. 1792 yılında Anadolu ve Rumeli'nin her üç kolunda bulunan sancak ve kazalara gönderilen emirlerde; İstanbul havalisi olan Eyüp, Galata ve Üsküdar'da bulunan hanlar ve dükkânlar gibi bekârların kalabileceği yerlerin bekâr ve

suriçinde 140, Galata'da 55, Üsküdar'da 31, Eyüp'te 17 yani toplamda 243 fırın varken; 1787 yılında suriçinde 136, Galata'da 52, Üsküdar'da 28 ve Eyüp'te 17 olmak üzere toplamda 233 fırın bulunmaktadır. Bu durumda 20 yıllık dönemde sayılan 3 bölgede fırın sayısı düşerken birinde de sabit kalmıştır.

¹⁶⁰⁰ Salih Aynural, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁶⁰¹ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İaşesi", s. 119.

¹⁶⁰² [Ü.ŞS., nr. 405, s. 1b (H.1155)]

¹⁶⁰³ Mehmed Said Türkhan, *a.g.t.*, s. 37-43; Antony Greenwood, *a.g.t.*, s. 19-27.

¹⁶⁰⁴ Ahmet Uzun, *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü*, Ankara 2006, s. 16.

¹⁶⁰⁵ Selanikî'den aktaran Sabri F. Ülgener, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁶⁰⁶ BOA, C.ZB, nr. 18-888 (H.1206)

serseri, işsiz güçsüz kimselerle dolduğundan, oturacak yer kalmadığından yakınılmaktaydı¹⁶⁰⁷.

Durumun vahametini ortaya koyan bu belgelerden, istenmeyenlerin yalnızca bekârlar değil *ev göçü* ile yani ailesiyle gelenler olduğu da anlaşılıyor. Evli olanların bekârlar gibi “her nerede olursa olsun ikamet ederiz” demeleri ya da dükkânlar, hanlar, bekâr odaları gibi hiç de güvenli olmayan yerlerde, tanımadıkları kişilerle bir arada kalma şansları olmadığı için aileleriyle beraber yaşayabilecekleri evler kiralamaları, tanıdıklarının yanında bir süre misafir olmaları gerekmektedir. Ekonomik durumları iyi olanlar geldikleri anda, kötü olanlar ise, bir süre sonra durumları iyileştiğinde ev satın almak ya da inşa etmek isteyecekti. Bu nedenle İstanbul’da kiralık-satılık ev veya arsa bulmak da zamanla zorlaşmış olmalıydı. Kalabalıklığın yanı sıra sık sık yangınların da meydana gelmesi İstanbul’da konut sıkıntısını had safhaya çıkarmaktaydı. Zira büyük bir yangın semt semt ilerleyerek önüne gelen her şeyi yakıyor, binlerce evi kısa bir süre içinde kül ediyordu. 1794 yılında yangın nedeniyle mesken tedariki konusunda sıkıntı yaşandığından sıkıntının daha da derinleşmemesi adına İstanbul’a ev göçü ile gelenlerin gönderilmemesi konusunda dikkatli olunması için emirler gönderilmişti¹⁶⁰⁸. Mahalle imamları da gelen göçmenlere ev-oda kiraya vermemeleri konusunda mahalleliye tenbihte bulunmaları için uyarılıyorlardı¹⁶⁰⁹.

c) Kereste ve Mahrûkat (Odun-Kömür) Sıkıntısı

Yalnızca gıda maddeleri değil, yakacak olarak veya ev yapımında kullanılacak olan odun ve kereste de İstanbul halkının önemli ihtiyaç maddeleri arasındaydı. Özellikle büyük çaplı yangınlar vuku bulduğunda veya uzun süren şiddetli kış mevsimlerinde bu ihtiyaç maddelerine duyulan gereksinim daha da artmaktaydı¹⁶¹⁰.

İstanbul’a gelen göçmen sayısı arttıkça şehirdeki nüfus artışı, bu maddelere olan talebi de arttırıyor, bulunmasını daha da zorlaştırıyordu. Gerek sık sık yaşanan yangınlar ile tamiratlar nedeniyle ve gerek inşa faaliyetlerinde bu yüzyılda bir patlama

¹⁶⁰⁷ BOA, C.ZB, nr. 9-428 (H.1206); nr. 18-888 (H.1206); nr. 85-4208 (H.1206); nr. 2008-41 (H.1206); C.DH, nr. 81-4044 (H.1206); BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 198, s. 73-74 (H.1206)

¹⁶⁰⁸ Bahsi geçen fermânın Gemlik mahkemesine ulaştırıldığına dair gelen ilam. [BOA, C.DH, nr. 118-5864 (H.1208)]

¹⁶⁰⁹ Örn. belge: Bab ŞS., nr. 219, s. 95b (H.1173)

¹⁶¹⁰ Örn. belge: Harik nedeniyle vaktiyle odun ve kömür tedarik edemeyen İstanbul halkının ihtiyacı olan odun, kereste ve kömürün her kimde bulunursa alınıp İstanbul’a gönderilmesine dair [BOA, AE.SMST.III, nr. 354-28415 (H.1170)]

yaşandığından dolayı kereste ihtiyacı da giderek artıyordu. Ayrıca yakacak olarak ihtiyaç duyulan odun miktarı da her geçen gün artıyor, İstanbul'a gönderilenler artık yeterli olmuyordu¹⁶¹¹. Özellikle kış mevsiminin şiddetinden dolayı kara ve deniz ulaşımının durma noktasına geldiği günlerde halkın ısınma sıkıntısı yaşaması, başkentte büyük çaplı huzursuzluklara neden olabilirdi. Bu nedenle ıaşe konusunda olduğu gibi yakacak konusunda da sıkı tedbirlere başvurulması gerekiyordu¹⁶¹².

İstanbul'un odun ve kereste ihtiyacını karşılayan bölgelerin başında Kocaeli sancağı geliyordu. İhtiyacın aciliyeti, nakil işlemlerinin meşakkatli olması ve uzun sürebilmesi düşünüldüğünde civar bölgelerden bu ihtiyaç derhal sağlanmaya çalışılmıştı. XVIII. yüzyılda artan talep nedeniyle yıllık olarak İstanbul'a belli miktarda odun göndermek ya da kereste hazırlamakla görevli köylülerin iş yükü de ağırlaşmıştı¹⁶¹³.

İstanbul'a odun ve kömür sağlayan başlıca bölgeler ise Şile, Kandıra, Şeyhler, Taşköprü, Midye, Terkos, Yoros, Istanca, Çatalca ve Silivri'di. Sevkiyat daha çok deniz yoluyla ve az da olsa kara yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Bu yakacak maddelerinin temini yalnızca evlerde ısınma amaçlı kullanılmaları açısından değil, fırınların ve hamamların da işleyebilmesi için oldukça önemliydi¹⁶¹⁴.

İstanbul'da zahire konusunda olduğu gibi, mahrûkat (yakacak) için de muhtelif bölgelerde odun ve kömür depoları oluşturulmuştu. Bu depolar sayesinde yönetim mahrûkat arz ve fiyatlarını kontrol altında tutulabiliyordu. Böylece talebin kesintisiz karşılanabilmesi ve piyasanın tüketici lehine düzenlenmesi sağlanmaktaydı. Ayrıca odun ve kömürün piyasadaki miktarı bahar ve yaz ayları ile birlikte sürekli kontrol altında tutulup, kış mevsimine kadar İstanbul'a gelen ve gelmesi gereken mahrûkat miktarı takip edilirdi. Piyasadaki odun ve kömür arzının takibinde de önceki yılların tecrübesinden faydalanılırdı¹⁶¹⁵.

¹⁶¹¹ “Bu sene-i mübâreke de havâli-i mezkûreden geçen senelerden ziyâde Âsitâne-i sa'âdetim'e çok çok odun nakl olunması maksûd ve matlûb olunduğuna binâen [...]” [BOA, ADVNS.MHM.d., nr.154, s. 185 (H.1162)]; “Âsitâne-i aliyye'de olan ibâdullâhın ziyâde lüzûmu olan hattabın killeti ile [...]” [BOA, ADVNS.MHM.d., nr.158, s. 15 (H.1169)]

¹⁶¹² İstanbul'da odun azlığı sebebiyle bütün gemiler tarafından odun haricinde hiçbir şeyin taşınmamasına dair. [BOA, AE.SAMD.III, nr. 85-8524 (H.1133)]

¹⁶¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Baş, “Kocaeli'den İstanbul'a Kereste Nakli, Tersane ve Tophane'de Kullanımı”, *Studies of the Ottoman Domain*, c. 6, sy. 11, (2016), s. 149-171.

¹⁶¹⁴ Salih Aynural, “XVIII. Yüzyılda İstanbul'un Odun ve Kömür İhtiyacının Karşılanması”, *Osmanlı*, c. 5 (Toplum), Ankara 1999, s. 563-569.

¹⁶¹⁵ Muharrem Öztel, “İstanbul'un Temel İhtiyaçlarından Mahrûkatın (Odun ve Kömür) Önemi ve Mahrûkat Arz Piyasası (1789-1918)”, *Turkish Studies*, vol. 8/7, (2013), s. 487-505.

Yöneticiler İstanbul'da iâşe azlığının yaratabileceği huzursuzluktan çekindikleri kadar mahrûkat darlığının yaratacağı huzursuzluktan da o kadar çekinmişlerdi. Zira odun ve kömür en başta fırınların, hamamların, kahvehanelerin, tuğla, kiremit, testi, çanak, çömlek ve kireç ocaklarının hammaddesi ve enerji kaynağıydı. Bu nedenle mahrûkat darlığı bu önemli işletmelerin çalışmalarını doğrudan etkileyecek ve doğacak huzursuzluk istenmeyen seviyelere tırmanacaktı. Dolayısıyla İstanbul yönetimi mahrûkatın hem fiyat ve dağıtımının kontrolü hem de arzın talebi karşılayabilmesi konusunda oldukça hassas davranıyordu¹⁶¹⁶.

d) Su Darlığı

XVIII. yüzyıl İstanbulu'nda, şehrin içinde tatlı su menbaı bulunmadığı için bazı seneler su sıkıntıları yaşanmıştır¹⁶¹⁷. Bu nedenle padişahlar tarafından zaman zaman İstanbul'a su sağlanması için girişimlerde bulunulduğu görülmektedir. Bu dönemde şehre su sağlayan 4 önemli isale Halkalı, Kırkçeşme, Taksim ve Üsküdar sularıydı.

İncelediğimiz dönemde nüfus artışı nedeniyle su ihtiyacının daha fazla hissedildiği ve bu nedenle bu yönde atılan adımların da sıklaştığı görülebiliyor. III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman ve III. Mustafa döneminde Halkalı sularına yapılan isaleler; Kırkçeşme sularına III. Ahmed ve I. Mahmud ve III. Mustafa döneminde inşa edilen bendler bu durumu kanıtlamaktadır¹⁶¹⁸. Bunlar dışında nüfus ve yerleşimin artması sonucu yeni tesislere ihtiyaç duyuldu. I. Mahmud döneminde Kasımpaşa, Galata, Beyoğlu, Fındıklı, Beşiktaş ve Ortaköy'de yerleşimin artması sonucu bu bölgelerin su ihtiyacının karşılanması için Taksim suyu tesisi 1731'de tamamlanıp devreye sokuldu¹⁶¹⁹. Aynı şekilde Üsküdar'ın su ihtiyacını karşılayan birkaç ayazma ve Çamlıca tepelerinin eteklerinden elde edilen kaynakların toplanmasıyla oluşan bir su yolu olan Üsküdar Suları için de III. Ahmed ve III. Mustafa dönemlerinde ilaveler yapıldı¹⁶²⁰.

¹⁶¹⁶ a.g.y.

¹⁶¹⁷ P. Ė. İnciciyan, a.g.e., s. 92.

¹⁶¹⁸ Kazım Çeçen, *İstanbul'da Osmanlı Su Tesisleri*, İstanbul 1984, s. 19-25; Hatice Aynur, Hakan T. Karateke, a.g.e., s. 51-53-54; Kazım Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, İstanbul 1999, s. 91-100.

¹⁶¹⁹ *Subhî Tarihi*, s. 166; *İstanbul Külliyyatı XXXIII- Vakıf Su Defterleri ve Su Tahrirleri (1655-1807)*, s. 252.

¹⁶²⁰ *İstanbul Külliyyatı XXXIII- Vakıf Su Defterleri ve Su Tahrirleri (1655-1807)*, s. 202.

İstanbul'daki su darlığı o noktaya ulaşmıştır ki 1768 yılında III. Mustafa, suyun azalmasına neden oldukları için başkentte hamam yapımını yasaklandı. Şehirde yeteri miktarda hamam olduğunu ancak bazı kişilerin para kazanmak uğruna Üsküdar, Galata, Eyüp, İstanbul ve Boğaziçi'nde devamlı hamam açmalarıyla hem suyun hem de odunun azalmasına neden olduklarını belirterek mimarbaşıya bundan sonra yeni bir hamam inşa edecek olan olursa cezalandırılmalarını emretti¹⁶²¹.

Artan nüfus ile birlikte şehrin su ihtiyacını karşılamaya yönelik bu yoğun faaliyetler arasına, bu yüzyılda sultan ve devlet erkânı tarafından yaptırılan çok sayıda çeşmeyi de ilave etmek gerekir. Kentin su yolları ihya edilirken aynı zamanda çeşmelerle de suyun şehir halkına ulaşımı sağlanıyordu. Ayrıca çeşmeler fazla maliyet gerektirmeyen anıtsal yapılarıydı. Toplum yararına olan önemli bir hayır işi olarak görüldüklerinden devlet erkânı ve çeşitli toplumsal statülerden kişiler de bu faaliyetten geri kalmıyorlardı. Kaynaklar bu dönemde çeşme yapımında bir patlama yaşandığında hemfikirdir. XVI. yüzyılda 75, XVII. yüzyılda 135 çeşme inşa edilmişken, 1703-1809 arasında 365'ten fazla çeşme inşa edilmiştir¹⁶²². İnciciyan XVIII. yüzyılda şehirdeki umumî çeşme sayısını 987 olarak verir¹⁶²³.

İnciciyan'ın verdiği Beykoz örneği de sultanın halkın su isteğine kayıtsız kalmadığını göstermektedir. Beykoz'da o döneme kadar bol su akan çeşmenin suyunun tamamen kesildiğini, I. Mahmud'un da halkın müracaatı üzerine büyük para sarf ederek buraya suyu tekrar getirttiğini ve yeni bir çeşmenin yapılmasını emrettiğini yazar. Ayrıca bu çeşmenin zamanla yazlık bir eğlence mekânına dönüştüğünü belirtir¹⁶²⁴.

3-2-6- Esnaf Nizamlarının Bozulması

Göçmenlerin olumsuz etkilediği bir başka grup da organize bir teşkilat olan İstanbul esnafıydı. Osmanlı Devleti'nde esnaf, ahilik geleneği model alınarak teşkilatlandırılmıştı¹⁶²⁵. Her esnaf grubunun kendi içlerinden seçtikleri şeyh, kethüda,

¹⁶²¹ *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 334; Ahmet Refik, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1988, s. 217.

¹⁶²² Shrine Hamadeh, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁶²³ P. Ğ. İnciciyan, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁶²⁴ *a.g.e.*, s. 101-102.

¹⁶²⁵ Ahmet Kal'a, "Osmanlı Esnafı ve Sanayi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme", *TALİD*, c. I, sy. 1, (2003), s. 245-266.

duacı, çavuş/yiğitbaşı denilen yönetici ve yazıcıları bulunurdu¹⁶²⁶. XVII. yüzyıldan itibaren esnaf birliğinin hammadde depoladığı, üyelerine dağıttığı ve toplantılarını yaptığı yer veya *meclis* için *lonca* tabiri kullanılmaya başlanmıştı. Bu tabir zamanla hem esnaf birliğini hem de teşkilatlanmış esnafı ifade etmek için kullanıldı. Yüzyılın ortalarından itibaren aynı zamanda *gedik hakkı* denilen bir uygulama başladı. *Gedik*, bir mesleği icra etme ve bunun için gerekli alet-edevat ve dükkân sayısını kısıtlayan hak ve imtiyazları ifade ediyordu¹⁶²⁷.

Esnaf birliklerine tanınan tekel haklarının gelişimi yani gediklerin ortaya çıkması bazı safhalardan geçmişti. Öncelikle bir esnaf grubu bir araya gelerek bir malı üretme, satın alma ve satma veya bir hizmeti verme tekeline sahip oluyordu. Hangi malı ve hizmeti, hangi kalitede, kimlerin üretip nerede, hangi fiyattan satacakları konusunda hak ve imtiyazlara kavuşarak birliklerini oluşturuyorlardı. Böylece her grup kendilerine ait bir nizam oluşturmaya çalışırdı. Bu durum rekabeti ortadan kaldırıyor, esnafın kazancını koruyor, mevcut durumun statik olarak devamını garanti altına alıyordu. Bir sonraki aşama da kefile bağlanmalarıydı. Buna göre esnaf nizamı ve bu nizama uyacak kişiler kadı tarafından tespit edilip sicile kaydediliyor, kaydettiği kişiler nizama uyacaklarını beyan ederek birbirlerine kefil oluyorlardı. Kefili olmayanlar o mesleği icra edemiyordu¹⁶²⁸.

Bir esnaf birliği nizamı oluştuktan sonra kendi içlerinde kontrollerini sağlayabiliyor olsa da dışarıdan müdahalelere karşı daha güçlü bir otoriteye ihtiyaç duyuyordu. Bu nedenle kadı ve Divân'a başvurarak kendilerine kethüda tayin edilmesini daha doğrusu bunun için seçtikleri kişinin onaylanmasını talep ediyorlardı. Bu yarı resmî nizamlar çoğu birliğin faaliyetlerini sürdürmeleri için yeterliyken bazıları nizamlarını sürdürebilmek, dışarıdan müdahaleleri engelleyebilmek için nizamlarını onaylatarak resmî bir hüviyet kazandırıyor, kendilerine verilen fermân, berât veya hüccetlerle devleti nizamlarının bir garantörü durumuna getiriyorlardı¹⁶²⁹. Devletin zaten kadı ve muhtesipler aracılığıyla fiyat belirleme ve kalite kontrolü gibi yetkileri bulunuyordu. Ancak bu belgeler sayesinde esnaf da gelir kaybı riski olmadan işini sürdürmek için devlet otoritesinden yararlanabiliyordu. Tekel hakkına sahip olduktan

¹⁶²⁶ Sadık Müfit Bilge, "Osmanlı İstanbulu'nda Berber Esnafı", *II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri (27-29 Mayıs 2014)*, İstanbul 2014, s. 189-192.

¹⁶²⁷ Ahmet Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri-İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları 1, İstanbul Külliyyatı VII*, İstanbul 1998, s. 50-69.

¹⁶²⁸ a.g.e., s. 105-122.

¹⁶²⁹ a.g.e., s. 165-173.

sonra başka bir grup, haklarına müdahil olmaya çalışırsa kadıya ya da Divân-ı Hümâyûn'a başvurarak o grubu bundan men ettirebiliyordu.

Göçmenler, kurulu olan tüm bu düzeni tehdit ediyorlardı. Görüldüğü üzere legal bir şekilde bu teşkilatın arasına istedikleri anda dâhil olabilmeleri neredeyse imkânsızdı. Esnaf nizamlarında her şey adım adım kaydedilmişti. Kimin dükkân açabileceği, ustalığa terfi edeceği belliydi. Dolayısıyla meslekî yeterliliği olmayanlar için bu söz konusu olamazdı. Herkesin dükkânını nerede açacağı ve ne kadar üretim aracına sahip olabileceği ve yanında ne kadar personel bulundurabileceği belliydi. Hatta gediği olan bir esnafı dahi “*kendisinden hoşnut ve razı değiliz*” diyerek meslekten ihraç ettirebiliyorlardı¹⁶³⁰. Bir esnaf birliğine ait dükkân sayısı belli olduğundan fazlası açılmazdı. Yetkisi olsa da istediği yere açamazdı. Kimse bir diğerinin tekeline müdahale edemez, kazancına ortak olamazdı. Dükkân sahibi olsa da istediği ürünü üretemezdi. Simitçi ise simit, çörekçi ise çörek üretebilirdi. Ne bakkal manavın mallarını satabilir ne de baklavacı revani yapabiliirdi.

Tüm tedbirlere rağmen XVIII. yüzyılda esnaf birliklerinin illegal olarak dükkân açıp satış yapmaya veya hariçten gelip aralarına girmeye çalışanlar olduğuna dair şikâyetleri oluyordu. Özellikle 1726-1730 yılları arasında bu şikâyetlerde bir artış görülmektedir¹⁶³¹. Bir yandan sahip oldukları imtiyaz ve nüfuz nedeniyle rekabet etmesi çok güç olan yeniçerilerin, bir yandan da gelen göçmenlerin esnaf arasına karışmaya başlamaları İstanbul esnafını oldukça huzursuz ediyordu. Onlar da kendi birliklerinin nizamlarını onaylatarak, dükkân ve kadro sayılarının korunması gibi tedbirler almaya çalışıyorlardı. Bunu başaran esnaf grupları kontrolleri dışında mesleğe girmeye veya dükkân açmaya çalışanlara engel olabiliyordu. Baykal, Damad İbrahim Paşa'nın 1720 yılından itibaren esnaftan almaya başladığı vergiler nedeniyle devletin de esnafı sıkı bir şekilde kontrolü altına almaya, kaydetmeye ihtiyaç duyduğunu belirtir¹⁶³².

Esnaf taifeleri mahkeme huzurunda belirlenen nizamlarında, içlerinde *hâmdest*¹⁶³³ yani o işi yapmaya yetkin olmayan, *nâ-ehil* ve kefilsiz bir kişi olmadığını, içlerindeki terfilere İstanbul kethüdası, yiğitbaşı ve ihtiyarları tarafından zâhir

¹⁶³⁰ Galata ve tevabiindeki kebabçı, hoşafı ve çorbacı taifelerinin, nizamlarına aykırı hareketleri olanların esnaftan ihraç edilmesine dair istekleri. [BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 7, s. 68, h. 212 (H.1175)]

¹⁶³¹ Münir Aktepe, *a.g.e.*, s. 27-28.

¹⁶³² *Destârî Sâlih Tarihi*, s. IX.

¹⁶³³ Eskiden esnafın, henüz peştemal kuşanmamış ve zanâat yapmak ruhsatı almamış olanlarına verilen isim; henüz eli işe yatmamış. [http://www.lugatim.com/s/ham-dest (erişim tarihi: 13.09.2020)]

olmadıkça izin vermeyeceklerini, İstanbul'da mevcut dükkânları yeterli olup ziyade dükkân kat'a açılmayacağını taahhüt eder, birbirlerine kefil olurlardı¹⁶³⁴. Mevcut dükkân sayısı, içerisindeki tezgâh vs. ile personel sayısı kesin ve resmî olarak belirlendikten sonra nizama mugayir dükkân açıldığında kapattırılmak üzere mahkemelere şikâyet edilebiliyorlardı¹⁶³⁵. “*hirefimiz erbâb-ı kadîmden ancak filan gedik ve kârhanemiz ber-mûceb-i fermân-ı âlî hân-ı mezkûra mahsûs olup*” ifadesiyle şakirdlerin ancak bir ustanın yanında belli bir süre hizmet ettikten sonra “*mahâreti nümâyân ve pîr-perver*” olduktan sonra gedik erbâbından bir üstâd yanında *halife* ya da *şerik* olabileceğini, ancak daha sonra gedik almaya hak kazanabileceğini belirtiyorlardı. Böylece bir kişi ancak gerekli şartları yerine getirdiğine dair herkesin ortak fikri varsa *gedik* alabilirdi. Yoksa başka bir yerden gelip bu hirefin erbabı olduğu iddiasına bakılmayacağı, bu kişilerin ancak sanatlarındaki marifeti anlaşıldığında yine bir üstâd yanında belli bir müddet, önce halife sonra şerik olup boşa çıkan bir gedik olduğunda yine ortak bir karar üzere gedik alabilmesini nizama bağlarlardı ki daha sonra buna mugayir olarak dükkân açmak isteyenler şikâyet edilebilirdi¹⁶³⁶. Ya da içlerinde hâm-dest biri bulunduğundan dolayı duydukları üzüntü nedeniyle mahkemeye ihraç edilmesi üzere başvuruda bulunabiliyorlardı¹⁶³⁷. Kethüdalarının belirlenmesi de içlerine ecnebi ve *hâm-dest* karışmaması için önemli bir tedbirdi¹⁶³⁸.

a) Kayıtsız Şekilde Koltukçuluk ve Küfecilik Yapan Göçmenler

Sisteme entegre olamayan göçmenler çareyi seyyar satıcılık yapmakta bulurlardı. *Koltukçu* denilen bu kişiler istediği yerde istediği ürünü ucuza satar, vergi de vermezlerdi. Ne devlet ne de lonca müdahalesine maruz kalırlardı. Bazen dükkânların önüne tezgâh açarak satışını yapabiliyorlardı. Dolayısıyla haksız rekabetle esnafın kazancını düşürürlerdi. Özellikle pirinççi esnafı bu konuda şikâyetçi olmuştu. III. Mustafa döneminde, 1758'de yapılan bir başvuruya göre Pirinç İskelesi'nde koltukçuların zuhur etmesiyle Mısır'dan gelen pirinci gümrük vergisi ödemeden alarak تنها mahallerde mahzenler tutup gizlice taşraya satıyorlardı. Bu kişiler dağınık

¹⁶³⁴ İstanbul Mahkemesi Şer'iyeye Sicili (İ. ŞS.), nr. 24, s. 10b, 30b, 34a, 35a, 41b (H.1138); 70a, 74b (H.1139)

¹⁶³⁵ İ. ŞS., nr. 24, s. 14a, s. 36b (H.1138); 60b, 68b, 68b (H.1139)

¹⁶³⁶ “[...] *mezbur Halil kat'â üstâda şakird olmayup san'atımızdan aslâ haberi yoğken sûk-ı mezburda olan kadîmî turşu dükkânına karîb bir dükkân isticâr ve içinde turşuculuk etmek murâd etmekle nizâm-ı kadîmimize halel [...]*” [İ. ŞS., nr. 24, s. 54a (H.1138)], s. 22b (H.1138)

¹⁶³⁷ İ. ŞS., nr. 24, s. 24b (H.1138)

¹⁶³⁸ İ. ŞS., nr. 24, s. 40b (H.1138)

(perakende) olduğundan bir türlü kontrol altına alınmaları da mümkün olmuyordu. Esnaf kendilerini birkaç defa uyarmasına rağmen bu uyarılara kulak asmayor ve böylece esnafın nizamlarını bozuyorlardı. Bu nedenle pirinççi esnafı sultanın babası III. Ahmed ve amcası I. Mahmud döneminde verilen emr-i şerîflerin tecdidini rica ettiler¹⁶³⁹. Ancak sorunun ara ara devam ettiği görülüyor. 1776'de bu defa I. Abdülhamid'den babası III. Ahmed döneminde verilen emr-i şerîfin tecdidini rica ettiler¹⁶⁴⁰.

Bir diğer seyyar satış yapan grup da küfecilerdi. Bunlar sırtlarındaki küfelere doldurdukları malları sokak sokak dolaşıp satıyorlardı. Bu konudaki en iyi örneklerden biri de Kasap İlyas Mahallesi'nde manav küfeciliği yapan Arapgirliilerdi. Büyük şehre gelen Arapgirliiler, kendilerinden önce gelmiş hemşehrilerinin kurdukları ilişki ağları sayesinde onların işlerine giriyorlar, seyyar manav küfeciliği yapıyorlardı. Bu iş bir uzmanlık ya da yetenek istemeyen, çıraklık dönemi ya da büyük bir sermaye gerektirmeyen, izinsiz-kayıt dışı bir şekilde rahatlıkla yürütülebilecek bir işti. Yani bir göçmen için idealdi. Araştırmaya göre 1885'te Kasap İlyas Mahallesi'nde oturan toplam 51 küfecinin 45'i Arapgirli'ydi. Bu da yeni gelen göçmenin, daha önce gelen tecrübeli hemşehrisinin yaptığı işi yaptığını açıkça gösteriyor¹⁶⁴¹.

I. Mahmud tahta geçtikten sonra Ağustos 1734'te (H. 1147) küfeci taifesinin arzuhalı üzerine bir fermân yayınladı. Fermânda kendisinden önce Anadolu ve Rumeli'den gelen göçmenlerin İstanbul'da hanlarda, bekâr odalarında, manav ve sebzeçi dükkânlarında oturduklarını, kimisinin tablakâr¹⁶⁴² yani bir nevi işportacılık yaptıklarını ve kendisinin emriyle bu başıboşların kaldıkları yerlerde tek tek tahrir edilerek kefile bağlandıklarını belirtir. İstanbul'un her bir mahalle ve her bir köşesinde bakkal, manav ve sebzeçi dükkânları olup sırtlarında küfe ile sokak sokak dolaşıp satış yapılmasına lüzum olmadığı hâlde bir süredir Anadolu ve Rumeli'den çiftini çubuğunu bırakıp gelen yaklaşık 7-8 bin göçmen olduğunu bildirir. Bu nedenle İstanbul'a gelip küfecilik yapanların geri vilayetlerine döndürülüp topraklarıyla uğraşmaları, böylece İstanbullu'nun da iâşe konusunda rahatlaması için H. 1144 senesinde verdiği emri hatırlatılır. Buna göre İstanbul içinde ve dışında bulunan küfeci taifesinin yeniçeri ağası

¹⁶³⁹ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 4, s. 323, h. 963 (H.1172)

¹⁶⁴⁰ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 8, s. 365, h. 1198 (H.1190)

¹⁶⁴¹ Cem Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008): Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi*, İstanbul 2014, s. 171-191.

¹⁶⁴² Esnafın sokakta tabla ile öteberi nakleden, satan yavaşmalarına denir. (Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, III, s. 371)

tarafından tamamen men edilip hallerine nizam verilmişti. Sultan Mahmud hâlâ bu nizamın geçerli olduğunu, ona göre hareket edilmesini emreder¹⁶⁴³.

İstanbul'daki helvacı esnafı da 1755'te küfecilerden şikâyetle bulundu. Baklava yapıp satmak bunlara mahsusken bir süredir yabancılar baklava gibi bunlara mahsus şeyleri tabla ile sokaklarda, bunların dükkânları önünde ve civarında gezdirip satıyor ve esnafı zarara uğratiyorlardı. Helvacılar bundan önce yaptıkları başvurular ile bu kişileri men etmeyi başarmışken bu defa da çörekçilerden bazıları aynı davranışları sergiliyordu ve bunlardan bazıları da askerlik iddiasında olduğu için uyarılara kesinlikle kulak asmıyorlardı. Bu nedenle devletten bu konuda yardım istiyorlardı. Ancak sorunun tam olarak halledilemediği 1759'da tekrar aynı konuyu gündeme getirmelerinden anlaşılıyor¹⁶⁴⁴.

Tütüncü esnafı da küfecilerin işlerine müdahalesinden şikâyetçiydiler. 1778'de *meçhûlû'l-ahvâl*, *hamdest* bazı kişilerin aralarına karıştıklarını, bir grup yabancı küfecinin zenbil ve küfeleriyle sokaklarda, çarşılarda ve pazarlarda armut, incir, hıyar yaprağı ve tütün sattıklarını ve hatta bazılarının gizli saklı mahallerde dükkân açıp tüccardan tütün satın alarak hem tüccarı hem de bunları zarara soktuklarını bildirerek engel olunmasını istediler¹⁶⁴⁵.

b) Hamallar ve Kayıkçılar

Göçmenlerin rağbet ettiği meslekler olan hamallık ve kayıkçılıkta durum çok daha vahimdi. Bu grupların nizamları bozulmuş, yasa dışı istihdamın önüne bir türlü geçilememiştir. Zira şikâyet üzerine şikâyet gelmiş, tekrar tekrar bu nizamların tecdidine gerek duyulmuştur.

1720/1721'de (H.1133) *Hamal* taifesinin tahriri için gönderilen bir buyrukduda “*bu taifenin nizamının ibadullaha hayırlı bir hâlet olduğu*” vurgulanmaktadır. Bu nedenle sık sık gerek kapan gerekse iskele hamalları tahrir olunarak kim kimdir, nerede çalışır ve kefil kimdir, kaydedilirdi¹⁶⁴⁶. 1725/1726'da (H.1138) verilen nizamda hamalların narhtan fazla ücret talep ederek ibadullahı rencide ve taciz etmemeleri, yangınlar sırasında insanların emval ve eşyalarını alıp kaçan hamal olursa kefilleri

¹⁶⁴³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s. 128 (H.1147); C.ZB, nr. 31-1544 (H.1147)

¹⁶⁴⁴ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 5, s. 116, h. 367 (H.1172)

¹⁶⁴⁵ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 9, s. 321, h. 1181 (H.1192)

¹⁶⁴⁶ İ. ŞS., nr. 24, s. 1b (H.1133)

bölükbaşidan tazmin olunacağı uyarısında bulunuldu¹⁶⁴⁷. Yapılan tahrir sonucunda İstanbul'daki kapan ve iskelelerde bulunan arka, sırık ve at hamallarının sayısı kaydedildi¹⁶⁴⁸.

1740'ta yeniçeri ağası ve İstanbul kadısına gönderilen emirde İstanbul'daki iskelelerde, cami etrafları gibi kalabalık yerlerde nakliye için ayrılan yerlerin az olmadığı, ancak bir süredir seferler nedeniyle Anadolu ve Rumeli'den İstanbul'a çalışmak için gelenlerin hamallık yaptıkları, hamal taifesinin kadim düzenlerini bozdukları ve kârlarını düşürdüklerinden bahsedilmektedir. İçlerine fazladan dâhil olanların çıkarılarak vilayetlerine gönderilmek üzere mahkemece ve hamallar kethüdası tarafından yoklanıp, kefilleriyle defter edilmelerini, tespit edilenlerin de ihraç etmelerini, kethüdalarına ve yiğitbaşlarına tenbih etmeleri emredildi¹⁶⁴⁹.

1752'de daha önceden İstanbul'daki iskelelerde çalışan hamalların yeniçeri ağası nezaretinde sayımlarının yapılarak defterleri Başmuhasebe'ye kaydedilmişken bu nizamlarına aykırı olarak içlerine bir süredir yabancıların karıştığı ihbar edildi. Eski düzenin sağlanması için yeniçeri ağasına tekrar fermân gönderilerek yeniden bu kişileri deftere kaydetmesi emredildi¹⁶⁵⁰.

1753'te İstanbul, Eyüp ve Üsküdar civarındaki iskelelerde bulunan arka, sırık ve at hamallarının tekrar teftiş ve tahrir edilmeleri ve 1752 (H.1165) yılı sayımlarına uygun olarak 2.474 arka ve sırık hamalı, 674 at hamalı olması gerektiği belirtilir. Bu rakamdan fazlası her nerede olursa olsun yakalanacağı ve cezalandırılacağı, bundan sonra içlerine kimsenin katılmamasının kethüdalarına ve hamalbaşlarına tenbih edilmesi emredildi¹⁶⁵¹.

Kayıkçılar için de benzer bir durum söz konusudur. Bu grubun da çoğunu göçmenler oluşturmakta, aralarına devamlı kefilsiz yeni gelen yabancılar karışmaktaydı. O nedenle kayıkçıların da sık sık teftiş ve tahrir edilmesine önem veriliyordu. 19 Ekim 1726'da Beykoz, İncirli, Anadolu Hisarı ve Kanlıca'daki piyade kayıkçılar için bir kethüda belirlenirken her bir iskeleye de birer bölükbaşı tayin edilerek kayıkçıların birbirlerine kefil olmaları, kefil olmayanların kayıkçılıktan ihraç edilmeleri ve cümle

¹⁶⁴⁷ İ. ŞS., nr. 24, s. 3a (H.1138)

¹⁶⁴⁸ İ. ŞS., nr. 24, s. 3a (H.1138)

¹⁶⁴⁹ Bab ŞS., nr. 173, s. 71a-b (H.1153)

¹⁶⁵⁰ BOA, ADVN.(DOS), nr. 2166-78 (H.1166)

¹⁶⁵¹ BOA, AE.SMHD I, nr. 209-16498 (H.1168)

kayıkcılara da kethüdanın kendisinin kefil olması, böylece insanlara zararlarının dokunmamasını taahhüt etmeleri emredildi¹⁶⁵².

15 Nisan 1728’de yapılan tahrir ile isimleri yazılarak birbirine kefil olan Yedikule esnafı içlerinden biri bir kabahat, bir suç ya da bir cinayet işlerse ve kaçıp kaybolursa, *şer‘en ve örfen* tamamının cezalandırılacağı, içlerinde eşkıya ortaya çıkması ihtimali olursa bu kişiyi hâkimlere bildirmeyi ve teslim etmeyi “*her biri kavlı ü ittifak ve ahd ü mîsâk*” ettiler. Buna göre artık içlerine *meçhûl-i ahvâl* eşkıyayı da kabul etmeyeceklerini, ecnebiyi dükkânlarında yatırmayacaklarını, bir suç töhmetinde bulunulursa diyetini ödeyeceklerini bildiriyorlardı¹⁶⁵³. 1728’de bu amaçla İstanbul iskelelerinde çalışan tüm kayıkların sahipleri ve çalışanların isimleri de kaydedilmiş ve toplam sayıları belirlenmiştir¹⁶⁵⁴.

1740’ta Üsküdar’daki imamlar kefilsiz kimse olmadığını, kayıkçılar arasında da kefilsiz olmadığı, bağ ashabının kefilsiz bekçi almayacağını, hamamcıların da Kürt külhancı almayacaklarını taahhüt ettiler¹⁶⁵⁵. Aynı yıl özellikle Arnavudların araştırılarak yeni gelenlere ve kayıt dışı olarak hamamlarda, bostanlarda kalanlara karşı dikkatli olunması ifade edildi¹⁶⁵⁶. 1743’te İstanbul’daki kayıkçıların başkethüdaları ve ihtiyarları mahkemeye giderek nizamları gereği içlerine daha önce ustalara hizmet etme deneyimi olmayan, dışarıdan gelen kefilsiz yabancılar karışmaması gerekirken ve birinin yeri boşalmadıkça ve sağlam bir kefil göstermedikçe kimseyi işe almamaları gerekirken, bazılarının yabancıları şakird olarak işe aldıklarından ve nizamlarının bozulduğundan şikâyetçi oldular. Bunun üzerine gereğinin yapılması için İstanbul kadısına merkezden emir gönderildi¹⁶⁵⁷.

1748’de Zağarcıbaşı’nın araştırmasına göre Üsküdar iskelesindeki kayıtlı kayıkçılar 102 kişi olup, kethüdaları kayıkçıların ihtiyarlarından olagelmmişti. Ancak kayıkçılar nizamlarının bozulduğunu ve Ali ile Mustafa bin Mehmed’in bir şekilde kethüdaları olduğunu ve bunların Ekrad ve Etrak vs. eşkıyayı birkaç akçelerini almak

¹⁶⁵² İ. ŞS., nr. 24, s. 54b (H.1139)

¹⁶⁵³ İ. ŞS., nr. 24, s. 79a-84a (H.1140)

¹⁶⁵⁴ İ. ŞS., nr. 24, s. 97b-112a (H.1140)

¹⁶⁵⁵ Ü.ŞS., nr. 403, s. 4b (H.1154)

¹⁶⁵⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 148, s. 158 (H.1154)

¹⁶⁵⁷ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 1, s. 83, h. 379 (H.1156)

karşılığında içlerine alıp kefilsiz kayıkçılık yaptırdıklarından şikâyetçidirler. Zağarcıbaşı da kethüdaları olan bu iki kişi azledilmedikçe düzenin sağlanamayacağını bildirdi¹⁶⁵⁸.

1751'de İstanbul ve çevresindeki iskelelerdeki kayıkçıların kefilli olup, kefilsizlerin içlerine karışması yasakken, bir süredir bu yasağa uyulmadığı, içlerine ecnebi, eşkıya dâhil olduğu ve bunların adam öldürmeden, yaralamaya her türlü fesadı çıkardıkları ihbar edildi. Bunun üzerine içlerindeki kefilli olanlarla kefilsizleri ayırabilmek için bu taifenin yoklanarak iki ayrı defter tutulması, her birinin isim isim, nereli oldukları belirtilerek, kefilleriyle birlikte kaydedilmesi ve bundan sonra içlerine kefilsiz kimseyi almamaları emredildi¹⁶⁵⁹.

1755'te yeniçeri ağasına gönderilen bir hükümde İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar'da olan iskelelerdeki kayıkçı taifesinin daha önce mahkemece teftiş edildiği ve kendi halinde oldukları; kefilleri, isim ve eşkâli, sayıları kaydedilerek içlerinden kefilsiz olanların ihraç edilmek üzere belirlendiği hatırlatılır. Ancak bir müddettir zabitanın dikkatsizliği nedeniyle bu taife yoklanmadığı için içlerine *erazil* nice kimselerin karıştığı ve insanlara zarar verdikleri yönünde ihbarlar geldiği belirtilir. Bu nedenle tekrar yoklanmaları ve kefilsizlerin ihracı emredilir¹⁶⁶⁰.

c) Bazı Esnaf Gruplarından Nizamlarının Bozulduğuna Dair Gelen Şikâyetler

Elbette diğer esnaf grupları da aralarına yabancıların, kefilsiz olanların karışmasını, bir sanatta ehil olmayanların gerekli kıdem basamaklarını çıkmadan izinsiz dükkân açmalarını engellemeye çalışıyorlardı. Göçmenlerse bir şekilde esnafa sızmanın yollarını arıyorlardı. Bazı mesleklerde kısmen bunu başardıkları da söylenebilir.

Fırıncılık da göçmenlerin dâhil olmaya çalıştıkları mesleklerdendi. İstanbul'daki ekmek fırını sahiplerinin çoğu gayrimüslim, özellikle de Ermenilerdi. Müslüman fırıncıların %60'dan fazlası ise Arnavud'du ve bunların çoğunluğu da aynı zamanda yeniçeriydi¹⁶⁶¹. Yüzyılın sonunda göçmenlere dair yapılan bir araştırmaya göre de dükkânlarda kalan göçmenlerin çoğu fırınlarda yatıp kalmaktaydı¹⁶⁶².

1764'te Şile'deki 7 gayrimüslim ekmekçinin mahkemeye başvurusuna göre kasabalarında 7 ekmekçi fırını vardı, ürettikleri ekmeği narha uygun olarak kasabanın

¹⁶⁵⁸ Ü.ŞS., nr. 423, s. 32b (H.1161)

¹⁶⁵⁹ Bab ŞS., nr. 201, s. 38a (H.1164)

¹⁶⁶⁰ Ü.ŞS., nr. 440, s. 92b (H.1168)

¹⁶⁶¹ Salih Aynural, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁶⁶² Işıl Çokuğraş, *a.g.e.*, s. 87.

çarşısında mahalle aralarında ve bakkal dükkânlarında sattıyorlardı. Ancak kasabadaki Rumlardan bazıları evlerinde birer ekmekçi fırını ihdas edip ürettikleri ekmeği dükkânlara dağıtıyorlardı. Adı geçen ekmekçiler bu duruma engel olunmasını istiyorlardı¹⁶⁶³. 1787 tarihli bir hüküm de fırınlarda ve değirmenlerde çalışan yoğun göçmen nüfusunu işaret etmektedir. İstanbul'daki uncu ve ekmekçi mahkemeye başvurarak işçilerinin ücretlerini eksiksiz ödedikleri halde amelelerinin çoğunun fırınları ve değirmenleri terk ederek vilayetlerine gitmek üzere harekete geçtiklerini, başka amele bulmanın da mümkün olmadığını, eğer bu durumun önüne geçmezlerse fırınların ve değirmenlerin çalışamayacağını ve maazallah İstanbul'da ekmek kıtlığı yaşanabileceğini bildiriyorlardı¹⁶⁶⁴.

Sivas'tan gelenlerin çoğunluğu da *sarraḫ ve habbaz (ekmekçi)* olarak gelmekteydi ve İstanbul'da bu işlerini yürütmektedirler¹⁶⁶⁵. 1745 yılına ait bir fermâna göre İstanbul'daki sarraf taifesi bir arzuhal gönderip nizamlarının bozulduğundan şikâyetçiydiler. Eski nizamlarına göre 72 kişi olup bundan başka dükkân ihdası yasaktı. Eğer izinsiz biri sarraflık yaparsa hemen yakalanıp hakkından gelinirdi. Para konusunda devlet politikalarına uymalıydılar ve içlerine ecnebi kişiler sokmamalıydılar. Sarraflık işini bilmeyen gayrimüslimlerin kimi aktarlık, kimi ekmekçi kimi fincan satmak üzere birer dükkân açıp nizama aykırı sarraflık etmeleriyle hem nizamlarının bozulmasına hem de sikke ihtilaline neden oluyorlardı. Bundan sonra köşe başlarında ekmek, fincan, tütün satmak için dükkân açan ve habbazandan ekmek bahanesiyle ellerinde üçer bin akçeden ziyade para bulunanlar yakalanarak cezalandırılmaları üzere emir rica ediyorlardı. Esnafa dair Başmuhasebe'deki defterler incelendiğinde 1734'te İstanbul'daki ekmekçi taifesinin sarraflık işine karışmaması, bir iskemlede 2 kişi oturmayıp ellerinde fazla akçe bulundurmamaları üzere nizam verildiği görüldü ve isteklerine göre emir yazıldı¹⁶⁶⁶.

21 Kasım 1726'da *simitçi* taifesi isimleri ve kefilleri kaydedildikten sonra kadim nizamları gereği, Arnavud ve Bulgar'dan herkes fırınlarına tablakâr olmak istediklerinde kethüdaları ve yiğitbaşları marifetiyle gereği gibi kefilleri alınmadıkça hiç kimseyi fırına

¹⁶⁶³ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 7, s. 102, h. 312 (H.1175)

¹⁶⁶⁴ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 11, s. 244, h. 747 (H.1201)

¹⁶⁶⁵ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 6, s. 26 (H.1168); ADVNS.AHK.A.d., nr. 6, s. 59 (H.1159); ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2 s. 176 (H.1159); ADVNS.MHM.d., nr. 155, s. 96 (H.1164)

¹⁶⁶⁶ Bab ŞS., nr. 186, s. 97b (H.1158)

tablakâr almayıp fırınlarında simit koltukçusu¹⁶⁶⁷ işlettirmemeyi, bu hususa karşı çıkanların cezalandırılacağını taahhüt ettiler¹⁶⁶⁸.

1742’de İstiranca etrafında yol kesen, adam öldüren ve hırsızlık yapan haramilerden bazılarının İstanbul’a gelip kimi simitçi kimi başka kişilerin hizmetine girerek gizlendikleri ihbar edildi. Bunlardan 7’si yakalanarak suçları sabit olduğundan 10 Ağustos’ta ikisi Bâb-ı Hümâyûn’da, ikisi Aksaray’da, kalanları da başka bir münasip yerde ibret için öldürüldüler¹⁶⁶⁹.

Yabancıların dâhil olmaya çalıştıkları bir diğer grup da *sakalardı*. 1728’de (H.1140) verilen nizamları gereği içlerine gediksiz, deftersiz ve sakabaşlarından tezkiresiz ve kefilsiz ecnebi karışmaması, sakalık yapmamaları gerekiyordu. Üstelik İstanbul’da olan çeşmelerin sahîh gedik sahipleri köle alıp azadsız kölelerine sakalık ettirmemeliydiler. Kendilerine bu doğrultuda verilen tezkirenin yangında yanması üzerine tecdidi için 1755, 1758 ve 1775 yıllarında aynı sebeple tekrar tekrar başvuruda bulundular¹⁶⁷⁰.

Göçmenlerin adlarının en fazla birlikte anıldığı esnaf gruplarından biri de *bakkallıktı*. Bizim araştırmamıza göre de İstanbul’daki göçmenlerin, özellikle de Eyüp’teki Rumeli kökenli göçmenlerin çoğu bu meslekle geçimini sağlıyordu¹⁶⁷¹. Elbette bu durum şikâyetlere de neden oluyordu. 1749’da bakkal esnafının başvurusuna göre kendilerine mahsus emtiayı yalnızca kendileri sokak ve mahalle aralarında satmaya yetkiliydiler ve Galata’da toplam 265 adet bakkal dükkânı varken ziyade bakkal dükkânı ihdas etmek ve küfeler ile bakkal metainı satmak yasaktı. Ancak mahkeme huzurundaki 4 gayrimüslimin 4 adet mahzenleri vardı ve bu kişileri, gizli mahzenleri olan başka kişiler kolluyordu. Bakkal metalarını alıp satıyorlardı. Mahkemede bu kişilerin sokak ve mahalle aralarında mallarını gezdirmeyip sadece pazarda satmaları şartıyla pazarbaşı ve bakkalların ihtiyar ustaları huzurunda anlaşıldı¹⁶⁷².

Yüzyılın sonuna doğru, 1789/1790’da (H.1204) Rum ve Ermeni Patriklerine hitaben yayınlanan bir fermânla Anadolu ve Rumeli’deki Rum milletinden kaç kişinin İstanbul’a geldiğinin araştırılması ve serseriliği zahir olanların da derhal vilayetlerine

¹⁶⁶⁷ Koltukçu: Esnafın muayyen ve mahdud olan dükkânlarından başka köşede bucakta açılan dükkânlarda çalışanlara verilen addır. (Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, II, s. 291)

¹⁶⁶⁸ İ. ŞS., nr. 24, s. 76b (H.1139)

¹⁶⁶⁹ *Subhî Tarihi*, s. 757.

¹⁶⁷⁰ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 3, s. 361, h. 1300 (H.1168); nr. 4, s. 301, h. 891 (H.1171); nr. 8, s. 316, h. 1033 (H.1188)

¹⁶⁷¹ Bkz. 3.3.2 Göçmen profilleri- Eyüp.

¹⁶⁷² G.ŞS., nr. 313, s. 90a (H.1162)

gönderilmeleri emredildi. Aynı fermânda esnaf içine karışmış olan kefilsiz fazlalıkların da yani bir bakkala bir iki hizmetkâr ve bir manava bir-iki küfeci yeterli iken daha fazlasını oluşturanların, üstelik de kefilsiz iseler, bunların da serseriler gibi İstanbul'dan ihraç edilmeleri, gece gündüz gözlerinin üzerlerinde olması emredildi¹⁶⁷³.

Esnafın nizamını uzun yıllar nasıl muhafaza ettiğini, dükkân adedini ve diğer müdahaleleri nasıl sıkı kontrol ettiğini *sabuncu* esnafı hakkındaki bir hükümden de anlayabiliyoruz. 1759'da bakkal esnafına mülhak olan sabuncu esnafından Zindankapısı'nda, Tahtakale, Vezneciler, Eminönü vs. suriçinde birkaç bölgede dükkânları olanlar, kethüdaları ile birlikte mahkemeye başvurarak İstanbul'da Zindankapısı'nda toplam 36 sabuncu dükkânı varken bir süredir kefilsiz, bazı meçhul kişilerin mahalle aralarında, köşe başlarında ya da evlerin bir bölümünde bakkal dükkânı ihdas ettiklerini, bu nedenle kendilerini zarar soktuklarını, üstelik sabunu narhtan fazla bir pahaya sattıkları için İstanbul'da sabun kıtlığına ve fiyat artışına neden olduklarını bildirdiler. Bunun üzerine nizamlarının tekrar sağlanması için İstanbul kadısına merkezden bir emir gönderildi¹⁶⁷⁴. 1777 yılında 36 adet dükkân miktarının korunması üzere bu nizam aynen dile getirilirken 1748/1749'da (H.1162) yılında verilmiş olan eski nizamın ibkası için emir rica edildi¹⁶⁷⁵.

*Taşçı, dülger*¹⁶⁷⁶, *keresteci, neccar*¹⁶⁷⁷ gibi inşaat sektörüne ait esnaf gruplarında da göçmenlerin ağırlıkta olduğunu biliyoruz¹⁶⁷⁸. Özellikle Kayseri'den bu yönde çok sayıda kişi sanatlarını icra etmek üzere İstanbul, Edirne başta olmak üzere büyük şehirlere göç ediyorlardı¹⁶⁷⁹. Ancak İstanbul'da bu alanda dükkân açmaları elbette kolay değildi. İstanbul'daki taşçı esnafı kayıtlara göre 89 taşçı dükkânında 1202 nefer kalfa ve şakird olup bunlar birbirlerine kefildiler ve içlerinden biri bir kabahat işlerse taşçıbaşı onu ihraç ederek zabitlerine teslim edecek ve vilayetlerine gönderilmesi sağlanacaktı. Yerlerine alınacak kalfa ve şakird de defterde kayıtlı olacak ve şakird için en az 5 yıl hizmet şartı aranacaktı¹⁶⁸⁰. Keresteciler de aynı şekilde bölge bölge nereden, ne kadar dükkânları

¹⁶⁷³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 198, s. 5 (H.1204)

¹⁶⁷⁴ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 5, s. 95, h. 295 (H.1172)

¹⁶⁷⁵ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 9, s. 164, h. 613 (H.1191)

¹⁶⁷⁶ Binaların kapı, pencere dışındaki kaba ahşap kısımları yapan usta. (Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, I, s. 485)

¹⁶⁷⁷ Dülger, doğramacı. (Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, II, s. 666)

¹⁶⁷⁸ İnşaat esnafının XVIII. yüzyılda artan iş hacmi ve dükkân sayısına karşın nizamlarını koruma çabalarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Yüksel Çelik-Murat Uluskan, "İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre Osmanlı Başkentinde İnşaat Esnafı (XVIII. Yüzyıl)", *XVI. Türk Tarih Kongresi Bildiriler (20-24 Eylül 2010)*, Ankara 2015, s. 237-248.

¹⁶⁷⁹ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 1, s. 129, h. 574 (H.1156)

¹⁶⁸⁰ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 9, s. 37, h. 144 (H.1190), s. 297, h. 1101 (H.1192)

olduğu belliyken 1757’de yabancı bazı kişilerin gelip keresteci dükkânı açarak nizamlarını bozmalarından şikâyetçiydiler¹⁶⁸¹.

1782’de *kuyumcuların* şikâyetlerine göre nizamları gereğince bu meslekte kayıtlı 30 usta olup dükkânlarından biri boş kaldığında kethüda ve ustaları vasıtasıyla, varsa evladına, yoksa ustalardan sağlam bir kefil olan, ehil bir kalfaya verilmeliydi. Aksi halde pîr-perver olmayan kalfa ya da ecnebiye verilmesi ya da koltukçu ya da ayaklı dellallı taşradan gelmiş *meçhulü’l-ahval* olan, şakirdlik yapmamış, bu sanatı bir ustanın yanında talim etmemiş birine verilmemeliydi. Herhangi bir yolsuzluklarında kaçabilir, namuslu ustalara iftira atabilirlerdi. Bu yüzden kefilsizlerin mesleğe alınmaması, sanatlarında mahir olmayanlara dükkân açtırılmaması gerekirdi. Ancak bir süredir bu nizamın bozulduğu bildiriliyor ve 1743 (H.1156) yılında verilen emrin tecdidini istiyorlardı¹⁶⁸².

Nalinci esnafının 1765’teki şikâyetlerine göre esnafa yamak olmadan bu sanatı yapamazlarken, bir süredir taşradan gelen *hamdest* yabancıların “*bizler vilayetlerimizde nalıncı erkânıyız ve dükkân açıp bu işi yaparız*” diyerek kanunlarına aykırı hareketlerde bulunuyorlardı. Bunun üzerine bu kişilerin def olunması için emir çıkartıldı¹⁶⁸³.

İstanbul’daki kenar ipliği bükücüleri de aralarına karışan ve kendi halinde olmayan Bursalı Hacı Mustafa isimli göçmeni şikâyet ederek birliklerinden ihraç ettirmişler, 1742’de bu kişiyi Bursa’ya sürgün ettirmiş üstelik bu kişiyi kürek cezasına çarptırmışlardı¹⁶⁸⁴.

3-3- Göçmen Profilleri

Bu bölümde İstanbul’daki göçmenlerin durumlarına belli bir örneklem üzerinden biraz daha yakından bakılacaktır. Bunun için İstanbul’a ait *Şer’iyye Sicillerinin* ihtiva ettiği bilgilerden yola çıkılmıştır. Zira buradaki veriler sayesinde göçmenlerin nereden geldikleri, şehrin neresinde ve hangi sıfatla ikamet ettikleri, sahip oldukları unvanlar, cinsiyetleri, dinleri, meslekleri, medenî durumları gibi bilgilere ulaşmak mümkün. Bu örnek çalışma ile sicillerin konumuz açısından nasıl zengin birer kaynak olduklarını ve bunlara dayalı olarak yapılacak çok daha kapsamlı bir çalışmayla bu konunun çok daha etraflı bir şekilde incelenebileceğini ortaya koymak amaçlanmıştır.

¹⁶⁸¹ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 4, s. 180, h. 550 (H.1170)

¹⁶⁸² BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 10, s. 211, h. 753 (H.1197)

¹⁶⁸³ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 7, s. 159, h. 482 (H.1176)

¹⁶⁸⁴ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 171, s. 41 (H.1155)

Bu çalışmada suriçinden Ahi Çelebi yani Fatih-Eminönü bölgesi, sur dışından Üsküdar ve Eyüp olmak üzere üç bölge seçildi ve H. 1156 -1157 (M. Şubat 1743- Şubat 1745) yıllarına ait mahkeme kayıtları incelendi. Bu tarih, I. Mahmud'un, İstanbul'daki göçmen sayısının artmasına karşılık daha fazla tedbir almaya çalıştığı bir dönemdir. Böyle bir tarih kısıtlamasına gidilmesinin nedeni ise İstanbul'un yalnızca XVIII. yüzyıla ait *Şer'iyye Sicillerinin* içerisinde binlerce göçmene ait kaydın bulunmasıdır.

Topladığımız veriler yukarıda saymış olduğumuz üzere göçmen profillerine dair pek çok soruyu cevaplandırabiliyor olsa da elbette temelde bazı problemler de vardı. Örneğin kayıtlardan anladığımız kadarıyla aslen İstanbullu olmayan ancak İstanbul'a gelip ikamet eden kişiler "göçmen" olarak sınıflandırıldı: "*Fi'l-asl Niğdeli olup İstanbul'da ikâmet eden Ali bin Hasan*" gibi. Ancak bu kişilerin ne kadar süredir İstanbul'da ikamet ettikleri, kadının bu kişiyi ne zaman "İstanbullu" olarak addettiği net değildir. Ayrıca davaların genellikle İstanbul'la değil memleketindeki kişiler ya da mülkler ile ilgili olmasından dolayı mı "memleketine" dair bilgi verdiği, yoksa kişi yerleşeli "kısa (!)" bir zaman olduğu ve bu kişiyi ancak bu şekilde tanımlayabileceği için mi "memleketine" dair bilgiyi bize verdiği gibi soruların yanıtına ulaşamıyoruz. Bu noktadan hareketle bahsedilen zorluk "ikamet edilen yer" kısmına bakıldığında da görülecektir. Göçmenler için kimi zaman "*misafiren sakin*", kimi zaman "*mutavattın*" kimi zaman da yalnızca "*sakin*" ya da "*mütemekkin*" ifadesi kullanılmaktadır. Bu durum da yine şehirde geçirilen zamanla ilgili olmasına karşın ne kadar bir süreyi anlamamız gerektiği net değildir. Misafir olarak gördüğü kişinin kendi mülkünde ikamet etmediği ve kısa bir süre önce geldiği anlaşılıyor ancak geri dönme niyetini böylece ortaya koyan bu kişi, bu ifadesinde ne kadar samimi ya da bu sözünü tutabilecek mi, bu konu oldukça şüpheli durmaktadır. "*Mutavattın*" olan kişinin ise kanun gereği İstanbul'da 10 yıldan az bir süredir ikamet ettiğine kesin olarak kanaat getirebilir miyiz, bu da yine çok ciddi şüpheler barındırmaktadır. Bu kişiler kuvvetle muhtemel ki yasa dışı oturanlardır. Ancak kadının, davacının bu sorunuyla ilgilenmediğini, en azından kayıtlarda kullanılan dile bakarak söyleyebiliriz. Bu durumda "*sakin/mütemekkin*" olarak nitelendirdiği kişiler artık "*mutavattın*" ya da "*misafir*" sıfatından tamamen kurtulduklarına göre, asıl 10 yıldan ya da en azından 4 seneden fazla bir süredir İstanbul'da ikamet eden kişilerin bunlar olduğunu düşünebiliriz. Bir kayıta geçen "*İstanbul'da vâkı' mahallâtta tavattunların 4 seneye bâliğ olmayan ricâl ve nisâ vatan-ı aslilerine tesyîr ve ircâ olunduklarından sonra ba'de'l-yevm taşradan mütemekkin*"

kasdıyla gelen kimesnelerin”¹⁶⁸⁵ sözlerinde *tavattun* ve *mütemekkin* kelimelerinin kullanımı daha net görülüyor.

Diğer bir nokta, sicillerde yer alan belge türlerinin belli bir formu olmasına karşın her zaman aynı bilgileri ihtiva etmemeleridir. Örneğin sicillerde en fazla yer alan belge türü olan hüccetlere baktığımızda, bu tür belgelerde başlangıç formülünden sonra kimlik tespiti yapılmaktadır. Burada öncelikle davacının adı ve ona dair bilgiler, daha sonra bir geçiş formülü ile davalıya ait bilgiler yazılmaktadır. Taraflardan biri vekil tayin etmişse vekilin de kimlik tespiti yapılmakta ve vekilliğine dair şahit olan kişiler de kaydedilmektedir. Sonrasında önce davacının, sonra davalının ifadelerine yer verilmektedir¹⁶⁸⁶. Burada bizim için sıkıntılı olan durum ise örneğin bazı kayıtlarda kişinin mesleğine dair bilgi vermesine rağmen bazı kayıtlarda bu bilgi verilmemektedir. Bundan da önemlisi çoğu zaman davacıya dair ayrıntılı kimlik tespiti yapmasına rağmen kimi zaman davalıya dair bu kadar ayrıntılı bilgi verilmemekte, nereli olduğu ya da nerede ikamet ettiği kaydedilmemektedir. Bu nedenle göçmenler mahkemede davacı değil de davalı olarak bulunuyorsa bunu sağlıklı bir şekilde tespit etmek zorlaşmaktadır. Bu durumda yalnızca elde ettiğimiz verilere bakarak davalı-davacı durumlarına dair göçmenler hakkında istatistikî yorumda bulunmak hatalı olacaktır. Aynı şekilde örneğin bir defterde tarafların tuttuğu vekillerin şahitlerine dair ayrıntılı bilgiler verilmiş olmasına karşın bir başka defterde bu kişiler sadece ismen belirtilmiş, nereli oldukları ya da ne iş yaptıklarına dair bilgiler kaydedilmemiştir.

Son olarak; sayısı çok fazla olmamakla birlikte, iki tarafın da nereli oldukları açıklanmasına rağmen şu an nerede oturduklarına dair bilgi verilmeyen kayıtlar da yine bizim için sorun teşkil etmektedir. Bu kişilerin tamamının yalnızca dava için İstanbul’da bulunduklarını söylemek çok zor ve de hatalı olacaktır. Dava konusu, bağlı bulunduğu bölgenin idarecisi hakkında şikâyet ya da ahalinin vergi ödemeleri hakkında ise bu yorumu yapabiliriz. Ancak karşılaştığımız bu davalar daha çok boşanma, miras, satış gibi, bulunduğu bölgedeki mahkemede de kolayca halledilebileceği meselelerdir. Bu durumda taraflardan biri ya da belki ikisi İstanbul’da ikamet etmektedir ancak kayıttaki bilgiler net olmadığı için bunu kesin olarak söylemeyiz. Ya da örneğin Anadolu’nun bir

¹⁶⁸⁵ Bab ŞS., nr. 174, s. 60a (H.1153)

¹⁶⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Tak, *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009.

köyünden olup İstanbul'da davası görülen davalı ve davacı için, taraflardan birinin vekil tayin etmesi de bize aynı ihtimali düşündürmektedir. Söz gelimi bu bir satış davası ise ve köydeki mülk için alıcı olan kişi vekil tayin ediyorsa kuvvetle muhtemel ki İstanbul'daki mahkemede aslen bulunan ve satıcı olan kişi İstanbul'da, alıcı olan ve vekil tayin eden de köyünde ikamet ediyordur. Ancak bunu da yine kesin olarak söylemek mümkün değildir. Özellikle kadınların büyük kısmı, yaşadıkları yerden bağımsız olarak davalara vekil aracılığıyla katılmayı tercih etmektedir. Bu belirsizlikleri zikretmekle beraber tabloyu değerlendirirken, bahsedildiği üzere açık bir kayıt olmasa da bir şekilde taşrayla bağlantılı olduğu görülen bu kişiler “göçmen” sınıfından çıkartılmadı. Tabloların değerlendirilmesi ise öncelikle kendi içinde, daha sonra toplu olarak yapıldı.

Tablolar değerlendirilirken dava sayısı temel alındı. Zira burada kişi sayısı vermek doğru olmayacaktır. Çünkü davanın tüm taraflarına dair her türlü bilgiyi değil kâtabin bize verdiği bilgi kadarını biliyoruz. Bir davanın birçok tarafı olabiliyor. Ayrıca bu kişiler bir aile ise kaldıkları yerler ile ilgili oldukça dağınık bir durum da söz konusu olabildiğinden yorum yapmak daha da zorlaşıyor. Çiftler ve çocukları dahi ayrı şehirlerde olabiliyor. Bu nedenle tespit edilen göçmen sayılarından da dava sayısını temel almak daha sağlıklı olacaktır. Üstelik sicillerde tüm göçmenlerin değil yalnız dava konusu olan kişilerin yer aldığı unutulmamalıdır. Tüm bu zorluklara rağmen ulaşılan veriler, sayısal olarak olmasa bile, oransal olarak ve diğer bölgelerle karşılaştırmalı olarak baktığımızda bize önemli sonuçlar vermektedir. Tablolar değerlendirilirken aynı kişilere ait birbirinin devamı niteliğinde olan ya da aynı konuda, farklı kayıtları olan davalar bir dava olarak ele alındı. Ayrıca İstanbul'da, farklı bir mahkemenin sorumluluğunda olan bir bölgede oturduğu açıkça ifade edilen kayıtlar da değerlendirmeye alınmadı. İstanbul'a yalnızca taşrada aralarında yaşanan bir anlaşmazlığı şikâyet ya da timar dirliklerine dair bir işlem için gelenler de tabloya dahil edilmedi. Tablodaki kırmızı ifadeler ise bize verilen bilgilerden yola çıkarak yapılan çıkarımlar olup, doğrudan verilen bilgiler değildir.

3.3.1. Üsküdar¹⁶⁸⁷

Şer'iyye Sicillerine bakıldığında Üsküdar'ın yoğun olarak göç alan merkezlerden biri olduğu görülmektedir. Zira Üsküdar'a dair yapılan çalışmalar ve seyyahların verdiği bilgiler de zaman içerisinde Üsküdar'ın çehresinin hızla değiştiğini ve nüfus yoğunluğunun hızla arttığını işaret etmekteydi¹⁶⁸⁸.

Üsküdar bulunduğu konum itibarıyla İstanbul'un doğuya açılan kapısı, Osmanlı yol sisteminin Anadolu tarafındaki ilk merkezi olduğundan oldukça hareketli ve önemli bir mevkidedir. Doğu seferleri sırasında ordunun ilk çıkış noktası, Anadolu'dan ya da Anadolu üzerinden İstanbul'a gelen tüccarların, kervanların son durağı, İstanbul'daki isyanlar sırasında zayıf olan tarafın sığındığı ilk yer¹⁶⁸⁹ ve padişahın dinlenmek, avlanmak için sık sık vakit geçirdiği yerdi. Üsküdar aynı zamanda İstanbul'un ayrıldığı dört kadılıktan biriydi.

XV., XVI. ve XVII. yüzyıllarda idârî-askerî yönden Kocaeli sancağına bağlı Gebze kazasına, idârî-kazaî yönden ise İstanbul'un Üsküdar kadılığına bağlıydı. XVIII. yüzyıl için sınırları düşünüldüğünde, şimdiki sınırlarına nispetle çok daha genişti. XVIII. yüzyılda Viran, İstavroz, Kuzguncuk, Çengel, Bulgurlu, Nerdubanlu, Kadıköy, Yenice, Reislü köyleri Üsküdar nahiyesine bağlanırken; Büyükbaşlı, Samandıra, Dudullu, Salihlül, Maltepe, Kartal ve Yakacık köyleri Adalar (Kartal) nahiyesine bağlanmıştı¹⁶⁹⁰.

Üsküdar'ın nüfusuna dair yapılan çalışmalarda; XV., XVI. ve XVII. yüzyıllara ait tahrir defterlerindeki nüfus verilerinden yola çıkarak, geçirdiği demografik değişim gözlemlenebilirken XVIII. yüzyılda bu kaynaklardan yoksun olduğumuz için nüfus hakkında tahminlerden öteye gidilememektedir. Hanefi Bostan'ın arşiv belgelerine dayalı olarak yaptığı çalışmaya göre XVI. yüzyılda 30 yıllık dönemde 10 yeni mahalle kurulmuş ve şehir nüfusu %133, kırsal nüfus ise %59 artmıştır. Bu dönemde Üsküdar'daki Gülfem Hatun Çarşısı, Mihrimah Sultan Külliyesi, Atik Valide Sultan Külliyesi gibi önemli inşa faaliyetleri de şehrin gelişimini göstermektedir. XVII.

¹⁶⁸⁷ Üsküdar için benzer bir çalışma tebliğ olarak sunulmuştur. Serdar Genç, "Şehrin Misafirleri: XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar'a Gelen Yabancılar", *IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (11-13 Kasım 2016)*, c. 1, İstanbul 2017, s. 71-91.

¹⁶⁸⁸ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1228; Ulrich Jasper Seetzen, *İstanbul Günlükleri ve Anadolu'da Yolculuk*, çev. Selma Türkis Noyan, İstanbul 2017, s. 57; P. Ğ. İnciciyan, *a.g.e.*, s. 99-113.

¹⁶⁸⁹ Mehmet Yaşar Ertas, "Osmanlı Döneminde İktidar ve Mekan: 17. Yüzyılda Politik Bir Mekan Olarak Üsküdar", *VIII. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (21-23 Kasım 2014)*, c. 1, İstanbul 2015, s. 131.

¹⁶⁹⁰ Hanefi Bostan, "Üsküdar'ın Sınırları ve Demografisi (XV-XIX. Yüzyıl)", *X. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (19-21 Ekim 2018)*, c. 1, İstanbul 2019, s. 117.

yüzyılın ilk çeyreğinde Celali isyanlarının etkisiyle nüfusu %30 azalmıştır. Ancak bu dönemde de taşradan göç almaya devam ettiği bilinmektedir. Gayrimüslim oranında artış olmuştur. XVIII. yüzyılda ise 10 yeni mahalle daha kurulmuş ve şehir gelişerek Bağlarbaşı ve Selimiye'ye doğru büyümüştür. Bu yüzyılda göçün ulaştığı boyutlar çok daha fazla olmasına karşın nüfus için net bir rakam verilememektedir. Şehrin gelişimini bu dönemde inşa edilen çok sayıda köşk, iskele, yalı, dükkân, han ve hamam ile Yenivalide Camii Külliyesi ve Ayazma Camii de göstermektedir¹⁶⁹¹.

İnciciyan'ın XVIII. yüzyıl İstanbul panoramasını sunduğu eserinde, Üsküdar'ın vaktiyle Kadıköy'e bağlı bir köy konumundayken Türk, Ermeni, Rum ve Yahudilerle meskûn büyük ve kalabalık bir şehir haline geldiği kaydedilir. Ayrıca Selamsız ve Yenimahalle adında iki Ermeni mahallesinden bahsetmektedir. Sahil boyunca ilerleyerek Üsküdar'ın nüfusuna dair bilgiler vermektedir. Önce bin kadar Türk ahalisi olan Anadolu Kavağı köyü, sahil boyunca Türklerle meskûn Yalıköy, sonra da Türk ve Ermenilerle meskûn Beykoz, daha ileride Türklerle meskûn İncirliköy, sonra Türklerle meskûn Kanlıca, ileride yalnız Türklerle meskûn Anadoluhisarı'nı anlatır. Devamında Türk, Ermeni ve az miktarda Rum ile meskûn Kandilli, yalnız Türklerle meskûn Vaniköy, Türk ve Rumlarla meskûn Çengelköy, Türklerle meskûn Beylerbeyi, Türk ve Rumlarla meskûn İstavroz Rum, Yahudi ve az miktarda Ermeni ile meskûn Kuzguncuk ve son olarak Üsküdar'ın devamında Türk, Rum ve az miktarda Ermeni ile meskûn Kadıköy'ü anlatır.¹⁶⁹² XVII. yüzyılda bölgeyi dolaşan Kömürciyan da benzer bilgileri vermektedir. İskeleden bir saat yukarıda Rum ve Ermeni mahalleleri olduğunu, Yenimahalle'de Ermenilerin meskûn olduğunu kaydeder¹⁶⁹³.

XVIII. yüzyıl başında İstanbul'da bulunan Tournefort, Üsküdar'ın önemine değindikten sonra "*Bugün Üsküdar büyük ve güzel bir kenttir*" demiştir¹⁶⁹⁴. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde İstanbul'da olan Rus maslahatgüzar Levaşov, Üsküdar'ın nüfusunun 100 bine yakın olduğunu, Türk, Rum, Ermeni ve Yahudilerle meskûn olduğunu yazmıştır¹⁶⁹⁵. Yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da bulunan Oliver ise Üsküdar nüfusunun 60.000 kadar olduğunu tahmin edildiğini ve bunun önemli bir kısmının Müslüman olduğunu belirtir. Üsküdar'ın Asya kervanlarına antrepo vazifesi gördüğünü,

¹⁶⁹¹ "a.g.m."

¹⁶⁹² P. G. İnciciyan, *a.g.e.*, s. 99-113.

¹⁶⁹³ Eremya Çelebi Kömürciyan, *XVII. Asırda İstanbul*, terc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1988, s. 45-48.

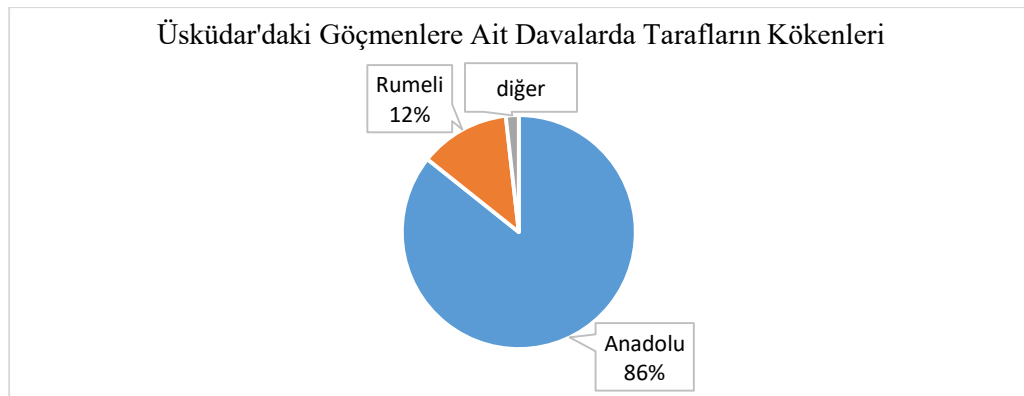
¹⁶⁹⁴ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, c. 2, s. 91.

¹⁶⁹⁵ P. A. Levaşov, *Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul*, çev. İlyas Kemaloğlu, Eduard Khusainov, İstanbul 2012, s. 52.

buluşma ve aktarma noktası olduğunu, geniş bir ticareti olup ipekli ve kumaş imalathaneleri bulunduğunu, çevresinin verimli ve iyi ekilmiş arazilerle çevrili olduğunu, burada hububat, sebze, meyve yetiştğini kaydeder. Bostancıbaşına tâbi bir yüzbaşı kumandasında bir bostancıbaşı inzibat karakolu ile İstanbul'daki yeniçeri ağasına bağlı bir Yeniçeri Ocağı vardır¹⁶⁹⁶. Üsküdar'ın XVIII. yüzyılda nüfusunun nasıl arttığı ve cazip bir bölge haline geldiği hakkında Raşid de 1720/1721 tarihinde, beş-on yıldan beri rağbet ve itibar gördüğünü yazar¹⁶⁹⁷.

Üsküdar Mahkeme Kayıtlarındaki Göçmenler: Üsküdar'daki göçmen nüfusuna dair *Şer'iyye Sicilleri* kullanılarak yapılan bu çalışmada H. 1156-1157 (M. Şubat 1743- Şubat 1745) yıllarında göçmenlere dair 56 dava kaydına rastlandı¹⁶⁹⁸.

Üsküdar tablosuna bakıldığında 56 davadan 7'sinin Rumeli'den diğer 48'inin Anadolu'dan gelen göçmenlere ve birinin de Özbek kökenli bir göçmene ait davalar olduğunu görüyoruz. Bu da bize Üsküdar'daki göçmenlerin çok büyük bir bölümünün Anadolu kökenli olduklarını gösteriyor. Bu davalar kendi içerisinde aynı kökene sahip kişiler arasında geçmektedir. Hatta çoğunda taraflar aynı memleketten ve aynı köyden. Anadolu ve Rumeli kökenlilerin karma bulunduğu bir örneğe bu iki yılda rastlanmamıştır. Anadolu'dan gelenler; Erzurum-Erzincan (6), Sivas (3) *Eğin* (2), Kastamonu (2) *Tosya* (3), Kayseri (5), Çankırı-Çerkeş (4), Karahisar-ı Şarki (3), Malatya (4), Ürgüp (2), İçil (2), Trabzon (1) *Maçka* (2), Bolu-*Taraklı*, Maraş, İzmit, Tokat, Koçhisar, Kırşehir-*Mucur*, Yenişehir ve Afyon-*Barcın*; Rumeli'den gelenler ise; Yanya, Kalkandelen, Manastır-*Debre* ve *Mat*, İlbasan-Arnavud, Premedi ve Yenişehir şehirlerinden gelmişlerdir.

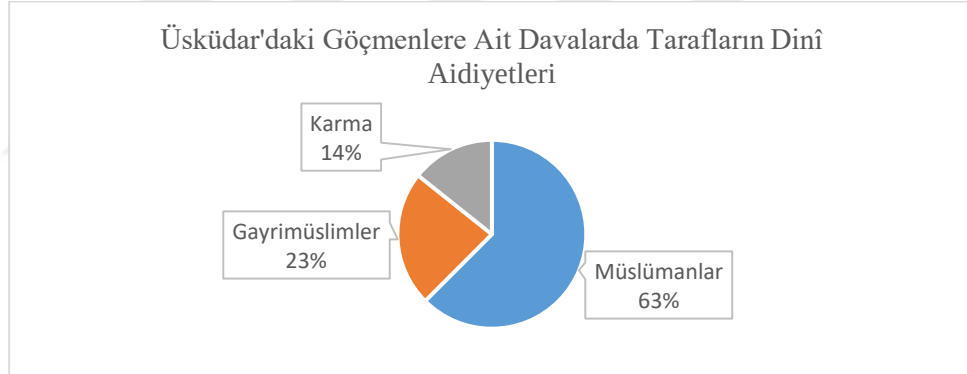
¹⁶⁹⁶ Antonie Olivier, *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, İstanbul 2016, s. 70.

¹⁶⁹⁷ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1228.

¹⁶⁹⁸ Ü.ŞS., nr. 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413.

Biraz daha detaylı baktığımızda Üsküdar'ın da bazı şehirlerden ve o şehirlerin de belli kazalarından daha yoğun olarak göç aldığı görülmektedir. En fazla göç veren yerler Erzurum-Erzincan, Sivas, Kastamonu, Kayseri, Çankırı, Karahisar-ı Şarkî ve Malatya'dır. Rumeli bölgesinden gelenler ise diğer bölgelerde de olduğu gibi Arnavud ağırlıklıdır. Kayıtlı göçmenlerin çoğunun köylerden geldiği, kırsal yaşamı ve ziraî faaliyetlerini bıraktıkları anlaşılmaktadır.

56 davadan 35'si Müslümanlar arasında, 13'ü gayrimüslim göçmenler arasında geçmekte olup 8'i hem Müslüman hem de gayrimüslim tarafların olduğu davalardır. Dolayısıyla davaların büyük çoğunluğunun aynı dinî aidiyete sahip kişiler arasında olduğunu söyleyebiliriz. Rumeli kökenlilerin yarısından çoğu, Anadolu kökenlilerin ise çoğunluğu Müslüman'dır. Bu durumda Üsküdar'daki göçmenlerin çoğunluğunun Anadolu kökenli, bunların da çoğunluğunun Müslüman olduğu görülmektedir. Müslüman ve gayrimüslimlerin birbirlerine karşı davaları çok azdır. Bu da davaların daha çok aile içi miras gibi konularda olmasından kaynaklanıyor olabilir. Karma olanlar daha çok borç ya da satış konusundadır.

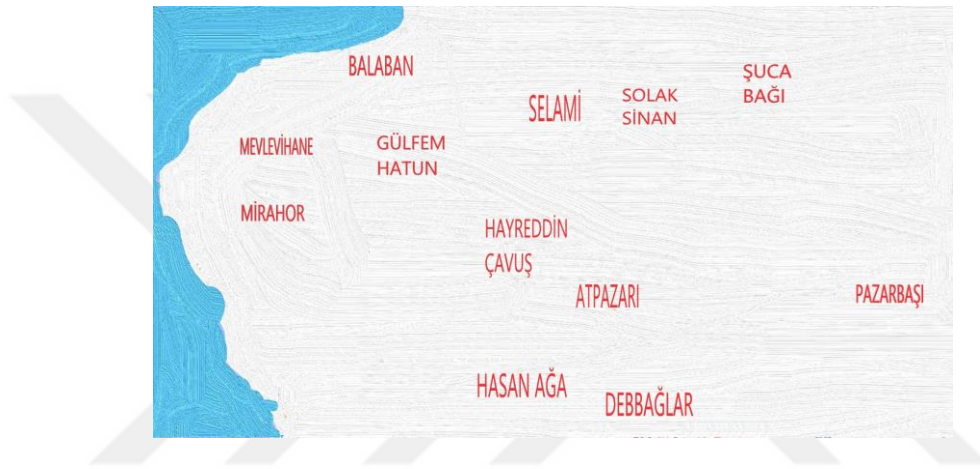

Yaptıkları mesleklere bakarsak göçmenlerin; *mükâri* (3) (Kayserili, Sivaslı) *katırcı* (2) (Sivaslı, Kastamonulu), *asker* (2) (İçelli, Kastamonulu), *kadı* (Kayserili, Çankırlı), *bağcı* (Ürgüplü), *iksirci* (Kayserili), *ekmekçi* (Arnavud), *arka hamalları* *kethüdası* (Tosyalı), *at kayıkçısı* (Çankırlı), *sarraı* (Sivas), *deveci* (İzmitli), *bekçi* (Malatyalı), *celeb* (Kayseri), *bahçevan* (Arnavud), *mumcu* (Rumeli Yenişehirli) olduklarına dair kayıtlar vardır. Burada da geldikleri bölgelere bağlı olarak mükâri, katırcı, celeb, deveci gibi mesleklerin ön plana çıkması şaşırtıcı değildir.

İstanbul'da oturdukları yerler ise kayıtların çoğunda belirtilmiştir. *Kaldığı mahallesi belirtilenler*; Hayreddin Çavuş Mahallesi (3), Mirahor Mahallesi (2), el-Hac Mehmed Mahallesi (2), Solak Sinan Mahallesi (2), Selami Mahallesi, Pazarbaşı Mahallesi, Mevlevihane yakınında, Şüca' bağı Mahallesi, Zincirlikapı yakınında, Kuzguncuk'ta, Yeni İmare'te, Balaban iskelesi yakınında, Gerede

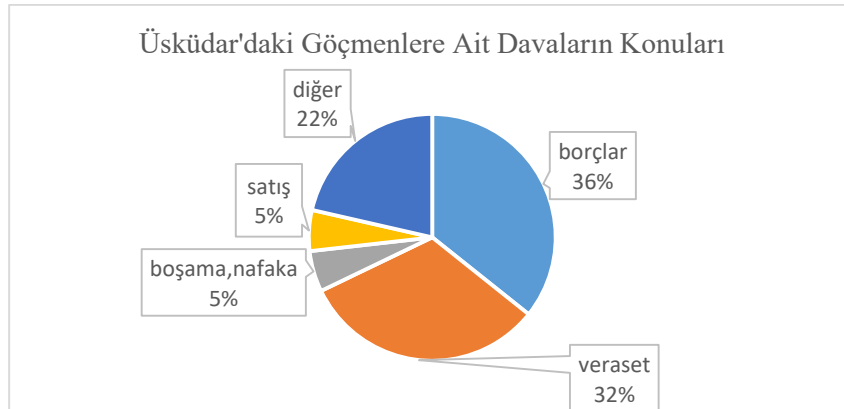
Mahallesinde, Gülfem Hatun Mahallesinde, Hasan Ağa Mahallesinde, Yeni Mahallede, Debbağlar Mahallesinde oturmaktadırlar.

Diğer yerlerde kalanlar için; Üsküdar mumhanesinde; Cenkar köyünde Mustafa Efendi'nin bahçesinde, Poğaçacı Hanı'nda, Atpazarı'nda Kahir Hanı'nda, Atpazarı'nda Semerci Hanı'nda, Tosyalı Hanı'nda, Üsküdar civarındaki Yeniçeşm el-hac Ali bağında, Pendik'te ve adı verilmeyen bir handa ikamet edenler olduğu bilgileri vardır. Üsküdar'da Atpazarı denen mevki hanların yoğun olduğu bir bölgedir. Göçmenlerin de konaklamak için bu bölgeyi ve yerleşmek için de hemen yakınında Hayreddin Çavuş Mahallesi'ni daha çok tercih ettikleri görülmektedir.

Harita 5: Üsküdar

Üsküdar'daki göçmenlere ait davaların konuları arasında %36 ile borç meselesi ve %32 ile veraset işleri ilk sırada gelmektedir. Bunlardan sonra boşanma-nafaka ve satış işlemleri sayılabilir. Verasetle ve satışla ilgili davaların çoğunluğu da köylerinde kendilerine kalan mülklere dairdir.

3.3.2. Eyüp¹⁶⁹⁹

İstanbul'daki göçmenlere dair yapılan çalışmada surdışı bölgesi için Avrupa yakasından Eyüp ele alındı. Zira Eyüp de Üsküdar gibi önemli bir göçmen nüfus barındırmaktaydı. Ayrıca Üsküdar gibi İstanbul'un kenar beldelerinden olup Bilâd-ı Selâseden biri olarak oldukça önemli bir konumdaydı. İsmi, Hicret sonrasında Hz. Muhammed'i evinde misafir eden Hz. Ebu Eyüp El-Ensârî'den almıştır. Fethin hemen akabinde buraya öncelikle bir türbe, daha sonra bir cami inşa edilmiş zamanla etrafına medrese, imarethane ve hamam da eklenerek burası bir külliye halini almıştır. Türbenin civarı devlet adamlarının, din âlimlerinin vd. Müslümanların gömülmek istedikleri yer olduğundan, zamanla Eyüp sırtlarına yayılmış büyük bir kabristan oluşmuştur.

Eyüp her şeyden önce Osmanlı Müslümanları için kutsal bir merkez, önemli bir dinî ziyaretgâhtı. Tahta geçen padişahın kılıç kuşanma merasimleri burada gerçekleşir, önemli günlerde bu kutsal mekân ziyaret edilirdi. Ayrıca 1730 tarihine kadar sancak-ı şerif de burada muhafaza ediliyordu.

Eyüp, başlangıçta bir kasaba şeklindeyken zamanla gelişti. Fatih Sultan Mehmed fetihten sonra İstanbul'un nüfusunu arttırmak için Eyüp bölgesine de önemli bir nüfus getirtti. Sultan, seferlerde esir edilen ahaliyi padişahın kulları (has kul veya ortakçı kul) olarak İstanbul etrafındaki boşalmış köylere yerleştirdi. Bu kullar daha sonra normal reaya statüsü kazandılar. 1498 yılında Eyüp kazasına bağlı 163 köyün 110'ununda 2.000 has ortakçı kul mevcuttu. Has statüsündeki bu köyler Büyükçekmece, Küçükçekmece ve Bakırköy'den Karadeniz kıyılarına, Boğaz'a ve Beşiktaş'a kadar uzanırdı¹⁷⁰⁰. Bölgedeki Hristiyan ortakçılar Sırbistan, Mora, Bosna ve Arnavutluk'tan getirilmişlerdi¹⁷⁰¹. Padişahın tasarrufunda olan Eyüp'teki çiftliklerin tümüne "Havass-ı refi'a" (yüce haslar) denilirdi ve Eyüp için resmî belgelerde bu isim kullanılırdı¹⁷⁰².

Vakıfların kurulması da halkı bölgeye çekmeye başlamış ve nüfusu hızla artmaya devam etmişti. Eyüp; Çatalca, Büyük-Küçük Çekmece ve Silivri'yi de içine alan büyük bir kaza haline gelmişti. XVI. yüzyıl başlarında 163 köyü vardı. XVIII.

¹⁶⁹⁹ Eyüp için benzer bir çalışma Suraiya Faroqhi tarafından yayınlanmıştır: Suraiya Faroqhi, "Eyüp Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle 18. Yüzyıl 'Büyük İstanbul'una Göç", çev. Ahmet Fethi, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, İstanbul 1998, s. 33-48.

¹⁷⁰⁰ Halil İnalcık, "İstanbul", s. 233.

¹⁷⁰¹ Stefan Yerasimos, "15. Yüzyılın Sonunda Haslar Kazası", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, İstanbul 1998, s. 84.

¹⁷⁰² Necdet Sakaoğlu, "Havass-ı Refia Kadılığı Eyüp", *X. Eyüpsultan Sempozyumu (12-14 Mayıs 2006)*, İstanbul 2006, s. 68.

yüzyılda sınırları Midye ve Burgaz'ı da kapsıyordu¹⁷⁰³. Merkezine baktığımızda XV. yüzyılda 8 mahallesi varken XVII. yüzyılda artık İstanbul ile birleşmiş mamur bir şehir görünümündeydi. XVIII. yüzyılda mevcut mahallelerine 10 yeni mahalle daha eklenmişti¹⁷⁰⁴. Bir araştırmaya göre bu dönemde 26 mahallesi ve Terkos, Büyük ve Küçük Çekmece gibi üç önemli nahiyesine bağlı 29 köyü vardı¹⁷⁰⁵. Eyüp'teki gelişimi, devam eden imar faaliyetleri de gösteriyordu. XVIII. yüzyılda bölgede önemli yapılar yükselmişti: 1711 yılında tekrar inşa edilen Sultan Camii, Beşir Ağa Medresesi Mescidi ve kütüphanesi, Mihrişah Valide Sultan ve Şah Sultan külliyesi ve çok sayıda mescid, tekke, mektep ve medrese, han, hamam, imaret, çeşme, sebil de inşa edildi¹⁷⁰⁶.

Eyüp aynı zamanda canlı bir sosyal yaşama da sahipti. Haliç kıyıları bir sayfiye niteliğinde olup, burada padişahların da sık sık ziyaret ettikleri sahilsaraylar bulunmaktaydı. Özellikle XVIII. yüzyılda sahilinde gösterişli yapılar, yalılar inşa edilen, cazip bir bölge oldu¹⁷⁰⁷. Dönemin ünlü mesire yeri Kağıthane'ye gidecek olanların da karadan veya denizden öncelikli uğrak noktaları Eyüp'tü¹⁷⁰⁸. Daha iç kesimlerinde ve civar bölgelerde ise padişaha ayrılan tarım arazileri bulunmakta ve buralarda zengin köylüler ikamet etmekteydi. Eyüp İstanbul'un iâşesi için de önemli bir merkezdi. Eyüp'te yoğun bir üretim faaliyeti yürütülüyordu¹⁷⁰⁹. İstanbul'un et, süt, peynir, kaymak gibi ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte, İstıranca ormanlarından kesilen odunlar da İstanbullulara dağıtılmak üzere Eyüp "Hatap İskeleyi"ne getirtiliyordu¹⁷¹⁰.

İnciciyan'ın XVIII. yüzyılda Eyüp için tamamen Türklerle meskûn ve az sayıda da Ermeni'nin bulunduğunu yazar. Alibeyköy ve Sötlüce Türklerle, Hasköy ise Türk ve çok sayıda Yahudi ile meskûndur. Eyüp Camii büyük bir Müslüman ziyaretgâhı olup, mezarlıklar arasında suyu hafif ve güzel bir çeşme ile türlü meyve bahçeleri bulunduğundan bayramın üçüncü günü gerek ileri gelenlerden gerek halktan pek çok kimsenin buralara gezmeye geldiğini belirtir. Ayrıca Çömlekçiler denen mahalde 40 kadar imalathaneden bahseder¹⁷¹¹.

¹⁷⁰³ P. Ğ. İnciciyan, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁷⁰⁴ Tülay Artan, "Eyüp", *TDVİA*, c. 12, İstanbul 1995, s. 1-6.

¹⁷⁰⁵ Tülay Artan, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış, Orta Halliliğin Aynası", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, İstanbul 1998, s. 52.

¹⁷⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tülay Artan, "Eyüp", *TDVİA*, c. 12, İstanbul 1995, s. 1-6.

¹⁷⁰⁷ Tülay Artan, "a.g.mad.", s. 1-6.

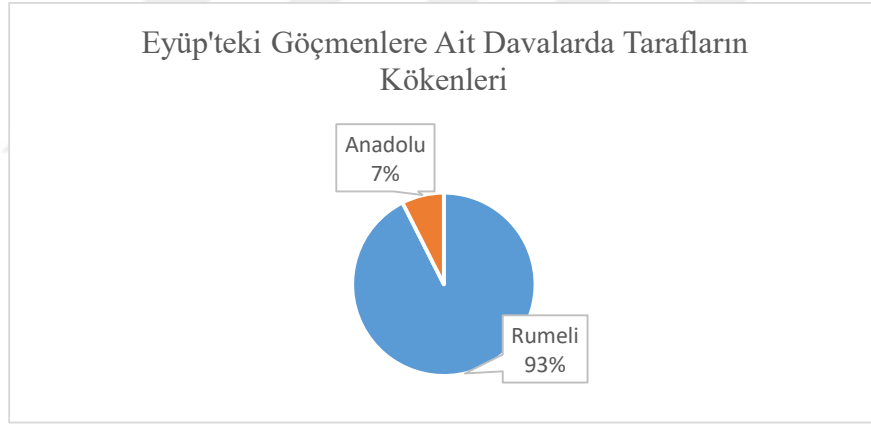
¹⁷⁰⁸ Necdet Sakaoğlu, "a.g.m.", s. 70.

¹⁷⁰⁹ Tülay Artan, "a.g.mad.", s. 1-6.

¹⁷¹⁰ Necdet Sakaoğlu, "a.g.m.", s. 72.

¹⁷¹¹ P. Ğ. İnciciyan, *a.g.e.*, s. 77-78.

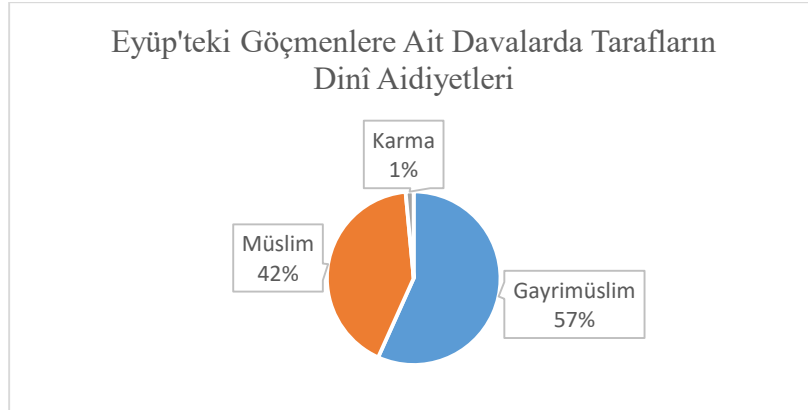
Eyüp Mahkeme Kayıtlarındaki Göçmenler: H. 1156-1157 (M. Şubat 1743-Şubat 1745) yıllarına ait Eyüp Şer'iyye Sicillerinde göçmenlere dair toplam 67 dava kaydına rastlandı¹⁷¹². Kökenleri itibariyle bu kayıtlardan yalnızca 5'i Anadolu'dan gelen göçmenlere ait davalardır. Kalan 62 dava da Rumeli'den gelen göçmenlerle ilgilidir. Bu da bize Üsküdar'daki resmin tam tersini göstermektedir. Üsküdar'da çoğunluk Anadolu kökenlilerde iken, Eyüp'te büyük çoğunluk Rumeli kökenli göçmenlerdedir. Anadolu kökenliler; Malatya (Arapgir), Harput, Kocaeli, Sinop ve Karahisar-ı Şarkî şehirlerinden gelmişlerdir. Rumeli Kökenliler ise Istarova (12), Gerbeniş (İnebahtı) (10), İzdin (9), Yenişehir Fenar (5), Yenişehir (3), Dimetoka (3), Avlonya (4), Ergiri Kasrı (2), Manastır (2), Edirne, Göllü Kesriye, Zağra-i Atık, Badracık, Iskırapar, Gümülcine, Horpeşte, Bihlişte, Çatalca, Idbar, Kornice, Polone, Filibe, Cısr-i Ergene, Köprü Kesri şehirlerinden gelmişlerdir. Burada bazı şehirlerden gelenlerin yoğunluk kazanması bize göçmen tavırlarındaki hemşehrilik faktörünü hatırlatmaktadır. Çok daha geniş kapsamlı bir tarama yapıldığında bu durum çok daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Dinî mensubiyet açısından baktığımızda 67 dava kaydından 36'sı gayrimüslimlere, 29'u Müslümanlara aittir. Farklı dinlerden olanların birbirleriyle davalık olma durumu bir defa, "ispençe'den ibra" davasında görülmektedir. İçerinden birinin de mühtedî olduğu kaydı vardır. Göçmenlere ait davalarda farklı dine mensup kişiler aralarındaki ilişki Üsküdar'da olduğu gibi bu iki yılda yok denecek kadar azdır. Bu da yine tarafların daha çok hemşehrileri ya da aileden kişiler olması ile ilgilidir. Genel olarak bir değerlendirme yapacak olursak Eyüp'e gelen göçmenlerin

¹⁷¹² Havass-ı Hümâyûn Şer'iyye Sicili (HH.ŞS.), nr. 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413.

çoğunluğunun Rumeli kökenli ve bunların da çoğunluğunun gayrimüslim olduğunu söyleyebiliriz.

Mesleklerine bakıldığında, *bakkal* (18) [Gerbenişli (9), İzdinli (4), Yenişehirli (2), Yenişehir Fenar (2), Edirneli (1)], *bahçevan* (2) (Avlonyalı, Istarovalı), *dellak* (2) (Istarovalı), *taşçı* (2) (Avlonyalı, Karahisar-ı Şarkîli), *kiracı* (Avlonyalı), *sığırtmaç* (sığır çobanı) (Arapgirli), *kürkçü* (Göllü kesriye), *paçacı* (Istarovalı), *haşafçı* (Istarovalı), *şekerci* (Idbarlı), *kaldırımcı* (Istarovalı), *mumcu* (Dimetokalı), *su yolcu* (Ergiri Kasrılı), *celeb* (Poloneli), *terzi* (Köprü Kesirli) ismi geçmektedir. Tarafların mesleğinin kayıtlı olduğu 34 davadan 18'inde bakkal olması dikkat çekicidir. Bunların da çoğunluğu Gerbenişli ve İzdinli'dir. Bu durum bir önceki değerlendirmede de belirttiğimiz üzere hemşehriliğin, göçmenlerin yapacakları işleri de belirleyen kuvvetli bir etken olduğunu tekrar göstermektedir. Diğer rağbet edilen meslekler bahçevanlık ve dellaklıktır. Bu iki meslekte de özellikle Arnavutların yoğun olduğunu diğer bölümlerde zikretmiştik. XVIII. yüzyıla ait Eyüp Sicillerinde “*misâfîren*” kalanlar arasında dikkat çeken bir grup da celeplerdir. Hayvan tüccarı da diyebileceğimiz bu kişiler İstanbul'un et ihtiyacı olan koyunları getirip kasaplara satmakla yükümlü olan kişilerdi. İstanbul'a getirilen hayvanlar Yedikule'de dağıtılır ve burada bulunan salhanelerde kesilirdi. Bunun dışındaki yerlerde dağıtım ve kesimi yasaklanmıştı¹⁷¹³.

Kaldıkları yerlere bakıldığında kayıtların çoğunda “*mütemekkin*” ya da “*sakin*” sıfatı geçmekteyken, “*misafir*” sıfatı daha az geçmekte, mutavattın ise hiç kullanılmamaktadır. Buradan hareketle bu göçmenlerin uzun yıllar İstanbul'da ikamet ettikleri anlaşılabılır. Bahsi geçenler; Eyüp-Makrahorya köyünde (2), Molla Gürani

¹⁷¹³ Mehmet Sait Türkhan, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un Et İdaresinin Temini: Hassa Kasabbaşılık Kurumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 61-64.

yakınlarında (2), İstanbul'da Acımusluk'ta (2), Azaplar (2) kapısı yakınında, Yedikule civarında, Yedikule'de (2), Karagümrük'te, (2) Karagümrük yakınlarındaki Öksüz Mehmed Paşa Mahallesi, Karagümrük yakınlarındaki Ali Paşa Mahallesinde, Cezeri Kasım Paşa Mahallesinde, Bosna köyünde, Langa'da, Yenibahçe yakınlarında, Ahmed Dede Mahallesinde, Otakçılar'da, Hacı Kadir hamamı yakınlarında (Samatya), Çatladıkapı yakınlarında, Kuşpazarı'nda, Yeniçeşme'de, İslam Beğ Mahallesinde, Sultan Selim Camii yakınlarında, Ali Beğ köyünde, Hoca Paşa yakınlarında ikamet etmektedirler. İş yerlerinde ikamet edenler ise Azaplar Hamamı (Unkapanı), Karagümrük'te bakkal dükkânında, Arpaemini çeşmesi yakınlarındaki bakkal dükkânında, Eyüp sükunda, Yedikule civarındaki nalband dükkânında, Kala-i bostanî yakınlarındaki bakkal dükkânında ve Tahtakale'de kalmaktadırlar.

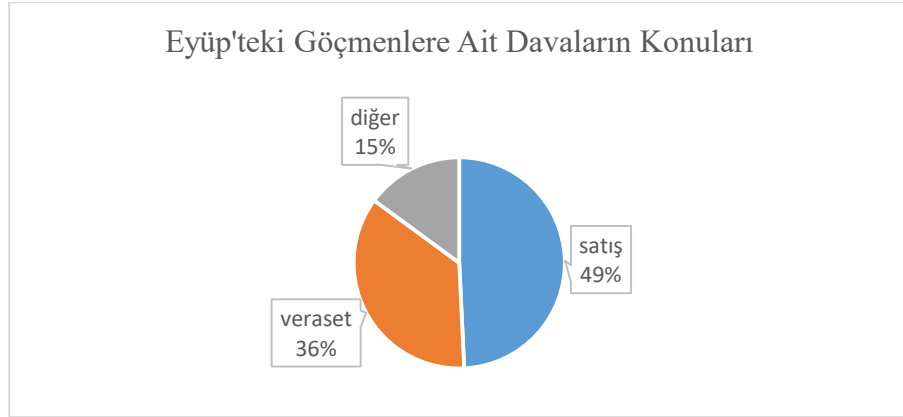

Harita 6: Eyüp¹⁷¹⁴

Eyüp'teki göçmenlere ait davaların konuları arasında satış ve veraset işlemleri ilk sıradadırlar. Üsküdar'la Eyüp'teki göçmenlerin arasında dava konularına göre bir kıyaslama yapacak olursak borç ile ilgili davaların Üsküdar'a oranla yok denecek kadar az olması dikkat çekicidir. Oysa Üsküdar'daki göçmenlerin en büyük sıkıntılarından biri bu meseleydi. Veraset işlemleri de yine Üsküdar'a oranla Eyüp'te daha az olmakla birlikte Üsküdar'a göre daha fazla yer alan mesele, satış meselesidir. Bu da buradaki göçmenlerin ekonomik eğilimleri ve memleket irtibatları konusunda bize bazı ipuçları vermekte ve yine Üsküdar'daki göçmenlere kıyasla daha uzun süre burada bulundukları izlenimini vermektedir. Bu durumda memleketleri ile ilişkilerinin daha esnek olduğu

¹⁷¹⁴ Haritada yıldız işaretli olanlar, harita sınırları dahilinde tam olarak konumlandırılmayanlardır.

tahmin edilebilir. Üstelik bu kadar yoğun şekilde bakkal esnafının arasına girebilmeyi başarmaları ve şehirde mal-mülk edinmeleri de buna işaret etmektedir.

3.3.3. Ahi Çelebi

İstanbul'un iki önemli surdışı bölgesine baktıktan sonra daha sağlıklı bir karşılaştırma yapılabilmesi adına suriçinden Ahi Çelebi mahkemesi sicillerine de bakılmıştır. Ahi Çelebi mahkemesi, bugün Fatih-Eminönü sahilindeki aynı isimli caminin karşısında bulunan ve İstanbul kadılığına bağlı olan dört niyabetten biridir.

Geniş çapta baktığımızda bölge; nefsi-i İstanbul, yani saltanat başkenti olan İstanbul'un merkezidir. Saray, hükümet yani Bâbîâli, yeniçeri karargâhı olan Ağa-kapısı, yeniçerilere ait eski ve yeni odalar bu bölgededir. Yönetici sınıfın ve kapıkulu askerinin ikamet yeri burasıdır. Dönemin önemli sosyal ve siyasî olaylarına tanıklık eden, kutlamalara ve isyanlara şahit olan Atmeydanı da yine bu bölgededir. Ayrıca İstanbul ticaretinin kalbi de burada atmaktadır. Bölgede çok sayıda han ve iskele bulunmakta, İstanbul gibi bir "mide kent" buradan beslenmektedir. Doğrudan işlevleriyle anılan hanlardan Şekerciler Hanı, Kürkçü Hanı, Sepetçiler Hanı, Hasırcılar Hanı gibi hanlar bunlardan birkaçıdır¹⁷¹⁵. Önemli ticaret merkezleri olan Tahtakale, Mahmud Paşa, Mısırçarşısı buradadır. Bitpazarı, Tavukpazarı, Esirpazarı, Avrattapazarı gibi pazarlar; Unkapanı, Balkapanı ya da Eski bedesten, Sandal bedesteni gibi yapılar da yine burada bulunan önemli ticarî merkezlerden yalnızca birkaçıdır¹⁷¹⁶. Gümrük ambarları burada bulunmakla beraber gümrük emini de Eminönü'nde otururdu. Hint ve

¹⁷¹⁵ Necdet Sakaoğlu, "Anadolu Han ve Kervansaraylarından İstanbul Hanlarına Ulaşım, Oturum, Ekonomik İlişki Değişimleri", *II. Uluslararası Eminönü Sempozyumu*, İstanbul 2007, s. 178-179.

¹⁷¹⁶ P. Ç. İnciciyan, *a.g.e.*, s. 26-27.

Mısır'dan gelen değerli eşyalar oradan Mısır Çarşısı'na; yine Mısır menşeli Kahve, pirinç vb. mallar daha ileride Zindankapı iskelesine gelmeden Haliç kıyısındaki dükkânlarla; yaş ve kuru meyve Yemiş İskelesi'ne gelirdi. Onun üstünde muhtesip ağının oturduğu ve buğday, un ithalatını kontrol ettiği Çardak İskelesi vardı. Daha ileride Odun Kapısı İskelesi vardı. Buğday, arpa, darı getiren büyük gemiler ise Unkapanı İskelesi'ne yanaşırdı.¹⁷¹⁷ XVIII. yüzyılın ortalarında suriçi İstanbul'unda ihtisaba bağlı çarşılarda 3.179 dükkân sayılmış ve bu dükkânlar kol denilen 15 semte dağılmıştır¹⁷¹⁸.

Ticarî maksatlı hanların dışında bir de yolcu ve tüccarların konakladıkları hanlar vardır. Bölgedeki ticarî yoğunluğa paralel olarak bu tarz hanlar da bölgede çok sayıda bulunmaktadır. Suriçinde Çemberlitaş, Yenicami-Rüstempaşa üçgenindeki han yoğunluğu dikkati çekmektedir¹⁷¹⁹. Büyük Valide Han ve Vezir Hanı bunlardandır. Bölgenin ticarî kapasitesinin, iş imkânlarını da arttırdığı düşünüldüğünde, İstanbul suriçinin çok sayıda göçmene de ev sahipliği yaptığı anlaşılıyor. Özellikle büyük bir bekâr nüfusun bu bölgede, hanlarda ve bekâr odalarında konakladıkları bilinmektedir. Eminönü'nde Tahtakale, Bahçekapı, Asmaaltı ve Küçükpazar semtleri “bekâr odaları” ile meşhurdur. Melegirmez Sokağı, bunlardan en dikkat çekenidir¹⁷²⁰.

Ahi Çelebi Mahkemesi Kayıtlarındaki Göçmenler: H. 1156-1157 (M. Şubat 1743- Şubat 1744) yıllarına ait Ahi Çelebi mahkemesi *Şer'iyye Sicillerinde* göçmenlere dair toplam 258 dava kaydına rastlandı¹⁷²¹. Sayının her iki surdışı bölgesine kıyasla bu kadar fazla olması nefis-i İstanbul'da daha yoğun bir göçmen nüfusun olduğunu gösteriyor. 1806 yılında yapılan sayıma göre de İstanbul'daki bekârların %60'ından fazlası suriçinde yaşamaktaydı ve burada bekârların en yoğun bulunduğu bölge önemli bir ticarî merkez olan Mahmutpaşa'ydı¹⁷²². Bu duruma neden olan etkenler; sarayın ve hükümetin burada bulunması, ticaretin kalbinin burada atması, dolayısıyla gelen göçmenler için iş fırsatlarının fazla olmasıdır. Özellikle bekâr (yalnız yaşayan) göçmenler bu ticarî bölgede çalışıyor ve hanlarda, bekâr odalarında ya da dükkânlarda ucuza konaklıyorlardı. Bunun yanında burada iş-güç sahibi olanlar kadar işsiz, serseri bekâr göçmenlerin de bir o kadar fazla olduğu haklarındaki emir ve şikâyetlerden

¹⁷¹⁷ Halil İnalçık, “İaşe”, s. 117.

¹⁷¹⁸ a.g.y.

¹⁷¹⁹ Necdet Sakaoğlu, “a.g.m.”, s. 180-181.

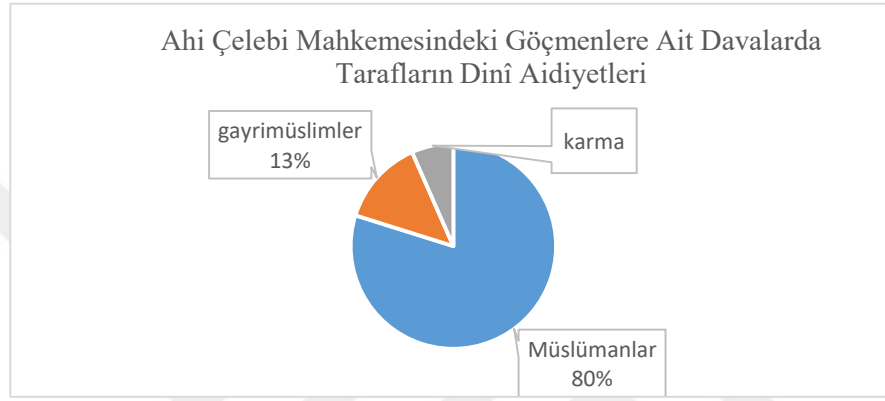
¹⁷²⁰ Mehmet Ali Beyhan, “Yeniçerilerin Eminönü'sü”, *II. Uluslararası Eminönü Sempozyumu (15-17 Haziran 2007)*, İstanbul 2007, s. 146-147.

¹⁷²¹ Ahi Çelebi Şer'iyye Sicili (AÇ. ŞS.), nr. 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165.

¹⁷²² Işıl Çokuğraş, a.g.e., s. 103-139.

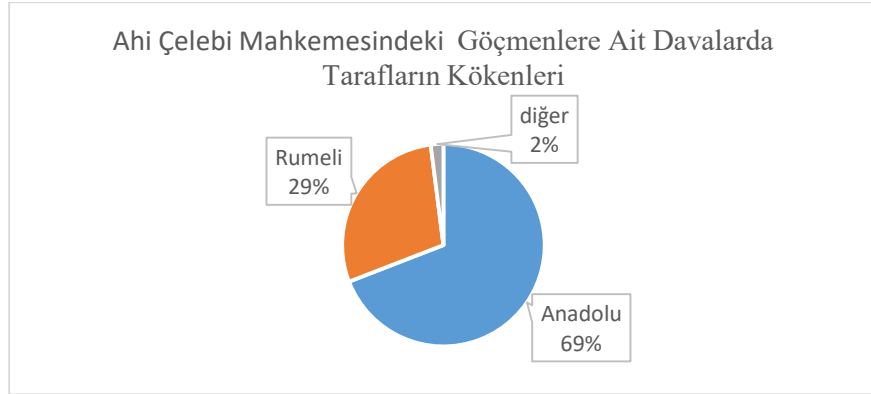
anlaşılmaktadır. İstanbul halkı için istenmeyen nüfus, göçmenlerden ziyade bu işsiz kesimdi. Nüfusu ve tüketimi arttıran, güvenlik problemlerine yol açan, adı-sanı belli olmayan bu göçmenlerin sayıları her geçen gün artıyordu.

Bahsettiğimiz 258 davadan 206'sı Müslümanlar, 35'i gayrimüslimler arasında geçerken 17'si farklı dine mensup taraflar arasındadır. Müslüman nüfusun ağırlığı ve gayrimüslimlerle ilişkinin surdışındaki diğer iki bölgeye göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Ahi Çelebi tablosuna bakıldığında, Eminönü bölgesinde Rumeli kökenli göçmenler Istarova (4), Tırhala (3), Bihlişte (3), Şhirköyü, Tepedelen (2), Gelibolu (Rumeli) (2), Avlonya (2), Rusçuk (2), Tekfurdağı (2), Sofya, Varna, Balçık, Pirlepe, Edirne, Tırnova, Debre, Gerbeniş, Bosna, Niğbolu, Filibe, Akkirman, Yenişehir, Silistre, Karinabad, Yanbolu, Gülcü? Kasabası, Ağrıboz, İbrail ve Görece'den gelmişlerdir. Anadolu tarafından göçmenler Kastamonu (26), *Kiretülhas*-Kastamonu (8), *Devrekani*-Kastamonu (2), Sivas (9), *Eğin*-Sivas (18), *Zile*-Sivas (3) *Divriği*-Sivas (2), Çankırı (17), Kayseri (11), Bolu (12), Karahisar-ı Şarkî (5), Niğde (5), Ürgüp (5), Tokat (5), Bursa (5), Kütahya (4), İzmit (4), Karadeniz Ereğlisi (3), İzmir (3), Gelibolu (Anadolu) (3), Safranbolu (3), Trabzon (3), Geyve (3), Alaiye (3), Ankara (3), Gerede (2), İznik (2), Erzincan (2), Çemişgezek (2), Sinop (2), Bilecik (2), Beğşehir (2), Afyon (2), Diyarbakir (2), Konya (2), Amasya, *İskilib*-Çorum, Manisa, Mardin, Eğirdir, Lazgırat?, Ayıntab, Isparta, Gemlik, Kırkkilise, Erzurum, Osmancık, Van, Gerede, Kırşehir, Erikli, Ayandon, Gördüs, Karaman, Gebze, *Güzelhisar*-Aydın, Rize, *Milan*-Siirt, Kazdağı bölgelerinden gelmişlerdir. 3 dava kaydında ise taraflar Moralı, Kefeli ve Ahışhalıdır. Burada da ezici bir çoğunluğun Anadolu kökenli olması dikkat

çekmektedir. Ancak yine de hem köken olarak hem de dinî aidiyet açısından surdışına göre suriçinin daha heterojen bir yapıda olduğu görülmektedir.

Yaptıkları mesleklere göre *tüccar* (Trabzonlu, Bilecikli, Tekfurdağlı, Tokatlı, Silistreli, Kastamonulu), *sarra*f (Eğimli), *bakkal* (Gerbenişli, Niğdeli, Yenişehirli), ekmekçi, (Eğimli, Gebzeli, Rumelili), *keresteci* (Kayserili), *hamal* (Çankırılı, Ürgüplü), *yeniçeri* (Kayserili, Sivaslı), *değirmenci* (Karahisar-ı Şarkîli), *reis* (Rumeli, Sinoplu), *bey hizmetlisi* (Çemişgezekli), *kapudan hizmetlisi* (Moralı), *hizmetli* (Afyonlu), *saray şehriyarisi* (Bolulu), *kayıkçılar imamı* (Safranbolulu), *tersane hocası* (Rumelili), *kadı* (Safranbolulu), *saray görevlisi* (Tokatlı), *leblebici* (Beğşehirli), *bıçakçı* (Kastamonulu), *poğaçacı* (Ispartalı), *hallalcı* (*sirkeci*) (Karadeniz Ereğlili), *kaşıkçı* (Kırşehirli), *çörekçi* (Kastamonulu), *sarıkçı* (Çankırılı), *kitapçı* (Bolulu), *kuruyemişçi* (Kastamonulu), *kul çavuşu* (Rumelili), *taşçı* (Kayserili), *sebzeci* (Rumelili), *bağcı* (Ürgüplü), *kahveci* (Kütahyalı), *sandalcı* (Eğimli) ve *kayıkçı* (Ürgüplü) olanlar kaydedilmiştir.

Göçmenlerin suriçinde dâhil oldukları meslek gruplarının çok daha çeşitli olduğu hatta poğaçacı, kuruyemişçi, ekmekçi, kaşıkçı, yemenici, kitapçı, leblebici ve çörekçi gibi esnaf loncalarına dahi katılabildikleri görülmektedir. Bunun dışında klasik göçmen meslekleri arasında zikrettiğimiz sarraflık, kayıkçılık, hamallık ve bakkallık da yine göçmenlerin yaptıkları işler arasındadır. Eminönü bölgesinde sur dışındaki diğer iki bölgeden farklı olarak saray ve ümeraya hizmette bulunanlar olması dikkat çekicidir. Üstelik bu kişilerin verasetlerine bakıldığında diğer göçmenlere göre çok daha varlıklı oldukları anlaşıyor. Ayrıca içlerindeki tüccar ve asker oranı da önemli bir seviyededir ki tüm bu tablo suriçinde dava tarafı olan göçmenlerin surdışındakilere göre ekonomik durumlarının biraz daha iyi olduğu izlenimini vermektedir. Ancak bunlar yalnızca iş bulabilen şanslı bir azınlık olmalıdır.

Kaldıkları yerler konusunda da çoğunda belirli mahalle isimleri verilerek buralarda sakin oldukları belirtilir ki bu da artık belli bir işi ve evi (kira ya da değil) olan nispeten “hâli-vakti yerinde” insanlardan bahsettiğimizi gösteriyor. Ancak davaların çoğunun miras, veraset, borç, satış gibi konularla ilgili olduğunu hatırlayacak olursak bu verilerin kısa süre önce gelen göçmenleri, özellikle bekâr gençleri doğru bir oranda yansıtmadığını söyleyebiliriz.

Kayıtlarda *oturduğu yer hakkında bilgi olanlar*; Çatladıkapı’daki Hocapaşa Mahallesi (6), Hoca Paşa Cami yakınındaki Daye Hatun Mahallesi, Çelebioğlu Mahallesi (3), Bahçekapı’daki Çelebioğlu Mahallesi, Cafer Beğ Mahallesi (2), Bahçekapı’daki Hobbyar Mahallesi, Üsküblü Mahallesi (2), Ayasofya-i Kebir Camii yakınında (3), Kantarcılar yakınındaki Sarı Timurcu (Mehmed Efendi) Mahallesi (2), Ayasofya-i Kebir yakınındaki Firuz Ağa Mahallesi, Uzunçarşı başında, Uzunçarşı yakınındaki İbrahim Paşa Mahallesi, Mahmud Paşa Cami yakınında, Mahmud Paşa Mahallesi, Kumkapı civarındaki Kürkçübaşı Mahallesi, Kumkapı’daki Nişancı Mahallesi, Kumkapı’daki Nişancıpaşa-yı Atık Mahallesi, Molla Zeyrek Mahallesi, Zeyrek’te, Koca Mustafa Paşa Camii yakınındaki Ali Fakih Mahallesi, Koca Mustafa Paşa yakınındaki İsmail Paşa Sarayı’nda, Timurkapı yakınındaki Daye Hatun Mahallesi, Timurkapı yakınında, Yedikule kapısındaki Bıçakbağı Mahallesi, Yenibağçe yakınındaki Tatlıkapı Mahallesi, Yenibağçe yakınındaki Hüsrev Paşa Mahallesi, Yenibağçe yakınındaki Kazasker Mahallesi, Peykhane yakınında, Fethiye Mahallesi, Kalaycılar Köşkü yakınında, Zindankapısı civarında, Arabacılar Mahallesi, Eğrikapı civarında, Fenerkapısında, Molla Fenari Mahallesi, Mercan, Cibali kapısında, Bıçakçı Alaaddin Mahallesi, Odun kapısında, Ayazma kapısı civarında, Paşa kapısı yakınındaki Acem Ağa Mahallesi, Silivrikapı’daki Lalezâr yakınında, Tavuk Pazarı yakınındaki Ali Paşa Mahallesi, Davudpaşa kapısında, Şehzade Camii’ne yakın Karagöz Mahallesi, Atpazarı yakınındaki Manisalı Mehmed Paşa Mahallesi, Şehremini yakınında, Hızır Beğ Mahallesi, Lanka-i Kebir yakınında, Cellad Çeşmesi yakınındaki Bostan Mahallesi, Yarhisar Mahallesi, Şeyh Ferhad Mahallesi, Müfti Ali Mahallesi, Cerrahpaşa yakınındaki Kürkçübaşı Mahallesi, Mehmed Ağa Mahallesi, Silahdar Katibi Ahmed Efendi menzilinde, Cıgalızade Sarayı yakınında, Picamacı Alaaddin Mahallesi, Karagümrük yakınındaki Öküz Mehmed Paşa Mahallesi, Valide Hanı yakınındaki Daye Hatun

Mahallesinde, Enderun-ı Hümâyûn'da Hane-i Hassa'da, Balat kapısındaki Kadremi? Mahallesinde ve Fazlı Paşa Sarayı'nda ikamet etmektedirler.

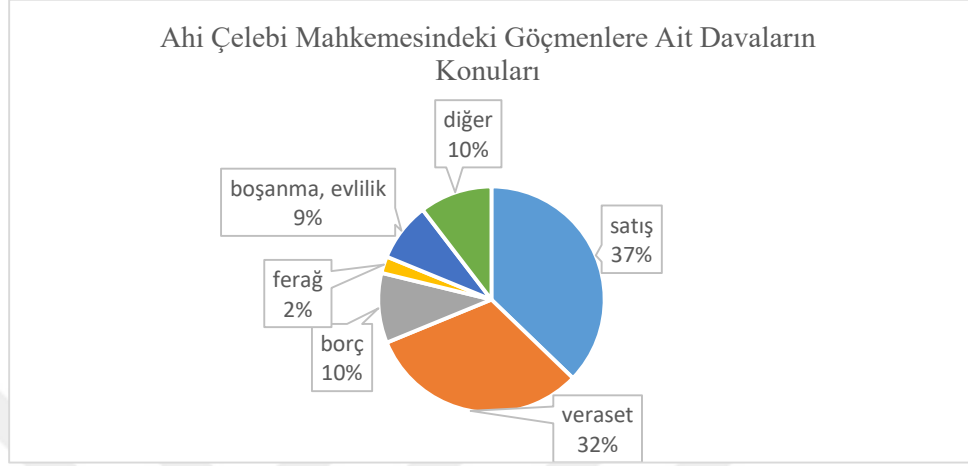
İş yerlerinde ya da başka yerlerde kalanlar ise Uzun Çarşı'da Suluhan'da (2), Valide Hanı'nda (2), Rüstem Paşa Camii yakınındaki Hasırcılar Çarşısı'nda, Tahtakale'de, Tahtakale yakınındaki Emir Mustafa Hanı'nda, Tahtakale yakınındaki leblebici dükkanında, Mercan Çarşısı'nda, Mercan Hanı'nda, Süleymaniye imaretinde, Atmeydanı yakınında Kırmacılar? Karhanesinde, Zindan kapısı civarındaki Yemiş İskelesinde el-Hac Abdullah'ın dükkânında, Şişeciler Hanı'nda, Yolgeçen Han'ında, Ali Paşa Hanı'nda, Keçeciler [], Balıkpazarı civarındaki Tahta Han'da, Mahmud Paşa Camii yakınında Yahudiler Çarşısı'ndaki Şişeciler Hanı'nda, Mahmud Paşa Camii'nde, Odun Çarşu'da Sulu Han'da, Ayazma kapısı civarındaki Keresteciler Çarşısı'nda, Kilid Hanı'nda, Kantarcılar Çarşısı'nda, Süleymaniye yakınındaki Molla Zemin Odalarında, Süleymaniye Camii yakınındaki Hallalcı Hanı'nda, Yeni Odalarda (27. Bölük), Sultan Bayezid Camii yakınındaki kahveci dükkânında, Balkapanı yakınındaki bakkal dükkânında, Balkapanı Hanı'nda, Hoca Han yakınındaki Daye Hatun Mahallesinde Cafer Ağa Odalarında, Alaca Hamam yakınındaki değirmende, Bahçekapısı civarındaki kayıkhanede, Balat kapısındaki ekmekçi fırınında ve Zeyrek yakınındaki uncubaşı değirmeninde ikamet etmektedirler.

Harita 7: İstanbul Suriçi¹⁷²³

¹⁷²³ Haritada yıldız işaretli olanlar, harita sınırları dahilinde tam olarak konumlandırılamayanlardır.

Ahi Çelebi mahkemesi sicillerinde bulunan göçmenlere dair davalarda da bir çeşitlilik söz konusudur. %37 ile satış konusu ilk sırada gelmekle birlikte hemen ardından %32'lik bir oranla verasetle ilgili işlemler yer almaktadır. Bunlardan sonra borç, ferağ, boşanma, evlilik ve mihr-i muaccele taleplerine dair davaları da sayabiliriz.

3.3.4. Genel Değerlendirme

3.3.4.1. Kalınan Yerler

İstanbul'a göç ile ilgili belgelerde göçmenlerin kaldıkları yerlere dair de bilgiler bulunmaktadır. Özellikle bekârların, işsiz-güçsüz serserilerin kontrolü adına bu kişilerin yoğun olarak barındıkları mekânların kontrol altına alınması, denetlenmesi ayrıca önemsenmiştir.

Mevcut belgelerimizde göçmenlerin; hanlarda, bekâr odalarında, sebze, manav, fırın vd. dükkânlarda, bostanlarda, hamam külhanlarında, çarşı-pazar ve mahalle aralarındaki koltuk hanı denilen yerlerde, konak ve dükkânları altındaki bodrumlarda, tahta hanlarda ve kiracı evleri-odalarında, kahvehanelerde, medreselerde, tekkelerde ve nalbant dükkânları suretindeki koltuk hanları tabir olunan yerlerde, bağ ve bahçelerde, ahırlarda, imaret ve darüşşifalarda, tabhânelerde¹⁷²⁴ konakladıkları belirtilmiştir¹⁷²⁵.

¹⁷²⁴ Taşradan gelip iş buluncaya kadar barınma ihtiyacı duyan fakirlerin sığındıkları hayır müessesesi. (Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, III, s. 369)

¹⁷²⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 150, s. 172 (H.1156); nr. 153, s. 8 (H.1160); nr. 160, s. 3 (H.1175); nr. 198, s. 2 (H.1206); nr. 138, s. 331 (H.1145); nr. 140, s. 128 (H.1147); nr. 148, s. 158 (H.1154); nr. 141, s. 6, h. 13 (H.1148); nr. 149, s. 46, h. 162 (H.1155); ADVNS.ŞKT.d., nr. 135, s. 160 (İstanbul) (H.1144); BOA, HAT, nr. 206-10805 (H.1205); C.ZB, nr. 5-245 (H.1177); Nüfus Defterleri (NFS.), nr. 6 (H.1207); C.ZB, nr. 31-1544 (H.1147); Ü.ŞS., nr. 392, s. 74b (H.1148); Ü.ŞS., nr. 386, s. 89b (H.1145); Ü.ŞS., nr.

Bekâr Odaları: İstanbul’da bekârların toplu olarak kaldıkları hücre tipi yapılara bekâr odaları denmiştir. Bu yapı tipi örneklerine erken dönemlerden itibaren rastlanmakla beraber aslında büyük şehre olan yoğun göçle birlikte şekillenmiş ve yaygınlık kazanmıştır.

XVI. yüzyılda İstanbul’da nüfusun artmaya başlamasıyla birlikte bekârlar daha çok vakıflara bağlı akarlardan olan odalarda ikamet etmekteydiler. XVII. yüzyılda Celali isyanlarıyla birlikte İstanbul yoğun bir göçe maruz kalmış ve bekârların ayrıca ikamet etmeleri için *erkî odaları* ya da *erkek odaları* da denen bekâr odaları ortaya çıkmaya başlamıştır¹⁷²⁶. Yerasimos’un XVI. yüzyıl vakıf tahrir defterleri, Ayasofya Camii mufassal muhasebe defteri ve Fatih Sultan Mehmed Külliyesi vakfiyesi üzerine yaptığı araştırmaya göre Anadolu’dan huzursuzluklar nedeniyle göçenlerin barındığı ve vakıflar tarafından yaptırılmış kollektif bir yaşamın olduğu yapılar mevcuttur. Bu yapılara bakıldığında örneğin önlerinde birer sundurma olan on dört ev, bir kuyu ve üç helayı paylaşmaktadır¹⁷²⁷. Bu yüzyılda bekâr odalarının oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Hezarfen Hüseyin Efendi, XVII. yüzyılda İstanbul limanında 12 binden fazla mücerredin barındığı bekâr odalarının olduğunu¹⁷²⁸; Evliya Çelebi ise bu rakamı çok daha abartılı olarak “*nice yüz bekârhaneler vardır ki bunların her birinde birer-ikişer bin adam vardır*” demiştir¹⁷²⁹. Bunlardan en büyüğü 400 hücreli Yolgeçen Hanı’dır. Buradan gerektiğinde bin adet eli silahlı yiğit çıkacağından bahseder. Diğer bahsi geçen bekâr odaları; 8 odalı Mercan odaları, Mahmutpaşa yakınındaki Cephane odaları, Pertev Paşa odaları, Süleymaniye’deki Hilalci odaları, Atpazarı’nda kırk, Büyük Karaman’da kırk bekâr hanı, Gedikpaşa Bekârhanesi, Unkapanı yakınında yedi büyük bekârhanedir¹⁷³⁰. Yönetim açısından her bekâr odasında bir odabaşı ve bir zabıt bulunmaktadır.

Bekâr odaları ücret karşılığı kiralanın, ortak bir tuvalet ve bazen de bir mutfağın bulunduğu bir tür pansiyon gibiydi. XIX. yüzyıla ait rapora göre 150 kişinin kaldığı bir

386, s. 94a (H. 1145); Ü.Ş.S., nr. 405, s. 90a (H.1154); Ü.Ş.S., nr. 406, s. 6a (H.1155); Çnk. Ş.S., nr. 9, s. 30b (H.1145)

¹⁷²⁶ Zübeyde Güneş Yağcı, “Osmanlı Toplumunda Mahallenin Dışındakiler: Bekâr Odaları ve Bekârlar”, s. 67-68.

¹⁷²⁷ Işıl Çokuğraş, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁷²⁸ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998, s. 54.

¹⁷²⁹ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, ktp. 1, s. 155.

¹⁷³⁰ *a.g.e.*, s. 281.

handa 4x5 m. genişliğinde, 4 m. yüksekliğindeki odalarda beş kişi barınmakta, odalarda şilte ve birkaç sandıktan başka eşya bulunmamaktaydı¹⁷³¹.

Bekâr odaları mümkün olduğunca mahallenin dış taraflarında, hanelerden uzak bir alana inşa edilirdi. Klasik dönem Osmanlı toplumunda mahalleli algısı çok kuvvetlidir. İçerisinde birbirinden sorumlu olan ve birbirini iyi tanıyan insanların bir arada yaşadığı, şehirden ziyade mahalleye olan aidiyet duygusunun geliştiği, sosyal dayanışmanın yüksek olduğu ve kendi içlerinde de sıkı bir kontrol mekanizmasının olduğu yapılardır¹⁷³². Bekârlar bu yapı içerisinde dışarıda kalan, *marjinal* kabul edilen, toplum gözünde potansiyel olarak suça meyilli, huzuru bozan kişiler olarak görülürlerdi. Buralar eşkıya ve fesad yuvası olarak adlandırılırdı. Yeri yurdu, adı-sanı belli olmadığına ya da uzun süre iş bulamadığına ya da herhangi bir ailevî sorumluluğu olmayıp, gençliğinin verdiği cehalet ya da cesaretle yüz kızartıcı suçlara daha meyilli olabilecekleri düşünülürdü. Bu nedenle herhangi bir suçlu arandığında bekâr odaları ve hanlar ilk olarak teftiş edilen yerler arasındaydı.

1720’de bir grup eşkıya, zengin bir gayrimüslimin evini basıp eşyalarını çaldığında suçlulardan biri Karaman Çarşısı’nda yakalanmış, onun sorgusu neticesinde 18 arkadaşı da bekâr odalarında ve hanlarda ele geçirilmişti¹⁷³³. 1742’de İstanbul’da han, bekâr odası ve hamam külhanlarında kalan göçmen bekâr ve erazillerin halkı tacize cesaret ettiklerinden, bulundukları mahallerden çıkarılmaları istenmişti¹⁷³⁴. Devlet, bekârları daima göz önünde ve kontrol altında tutmak ve mahalle sakinlerinden uzak tutmak için onlara kalacakları bekâr odaları inşa etmiştir.

Günümüz araştırmalarına da bakıldığında toplumun bekârlara yaklaşımı neredeyse aynıdır. Bekârların yoğunlaştığı bölgelerden bir süre sonra aileler uzaklaşmaya başlamaktadır. Kamu idarecileri ve yerleşik aileler açısından karşılıklı güven ve dayanışma esasına dayalı mahalle hayatında göçmenler tekinsiz görülmüş, mahallede barınmaları hoş karşılanmamış, aileler ile onlar arasına sınırlar çekilmiştir¹⁷³⁵. Bu durumda hem maddi sebeplerle hem de “bekâr hayatı” denilen istenmeyen bir yaşamı olan bu kişilerin başka herhangi bir ev kiralamaları da oldukça zor olduğundan, belli mekânlarda yaşamaya zorlanmışlardır. Bu kişilerin pervasız

¹⁷³¹ 1869’da Watson’ın hazırladığı İngiliz Konsolosluğu raporu. (Işıl Çokuğraş, *a.g.e.*, s. 74)

¹⁷³² Zübeyde Güneş Yağcı, “a.g.m.”, s. 70.

¹⁷³³ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1241.

¹⁷³⁴ BOA, C.DH, nr. 345-17226 (H.1155)

¹⁷³⁵ Bülent Arı, Alim Arlı, Ayşe Alican Şen, *Yoksulluğu Bölüşmek- Süleymaniye Bekâr Odası Göçmenleri*, İstanbul 2016, s. 32-43.

yaşamları yangınlara da sebebiyet vermekte, bu nedenle de mahalleli için yine potansiyel bir tehdit olarak görülmektedirler.

Bekârlara ve onların yoğun olarak kaldıkları yerlere yönelik asayiş dışındaki suçlamalar ve mahallelileri tedirgin eden nedenler; bu kişilerin ahlâkî olarak sakıncalı görülmeleri, fahişelerin buralara sokulmaları, yangınlara sebep olmaları ve salgın hastalıkların ortaya çıkmasına, yayılmasına neden olmalarıdır¹⁷³⁶.

Hanlarda ve bekâr odalarında, hamam külhanlarında, vakıfhanelerde vasisiz ölen gureba için ise techiz ve tekfin masrafları Beytülmal'dan karşılanırdı¹⁷³⁷.

Bekâr Hanları: İstanbul'da bekârların ve göçmenlerin ikamet ettikleri bir diğer mekân da hanlardı. Hanlar ticarî işlevli olanlar ile konaklama için olanlar olmak üzere ikiye ayrılabilir. Buralarda yönetim ise bir işletmeci tarafından gerçekleştirilirdi.

XVII. yüzyılda gerçekleştirilen büyük çaplı imar faaliyetleri ile Osmanlı İstanbulu'nun ticarî bölgesi genişletilmiştir. Bunlar arasında önemli hanlar da bulunmaktadır. Örneğin Mercan Çakmakçılar Yokuşu'nda 1651 yılında Kösem Sultan'ın hamiliğinde inşa edilen *Valide Hanı*, üç avlu ve 210 odasıyla bölgede oldukça büyük ve meşhur bir handır. Bir diğeri Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Çemberlitaş'ta yaptırdığı *Vezir Hanı*'dır¹⁷³⁸.

XVIII. yüzyılda ise han sayısı en yüksek seviyeye ulaşmış; Büyük Yeni Han, Hasanpaşa Hanı, Taş Han, Sümbüllü Han gibi yeni tarz hanlar inşa edilmiştir. 1791-93 yıllarında yapılan sayıma göre İstanbul'da 284 hanın olduğu kaydedilmiştir¹⁷³⁹. Bu hanların yarısından fazlası İstanbul limanı ile bedesten arası başta olmak üzere suriçi İstanbulu'ndadır.

Bir araştırmaya göre XVIII. yüzyıla tarihlendirilen ve mevcut hanlardan tespit edilenler; Ağa Hanı, Ali Paşa Hanı, Astarıcı Hanı, Baltacı Münheddim Hanı, Bodrum Hanı, Büyük Yeni Han, Cebeci Hanı, Çuhacı Hanı, Çukur Hanı, Hasan Paşa Hanı, İmameli Hanı, Kalcılar Hanı, Kaşıkçı Hanı, Kilit Hanı, Kızlar Ağası Hanı, Kumrulu Han, Küçük Yeni Han, Saksı Hanı, Serpuş Hanı, Silahtar Hanı, Sofçu Hanı, Soruçlar Hanı, Taş Han, Yağı Hanı, Yıldızlı Hanı ve Zincirli Han'dır. Özelliğini kaybetmiş veya tamamen kaybolmuş olanlar ise; Baltacı Hanı, Camili Hanı, Evliya Hanı, Kadı Kumrulu

¹⁷³⁶ Bkz. 3.2. İstanbul Halkının Göçmenleri İstememe Nedenleri.

¹⁷³⁷ BOA, C.BLD, nr. 70-3456 (H.1159)

¹⁷³⁸ Ahmet Yaşar, "İstanbul Hanları: 18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl Başı", *I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri* (29 Mayıs-1 Haziran 2013), İstanbul 2014, s. 513.

¹⁷³⁹ 1791 yılında III. Selim Ayasofya Camii'nde kendisine düzenlenen suikast girişimi sonucu İstanbul'daki başıboş, işsiz, bekâr taifesi ve kefil olmayanları tespit için sayım gerçekleştirilmiştir. (Ahmet Yaşar, "a.g.m.". s. 514-515)

Han1, Kebapçı Han1, Darphane Han1, Davud Paşa Han1, Esirpazarı Han1, Hoca Hayrüddin Han1, Küçük Han, Mercan Ağa Han1, Saman Viran Han1, Üsküdar Kervansaray1, Lütfullah Han1, Mercan Çukur Han1, Pastırmacı Han1, Perhadçılar Han1, Rabia Han1, Sarnıçlı Han, Sümbüllü Han, Yolgeçen Han1. Aynı araştırmada XV., XVI., XVII. ve XIX. yüzyıla ait hanların sayısıyla karşılaştırıldığında XVIII. yüzyıla ait olanlar ile arada büyük bir fark olduğu, bu dönemde inşa edilen han sayısının çok fazla olduğu, XIX. yüzyılda bir duraklama dönemine girildiği görölmektedir¹⁷⁴⁰.

Hanlar XVIII. yüzyıla kadar iki katlı iken bu yüzyıldan sonra üç katlı hanlar inşa edilmeye başlanmış, İstanbul'un gelişmesi, ticarî bölgelerdeki arsaların yeterli gelmemesi nedeniyle hanlar adeta yan yana sıralanır hâle gelmiş ve kat adedi de artmıştır. Büyük külliyeleler dışındaki hanlar Eminönü-Laleli-Beyazıt üçgeni içinde, Kapalı Çarşı civarında toplanmış, zamanla iş-ticaret bölgesinin Mercan-Mahmut Paşa hattı boyunca Haliç'e kadar uzaması da hanları buraya doğru çekmeye başlamıştır¹⁷⁴¹. Bölgedeki ticarî faaliyetlerin yoğunluğu elbette iş arayan göçmenleri, bekârları kendisine çekmekteydi.

Anadolu yakasında ise Üsküdar, Asya ile Avrupa arasındaki transit yer olması sebebiyle oldukça işlek bir limana ve buna bağlı olarak etrafında gelişen çok sayıda kervansaray, han, hamam ve imarete sahipti. Paşalimanı (Öküz Limanı) diye bilinen mevkii olan bugünkü Balaban İskelesi'nden itibaren Kuzguncuk istikametine değin kıyı boyunca canlı hayvan ağılı, odun deposu, zahire ambarları, tütün depoları bulunmaktaydı. Anadolu kervanları ilk ve son durakları olarak Üsküdar Merkez'de yer alan Büyük Hamam'ın çevresine gelirlerdi.¹⁷⁴²

Üsküdar'daki ticarî han ve kervansaraylara *Atik Valide Külliyesi* içindeki misafir hanlı büyük kervansaray ve hemen yakınındaki *Atpazarı*'nda bulunan birçok özel ve paralı hanlardan hayvan borsası olarak kullanılan *Sulu Han*, onun karşısında bulunan *Nezafet Hanı*, bekâr odası olarak da işlev gören yolgeçen hanlarından Anadolukavağı'ndaki, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın kethüdasının vakfından olan ve konaklayanlara çorba ve ekmek verilen *İşkân-ı misafirin Hanı*, deve kervanlarının toplandığı yerde olan ve nakil hanı olan *Muytap Han* örnek verilebilir. Ayrıca alt katları (giriş katı) dükkân, üst katları han odası veya depo olarak kullanılan han-dükkân

¹⁷⁴⁰ Ceylan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanlarının Mimarisi*, Ankara 1978, s. 31-32.

¹⁷⁴¹ a.g.e., s. 48.

¹⁷⁴² Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Üsküdar Hanları", *VII. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (2-4 Kasım 2012)*, İstanbul 2014, s. 637.

mimarili yapılar da Balaban İskeleyi'nden Atik Valide Külliyesi çevresine kadarki uygun görülen her noktada karşımıza çıkmaktadır¹⁷⁴³.

Yapılan bir araştırmada XVIII. yüzyılda konumuzla yakından ilgili yapılardan biri olan hanların sayısında büyük bir düşüş görülmektedir. Özellikle I. Mahmud devrinde inşa edilen han sayısı yalnızca 2'dir. Zira I. Mahmud yüzyıl ortasında kent surları dâhilinde han inşa edilmemesi kararını yürürlüğe koymuştur. I. Mahmud devrini izleyen yıllar içinde suriçinde başka pek çok han inşa edilmiştir. İstanbul'daki 5 hanın 1'i, ticaretin yoğunlaştığı Eminönü-Unkapanı arasındaki Haliç limanı bölgesinde; 2'si Sultanhamamı'ndan Beyazıt'a uzanan ana aks üzerinde Büyük Çarşı (Kapalıçarşı) çevresinde; 2'si de bu aksın Divanyolu ile kesiştiği noktadadır. Emetullah Gülnûş Valide Sultan Hanı (Simkeşhane), Nasuh Paşa Hanı, Çorlulu Ali Paşa Hanı, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Hanı, Mahmudpaşa Damat İbrahim Paşa (Çuhacı) Hanı, Kapalıçarşı Hacı Beşir Ağa (Kızlarağası) Hanı, Seyyid Hasan Paşa Hanı'dır¹⁷⁴⁴.

III. Ahmed döneminde Damad İbrahim Paşa tarafından Çuhacılar Hanı, III. Mustafa döneminde ise Büyük Yeni Han inşa ettirilmiştir. Yeni Han 2 avlulu ve önceki yapılardan farklı olarak 3 katlı olup, çok sayıda ticarethane ve odaya sahipti¹⁷⁴⁵.

Hamamlar: Göçmenlerin konakladıkları bir başka mekân da hamam külhanlarıdır¹⁷⁴⁶. Külhan, hamamın ve suyun ısıtılması için odun yakılan bir ocağın ve bir kazanın bulunduğu bölümdür. İstanbul'da hamam sayısının da yine nüfus artışına paralel olarak ihtiyaca binaen artmış olması, şehirde temini konusunda zaten sıkıntı yaşanan odun ve su tüketiminin de artmasına neden olmaktaydı¹⁷⁴⁷. Bu nedenledir ki 1768 yılında III. Mustafa, ihtiyaç dışında sırf gelir elde etmek amacıyla inşa edilen hamamların gitgide artmasının odun ve su darlığına neden olduğundan hamam inşa edilmesini yasaklamıştır¹⁷⁴⁸.

Evliya Çelebi'nin verdiği rakamlara göre 1640'larda İstanbul'da toplamda 168 hamam bulunmaktadır. 1732-1735 yılları arasında ise İstanbul suriçinde 109, surdışında

¹⁷⁴³ "a.g.m.", s. 637-643.

¹⁷⁴⁴ Soner Şahin, *a.g.t.*, s. 149.

¹⁷⁴⁵ Semavi Eyice, "Büyük Yeni Han", *TDVİA*, c. 6, İstanbul 1992, s. 518-519.

¹⁷⁴⁶ Ü.ŞS., nr. 465, s. 89a (H.1178); Ü.ŞS., nr. 386, s. 89b (H.1145); ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 8 (H.1160); nr. 151, s. 125 (H.1157); nr. 164, s. 439 (H.1179); nr. 198, s. 2 (H.1206); nr. 148, s. 158 (H.1154); C.DH, nr. 345-17226 (H.1155); ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 32 (H.1160), s. 77 (H.1161); Ü.ŞS., nr. 390, s. 73b (H.1147); Ü.ŞS., nr. 403, s. 4b (H.1154)

¹⁷⁴⁷ Galata'da nüfus artışına binaen inşa edilen vakıf hamamı [BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 7, s. 211, h. 644 (H.1176)]

¹⁷⁴⁸ *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 334.

69 olmak üzere toplamda 178 hamam bulunmaktadır. Yaklaşık bir yüzyılda suriçinde 3 hamam artarken surdışında 14 hamam artışı vardır ki bu da XVIII. yüzyılda İstanbul'da surdışına doğru genişlemeyi kanıtlamaktadır¹⁷⁴⁹. 1766 tarihli bir hamam tahrir defterine göre İstanbul suriçinde 112; Galata, Kasımpaşa ve civarında 43; Üsküdar'da 23; Eyüp ve Sötlüce civarında ise 17 olmak üzere toplam 195 hamam bulunmaktaydı.¹⁷⁵⁰

Hamamlarda çalışanlara dair de çeşitli tarihlerde sayımlar gerçekleştirilmiştir. Hamam müstahdemleri sicil defterine dayanılarak yapılan bir çalışmaya göre 1734 yılında Üsküdar'daki hamamlardan Eski Hamam'da (Şifa Hamamı) 9 dellak¹⁷⁵¹, 4 natır¹⁷⁵² ve 1 külhancı; yine aynı yıl Çinili Hamam'da 11 dellak, 3 natır 1 külhancı ve 6 müstahdem; Ağa hamamında ise toplamda 13 kişi çalışmaktaydı¹⁷⁵³.

Hamamlarla ilgili bu teftiş ve sayımlar Patrona Halil İsyanı ve sonrasında gerçekleşen ikinci isyan girişiminden hemen sonra gerçekleşmiştir. İsyanı karışan çok sayıda kişinin ve elebaşlarının Arnavud olması, ayrıca o dönemde Arnavudların hamamlarda çokça istihdam ediliyor olması I. Mahmud'u böyle bir tedbir almaya zorlamıştır. İstanbul kadısına gönderilen fermânda İstanbul'daki hamamlarda çalışan dellak ve natırların isimleri ve eşkâlleriyle kaydolunmaları, hamamlara yeni Arnavud çalışan alınmaması, Anadolu'dan Türk uşakları ya da İstanbul'daki zımmîlerden kefilleri olanların istihdam edilmesi emredilmiştir. Hamamlarda çalışanlara bakıldığında da Arnavudların ne kadar ağırlıkta oldukları görölmektedir. 1731'de suriçindeki 109 hamamda 1.488 kişi çalışmakta olup bunların 849'u Arnavud, 1732-35 yıllarında 1.644 çalışandan 999'u (%64) Arnavud, 1752'de suriçindeki 110 ve surdışındaki 72 hamamda 2.254 erkek çalışmakta ve bunların %71'i Rumeli kökenli ve büyük çoğunluğu da Arnavudların çoğunlukta yaşadığı yerleşim yerlerindendir¹⁷⁵⁴.

1734 yılında bostancıbaşına gönderilen emirde İstanbul suriçi ve surdışında Anadolu ve Rumeli'den gelip hamamlarda bahçe ve bostanlarda çalışan ne kadar müstecirîn ve amele varsa yoklanmaları Arnavud taifesinden dellak olunmamak kanunu da hatırlatılarak bu bölgelerde Arnavud taifesinin tahririne özellikle dikkat etmeleri istenmiştir¹⁷⁵⁵. 1741'den itibaren İstanbul'daki Arnavud sayısının çok fazla arttığından

¹⁷⁴⁹ Ahmet Yaşar, "İstanbul Hamamları: 1731-1766", s. 556-557.

¹⁷⁵⁰ Nahide Şimşir, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul ve Çevresindeki Hamamların Sosyal ve İktisadi Özellikleri", *XVI. Türk Tarih Kongresi (20 -24 Eylül 2010)*, c. 6, Ankara, 2015, s. 88.

¹⁷⁵¹ Hamamlarda müşterileri keseleyerek yıkayan kişi. (Mehmet Ali Ünal, *a.g.e.*, s. 190.)

¹⁷⁵² Kadınlar hamamında hizmet eden ve müşterileri yıkayan kimse. (Mehmet Ali Ünal, *a.g.e.*, s. 512.)

¹⁷⁵³ Gülhan Benli, "Üsküdar Hamamları", *VII. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (2-4 Kasım 2012)*, İstanbul 2014, s. 623-636.

¹⁷⁵⁴ Ahmet Yaşar, "a.g.m.", s. 556-557.

¹⁷⁵⁵ Ü.ŞS., nr. 390, s. 73b (H.1147)

bahisle bunların teftiş edilip geri gönderilmeleri ve gelmelerinin önlenmesi hususunda İstanbul'dan Tekfurdağı'na ve Edirne'den İstanbul'a gelinceye kadar tüm idarecilere ve Gelibolu iskelesine bu konuda dikkatli olmaları için uyarılarda bulunulmuştur¹⁷⁵⁶. Bir diğer emirde Arnavud göçmenlerin hamamlarda, bostanlarda, hanlarda ve bekâr odalarında barınıp, İstanbul'da çarşı-pazar ve mahalle aralarında küfecilik ve kimisinin de dilencilik yaptığından, serseri, ne idüğü belirsiz Arnavudların İstanbul'a gelmelerinin yasak olduğu hatırlatılmış, zararlarından bahsedilmiştir¹⁷⁵⁷. Ancak 1745 yılına gelindiğinde göçün tüm hızıyla devam ettiği belgelere de yansımıştır. Rumeli'den işsiz güçsüz serseriler olan, gerek Müslüman gerekse gayrimüslim Arnavudların gelmesi kesinlikle yasakken İstanbul'da hamamlara, bostanlara girmek için deryadan ve karadan gelenlerin engellenmeleri için Edirne yeniçeri zabitine ve Tekfurdağı yeniçeri zabitine emirler gönderilmiştir¹⁷⁵⁸.

İstanbul'da hamam külhanlarında kalan göçmenlerin teftiş ve yakalanmalarına dair emirler yalnızca Arnavudlara yönelik değil ayrıca Kürtlere yönelik de verilmiştir¹⁷⁵⁹. Üsküdar'da 1741 yılında kefilsiz kimsenin kalmaması için emirler gönderilirken, hamam külhanlarında Ekrad taifesinden külhancı alınmaması konusunda uyarılar yenilenmiştir¹⁷⁶⁰. Özellikle 1748'de olayından sonra Kürtler yakalanıp gümrük emini vasıtasıyla şehirden gönderilirken¹⁷⁶¹, hamam külhanlarında da Kürt taifesinden hiç kimsenin barındırılmaması emredilmiş, emre uymayan hamamcı ve külhancıların cezalandırılması istenmiştir¹⁷⁶². Buna binaen İstanbul hamamlarında çeşitli yerlerden gelip yakalanarak memleketlerine gönderilen göçmenler olmuştur¹⁷⁶³.

Dükkânlar ve Kayıkhaneler: Dükkân ve atölyelerde kalanlar, çalıştıkları yerlerde yatan bekârlardır. Bu barınma yere serilen bir döşekten ibaretse de şanslı olanlar için dükkân gibi işletmelerin üstünde ayrı bir oda da bulunabilirdi. Ustalarının kefil olduğu bu kişiler, XVIII. yüzyıl sonunda İstanbul bekâr nüfusunun üçte biriydi¹⁷⁶⁴. Dükkânlarda kalmak bekârlar için ucuz ve sosyal açıdan cazip olup dükkân sahipleri

¹⁷⁵⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 147, s. 324 (H.1153)

¹⁷⁵⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 148, s. 158 (H.1154)

¹⁷⁵⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 151, s. 125 (H.1158)

¹⁷⁵⁹ “İbrahim ve Mustafa ve Ahmed ve Hasan ve Hüseyin ve Ebubekir ve Mahmud nam kimesneler fi'l-asl Çemişgezek sâkinlerinden olup birer takrîble İstanbul'a gelüp serseri-geşt ü güzâr ve Yeni hamam külhanında ahz olunmalarıyla [...]” [BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 32 (H.1160)]

¹⁷⁶⁰ Ü.ŞS., nr. 403, s. 4b (H.1154)

¹⁷⁶¹ Yakalanan 10 nefer Ekradın vilayetlerine gönderilmek üzere İzmit'e sevklerine dair. [BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 195 (H.1162)]

¹⁷⁶² BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 77 (H.1161)

¹⁷⁶³ BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 10-188 (H.1161)

¹⁷⁶⁴ Işıl Çokuğraş, *a.g.e.*, s. 87.

için de dükkânın gece güvenliğinin sağlanması açısından cazipti. Bu tarz dükkânlardan özellikle fırınlarda ve kahvehanelerde kalanların sayısı dikkat çekicidir¹⁷⁶⁵.

Dükkânlarda yalnızca çalışanların değil bekâr olan bazı dükkân sahiplerinin de bizzat kaldıkları görülmektedir. 1859 tarihli bir esnaf defteri üzerine yapılan çalışmaya göre 1.626 dükkân sahibinden 41'i kendi dükkânlarında, 148 bahçivandan 144'ü bahçelerinde kalmaktaydı¹⁷⁶⁶.

XVIII. yüzyıl sonunda İstanbul'daki göçmenlere dair yapılan sayımların incelendiği bir çalışma da dükkânlarda kalan göçmenleri sayısal olarak vermektedir. Buna göre XVIII. yüzyıl sonunda İstanbul'da bekâr nüfusu 17.000 civarındadır. 1806 yılına ait bir belgeye göre ise 13.551 bekâr bulunmakta ve bunların 871'i memleketlerine geri gönderilmiştir. 8.000'in üzerinde bir rakam suriçinde ikamet etmekle birlikte özellik ticaretin yoğunlaştığı Mahmutpaşa-Tahtakale-Vezneciler bölgesinde 4.500 bekâr yaşamaktadır. Tophane-Galata bölgesinde 3.500, Üsküdar bölgesinde 1.000'in üzerinde bekâr yaşamaktadır. Suriçinde bekârların en yoğun bulunduğu bölge önemli ticarî merkez olan Mahmutpaşa'dır. Buradaki 2.000 bekârın çoğu hanlarda, dükkânlar üzerindeki bekâr odalarında kalmaktadırlar. Bir diğer bölge 1.500 bekârın bulunduğu Fatih Camii çevresi ve Tahtakale'dir. Suriçindeki bazı ticari bölgelerde ikamet eden bekârlardan kefil olanlar ve dükkânlarda çalışanlar 1.756 kişidir. Tüm İstanbul'da dükkânlarda ve işyerlerinde kalanların sayısı 5.000, yani tüm bekârların 1/3'idir. Bunların da 1/3'ini fırınlarda çalışanlar oluşturmaktadır. İskeleler de hamallık ve kayıkçılık yapan önemli sayıda göçmeni barındırmaktadır. Göçmenler buradaki kayikhanelerde ve bunların üzerindeki odalarda ikamet etmektedirler¹⁷⁶⁷.

Devlet dükkânlarda ikameti farklı çekincelerle kimi zaman yasaklamıştır. Bu konudaki hassasiyeti XVI. yüzyıldan itibaren görüyoruz. 1579'da mahalle imamlarına, müezzinlere, mahalle kethüdalarına, odabaşlarına ve kervansaraycılara mahallelerinde kefilsiz kimse olmaması, Anadolu ve Rumeli'den gelen çiftbozanlara, bekârlara karşı dikkatli olmaları, onları kabul etmemeleri üzere uyarılar yapılırken dükkânlarda da dışarıdan herhangi biri girerse sağlam kefilleri olmasına dikkat edilmesi emredilmişti¹⁷⁶⁸. XVIII. yüzyılda ise artık hiç kimsenin yatılı olarak kabul edilmemesi isteniyordu. 1733'te İstanbul kadısına gönderilen emirde geceleri dükkânlarda

¹⁷⁶⁵ a.g.y.

¹⁷⁶⁶ Cengiz Kırılı, "The Struggle Over Space", s. 95-97'den naklen Işıl Çokuğraş, a.g.e., s. 90.

¹⁷⁶⁷ Işıl Çokuğraş, a.g.e., s. 103-139.

¹⁷⁶⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 36, s. 301, h. 795; A. Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, haz. Abdullah Uysal, Ankara 1987, s. 214-216.

bekârların mumlarını, ateşlerini muhafaza edemedikleri için yangına sebep olduklarından bahsedilerek, dükkânlarda kalınmamasını, mum, ateş vs. yakmamalarını tenbih etmeleri için mahalle imamlarını uyarması emredildi¹⁷⁶⁹. Şubat 1760 tarihli bir belgede de geceleri dükkânlarda kimsenin yatmaması tenbih olunmuşken Seyyid Osman adlı kişinin dükkânında misafir adı altında 2 serserinin kaldığı ve bunların kendi halinde olamamaları nedeniyle yakalanıp İzmir'e giden bir sefineye koyulmak üzere gümrük eminine teslim edildikleri bildirilmektedir¹⁷⁷⁰.

3.3.4.2. Çalıştıkları Meslekler

Göçmenlerin yoğun olarak çalıştıkları işler arasında dellaklık, rençberlik ve küfecilik dışında hamallık, kayıkçılık ve bahçevanlık, bağbanlık gibi meslekler vardı¹⁷⁷¹. Ayrıca çevre çiftliklerde de hizmetli olarak çalışıyorlardı¹⁷⁷². 1790'lı yıllarda hazırlanan esnaf kefalet defterleride göre İstanbul'da dükkân ve bahçe-bostanlarda çalışanların %55'i, iskelelerdeki kayıkçı ve hamalların %77'si göçmendi¹⁷⁷³. Gelen kişilerin çoğunluğunun herhangi bir zanaat bilmeyen, eğitim alamamış gençler olduklarını tahmin edebiliriz. Birçoğu muhtemelen toprağını bırakmış çiftçilik ve hayvancılık dışında başka bir sanat ya da zanaatı bilmeyen kişilerdi. Dolayısıyla bu kişilerin İstanbul'da yapabileceği iş kolları elbette sınırlıydı. Sıfırdan bir meslek öğrenmeye kalkışması da kolay değildi. Esnaf bu konuda sıkıca örgütlenerek içlerine ecnebi karışmaması için oldukça dikkatli davranıyor, nizamlarını yasal olarak güvence altına alarak devletin, kadıların da bu konuda desteğini alıyorlardı.

İstanbul'a gelen göçmenlerin özellikle de bekârların *serserilik*lerinden dem vurulmaktadır. Serseri; belli bir işi olmayan, ötede beride gezen, başıboş, âvâre kimsedir¹⁷⁷⁴. Bu kişiler herhangi bir vasfın aranmadığı, geçici statüyle çalışabilecekleri ve diğer insanların çok da tercih etmeyeceği ağır işlerde kendilerine kazanç kapısı bulabiliyorlardı. Ancak geçici işler, yeni gelenlerin güven vermeyen sicillerini devam ettirmelerine neden olan bir durumdu.

¹⁷⁶⁹ Bab ŞS., nr. 156, s. 1b (H.1145)

¹⁷⁷⁰ BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 15- 134 (H.1173)

¹⁷⁷¹ BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 130-119 (H.1161); C.DH, nr. 220-10999 (H.1246); ADVNS.MHM.d., nr. 164, s. 439 (H.1179)

¹⁷⁷² BOA, C.ML, nr. 675-7654 (H.1191)

¹⁷⁷³ C. Kırılı, "İstanbul'da Hemşehrilik Tabanlı Tabakalar/Yoğunlaşmalar", *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi- Yönetim*, s. 72-79.

¹⁷⁷⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 717.

Devletin bazı göçmenler için kullandığı *erazil* ve *ırgat* taifesi¹⁷⁷⁵ kelimeleri de bununla ilgili olmalıdır. *Irgat* kelime anlamı olarak en basit ve ağır işleri yapandır¹⁷⁷⁶. 1720/1721’de gelen bir şikâyetle Amasya sancağından her sene İstanbul’a gelen bazı kişilerin ırgatlık yaptıklarından bahsedilmektedir¹⁷⁷⁷. Bir başka hükümde Anadolu’dan gelen ahalinin çoğunun amele yani beden gücünü kullanarak gündelikte çalışan kimse, işçi, ırgat olduğu belirtilir¹⁷⁷⁸.

Benzer bir anlamda *amele* kelimesi de göçmenlerin yoğun olarak yaptıkları iş için kullanılmaktadır¹⁷⁷⁹. Kelime anlamı; beden gücünü kullanarak gündelikte çalışan kimse, işçi, ırgattır¹⁷⁸⁰. Aslında geniş bir kullanım alanı olmakla birlikte bu kelime daha çok inşaat sektöründe ağır işler yapan işçiler için kullanılmaktadır¹⁷⁸¹. Bunlar kendi işlerinde yaptıkları sanatlara göre ustalar ve şakirdler olarak, vasıflarına göre ayrılırlar da genel olarak *amele* diye adlandırılabilirdi. Ayrıca bahçe ve bostanlarda olan müstecirîn yani kiracılar ile amele taifesinden bahsedilmesi, burada çalışan işçiler için de *amele* kelimesinin kullanıldığını gösteriyor¹⁷⁸².

Yaptıkları işleri tanımlayan bir diğer ifade de *rençberlik*¹⁷⁸³. Bu kelime de tarla, bağ bahçe ve yapı işlerinde çalışan, taş, toprak taşımak, kazmak vb. ağır işler yapan gündelikçi, ırgat yani meşakkatli işte çalışan kimse anlamına gelmektedir¹⁷⁸⁴. Bu ağır işlerde çalışanlar arasında daha çok Ekrad yani Kürt kökenli insanların ve levend taifesi dedikleri eşkıyanın da olması yöneticileri özellikle tedirgin eden bir durumdu¹⁷⁸⁵. Aynı şekilde bahçelerde, hamamlarda bu kişilerin istihdam ediliyor olması buralara yönelik teftişlerin sıklaştırılmasına neden oluyordu. Kefilsizleri çalıştırmamaları, kendilerine karşı güvenin tamamen kaybolduğu Kürtlerden bekçi istihdam etmemeleri emrediliyordu¹⁷⁸⁶. İstanbul ve çevresindeki çiftlik, bağ ve bahçelerde yerli yabancı,

¹⁷⁷⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 282 (H.1161)

¹⁷⁷⁶ <http://www.lugatim.com/s/ırgat> (erişim tarihi: 13.09.2020)

¹⁷⁷⁷ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 88, s. 17 (Sivas) (H.1133)

¹⁷⁷⁸ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 3, s. 135 (H.1160)

¹⁷⁷⁹ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 3, s. 135 (H.1160)

¹⁷⁸⁰ <http://www.lugatim.com/s/amele> (erişim tarihi: 13.09.2020)

¹⁷⁸¹ BOA, ADVNS.AHK.A.d., nr. 9, s. 59 (H.1159); ADVNS.MHM.d., nr. 155, s. 96 (H.1164)

¹⁷⁸² Ü.ŞS., nr. 390, s. 73b (H.1147)

¹⁷⁸³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 138, s. 331 (H.1145); nr. 147, s. 92 (H.1153); Çnk. ŞS., nr. 9, s. 30b (H.145)

¹⁷⁸⁴ <http://www.lugatim.com/s/rençber> (erişim tarihi: 13.09.2020)

¹⁷⁸⁵ Özellikle 1748 yılında bir grup Kürt’ün çarşıda yağmaya karışması sonrası tüm Kürt kökenlilerin şehirden çıkarılması emredilmişti [Ü.ŞS., nr. 434, s. 863b (H.1165)]

¹⁷⁸⁶ Ü.ŞS., nr. 441, s. 90b (H.1168)

çiftçi, çoban, ırgat, arabacı vs. vasıflarla çalışanların içlerinde bazen haydut, eşkıya zuhur etmesi şikâyetlere neden oluyordu¹⁷⁸⁷.

Nasıl ki göçmenlerin İstanbul'a gelip yerleşmeleri kolay olmamışsa, istedikleri her işe girip çalışabilmeleri ya da iş kurabilmeleri de kolay olmamıştı. Hatta bu aşama çok daha zordu. İstanbul'da loncalar bu konuda sıkı kurallara sahiptiler ve esnafı kontrol altında tutuyorlardı. Yalnızca şu örnek bile belki kontrolün ne kadar sıkı olduğunu açıklamaya yetecektir: İstanbul kadısına gönderilen bir hükümde Ispanakçı taifesinin lahana turşusu yapmaması emrediliyordu¹⁷⁸⁸. Bu durum esnaf personelinin tüm yatay ve dikey hareketlerinin kontrolünün çok daha ötesinde bir müdahalenin varlığını açıkça gösteriyor. Bu durumda göçmenlerin İstanbul esnafının arasına karışabilme ya da bir esnaf dükkânı açabilme imkânları kalmıyordu. Yapabilecekleri işler sınırlıydı: Nitelsiz eleman istihdam edilen ağır işler. Bunların da başında inşaat işleri ve özellikle limanlarda çalıştırılan hamal ve kayıkçılar geliyordu. Ayrıca koltukçuluk denilen seyyar satıcılık da yapıyorlardı ki bu iş haksız rekabete girdiği ve esnafın müşterilerini kaçıracağı için tepki çekiyordu. Ancak bu tür sabit ve sürekli olmayan işler göçmenlerin hem lonca denetiminden sıyrılmasına hem de vergi ödemekten kurtulmalarına olanak veriyordu.

Göçmenlerin yoğun olarak çalıştıkları yerler özellikle iskelelerdi. Burada taşıma sektöründe yani hem **kayıkçılık** hem de şehre gelen malların şehir içine nakliyesini sağlayacak **hamallık** gibi iş imkânları vardı. Bunlar beden gücü isteyen ve herhangi bir vasıf aranmayan işler olduğu için göçmenler için iyi bir fırsat oluşturuyorlardı. Özellikle Anadolu'dan gelenlerin rağbet ettiği bu işlerde kefilsiz çalışan yabancıların yoğunlaşması, adlarının da sürekli asayiş sorunlarıyla anılmalarına neden oluyor, sık sık teftiş edilmeleri isteniyordu¹⁷⁸⁹. Malatya sancağındaki bir kaza ahalisinin çoğunun İstanbul suriçinde ve Üsküdar'da hamal ve bağban olduğu bildiriliyordu¹⁷⁹⁰. 1721'de Malatya voyvodasının şikâyetine göre ahalisinden eşkıyalıklarıyla meşhur birkaç kişi İstanbul'a gelerek 20-30 seneden beri İstanbul'da hamallık yapanları başlarına toplayıp tahrik ederek ihtilallerine sebep olmuşlardı. Kendilerinden defterde yazandan fazla akçe talep ettiğini iddia etmişlerdi¹⁷⁹¹. 1755'te ise kayıkçı taifesinin ne zamandır

¹⁷⁸⁷ BOA, C.ZB, nr. 11-527 (H.1207)

¹⁷⁸⁸ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 88, s. 76, h.178 (H.1047)

¹⁷⁸⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 164, s. 22 (H.1179)

¹⁷⁹⁰ BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 130-119 (H.1161)

¹⁷⁹¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 86, s. 516 (Malatya) (H.1133)

yoklanmadığından içlerine erazil, ecnebi doluştuğundan bahsedilerek teftişleri ve kefile bağlanmaları emredilmişti¹⁷⁹².

1791 tarihli “Serseri Nizamnamesi” bize bu konuda çok net bir tablo sunmaktadır. Göçmenlerin kaldıkları yerlere yönelik, buralardan kefilsizlerin çıkarılması gerektiğinden bahsedilirken bazı iş kollarına, göçmenlerin yığılması nedeniyle bunların nizamlarının bozulduğuna değinilmiştir:

1- İstanbul ve çevresinde ve mahalle aralarında bulunan **arka hamalı** taifesinin ne zamandır kefile bağlı olup yeteri kadar çalışanın olması gerekirken zabitlerin ihmalinden dolayı aralık aralık taşradan gelen kefilsiz kişilerin bunların arasına karıştığı ve haddinden fazla oldukları,

2- İstanbul’un suriçindeki ve dışındaki hamamlarda kalan **dellak** taifesinin defterlerine göre kefilleri olup her bir hamamın ihtiyacı kadar dellak alması gerekirken, Rumeli’den gelen Arnavudların hamamlara doluştuğu,

3- Yine İstanbul’un suriçindeki ve dışındaki bahçelerde, bostanlarda olan **bahçevan** taifesi de kayıtlı ve kefilli iken buralara da bahçevan adıyla haddinden fazla yabancı insan alındığı,

4- İstanbul, Üsküdar ve Galata’daki iskelelerde **kayıkçı** taifesi de defterli ve kefile bağlı iken zabitlerin ihmali nedeniyle sayılarının haddi aştığı ve bunların nizamlarının da bozulduğu, bildirilmekle beraber nizamnamede tüm bu grupların yoklanarak kefilsiz, haddinden fazla olanların vilayetlerine gönderilmeleri istenmektedir¹⁷⁹³.

Göçmenlerin çoğu amelelik, vasıfsız işçilik için gelmekle birlikte tamamı böyle değildi. İçerinde çeşitli iş erbabı da bulunmaktaydı. Örneğin Kayseri’den ciddi miktarda **tüccar, taşçı, dülger, keresteci, neccar** ya da Sivas’tan gelenlerin çoğu **sarraff** ve **habbaz** olarak gelmekteydi ve İstanbul’da bu işleri yürütmekteydiler¹⁷⁹⁴. Kayserili bir köy mutasarrıfı sipahi adına Kayseri kadısının gönderdiği mektupta; reayalarından 5 avârızhânenin İstanbul, Edirne, İzmir ve Ankara gibi büyük şehirlerde taşçı, neccar, hamamcı, sıvacı vs. olduklarını ve vergi hisselerini kalanların ödemek zorunda kaldığını, bu yüzden onların da dağılmak üzere olduklarını bildirmekte, geri

¹⁷⁹² Ü.Ş.S., nr. 440, s. 92b (H.1168)

¹⁷⁹³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 198, s. 4 (H.1206)

¹⁷⁹⁴ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 6, s. 26 (H.1168); ADVNS.AHK.A.d., nr. 9, s. 59 (H.1159); ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2 s. 176 (H.1159); ADVNS.MHM.d., nr. 155, s. 96 (H.1164)

gönderilmelerini istemekteydi. Bu kişiler “*sanatımız ahar yerde muteberdir*” diyerek evlerini kaldırıp büyük şehirlere gidiyorlardı¹⁷⁹⁵.

Arnavudlar özellikle bazı işlerde toplanmakla birlikte, bunların çoğu çalıştıkları yerlerde aynı zamanda ikamet ediyordu. Kendilerine yönelik bir arama emri çıkartıldığında yetkililerin ilk bakacakları yerler; hamamlar, bostanlar,¹⁷⁹⁶ bahçeler oluyordu. Kefilsiz ve haddinden fazla sayıda Arnavud’un işe alındığı tespit edildiğinde bu kişiler memleketlerine iade ediliyordu¹⁷⁹⁷.

İstanbul’daki Arnavudlar özellikle **hamamlarda** çalışıyorlardı. 1719’da işlenen cinayetler nedeniyle İstanbul’daki hamamcılar kethüdası, yiğitbaşları ve şeyhlerine gönderilen bir hükme göre hamamlarda Arnavud dellak ve natır çalıştırılmaması, varsa çıkarılması, çalışan personelin kefilinin olmasına dikkat edilmesi emredilmiştir. Emir üzerine İstanbul hamamlarında çalışan 284 hizmetliden 137’si Arnavud olduğu için işten çıkarıldı¹⁷⁹⁸.

1731’de suriçindeki 109 hamamda çalışan 1.488 kişiden 849’u, 1732-35 yıllarında 1.644 kişiden 999’u (%64) Arnavud’dur. Patrona isyanından sonra hamamlardaki teftişler de sıklaştırıldı. Yeni Arnavud çalışanların da istihdam edilmemesi emredildi. 1734 yılında bostancıbaşına gönderilen emirde İstanbul suriçi ve surdışında Anadolu ve Rumeli’den gelip hamamlarda bahçe ve bostanlarda çalışan ne kadar müstecirîn ve amele varsa yoklanmaları Arnavud taifesinden dellak olunmamak kanunu da hatırlatılarak bu bölgelerde Arnavud taifesinin tahririne özellikle dikkat etmeleri istenmektedir¹⁷⁹⁹. Aynı konuda zaman zaman çıkan hükümlerin ardı arkasının kesilmemesi, yüzyılın sonuna kadar bu sorunun devam ettiğini ve hükümlerin çok da tesiri olmadığını gösteriyor. 1752’de İstanbul’daki 177 hamamda çalışan 2.400 kişinin %71 Rumeli, %17’si Anadolu kökenli göçmenlerdir. Rumeli’den gelenlerin %38’i Avlonya, %24’ü İstarovalıdır¹⁸⁰⁰.

Arnavudların yoğun olarak çalıştıkları bir diğer meslek kolu da sebze-meyve bahçelerinde **bahçevanlık**tı. 1726’da bahçevan taifesinin kethüdaları bazı kefilsiz Arnavudların bahçelere hizmetkâr olarak girip eşkıyalıkta bulunduklarını bildirmesi üzerine bu meslek koluna bir nizam verildi, kefilsiz olanların gönderilmesi

¹⁷⁹⁵ BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 1, s. 129, h. 574 (H.1156)

¹⁷⁹⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 151, s. 125 (H.1157); nr. 148, s. 158 (H.1154)

¹⁷⁹⁷ Ü.Ş.S., nr. 390, s. 73b (H.1147)

¹⁷⁹⁸ Gülhan Benli, “Üsküdar Hamamları”, s. 628.

¹⁷⁹⁹ Ü.Ş.S., nr. 390, s. 73b (H.1147)

¹⁸⁰⁰ Nina Ergin, “The Albanian *Tellâk* Connection: Labor Migration to the Hamams of 18th-Century Istanbul, Based on the *1752 İstanbul Hamâmları Defteri*”, *Turcica*, c. 43, (2012), s. 246.

emredildi¹⁸⁰¹. 1751’de Üsküdar, Yoros ve Kavağa varıncaya kadar ve Pendik, Kartal, Gebze, Tuzla, Maltepe ve Kadıköy’de bulunan bahçelerdeki bahçevanların kethüdaları Eski Saray’a gelip kefilsiz Arnavud ve Bulgar eşkıyalarının bahçelere hizmetkâr olarak girdiklerini ve nice tecavüz ve eşkıyalıkta bulunarak nizamlarını bozduğunu bildirerek haklarında emir rica etti. Oysa bu bahçelerdeki bahçevanların kimi imamların kimi dizdarların kimi de kasabalardaki bazı kişilerin himayesindeydi ve içlerinde eşkıya yoktu. Divân’da mahfuz kayıtlara bakılarak durum araştırıldığında H. 1138’de (1725/1726), buralardaki “meçhûl-i ahvâl” kişilerin nizamları gereği kefilleri alınarak zararlarının def edilmesi üzere selefinin iltimasıyla emir çıktığı görülmüş ve bu emre göre hareket edilmek üzere İstanbul kadısına emir çıkarılmıştır¹⁸⁰².

Arnavudların özellikle Kocaeli civarında istihdam edildiklerine dair belgeler dikkat çekicidir. I. Bölüm’de de bahsettiğimiz üzere Kocaeli, İstanbul’dan sonra Arnavudların çalışmak için göç ettikleri en önemli merkezdi. Ancak Kocaeli sancağındaki çiftlik, mandıra, bostan ve kiremidhanelerde çobanlık, bekçilik, rençberlik yapan Arnavudların zaman zaman çıkardıkları olaylar, eşkıyalıkları şikâyetlere neden oluyordu. 1731’de, kiremidhanede çalışmak bahanesiyle kazaların civarında, yol kenarlarına yerleşenlerin köy köy gezip ahalinin ve yolcuların mallarına göz dikmeleri, hırsızlık yapmaları hatta bir naibi öldürmeleri nedeniyle faillerin yakalanıp cezalandırılmaları, bölgedeki tüm Arnavudların da kefile bağlanmaları emredildi¹⁸⁰³. 1763’te kefilleri olmadığı hâlde fırsat buldukça yolculara saldırmaya cesaret etmeleri İstanbul’a ihbar edildiğinden, kefilsizlerin bulundukları bölgelerden çıkarılarak memleketlerine gönderilmeleri, kefilsiz Arnavudların buralarda istihdam edilmemeleri emredildi¹⁸⁰⁴. 2 sene sonra bu emre uygun hareket edilmediğinden dolayı tekrar bir fermân gönderilmek zorunda kalındı¹⁸⁰⁵. Aynı şekilde Yalova civarında da eşkıyalık yapan Arnavudların bölgeden çıkarılmaları için uğraşılmıştı¹⁸⁰⁶.

Bu bölgede çalışan Arnavudların da bazı şikâyetleri vardı. Kendi zanaatlarını icra için gelen Arnavud duvarcı, dülger taifesinden kişilerin ve çobanların 1753’teki arzuhallerine göre bu kişiler vergilerini ödemelerine rağmen Kocaeli mutasarrıfı,

¹⁸⁰¹ BOA, ADVNS.ŞKT.d, nr. 106, s. 551 (H.1138)

¹⁸⁰² BOA, ADVNS.AHK.İS.d., nr. 3, s. 127, h. 483 (H.1164)

¹⁸⁰³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 138, s. 73 (H.1144)

¹⁸⁰⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 163, s. 179 (H.1177)

¹⁸⁰⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 164, s. 447 (H.1179)

¹⁸⁰⁶ BOA, C.ZB, nr. 9-441 (H.1180)

Rumeli'den Anadolu tarafına geçip çalışanlardan her sene kefilleme bahanesiyle fazladan zorla para alıyordu¹⁸⁰⁷.

Göçmenlerin her birinin aynı hayat şartlarına sahip olduklarını söyleyemeyiz. İçlerinden şanslı olanlar en azından belki şikâyet edilene kadar, **bakkal, sarraf, manav, küfeci, fırıncı** vs. mesleklere girebiliyor, esnafa karışabiliyorlardı¹⁸⁰⁸.

Usta olarak dükkân açmaları zor dahi olsa gelen gençlerin şakird olarak esnaf yanına girdiklerini tahmin edebiliriz. Dükkânlarda yatıp kalkan göçmenler de bunlar olmalıdır. Belli bir müddet çalıştıktan sonra yükselebilir, dükkân açabilecek seviyeye gelebilirdi. Boş bir gedik oluştuğunda da kendi dükkânını açabilirdi. Buradaki en önemli avantaj, kalacak yer konusunda olduğu gibi bir akrabasının, tanıdığının, hemşehrisinin yanına gelebilenler olacaktır. Belli bir kesimin belli bir meslekte yoğunlaşması da bunun bir göstergesidir. Bu duruma dair de çok sayıda örnek vardır. Örneğin Sivas'tan gelenlerin çoğu sarraf ve habbaz olarak gelmekteydi ve İstanbul'da bu işleri yürütmekteydiler¹⁸⁰⁹. Tosyalıların çoğu hamallık yapmaktaydı ve 1744'te Üsküdar sırt hamallarının kethüdası da Tosyalı'ydı¹⁸¹⁰. Üsküdar sicillerine dayalı olarak yapılan bir çalışmaya göre Üsküdar'daki Rumeli'den gelen Rumlar bakkallık; Ürgüp, Niğde ve Kayserili Rumlar daha çok yağcılık ve beziryağcılığı; Tokat, Eğin ve Kayseri'den gelen Ermeniler mükârilik ile uğraşmaktaydılar¹⁸¹¹. Yüzyılın sonuna doğru İstanbul'daki 500 bakkâl dükkânının sahipleri ve çalışanlarının çoğu Rum ve genellikle Balkanlarda Gerbeniş, İncesu, Agrafta gibi birbirine yakın yerlerden gelmiş göçmenlerken, 550 civarındaki bahçe ve bostanlarda çalışan bahçıvanların tamamına yakını göçmen ve yine Premedi, Ohri, Gerbeniş, Manastır, Avlonya ve Yanya birbirine yakın bölgelerden gelenlerdir¹⁸¹².

Eyüp sicillerindeki göçmen kayıtlarına dair çok dar kapsamlı gerçekleştirilen bir çalışmada da bakkallığın, mesleği bilinen göçmenler arasında en fazla rağbet edilen mesleklerden biri olduğu kaydedilir. Tespit ettikleri göçmen bakkalların tamamı Ortodoks Hıristiyan olan Rumlardır¹⁸¹³. İncelediğimiz örnekleme de Eyüp'te yaşayan ve mesleği belli olan göçmenlerde bakkal, bahçıvan, mumcu, celeb ve rençber olanlar

¹⁸⁰⁷ BOA, C.DH, nr. 179-8906 (H.1166)

¹⁸⁰⁸ Bab ŞS., nr. 208, s. 90a (H.1168)

¹⁸⁰⁹ BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 6, s. 26 (H.1168); ADVNS.AHK.A.d., nr. 9, s. 59 (H.1159); ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2 s. 176 (H.1159); ADVNS.MHM.d., nr. 155, s. 96 (H.1164)

¹⁸¹⁰ Ü.ŞS., nr. 410, s. 19a (H.1157)

¹⁸¹¹ Nevzat Erkan, *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat*, İstanbul 2015, s. 118.

¹⁸¹² C. Kırılı, "a.g.mad.", s. 72-79.

¹⁸¹³ Suraiya Faroqhi, "Eyüp Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle 18. Yüzyıl 'Büyük İstanbul'una Göç'".

vardı. Bakkallık diğerlerine göre çok daha fazla ön plana çıkmakta olup bunu yapanlar da genellikle Gerbenişliler gibi aynı bölgeden gelen Rumelilerdir. Üsküdar'da mesleği bilinen göçmenler arasında ise mükârî, at kayıkçısı, bekçi, bağcı, deveci, arka hamalları kethüdası, katırcı, ekmekçi, kasap, mumcu olanlar vardı. Burada da meslek tercihinde şehir bazında olmasa da Anadolu ve Rumeli'den gelenler arasında bir sınıflaşma göze çarpıyor. Anadolu kökenlilerin Üsküdar'da daha çok taşımacılık sektöründe yoğunlaştığı anlaşıyor.

Ahi Çelebi yani Fatih-Eminönü bölgesi ise ticaret bölgesi olduğu için ve çok sayıda göçmen nüfusunu barındırdığı için göçmenlerin sahip oldukları meslekler çok daha çeşitlidir. Burada dikkati çeken hususlardan birincisi İstanbul esnafına dâhil olmayı başaranlardır: Leblebici, bıçakçı poğaçacı, kuruyemişçi, çörekçi, kaşıkçı, bakkal, kitapçı ve ekmekçi gibi. Örneklemimiz içerisinde Kastamonulu ve Eğinliler bu konuda daha başarılı görülmektedir. Eğinlilerin daha çok ekmekçilik yaptığı zaten belgelerde de ifade ediliyordu. Ancak Eğinli gayrimüslimlerin asıl mesleklerinin sarraflık olduğu, burada da ezici bir çoğunluğu oluşturmalarından anlaşılmaktadır. Kayserililer belgelerde de vurgulandığı üzere inşaat işlerinde yoğunlaşmışlardır. Bölgede Mısır gibi uzak mesafelerle ticaret yapan tüccar göçmenlerin varlığı da dikkat çekicidir. Bölgeyi diğer surdışından ayıran unsurlardan biri de devlet erkânının ve sarayın burada bulunmasıdır. Bu nedenle kimi şanslı göçmenler bu kişilerin hizmetine girebilmeyi de başarmıştır. Ayrıca diğer bölgelerden farklı olarak yeniçeri isimlerinin de geçtiği görülmektedir. Bunlar dışında kayıkçı, yemenici, hamal, sebzeçi, bağcı ve değirmenci isimleri de geçmektedir.

Göçmenlerin İstanbul'da alım-satım işleriyle, ticaretle ilgilendiğine dair işaretler memleketlerinden gelen şikâyetlere de yansımıştır¹⁸¹⁴. 1719 yılına ait bir hükümde Ürgüp'ün malikâne mutasarrıfı reayasının çoğunun İstanbul'da ticaretle meşgul olduklarını belirtir¹⁸¹⁵. 1727'de, her yıl Sivas sancağına bağlı köylerin reayasından 200 kadar kişinin ticaret gerekçesiyle kalkıp İstanbul'a göç ettiklerinden açıkça bahsedilmektedir¹⁸¹⁶. 1732 ve 1740 yıllarında gönderilen fermânlarda da Anadolu ve Rumeli'den nice reayanın vergiden kurtulmak için İstanbul'a geldikleri, kiminin rençberlik, kiminin de alım-satım işleriyle ilgilendikleri kaydedilmiştir¹⁸¹⁷.

¹⁸¹⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 138, s. 331 (H.1145); nr. 147, s. 92 (H.1153); Çnk. ŞS., nr. 9, s. 30b (H.1145)

¹⁸¹⁵ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 53, s. 442 (Niğde) (H.1121)

¹⁸¹⁶ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 114, s. 123 (İstanbul) (H.1140)

¹⁸¹⁷ Ü.ŞS., nr. 400, s. 89b (H.1153); Ü.ŞS., nr. 386, s. 94a (H.1145)

3.3.4.3. *İstanbul'da Hayat Şartları*

Bir göçmenin hayat şartlarını, yani gelirlerini ve giderlerini daha iyi görebilmek için İstanbul'daki fiyatlara, işçi ücretlerine, konaklama masraflarına daha yakından bakacağız. Her şeyden önce memleketinden yola çıkıp gelebilmesi dahi, özellikle aileleri ile gelenler için ciddi bir masraftı. Taşıma ücretlerine dair bir örnek vermek gerekirse, 1745'te Sivas'tan Üsküdar'a getirilmek istenen 3 kadın için kiralanan 2 at arabasına 40 kuruş ödenmişti¹⁸¹⁸. Göçmenlerin yakalanmaları durumunda yolda ödedikleri rüşvet de durumlarına göre 2 kuruştan 60 kuruşa kadar çıkabiliyordu¹⁸¹⁹. Bu rakamlardan sadece yol masrafının bile oldukça yüksek bir meblağ olduğu anlaşılmaktadır.

Eğer görevlileri atlatarak İstanbul'a girebilmeyi başarmışsa yapılması gereken ilk iş kalacak bir yer bulabilmektir. Bunun için kiralık ev ya da hanlar, odalar uygun olacaktır ancak her halükârda yanında belli bir miktar parası olması gerekir, en azından işe girip para kazanana kadar. Gelen kişi bekâr ise daha önce de etraflıca anlattığımız üzere herhangi bir evi kiralayabilmesi ve bir mahalleye yerleşebilmesi kolay kolay mümkün olmazdı. Bu nedenle bir bekâr odasına ya da bir hana yerleşebilirdi. Bunun için günlük belli bir miktar akçeyi gözden çıkarabilmeliydi. Genellikle kalmak için iş imkânı olabilecek, ticarî faaliyetlerin yoğun olduğu yerler tercih edilirdi ki bunun da daha çok suriçi (özellikle Süleymaniye ve Eminönü) ve Galata bölgesi olduğunu söyleyebiliriz. Zaten bekâr odaları ve hanlar da bu bölgelerde yoğunlaşmıştır. Osmanlı'da aileler ise ikamet için daha sakin mahalleleri tercih ediyorlardı. İş bulana kadar geçici bir süre burada kaldığını düşünürsek sonrasında bulduğu işe göre başka alternatifler, daha ucuz seçenekler de bulabilirdi. Örneğin bir dükkânda iş bulabildiyse burada yatıp kalmasına izin verilebilirdi. Bunun için gerekenler sadece dükkâna serilecek bir şilteden de ibaret olabilir ya da dükkânın üzerinde bulunan bir göz oda da olabilirdi. Bu durumda kalacak yer için fazladan bir masrafları olmayacaktı. Ancak böyle iyi bir iş bulabilenler sadece şanslı bir azınlıktı. Bekâr göçmenler daha çok hamallık, kayıkçılık gibi güç-kuvvet isteyen ağır işler bulabildiklerinden iskeleler onlar için bir toplanma merkezi gibiydi. Burada çalışanlar için bir diğer alternatif de kayıkhanelerdi.

¹⁸¹⁸ Ü.Ş.S., nr. 412, s. 64b (H.1158)

¹⁸¹⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 154, s. 468 (H.1164)

Ev göçü ile gelenler için ise iki seçenek söz konusu olabilirdi: Ya bir mahalleden ev kiralamak ya da evli odalarında kalmak. Onlar da ilk geldikleri anda evli odalarına yerleşip, bir süre sonra iş ve çevre edinmeleriyle birlikte ev kiralamaya yönelebillerdi. Çünkü evini kiraya verecek olanların hiç tanımadıkları birini tercih etmeleri çok düşük bir ihtimal olurdu. En azından belli bir işi olmasını isteyeceklerdir. Üstelik göçmenlere ev kiralanmaması konusunda imamlara yapılan sık uyarıların olduğunu biliyoruz. Bu aşamaya gelmeyi başaranlar için ev kiralarına dair birkaç örnek verebiliriz. Üsküdar’a gelip yerleşen bir aile vakıf ya da şahıslara at mülkleri kiralayabilirdi. Kira sözleşmelerini genellikle Müslümanlar kendi aralarında, gayrimüslimler de kendi aralarında yapmaktaydılar¹⁸²⁰. Galata’da Sultan Bayezid Mahallesinde bir bab menzilin¹⁸²¹ bir odası aylık 5 kuruştan kiraya verilirken, Alaca Mescidi Mahallesinde bir bab menzil aylık 100 para, Kasımpaşa’da Seferikoz Mahallesinde bir bab menzil aylık 20 akçe, el-Hac A’mâ Mahallesi’nde bir bab menzil aylık 50 paraya kiraya verilmişti¹⁸²². Üsküdar’da Solak Sinan Mahallesinde bir bab menzil aylık 65 paraya, Selman Ağa Mahallesinde bir bab hane aylık 60 paraya kiraya verilmişti¹⁸²³.

Bir de hali vakti yerinde olup daha iyi hayat şartları için İstanbul’a gelen, belli bir zanaat sahibi olan göçmenler vardır ki bunların çok vakit kaybetmeden ev ve iş yeri satın alabilecek güçte olduklarını söyleyebiliriz. Hem bu kişiler hem de İstanbul’da uzun süre çalışıp mülk alacak parayı biriktirenler için bir de gayrimenkul fiyatlarına bakabiliriz. Örneğin Üsküdar’da XVIII. yüzyılın ilk yarısında gelir seviyesi düşük ailelerin alabileceği evlerin değeri 150 kuruşun altında, orta hallilerin alabileceği evlerin değeri 150-350 kuruş arası, zenginlerin alabileceği evlerin değer ise 350 kuruştan fazlaydı. Yani ortalama bir ev 200-250 kuruşa satın alınabiliyordu. Üsküdar’da evler genellikle iki katlı olup ikiden fazla kata sahip olanlar sadece zengin ailelerindi. Evlerin çoğunda tuvalet, bahçe veya avlu ve su kuyusu bulunurken ayrı bir mutfak fakir aileler için söz konusu değildi. Fakir ailelerin evleri bir-iki göz odadan oluşurken orta halli aileler genellikle 3 odalı evlerde kalmaktaydılar¹⁸²⁴.

¹⁸²⁰ Nevzat Erkan, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁸²¹ “Bâb” kelimesi kapı anlamına gelmekle birlikte sicillerde girişi ifade etmek için kullanılmıştır. “İki bâb beyt” şeklindeki ifade iki giriş odayı yani birbirinden bağımsız iki farklı odayı anlatmak için kullanılmaktadır. (Rukiye Yeşilkaya, *16. ve 17. Yüzyıl İstanbul Kadı Sicilleri’nde Ev ve Kentsel Konumu*, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 31.)

¹⁸²² G.ŞS., nr. 494, s. 2b, 16a, 33a, 23a (H.1203)

¹⁸²³ Ü.ŞS., nr. 510, s. 17a, 25a (H.1196)

¹⁸²⁴ Nevzat Erkan, *a.g.e.*, s. 67-73.

Ev sahibi olmak dışında gelen göçmenlerden maddi durumları iyi olanlar ayrıca bir dükkân sahibi olmak da isteyeceklerdir. Elbette dükkânın yeri fiyatın belirlenmesinde önemli bir etkidir. Üsküdar Aşçıbaşı Mahallesinde iki kepenk bir dükkân 280 kuruşken, Pendik'te 2 katlı iki kepenkli dükkân 300 kuruştur. Rumi Mehmed Paşa Mahallesinde vakfa ait bir bakkal dükkânı 900 kuruştur. Bunu hisselere bölüp bir hissesini de alabilirdi. Tabii burada dükkânın içerisindeki eşyalar, mallar sayılmıyordu. Bunlar da bir gedik hakkı olarak satılabilirdi. Yani devretmiş oluyordu. Atpazarı'ndaki bir paçacı dükkânında bulunan levazımat 230 kuruşa satılırken Debbaglar Mahallesi'ndeki bir bakkal eşyası ve zahiresi 8.200 akçeye satılmıştır¹⁸²⁵.

Üsküdar'da XVIII. yüzyılın ilk yarısında bu gayrimenkul satışlarını inceleyen N. Erkan, 1710-1720 arasında ve 1730-1740 yılları arasındaki satışlarda kendilerinden önceki onar yıllık periyodlara göre düşüş yaşandığını ancak 1740-1750 arasında büyük bir artış olduğunu kaydeder. Diğer bir ifadeyle 1720'li yıllarda ve 1740'lı yıllarda bir artış söz konusuysa 1710'lu ve 1730'lu yıllarda bir düşüş yaşanmıştır¹⁸²⁶. Bunun nedenini herhangi bir siyasî ve sosyal gelişmeye bağlamak oldukça zordur. Ancak son dönemdeki kayda değer artışın göç problemlerinde, ev bulmakta yaşanan sıkıntı ile alınan tedbirlerdeki artışla paralel olması dikkat çekicidir.

Tüm bu süreci çok daha kolay bir şekilde atlamanın yolu ise bir tanıdığının olmasıdır. Göç edilen yerdeki bir hemşehri ya da akraba bütün bu aşamaları sizin için kolaylaştırabilir, daha az risk almanıza yardımcı olur. Bu konuda verebileceğimiz güzel bir örnek C. Behar'ın Kasap İlyas Mahallesi hakkında yaptığı çalışmada geçmektedir. Mahallede ciddi bir Arapgirli göçmen nüfusu olduğu için Behar eserinde onlara ayrıca değinmiştir. Arapgir'den gelenler burada yoğun olarak *Ispanakçı Viranesi* olarak bilinen ve üzerinde birkaç eski ve yarı harap evin bulunduğu bölgede kalıyorlardı. Buradaki Ispanakçı Konağı da bir zamanlar Arapgir'de oturmuş Erzurumlu Hafız Mustafa Paşa'ya aitti. Muhtemelen paşa İstanbul'daki konağına çalışmak üzere Arapgir ve çevresinden kâhya, uşak, seyis ve bahçıvan getirtmişti. O dönemde mahalledeki bir Arapgirli nüfusu oluşmaya başlamıştı. Behar'a göre paşa Arapgir'deki kapı halkından İstanbul'a göç etmeyi düşünenleri teşvik etmiş, aracılık, kefâlet ve himaye etmişti. Onların ulaşımını, kalacak yerlerini ve işlerini sağlamıştı. Bu, şehre entegrasyonun

¹⁸²⁵ a.g.e., s. 81-83.

¹⁸²⁶ a.g.e., s. 83-85.

başarılı bir örneği, yazarın deyimiyle şehre “yumuşak bir inişti”. İspanakçı Viranesi ise onlar için geçici bir barınak görevi görüyordu¹⁸²⁷.

Barınma dışında göçmenlerin diğer masrafları için bazı temel gıda maddelerinin fiyatlarına da bakılabilir. İstanbul’la yapılan bir karşılaştırmaya göre temel gıda maddelerinin bazıları hariç İstanbul’da Konya’ya göre fiyatlar daha yüksektir¹⁸²⁸. Narh defterine göre; 1732’de kuzu etinin kıyyesi 20 akçe¹⁸²⁹, 1737’de 25 akçedir¹⁸³⁰. 1742’de ekmeğin 90 dirhemi 1 akçe¹⁸³¹, 1758’de ekmeğin 60 dirhemi 1 akçedir¹⁸³².

1742-1743 yıllarına ait Üsküdar kadı sicillerinde kayıtlı bir narh defterine göre:

nân-ı azîz - 70 dirhem - 1 akçe (15 RA 1155 /20 Mayıs 1742)

nân-ı azîz - 80 dirhem - 1 akçe (gurre-i R 1155 / 5 Haziran 1742)

nân-ı azîz - 90 dirhem - 1 akçe (27 CA 1155 / 30 Temmuz 1742)

nân-ı azîz - 90 dirhem – 1 akçe (7 R sene 1156 / 31 Mayıs 1743)¹⁸³³

Görüldüğü üzere temel gıda maddesi olan ve bu nedenle devletin fiyatı, gramajı ve kalitesi konusunda çok daha hassas davrandığı ekmeğin gramajında sadece bir yıl içerisinde dahi değişiklik söz konusudur. Mayıs 1742’den Mayıs 1743’e kadar geçen bir yıllık süreçte ekmeğin fiyatı 1 akçe olarak sabit tutulsa dahi bir ağırlığı 70 dirhemden 90 dirheme yükselmiştir.

Göçmenlerin hayat şartlarını tam olarak anlayabilmek için fiyatlardan sonra bakılması gereken bir diğer konu da aldıkları ücretlerdir. İstanbul’daki işçi ücretlerini Anadolu’dakilerle karşılaştırmalı olarak görebilmek için I. Bölüm’de değindiğimiz örneği burada tekrar hatırlatabiliriz: İstanbul’da inşaat işçilerinin aldıkları ücret Konya’daki işçilerin aldığından daha yüksekti. Konya’da 1712’de bir inşaat işçisi 30 akçe alırken, İstanbul’da 1710-19 arasında 38,2 akçe almaktaydı¹⁸³⁴. 1793’te Sivas’ta bir paşa sarayının inşaatında çalışan ustalar günlük 30, işçiler de 25 para almışlardı¹⁸³⁵.

¹⁸²⁷ Cem Behar, *a.g.e.*, s. 160-166.

¹⁸²⁸ Perihan Hazal Kaya, *18. Yüzyılda Konya’nın Mali Yapısı ve Merkez Maliyesi ile İlişkisi*, Ankara 2017, s. 80-82.

¹⁸²⁹ BOA, AE.SMHD.I, nr. 73-4814 (H.1155)

¹⁸³⁰ İ. ŞS., nr. 24, s. 116a (H.1149)

¹⁸³¹ Ü.ŞS., nr. 405, s. 1b (H.1155)

¹⁸³² İ. ŞS., nr. 24, s. 115b (H.1151)

¹⁸³³ Ü.ŞS., nr. 405, s. 1b (H.1155)

¹⁸³⁴ Perihan Hazal Kaya, *a.g.e.*, s. 80-82.

¹⁸³⁵ Mustafa Öztürk, *a.g.e.*, s. 1830-1837.

1731 tarihli bir hükme göre; eskiden beri bina hizmetinde istihdam olan neccara günlük 40 akçe, rençbere 20 akçe verilegelmişken bir süredir bina inşaatlarının fazla olması nedeniyle bazı elitler neccar ve amele taifesini kendi binalarında tutmak için piyasanın üzerinde ücret vermeye başlamışlardı. Bu durum diğerlerine sirayet etmiş ve halktan fazla ücret talep eder olmuşlardı. Bunun üzerine yönetim, eski nizamlarına uygun hareket edilmesini emretti¹⁸³⁶.

Sık sık meydana gelen yangınlar nedeniyle 1741'de İstanbul'da çokça ihtiyaç duyulan neccar, taşçı, sıvacı, hamamcı, duvarcı, lağımçı, hamal ve rençber taifesi eski nizamları üzere aldıkları ücrete kanaat etmeyip kimi 70 kimi 80 akçe talep ediyordu. Bunun üzerine Ruz-ı Hızır'dan Ruz-ı Kasım'a kadar olan uzun günlerde bir nefer kalfaya 60 akçe, bir nefer karhaneciye 50 akçe, bir nefer ustaya 45 akçe, bir nefer şakirde 30 akçe, bir nefer duvarcıya 40 akçe ve bir nefer lağımçıya 40 akçe, bir nefer hamala 30 akçe ve bir nefer rençbere 24 akçe verilecekti. Ruz-ı Kasım'dan Ruz-ı Hızır'a kadar ise bir kalfaya 55 akçe ve bir nefer karhaneciye 45 akçe, bir nefer ustaya 40 akçe, bir nefer şakirde 25 akçe, bir nefer duvarcıya 35 akçe, bir nefer lağımçıya 35 akçeye, bir nefer hamala 24 akçe ve bir nefer rençbere 20 akçe yevmiye verilmesi kararlaştırıldı¹⁸³⁷.

1750'de aynı şekilde yangınlar sebebiyle işleri arttığında İstanbul'da nakkaş, neccar, taşçı, sıvacı, hamamcı, duvarcı, lağımçı, hamal ve rençber taifelerine eski nizamları üzere verilen yevmiyelerine kanaat etmeyip bazısı 70 bazısı da 80'er akçe ücret talep ediyorlardı. Bunun üzerine yayınlanan fermâna göre Ruz-ı Hızır'dan Ruz-ı Kasım'a kadar olan uzun günlerde bir nefer kalfaya 70 akçe, bir nefer karhaneciye 60 akçe, birer nefer neccar, hamamcı, taşçı ve sıvacı ustasına 55 akçe, bir nefer şakirdlerine 40 akçe, bir duvarcıya 45, bir nefer lağımçıya 45, bir nefer hamala 36 akçe ve bir nefer rençbere 30 akçe ücret belirlendi. Ruz-ı Kasım'dan Ruz-ı Hızır'a kadar ise ücretler bir miktar düşüyordu. Bir nefer kalfaya 60 akçe, bir nefer karhaneciye 55 akçe, bir neccar, bir nefer hamamcı, bir nefer taşçı, bir nefer sıvacı ustasına 50 akçe, bir nefer şakirdlerine 35 akçe, bir nefer duvarcıya 45 akçe, bir nefer lağımçıya 40 akçe, bir nefer hamala 36 akçe ve bir nefer rençbere 30 akçe verilecekti. Yaz günü ve kış günü ise nakkaşana 65 akçe bir nefer şakirde 40 akçe yevmiye belirlendi¹⁸³⁸. Bu 3 hüküm 20 yıl içerisinde işçi ücretlerindeki artış da gösteriyor.

¹⁸³⁶ Bab ŞS., nr. 153, s. 45b (H.1144)

¹⁸³⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 148, s. 192, h. 646 (H.1154)

¹⁸³⁸ Bab ŞS., nr. 198, s. 86a (H.1163); nr. 205, s. 95b (H.1167); BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 154, s. 264 (H.1163)

	1609 ¹⁸³⁹	1731	1741		1750	
			İlkbahardan Sonbahara (İ-S)	Sonbahardan İlkbahara (S-İ)	(İ-S)	(S-İ)
Kalfa			60 akçe	55 akçe	70 akçe	60 akçe
Karhaneci			50	45	60	55
Neccar ustası	24 (alâ) 20 (evsat)	40	45	40	55	50
Hamamcı ustası			45	40	55	50
Taşçı ustası			45	40	55	50
Sıvacı ustası			45	40	55	50
Neccar şakird	17-18 (ednâ)		30	25	40	35
Hamamcı şakird			30	25	40	35
Taşçı şakird			30	25	40	35
Sıvacı şakird			30	25	40	35
Duvarcı			40	35	45	45
Lağımçı			40	35	45	40
Hamal			30	24	36	36
Rençber		20	24	20	30	30
Nakkaşan ustası						65
Nakkaşan şakird						40

¹⁸³⁹ A. Refik, *Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1931, s. 36.

İnşaat sektörü dışında rençberlik yapanların kazançlarına dair de şu bilgi bir fikir verebilir: Galata'ya bağlı İstinye nahiyesi Kuruçeşme karyesinde, bir bab çiftlikte çalışanların her biri aylık 9'ar kuruş ücret alıyordu¹⁸⁴⁰.

Ş. Pamuk'un araştırmasına göre İstanbul'da uzun vadeli fiyat artışının, diğer bir ifadeyle enflasyonun en önemli nedeni tağşişler yani Osmanlı para biriminin gümüş içeriğinin azaltılmasıdır. Bu dönemler XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl başlangıcı ve XVIII. yüzyıl sonlarıdır. Dolayısıyla incelediğimiz dönem bu anlamda nispeten daha durgundur. Ücretler konusunda da hem vasıflı hem de düz işçiler için nüfus artışına bağlı olarak XVI. yüzyılın ortalarına kadar bir gerileme yaşanırken bundan sonra XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar dalgalı ancak yatay bir seyir izlemiş, XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bir yükselme yaşanmıştır. Üstelik XIX. yüzyıla kadar İstanbul'daki işçilerin alım güçleri Avrupa'nın pek çok kentindeki ücretlere de bir hayli yakındır¹⁸⁴¹.

3.3.4.4. Memleketleri ile İrtibatları

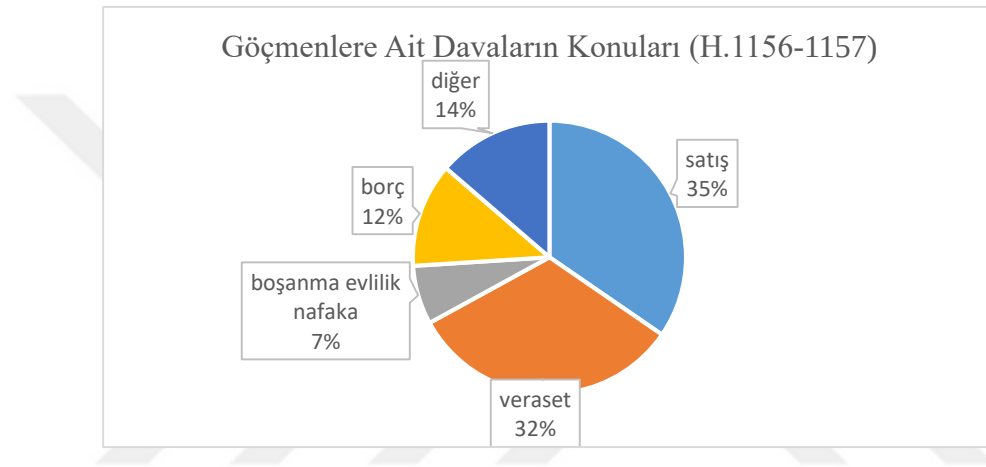
Göçmenlerden memleketleri ile sıkı ilişkileri devam edenler, öncelikle terk ettikleri yerdeki vergi sorumluluklarını yerine getirmeye devam edenlerdi. Ayrıca birçoğunun eşini, çocuklarını geride bırakması, onları çeşitli vesilelerle ziyaret etmelerine ya da en azından bu yönde çaba harcamalarına neden olmaktaydı. Üstelik İstanbul'a iş bulmak, çalışmak için gelen bir göçmenin kazancının bir kısmını ailesini geçindirmek için harcayacağı, onlara zaman zaman para yardımı yapacağı da muhtemeldir. Yol izinleri kısmında da görüldüğü üzere ailesinden bir yakını şehirde olan kişiler ya da taşraya çıkıp geri dönmek isteyen göçmenler miras, hasta ziyareti, cenaze işlemleri, hava değişimi, evlilik, sıla-i rahim, akraba ziyareti, geçim sıkıntısı, tedavi, ticaret, eğitim gibi çeşitli bahanelerle yolda engellenmemek üzere başvuruda bulunuyorlardı. Bu nedenle özellikle ailesi geride kalan ve henüz şehirdeki ilk kuşak olan göçmenlerin taşra ile çok daha sıkı ilişki içerisinde oldukları söylenebilir. Günümüzde Süleymaniye Bekâr Odalarında kalan göçmenler üzerine yapılan bir saha araştırması da göçmenlerin yaşamlarıyla ilgili oldukça benzer sonuçlar içermesi açısından ilginçtir. Buna göre burada kalan göçmenler aylık masrafları dışında kazançlarını ailelerine gönderiyorlar ve dörtte üçünden fazlası memleketleriyle sıkı ilişkisini sürdürüyor. Bu sürekli kazanç aktarımı, birikim yapmalarını engellediği için bir ev alıp ailesini yanına alma imkânlarını da kısıtlıyor¹⁸⁴².

¹⁸⁴⁰ G.ŞS., nr. 494, s. 3a (H.1203)

¹⁸⁴¹ Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 181-187.

¹⁸⁴² Bülent Şen, Alim Arlı, Ayşe Alican Şen, *a.g.e.*, s. 85-108.

Bahsettiğimiz sıkı ilişki teorimizi destekleyen bir diğer kaynak da *Şer'iyye Sicilleri*'ndeki göçmenlerle ilgili dava kayıtlarıdır. Bu konu başlığı altında vereceğimiz oranlar da Üsküdar, Eyüp ve Ahi Çelebi mahkemesinde H. 1156-1175 yıllarında tutulan göçmenlere ait dava kayıtlarına göredir. Yaptığımız araştırmaya göre İstanbul'daki göçmenlerin karıştığı davaların büyük çoğunluğunda karşı taraf kendi memleketinden ve hatta aile üyelerindendir¹⁸⁴³. Darp, katil, hırsızlık, zorla el koyma gibi asayiş meseleleriyle beklenin aksine çok az karşılaşılmuştur. Ancak mülk satışıyla ilgili davalar tüm davaların %35'ini, miras işlemleriyle ilgili davalar %32'sini, borç meselesiyle ilgili davalar %12'sini oluşturmaktadır.

Burada bahsetmemiz gereken durum, tasnif sırasında veraset konusunun içeriğinin geniş tutulduğudur. Mülk satışı, hisseden feragat ya da alacak meselesi olan davalar da eğer ölen bir yakınının mirası vesilesi ile gerçekleşmişse veraset kısmına dâhil edilmiştir. Ayrıca “diğer” olarak sınıflandırdığımız konu başlığı altında tarlaların tasarrufundan ferağ ya da mülk icârı gibi konular da yer almaktadır. Bu nedenle mülkiyete dair konuların aslında göçmenlerin dava konularının büyük bir yekûnunu teşkil ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Tabloya bakıldığında veraset ve mülk satışı konularının ön plana çıkması, tarafların büyük çoğunluğunun neden kendi memleketinden, kendi dininden ve hatta aile üyelerinden olduğunu açıklamaktadır. Bahsedilen konulardan verasete bakılacak olursa; bu davalarda ölen anne, baba, amca, kardeş gibi yakın akrabalarından kalan mallar ve mülkler varislere hisseleri mukabilinde taksim ve teslim edilmektedir. Bu kişilerin memleketleri ifade edilmekle birlikte ikamet yerlerine dair bilgiler tüm davalarda

¹⁸⁴³ AÇ. ŞS., nr. 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165; Ü.ŞS., nr. 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413; HH.ŞS., nr. 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413 (H.1156-1157)

kaydedilmiştir. Ancak genel olarak İstanbul'da ikamet eden ve ölen bir aile büyüğünün terekesinde İstanbul'da edindiği mallar ve mülkler yer almaktadır. Bunlar ev yerinden ziyade çalıştıkları iş yerlerindeki *gedik* tabir edilen alet-edevat ve mallar ile o işe koyulurken yatırdığı sermayedir. Örneğin İstanbul Balkapanı yakınındaki bakkal dükkânında kalan bir göçmenin ölümüyle birlikte sahip olduğu gediğin yarı hissesi ve dükkândaki sermayesi toplamda 4 bin akçe olarak varisine teslim edilmiştir¹⁸⁴⁴. Aynı şekilde Eyüp'te ölen göçmen bir bakkal, varislerine hem köyündeki ev ve bahçeyi hem de İstanbul'daki bakkal dükkânında olan sermaye ve emtiayı bırakmıştır¹⁸⁴⁵. Bir diğerinde Balat kapısında sebzeçilik yapan bir göçmen, sebzeçi dükkânındaki gediğin kiralanmasıyla toplamda 40 kuruş miras bırakmıştır¹⁸⁴⁶. Bu kişilerin varisleri olan eşleri ve çocuklarının ikamet yerleri ise her davada kaydedilmediği için İstanbul'da bulunup bulunmadıklarına dair bir yorumda bulunmak zordur.

Bir diğer durum ise ölen kişinin, göçmenin memleketindeki aile büyüğü olması ve kendisinin de varis olarak mirastan hak sahibi olmasıdır. İstanbul'da ölen ve burada mülk sahibi olanlara nazaran taşradaki yakınıni kaybeden göçmenlere dair davalar çok daha fazladır. İstanbul'da gedik sahibi olarak esnaf arasına karışmanın ya da bir ev sahibi olabilmenin göçmenler açısından zorluğu düşünüldüğünde bu da anlaşılabilir bir durumdur. Miras davalarının kaydedilmesi, tamamında bu konuda bir anlaşmazlık¹⁸⁴⁷ yaşandığı anlamına gelmemektedir. Aksine çoğu mirasın varislerce teslim alındığını kabul etmeleri¹⁸⁴⁸, hisselerini birbirlerine satışları¹⁸⁴⁹ ya da birbirleri lehine hisselerinden feragat etmeleri¹⁸⁵⁰ ile ilgilidir. Burada da daha sık karşılaşılan durum, İstanbul'da yaşayan göçmenin kendisine miras kalan mülk, menzil, bağ ve bahçe gibi emlakları bedeli karşılığında orada ikamet eden diğer varise bırakmasıdır¹⁸⁵¹. Şehirde kendisine yeni bir hayat kuran göçmenin taşrada bulunan ve hiç oturmayacağı evin tapusunu üzerinde bulundurmaktansa bunu paraya çevirmek istemesi anlaşılabilir bir durumdur. Üstelik bu kararında çoğu zaman orada ikamet eden yakın akrabasının ihtiyacını da göz önünde bulunduruyor olmalıdır.

¹⁸⁴⁴ AÇ. ŞS., nr. 163, s. 27a.

¹⁸⁴⁵ HH.ŞS., nr. 173, s. 38a.

¹⁸⁴⁶ AÇ. ŞS., nr. 162, s. 3a.

¹⁸⁴⁷ Ü.ŞS., nr. 410, s. 29b.

¹⁸⁴⁸ Ü.ŞS., nr. 410, s. 15a.

¹⁸⁴⁹ Ü.ŞS., nr. 409, s. 22b.

¹⁸⁵⁰ Ü.ŞS., nr. 406, s. 76b.

¹⁸⁵¹ AÇ. ŞS., nr. 162, s. 27a.

Miras davalarındaki diğer bir husus da terekenin taksim ve teslimi için ya da eğer satış gerçekleşecekse bu işlem için göçmenin orada bulunan bir şahsı kendisi adına vekil tayin etmesi¹⁸⁵² ya da örneğin yaşı küçük olan bir varisin haklarını teslim almak için *vasi-i muhtar* atamasıyla¹⁸⁵³ ilgili olan davaların olmasıdır. Verasetle ilgili son olarak “*vasi ispat*”¹⁸⁵⁴ olarak adlandırılan ve bir tarafın kendisini ölen kişinin yasal varislerinden biri olduğunu kanıtlamak için açtığı davaların da yer aldığını söyleyebiliriz. Bu tarz davalarda, kişinin vekil olduğuna şahit olanların göçmeni yakından tanıyan, onun gibi İstanbul’da yaşayan ve belli bir iş-güç sahibi olan hemşehrileri olması dikkat çekicidir¹⁸⁵⁵.

Göçmenlerin memleketleri ile irtibat kurmalarına neden olan diğer bir etmen de kendilerine ait bulunan taşradaki mülklerinin satış işlemleridir. Bu davaların da aynı şekilde çok büyük bir kısmında İstanbul’da yaşayan bir göçmen mülk menzil, bağ ve bahçe gibi emlaklarını orada ikamet eden başka bir hemşehrisine satmakta¹⁸⁵⁶ ya da tarlasından bedel ile ferağ etmektedir¹⁸⁵⁷. Bu durum göçmenlerin yalnızca ikamet ettikleri şehri değiştirmediklerini, aynı zamanda ekip biçtikleri toprağı yani ziraati bıraktıklarını göstermektedir. Zira bu işlemlerin çoğu köyde yani kırsal kesimde bulunan mülklere dair olup az bir kısmında kasaba, kaza, mahalle ismi geçmektedir. Satışa sunulan mülklerle ilgili genel bir çerçeve çizecek olursak bahsi geçen ortalama bir mal varlığının; fevkanî ya da tahtanî bir-iki bab oda, bir samanlane, bir ahır, bir harman yeri, bir avlu, bir miktar ağaçlı ya da ağaçsız bahçe, bir anbardan müteşekkil bir mülk menzili, birkaç dönümlük kürümî mülk bağ ve birkaç kıta tarladan oluştuğunu söyleyebiliriz¹⁸⁵⁸. Bazen de bunlardan örneğin yalnızca biri; bir bahçe¹⁸⁵⁹, bir değirmen¹⁸⁶⁰ ya da nadiren de olsa bir dükkân¹⁸⁶¹ satışa sunulmaktaydı. Böyle bir toptan satış ile göçmenin artık memleketi ile irtibatını koparma noktasına getirdiği söylenebilir. İstanbul’da kazandığı parayla oraya dönmeyi düşünmeyen biri için memleketinde yatırım yapmak çok da cazip gelmemiş olmalıdır. Ancak şehirde iyi bir işi olup ortalamanın çok üzerinde kazanan kişilerin her iki yerde de mal-mülk sahibi olduklarını görüyoruz. Geride kalan varlıkların satışı, buradaki yeni hayatın kurulması ya da daha iyi sürdürülmesi için iyi bir adım olarak

¹⁸⁵² HH.ŞS., nr. 173, s. 57a.

¹⁸⁵³ HH.ŞS., nr. 174, s. 6b.

¹⁸⁵⁴ HH.ŞS., nr. 175, s. 4a.

¹⁸⁵⁵ Ü.ŞS., nr. 410, s. 31a.

¹⁸⁵⁶ AÇ. ŞS., nr. 163, s. 95b.

¹⁸⁵⁷ AÇ. ŞS., nr. 162, s. 26a.

¹⁸⁵⁸ AÇ. ŞS., nr. 160, s. 70a.

¹⁸⁵⁹ AÇ. ŞS., nr. 162, s. 6b.

¹⁸⁶⁰ AÇ. ŞS., nr. 163, s. 8a.

¹⁸⁶¹ AÇ. ŞS., nr. 163, s. 73b.

değerlendirilebilir. Üstelik ziraatin ya da bir değirmen işletmesinin uzaktan sürdürülmesi mümkün olmayacağı için bu mülklerin elden çıkarılması çok daha mantıklı olacaktır. Çok az bir kısmı kiralamayı tercih etmiş¹⁸⁶² ve yine çok az bir kısmı vekâleten ziraî faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir¹⁸⁶³.

Satışlarla ilgili davalarda dikkat çekici bir husus da bölgeler arasındaki fiyat farklarıdır. Bu konu daha detaylı bir araştırmaya muhtaç olmakla birlikte bu kısa inceleme sırasında dahi fark edilebilecek kadar öne çıkmıştır. Üstelik göç veren yerlere dair fikir vermesi açısından bizim için bu ayrıntı ayrıca önemlidir. Bir karşılaştırma yapılabilmesi için İstanbul'a en fazla göç veren yerlerden olan Eğin'deki mülk fiyatları diğer birkaç bölgedeki fiyatlarla ele alınabilir. Elbette emlak satışlarında o mülkün değerini belirleyen pek çok etmen vardır. Ancak iki kırsal bölgeyi ele aldığımızda neredeyse tamamında böyle bir fark görülüyorsa bu bize bir genelleme yapabilme fırsatı vermektedir.

Bir göçmen Eğin'deki köyünde bulunan 2 kıta bağını 400 kuruşa¹⁸⁶⁴, bir diğeri bir kıta bağını 150 kuruşa¹⁸⁶⁵ bir başkası da 450 kuruşa¹⁸⁶⁶ satarken Kayserili göçmen bir kıta bağını 60 kuruşa¹⁸⁶⁷, Istarovalı 15 kuruşa¹⁸⁶⁸, Gerbenişli ise 43 kuruşa¹⁸⁶⁹ satmıştır. Eğin'de bir kıta bahçe 100 kuruşa¹⁸⁷⁰ satılırken Niğde'de 30 kuruşa¹⁸⁷¹, İznik'te 48 kuruşa¹⁸⁷², Istarova'da 10 kuruşa¹⁸⁷³ satılmıştır. Eğin'de köyde bulunan bir bab harap mülk menzili, harap bahçe, 3 kıta koruluk, 1 kıta bağ ve bir kıta bağ arsasının nısf hissesi 45 kuruş yani toplamda 95 kuruş bir değerinde¹⁸⁷⁴ iken Çankırı'da bu mülke yakın ölçüde diyebileceğimiz bir bab mülk menzil, bir kıta harap bağ ile bir kıta bağ 50 kuruş¹⁸⁷⁵ değerindedir. Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte aradaki farkın görülebilmesi için sadece bu veriler dahi yeterlidir. Bu durum daha önce bahsettiğimiz üzere bölgenin

¹⁸⁶² AÇ. ŞS., nr. 163, s. 5a.

¹⁸⁶³ Ü.ŞS., nr. 410, s. 31a.

¹⁸⁶⁴ AÇ. ŞS., nr. 163, s. 53a.

¹⁸⁶⁵ AÇ. ŞS., nr. 160, s. 48a.

¹⁸⁶⁶ AÇ. ŞS., nr. 160, s. 29b.

¹⁸⁶⁷ AÇ. ŞS., nr. 162, s. 21a.

¹⁸⁶⁸ HH.ŞS., nr. 173, s. 15b.

¹⁸⁶⁹ HH.ŞS., nr. 173, s. 30a.

¹⁸⁷⁰ AÇ. ŞS., nr. 160, s. 22b.

¹⁸⁷¹ AÇ. ŞS., nr. 162, s. 6b.

¹⁸⁷² AÇ. ŞS., nr. 162, s. 13b.

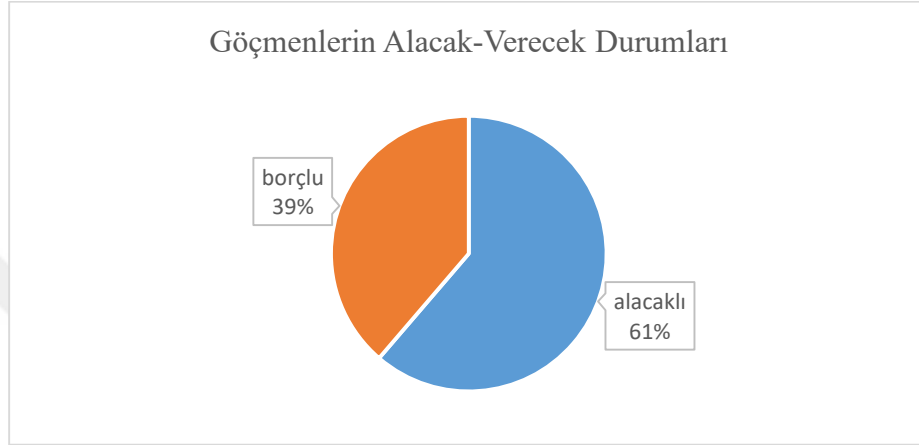
¹⁸⁷³ AÇ. ŞS., nr. 160, s. 28a.

¹⁸⁷⁴ AÇ. ŞS., nr. 160, s. 44a.

¹⁸⁷⁵ AÇ. ŞS., nr. 162, s. 66b.

nüfus yoğunluğuna oranla toprak arzının az olması ile ilgisini akla getirmektedir. Dolayısıyla fiyat artışı da kaçınılmazdır.

Üçüncü konumuz ise borçlar meselesidir. Borçların miktarları 10 kuruştan 2 bin kuruşa kadar çıkmakta olup genel olarak 50 ilâ 150 kuruş arasında olduklarını söyleyebiliriz. Bu kayıtlarda beklenin aksine İstanbul'daki alacaklı konumundaki göçmenler borçlu olanlardan daha fazladır.

Kayıtların tümünde tarafların memleketleri kaydedilmediği için bu açıdan sağlıklı bir oran ortaya konulamasa da kaydedilenlerden kendi hemşehrisi ile böyle bir ilişkisi olanların oranı %42'dir. Ancak verilerin tamamı kaydedilseydi bu oran çok daha fazla olacaktı. Bunun bir kısmı köylerinde gerçekleştirdikleri alış-verişlerden, satışlardan kaynaklanmaktadır¹⁸⁷⁶. Ayrıca alacakların bir kısmının da verasetten kaynaklandığı¹⁸⁷⁷, bizzat göçmenlerin borç vermedikleri söylenebilir. Bunların da %31'i İstanbul'da kendileri gibi göçmen olan hemşehrilerdir. Bu kişilerin memleketlerine bakıldığında ise Karahisar-ı Şarkî ve Sivas ön plana çıkmaktadır. En yüksek meblağlı davalardan birinde davacı Trabzonlu olup İstanbul Uzunçarşısı başında Büyük Sulu Han'da ticaret nedeniyle kalan Müslüman bir tüccar, Silahdar Han'ın yakınında sakin olan sarraf bir zımmîye 2 bin kuruş borç vermiştir¹⁸⁷⁸. Bazı borçlu göçmenler borçlarına karşılık köylerindeki emlaklarını borçlu oldukları kişilere satmışlardır¹⁸⁷⁹. Bir diğerinde bir mükâriden Sivas'tan Üsküdar'a getirilmek istenen 3 hatun için 3 at kiralanmış ve mükâriye 16 kuruş borçları kalmıştır¹⁸⁸⁰. Bir başkasında Üsküdar'daki Kayserili bir göçmen kendisi gibi

¹⁸⁷⁶ Ü.ŞS., nr. 412, s. 18a.

¹⁸⁷⁷ AÇ. ŞS., nr. 160, s. 70b.

¹⁸⁷⁸ AÇ. ŞS., nr. 160, s. 47a.

¹⁸⁷⁹ AÇ. ŞS., nr. 162, s. 61b.

¹⁸⁸⁰ Ü.ŞS., nr. 412, s. 66b.

göçmen olan Kayserili hemşehrisine 3 ay önce memleketinde 33 kuruş, 2 ay önce de İstanbul Mercan Hanı'nda 11 kuruş, toplamda 44 kuruş borç vermiş ve parasını geri almak üzere kendisini dava etmiştir¹⁸⁸¹.

Göçmenlerin memleketleri ile bir diğer irtibat meselesi evlilik kurumu üzerinedir. Bunlar ya boşanma (*tatlik, muhalaa*) ya izdivaç (*tezviç*) ya da kadına verilmesi gereken *mihr-i müeccel* ve *nafaka iddeti* hakkındadır. Genel olarak mihr-i müeccelenin 1.000 akçe, nafakanın da 500-600 akçe¹⁸⁸² olduğu görülmekle birlikte aralarında 8.000¹⁸⁸³ ilâ 23.000¹⁸⁸⁴ akçe mihr-i müeccel verenler de vardır. Şehir bazında Rumeli'den Istarova ve Anadolu'dan Çankırı ön plandadır. Birçoğunda memleketleri kaydedilmemekle birlikte kendileri İstanbul'da olup memleketlerindeki zevceleri ile boşananlar olduğu da gözlemlenmektedir¹⁸⁸⁵. Birkaç kayıta ise göçmen kadının İstanbul'da ikamet ettiği belirtilmekle beraber boşandıkları eşlerinin nerede ikamet ettikleri kaydedilmemiştir¹⁸⁸⁶.

Evlilikle ilgili kayıtlarda ise İstanbul'daki göçmenler “memleketlerindeki kadınlarla” nikâh akdi gerçekleştirmişlerdir¹⁸⁸⁷. Ancak bu durumda kadını yanına alabilmesi ya gizlice getirtmesiyle ya da geçerli başka bir sebepten özel izinle mümkün olabilecektir. İstanbul'da iş-güç sahibi olan bazı göçmenlerin bir süre sonra memleketlerindeki zevcelerinden boşanma kararlarında, evliliklerin bu uzun mesafede sürdürülmesinin zorluğu etkili olabilir.

3.3.4.5. *Yol Hikâyeleri*

İncelediğimiz döneme ait arşiv belgelerinden göçmenlerin yolculuklarına dair bazı ipuçları yakalamak ve buna bağlı olarak kabaca bir resim çizmek mümkün. Örneğin karayolunu tercih edenlerin daha çok katırlarla yolculuk yaptıkları bilinmektedir. Katır yalnız yolculuk edenler için oldukça uygundur. Ancak ev göçü ile gelenlerin yanlarında bazı eşyalarını getirdiklerini düşünürsek bu defa at, deve, kısırak veya merkep de işin içine girecektir¹⁸⁸⁸. Yük taşınması için öküz ve mandaların çektiği arabalardan, şehir

¹⁸⁸¹ Ü.Ş.S., nr. 412, s. 50b.

¹⁸⁸² HH.Ş.S., nr. 173, s. 21b.

¹⁸⁸³ AÇ. Ş.S., nr. 165, s. 18b.

¹⁸⁸⁴ AÇ. Ş.S., nr. 163, s. 21b.

¹⁸⁸⁵ Ü.Ş.S., nr. 410, s. 40b, nr. 409, s. 18b.

¹⁸⁸⁶ AÇ. Ş.S., nr. 163, s. 8a, 43b.

¹⁸⁸⁷ AÇ. Ş.S., nr. 162, s. 27b; nr. 163, s. 9a.

¹⁸⁸⁸ Mehmet Karagöz, *a.g.t.*, s. 327.

içlerinde de at arabalarından faydalanılırdı¹⁸⁸⁹. Göçmenler bu hayvanları kendilerine kiralayan *kiracılar* (*mükâri*) sayesinde yolculuk ediyorlardı. Kiracılar yasaklar nedeniyle gizlice göçmenleri şehre sokmakta artık ustalaşmıştı. Örneğin Edirne’de bu işi yapan kiracıların kazanacakları üç-beş kuruş için, geceleri gizlice serserileri Mahmud Paşa kazası yakınında davarlarına bindirip İstanbul tarafına getirdikleri ihbar edilmişti. Bunun üzerine Edirne bostancıbaşısına verilen emirde kiracılar, mükaribaşı ve arabacıbaşına serserileri, işi olmayan kişiler ile eşyalarını taşımamalarının tenbih edilmesi emredilmişti. Hassa bostancıbaşısına ve Davutpaşa, Burgaz ustalarına buraları gereği gibi muhafaza etmeleri, işsiz güçsüz gelmek isteyenleri geçirmemeleri emredilmişti¹⁸⁹⁰.

Tabi bu sırada gerçekten işi olanlar ya da İstanbul’da yaşayanlar da alınan tedbirlerden muzdarip olabiliyor, ev göçü diye durdurulup, söylediği ifadeleri kanıtlaması için olduğu yerde uzun süre bekletilebiliyordu. Miras paylaşımı için Edirne’ye gidip *ev göçü* diye İstanbul’a dönmesine izin verilmeyen kadın bunlardan sadece biriydi¹⁸⁹¹. Ya da İstanbul’a bir dava için gelip, kalacak yeri olmadığından 10 gündür geceleri Üsküdar’da bir sokakta kalmak zorunda kalan kişiyi, bir gece Topçubaşı ağa *serseri* diye tutuklamış, adam mağdur edilmişti¹⁸⁹².

İzmit’ten Sarı Hasan isimli kişi ise para karşılığı İstanbul’a gelmesi yasak olan ev göçünü hanesine alıp bu kişilere rehberlik ederek onları İstanbul’a giden bir kervana ulaştırmaktaydı¹⁸⁹³. Yine İzmit’te Zincirlikapı Mahallesinde Berber Mustafa adlı kişi de İstanbul’a giden kervan içindeki ev göçünü hanesine götürüp gizlemekte, sonra bir bahane ile İstanbul’a gidenlerle buluşturmaktaydı. Her ikisi de yakalanarak tutuklanmış, Seddülbahir kalesine hapsedilmek üzere gönderilmişler, bir süre sonra da affedilmişlerdi¹⁸⁹⁴.

Kayseri’deki bir kaza ahalisinin çoğu İstanbul’a gelip dülger, keresteci vs. amele olarak çalışmakla birlikte bu kişiler daha sonra bir şekilde eşlerini ve çocuklarını da yanlarına almak istemekteydiler. O güne kadar bölgeden 12 hane bu şekilde taşınmıştı. Bir gayrimüslim de aynı şekilde eşini yanına getirmesi için bir kiracıyla anlaşmıştı.

¹⁸⁸⁹ Ümit Ekin, *XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma*, AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 62.

¹⁸⁹⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 159, s. 317 (H.1171)

¹⁸⁹¹ BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 141- 44 (H.1162)

¹⁸⁹² BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 142-238 (H.1162)

¹⁸⁹³ BOA, C. DH, nr. 325-16220 (H.1163)

¹⁸⁹⁴ BOA, C. DH, nr. 325-16220 (H.1163)

Kiracı ve kadının İzmit'e ulaştıkları haber alınınca her ikisinin de doğruca vilayetlerine geri gönderilmeleri için Kocaeli kadısına emir gönderildi¹⁸⁹⁵.

İstanbul'a göçe engel olmak için İzmit'teki iskeleler araştırılırken Değirmenderesi Zabiti Salih Ağa'nın, Kazıklı iskele yakınlarında kalyoncu kıyafetinde yakaladığı kadının Aralık 1750'deki mahkeme sürecine de biraz daha yakından bakabiliriz. Salih Ağa'nın mahkemeye gönderdiği Marim isimli Hristiyan kadın Kocaeli sancağı mutasarrıfı Seyyid Mehmed Paşa'nın sarayında kurulan mahkemede soruşturulduğunda anlattığına göre; Ankara sakinlerinden frenk yasakçısı olup mahkemede bulunmayan Kasab Veli adlı kişi onu İstanbul'a getirmek için yakalandığı yere getirip Tophane iskelesi kayıkçılarından olan ve mahkemede bulunan Kara Mehmed ve arkadaşı Kostantin adlı kişiye teslim etmiş, İstanbul'a gitmek üzereyken de adı geçen iskelede zabıt kendisini yakalamıştır. Bunun üzere Marim adlı kadını emaneten münasip bir mahale koyup hakkında hüküm verilmesi beklenmiş ve sonunda kadının vilayetine gönderilmesine karar verilmiştir¹⁸⁹⁶. Tabi bu arada, kadının verdiği tüm isimler yardım ve yataklıktan suçlu durumuna düşmüştür. Bu nedenle Tophaneli kayıkçı Kara Mehmed'i kurtarmak için eşi bir arzuhal göndermiştir. Tophane'de oturan kadın gönderdiği arzuhalde, kocası Kara Mehmed'in kayıkçı taifesinden olduğunu, bir gayrimüslimin gelip, *"İzmit'te benim bir miktar eşyam var. Kayıkla İstanbul'a getirirsen sana ücretini veririm."* dediğini anlatır. Bunun üzerine kocasının İzmit'e gittiğini, bahsi geçen kişinin eşyalarını alıp kayığa yüklemeden önce *"sen kadın götüreceksin"* diye İstanbul'a kadın göçmen girmesi yasak olduğuna binaen İzmit yeniçeri ağasının kendisini tutuklayıp hapsettiğini belirtir. Kalyoncunun eşi olan kadın, iki küçük evladiyla perişan ve muhtaç kaldıklarını da ilave ederek kocasının serbest bırakılmasını talep eder ve isteği kabul edilir¹⁸⁹⁷.

Göçü durdurmak isteyen taşradakiler de eğer biliyorlarsa aradaki aracılara ele vermeyi ihmal etmemişlerdir. Bir keresinde Eğin'e bağlı Talaslı köyü ahalisinden olup Üsküdar'da Vakıfhan'da misafir olarak sakin olan katırcının İstanbul'a gelmesi yasak olan göçmenleri Kayseri'den İstanbul'a getirdiği ihbar edilmişti¹⁸⁹⁸. Nitekim kapılarda yakalanan göçmenlerin soruşturmaları da bu aracılardan yakalanması için önemliydi.

¹⁸⁹⁵ BOA, ADVNS.AHK.A.d., nr. 9, s. 59 (H.1159)

¹⁸⁹⁶ BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 168-179 (H.1164)

¹⁸⁹⁷ BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 184-263 (H.1164)

¹⁸⁹⁸ Ü.ŞS., nr. 437, s. 21b (H.1166)

Yakalanan bir başka aracının mahkemedeki ifadesine göre mükârî yani yük hayvanı kiralayıcı olan birkaç Ermeni'nin yakalanmalarıyla, bu kişilerin Anadolu'dan izinsiz ev göçü getirmeyi âdet hâline getirdikleri anlaşılmıştı. Son seferlerinde de Kayseri sakinlerinden olan ve arzuhal gönderen Ermeni'yi köyünden alıp Üsküdar'da Yeni Mahalle'de Serkis isimli Ermeni'nin evine getirdikleri iddia edildi. Ermeni iddianın doğru olduğunu itiraf edince, mekariciye kürek cezası verildi¹⁸⁹⁹.

Nisan 1757'de ihbar sonucu yakalanan bir göçmen de mahkemede “*benim rızam yokken eşim gelmiş*” diyerek ceza almamak için durumu inkâr etmişti. Hatta köyüyle alâkasını kesmediğini, vergisini ödediğini de iddia ediyordu. Yine de cezadan kurtulamayan bu ailenin Kayseri'ye gidecek bir kervana katılarak vilayetlerine gönderilmelerine karar verildi¹⁹⁰⁰.

3.4. Göçmenlerin İstanbul'dan Geri Gönderilmesi

XVIII. yüzyılda taşradan İstanbul'a doğru oluşan yoğun göç dalgası bir türlü durdurulamadı hatta artarak devam etti. Bunun doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan ve İstanbul'da artık fazlasıyla hissedilen izdiham merkezden gönderilen emirlerde de zikrediliyordu. Hem asayişin sağlanması zorlaşmış, “*ne idüğü belirsiz*” kişiler artmış, hem de İstanbul halkının geçimi, temel ihtiyaç maddelerine ulaşımı zorlaşmıştı.

Devlet, göçe dair gönderdiği emirlerin büyük çoğunluğunda, İstanbul halkının yaşadığı ya da böyle giderse yaşaması kaçınılmaz olan “*müzâyaka*”dan yani geçim sıkıntısından bahsediyordu. Bunun da önemli asayiş problemlerine neden olması muhtemeldi. Bu problem, devletin kalbi olan başkent için hayati sonuçlar doğurabilirdi. Zira hanedanın ikamet ettiği İstanbul'da, ahalinin yaşayacağı herhangi bir huzursuzluğun, devletin/hanedanın bekâsına karşı ne kadar büyük bir tehdit oluşturabileceği daha önce yaşanan isyanlarla tecrübe edilmişti. Bu durum yöneticileri daha sıkı tedbirler almaya zorluyordu. Ancak tüm önlemlere rağmen nüfus akışı ne göçün kaynağı olan taşrada ne de İstanbul kapılarında durdurulabilmişti. Artık yapılacak tek şey bir şekilde buraya gelip yerleşmiş olan göçmenleri teftişler ya da ihbarlar neticesinde ele geçirmek ve memleketlerine geri göndermekti.

¹⁸⁹⁹ Ü.Ş.S., nr. 444, s. 59b (H.1170)

¹⁹⁰⁰ Ü.Ş.S., nr. 444, s. 59b (H.1170)

3.4.1. Yakalama ve Geri Göndermede Görevli Olanlar

Göçmenlerin tespitleri ve ihbarları konusunda mahalle imamlarına, ayrıca mahallî idarenin başında olan kadı ve naiblere büyük iş düşmekteydi. Mahalle imamlarından mahallelerinde ikamet eden göçmen tespit ederlerse zabıtlara haber vererek yakalatmaları bekleniyordu¹⁹⁰¹.

Bu süreçte kadılara ve naiblere gönderilen fermânlarda bir şekilde İstanbul'a gelip darp, yaralama gibi olaylarla ahaliyi taciz edip sıkıntıya yol açan ve İstanbul'da yiyecek kıtlığına neden olan bu göçmenlerin yakalanmaları için harekete geçmeleri isteniyordu. Mahalle imamlarını huzurlarına toplayıp mahallelerine gelmiş göçmenleri bekletmeden memleketlerine göndermeleri için acele işe koyulmakta gevşeklik gösteren olursa görevden alıp başkalarını atamaları emrediliyordu. İmamlardan hangisinin mahallesine ev göçü gelirse ahalinin evlerini ve odalarını kiralamaması için tenbih etmeleri, hancıları da bu konuda uyarmaları, gerekirse hapsedilecekleri tehdidinde bulunmaları konusunda emir gönderiliyordu¹⁹⁰². Kadıların görev bölgelerinde bulunan bütün mahallelerin imamlarının bu kişileri vilayetlerine gönderilmek üzere taraflarına isimleri, eşkâli ve vilayetlerini belirtmek suretiyle ihbar etmeleri isteniyordu¹⁹⁰³.

Tespit gerçekleştirildikten sonra yakalanmaları için kolluk kuvvetleri devreye girmektedir. Bunlar yeniçeri ağası, bostancıbaşı, çorbacı, usta ve diğer kaza zabıtlarıydı. Yeniçeri Ocağı'nın en büyük kumandanı olan **Yeniçeri ağası** aynı zamanda İstanbul'da asayişin sağlanmasından da sorumluydu. Zaman zaman İstanbul'da kol gezerek teftişte bulunur, suçluları yakaladığında falakaya yatırır ya da hapsedtirirdi¹⁹⁰⁴.

Göçmenleri yakalamada görevli bir diğer zabıt Yeniçeri Ocağı'na tabi **çorbacı**ydı¹⁹⁰⁵. Çorbacılar bölük veya orta kumandanı olup, kendisinin emir ve kumandası altındaki orta veya bölüğün bütün işlerinden ve inzibatından mesuldü¹⁹⁰⁶.

Bir diğer görevli **hassa bostancıbaşı**ydı¹⁹⁰⁷. Bostancı Ocağı'nın en büyük idarecisi olan bostancıbaşılar İstanbul'da asayiş ve güvenliği burada bulunan bahçedeki

¹⁹⁰¹ “[...] ve gelürler ise mahallât imâmları mahallerini her bâr teftîş iderek zâbitaya hâber verüp ahz etdirilmek [...]” [BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 135 (H. 1160)]

¹⁹⁰² Ü.Ş.S., nr. 451, s. 91a (H.1173)

¹⁹⁰³ Ü.Ş.S., nr. 400, s. 88a (H.1153)

¹⁹⁰⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*, s. 187.

¹⁹⁰⁵ Ü.Ş.S., nr. 423, s. 22b (H.1161); s. 61a (H.1162); nr. 427, s. 82b (H.1163); BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 178 (H.1162), s. 294 (H.1163)

¹⁹⁰⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 234; “*Mezbûr küfeci Kürd Mehmed hâlâ Üsküdar çorbacısı tarafından ahz olunduğundan (...)*” [BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 294 (H.1163)]

¹⁹⁰⁷ Bostancı, Osmanlı devlet teşkilatında başta Topkapı Sarayı olmak üzere padişaha ait sarayların bahçe ve bostanlarıyla, padişah ve maiyetindekilerin kayıklarında çalışanlara verilen isimdir. Bostancıların ve

bostancılar vasıtasıyla sağarlardı. Bostancıbaşı kendi yetkisi dâhilindeki yerlerde gerçek bir polis şefi gibiydi. Boğaziçi ve Marmara sahilindeki köy ve kasabaları dolaşıp gözetim altında tutardı. Huzur ve asayiş bozan eşkıyaları bulup yakalamak yine bostancıların sorumluluklarındı. Taşradan gelen işsiz güçsüz göçmenlerin kefile bağlamasını ocak adına hasekiler yerine getirirdi. Bu kişiler ve bunlardan suça karışanlar bostancıbaşı tarafından yakalanırdı¹⁹⁰⁸.

Yapılacak olan tahrir ve kefile bağlama işleminde¹⁹⁰⁹ ya da serserilerin konakladığına dair gelen bir ihbar olduğunda yakalanmaları konusunda¹⁹¹⁰ bostancıbaşına hitaben ya da bazen kadı, naib ve diğer zabitlerle de birlikte hareket etmeleri için emirler verilirdi. Örneğin Üsküdar'dan Kürtlerin ihraçları emredildiğinde ve daha sonra gelen ihbarlar doğrultusunda yakalanmaları için bostancıbaşı ve diğer zabitlere hitaben emirler verilmiştir¹⁹¹¹. Bir diğer olayda memleketlerine dönmeleri istenen göçmenlerin bu emre uymayıp başka mahallere gidip yerleştikleri haber alınınca bostancıbaşından, Kuru-i Hümayûn'dan olan Taşköprü, Gebze, Kartal ve civarında teftiş yapması, bölgedeki yabancıları tutuklayarak memleketlerine göndermesi istenmiştir¹⁹¹².

Mahalle içerisinde göçmenlerin ihbar edilmesi ve yakalanmasında Bostancı Ocağı'na bağlı idarecilerden olan **haseki**¹⁹¹³ ve ustaların da önemli rolleri olduğu

bostancıbaşının çok çeşitli görevleri vardır. Biniş-i hümayûn ve göç-i hümayûn sırasında, padişahların halvetleri sırasında olan görevlerinin yanı sıra asayiş ve güvenliğin sağlanmasında da görevlilerdi. Ayrıca yangın söndürme, miri malını tahsil etme, mühimmat ve levâzımat temini, binaların tamir ve inşaatı, ziyafet verme ve ziyaret etme, bayramlarda cirit müsabakası organize etme, yol, köprü ve iskele tamiri, miri koru ve mandıralar nezareti, idam cezasının infazı, müsadere, tayin tevcih, terfi ve emeklilik için arzda bulunma, vakıfların idaresi, örfi hukuku uygulama, bahçe mahsulünü toplama, devlet görevlilerini sürgün ve nakletme, mektup ve haber ulaştırma gibi görevlerinin yanı sıra askeri ve beledi görevleri de vardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Yıldız, *Bahçıvanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*, İstanbul 2011.

¹⁹⁰⁸ Murat Yıldız, *a.g.e.*, s. 122-129.

¹⁹⁰⁹ Ü.Ş.S., nr. 403, s. 4b (H.1154); Ü.Ş.S., nr. 431, s. 80a (H.1163)

¹⁹¹⁰ Bazı serserilerin han, hamam, dükkân altlarında sakin oldukları ihbarı üzerine, bostancıbaşından adamlar tayin edip bu kişileri yakalayıp mahalleden ihraç etmeleri istenmesine dair. [Ü.Ş.S., nr. 465, s. 89a (H.1178)]; Erazil ve fisk makulesinin Ramazan'da bazı dükkânlarda ihtilat ve ilgat ve enva-i fesad ve şenaata cesaret eyleyeceklerinin beklendiğine dair. [Ü.Ş.S., nr. 434, s. 80a (H.1165)]; “İstanbul'da vâkı' Eyüb ve Üsküdar ve Boğaziçileri ve ol-havâlide sâkin ibâdullâhın emn ü rahâtları ve âsâyiş ve istirahatları lâzım ve lâyük olmakdan nâşi ba'zı mertebe ol-havâlide zuhûr ve istimâ' olunan haramzâde ve erâzil makûlelerini bi'l-tevkîf bulundukları mahallerde ahz ve cezâları icrâ” [Ü.Ş.S., nr. 443, s. 103a (H.1170)]; BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 292 (H.1161); 411 nefer Kıbtî'nin yakalanmasına dair. [Ü.Ş.S., nr. 400, s. 86b (H.1153); Ü.Ş.S., nr. 433, s. 70a (H.1165)]

¹⁹¹¹ Ü.Ş.S., nr. 427, s. 82b (H.1163); nr. 434, s. 83b (H.1165); nr. 436, s. 90a (H.1166); nr. 438, s. 91a (H.1167); nr. 441, s. 90b (H.1168)

¹⁹¹² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 292 (H.1161)

¹⁹¹³ Yeniçeri Ocağı'nın cemaat ortalarından 14, 49, 66, 67. Ortalara Hasekiler denilip her bir ortanın ayrı kumandanı vardı. İtibarlı kişiler olup *ağalar* diye hitap edilirdi. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I.*, s. 204)

görüldüğü¹⁹¹⁴. Çeşitli devlet hizmetlerinde aktif olarak görev alan hasekiler, hakkında sürgün emri çıkarılanları sürgün yerlerine nakleder, eşkıya takibi yapar, çıkan olayların fail ve firarilerini yakalardı¹⁹¹⁵. **Ustalar** ise hasbahçe dışındaki saraya ait bahçe ve bostanların amirleriydi. Bu bahçelerin yanı sıra civarlarında bulunan mîrî arazilerini de gözetirlerdi. Civarlarındaki yerleşim yerlerinin de asayiş ve güvenliğini sağlar, eşkıyaları yakalayıp ilgili mercilere teslim ederlerdi¹⁹¹⁶. İstanbul'a gelmesi yasak olan bekârların ve ev göçü ile gelenlerin yakalanmasında, hanların ve bekâr odalarının teftişinde ustalar görev almaktaydı¹⁹¹⁷.

Emirler bazen de **çavuşbaşı**na hitaben kaleme alınıyordu. Çavuşbaşı devlet merkezinde padişahın ve sadrazamın icraî ve adlî işlerinin görülmesinde, divan hükmü verilen davaların tatbikinde emirleri yerine getiren önemli bir memurdu¹⁹¹⁸. Çavuşbaşının İstanbul'un asayişi ile ilgili de sorumlulukları bulunmaktaydı. Sadrazamın her Çarşamba divandan sonra yaptığı çarşı pazar denetiminde o da bulunurdu. Ayrıca asayiş ile ilgili konularda divân tarafından verilen kararların uygulanmasında subaşı, asesbaşı ve muhızır ağa gibi bu emirleri uygulayan görevliler arasında aracılık görevi üstlenmekteydi¹⁹¹⁹. Çavuşları vasıtasıyla yakalanmalarından, vatanlarına iadeleri için İzmit'e sevkleri ve kayıtlarının tutulmasına kadar konu tamamen ona havale ediliyordu¹⁹²⁰. Aynı zamanda kalebend edilme veya kürek cezası gibi cezaların infazı da çavuşlar mübaşeretiyle gerçekleştiriliyordu.¹⁹²¹

Yakalanan göçmenler için bir sonraki aşama geri gönderilme süreciydi. Bu kişiler bostancıbaşı, yeniçeri ağası ve gümrük emini tarafından kara yoluyla ya da daha çok deniz yoluyla peyderpey gönderiyorlardı¹⁹²². Göçmenlerin geri gönderilmesinde en büyük sorumluluk **İstanbul gümrük emininin**di. İstanbul Gümrük Mukataası ya da diğer bir adıyla İstanbul Gümrük Emaneti'nin yöneticisi olan İstanbul gümrük emini

¹⁹¹⁴ Yıldız, Hasekilerin ekserisinin Arnavud kökenli olduğu bilgisini vermektedir. Bu da konumuz itibarıyla ayrıca düşündürücüdür. [Murat Yıldız, *a.g.e.*, s. 204]; BOA, ADVNS.MHM.d., 150, s. 144; (yeniçeri zabiti haseki), Hasekilerin görevlerine dair örnek belgeler: “Üsküdar zâbiti Halil hasekinin ahz ve ihzâr eylediği Malatyalı Mustafa bin Halil ve Kürd İbrahim nam kimesneler [...]” [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 174, s. 41(H.1163)]; “Üsküdar'da me'mûr Halil haseki mübaşeretiyle ahz ve [...]” [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 174, s. 38 (H.1163)]

¹⁹¹⁵ Murat Yıldız, *a.g.e.*, s. 203-210.

¹⁹¹⁶ *a.g.e.*, s. 219-223.

¹⁹¹⁷ Üsküdar Ustası'nın görevlendirildiğine dair bazı örnekler: BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 201 (H.1162); nr. 9, s. 22 (H.1158); HAT, nr. 11-433 (H.1202); Ü.ŞS., nr. 405, s. 90a-2 (H.1154)

¹⁹¹⁸ Murat Uluskan, *Divân-ı Hümayûn Çavuşbaşılığı, (XVI. ve XVII. yüzyıllar)*, s. 34.

¹⁹¹⁹ *a.g.e.*, s. 49.

¹⁹²⁰ Bazı örnek belgeler: BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 161, s. 119 (H. 1173); ADVNS.KLB.d., nr. 8, s. 123 (H.1156); C.ZB, nr. 5-245 (H.1177); ADVNS.AHK.KR.d., nr. 6, s. 52 (H.1168)

¹⁹²¹ Murat Uluskan, *Divân-ı Hümayûn Çavuşları*, s. 117.

¹⁹²² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 163, s. 102 (H.1176); nr. 152, s. 83 (H.1158)

malî görevlerinin yanı sıra imparatorluk geneline yayılmış olan bir nakliye ağının merkezinde olduğu için seyr ü sefaine de müdahil olabiliyordu. Sürgün edilen, görevlendirilen ya da memleketlerine dönme isteklerini saraya arz eden kişilerin gemiler ve kayıklar aracılığıyla gönderilmeleri gümrük emininin sorumlulukları arasındaydı. Gümrük emini bu kişilerin navul¹⁹²³ veya navul-kumanya bedellerini karşılayarak onları limandaki gemilerden birine bindirirdi. İstanbul'a mal ve eşya getiren gemilerin yanında gelip giden insan trafiğine de muhatap olmaktaydı¹⁹²⁴. İstanbul'dan ihraç söz konusu olduğunda bu kişiler sürgün edilen devlet memurları ya da yakalanan suçlular, hayat kadınları ya da şehre gelmesi yasak olan başıboş serseriler de olabiliyordu.

Gümrük emini gemi tedariki, kumanya temini ve gemi reisine transfer için ödeme yapılması gibi işlemleri organize ediyordu. Gemi tedarikinde kimi zaman o yöne giden herhangi bir gemiye adam katılıyor, kimi zaman da bu iş için hususi gemi kiralanıyordu¹⁹²⁵. Memleketlerine gönderilmek üzere yakalanan kişilere dair gümrük eminine hitaben yazılmış pek çok belge bulunmaktadır.

İstanbul gümrük emini dışında İzmit gümrük eminine de göçmenler konusunda uyarılar yapılmaktaydı. Daha önce bu konuda Kocaeli mutasarrıfı, yeniçeri zabiti ve tahta serdarına defalarca uyarı yapıldığı, ancak İstanbul'a İzmit tarafından gelecek olan sefine ve kayıkların kendisinin nezaretinde olmasından dolayı her bir kayığı kendisinin bakıp kontrol etmesi, göçmenleri kesinlikle kayık ve sefinelere bindirmeyip, binmek isteyen olduğunda durumu paşaya haber vermesi ve göçmenleri kendisine teslim etmesi istenmişti¹⁹²⁶.

Göçmenler eğer kara yoluyla gönderileceklerse bir çavuşla birlikte Karagümrük'e gönderilip burada kendilerine araba tedarik edilip ve eşyaları da yüklenerek gönderilirlerdi¹⁹²⁷. Bu arabalar da belli bir ücret karşılığında kiralanırdı¹⁹²⁸. Çok daha ihtiyatlı davranıldığı zamanlarda vilayetlerine kadar eşlik etmek üzere yanlarında Divân-ı Hümâyûn çavuşu da görevlendirilebiliyordu. Vilayetlerine vardıklarında da bölgenin kadısının durumu gönderilen çavuş ile arz etmesi isteniyordu¹⁹²⁹. Hatta bazen çavuşbaşının çavuşlar aracılığıyla göçmenleri

¹⁹²³ Bir kişiyi İzmit'e götürmesi için navl gemiye 3 kuruş ödeme yapılıştır [BOA, C.ZB, nr. 5-245 (H.1177)]

¹⁹²⁴ Saim Çağrı Kocakaplan, *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü*, İstanbul 2017, s. 93.

¹⁹²⁵ a.g.e., s. 94.

¹⁹²⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 159, s. 317 (H.1171)

¹⁹²⁷ BOA, C.ZB, nr. 5-245 (H.1177)

¹⁹²⁸ 4 kişiyi Kazanlık'a kadar götürmeleri için 2 arabaya 80 kuruş ödenmiştir. (BOA, C.ZB, nr. 5-245); 13 kişiyi İzmir iskelesine götürmek üzere 25 kuruş ödenmiştir. [BOA, C.ZB, nr. 5-245, (H. 1177)]

¹⁹²⁹ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 174, s. 38 (H.1163)

yakalamasından sonra, gönderilecekleri vilayete kadar yol üzerindeki kadılara da emirler gönderilip, göçmenler çavuş gözetiminde hangisinin kazasına varırlarsa yanlarına adamlar tayin edip birbirlerine göndermeleri ve firar etmelerine kesinlikle müsaade etmemeleri emredilmişti¹⁹³⁰.

3.4.2. Geri Gönderileceklerin Tespiti

3.4.2.1. İhbarlar

Mahalleden Yapılan İhbarlar: Mahalle sakinlerinin göçmenler konusunda yapmış olduğu şikâyetler göçmenlerin mahalleden ihraçlarına ve hatta İstanbul'dan memleketlerine gönderilmelerine neden olabiliyordu. Ancak şunu belirtmek gerekir ki şikâyetler ve teftişler dışında, özellikle ev göçleri söz konusu olduğunda göçmenlerin bulundukları anda mahalleden ihraç edilmelerini doğuracak sıkı bir kovuşturma süreci görülmemektedir. İstanbul sicillerine bakıldığında, herhangi bir konuda davalı ya da davacı olarak kadı karşısına geçen, memleketleri de belirtilerek hüccet ve ilamlara kaydedilen pek çok göçmen vardır. Kimi belgelerde bu kişilerin İstanbul'da misafir olarak sakin oldukları belirtilmekle beraber, çoğu zaman bu tür bir açıklama olmaksızın İstanbul'da mütemekkin oldukları yazılmış ancak dava konusu dışında bunun için ayrıca herhangi bir araştırmaya tabi tutulmamışlardır. Ancak mevcut dava kayıtlarında genellikle ne kadar süredir İstanbul'da kaldıkları da sorulmamıştır. Ayrıca göçmenlere yönelik mahalle teftişleri de her zaman ihraçlarla sonuçlanmıyor, kefilleri kaydedilen göçmenlerin kalmalarına müsaade ediliyordu¹⁹³¹.

Mahalleye gelip yerleşenler kimi zaman bostancıbaşının görevlendirdiği haseki tarafından¹⁹³² kimi zaman da imam ve ahali tarafından¹⁹³³ ihbar edilebiliyordu. Ancak mahalleden bu konuda yapılan ihbarların oranı vilayetlerden gelen ihbarlara oranla çok daha azdır. Hatta bazen vilayetlerinden yapılan şikâyetler sonucu kaldırılmak istendiklerinde mahalleli göçmenleri destekleyebiliyordu¹⁹³⁴. Bazen de rüşvetle bu durum görmezden gelinebiliyordu¹⁹³⁵. Ancak aynı durum bekârlar için söz konusu

¹⁹³⁰ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 6, s. 52 (H.1168)

¹⁹³¹ Bkz. 3.4.2.2. Teftiş ve Tahrirler.

¹⁹³² BOA ADVNS.ŞKT.d., nr. 174, s. 32 (D.H. Çavuşbaşı) (H.1163)

¹⁹³³ BOA ADVNS.ŞKT.d., nr. 174, s. 41 (Gümrük Emni) (H.1163)

¹⁹³⁴ Karahisar-ı Şarki'den İstanbul'a göç eden reayasını kaldırmak istediğinde bulundukları bölge ahalisinin de karşı çıktıklarına dair [BOA, ADVNS.AHK.ER.d., nr. 1 s. 8 (H.1155)]

¹⁹³⁵ Ü.ŞS., nr. 405, s. 90a (H.1154)

değildi. Onlar hâlâ mahalledeki “istenmeyen” kişilerdi. Bu nedenle mahalle sakinlerinin şikâyetlerinin başında ahlaksızlığın kaynağı olarak gördükleri bekâr odaları geliyordu. Zaman zaman buralarda fahişelerin görüldüğüne dair rahatsızlıklar dile getiriliyor ve yetkililerin araştırmalarını, mahallelerinde bu tür kişileri barındırmamalarını talep ediyorlardı. Suçun tespiti durumunda suçlular mahalleden ihraç ediliyordu¹⁹³⁶. Mahalle sakini kadınlara karşı yapılan sarkıntılık gibi suçlarda da şikâyetçi olmaları durumunda suçlu görülenler memleketlerine sürgün ediliyorlardı¹⁹³⁷.

Bir diğer sık görülen şikâyet konusu ise hırsızlıktı. Bu kişiler de memleketlerine sürgün ile cezalandırılıyordu¹⁹³⁸. Hırsızlık olaylarına göçmenlerin adının sıkça karışmasından dolayı, artık herhangi bir olay olmaksızın fermânlarda göçmenlerin istenmeme nedenleri arasında bu suçtan da bahsediliyordu¹⁹³⁹.

Yine de bazı dönemlerde herhangi bir suç isnadı olmadan ev göçünün taşradan gelip mahallelerine yerleştiğine dair ihbarlar da yapılıyordu¹⁹⁴⁰. Aynı şekilde mahalle aralarında boş gezen ya da hanlarda, bekâr odalarında beyhude yere kalmaya devam eden serseriler de görüldüklerinde tutuklanıyor ya da ihbar ediliyorlardı¹⁹⁴¹. Bu durumda fark edilmemeleri açısından ailesiyle göçenler ya da bir iş sahibi olanlar bekâr ve işsiz olanlara göre daha şanslı sayılabilir.

Vilayetlerinden Yapılan İhbarlar: İstanbul’a göç edildiği ya da edilmek üzere olduğuna dair bazen bağlı bulundukları mahallin sipahisi, zâimi, kadısı, subaşısı bazen de ahalisi tarafından ihbarlar yapılmaktaydı¹⁹⁴². Reayanın toprağını bırakması mutasarrıfın ve mahalli yöneticilerin gelir kaybı anlamına gelmekteydi. 1741’de İstanbul’a gelen Niğdeli 145 gayrimüslim hakkında köylerinin subaşıları şikâyetinde bulundu. Bu göçmenlerden önce 45’i daha sonra geri kalanları yakalanarak gümrük

¹⁹³⁶ BOA, HAT, nr. 11-431 (H.1202); nr. 11-433 (H.1202)

¹⁹³⁷ BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 174, s. 66 (H.1163)

¹⁹³⁸ BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 14-227 (H.1172); Ü.ŞS., nr. 444, s. 70a (H.1170)

¹⁹³⁹ Çnk. ŞS., nr. 14, s. 10b; (H.1161)

¹⁹⁴⁰ “*Hassa bostancıbaşı tarafından Üsküdar’a yakın olan Halil Haseki meclise varup bundan 15 gün mukaddem Tosya kazâsından Osman ve Hasan ve Mustafa nam kimesneler iyâlleriyle gelüp Üsküdar’da Mehmed Paşa mahallesinde bir menzilde sâkin olmuşlardır deyü inhâ ve ihbâr ve mezbûrdan sâdir olan fermân mücebince vilâyetlerine avdet etdirilmek için [...]*” [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 174, s. 32 (H.1163)]; Kütahya’dan çok miktarda ev göçü gelip Üsküdar’da bazı mahallelerde olan evlere yerleştikleri ihbarı üzerine atanan mübaşirin konuyu araştırıp isimleri, eşkâlleri ve vilayetlerini kaydedip vilayetlerine gönderilmelerine dair. [Ü.ŞS., nr. 418, s. 88b (H.1160)]

¹⁹⁴¹ Ü.ŞS., nr. 405, s. 90a-2 (H.1154)

¹⁹⁴² Kayseri’de timarı reayasından 22 kişinin 2-3 sene önce İstanbul’a göçtüğü ve kaldırılıp vatanlarına döndürülmeleri isteğine dair. [BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 222-131 (H.1166)]

emini ve çavuş mübaşeretiyle isim isim kaydedildikten sonra vilayetlerine geri gönderildiler¹⁹⁴³.

Göçün ilk anda etkisini hisseden ise yönetici grup ya da vergi toplayanlardan ziyade bölgede kalan ve vergi veren raiyyetti. Belli bir idarî bölgenin vermesi gereken vergi miktarı kanunlarla daha önceden belirli olduğu için kişi ve hane sayısına bakılmaksızın bu verginin tahsili öngörülüyor, bu nedenle gidenlerin hisselerine düşen vergi kalan kişilere yükleniyordu. Bu durumda ahali yüklenen fazla vergiyi vermek istemiyor, tahsil etmek istendiğinde karşı çıkıyordu. Eğer sipahi ya da zâim yazılı olan miktarı tahsil etmeye devam ederse bu durum kalanların da dayanamayıp göç etmesine, “*perişan ve perakende olmalarına*” neden olacak zincirleme bir etki yaratıyordu. Yapılan şikâyetlerde bu tehlikenin de altı çiziliyor ve göç edenlerin, diğer vergi mükelleflerine de göç isteği sirayet etmeden eski yerlerine iskân edilmeleri isteniyordu¹⁹⁴⁴. Ahali göçenler nedeniyle fazla vergi istenmesinden, yönetici sınıf ise vergisini tahsil edememekten yakınıyordu.

Reayasını geri getirmek isteyen vergi mutasarrıfı bunu ya bizzat kendisi ya da başaramazsa mahkemeler vasıtasıyla gerçekleştirmekteydi. Bunlar göçmenlerin bulundukları şehirlerin mahkemeleri veya kendi mahallinin mahkemeleriydi¹⁹⁴⁵. Yapılan başvuru ile durum araştırıldıktan sonra dava, davacının lehine ya da aleyhine sonuçlanırdı¹⁹⁴⁶. Bunun dışında İstanbul’da bulunan göçmenlerle aralarında husumet

¹⁹⁴³ BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 7, s. 43-45 (H.1154)

¹⁹⁴⁴ Eğin’den bir köy ahalisi, köylerinden İstanbul’a göçen zımminin ailesini de yanına almasını engellediklerini, ancak bir yolunu bulup göç ettikleri, kalanların da perakende ve perişan olacaklarını bildirip yakalanması isteğine dair. [BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 8, s. 123 (H.1156)]

¹⁹⁴⁵ Divriği’den malikâne mutasarrıfları Ali ve Süleyman’ın karyeleri reayasından bazılarının İstanbul’a göç ettiğine dair şikâyetini Divriği naibi İstanbul kadısına mektup göndererek iletmıştır. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 161, s. 281 (H.1152)]; Kayseri’den kimi 2 ay kimi 3 sene kimi 5 sene önce İstanbul’a göçen zımmilerin avârızhâneye de kaydolmamaları nedeniyle geri gönderilmelerinin talep edilmesiyle mahkemece yapılan sorguda bu durumu itiraf etmeleriyle geri gönderilmeleri gerektiğine dair. [BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 3, s. 23 (H.1159)]

¹⁹⁴⁶ Sivas’ta bir mukataa mutasarrıfı İstanbul Bab Mahkemesi’ne başvurarak reayasından 17 zımminin yerini bırakıp İstanbul’a göç ettiği ve 10 yılı geçmediği için elindeki tuğralı fermâna dayanarak geri gönderilmeleri talebinde bulunmuştur. Yapılan araştırma sonucu talebi haklı bulunmuştur. [Bab ŞS., nr. 183, s. 126a (H. 1156)] ; Ancak aynı şekilde Kayseri’de bir köy mutasarrıfının İstanbul Bab Mahkemesi’ne yaptığı başvuruda İstanbul’a göçen 3 zımminin reayasını için yaptığı başvuru sonucu gelenlerin göçünün üzerinden 12 yıl geçtiği için geri iskanları konusunda taciz ve rencide etmesinin kanuna aykırı olduğu bildirilmiştir. [Bab ŞS., nr. 183, s. 131a (H.1156)]

olanlar, alacak-verecek ilişkisi ya da herhangi bir suçtan dolayı davalı olanlar da göçmenlerin yakalanma ve vilayetine geri gönderilme sebepleri arasındaydı¹⁹⁴⁷.

3.4.2.2. Tahrir ve Teftişler

Göçmenlerin geri gönderilme sürecini başlatan olaylardan biri de teftiş ve tahrir yapılmasına dair merkezden verilen emirlerdi. Bu kontroller periyodik olarak gerçekleştirilmek istense de bu politikada başarılı olunamamıştır¹⁹⁴⁸. Yöneticilerin asıl beklentisi; mahalle imamlarının her zaman mahallelerinde kalan kişilerden haberdar olması, bu teftişleri yapmaları, göçmenlerin yerleşmesine izin vermemeleri ve kendilerini ihbar etmeleridir. Ancak bunda da tam bir başarı sağlanamamıştır.

Sistem gereği mahalle sakinleri zaten imamlar vasıtasıyla kefile bağlanıyordu. Sicillerde bu şekilde hazırlanan kefil defteri örneklerine rastlanabilir¹⁹⁴⁹. Eğer göçmen varsa imamların vasıtasıyla tespit edilerek tek tek isimleri, vilayetleri, ne zaman geldikleri ve kefilleri tahrir edilmekteydi. Böylece bu yoklamadan sonra gelenler defterlere bakılarak kolayca tespit edilebilecekti¹⁹⁵⁰. Bunun dışında bazen imamlar mahkemeye davet edilerek kendi mahallelerinde kefilsiz kimse, özellikle de göçmen olmadığına, olursa hemen bildireceklerine ve içlerinde barındırmayacaklarına dair mahkeme huzurunda taahhütte bulunurlardı¹⁹⁵¹. Bundan sonra gönderilen fermânlarda imamlara bu taahhüdleri hatırlatılarak dikkatli olmaları istenirdi¹⁹⁵².

26 Mayıs 1715'te İstanbul imamlarına, mahallelerine gelip ev kiralayan ve kendi halinde olmayan bazı göçmenler suç işler veya bir şekilde mahalleliyi rahatsız ederlerse, imamların mahallerinde kefilsiz kimse olmadığı sözünü vermelerine binaen bu kişileri bildirmeleri, bunu yapmazlarsa görevlerine başkasının atanacağı ve kendilerinin sürgün ile cezalandırılacakları uyarısında bulunuldu¹⁹⁵³.

¹⁹⁴⁷ Çankırı ahalisinden olup İstanbul'da ikamet eden ve aralarında alacak-verecek davası olan kişilerin yakalanıp başka başka kayıklarla vilayetlerine gönderilmek üzere İzmit'e sevk edildiklerine dair. [BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 15-110 (H.1173)]

¹⁹⁴⁸ Bkz. 2.2.2.7. Kefalet Sistemi.

¹⁹⁴⁹ Örn. Ü.ŞS., nr. 405, s. 2a-17b (H.1154); HH. ŞS., nr. 182, s. 93b-94a (H.1162)

¹⁹⁵⁰ Bu emre itaat edilmediği, yasaklı olan kişileri mahallelerine yerleştirdikleri ihbarına dair. [Ü.ŞS., nr. 405, 90a (H.1154)]

¹⁹⁵¹ “*Dârü'l-hilâfet Kostantiniyye el-mahmiyyede vâkı' mahallâtında tavattunların 4 seneye bâliğ olmayan ricâl ve nisâ vatan-ı aslilerine tesyîr ve ircâ olunduklarından sonra ba'de'l-yevm taşradan temekkün kasdıyla gelen kimesnelerin mahallelerine iskân etdirilmemek üzere taahhüd ve iltizâm idüp taraf-ı şer'e temessük viren mahallât imamlarının isimleridir ki ber-vech-i âtî zikr olunur.*

17 Zilhicce 1153

[Mahalle imamlarının listesi]” [Bab ŞS., nr. 174, s. 60a- 61a (H.1153)]

¹⁹⁵² Ü.ŞS., nr. 392, s. 79a-b (H.1148)

¹⁹⁵³ BOA, A.SAMD.III, nr. 115-11287 (H.1133)

1735'te imamların ve ahalinin içlerinde göçmen olmadığına, olursa haber vereceklerine ve onlara kiralık ev vermeyeceklerine dair sözlerini tutmadıkları ihbarı nedeniyle bundan sonra her mahallenin imam ve ahalisinin mahallelerini teftiş etmeleri emrine uymaları, mahalleyi teftiş edip ne kadar kişi geldiyse birini bile ayırmadan yazmaları konusunda tekrar uyarılmışlardır¹⁹⁵⁴. Aynı yıl teftişlerle göçmenlerin isimlerini, eşkâllerini, lakaplarını ve nereli olduklarını yazmaları ve bundan böyle her 3 ayda bir taşradan gelenleri bu şekilde ilam etmeleri emredildi¹⁹⁵⁵.

Elbette kefalet sisteminin tek amacı göçmen tespiti değildi. Herkesin kayıtlı olması, sosyal kontrolün, dolayısıyla mahalle huzurunun sağlanması da amaçlanıyordu. Kefalet uygulaması sayesinde mahallede asayişin sağlanması, suç işlemiş ya da işleyebilecek kişilerin içlerinde barındırılmaması, mahalle baskısı sayesinde suç oranının azalması, suçluların kolayca yakalanması hedeflenmiştir. Yine de göçmenlerin, özellikle de iş bulamayan ve serserilik eden bekârların suç potansiyelinin yüksek olması dikkate alındığında aslında bu iki amacın da birbirleriyle bağlantılı olduğu görülmektedir.

Yalnız mahalledeki unsurlar değil mahalle dışına itilen bekâr odalarında ve hanlarda kalanlar da uygulama kapsamındaydı. Odalarda kalanlara odacıları, hanlarda bulunanlara hancıları kefil oluyordu. Herhangi bir esnaf grubunda bulunanlar da birbirlerine, kethüdaları da grubun tamamına kefil oluyordu¹⁹⁵⁶. Kefillere de imamların kefil olmasıyla işlem tamamlanıyordu. Ayrıca bağ, bahçe, bostan ashabının da kefilsiz bekçi, müstecir, hüddam, amele; hamamcıların ise külhanlarında kefilsiz Ekrad, Arnavud çalıştırmayacakları taahhüdü de alınıyordu¹⁹⁵⁷. “*Hemşehrim*” ya da “*akrabam*” diyerek yabancıları kabul etmemeleri isteniyordu¹⁹⁵⁸. Burada çalışanlar da birbirlerine kefil oluyorlardı¹⁹⁵⁹.

Yapılan teftişlerde bir kefil bulamayan “serseri”ler ise memleketlerine gönderilmek üzere İstanbul’dan çıkartılıyorlardı. Belgelerde ihraç edilen taifelerden

¹⁹⁵⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s. 412 (H.1148); G.ŞS., nr. 283, s. 87a (H.1148); Ü.ŞS., nr. 392, s. 79a-b (H.1148)

¹⁹⁵⁵ Bab ŞS., nr. 162, s. 3b (H.1148); BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s. 413-414 (H.1148)

¹⁹⁵⁶ Nejdettin Ertuğ, “Osmanlı Kefalet Sistemi ve Esnaf Birlikleri Uygulaması”, s. 31-44.

¹⁹⁵⁷ Ü.ŞS., nr. 403, s. 4b. (H.1154); Bab ŞS., nr. 160, s. 95a (H. 1147)

¹⁹⁵⁸ Ü.ŞS., nr. 378, s. 86b (H.1140)

¹⁹⁵⁹ İstanbul’daki bostan ve bahçelerde çalışanlara dair bir kefil defteri şu şekilde kaydedilmişti:

“İstanbul dâhilinde bâ-fermân-ı âlî kebîr ve sagîr bostân ve bağçelerin müste’cir ve hüddâmları tahrîr ve birbirlerinde tekfîl etdikleri defterdir ki bâ fermân ber-vech-i âtî zikr olunur.

Lanka-i kebîr der-kurb-ı Bâb-ı Yenibostân mezbûrda vâkı’ Başoda tâbir olunur.

Bostan müste’ciri Bakîl Yovan veled-i Reso İstanbulî ve tâife-i Rum

[...]” [Bab ŞS., nr. 153, s. 1a (H.1144)]

bahsedilirken serseriler dışında Ekrad, levend, erazil ve fahişe gibi makulelerin de gönderildiği kaydedilir.

Genellikle yeniçeri ağasına, bu işi yürütmek üzere tarafından bir mübaşir göndermesi istenir, imamlar da hazır bulunurdu¹⁹⁶⁰. Genel teftişlerde naib dışında kolluk kuvveti olarak bostancıbaşı ağası, hasekiler, ustalar ve yazıcılar da bulunurdu¹⁹⁶¹. İşlem sırasında isimleri, eşkâlleri, lakapları, nereli oldukları ve İstanbul'a geldikleri tarihler ile kefilleri kaydedilirdi. Bundan sonra verilen emre göre ya kalmalarına izin verilir, ya belli bir süre gibi gerekli şartı sağlayanların kalmasına izin verilir ya da göçmenlerin tamamının şehirden ihraçları emredilirdi.

İmamların taahhütleri ve göçmenlerin kefilleriyle kaydından sonra zaman zaman göçmenlerin kaldıkları yerlere yönelik teftişler gerçekleştirilirdi. Örneğin hanlar, hamamlar, dükkânlar, bekâr odaları ya da bağ, bahçe, bostanlar gibi belli başlı yerler bu teftişlere en sık maruz kalan yerlerdi¹⁹⁶². Özellikle büyük çaplı isyanlardan, yangınlardan sonra buralara yönelik teftişler sıklaşıyordu.

1720'de İstanbul kadısına ve yeniçeri ağasına başkent İstanbul'un içinde ve civarında eşkıyalık yaparak halkın huzurunu bozanların deniz ve karadaki bütün görevlilerin dikkatli araştırmasıyla han ve bekâr odalarının da tetkik edilerek bulunmaları ve yakalanmaları emredildi¹⁹⁶³. 1731 tarihine ait bir hükümde Anadolu ve Rumeli'den gelen göçmenlerin bekâr odaları, hanlar, manav ve sebzeçi dükkânları gibi yerlerde kalan ve tablekâr olan başıboş nüfusun çoğalmaları ve ihtilale neden olmaları dolayısıyla İstanbul içinde ve dışında (sur dışı) bulunan böyle mekânların, bostanların ve diğer yerlerin yeniçeri ağası ve kapı tarafından tayin olunan mübaşirler tarafından iyice araştırılıp ferd ferd isimlerinin ve eşkâllerinin yazılıp, birbirlerine kefil edilmeleri ve defterin de Başmuhasebe'ye kaydedilmesi emredilmişti¹⁹⁶⁴. İsyanın elebaşları yakalanıp faillerden kaçanlar hakkında takibat başlatılırken tek bir Arnavud göçmenin dahi şehre gelmesinin engellenmesi emredildi. Şehirde bu kişilerin yığıldıkları yerlere teftişler gerçekleştirildi ve kefilsizler vilayetlerine geri gönderildi¹⁹⁶⁵.

1734/35 tarihinde İstanbul, Tophane, Beşiktaş, Galata, Yedikule ve Üsküdar'da kışın yangın meydana gelmemesi için bağ, bahçe, hamam, han ve bekâr odalarında,

¹⁹⁶⁰ Bab ŞS., nr. 186, s. 97a (H.1158)

¹⁹⁶¹ Ü.ŞS., nr. 433, s. 70a (H.1165)

¹⁹⁶² BOA, C.ZB, nr. 5-245 (H.1177)

¹⁹⁶³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 129, s. 379 (H.1133)

¹⁹⁶⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 140, s. 128 (H.1147); C.ZB, nr. 31, s. 1544 (H.1147)

¹⁹⁶⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 136, h. 1746 (H.1143)

dellak, amele, müstecirîn teftiş ve tahrir edilip defterden ve nizamdan fazla olanların gönderilmesi, henüz kefilî olmayanların 3-4 güne kefillenmeleri emredildi¹⁹⁶⁶. Üsküdar siciline aynı yıl kaydedilen emirde bu bölgelerde daha önce hamamların, bostanların tahrir olunduğu, bundan sonra hamamlara Arnavud dellak alınmaması tenbih edilmişken buna uyulmadığı, önceki deftere bakılarak bunların tespit edilmesi ve ayrı bir deftere isimlerinin ve vilayetlerinin kaydedilmesi ifade edildi¹⁹⁶⁷.

Suçla yönelik olarak da göçmenler ve kaldıkları bölgeler teftişlere maruz kalıyordu. 1732’de, İstanbul içindeki Kıbtîlerin sayısı daha önce az iken birkaç senedir Vize, Saray gibi yerlerden gelen zımmî ve müslim Kıbtîlerin rençberlik, demircilik gibi bahanelerle ailecek geldikleri; Topkapı, Edirnekapı dâhilinde, Tekfursaray, Ayvansaray etraflarına, Atpazarı ve Sultan Mehmed Han Camii gibi yerlerde Kıptî odaları peyda olduğu belirtilmektedir. Üstelik bu kişilerin hırsızlık yaptıkları, sokaklarda mahalle aralarında dolaşıp, ahalinin evlerine girip, eşyalarını çaldıklarından dolayı ticaret bahanesiyle gelen ne kadar Kıbtî varsa teftiş edilmesi, bulundukları yerlerden çıkarılarak kendi ocakları tarafına gönderilmeleri, isim isim yazılmaları için yeniçeri ağasına ve İstanbul kadısına emir verildi¹⁹⁶⁸. 1738’de Üsküdar ve havalisinde taşradan gelen ve herhangi bir işe girememiş göçmenlerin hırsızlık yapmaları, bağ ve bahçelerde olanlara taarruzları, fuhuşa bulaşmaları nedenlerinden dolayı, gece gündüz kol gezip bunu yapanları yakalamaları emredildi¹⁹⁶⁹.

Bunlar dışında belli bir esnaf grubu üyelerine yönelik de teftişler gerçekleştiriliyordu. Böylece içlerine nizamlarına aykırı olarak karışan kefilîsiz, yabancı kişiler tespit edilip yakalanarak, vilayetlerine gönderiliyordu¹⁹⁷⁰. Bu konudaki en tehlikeli görülen grup hamallar ve kayıkçılardı. Örneğin 1740’ta, İstanbul’daki hamalların sayısının arttığından, seferler başladığından beri taşradan gelenlerin içlerine doluştuğundan bahsedilerek, kethüdaları tarafından sayılıp deftere yazılmaları, sonradan gelenlerin tespit edilmeleri ve bulundukları yerlerden çıkarılarak, vilayetlerine gönderilmeleri emredildi¹⁹⁷¹. Bir süre sonra İstanbul, Eyüp, Üsküdar ve çevresindeki

¹⁹⁶⁶ Bab ŞS., nr. 160, s. 95a (H.1147)

¹⁹⁶⁷ Ü.ŞS., nr. 390, 73b (H.1147)

¹⁹⁶⁸ Bab ŞS., nr. 154, s. 11b (H.1144)

¹⁹⁶⁹ Ü.ŞS., 396, s. 69b (H.1150)

¹⁹⁷⁰ 1753 tarihinde İstanbul, Haslar ve Üsküdar’da bulunan iskelelerdeki arka, sırık ve at hamallarının yazıcı vasıtasıyla teftiş ve tahririne dair [BOA, AE.SMHD.I, nr. 20-16498 (H.1166)]; Nizamlarının bozulduğuna dair yapılan şikâyetlere ve teftiş isteğine dair örnek olarak: “*Sarraftâifesi arzuhâl vererek kadîmî nizâmları gereğince 172 nefer sarraf dükkânı ihdâs olması gerekirken ziyâde dükkân peydâ olduğu (...)*” (Bab ŞS., nr. 186, s. 100b)

¹⁹⁷¹ Bab ŞS., nr. 173, s. 70b (H.1153)

iskelelerde bulunan arka, sırik ve at hamallarının 1752 (H.1165) yılı sayımlarına uygun olarak 1753 yılında tekrar teftiş ve tahrir edilmeleri istendi. Geçmiş kayıtlara göre 2.474 arka ve sırik hamalı, 674 at hamalı olması gerekiyordu. Bu nedenle bundan sonra bu rakamdan fazlasının, her nerede olursa olsun yakalanacağı ve cezalandırılacağı kethüdalarına ve hamalbaşlarına tenbih edilmesi emredildi¹⁹⁷².

Kayıkçılar da aynı şekilde kontrol altında tutulmaya çalışıldı. 1748'de Üsküdar iskelesi kayıkçılarının da nizamının bozulduğuna dair gelen bir şikâyet üzerine araştırma yapıldı ve kayıkçıların defterde kayıtlı 102 kişi olup, kethüdalarının kayıkçıların ihtiyarlarından olagelmışken, nizamlarının bozulduğu ve Ali ile Mehmed'in bir şekilde kethüdaları olduğunu, Ekrad ve Etrak vs. eşkıyayı birkaç akçelerini almak karşılığında içlerine alıp kefilsiz kayıkçılık yaptıklarını bildirdiklerinden kethüdaları olan bu iki kişi azl olmadıkça düzenin sağlanamayacağı bildirildi¹⁹⁷³. 1751'de İstanbul kayıkçılarının kefilli olup bir müddettir içlerine eşkıya haramzade, ecnebi dolduğu; cinayet, darp vs. suçlar işledikleri ihbarıyla, kefilsizleri bulabilmek için kefilli olanlardan ayrı defterlere yoklama yapılması, iskelelerde ne kadar kayıkçı varsa bildirilmesi emredildi¹⁹⁷⁴. 1768'de yeniçeri ağasına, İstanbul suriçi, Üsküdar, Galata, Haslar iskelesinde kayıkçı taifesinin teftiş edilmesi, kefilleri ile kaydedilmeleri ve kefilsiz olanların ihraç edilmek üzere ayrı deftere kaydetmesi emredildi. Zira bir süredir dikkatsizlikten bu taifenin yoklanmadığı, içlerine yabancı rezillerin girdiği, insanlara zararları olduğu ihbarı gelmiştir¹⁹⁷⁵.

XVIII. yüzyılda göçmenlerin tahrir edilmelerine ve kefillenmelerine dair çok sayıda belge mevcut olmakla birlikte sicillerde bu konudaki kayıtlar ile teftiş ve kefil defterleri oldukça sınırlıdır. Tüm mahalle kefilleriyle kayıtlı olduğundan, yabancıların *mahallât defterine* kayıtlı olmamaları ve kefilsiz olmaları ihraç sebebi olmaktadır¹⁹⁷⁶.

¹⁹⁷² Defter oldur ki işbu 1166 senesi mâh-ı Receb-i şerîfin 9. günü târihiyle bu def'a sâdır olan fermân-ı âlî mücebince İstanbul ve Havaslar ve Üsküdar ve tevâbi' iskelelerde olan arka ve sırik ve at hamalları teftiş ve tahrîr olunduğundan ma'rûzâtıdır ki zikr olunur.

Bağçe kapusunda olan arka hamalları

Koyunoğlu Mustafa -Ürgüblü

[...]

arka ve sırik hamalları cem'ân yekûn nefer 2474

at hamalları cem'ân yekûn nefer 674" [BOA, AE.SMHD. I, nr. 209-16498]

¹⁹⁷³ Ü.ŞS., nr. 423, s. 32b (H.1161)

¹⁹⁷⁴ Bab ŞS., nr. 201, s. 38a (H.1164); Ayrıntılı bilgi için bkz. 3.2.6 Esnaf Nizamlarının Bozulması.

¹⁹⁷⁵ Ü.ŞS., nr. 440, s. 92b (H.1168)

¹⁹⁷⁶ "[...] nam avratlar 4 ay mukaddem Kasımpaşa'dan gelüp mahallât defterine kayd olunmayup bilâ-kefil olmalarıyla [...]" [Ü.ŞS., nr. 403, s. 28a (H.1154)]

Bunun dışında sicillerde mahallede meskûn göçmenlerin kayıtlarının tutulduğu defterler mevcuttur. Bu defterlere çok sık rastlanılmaması, bu konuda periyodik bir tahrir işleminin uygulanması bir yana gönderilen emirlerin dahi uygulanmasında bir aksaklık olduğunu düşündürmektedir. Nitekim tahrirler konusunda XVIII. yüzyıla ait elimizdeki en erken tarihli belgelerden biri olan 1719 tarihli belgede; Galata kazasına tabi Kasımpaşa, Tophane, Beşiktaş, Rumelihisarı, Arnavudköy, Tarabya, Ortaköy, Kuruçeşme, Yeniköy, Sarıyer ve Eyüp kazasına tabi Hasköy, Sütlüce ve Eyüp merkez bölgesinin en son H. 1044 (M.1634/1635) tarihinde tahrir olunduğu, o tarihten beri etraftan gelip yerleşen kayıt dışı pek çok kişi olduğu belirtilir. Böylesine önemli bir konuda gösterilen aymazlığın Hazine'ye zararı olduğu, asker ya da bir başkası hepsinin isimlerinin yazılmasını, ellerindeki belgelere bakılarak kalması gerekenlerin bırakılması, kalması gerekmeyenlerin reayaya dâhil edilmesi gerektiği, bu nedenle bir kişi bile eksik kalmadan tahrir edilmeleri emredilir¹⁹⁷⁷. Ayrıca bazı belgelerde mahalle imamlarının dikkatsizliği ya da rüşvet alarak müsamaha göstermeleri, kimi göçmenleri korumaları ve saklamalarından da bahsedilmektedir¹⁹⁷⁸.

I. Mahmud döneminden itibaren mahalle aralarında boş gezen, dükkânlarda ya da bekâr odalarında kalan kefilsiz göçmenlerin yakalanarak vilayetlerine gönderilmeye çalışıldığı bilinmektedir¹⁹⁷⁹. Ancak mahalle içine, evlere yerleşen ev göçleri hakkında aynı şeyi söylemek mümkün görünmüyor. Bir akrabaları, hemşehrileri sayesinde kefil bulan ya da imamın güvenini kazanan göçmenlerin, haklarında bir şikâyet olmadığı sürece bir daha kaldırılıp geri gönderilmeleri pek mümkün görünmüyor. Gerçekleştirilen teftişlerle bazı dönemlerde kefilsiz olanların ve eski defterlerde kaydı olmayanların vilayetlerine geri gönderilmeleri istenirken bazen belli bir süreyi dolduranların kayıtlı ve kefilli olmak şartıyla kalmalarına devlet müsaade ediyor.

Göçmenlerin kalma izni süreye tabi tutulduğunda ise bahsi geçen süre değişmekteydi. İstanbul'da bu konuda ilk uygulama 5 yıl ile sınırlıydı¹⁹⁸⁰. Bu uzunlukta bir süreye daha sonra ulaşmak pek mümkün olmamıştır. Her ne kadar Subhi Efendi, 1740 isyanından sonra İstanbul, Üsküdar, Galata, Tophane ve Ortaköy'den Boğazhisarı'da olan Kavak adlı bölgeye kadar çarşı, mahalle aralarındaki hanlar, dükkânlar, hamamlar ve bütün haneler mahalle imamları tarafından teftiş edilip geleli

¹⁹⁷⁷ BOA, C.DH, nr. 331-16537 (H.1131)

¹⁹⁷⁸ Bab ŞS., nr. 219, s. 94b (H.1173)

¹⁹⁷⁹ Bkz. 3.3.4. Şehirde Yakalananlar.

¹⁹⁸⁰ Bkz. 2.2.1 XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'a Göç.

10 sene geçmeyen her kim olursa olsun hepsinin ihraç edilip vilayetlerine gönderilmeleri emredildiğini ileri sürse de¹⁹⁸¹ sicillerde bu sürede bir geri gönderilme kaydı görülememektedir. Geri gönderilme vaki olduğunda süreler çok daha kısa tutulmuştur. 1740'ta geleli 3-4 seneyi geçmeyen erkek ve kadınlar memleketlerine gönderilirken¹⁹⁸² 1743'te son tahrir ve ihraçlardan bu yana gelenlerin kaydedilerek vilayetlerine iadeleri emredildi¹⁹⁸³. Bundan sonra gerçekleştirilen teftiş kayıtlarında ise göçmenlerin tahrir edilmeleri ve bildirilmeleri istenmektedir. Örneğin 1745'te 2-3 senedir gelenlerin araştırılıp kefilleriyle defter edilmeleri istendi ve bulundukları yerde kalmalarına izin verildi¹⁹⁸⁴. 1747'de ise son tahririn üzerinden 2 yıl geçtiğine binaen 2 seneyi doldurmayan ev göçlerinin kaydedilmeleri emredilerek İstanbul'un çeşitli bölgelerinde göçmenlerin kefilleriyle tahrirleri gerçekleştirildi¹⁹⁸⁵.

Ev göçlerinin tek başına gelen bekârlara göre İstanbul kapılarından yakalanmadan geçmeleri daha zordu. Ancak onların da İstanbul'a girip bir kez yerleştiklerinde dikkat çekmeden uzun yıllar yaşayabilmeleri, mahalledeki "istenmeyen" bekârlara göre daha kolaydı. *Aile* kurumu mahallelinin sahip çıkması, benimsemesi için çok önemli bir kriterdi. Özellikle kefil bulabilirlerse bir daha geri gönderilmeleri söz konusu olmayabilirdi. Uzun süre İstanbul'da yaşamış, artık şehirli ünvanına kavuşmuş bir hemşehrilerinin yanına gelmek bu anlamda da faydalı oluyordu. Kefil bulmuş olması, kiralık ev bulabilmesine, işe girmesine, mahalleye kabul edilmesine yardımcı oluyordu. Ayrıca yakalanma ve geri gönderilme sürecine bakıldığında bekârların yaşadıkları han, hamam ve bekâr odaları gibi mekânların teftişi çok daha sık yapılırdı. Bu nedenle kefil bulamayan bekârların yakalanma ihtimali daha yüksekti. Evliler ise kendilerini mahalleliye ve mahalle imamlarına bir kez kabul ettirdiklerinde artık geri gönderilme tehlikesi, büyük bir isyan çıkmadığı sürece kalmıyordu.

Ev göçü ile gelenlerin, eğer bir anda kalabalık gruplar hâlinde gelmiyorlarsa mahalleli tarafından tolere edilmeleri daha kolaydı. Ancak bu tür ev göçlerinde de özellikle yüksek sayılar söz konusu olursa dikkat çekiyorlar; ya mahalleli tarafından ya da sayıya bakılmaksızın bıraktığı toprağın sipahisi, subaşı ya da hemşehrileri

¹⁹⁸¹ *Subhî Tarihi*, s. 631.

¹⁹⁸² Bab ŞS., nr. 174, s. 60a (H.1153); G.ŞS., nr. 295, s. 86a (H.1153)

¹⁹⁸³ G.ŞS., nr. 301, s. 66b (H.1156)

¹⁹⁸⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 151, s. 286 (H.1158); G.ŞS., nr. 308, s. 87b (H.1158)

¹⁹⁸⁵ Bab ŞS., nr. 191, s. 97a (H.1160); HH ŞS., nr. 182, s. 33b (H.1160)

tarafından şikâyet ediliyorlardı. Zira vergisini tahsil etmekte zorlanan sipahinin bu durumu fark etmesi çok uzun sürmüyordu.

Toplumsal kontrolün sağlanmaya çalışıldığı 1740 isyan girişimi sonrasında göçmenlere karşı alınan önlemler de sıkılaştırıldı ve geri gönderilmelerine hız verildi. O günlerde şehirdeki başıboş göçmenlerin ve Arnavudların Eyüp, Üsküdar, Boğaziçi ve havalilerindeki çiftlikler, bağ ve bostanlar, mandıralar gibi mahallerde kaldıkları, İstanbul'daki eşkıyadan bazılarının da bu mahallerde kaldıkları haber alınmıştı. Dolayısıyla bostancıbaşıya gönderilen emirde bu mekânların teftişinin ne kadar önemli ve gerekli olduğundan bahsedilmekteydi¹⁹⁸⁶. Şüphelenilen tüm hamamlar, hanlar, dükkânlar teftiş edilerek yakalananlar Anadolu'ya sürgün edildi. Günlerce Yeniçeri Ağası Hasan Paşa imamlarla işbirliği yaparak tekneler dolusu göçmeni Üsküdar ve İzmit'e gönderdi¹⁹⁸⁷. Aynı yıl hamallar da sayılarak sonradan gelenlerin vilayetlerine gönderilmeleri emredildi¹⁹⁸⁸. Aynı şekilde hanlarda, koltuk hanlarında, konaklarda kalan serserilerin de teftiş edilmeleri ve vilayetlerine gönderilmemeleri emredildi¹⁹⁸⁹. Üsküdar'a gelen hanlarda ve koltuk hanlarında kalan göçmenlerin de vilayetlerine gönderilmeleri emredildi¹⁹⁹⁰. O yıl Anadolu, Rumeli, Akdeniz ve Karadeniz sahillerinden iş için gelenler olduğu, 3-4 senedir meydana gelen seferler nedeniyle o andan bu zamana kadar gelip Galata'ya yerleşen kadın erkek kim varsa birini bile koruyup saklamadan tahrir etmeleri, bekletmeden bunları mahalleden ihraç etmeleri ve memleketlerine göndermeleri, seferlerden önce gelip ev sahibi olanların da tahrir edilip ve kefilleri alınıp, bundan sonra kimsenin gelmesine müsaade edilmemesi emredildi¹⁹⁹¹. İstanbul'daki mahalle imamlarından mahallelerinde kefilsiz hiçbir yabancı olmadığına dair taahhüt alındı. İstanbul suriçi için geleli 4 sene geçmeyen erkek ve kadınların memleketlerine gönderildikten sonra bundan böyle gelenlerin mahallelerine yerleşmelerine izin vermeyeceklerini taahhüt ettiler¹⁹⁹². Birini bile korumadan, saklamadan bulundukları mahallerden çıkartılmaları, memleketlerine gönderilmeleri emredildi. Bundan önce gelip İstanbul'da hane sahibi olanların ise kaç kişi oldukları yazılıp kefilleri belirlendikten sonra kalabilecekleri belirtilirken bundan sonra gelen

¹⁹⁸⁶ Ü.Ş.S., nr. 400, s. 80a (H.1153)

¹⁹⁸⁷ *Subhî Tarihi*, s. 631.

¹⁹⁸⁸ Bab ŞS., nr. 173, s. 70b (H.1153)

¹⁹⁸⁹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 147, s. 324 (H.1153); Ü.Ş.S., nr. 400, 80a (H.1153)

¹⁹⁹⁰ Ü.Ş.S., nr. 400, s. 80a (H.1153)

¹⁹⁹¹ G.Ş.S., nr. 295, s. 89a (H.1153)

¹⁹⁹² Bab ŞS., nr. 174, s. 60a (H.1153)

olursa haber verilmesi ve mahalleden çıkarılmaları istendi¹⁹⁹³. Aynı yıl Kıbtîlerin yangın yerlerini yağmaladıklarına dair ihbarlar yapılırca İstanbul ve civarındaki Kıbtîlerin kefillerinin alınmasını ve defterlere kaydedilen 411 Kıbtînin bulundukları yerden çıkarılmaları, taşradan başka gelen olursa içlerine kabul edilmemesi, aksi halde kefillerinin yakalanarak küreğe koyulacağı bildirildi¹⁹⁹⁴. Üsküdar kadısı Kadıköy'den Karadeniz Kavağı'na kadar olan mahallerin imamlarını mahkemeye çağırarak göçmenleri kabul etmemelerini, vilayetlerine iade olunmak üzere isimlerini ve nereli olduklarını ihbar etmelerini istedi¹⁹⁹⁵. Edirne kadısına İstanbul'a göç edenlere özellikle de Arnavudlara dair daha sert tedbirler alması bildirildi. İzmit kadısı da göçmenler konusunda uyarıldı¹⁹⁹⁶.

1741'de Üsküdar'daki mahallat, besatin, bağlar, külhanlar vs. araştırıldı ve kalan herkesin kefilleri alınarak bir kefil defteri hazırlandı¹⁹⁹⁷. İmamlar, Üsküdar'daki kadın ve erkeklerin birbirlerine kefil olup deftere kaydedildiklerini belirterek taşradan gelenler içlerine karışırsa men edeceklerine dair söz vermişlerdi. Ancak birkaç ay sonra imamların para karşılığı bunlara göz yumduğu ihbar edildi. Bu nedenle mahallat defterine bakılması, o zamandan bugüne kim geldiyse hepsinin yazılması ve ihraç edilmeleri istendi¹⁹⁹⁸. Hanlarda ve bekâr odalarında kalan serserilerin de ihraçları ve vilayetlerine iadeleri emredilmişken, bir süredir dikkatsizlikten fazlaca geldiklerinin ihbar edildiği bildirilerek buraların da araştırılması ve gereksiz yere kalanların çıkarılması emredildi¹⁹⁹⁹.

Toplu kefalette mahalle ahalisi birbirlerine kefil olmasına ve içlerinde haramzade olursa biz yakalarız demelerine rağmen Üsküdar'da bazı eşkıyalık olayları yaşanıyordu. Bir grup eşkıya evlerin kilitlerini kırıp içeri girmiş, hırsızlık yapmış hatta evlerin hamamlarından kurşun çalmışlardı. Üsküdar naibi ve Üsküdar ustasına gönderilen fermânda eşkıya ve hırsızların daima teftiş edilip yakalanmaları üzere sadır olan emir hatırlatılarak mahallelinin mahkemede birbirlerine kefil olmaları sayesinde içlerindeki haramzadelerin yakalanmalarının kolay olacağı belirtilir²⁰⁰⁰. Üsküdar'daki imamlar kefilsiz kimse olmadığını, kayıkçılar da aralarında kefilsiz olmadığını, bağ ashabı da kefilsiz bekçi almayacağını, hamamcılar da Kürt külhancı almayacaklarını taahhüt

¹⁹⁹³ Bab ŞS., nr. 173, s. 71a-b (H.1153)

¹⁹⁹⁴ Ü.ŞS., nr. 400, s. 86b (H.1153)

¹⁹⁹⁵ Ü.ŞS., nr. 400, s. 88a (H.1153)

¹⁹⁹⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 147, s. 344 (H.1153)

¹⁹⁹⁷ Ü.ŞS., nr. 405, s. 2a (H.1154)

¹⁹⁹⁸ Ü.ŞS., nr. 405, s. 90a (H.1154)

¹⁹⁹⁹ Ü.ŞS., nr. 405, s. 90a (H.1154)

²⁰⁰⁰ Ü.ŞS., nr. 405, s. 94a (H.1154)

ettiriler²⁰⁰¹. Özellikle Arnavudların araştırılarak yeni gelenler ve kayıt dışı olarak hamamlarda, bostanlarda kalanlara karşı dikkatli olunması ifade edildi²⁰⁰². Anadolu'dan gelip hânlarda, hamam külhânlarında ve bekâr odaları gibi yerlerde yaşayan, bozgunculuk yapan işsiz güçsüz takımının Âsitâne'den çıkarılması ve geri dönmelerine fırsat verilmemesi konusunda İzmit yeniçeri zâbitine fermân gönderildi²⁰⁰³.

Ertesi yıl bostancıbaşıya hitaben yazılan bir fermânda daha önce Üsküdar'daki mahalle imamlarının içlerinde kefilsiz kimse olmayıp tahrir olunduğunu, mahallenin birbirlerine, imamların da cümlesine kefil olduklarını bildirdikleri hatırlatılmıştı. Buna binaen kayıkçı taifesinin de birbirlerine ve kethüdalarının da cümlesine kefil oldukları, katip ve hasekiler tarafından Istavroz, Kuzguncuk, Kadıköy, Başbüyük, Bulgurlu köylerinde olan bağ ashabı ile köylerinde ve bağlarında kefilsiz, kim olduğu bilinmeyen bekçi işe almamaları üzere taahhüt ettirilerek tahrir olundukları, Üsküdar hamamcılarının da külhânlarında Kürt istihdam etmeyeceklerini taahhüt ettirildikleri bildirildi²⁰⁰⁴.

Aradan çok geçmeden 1743'te, İstanbul'da nüfusun çoğalmasının müzayakaya neden olduğu ve daha önce defalarca gönderilen emirlere göre iadeleri gerekirken bu ana kadar çoğaldıkları belirtilerek Kasımpaşa, Tophane, Beşiktaş vs. Karadeniz Boğazı'na kadar olan mahalleler ile köylerin tahrir edilmesi emredildi. Aralarında taşralı olup yasağa rağmen gelenler varsa tamamının isim isim kaydedilmesi ve vilayetlerine iade olunmaları üzere defterlerin hükümete gönderilmesi buyruldu²⁰⁰⁵. 1744'te konuyla ilgili hükümlerde Anadolu'dan İstanbul'a çok sayıda kişinin geldiği ve nice zararları dokunduğundan bahsedilerek hanlarda ve dükkânlarda işsiz güçsüz gereksiz bir şekilde oturan serserilerin yakalanarak vilayetlerine geri gönderildikleri; İstanbul ve taşrasındaki bostanlarda, hanlarda, dükkânlarda kefilsiz, yeni gelme, kayıtsız hiç kimsenin bulunmaması üzere nizam verildiği kaydedildi²⁰⁰⁶. Ancak 1745'te 2-3 senedir gelenlerin olduğu ve araştırılıp gönderilmeleri gerekirken bunların bir süredir dikkatsizlikten gelebildikleri belirtilerek, yeniçeri ağasının mübaşirinin araştırması, tahrir ve defter etmesi, kefilleri alınıp ilam edilmesi emredildi²⁰⁰⁷. İsim isim, eşkâlleri, vilayetleri, geldikleri tarihlerle beraber kaydedilmeleri ve kefilleri alındıktan sonra bu kişilerin kalmalarına izin verildiği belirtildi. Göçmenler, imamların ihbarları doğrultusunda, yazıcı, çukadar ve imamlar

²⁰⁰¹ Ü.Ş.S., nr. 403, s. 4b (H.1154)

²⁰⁰² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 148, s. 158 (H.1154)

²⁰⁰³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 149, s. 371 (H.1155)

²⁰⁰⁴ Ü.Ş.S., nr. 403, s. 4b (H.1154)

²⁰⁰⁵ G.Ş.S., nr. 301, s. 66b (H.1156)

²⁰⁰⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 151, s. 125 (H.1157)

²⁰⁰⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 151, s. 286 (H.1158); Bab Ş.S., nr. 308, s. 87b (H.1158)

tarafından yazıldılar²⁰⁰⁸. Bu defter üzerine bir çalışma yapan M. Morita, uygulamanın yalnızca göçmenlerin tespitine yönelik olmasına ve göçmenlerin kefilleriyle birlikte kayıt altına alındıktan sonra kalmalarına izin verilmesine dikkat çeker. Dolayısıyla mümkün olduğunca kayıt dışı ve kefilsiz kimse bırakmayan devletin, sosyal kontrolü sağlamanın ötesinde bir müdahalesi olmamaktadır²⁰⁰⁹. Yazar, bu defter ile kefil olan göçmenlerin şehirliyle entegrasyon sürecinin görülebildiğini ve onlara şehrin potansiyel “daimi sakinleri” olarak bakıldığını belirtir. Bu defterdeki kayıtlar XVIII. yüzyıl sonundaki benzerlerinden farklı olarak ticaret bölgelerindeki işçi göçmenleri değil, yerleşim bölgesindeki göçmen sakinleri içermektedir. Morita çalışmasında *mahalleyi* de Osmanlı’nın “Göç İdare Birimi” olarak tanımlar. Mahalleliye ve özellikle imamlara göçün kontrolünde ne kadar büyük sorumluluklar düştüğünün altını çizer²⁰¹⁰. Kısacası önceki tahrir ve teftişlerde devlet belli bir sürenin üzerinde bir zamandır İstanbul’da kalanların ikametlerine devam etmelerine izin veriyorken, şimdi bu şartı da aramıyordu. Bu politikasından neden vazgeçtiğini tahmin etmek ise zor. Bu tahrirde son 2-3 yılda gelen evli ya da bekâr göçmenler kaydedilmişti²⁰¹¹.

Aradan 2 yıl geçtikten sonra 1747’de, gelenlerin zabitan ve imamların dikkatsizliğinden, ihmallerinden dolayı gelip yerleşebildikleri belirtilmektedir. Bölgenin en son İstanbul Kadısı Pîrâzâde Osman Efendi zamanında (H.1158/M.1745) tahrir olunduğu, bundan sonra kim geldiyse ve mahallede bir yere yerleştiyse biri bile dışarda bırakılmayarak isim, eşkâl, memleket ve geldikleri tarihlerin yazılması emredildi²⁰¹². İstanbul’a göçmen gelip yerleşecek olursa mahalle imamlarının kendi sorumluluk alanlarını her daim teftiş ederek bu kişileri tespit etmeleri ve zabıtaya haber vererek yakalatmaları emrediliyordu²⁰¹³. O ay Kütahya’dan Üsküdar’a gelip yerleşen çok sayıda kişi olduğu ihbar edilmişti²⁰¹⁴. Aynı yılda Eyüp’te de göçmenlere yönelik tahrir gerçekleştirildi. 1747 yılına ait Eyüp sicillerindeki kayda göre; bir süredir zabitan ve mahalle imamlarının dikkatsizliklerinden dolayı Anadolu ve Rumeli’den İstanbul’a

²⁰⁰⁸ Bab ŞS., nr. 186, s. 54a, 97a (H.1158)

²⁰⁰⁹ İstanbul Bab Mahkemesi kayıtlarını inceleyen Morita da XVIII. yüzyıla ait 193 defterde (nr. 77-219) bu tür bir kefil kaydının başka bir örneğine rastlamadığını belirtir. Madoka Morita, “Between Hostility and Hospitality: Neighbourhoods and Dynamics of Urban Migration in Istanbul” (1730–54), *Turkish Historical Review*, vol. 7, no. 1, (2016), s. 58-85.

²⁰¹⁰ Madoka Morita, “a.g.m”, s. 60-62.

²⁰¹¹ Bab ŞS., nr. 186, s. 54a, 97a (H.1158)

²⁰¹² Bab ŞS., nr. 191, s. 97a (H.1160)

²⁰¹³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 135 (H.1160)

²⁰¹⁴ Ü.ŞS., nr. 418, s. 88b (H.1160)

nice rical ve nisa geldiği belirtilerek Haslar bölgesindeki mahallelerde geleli 2 seneyi doldurmayan ev göçlerinin kaydedilmeleri emredildi²⁰¹⁵.

1748'de ise İstanbul'da göçmenlerin karıştığı yağma olayından sonra teftiş uygulamasında ayrı bir aşama kaydedildiği görülüyor. Bundan sonra yapılan teftişler Kürtlerin kovuşturulması hâline dönüyor ve yakalananlar vilayetlerine gönderiliyordu²⁰¹⁶. Tabi bu gruplar içinde gitmeyip geri İstanbul'a dönmeyi başaranlar, saklananlar da olabiliyordu²⁰¹⁷. Bu konuda gelen ihbarlar da değerlendiriliyordu²⁰¹⁸. Hatta İstanbul'da yapılan teftiş ve kovuşturma nedeniyle bazılarının Hasköy ve Sütlüce tarafına firar ettikleri anlaşıyor. Bostancıbaşına bu bölgeyi de iyice *teftiş ve tefahhüs* ettirmesi emrediliyor²⁰¹⁹. Uygulama uzun yıllar devam etti. Üsküdar'ın yalnızca merkez mahalleleri değil, en ücra köşesinde yaşayanlar dahi bundan kaçamadı. Taşköprü, Gebze civarındaki kazaların da araştırılması, yabancıların şehirden ihraç edilmesi emredildi²⁰²⁰.

1750 yılında Anadolu'ya gönderilen fermânlarda İstanbul'a türlü zararları dokunan göçmenlerin şehirden ihraç edildikleri vurgulanırken İstanbul'un gece gündüz araştırılıp teftiş edildiğinden, yakalananların da vatanlarına geri iade edildiklerinden bahsedilmektedir²⁰²¹. 1751'de Üsküdar'da Kürtlerin teftişleri ve vilayetlerine gönderilmeleri emrine gereği gibi uyulmadığı bildirilerek tekrar bu konuda dikkatli olunması, isim isim kaydedilmeleri ve bulundukları yerden çıkarılarak vilayetlerine sürülmeleri emredildi²⁰²². 1752 tarihinde bundan böyle İstanbul'a gelip ikamet eden göçmenlere izin verilmemesi ve bostancıbaşının vilayetlerine gönderilenleri deftere kaydetmesi emri üzerine, bostancıbaşı haseki ve ustaları Üsküdar'da mahalle han, bağ ve bahçeleri teftişle görevlendirildi. Teftiş neticesinde Üsküdar'da yasaklı kimse bulunmaması gerekirken vilayetlerine gönderilen 40 kadar serseri Kürt, levend vs. eşkıyanın tekrar geri geldiği anlaşıldı ve bu kişiler yakalandı. Bundan sonra mahalle imamlarının ve bu mekânların sahiplerinin böyle bir durumda gelip haber vermeleri emredildi²⁰²³.

²⁰¹⁵ HH. ŞS., nr. 182, s. 33b (H.1160)

²⁰¹⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 280-281 (H.1161); Ü.ŞS., nr. 423, s. 63b (H.1161)

²⁰¹⁷ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 299 (H.1161)

²⁰¹⁸ Ü.ŞS., nr. 423, s. 61a (H.1161)

²⁰¹⁹ Hsk. ŞS., nr. 22, 14b, 15a (H.1161)

²⁰²⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 153, s. 299 (H.1161)

²⁰²¹ Trb. ŞS., nr. 1920 (106), s. 84b (H.1163)

²⁰²² Ü.ŞS., nr. 431, s. 80a (H.1164)

²⁰²³ Ü.ŞS., nr. 433, s. 70a (H.1165)

3.4.3. Şehirde Yakalananlar

Genel bir teftiş olmaksızın İstanbul'da yakalanan başıboş, kefilsiz serserilerin isimleri, nereli oldukları tek tek kaydedildikten sonra haklarında kararın verilmesi için padişaha arz edilirdi. H. 1165'te (M.1751/1752) Üsküdar ustasının 25 göçmeni yakaladığı, bunların 11'inin ise vilayetlerinden henüz geldiği belirtildi²⁰²⁴. Eğer hırsızlık gibi bir suç işlediği için yakalanarak memleketine gönderilmesine karar verildiyse, İstanbul'dan memleketine kadar olan kazaların kadılarına hüküm gönderilerek bu kişilerin suçlarına istinaden tutuklu olarak gönderildikleri bildiriliyor ve kendi kazaları dâhiline geldiklerinde gece dahi korunup firarlarına engel olunmaya, yanlarına yeteri kadar adam koşularak emniyet içerisinde geçişlerinin sağlanmasına çalışılıyordu²⁰²⁵.

H. 1160'ta (M.1747/1748) Yeni Hamam külhanında Çemişgezekli 7 serseri, H. 1161'de (M.1748) Ayasofya Hamamı külhanında, Valide Hamamı külhanında ve Haseki Hamamı külhanında 12 işsiz güçsüz serseri yakalanarak memleketlerine gönderilmek üzere İstanbul gümrük eminine teslim edildi²⁰²⁶.

Serserilerin yakalanarak geri gönderilmelerine dair kayıtlar, 1730 isyanından sonra başlayan teftiş ve geri gönderme emirlerinin etkisiyle I. Mahmud döneminde, özellikle H. 1161-1165 (M.1748-1751/1752) yıllarında daha da artmıştır. 1748 olayından sonra ise şehirdeki mahalle aralarında, çarşı pazarda başıboş gezen serseriler ya da han, bekâr odası, bahçe, bostan ya da dükkânlarda konaklayanlara karşı başlatılan teftişler sonucu serserilerin gönderilmesine hız verildi. 1748 olayından sonra Kürtler görüldükleri yerde tutuklanmaya, ihbar edilmeye ve İstanbul'dan çıkarılmaya başlandı²⁰²⁷. 1748'de Üsküdar çorbacısı yakaladığı Mustafa, Ebubekir ve Mehmed adlı kişileri mahkemeye teslim ederek bu kişilerin Kürt olduklarından ihraç edilmelerini talep ediyordu. Üsküdar Selami Ali'de olan odalarda eşleriyle kalan bu kişiler mahkemede Kürt olduklarını itiraf etmişti. Üstelik Mustafa bundan önce de yakalanmıştı. Üsküdar naibi her üçünün de eşleri burada olduğu sürece gönderilmelerinin mümkün olmadığını bildirdi. Bunun üzerine gümrük eminine İzmit'e

²⁰²⁴ “[...]Bâlâda mastûr 14 nefer kimesne bî-kesb ü kâr güşâde ve güzâr ider makûlelerinden olmağla Üsküdar ustası kulları ma‘rifetiyle ahz olunduğu ma‘lûm oldukları bulundukda emr ü fermân devletlû sultânım hazretlerininindir”. [BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 208-26 (H.1165)]

²⁰²⁵ BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 6, s. 74 (H.1168); ADVNS.AHK.KR.d., nr. 7, s. 5 (H.1170)

²⁰²⁶ BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 32 (H.1160); D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 10-188 (H.1161)

²⁰²⁷ Yakalanan 10 nefer Ekradın vilayetlerine gönderilmek üzere İzmit'e sevklerine dair. [BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 195 (H.1162)]

giden bir gemiye bindirilmeleri emredildi²⁰²⁸. Kürtlerin yakalanmaları esnasında ahaliden de bilgi almak suretiyle yardım alındı²⁰²⁹. Ancak aradan biraz zaman geçtikten sonra tamamen gitmiş olmaları gerekirken bazılarının kalıp saklandığı²⁰³⁰, bazılarının ise yakalansa da firar ettiği görüldü²⁰³¹. Bunlar da gelen ihbar neticesinde değerlendiriliyor, imamların eğer mahallelerinde varsa ihbar etmeleri isteniyordu²⁰³². Bu durumda bostancıbaşı ağa ve Üsküdar naibinden mahallelerin tekrar teftişinin yapılması ve bu kovulma emrine itaat etmeyenlerin bulunması istendi²⁰³³. Kürtlerin bazılarının fark edilmemek adına rençber, bahçeci gibi unvanlar kullandıkları tespit edildi²⁰³⁴. Bazıları ise yasağın devam etmesine rağmen tekrar geri gelmeye cesaret edebiliyordu²⁰³⁵. Bu durumda tekrar yakalanan şahıslara kalebend cezası verilebiliyordu²⁰³⁶. Kürtlerin İstanbul'da ikamet etmesi hakkındaki yasak uzun yıllar uygulanmıştır.

Genel olarak bu kayıtlarda yakalanan kişilerin profillerine bakıldığında imparatorluğun her vilayetinden gelmiş kişiler oldukları görülüyor. 1748'de yakalanan ve münasip iskelelere gönderilmek üzere giden gemi ve kayıklara bindirip mahbusen gönderilmeleri emredilen 4 işsiz güçsüz serseri dahi hemşehri değil, biri Ankaralı, biri Edirneli, biri Darendeli biri de Erzurumluydu²⁰³⁷. Aynı ay bir seferde yakalanan 6 serseri (*bî-kesb ü kâr serseri geşt ü güzâr eyleyen eşhâs*)²⁰³⁸, bir başka seferde Cephane tarafında yakalanıp cebecibaşı tarafından Tomruk'ta hapis tutulan 2 kişi aynı şekilde

²⁰²⁸ BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 178 (H.1162)

²⁰²⁹ "...Tefîş olundukda Üsküdar'da bulunmayup mahalleli ahâlisinden su'âl olundukda mezbûr Ali'nin şehri Kürd Ali demekle olup lâkin Erzincanî'dir ve hâlâ Topçular Kışlası'ndadır deyü haber verdikleri defterde mastûr [...]" [Ü.Ş.S., nr. 423, s. 63b (H.1162)]

²⁰³⁰ Üsküdar'da bir çiftlikte ikamet eden serseri ve bekârlar ile Üsküdar ve havalisinde meks ve karar eyledikleri haber verilmesine dair [Ü.Ş.S., nr. 436, s. 91b (H.1167)]; "[...] vilâyetlerine nefy ve iclâ olunmuşlar iken Üsküdar'da Selami'de kefare mahallesinde vâkı' hâzırül-meclis olan es-seyyid Ahmed nâm kimesnenin taht-ı icâresinde olan bağ derûnunda vâkı' odalarda zevceleriyle ma'ân sâkin olmalarıyla gece-i mezbûrda ahz [...] mezbûr Mustafa bundan akdem yine ahz ve i'lâm dahi olunmuş idi deyü takrîr eylesin mezkûrdan dahi mine'l-vâkı' Kürd tâifesinden bulduklarını itirâf etmesi [...]" [BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 178 (H.1162)]; [Ü.Ş.S., nr. 423, s. 22b (H.1161)]

²⁰³¹ BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 77 (H.1161)

²⁰³² "Üsküdar zâbiti Halil hasekinin ahz ve ihzâr eylediği Malatyalı Mustafa bin Halil ve Kürd İbrahim nâm kimesneler Kürd olmalarıyla mukaddemâ bâ-fermân-ı âli tefîşde mezkûr Kürd Mustafa vilâyetine nefy ba'de 'z-zamân-ı karîbde Aşçıbaşı Mahallesinde sâkin olduğu mahall-i mezbûr imamı ve ahâlisi ihbâr [...]" [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 174, s. 41 (H.1163)]; Ü.Ş.S., nr. 436, s. 90a (H.1166)

²⁰³³ Ü.Ş.S., nr. 431, s. 80a (H. 1164)

²⁰³⁴ "Üsküdar ve muzâfatında bağçeci ve rençber nâmıyla Ekrâd ve levend makûlesi eşhâs gelüp ikâmet dâ'îyesinde oldukları ihtimâm ihbâr olduğu [...]" [Ü.Ş.S., nr. 434, s. 83b (H. 1165)]

²⁰³⁵ "Ekrâd tâifesinin ba'zıları yine câbecâ gelüp Üsküdar ve havâlisinde kıyâma cesâret eyledikleri inhâ ve ihbâr olduğu" [Ü.Ş.S., nr. 427, s. 82b (H.1163)]

²⁰³⁶ BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 201 (H.1162), s. 294 (H.1163)

²⁰³⁷ BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 10-194 (H.1161)

²⁰³⁸ BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 10-185 (H.1161)

gönderildi²⁰³⁹. Ertesi ay bir defasında 10 kişi²⁰⁴⁰, bir başka seferde 11 kişi yakalanıp gümrük eminine teslim edildi. Gönderilmesi istenen bu 11 kişiden biri Mısırlı ve diğeri Medineliydi. Gümrük emini bu şahısları gemilere bindirdikten sonra her birinin reisine ayrı ayrı tenbih etmesi, başka bir yerde bu kişileri bırakmaması isteniyordu²⁰⁴¹.

1749'da 14 kişi *bilâ-maslahat* İstanbul'a gelip serserilik yaptıklarından dolayı tutuklandılar²⁰⁴². 1750'de İstanbul'a gelip mahalle aralarında küfe ile gezerek satış yapmaya çalışan Niğdeli gayrimüslimler tutuklanarak memleketlerine gönderilmek üzere İzmit'e yollaması için gümrük eminine teslim edildiler²⁰⁴³. H. 1164'te (M.1750/1751) Kemah'a gönderilmek üzere 8 kişinin çavuş mübaşeretiyle Trabzon'a gidecek gemiye bindirilmeleri emredildi²⁰⁴⁴. H. 1165'te (M.1751/1752) İstanbul'da kenar-köşe semtlerde serserilik eden Sakızlı bir göçmen muhızır ağa tarafından tutuklanırken²⁰⁴⁵, bir başka seferde 15 serseri vilayetlerine yakın civar iskelelere giden gemilere bindirilmek üzere mahbusen gümrük eminine teslim edildiler ve gemi ücretleri karşılandı²⁰⁴⁶.

İstanbul'dan gönderilmek istenen göçmenler için devletin ödediği taşıma ücretlerini de belgelerde görebiliyoruz. 1763'te 2 kişiyi İstanbul'dan İzmit'te götürecek gemiye devlet 3 kuruş, bir başkası için 2 kuruş, bir diğeri 2 kişi için 9 kuruş ödeme yaptı. İzmir iskelesine götürülecek 13 kişi için 25'er kuruş gemi kirası ücreti ödendi. İstanbul'dan 1 kadın ile 2 evladı ve eşyalarını Kazanlık adlı yere götürmesi için 2 arabaya 80 kuruş ücret ödendi²⁰⁴⁷.

Geri gönderilmek üzere gümrük eminine teslim edilen göçmenler hakkındaki kayıtların yoğunlaştığı bir diğeri dönem de III. Mustafa döneminin H. 1172-1174 (M.1758/1759-1760/1761) yıllarıdır. 1758'de sağlıklı oldukları halde çarşı-pazarda dilencilik yaparak insanları rahatsız eden 40 erkek ve 4 kadın, çavuşbaşı ve subaşı tarafından tutuklanarak 2 gemiyle İzmir'e gönderildiler²⁰⁴⁸. Bir başka seferde İstanbul'da "*bî-kâr geşt ü güzâr eylediğine binâen*" yakalanan Erzurumlu bir Müslüman

²⁰³⁹ BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 10-200 (H.1161)

²⁰⁴⁰ BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 10-224 (H.1161)

²⁰⁴¹ BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 10-215 (H.1161)

²⁰⁴² BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 191 (H.1162)

²⁰⁴³ BOA, ADVNS.KLB.d., nr. 10, s. 189 (H.1163)

²⁰⁴⁴ BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 12-48 (H.1164)

²⁰⁴⁵ BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 12-162 (H.1165)

²⁰⁴⁶ BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 12-264, 265 (H.1165)

²⁰⁴⁷ BOA, C.ZB, nr. 5-245 (H.1177)

²⁰⁴⁸ BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 15-211 (H.1172)

vilayetine gönderilmek üzere Trabzon'a, Niksarlı bir Müslüman da Sinop'a giden bir gemiye bindirildiler²⁰⁴⁹. Aynı yıl Cebehâne-i Âmire tarafındaki sokaklarda, mahalle aralarında işsiz güçsüz dolaşan kişilerden; bir seferde 22, bir başka seferde 14, bir diğerinde 13, bir diğerinde 19 ve bir diğerinde 34 işsiz güçsüz serseri fermân gereği tutuklanarak Cebehâne-i Âmire'de hapsedildiler ve vatanlarına gönderilmek üzere gümrük eminine teslim edildiler²⁰⁵⁰.

3.4.4. Geri Göndermede Yaşanan Sıkıntılar, Tekrar İstanbul'a Firar

Şikâyetler, ihbarlar ya da zabitlerin dikkati sayesinde İstanbul'da yakalanan göçmenler, karşı taraf haklı bulunduğu takdirde ya da İstanbul'da bulunması yasak olan kişiler ise isimleriyle defterlere kaydedildikten sonra vilayetlerine gönderilmek üzere İstanbul'dan çıkartılıyorlardı. Ancak kayıtlı oldukları mahallin idarecisinin yapmış olduğu başvurulara karşı koyan göçmenler de oluyordu. Kanunen 10 yılı aşkın süredir ikamet edenlerin bulundukları yerden kaldırılmaları yasaktı. Bu süreyi doldurup burada işinde gücünde olduklarını ve defterde kayıtlı bulunduklarını kanıtladıkları takdirde bu davalarını kazanabiliyorlardı²⁰⁵¹. Eğer iddialarını kanıtlayamazlarsa zor kullanılarak geri gönderilmeleri söz konusuydu.

Genel olarak herhangi bir timar ya da zeamete mutasarrıf olanların, karyelerinden toprağını bırakıp büyük şehre yerleşmiş olan reayasını kaldırıp tekrar geri getirmek istediğinde dirençle karşılaştığına ve bir bahane bulup dönmek istemediklerine dair şikâyetle bulunması sık yaşanan bir durumdu²⁰⁵². Ancak çoğu zaman da hisselerine

²⁰⁴⁹ BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 14-128, 137 (H.1172)

²⁰⁵⁰ BOA, D.BŞM.İGE.(DOS), nr. 14-131, 134, 146, 149, 161 (H.1172)

²⁰⁵¹ Kayseri'de bir köy mutasarrıfının İstanbul Bab Mahkemesi'ne yaptığı başvuruda İstanbul'a göçen 3 zımmi reayası için yaptığı başvuru sonucu gelenlerin göçünün üzerinden 12 yıl geçtiği için geri iskanları konusunda taciz ve rencide etmesinin kanuna aykırı olduğu bildirilmiştir. [Bab ŞS., nr. 183, s. 131a (H.1156)]

²⁰⁵² Arabgir sancağında mutasarrıf olduğu timarından 28 nefer hanekeş reayasının kalkıp İstanbul'a yerleştiği ve karyelerine naklettirmek istediklerinde bahane ürettiklerine dair [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 65, s. 253 (H.1126)]; Kayseri'den bir grup göçmen geri iskan ettirmek istendiği ve bir bahane ile bunu reddettiklerine dair. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 157, s. 384 (H.1151)]; Arabgir ve Çemişgezek'den 70 nefer raiyyetoğlunun İstanbul'a gelip yerleştiği ve geri iskan ettirmek istediklerinde bir bahane ile karşı çıktıklarına dair [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 151, s. 490 (H.1150)]; Viranşehir'den İstanbul'a göçen reayasını kaldırmak istediklerinde karşı çıktıklarına dair. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 149, s. 110 (H.1148)]; Eğin Siverek'ten İstanbul'a göçen reayasını kaldırmak istediklerinde karşı çıktıklarına dair [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 143, s. 94 (H.1146)]; İstanbul'a göç eden reayasını kaldırmak isteyen subaşına engel oldukları için malikaneleri mahsulünün eksilmesine neden olduklarından bu kişilerin kaldırılmalarını rica ettiğine dair.[BOA, ADVNS.AHK.SS.d., nr. 2, s. 387 (H.1159)]; Aksaray'dan İstanbul'a göçen reayasını kaldırmak istediklerinde karşı çıktıklarına dair .[BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 2, s. 62 (H.1158)]; Yalova'ya tâbi Tavşanlı köyü ve Kandıra ve Taşköprü nahiyelerinden İstanbul'a göç eden reayasını

düşen vergiyi ödemeye devam etmeleri şartıyla bulundukları bölgede ikamet etmeye devam etmelerine izin verilebiliyordu. Örneğin 1742’de İstanbul’da yaşayan Divriği’li bir grup göçmen hakkında yapılan şikâyetle vergi ödemeye devam etmemelerinden şikâyet edilmişti²⁰⁵³. 1732’de Eğin’de bir köy reayasası İstanbul’a yapılan göçlerden ve hisselerini kalanlara yüklenip kendilerini perişan ettiğinden yakınmaktaydı ve göçmenlerin geri dönmelerini istiyorlardı. Bunun üzerine bir grup yakalansa da sonunda vergi ödemeleri şartıyla kalmalarına izin verildi²⁰⁵⁴. Bu kişilerin aradan çok uzun yıllar geçtikten sonra memleketleri ile alakaları kalmamışken birilerinin gelip kendilerinden vergi istemesi ve geri iskân ile tehdit edilmeleri kanunsuz bulundu²⁰⁵⁵.

Kaldırılma işleminde de yine bulundukları bölgenin zabitleri görev alıyordu. Ancak bu istenmeyen geriye göçten kurtulmak için bulundukları kazanın zabiti ya da sakinleri ile işbirliği de yapabiliyorlardı²⁰⁵⁶. Kimi zaman ise bir göçmen grubu maruz kaldıkları bu ortak tehlike karşısında birbirlerine sahip çıkıp direnebiliyorlardı²⁰⁵⁷.

Geri göndermede yaşanan bir diğer problem de bu çabanın çoğu zaman başarısızlıkla sonuçlanmasıdır. Çünkü göçmenler ele geçirilip şehirden çıkarılsalar bile bir yolunu bulup tekrar İstanbul’a geri dönebiliyorlardı. Örneğin vilayetlerine gönderilmek üzere İzmit’e gönderilen göçmenlerin burada birkaç gün bekledikten sonra karadan ve denizden tekrar İstanbul’a geldikleri anlaşılmıştı²⁰⁵⁸. Bunun dışında

kaldırmak istediğinde engel oldukları için mâlikaneleri mahsulünün eksilmesine neden olduklarını ve bu kişilerin kaldırılmalarını rica ettiğine dair [BOA, ADVNS.AHK.A.d., nr. 9, s. 208 (H.1159)]; İstanbul’a göç eden reayasını kaldırmak istediğinde engel olduklarına dair [BOA, ADVNS.AHK.ER.d., nr. 1, s. 98 (H.1158)]; Erzurum’a tâbi Bayburd nahiyesindeki zeametinden İstanbul’a göç eden reayasını kaldırmak istediğinde engel oldukları için mâlikaneleri mahsulünün eksilmesine neden olduklarını ve bu kişilerin kaldırılmalarını rica ettiğine dair [BOA, ADVNS.AHK.ER.d., nr. 3, s. 68 (H.1164)]; Kayseri’den İstanbul ve Edirne’ye göç eden reayasını kaldırmak istediğinde engel olduklarına dair. [BOA, ADVNS.AHK.KR.d., nr. 3, s. 223 (H.1161)]; Divriği’ne tabi Kesme köyünden İstanbul’a göç eden reayasını kaldırmak istediğinde engel oldukları için mahsullerinin eksilmesine neden olduklarını ve bu kişilerin kaldırılmalarını rica ettiğine dair. [BOA, ADVN.ŞKT.(DOS),nr. 117-248 (H.1160)]; Kayseri’den Adapazarı, İzmit ve Ankara’ya göç eden reayasını kaldırmak istediğinde engel olduklarına dair. [BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 132-135 (H.1161)]; 1753 yılında Trabzon’dan bir zaimin İstanbul’a göç eden reayasından vergilerini istediğinde karşı çıkmaları nedeniyle şikâyetine dair. [BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 224-170 (H.1166)]

²⁰⁵³ Divriği’den İstanbul’a göç eden bir grup göçmene tekâliflerini ödemeye devam etmeleri şartıyla kalmalarına İstanbul kadısı tarafından izin verildiği ancak bir sene ödeyip kalan 12 sene boyunca ödeme yapmadıkları bu yüzden 1742 yılında bulundukları yerden kaldırılmaya zorlanmaları nedeniyle yapmış oldukları şikâyetle dair. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 171, s. 98 (H.1155)]

²⁰⁵⁴ Eğin’den göç eden 23 göçmenin her sene vilayetlerine tekâliflerini ödemek şartıyla kalmalarına razı olduklarına dair. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 135, s. 158 (H.1144)]

²⁰⁵⁵ Aynı şekilde aslen Eğin’den gelen ve İstanbul’da sarraflık yapan ve 20-30 seneden beri burada olan bir grup göçmeni Eğin’den birtakım kişiler, 1739 yılında burada olan hisselerini ödemeye zorlamalarına üzerine mahkeme tarafından haksız bulunduklarına dair. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 162, s. 98 (H.1152)]

²⁰⁵⁶ Karahisar-ı Şarki’den İstanbul’a göç eden reayasını kaldırmak istediğinde bulundukları bölge ahalisinin de karşı çıktığına dair. [BOA, ADVNS.AHK.ER.d., nr. 1, s. 8 (H.1155)]

²⁰⁵⁷ Arapgir ve Çemişgezek []’den birkaç sarraf zımminin geri iskana karşı birbirlerine sahip çıktıklarına dair. [BOA, ADVNS.ŞKT.d., nr. 157, s. 84 (H.1150)]

²⁰⁵⁸ BOA, C.DH, nr. 345-17226 (H.1155)

göçmenler çoğu zaman rüşvetle gemi reislerini yanlarına çekebiliyor, kendilerini gitmeleri gereken iskeleye değil, civardaki başka bir mahalle bıraktırıyorlardı²⁰⁵⁹. Buna karşın gümrük emini gemi reislerini uyarmalı, ellerine mühürlü tezkire verip bu tezkireler gereğince nakil ve sevk işlemini yapmalıydı²⁰⁶⁰.

Bu konuda yine Kocaeli mutasarrıfının dikkatli olması istemiyle tedbir alınmaya çalışılmıştır. Kayıklar ile İstanbul'dan İzmit'e gönderilen göçmenleri bekletmeyip yanına adamlar tayin edip bir an önce memleketlerine göndermesi, eğer gitmezlerse de gereken cezayı vermesi istenmiştir²⁰⁶¹. Benzer uyarılar Kocaeli mutasarrıfı ile Gebze naibine defaatle tekrarlanmıştır²⁰⁶². Rüşvete meyletmemeleri de istenmiştir²⁰⁶³. Aynı uyarılar Rumeli tarafına gönderilenler için Tekirdağ ve Gelibolu'ya da yapılmıştır²⁰⁶⁴.

Tüm uyarılara rağmen 1762 yılında vilayetlerine gönderilmek üzere İstanbul'dan İzmit, Karamürsel, Hersek, Mudanya ve Yalova iskelelerine gönderilen göçmenlere dikkat edilmediği, bu iskelelerde 2-3 gün bekledikten sonra İstanbul'a gelen başka bir kayığa binebildikleri tespit edildi²⁰⁶⁵. Aynı dikkatsiz tutum karayoluyla gönderilenler için de geçerliydi²⁰⁶⁶. 1762 yılında görevliler İzmit'ten Sakarya köprüsüne, oradan da Geyve'ye gönderilenlerin geri dönmemeleri konusunda uyarılmışlardı²⁰⁶⁷. Ancak sorunun hem Anadolu tarafında hem de Rumeli tarafında taö olarak kontrol altına alınamadığı anlaşıyor²⁰⁶⁸. 1792 tarihinde dahi İstanbul'a tekrar geri gelenlerin yakalanıp cezalarının verilmesi konusunda kazalara emirler ulaşmıştı²⁰⁶⁹.

²⁰⁵⁹ BOA, C.ZB, nr. 14-682 (H.1217)

²⁰⁶⁰ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 152, s. 83 (H.1158)

²⁰⁶¹ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 163, s. 102 (H.1176); nr. 150, s. 222 (H.1157)

²⁰⁶² BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 156, s. 120 (H.1167)

²⁰⁶³ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 164, s. 22 (H.1178)

²⁰⁶⁴ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 150, s. 222 (H.1157)

²⁰⁶⁵ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 162, s. 430 (H.1176)

²⁰⁶⁶ BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 162, s. 464 (H.1176)

²⁰⁶⁷ BOA, AE.SMST.III, nr. 234-18505 (H.1176); ADVNS.MHM.d., nr. 162, s. 473 (H.1176)

²⁰⁶⁸ BOA, C.ZB, nr. 85-4208 (H.1206); nr. 14-682 (H.1217); HAT, nr. 254-14435 (H.1218)

²⁰⁶⁹ BOA, C.ZB, nr. 9-428 (H.1206)

SONUÇ

Bu çalışma, XVIII. yüzyılda taşradan İstanbul'a yoğun göç yaşandığını ve devletin bu göçleri önleme çabalarının arttığını, çok sayıda arşiv belgesine dayanarak kanıtlamaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren devam eden İstanbul'a yönelik "istenmeyen" göçlerin XVIII. yüzyılda, İstanbul'da yol açığı problemler çok daha fazla hissedilir hâle gelmiştir. Bu nedenle devlet, göçü engellemek adına daha önce olmadığı kadar yoğun bir çabaya girişmiştir. Nitekim yalnızca XVIII. yüzyıla ait *Mühimme Defterleri*'nde dahi, önceki yüzyıllardakine kıyasla çok daha fazla sayıda İstanbul'a göç konulu kayda rastlanmakta ve bu konuda alınan tedbirlerin çok daha sıkı olduğu görülmektedir. Dönemin *Ahkâm ve Şikâyet Defterleri*'nde ise İstanbul'a göç eden reayanın taşrada ve başkentte yol açtığı sıkıntılara dair çok sayıda şikâyet yer almaktadır.

Bu tezde, XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki İstanbul'a göç meselesi, daha önce bu konudaki çalışmalarda karşılaşılan sınırlı kaynak kullanımının yarattığı dezavantajdan uzak bir şekilde, tüm yönleriyle ele alınmıştır. Nitekim bu konuyu ele alan çalışmalarda ağırlıklı olarak kısıtlı bir kaynak grubu kullanılmıştır. Oysa konunun hem sosyal hem de iç siyasete dair farklı boyutları vardır ve Osmanlı arşiv sistemi düşünüldüğünde tek bir kaynak grubuyla böyle bir konunun tam olarak açıklanamayacağı görülecektir. Öte yandan burada yalnızca İstanbul merkezli bir bakış açısıyla konuyu değerlendirmekten özellikle kaçınılmıştır. Bu nedenle sadece merkezî yönetimin emirleri ya da kroniklerde kaydedilen bilgilerle yetinilmemiştir. Doğrudan halkın şikâyetlerine yer verilmiş, kadı sicillerindeki göçmen davaları incelenerek göçmenlerin hayatlarına daha yakından bakılmıştır. Araştırmacılar tarafından konuyla ilgili literatüre dayalı olarak tekrarlanan bazı yargılar, arşiv belgelerine dayanarak tekrar değerlendirilmiştir. Ancak Anadolu ve Rumeli'de varlığından bahsedilen reaya hareketliliğinin yönü, göçlerin kırsal ve kent ilişkisi bağlamında gerçekleştiği yerler ve kat edilen mesafeler gibi konular, ilerleyen dönemlerde araştırmacılar tarafından yapılacak çok daha kapsamlı çalışmalara muhtaçtır. Ayrıca bu çalışmada, kadı sicilleri kullanılarak kısıtlı bir bölge ve kısıtlı bir zamana dayalı olarak ortaya koyulan göçmen profilleri, tüm şehri kapsayacak şekilde daha geniş çapta ele alındığında İstanbul'un bir göçmen haritasının çıkartılabilmesi de mümkün olacaktır.

Göçün nedenlerine dair öncelikle söylenmesi gereken, her ne kadar içinde yaşanılan dönemin şartlarının, insanların göç kararı almasında etkileri olsa da göçün nedenlerini tam olarak anlayabilmek için yalnızca XVIII. yüzyılın kendi dinamiklerini

değerlendirmenin hatalı ve eksik bir yaklaşım olacağı açıktır. Zira devletin, ayakları üzerinde yükseldiği timar sistemi XVI. yüzyılın ortalarından itibaren sarsılmaya başlamıştı. Sistemdeki bu çözülme, kendisine bağlı olan idarî, askerî ve iktisadî değişimlerin önünü açmakla birlikte en çok da çiftçiyi etkilemekteydi. Devlet, buna bağlı olarak, kendisini bu dönüşüme zorlayan ve daha ziyade dış kaynaklı olan gelişmelere karşı kayıtsız kalamazdı. Bu nedenle XVII. ve XVIII. yüzyıllar Osmanlı için malî, idarî ve askerî anlamda tam bir “dönüşüm dönemi”ydi. Özellikle 1699 Karlofça yenilgisinin, Osmanlı için dönüm noktası olduğu söylenebilir. Bundan sonra Batı’nın askerî alanda bir güç dengesi oluşturduğu kabul edilmekle kalınmamış, kültürel anlamda da Batı’yı taklit eden adımlar atılarak XVIII. yüzyılda, İnalcık’ın deyiimiyle yönetimin “değişim azmi” net olarak ortaya konmuştur.

Sorunun temeline bakıldığında aynî ekonomiye dayanan timar sisteminin, nakdî ekonomiye geçiş sürecinde ihtiyaçlara cevap vermediği görülmektedir. Bu nedenle nakit ihtiyacına çözüm olarak dirlik vasfını kaybeden toprakların hızla mukataalaştırılıp iltizam ve malikâne usulüyle satışı gibi bazı köklü değişimler yapıldı. Ancak bu uygulamaların yaygınlaşması, ileride merkezî otoritenin taşradaki gücünü kaybetmesine ve yerel hanedanların güç kazanmasına yol açacak gelişmelere neden oldu. Malikânecilerin çoğu İstanbul’da bulunurken vergi tahsilini ikinci, üçüncü elden mültezimlere devretmeye başladılar ve malikâneleri birer rant mekanizmasına dönüştürdüler. Bununla birlikte bu satış işlemlerinden sağlanan kâr, devletin ihtiyacını karşılamaya yetmiyordu. Zira dönemin askerî şartları gereği Osmanlı ordusundaki denge tamamen değişmiş, maaşlı asker sayısı katbekat artmıştı. Üstelik hem doğuda hem de batıda süren uzun savaşlar da Hazine’nin gelir ihtiyacını arttırıyordu. Bu ihtiyacı karşılamak üzere devlet, *ıslahatnâme* yazarlarının ısrarla kaçınılması gerektiğini belirttikleri kaynağa yöneldi ve bu yükü reayanın omuzlarına yıktı. Oysa böyle bir yaklaşımın vilayetlerin harap olmasına, insanların göç etmesine neden olacağı sürekli hatırlatılıyordu. Bu da devletin kaynak bulma konusunda ne kadar zorlandığını gösteriyor. Artık seferlerle elde edilen kazançlar geride kalmış, toprak kayıpları ile oralardan gelecek gelirlere de mahrum kalınmıştı.

Devlet yaşadığı nakit sıkıntısına karşı geleneksel vergilerde herhangi bir arttırmaya gitmedi. Zira bu hem halkın tepkisine neden olabilirdi hem de Hazine’ye bir fayda sağlamayacaktı. O yüzden bunun yerine doğrudan Hazine tarafından tahsil edilen olağanüstü *avâriz vergilerini*, henüz XVII. yüzyılın başında düzenli hale getirdi. Avâriz vergisi XVII. yüzyılda öyle ağır hâle gelmişti ki insanların pek çoğu bu yükten kurtulmak

için yerlerini yurtlarını terk etmeye başlamışlardı. Dolayısıyla yüzyılın başında insanlar Celali eşkıyasının korkusundan İstanbul'a kaçarken daha sonra vergi korkusundan İstanbul'a kaçır olmuşlardı. Üstelik yalnız devletin aldığı vergiler değil, paşaların *salgun* adı altında tahsil ettikleri vergiler de halkı perişan ediyordu. Diğer taraftan paşaların gelirleri hızla düşerken buna karşın devletin onlardan beklentileri artmıştı. Paşalar ordu için son derece önemli olan sekbanların masraflarını karşılamak zorundaydılar. Ancak salgun gibi kanunî bir hakkı kullanabilmeleri de padişahın iznine tâbiydi. Bu nedenle paşaların halktan tahsil etmeye çalıştıkları vergiler aslında *tekâlif-i şakka* yani kanunsuz vergilerdi. Devlet ise yüksek menfaatleri gereği reaya dayanabildiği ölçüde onlardan alınan bu fazla vergilere bir süre göz yumdu.

XVII. yüzyılın sonuna doğru Batı'da girişilen uzun savaşlar ve alınan yenilgilerle birlikte artan nakit ihtiyacı tekrar yeni vergi ihdasıyla neticelendi. 1686'da devlet *imdadiyye* adıyla zenginlerden bir miktar borç aldı. Ara ara alınmaya devam eden bu vergi, XVIII. yüzyıl başlarında genel bir vergi olarak alınmaya başlandı. 1717'ye gelindiğinde ise bu vergide bir düzenleme yapılarak geliri, artan masrafları nedeniyle paşalara tahsis edildi. Hatta bununla da yetinilmeyerek paşaların kanunsuz vergilerini tamamen ortadan kaldırmak için barış döneminde de alınacak yeni bir vergi ihdas edildi. Dolayısıyla XVIII. yüzyılda Osmanlı reayasını göç etmeye sevk eden nedenlerden en önemlisinin sefer dönemlerinde tahsil edilen vergiler olduğu, yukarıda ifade edilen süreç de dikkate alındığında net bir şekilde görülmektedir.

Belgelerde ifade edildiği üzere seferler yaklaştığında halkın vergi korkusundan kaçması, savaş zamanı alınan vergilerin ağırlığından kaynaklanıyordu. Tüm bu malî yük ve arkası kesilmeyen savaşların yarattığı asayişsizlik ortamı karşısında reaya çok fazla dayanamadı. Özellikle sefer güzergâhında olan halk, disiplinsizlikler ve kendilerinden yapılan tekâlif talepleri nedeniyle ordu geçişlerinden, seferberlik hâinden çok daha fazla etkileniyordu. Üstelik merkezî otoritenin güç kaybı halkı eşkıyaların, âyanlık iddia edenlerin, görevini suistimal eden ehl-i örf ve ehl-i şer'in zulmüyle başbaşa bırakıyordu. Eyaletlerinde devleti temsil eden, kendilerini eşkıyadan ve her türlü şerden koruyacak olan valinin sefer döneminde yokluğu büyük bir sorunken, barış döneminde 300-400 atlıyla köylerini basıp mallarına el koyan, paralarını zorla alan bir valinin varlığı ayrı bir sorun olmuştu. Kendisinden adalet beklenen kadının da merkezî otorite gücünü kaybettikçe adaleti sağlaması zorlaşmıştı. Buna karşın reaya artık ya kendilerinden istenen kanunsuz vergilere karşı çıkıyor ya da vergiden kaçmak için başka çareler

arıyordu. Örneğin vergi mükellefi olan reayanın çoğu askerî zümreden olduğunu iddia ederek vergiden muaf olmayı hedefliyordu. Bir kısmı başka bir sipahinin toprağını ekip biçmeye başlamıştı. Daha fazla dayanamayanlar ise kayıtlı oldukları topraklarını bırakıp başka yerlere göç ediyorlardı. Bu da eski sipahi ile yeni sipahi arasında kimin, hangi vergiyi tahsil edeceği konusunda anlaşmazlık yaşanmasına neden oluyordu. Göç edenler için kayıtlı oldukları yerden ve vergi yükümlülüklerinden kaçabildikleri sürece en yakın köy bile gitmeye değer yerler arasındaydı. Nitekim göç veren bölgelerin aynı zamanda göç alan yerler olduğu görülmüştür. Dolayısıyla ilk bölümde ele alınan taşradaki göç süreci yalnızca İstanbul odaklı göçü ifade etmemektedir.

Dirlik sahipleri ise göç vermeleri nedeniyle zarar ettiklerine dair merkeze şikâyet üstüne şikâyet gönderiyorlardı. Üstelik hem göç veren hem de göç alan yerdeki ahali dahi bu vergi karışıklığından şikâyetçiydi. Onlara göre dışarıdan gelenler topraklarından faydalıyor, ama köylerinin, kazalarının vergisine yardım etmiyorlardı. Hemşehrileri tarafından geride bırakılanlar ise onların vergilerini ödemek zorunda kaldıkları için daha çok feryat ediyorlardı. Dolayısıyla tüm bu tablodan yola çıkılarak vurgulanabilecek noktalardan biri de “herkesin yerli yerinde oturup kendi işiyle meşgul olması” şeklinde tanımlanan “memleket nizamı”nın artık alt üst olduğudur.

Çiftçilerin ziraatten ve buna dayalı vergilerden kurtulabilecekleri en iyi seçenek ise şehirlerdi. Şehirlerle kırsal bölgeler arasında halkın vergi yükü konusunda büyük bir adaletsizlik söz konusuydu. Dolayısıyla arada böyle bir fark varken “Geri İskan Kanunu” gibi birtakım önleyici kanunlar göçü durdurmaya yetmedi. Eğer göç kararı alanlar şehre giderlerse 10 yıl sonra şehirli sayılacak, geri döndürülemeyecek ve avârızhâneye kaydolarak yalnızca buradaki vergisini ödeyeceklerdi. En önemlisi de kırsaldaki tüm vergi yükümlülüklerinden kurtulacaklardı. Ancak şehirde izini kaybettiremeyenler için teoride var olan bu avantaj, çoğu zaman gerçekleşmedi. Sipahisi tarafından izi bulunanlar, tahrirler yapılmadığı için reaya statüsünden kurtulamıyor ve aradan geçen 10 yıllara rağmen vergi ödemeye devam ediyorlardı. İzini bir şekilde kaybettirmiş ve şehirde de vergi ödemesini gerektirecek mal, mülk edinmemiş, loncaya dâhil olmamış olanlar ise vergiden kaçış konusunda en şanslı kişilerdi.

Göç edenlere yeni bir iş bulmak için en fazla fırsat sunan, en cazip merkez ise başkent İstanbul’dur. Buraya gerçekleştirilen “gönüllü” göçler zamanla “zincirleme göç” dalgalarına dönüşmüştü. Daha önce gelen hemşehrilerinin burada kurdukları hayata

özenerek ve kendilerine sağlayabilecekleri avantajları düşünerek geride kalanlar da şehre gelmeye başlamışlardı. Bu nedenle yoğun göç veren yerler genellikle aynı sancak ve kazalardı. İstanbul’da, hemşehri olanların genellikle aynı bölgelerde ikamet etmeleri, aynı meslek dallarında ve hatta aynı işyerlerinde çalışmaları da göç kararı alınmasında hemşehrilik bağlarının ne kadar önemli bir etmen olduğu açıkça göstermektedir. Yine de insanlar için göç kararı almak, yerini yurdunu terk etmek hiç kolay değildi. Dolayısıyla göçün nedenlerini anlamak için şehrin sunduğu iş imkânları ve cazibesi, göç veren bölgedeki işsizlik ve bunu doğuran nedenlerle birlikte değerlendirilmelidir. Her halükârda hemşehrilik bağıyla oluşan zincirleme göç, reyanın yaşadığı yerdeki vergi mükelleflerinin azalmasına ve kendi vergi yükünün daha fazla ağırlaşmasına neden olmaktaydı. Kısacası bir süre sonra İstanbul’a göçün nedeni göçün bizatihi kendisi hâline gelmişti.

İstanbul yalnızca kolay iş bulma fırsatı sunmuyordu. Emniyet, ucuz konaklama, hatta vakıflar sayesinde bir süre ücretsiz aş ve barınma imkânı dahi sağlıyordu. Yöneticiler bu şehrin su ve iâşe teminine, asayişine, fiyatlar meselesine ayrıca dikkat ediyorlardı. Bir başka deyişle başkent halkının refahı, diğer şehirlerin ahalisinden çok daha fazla önemseniyordu. Üstelik kanunsuzluklara karşı ülkede adalet arayan kişilerin başvurabileceği en yüksek mercii buradaydı. Ancak her geçen gün göç almaya devam eden bir şehirde bu standartları korumak da giderek zorlaşıyordu. Taşraya bu konuda gönderilen her fermânda göçün hem İstanbul’a hem de Anadolu ve Rumeli’ye nasıl zarar verdiği açıklanıyordu. Oysa Osmanlı yönetimini asıl endişelendiren konunun taşradan ziyade İstanbul’daki kontrolsüz nüfus artışı olduğu ortadaydı. Özellikle bekâr ve işsiz güçsüz olan “serseriler”, şehirde kesinlikle istenmeyen, tehlikeli kişilerdi. Salgın hastalıkların yayılmasından, yangınların çıkmasından, mahallelinin ahlâkının bozulmasından, hırsızlık ve yağma gibi olayların artmasından sorumlu tutuluyorlardı. Ayrıca bazı göçmenler, esnafın kârına ortak olarak nizamlarını bozuyorlardı. Her halükârda göçmenler varlıklarıyla dahi ahalinin geçimini zorlaştırıyorlardı. Çünkü İstanbul gibi dışarıya bağımlı bir şehirde talebin arzın üzerine çıkması işten bile değildi. Kaldı ki iâşe teminini tehlikeye düşürebilecek tüm beşerî faktörler engellese dahi ihtiyaçların çoğunlukla deniz yoluyla temin edildiği İstanbul’da, sert geçen kış aylarındaki koşulların temel gıda maddelerinin sevkiyatına imkân vermediği de oluyordu.

III. Ahmed’in saltanatının ortalarına doğru İstanbul’da göçmenlerin yarattığı sorunlar giderek daha fazla hissedilir olmuştu. Bir ara “*Geri İskan Kanunu artık İstanbul*

için geçerli değil, İstanbullu olmayan herkes zamana bakılmaksızın memleketlerine geri gönderilecektir” denilse de böyle ağır bir emir uygulanamadı ve bu kanun değişikliğinden kısa süre içinde vazgeçildi. Bir süre sonra sadarete gelen Damad İbrahim Paşa da İstanbul’a ve onun en büyük problemi olan göçe ayrı bir önem verdi. Göçün neden olduğu gümrük vergisi kaybını telafi etmek için esnafa vergi koymaya teşebbüs etti ancak aldığı tepkiler nedeniyle geri adım attı. İlk kez “*ev göçü*” tabirini kullanarak çoluk çocuk kalkıp İstanbul’a gelenlerin tespit edilerek yurtlarına döndürülmelerini emretti. Ayrıca ev göçlerini İstanbul’un kapıları diyebileceğimiz İzmit ve Edirne gibi çevre kazalarda engelleme girişimlerini başlattı. Ancak bu tedbirler göç sorununu tamamen ortadan kaldırmaktan çok uzaktı. Şehre göçmen akını devam etti ve bu nedenle şehirdeki huzursuzluk da giderek arttı. İstanbul’da hem göçmenlerin hem de yerli ahalinin hayatı zorlaştı. Böyle bir ortamda yöneticilerin “keyfi” imar faaliyetlerine hız vermeleri ise tabanda huzursuzluk yaratıyordu. İran Savaşları devam ederken dahi Osmanlı devlet ricâli ziyafetlere katılıyordu. Artık zenginlerle halk arasındaki gelir eşitsizliği de daha fazla görünür hâle gelmişti. Sonunda biriken öfke, Arnavut kökenli Patrona Halil’in başını çektiği bir isyan ile patladı. Patrona’nın etrafına topladığı Arnavutlar öfkeli esnafı harekete geçirmişti. Bu çalışmada öne çıkan görüşlerden biri de Patrona Halil İsyanı’nın, İstanbul’un göçmen problemine dair çok önemli bir gösterge olduğu ve devletin göçmen politikaları için bir dönüm noktası olduğudur. Bu isyan, şehrin göç/göçmen sorununun patlama noktası ve İstanbul’un değişen sosyolojik yapısının da bir yansımasıdır. İsyanın başını çekenler dellak, oduncu, turşucu, manav ve kahveci gibi mesleklerle uğraşanlardı. Bundan sonra Osmanlı’da yaşanan isyanların aktörleri de böylece değişecekti. Nitekim İstanbul’da artık yeniçerilerin karıştıkları isyanlar dahi kendilerinin esnaf ve göçmenlerle kurdukları organik bağlar nedeniyle askerî nitelikten çok uzaktı. Dolayısıyla devletin göçmen politikası da artık bu kişilerin isyana neden olma potansiyelleri göz önünde bulundurularak şekillenecektir.

I. Mahmud için İstanbul’a göç, halledilmesi gereken en önemli meselelerdendi. İsyancılar sayesinde taht yolunun kendisine açılması, bir gün yine onlar nedeniyle tahtını kaybedebileceği fikrini aklından çıkarmamasını sağlıyordu. Bu nedenle onun döneminde İstanbul’un göç problemine karşı alınan tedbirler daha da sıkılaştırıldı. Göçmenlerin yığıldığı meslek gruplarına ve bekârların kaldıkları yerlere dair teftişler ve tahrirler arttı, kefilsizlerin ihraçlarına çalışıldı. İstanbul’un çevre kazalarında alınan tedbirler de sıkılaştırıldı. Buna karşın göçmenler İstanbul’a gelebilmek için her yolu deniyorlardı. Her

zamanki güzergâhlardan geçemeyince, bu defa gizli kaçak şekilde, türlü bahanelerle gelmeye başlamışlardı. Görevliler kimi zaman rüşvetle geçmelerine müsaade ederken kimi zaman da ihmallerinden ya da dikkatsizliklerinden dolayı bu durumu fark etmiyorlardı. Buna karşın I. Mahmud, şehre gelmeyi başaranlardan bunu nasıl başardıklarını, hangi güzergâhları kullandıklarını ve neden geldiklerini öğreniyor, her bir nedeni ortadan kaldırmak için tedbirler alıyordu. Problemi yerinde halledebilmek için göç sorununun altının çizildiği adaletnâmeler gönderiyordu. Diğer yandan ev göçleri nedeniyle harap olan köylere dair merkeze ulaşan şikâyetler de katbekat artmıştı. Bunun neticesinde ev göçlerini engellemek adına kadınların İstanbul'a giriş yasağı daha sıkı uygulanmaya başlandı. Pek çok kadının İzmit ve Edirne'de geçişlerine engel olunduğunu bildirerek yol izni alma derdine düşmesi de bu durumu kanıtlamaktadır. Ancak bu konuda tam bir başarı yakalandığı söylenemez. Yol izinleri konusunda daha sistematik tedbirler ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde uygulanmaya başlandı. Göç kararının asıl tetikleyicisi olan savaşlar devam ettiği müddetçe alınan hiçbir tedbir göçü durdurmaya yetmedi. Halk, bu dönemdeki uzun İran Harplerinin yükünü kaldırmakta zorlanıyordu.

I. Mahmud'un saltanatı için endişesinin hiç de yersiz olmadığı kısa sürede ortaya çıkmıştı. İstanbul'daki en ufak bir huzursuzluk artık tahtını tehdit eder hale gelmişti ve göçmenler “potansiyel sorun” olarak şehre yerleşmiş bekliyorlardı. Bu tehdidin ilk tezahürü tahta geçmesinden kısa süre sonra, 1731'de yaşanmıştı. Bu kez asi grubunu oluşturanlar şehre yığılmış göçmenlerdi. Bu da sultanın onlara karşı tutumundan emin olmasını sağladı. Nitekim bu tehlike atlatıldıktan sonra bu defa 1740'ta, şehrin kıtlık yaşadığı kış döneminde, tekrar bir isyan girişimi yaşandı. Kontrolsüz nüfus artışı nedeniyle şehirde temel gıda maddelerine talep çok fazla artmıştı. Bu olaydan sonra da göçmenlere karşı alınan tedbirler arttırıldı. 1748'de ise bu defa şehirdeki Kürtler, çarşayı karıştıran bir olaya imza attılar. Devletin buna karşı tepkisi ise çok daha sert oldu. Kürtlerin tamamının şehirden sürülmeleri ve bundan sonra hiçbir Kürdün şehre girmesine müsaade edilmemesi emredildi.

Teftişler ve şehirden ihraçlar da bu dönemde sıklaştırıldı. Ancak devletin, göçmenlerin şehirden ihracı konusunda çok sert bir politika uyguladığını düşünmek de hatalı olacaktır. Nitekim göçmenler her zaman tespit edildikleri anda şehirden çıkartılmadılar. Bir süre sonra yapılan teftişlerde kefilleri kaydedilerek kalmalarına müsaade edildi. Bunun nedenini değerlendirebilmek için ise göçmenlerin şehre katkılarına bakılabilir. Zira bir şekilde şehre gelmeyi başaran ve bir mahalleye yerleşerek

ya da bir iş bularak ama en önemlisi de bir kefil bularak kalan göçmenler aslında İstanbul'un iş gücü ihtiyacını karşılayan kişilerdi. Özellikle hamallık, kayıkçılık, inşaat işleri gibi ağır iş kollarında çalışıyorlardı. Bu nedenle teftişlerde genellikle yalnızca kefilsiz olanlar ya da belli iş kollarında zamanla fazla sayıda istihdam edilenler belirlenerek iade ediliyordu. Ailesi ile bir mahalleye yerleşen ve kefil bularak mahalle imamının da güvenini kazanabilen göçmenlerin ise geri gönderilme korkusu daha azdı. Bu durumda kalmalarına müsaade edilmesi, devletin mevcut durumu kabullenmesi değil, göçmenlerin İstanbul'un ekonomik hayatına katkıları ile ilgili olmalıydı. Ayrıca bu noktada, göçmenlerin şehrin bazı felaketler sonucunda uğradığı büyük demografik kayıpları telafi ettikleri de hatırlanmalıdır.

Nüfus artışının İstanbul halkına yaşattığı geçim darlığı ve bunun bir isyana yol açması korkusu, yöneticilerin en büyük endişesi olmakla birlikte herhangi bir isyan girişiminden bağımsız olarak gerçekleştirilen teftişlerde, şehirdeki bilhassa işsiz güçsüz dolaşan serseriler ya da kefilsiz olanlar tutuklanarak memleketlerine gönderilmiştir. Bu nedenle buradaki temel gayenin sosyal kontrolü sağlamak olduğu görülüyor. Bunun dışında göçmenlerin başı çektiği ya da karıştığı her isyan girişimi, onların biraz daha dikkatleri üzerlerine toplamalarına ve yöneticilerin haklarında biraz daha radikal kararlar almasına neden olmuştur.

Göçü durdurma konusunda bahsettiğimiz başarısızlık ise aslında tarih boyunca İstanbul'u İstanbul yapan parçalarından birinin göçmenler olduğu gerçeğinin tezahürüdür. Üstelik göçmenler açısından bakıldığında kayıtlı olduğu vergiden kurtularak bu büyük şehre gelebilmek, tüm zorlukların bittiği anlamına gelmiyordu. Tek başına şehirde tutunabilmek, geçimini temin edebilmek ve şehre uyum sağlayabilmek kimileri için çok daha zorlu bir aşamaydı. Bu, yalın bir ifadeyle “daha iyi bir hayat mücadelesi”ydi. Bu mücadeleye ev sahipliği yapan İstanbul ise tarih boyunca farklı etnik kökenlerden çok sayıda göçmeni barındırarak bir kültür mozağıne dönüşmüş ve kendisine dair umutları olan herkesin memleketi olmuştu.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

A. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

I. Defterler

ADVNS.AHK.A.d.- Anadolu Ahkâm Defterleri, nr. 1-20 (H.1156-1166)

ADVNS.AHK.ER.d.- Erzurum Ahkâm Defterleri, nr. 1-4 (H.1162-1178)

ADVNS.AHK.İS.d.- İstanbul Ahkâm Defterleri, nr. 1-10 (H.1158-1198)

ADVNS.AHK.KR.d.- Karaman Ahkâm Defterleri, nr. 1-8 (H.1158-1174)

ADVNS.AHK.SS.d.- Sivas Ahkâm Defterleri, nr. 1-9 (H.1155-1177)

ADVNS.AHK.TR.d.- Trabzon Ahkâm Defterleri, nr. 1 (H.1173)

ADVNS.KLB.d.- Bâb-ı Âsafî Kalebend Defterleri, nr. 7-10 (H.1154-1162)

ADVNS.MHM.d.- Divân-ı Hümayûn Mühimme Defterleri, nr. 111-211 (H.1110-1214)

ADVNS.MHM.ZYL.d.- Divân-ı Hümayûn Mühimme Zeyli Defterleri, nr. 12-14 (H.1117-1159)

ADVNS.ŞKT.d.- Atik Şikâyet Defterleri, nr. 35-199 (H.1114-1206)

II. Dosyalar

ADV.N.(DOS)- Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümayûn Kalemî Dosyaları, nr. 2153-2185 (H.1157-1180)

ADV.N.ŞKT.(DOS)- Divân-ı Hümayûn Şikâyet Kalemî Dosyaları, nr. 93-167 (H.1160-1163)

D.BŞM.İGE.(DOS)- Bâb-ı Defterî İstanbul Gümrük Eminliği Dosyaları, nr. 10-15 (H.1160-1173)

III. Belgeler

AE.SAMD.III- Ali Emirî III. Ahmed

AE.SMHD.I- Ali Emirî I. Mahmud

AE.SMST.III- Ali Emirî III. Mustafa

AE.SABH.I- Ali Emirî I. Abdülhamid

İE.DH- İbnülemin Dahiliye

İE.SH- İbnülemin Sıhhiye

TS.MA.e- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı

C.AS- Cevdet Askeriye

C.DH- Cevdet Dahiliye

C.ML- Cevdet Maliye

C.ZB- Cevdet Zabtiye

B. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi

AÇ.ŞS.- Ahi Çelebi Şer'iyye Sicili, nr. 151-185 (H.1152-1164)

Ams. ŞS.- Amasya Şer'iyye Sicili, nr. 42-47 (H.1155-1171)

Ank. ŞS.- Ankara Şer'iyye Sicili, nr. 63-77, 134-141 (H.1154-1171)

Bab ŞS.- İstanbul Bâb Mahkemesi Şer'iyye Sicili, nr. 145-233 (H.1140-1179)

Blk. ŞS.- Balıkesir Şer'iyye Sicili, nr. 727-730 (H.1154-1174)

Br. ŞS.- Bursa Şer'iyye Sicili, nr. B.166-B.174 (H.1154-1170)

Çnk. ŞS.- Çankırı Şer'iyye Sicili, nr. 12-14 (H.1153-1166)

Edr. ŞS.- Edirne Şer'iyye Sicili, nr. 130-162 (H.1154-1173)

G.ŞS.- Galata Şer'iyye Sicili, nr. 269-340 (H.1141-1171)

HH. ŞS.- Havass-ı Hümayûn (Eyüp) Şer'iyeye Sicili, nr. 171-185 (H.1154-1163)

Hsk. ŞS.- Hasköy Şer'iyeye Sicili, nr. 20-24 (H.1155-1169)

İ.ŞS.- İstanbul Mahkemesi Şer'iyeye Sicili, nr. 24 (H.1138-1151)

Trb. ŞS.- Trabzon Şer'iyeye Sicili, nr. 1907-1924 (H.1155-1170)

Ü.ŞS.- Üsküdar Şer'iyeye Sicili, nr. 378-478 (H.1140-1179)

Kaynak Eserler

Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Ankara 1999.

Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-Nâmesi, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul 2008.

Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, ktp. 1, c. 5, yay. haz. Sadık Emre Karakuş, Murat Babuçoğlu, Ankara 2017.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, II, haz. Yücel Demirel, Tamer Erdoğan, İstanbul 1999.

Ahmed Resmî, *Hülâsatü'l-i'tibâr*, İstanbul 1197.

Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774, haz. Nevzat Sağlam, Ankara 2020.

Anonim Osmanlı Tarihi, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 2000.

Âşıkpaşazâde Tarihi, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2013.

Aynî Ali Efendi, *Kanunname-i Âl-i Osman*, sad. Hadiye Tuncer, Ankara 1962.

Câbi Ömer Efendi, *Câbî Tarihi*, II, haz. Mehmed Ali Beyhan, Ankara 2003.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, “Nesâyi hü'l-Vüzerâ Ve'l-Ümerâ”, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, haz. Ahmet Akgündüz, İstanbul 2016.

-----, *Zübde-i Vekâyat*, haz. Abdülkâdir Özcan, Ankara 1995.

Destârî Sâlih Tarihi, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1962.

Eremya Çelebi Kömürçian, *XVII. Asırda İstanbul*, terc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1988.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, ktp. 1-2. İstanbul 2006.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Siyaset Sanatı-Nushatü's-Selâtîn*, haz. Faris Çerçi, İstanbul 2015.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, III, haz. Şevket Nezih Aykut, Ankara 2004.

Hasan Kâfi Akhisarî, *Tercüme-i Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem*, terc. Ahmed Reşid Paşa, [] 1331.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998.

İbrahim Müteferrika, *Milletlerin Düzeninde İlmî Usüller (Usûl'ül-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem)*, sad. Ömer Okutan, İstanbul 1990.

İzzî Süleymân Efendi, *İzzî Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2019.

Kanûn-nâme-i Sultânî li 'Azîz Efendi, haz. Rhoads Murphey, *Sources of Oriental Languages and Literatures* 9, Harvard University 1985.

Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I-II, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2017.

-----, *Siyaset Nazariyesi-Düstûru'l-amel li Islâhi'l-halel*, haz. Ensar Köse, İstanbul 2016.

Kitab-ı Müstetâb- Kitabu Mesâlihi'l Müslimin ve Menâf'i'l-Mü'minîn, haz. Yaşar Yücel, Ankara 1988.

Koçi Bey Risâlesi, haz. Yılmaz Kurt, Ankara 1994.

Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, I-II, haz. Tahir Güngör, İstanbul 2019.

Na'îmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, I-IV, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007.

Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, haz. Ahmet Akgündüz, ktp. I-XI, İstanbul 1991-2016.

P. Ğ. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, terc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1956.

Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, I-III, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır ve Zeki İzgöer, İstanbul 2013.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, I, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999.

Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, haz. Mehmet Topal, Ankara 2018.

Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi-Sâmi Şâkir Tarihleri ile Birlikte*, haz. Mesut Aydın, İstanbul 2007.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür'i't-Tevârih, I-III, haz. Münir Aktepe, İstanbul 1976-1981.

Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi (1785-1789), I-II, haz. Feridun M. Emecen, İstanbul 2003.

Topçular Kâtibi Abdülkâdir Efendi Tarihi, I, haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003.

Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977.

Araştırma-İncelemeler vd.

ABOU-EL-HAJ, Rıfa'at Ali, *Modern Devletin Doğası*, çev. Oktay Özel-Canay Şahin, İstanbul 2000.

-----, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, çev. Çağdaş Sümer, İstanbul 2011.

ACUN, Fatma, "Celâli İsyanları (1591-1611)", *Türkler*, c. 9, Ankara 2002, s. 695-708.

AKBULUT, Müşfika, *Üsküdar Yeni Camii ve Külliyesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

AKÇAY, A. Adnan, “Toprak Ağalığından Kapitalist İşletmeciliğe Türkiye Tarımında Büyük Topraklı İşletmeler”, *75 Yılda Köyden Şehirlere*, İstanbul 1999.

AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 8, sy. 14, (1963), s. 51-61.

-----, “Timar Rejiminin Bozuluşu”, *AÜDTCF Dergisi*, c. 3, sy. 4, (1945), s. 419-429.

-----, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyanları”*, Ankara 1975.

-----, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi*, İstanbul 2018.

AKDEMİR, M. Sadık, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Isparta*, Isparta 2008.

AKŞİT, Bahattin, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Köylerindeki Dönüşüm”, *75 Yılda Köyden Şehirlere*, İstanbul 1999.

AKTEPE, M. Münir, “XVII. Asra Ait İstanbul Kazası Avarız Defteri”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, c. III, (1957), s. 109-139.

-----, “XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul’un Nüfus Mes’elesine Dâir Bazı Vesikalar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. IX, sy. 13, (1958), s. 1-30.

-----, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul 1958.

-----, “Damad İbrâhim Paşa”, *TDVİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 441-443.

AKYILMAZ, Gül, “Osmanlı Devletinde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri”, *Osmanlı*, c. 4 (Toplum), Ankara 1999, s. 40-54.

ALTINAY, A. Refik, *Anadolu’da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul 1989.

-----, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1988.

-----, *Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1931.

-----, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, haz. Abdullah Uysal, Ankara 1987.

-----, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, İstanbul 1935.

AMBRASEYS Nicolas, FINKEL, Caroline, *Türkiye’de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler Bir Tarihsel İnceleme 1500-1800*, Ankara 2006.

AND, Metin, *16. Yüzyılda İstanbul*, İstanbul 2011.

ANDREASYAN, Hrand D., “Celâlilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi”, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan*, Ankara 1976, s. 45-53.

ARIKAN, Şeyma, *3 Numaralı Sivas Şer’iyye Sicili’nin (H.1202-1203/M. 1787-1788) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009.

ARIKAN, Zeki, “Eğin ve Çevresinden İstanbul’a Göçler”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (31 Ekim-3 Kasım 1989)*, Ankara 1994, s. 467-480.

ARIKAN, Zeki, “Şeyhülislâm Zekeriyya Efendi’nin İstanbul Sayımı (985/1577-1578)”, *Tarih Boyunca İstanbul Semineri (29 Mayıs-1 Haziran 1988)*, İstanbul 1989, s. 39-57.

ARMAĞAN, A. Latif, “XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller”, *Osmanlı Araştırmaları*, c. XX, (2000), s.73-116.

ARTAN, Tülay, “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış, Orta Halliliğin Aynası”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, İstanbul 1998, s. 49-64.

-----, “Eyüp”, *TDVİA*, c. 12, İstanbul 1995, s. 1-6.

AYALON, Yaron, *Natural Disasters in the Ottoman Empire*, New York, Cambridge University Press, 2014.

AYDIN, Muhammet, *Sivas’ta Âyan Aileleri 1740-1850*, Sivas 2015.

AYDINER, Mesut, “Dönemin Kaynakları ve Arşiv Belgelerine Göre Koca Râgıb Mehmed Paşa’ya Dair Bir Portre Denemesi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 25, sy. 4, (2016), s. 1-36.

-----, *Koca Râgıb Paşa-Hayatı ve Dönemi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2005.

AYNUR, Hatice, Hakan T. Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul 1995.

AYNURAL, Salih, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları- Zahire Ticareti (1740-1840)*, İstanbul 2002.

-----, “XVIII. Yüzyılda İstanbul’un Odun ve Kömür İhtiyacının Karşılanması”, *Osmanlı*, c. 5 (Toplum), Ankara 1999, s. 563-569.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu*, Ankara 1958.

BALGALMIŞ, Abdülkadir, “Divriği”, *TDVİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 452-454.

BALTACI, Cahit, “Arpalık”, *TDVİA*, c. 3, İstanbul 1991, s. 392-933.

BARIŞIK, Salih, “Göç Kavramı, Tanımı ve Türleri”, *Küreselleşen Dünyada Fırsat Arayışında Uluslararası Göç ve Türkiye’nin Suriye Deneyimi*, İstanbul 2020, s. 1-24.

BARKAN, Ömer Lüfti, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, c. I-II, haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2000, s. 1402-1427.

-----, “Avarız”, *İA*, c. 2, Eskişehir 1997, s. 13-16.

BARKEY, Karen, *Empire of Difference-The Ottoman in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, 2008.

BAŞ, Yaşar, “Kocaeli’den İstanbul’a Kereste Nakli ve Kullanımı”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli 2015, s. 1083-1091.

-----, “Kocaeli’den İstanbul’a Kereste Nakli, Tersane ve Tophane’de Kullanımı”, *Studies of the Ottoman Domain*, c. 6, sy. 11, (2016), s. 149-171.

BAŞARAN, Betül, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century. Between Crisis and Order*, Leiden & Boston 2014.

BAŞARAN, Betül, “İstanbul Kefalet ve Teftiş Defterleri”, *Antikçağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, proje yönt. Mehmet Akif Aydın, c. IV (Toplum), İstanbul 2015, s. 584- 587.

BAŞARIR, Özlem, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Taşra Yönetiminin Malî-İdarî Yapısına Bir Örnek: Arapgir ve Çemişgezek (Hasları) Mukata’ası”, *Tarih Dergisi*, sy. 52 (2010/2), İstanbul 2011, s. 13-26.

BAŞBAYDAR, Filiz, *Nur-u Osmaniye Külliyesi*, Kadir Has Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

BATMAZ, E. Şükrü, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1995.

BAYRAK, Şaban, “18-19. Yüzyıllarda Kayserinin Ticari Hinterlandı”, *IV Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)*, Kayseri 2003, s. 73-81.

BAYRAMOĞLU ALADA, Adalet, *Osmanlı Şehirlerinde Mahalle*, İstanbul 2008.

BEHAR, Cem, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlılarda Bilgi ve İstatistik*, ed. H. İnalcık, Ş. Pamuk, Ankara 2000, s. 61-73.

-----, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008): Osmanlı İstanbul’unda Kasap İlyas Mahallesi*, İstanbul 2014.

BENLİ, Gülhan, “Üsküdar Hamamları”, *VII. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (2-4 Kasım 2012)*, İstanbul 2014, s. 623-636.

BERATLI, Nazım, “Osmanlı’dan Günümüze Kıbrıs’ta Karantina Kurumu”, *The Journal of International Social Research*, vol. 10, no. 52, (2017), s. 335-341.

BERKES, Niyazi, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 2013.

BEYHAN, Mehmet Ali, “1811- 1812 İstanbul Veba Salgını, Etkileri ve Alınan Tedbirler”, *Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, c. 2, Konya, 2008, s. 1029-1036.

-----, “Yeniçerilerin Eminönü’sü”, *II. Uluslararası Eminönü Sempozyumu (15-17 Haziran 2007)*, İstanbul 2007, s. 146-147.

BEYDİLLİ, Kemal, “Mustafa III”, *TDVİA*, c. 31, İstanbul 2006, s. 280-283.

BİLGE, Mustafa L., “Arnavutluk”, *TDVİA*, c. 3, İstanbul 1991, s. 383-390.

BİLGE, Sadık Müfit, “Osmanlı İstanbulu’nda Beber Esnafı”, *II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri (27-29 Mayıs 2014)*, İstanbul 2014, s. 189-192.

BİLGİN, Arif, *Osmanlı Sarayının İaşesi (1489-1650)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000.

-----, “Matbah-ı Amire”, *TDVİA*, c. 28, Ankara 2003, s. 115-119.

-----, “Osmanlı Klasik Döneminde İstanbul’un İktisadî Yönetimi”, *Antikçağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. III (Yönetim), proje yönt. Mehmet Akif Aydın, İstanbul 2015. s. 90-101.

BİNGÖL, Sedat, *1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası*, Eskişehir 2004.

Bir Şahidin Kaleminden İstanbul (1769-1774), haz. Süleyman Göksoy, İstanbul 2016.

BOSTAN, Hanefi, “Üsküdar’ın Sınırları ve Demografisi (XV-XIX. Yüzyıl)”, *X. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (19-21 Ekim 2018)*, c. 1, İstanbul 2019, s. 117-157.

BOZATAR, Şeniz Anbarlı, Kanur Alp DEMİR, “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 6, sy. 10, (2014), s. 71-89.

BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, terc. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1989.

CENGİZ, Ahmet, *XVIII. Yüzyılda Larende (Karaman) Şehrinin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Karaman 2009.

-----, *XVIII. Yüzyılda Lârende (Karaman) Şehrının Fiziki ve Soyo-Ekonomik Yapısı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2008.

CEZAR, Mustafa, “Osmanlı Devrinde İstanbul’da Yangınlar ve Tabii Âfetler”, *Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, c. 1, İstanbul 1963, s. 327-414.

-----, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Ankara 2013.

COOK, M. A., *Population Pressure In Rural Anatolia 1450-1600*, London Oxford University Press 1972.

ÇADIRCI, Musa, “Tanzimatın İlanı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik”, *Tarih Araştırmaları*, c. 13, sy. 24, (1979-1980), s. 45-58.

ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *AÜDTCF Dergisi*, c. V, sy. 5, (1947), s. 483-511.

ÇAKAR, Enver, “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskan ve Nüfus”, *Belleten*, c. LXVIII, sy. 252, (2004), s. 431-460.

-----, Füsün KARA, “17. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağında İskân ve Nüfus (1643 Tarihli Avârız-hane Defterine Göre)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 15, sy. 2, (2005), s. 385-412.

ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.

ÇAKSU, Ali, “18. Yüzyıl Sonu İstanbul Yeniçeri Kahvehaneleri”, *Osmanlı Kahvehaneleri; Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, İstanbul 2009, s. 81-94.

ÇELİK Yüksel-Murat Uluskan, “İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre Osmanlı Başkentinde İnşaat Esnafı (XVIII. Yüzyıl)”, *XVI. Türk Tarih Kongresi Bildiriler (20-24 Eylül 2010)*, Ankara 2015, s. 237-248.

ÇEÇEN, Kazım, *İstanbul’da Osmanlı Su Tesisleri*, İstanbul 1984.

-----, *İstanbul’un Osmanlı Dönemi Suyolları*, İstanbul 1999.

ÇOKUĞRAŞ, Işıl, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler-Osmanlı İstanbulu'nda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)*, İstanbul 2016.

ÇOLAK, Kamil, “İnebahtı Muhafızlarının 1797 Tarihli İmdad-ı Hazariyye Gelirleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 20, (2009), s. 47-52.

DALLAWAY, James, *Costantinople- Ancient and Modern: With Excursions to the Shores and Islands*, London 1797.

DARLING, Linda T., *Revenue-Raising & Legitimacy, Tax Collection and Finace Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Leiden 1996.

DEMİRCİ, Süleyman, “XVII. Yüzyıl Sivas Eyaleti Avarızhane Sayıları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme (1640-1700)”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu*, Sivas 2007, s. 179-188.

DEMİRKENT, Işın, “İstanbul”, *TDVİA*, c. 23, İstanbul 2016, s. 205-212.

DEMİRTAŞ, Mehmet, “XVIII Yüzyılda İstanbul’un Zahire İhtiyacının Temini (...)”, *Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010)*, Ankara 2012, s. 53-80.

DOĞAN, Hakan, “Osmanlı Mukataa Organizasyonunda Yeni Bir Model: Timar Alanlarının Mukataalaştırılma Süreci ve Mâlikane Olarak Satışa Çıkarılan İlk Haslar”, *History Studies*, vol. 10, no. 9, (2018), s. 103-131.

DOĞAN, Mehmet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Yeniçeriler”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 31, sy. 1, (2014), s.137-152.

DOĞAN, Muzaffer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Makam Vergisi: CAİZE”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 7, (2002), s. 34-48.

EKİN, Ümit, *XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2002.

EMECEN, Feridun M., “XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İaşesi İçin Batı Anadolu’dan Yapılan Sevkiyat”, *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, İstanbul 1989, s. 197-230.

-----, “Ağnam Resmi”, *TDVİA*, c. 1, İstanbul 1988, s. 478-479.

- , “Çift Resmi”, *TDVİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 309-310.
- , “Devre Çıkmak”, *TDVİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 250-251.
- , “Yamak”, *TDVİA*, c. 43, İstanbul 2013, s. 310-311.
- EMSSLEY, Clive, *Crime and Society in England 1750-1900*, London 2005.
- ERCAN, Hüseyin Onur, *Pasarofça Antlaşması (1718) ve Diplomasi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2019.
- ERDOĞDU, M. Akif, “Karaman Vilayeti Kanunnameleri”, *OTAM*, sy. 4, (1993), s. 467-516.
- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehirlerindeki ‘Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, c. IV, (1984), s. 69-78.
- ERGİN, Nina, “The Albanian *Tellâk* Connection: Labor Migration to the Hamams of 18th-Century Istanbul, Based on the *1752 İstanbul Hamâmları Defteri*”, *Turcica*, c. 43, (2012), s. 231-256.
- ERKAN, Nevzat, *Osmanlı Üsküdar’ında Toplumsal Hayat*, İstanbul 2015.
- ERKİLETOĞLU, Halil, *Osmanlılar Zamanında Kayseri*, Ankara 1996.
- ERTAŞ, Mehmet Yaşar, “Osmanlı Döneminde İktidar ve Mekan: 17. Yüzyılda Politik Bir Mekan Olarak Üsküdar”, *VIII. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (21-23 Kasım 2014)*, c. 1, İstanbul 2015, s. 127-155.
- , *Mora’nın Fethinde Osmanlı Sefer Organizasyonu (1714-1716)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- ERTUĞ, Nejdett, “Osmanlı Kefalet Sistemi ve Esnaf Birlikleri Uygulaması”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, c. 32, (2015), s. 31-44.
- EYİCE, Semavi, “Çeşme”, *TDVİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 277-287.
- , “Edirne”, *TDVİA*, c. 10, İstanbul 1994, s. 431-442.
- , “Büyük Yeni Han”, *TDVİA*, c. 6, İstanbul 1992, s. 518-519.

FAROQHÎ, Suraiya, “Eyüp Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle 18. Yüzyıl ‘Büyük İstanbul’una Göç’, çev. Ahmet Fethi, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, İstanbul 1998, s. 33-48.

-----, *Devletle Başa Çıkmak*, çev. Hamide Koyukan Bejsovec, İstanbul 2016.

-----, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, c. 2, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, İstanbul 2006.

FİNKEL, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, çev. Zülal Kılıç, İstanbul 2007.

GALLAND, Antoine, *İstanbul’a Ait Günlük Hatıralar*, c. I, çev. Nihat Sırrı Örik, Ankara 1987.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2014.

-----, “İltizam”, *TDVİA*, c. 22, İstanbul 2000, s.154-155.

-----, “Malikane”, *TDVİA*, c. 27, İstanbul 2003, s. 516-518.

GENÇ, Serdar, “Şehrin Misafirleri: XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar’a Gelen Yabancılar”, *IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (11-13 Kasım 2016)*, c. 1, İstanbul 2017, s. 71-91.

-----, *Osmanlı-Safevi Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik 1722-1725*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012.

GEZER, Onur, “Çizginin Dışındakiler: Osmanlı İstanbul’unun Aykırı Bekârları ve Bekâr Girer ‘Melek Girmez’ Odaları”, *II. Uluslararası Osmanlı İstanbullu Sempozyumu Bildirileri (27-29 Mayıs 2014)*, İstanbul 2014, s. 523-552.

GOODWIN, Gofrey, *Yeniçeriler*, İstanbul 2001.

GOWAN, Bruce Mc, “Osmanlı Avâriz-Nüzul Teşekkülü (1600-1830)”, *VII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, c. II, Ankara 1981, s. 1327-1331.

GÖKÇE, Turan, “1831 Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Sivas Sancağının Demografik Yapısı”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (21-25 Mayıs 2007)*, Sivas 2007, s. 221-257.

GÖKPINAR, Bekir, *Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2014.

GÖNCÜOĞLU, Süleyman Faruk, “Üsküdar Hanları”, *VII. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (2-4 Kasım 2012)*, İstanbul 2014, s. 637-643.

GREENWOOD, Antony, *Istanbul's Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşen System*, The University of Chicago, PhD. Thesis, Chicago Illinois 1988.

GURAK, Douglas T., CACES, Fe, “Migration Networks and The Shaping of Migration Systems”, in Kritz, Mary et al. (eds): *International Migration Systems. A Global Approach*, Oxford 1992, s.153-154.

GÜÇER, Lütfi, “XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi”, *İÜ İktisat Fakültesi Dergisi*, c. XI. sy. 1-4, (1952), s. 397-416.

-----, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Hububat Meselesi*, İstanbul 1964.

GÜLER, İbrahim, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Nüfus Hareketleri Olarak ‘İç Göç’”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1995-200 Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı, sy. 36, (2000), s. 155-201.

GÜLSOY, Ersin, *XVI. Asrın İlk Yarısında Divriği Kazası (1519-1548)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991.

GÜMÜŞÇÜ, Osman, Emine Erdoğan Özünlü, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç göç Faktörü Olarak Çift-Bozanlar”, *Amme İdaresi Dergisi*, c. 49, sy. 1, (2016), s. 29-56.

-----, “Osmanlı Devleti’nde ‘Resm-i Çift’ Uygulamalarını Yeniden Düşünmek”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sy. XXXI/1, (2016), s. 177-217.

GÜNAL, Munise, *İstanbul’da Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Mimarlık Eseri: Beşir Ağa Külliyesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

- GÜNDÜZ, Tufan, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, İstanbul 1997.
- , *XVII ve XVIII. yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*, İstanbul 2005.
- , GÜNDÜZ, Tufan, “Konar-göçer”, *TDVİA*, c. 26, Ankara 2002, s. 161-163.
- GÜRAN, Ceylan, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanlarının Mimarisi*, Ankara 1978.
- GÜRAN, Tevfik, “İstanbul’un İaşesinde Devletin Rolü (1793-1839)”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 44, sy. 1-4, (1988), s. 245-275.
- GÜRDAL, Ekrem, “XVIII. Yüzyıl ve Sonrasında İzmit İskeleyi ile Ard Alanının Osmanlı Denizcilik Faaliyetlerindeki Yeri”, *III. Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu (25-27 Mart 2016)*, Kocaeli 2017, s. 2399-2415.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İstanbul 2014.
- , *XIV-XVIII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 2007.
- , *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 2014.
- HAMADEH, Shrine, *Şehr-i Sefa-18. Yüzyılda İstanbul*, İstanbul 2010.
- HAMMER-PURGSTALL, Joseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 7, haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul 1991.
- , *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 8, çev. Vecdi Bürün-Refik Özdek, haz. Mümin Çevik, İstanbul 1991.
- HOWARD, Douglas A., *The Ottoman Timar System and Its Transformation 1563-1656*, Indiana University, Doktora Tezi, 1987.
- İLGÜREL, Mücteba, “İl Erleri Hakkında”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sy. 12, (1998), s. 125-140.

- , “Subaşı”, *TDVİA*, c. 37, İstanbul 2009, s. 447-448.
- İNALCIK, Halil, “Adaletnâmalı”, *Belgeler*, c. II, sy. 3-4, (1965), s. 49-142.
- , “Military and Fiscal Transformation, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, VI, (1980), s. 304-307.
- , “Osmanlılar’da Raiyyet Rûsûmu”, *Belleten*, c. XXIII, sy. 92, (1959), s. 598-601.
- , *Devlet-i Aliyye I*, İstanbul 2009.
- , *Devlet-i Aliyye II*, İstanbul 2010.
- , *Devlet-i Aliyye IV*, İstanbul 2016.
- , *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I, 1300-1600*, çev. Halil Berktaş, İstanbul 2017.
- , “Cizye”, *TDVİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 45-48.
- , “İaşe”, *Dünden Bugüne Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 4, Ankara 1997, s. 116-120.
- , “İstanbul”, *TDVİA*, c. 23, İstanbul 2016, s. 220-239.
- İNAN, Göker, “XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’da Yaşanan Maddî Müzâyaka ve Bunun Sosyal Hayattaki Yansımalarına Işık Tutan Bir Ramazaniyye”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 21, İstanbul 2018, s. 299-324.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Ehl-i Örf”, *TDVİA*, c. 10, İstanbul 1994, s. 519-520.
- , “İstanbul Kadılığı”, *TDVİA*, c. 23, İstanbul 2001, s. 305-307.
- , “Medrese” *TDVİA*, c. 28, Ankara 2003, s. 237-333.
- İstanbul Külliyyatı- İstanbul Ahkâm Defterleri*, proje yönt. Ahmet Kal’a, İstanbul 1998.
- İstanbul Külliyyatı XXXIII- Vakıf Su defterleri ve Su Tahrirleri (1655-1807)*, proje yönt. Ahmet Kal’a, İstanbul 2003.

İŞBİLİR, Ömer, “Nüzul”, *TDVİA*, c. 33, İstanbul 2007, s. 311-312.

KAFADAR, Cemal, *Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, Master Thesis, Institute of Islamic Studies, McGill University, 1981.

KAL’A, Ahmet, *İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri-İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları 1, İstanbul Külliyyatı VII*, İstanbul 1998.

-----, “Osmanlı Esnafı ve Sanayi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme”, *TALİD*, c. I, sy. 1, (2003), s. 245-266.

KALINOWSKA, Barbara, Magdalena Knapinńska, “Review of Chosen Migration Theories”, *Economics & Competition Policy*, vol. 5, no. 14, (2009), s. 45-54.

KARADEMİR, Zafer, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı (1560-1660)*, İstanbul 2014.

KARAGÖZ, Hakan, *1737-1739 Osmanlı Avusturya Harbi ve Belgrad’ın Geri Alınması*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2008.

KARAGÖZ, Mehmet, “XVIII. Asrın İlk Yarısında Osmanlı İdari Taksimatı İçerisinde Kayseri’nin İdari Durumu”, *I. Kayseri Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri 1997, s. 139-163.

-----, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 1993.

KARAGÖZ, Rıza, “Mühimme Kayıtlarına Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Sivas Eyaleti”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (21-25 Mayıs 2007)*, Sivas 2007, s. 191-209.

KARAKAŞ, Muhammet, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kayseri (1750-1775)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 1997.

KARAZEYBEK, Mustafa, “Ahkâm Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yaşanan Problemler: Erzincan Örneği”, *Tarih Okulu Dergisi*, c. 11, sy. 34, (2018), s. 247-277.

KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2010.

KATIRANCI, Ümit, “Devlet ve Aşiret İlişkilerine Bir Örnek: Ceridler (1691-1750)”, *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, c. 3, sy. 1, (2017), s. 52-67.

KAYA, Mustafa, *18. Yüzyılda Ankara’da Âyanlık ve Âyan Aileleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008.

Kaya, Mustafa İsmail, *Shops And Shopkeepers In The Istanbul Ihtisâb Register Of 1092/1681*, The Department of History Bilkent University, Master Thesis, Ankara 2006.

KAYA, Perihan Hazal, *18. Yüzyılda Konya’nın Mali Yapısı ve Merkez Maliyesi ile İlişkisi*, Ankara 2017.

KAYA, Süleyman, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

Kayseri’de İlk Nüfus Sayımı 1831, haz. Hüseyin Cömert, Kayseri 1993.

KELEŞ, Ruşen, *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1980.

KILIÇ, Metin, *Osmanlı Devleti’nin Batı ve Doğu Seferlerine Konya Kazasının Lojistik Katkısı (1700-1750)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2014.

KILIÇ, Orhan, “Karaman Eyaleti ve Paşa Sancağı Konya’nın Paşaları: 15. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Kadar Bir Analiz”, *İslam Medeniyetinde Konya Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, Konya 2016, s. 303-354.

-----, “Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Kıtılıklar”, *Türkler*, c. 10, Ankara 2002, s. 718-730.

KIRAY, Mübeccel B., *Kentleşme Yazıları*, İstanbul 1998.

KIRLI, Cengiz, “Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III Selim İktidarı”, *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İstanbul 2010, s. 183-212.

-----, “İstanbul’da Hemşehrilik Tabanlı Tabakalar/Yoğunlaşmalar”, *Antikçağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. IV (Yönetim), proje yönt. Mehmet Akif Aydın, İstanbul 2015, s. 72-79.

KOCAKAPLAN, Saim Çağrı, *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü*, İstanbul 2017.

KOÇ, Yunus, “Bizans Döneminde İstanbul Nüfusu”, *Antikçağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. III (Demografi), proje yönt. Mehmet Akif Aydın, İstanbul 2015, s. 458-466.

-----, “İskan”, *TDVİA*, Ek I, İstanbul 2016, s. 650-651.

KOÇU, Reşat Ekrem, “Balaban İskeleyi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1960, s. 1954.

-----, “Bekar Hanları, Bekar Odaları”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1961, s. 2406-2408.

-----, “Bekâr”, “Bekâr Uşağı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1961, s. 2393, 2402.

KOYUNOĞLU, H. Hüsnü, *Bitmeyen Gurbet-Şer’iye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Eğin Kazası*, Van 2008.

KUBAN, Doğan, “Kentın Gelişimi”, *Dünden Bugüne Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1994, s. 527-547.

KUZUCU, Serhat, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep’te Avârız Vergisinin Uygulanışı (Şeri’yye Sicillerine Göre)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 15, sy.1, (2016), s. 101-118.

KÜÇÜK, Levent, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdarededeki Rolü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2007.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Lâle Devri’nde Konya*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1989.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., “Lüfti Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)”, *İÜFTAM*, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul 1991, s. 49-99.

LEE, Everett S., “A Theory of Migration”, *Demography*, vol. 3, no. 1, (1966), s. 47-57.

LEVAŞOV, P. A., *Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul*, çev. İlyas Kemaloğlu, Eduard Khusainov, İstanbul 2012.

LUBENAU, Reinhold, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, c. 1, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2012.

MADEN, Fahri, *18. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu (Şerhiye Sicillerine Göre)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2004.

MANTRAN, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, c. 1, çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Ankara 1990.

MAZLUM, Deniz, *1766 İstanbul Depremi Belgeler Işığında Yapı Onarımları*, İstanbul 2011.

MİKES, Kelemen, *Türkiye Mektupları*, terc. Sadrettin Karatay, Ankara 2014.

MİROĞLU, İsmet, “Osmanlı Yol Sistemine Dair”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 15 [Prof. Dr. M. Münir Aktepe’ye Armağan], (1995/1997) s. 241-252.

MORİTA, Madoka, “Between Hostility and Hospitality: Neighbourhoods and Dynamics of Urban Migration in Istanbul” (1730–54), *Turkish Historical Review*, vol. 7, no. 1, (2016), s. 58-85.

MOTRAYE, Aubry la, *La Motraye Seyahatnamesi*, çev. Nedim Demirtaş, İstanbul 2007.

MURPHEY, Rhoads, “Provisioning Istanbul: The State and Subsistence in the Early Modern Middle East”, *Food and Foodways*, vol. 2, (1988), s. 217-263.

-----, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. Tanju Akdad, İstanbul 2007.

OLIVIER, Antonie, *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, haz. Aloda Kaplan, İstanbul 2016.

OLSON, Robert E., “Jews, Janissaries, Esnaf and The Revolt of 1740 in Istanbul”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. XX, part II, (1977), s.185-207.

ORAT, Jülide Akyüz, “Avarız Vergisi Üzerine Bir Çalışma, 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 5, sy. 22, (2012), s. 219-232.

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987.

-----, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul 1976.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi, c. I-II, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper, İstanbul 2004.

ÖĞÜT, Tahir, Nihat Küçük, “18. Yüzyılda Kilis'te Okçu İzzeddinli Aşiretinin Vergi Direnci”, *Journal of Academic Researches and Studies*, vol. 7, no. 12, (2015), s. 51-67.

ÖKSÜZ Mustafa, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

ÖZ, Mehmet, “On Yedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhranlar, Yeni Şartlar ve Islahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 58, (1999), s. 48-53.

-----, “Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, ed. Halil İnalcık, Şevket Pamuk, Ankara 2000, s. 17-32.

-----, “XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yüğü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları*, c. XVII, (1997), s. 77-90.

-----, *Kanun-ı Kadimin Peşinde - Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul 1997.

-----, "II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl", *Türkler*, c. 9, Ankara 2002, s. 711-729.

-----, "İstanbul Nüfusu: Fetih'ten XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar", *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. III (Demografi), proje yönt. Mehmet Akif Aydın, İstanbul 2015, s. 468-486.

-----, "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde Mâlikâne-Divânî Sistemi", *Vakıflar Dergisi*, c. 23, 1994, s. 229-241.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Kemankeş Mustafa Paşa", *TDVİA*, c. 25, Ankara 2002, s. 248-250.

-----, "Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa", *TDVİA*, c. 26, Ankara 2002, s. 263-265.

-----, "Martolos", *TDVİA*, c. 28, Ankara 2003, s. 64-66.

-----, "Patrona", *TDVİA*, c. 34, İstanbul 2007, s. 189-192.

ÖZCAN, Tahsin, "Osmanlı Mahallesi, Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife*, sy. 1, (2001), s. 129-151.

ÖZEL, Oktay, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara 2001.

-----, *The Collapse of Rural Order in Ottoman Anatolia*, Leiden 2016.

ÖZKAN, Selim Hilmi, *Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2006.

ÖZKAYA, Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XIV (ayrı basım), Ankara 1983, s. 171-209.

-----, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten*, c. 3, sy. 151, (1974), s. 445-491.

- , *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, İstanbul 2007.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara 2014.
- , “XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, c. 13, Ankara 2002, s. 699-709.
- , Ali AKYILDIZ, “Muhassıl” *TDVİA*, c. 31, İstanbul 2006, s. 18-20.
- ÖZLÜ, Zeynel, “Göynük’e (Bolu) Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Tahlili: Avâız Vergisi”, *OTAM*, sy. 19, (2006), s. 381-397.
- ÖZTEL, Muharrem, “İstanbul’un Temel İhtiyaçlarından Mahrûkatın (Odun ve Kömür) Önemi ve Mahrûkat Arz Piyasası (1789-1918)”, *Turkish Studies*, vol. 8/7, (2013), s. 487-505.
- ÖZTÜRK, Ayhan, “Osmanlı-İran Savaşı Sırasında Kayseri Sancağından Yapılan Personel ve İkmâl Faaliyetleri (1740-176)”, *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)*, Kayseri 2003, s. 411-423.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “Kayseri’de Fiyatlar (1785-1840)”, *I. Kayseri Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri 1997, s. 279-290.
- , *XVIII. Yüzyılın Sonlarında Orta Anadolu’da Fiyatlar*, Ankara 1993.
- ÖZTÜRK, Said, “Osmanlı Döneminde Konya Ekonomisine Dair Tespitler”, *Osmanlı Döneminde Konya*, ed. Yusuf Küçükdağ, Konya 2003, s. 93-110.
- ÖZTÜRK, Temel, *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, İstanbul 2011.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1983.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul 2010.
- PANZAC, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, çev. Serap Yılmaz, İstanbul 2011.

PETÖ, Mária, “Floransalı Bilgin ve Gezgin Domenico Sestini’nin Eserlerinde Tıp Tarihine Ait Veriler”, 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı* (6 Eylül 2002), c. II, Ankara 2005, s. 1021-1023.

PİLEHVARIAN, Nuran Kara, Nur Urfalıoğlu, Lütü Yazıcıoğlu, *Osmanlı Başkenti İstanbul’da Çeşmeler*, İstanbul 2000.

Politics and Governance in The Ottoman Empire: Rebellion Of 1730, by. Selim Karahasanoğlu, Harvard University 2009.

RAVENSTEIN, E. G., “The Laws Of Migration”, *Journal of The Royal Statistical Society of London*, vol. 48, no. 2, (1885), s. 167-235.

SAHİLLİOĞLU Halil, “Avârız” *TDVİA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 108-109.

SAKAOĞLU, Necdet, “Anadolu Han ve Kervansaraylarından İstanbul Hanlarına Ulaşım, Oturum, Ekonomik İlişki Değişimleri”, *II. Uluslararası Eminönü Sempozyumu*, İstanbul 2007, s. 178-179.

SAKAOĞLU, Necdet, “Havass-ı Refia Kadılığı Eyüp”, *X. Eyüpsultan Sempozyumu (12-14 Mayıs 2006)*, İstanbul 2006, s. 66-73.

SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2007.

SAVAŞ, Saim, “Dağıstânî Ali Paşa’nın Muhallefatı”, *Belgeler*, c. 15, sy. 19, (1993), s. 249-291.

SAYDAM, Abdullah, “Osmanlılarda Kefâlet Usûlü”, *Tarih ve Toplum*, Ağustos 1997, sy. 164, s. 68-72.

SCHNEIDER, Alfons Maria, “XV. Yüzyılda İstanbul’un Nüfusu”, *Belleten*, c. XVI, sy. 61, (1952), s. 35-48.

SEETZEN, Ulrich Jasper, *İstanbul Günlükleri ve Anadolu’da Yolculuk*, çev. Selma Türkis Noyan, İstanbul 2017.

SELÇUK, Hava, “Osmanlı Devleti’nde Merkez-Taşra İlişkisi Bağlamında Avârız, Nüzul ve Sürsat Vergileri (Şer’iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 24, (2008/1), s. 159-201.

SERTEL, Uğur, *202 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicili (H.1149-1150 M.1737-1738)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2004.

SERTOĞLU, Mithat, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, c. V, Ankara 2011,

SMITH, Albert Richard, *İstanbul'da Bir Ay*, terc. Mehmet Şefik Erkek, İstanbul 2015.

ŞAHİN, Soner, *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmed ve I. Mahmud Dönemi (1703-1754)*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009.

SÖNMEZ, Serpil, *Tahrir Defterlerine Göre XV ve XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehir Merkezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

SÖNMEZ, Serpil, *Tanzimata Giden Yolda Bir Osmanlı Şehri: Sivas (1777-1839)*, İstanbul 2017.

SÖYLEMEZ, Faruk, "XVIII. Yüzyılda Sivas Çevresinde Eşkıyalık Olayları", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu (21-25 Mayıs 2007)*, Sivas 2007, s. 157-168.

STOUFFER, A. S., "Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance", *American Sociological Review*, vol. 5, no. 6, (1940), s. 845-867.

ŞAHİN, İlhan, *Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer*, İstanbul 2006.

ŞEHİSUVAROĞLU, Haluk Y., "Fetihden Beri İstanbul Nüfusu", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, sy. 196, (1958), s. 6-7.

ŞEN Bülent, ARLI, Alim, ŞEN, Ayşe Alican, *Yoksulluğu Bölüşmek- Süleymaniye Bekâr Odası Göçmenleri*, İstanbul 2016.

ŞİMŞEK, Fatma, *Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Antalya 2010.

ŞİMŞİR, Nahide, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul ve Çevresindeki Hamamların Sosyal ve İktisadî Özellikleri", *XVI. Türk Tarih Kongresi (20 -24 Eylül 2010)*, c. 6, Ankara, 2015, s. 87-118.

-----, Sebahattin Şimşir, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kocaeli Sancağı’nın Tarihinden Kesitler”, *III. Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu (25-27 Mart 2016)*, Kocaeli 2017, s. 765-785.

ŞOLA, Erhan, *537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer’iyye Sicili (H.1140-1142/ M.1727-1729)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2014.

TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı Döneminde İstanbul’un İaşesi”, *II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri (27-29 Mayıs 2014)*, İstanbul 2014, s. 120-122.

-----, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985.

-----, *Osmanlı Mali Tarihi*, İstanbul 2016.

-----, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 2012.

-----, “İmdadiyye”, *TDVİA*, c. 22, İstanbul 2000, s. 221-222.

-----, “Öşür”, *TDVİA*, c. 34, İstanbul 2007, s. 100-103.

-----, “Resim”, *TDVİA*, c. 34, İstanbul 2007, s. 582-84.

-----, “Tekâlif”, *TDVİA*, c. 40, İstanbul 2011, s. 336-337.

TAESCHNER, Franz, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2010.

TAK, Ekrem, *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009.

TAŞ, Hülya, “Osmanlıda ‘Şikayet Hakkı’nın Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *Memleket Siyaset Yönetimi*, c. 2 sy. 3, (2007), s. 186-204.

TAŞ, Kenan Ziya, “1760-1817 Yılları Arasında Eğin (Kemaliye) Kazası”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XI, (1996), s. 137-146.

TEKELİ İlhan, Leila Erder, *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Ankara 1978.

TEKİN, Şinasi, “Türkiye’de XV. Yüzyıla Ait İki Pasaport İl-cân Mektubu ve İl-cân-nâme”, *İştikakçının Köşesi*, İstanbul 2001, s. 13-23.

THEVENOT, Jean, *Thevenot Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2009.

TOTT, Baron de, *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, terc. Mehmet Reşat Uzman, İstanbul 1793.

TOURNEFORT, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, ktp. 2, ed. Stefanos Yerasimos, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2013.

TURAN, Şerafettin, *Şehzade Bayezid Vak’ası*, Ankara 1961.

TURNA, Nalan, “Yeniçeri-Esnaf İlişkisi: Bir Analiz”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret*, der. Fatmagül Demirel, İstanbul 2012, s. 21-42.

-----, *Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürur Tezkireleri*, İstanbul 2013.

TÜRKHAN, Mehmed Sait, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul’un Et İaşesinin Temini Hassa Kasabbaşılık Kurumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006 .

TÜRKMEN, Mustafa Nuri, “XVII. Yüzyıl Sefer Menzillerinin Ekonomik Yönü ve Esnafın Katkısı”, *AÜDTCF, Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, CXXII, sy. 34, (2003), s. 135-140.

UÇAR, Aslı Yılmaz, “Osmanlı Siyaset-Yönetim Düşün Geleneği: Daire-i Adaletin Yönetimi”, *MEMLEKET Siyaset Yönetim*, c. 7, sy. 17, (2012), s. 1-33.

ULUÇAY, M. Çağatay, *17. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944.

-----, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955.

ULUSKAN, Murat, *Divân-ı Hümayûn Çavuşbaşılığı, (XVI. ve XVII. Yüzyıllar)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.

-----, *Divân-ı Hümâyûn Çavuşları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2004.

UZUN, Ahmet, *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü*, Ankara 2006.

UZUN, Efkân, *XVII. Yüzyılda Anadolu'da İsyanların Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "III. Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruzmerresinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Ait Vekayi", *Belleten*, c. 37, sy. 148, (1973), s. 607-618.

-----, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*, Ankara 1984.

-----, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988.

-----, *Osmanlı Tarihi-Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar*, c. IV/I, Ankara 2011.

ÜLGENER, Sabri F., *Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Muvazenesizlik Meselesi*, İstanbul 2006.

ÜNAL, Mehmed Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011.

ÜNER, Sunday, *Nüfusbilim Sözlüğü*, Ankara 1972.

ÜNLÜ, Ertan, "18. Yüzyılda Sarraf Katilleri: 'Devlet Malına Hâlel'in mi, Hizipleşmenin mi Kurbanları?", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 52, (2018), s. 99-133.

ÜNVER, Süheyl, "Fatih Zamanında İstanbul Nüfusu", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, sy. 124, (1952), s. 16.

VARLIK, Nükhet, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*, çev. Hazal Yalın, İstanbul 2017.

WHITE, Sam, *The Climate of Rebellion in The Early Modern Ottoman Empire*, Cambridge University Press 2011.

PETERSEN William, "A General Typology of Migration", *American Sociological Review*, vol. 23, no. 2, (1958), s. 256-265.

XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi- Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1792 (16 Numaralı Tahvil Defteri), proje yön. Uğur Ünal, İstanbul 2019.

YAĞCI, Zübeyde Güneş, “Osmanlı Toplumunda Mahallenin Dışındakiler: Bekâr Odaları ve Bekârlar”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, c. XX, (2015), s. 65-85.

YALÇINKAYA, Alaaddin, “XIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, *Türkler*, c. 12, Ankara 2002, s. 482-485.

YAŞAR, Ahmet, “18. Yüzyılın Sonunda Eyüp Kahvehaneleri”, *VIII. Eyüpsultan Sempozyumu (7-9 Mayıs 2004)*, İstanbul 2004, s. 262-265.

YAŞAR, Ahmet, “İstanbul Hamamları: 1731-1766”, *II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri (27-29 Mayıs 2014)*, İstanbul 2014, s. 553-585.

YAŞAR, Ahmet, “İstanbul Hanları: 18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl Başı”, *I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri (29 Mayıs-1 Haziran 2013)*, İstanbul 2014, s. 511-524.

YERASİMOS, Stefan, “16. Yüzyıl İstanbul Nüfusunun Tekrar Değerlendirilmesi İçin Veriler”, *Toplumsal Tarih*, sy. 14, (1995), s. 26-27.

YERLİKAYA, İlhan, “Tanzimattan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed. Güler Eren, c. 6 (Teşkilat), Ankara 1999, s. 130-145.

YEŞİLKAYA, Rukiye, *16. ve 17. Yüzyıl İstanbul Kadı Sicilleri 'nde Ev ve Kentsel Konumu*, FSM Vakıf Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

YILDIZ Kenan, *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri*, Ankara 2017.

YILDIZ, Hakan, *1711 Prut Seferi 'nin Lojistik Faaliyetleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000.

YILDIZ, Murat, *Bahçıvanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*, İstanbul 2011.

-----, “Osmanlı İstanbul’unun Güvenlik Yönetimi”, *Antikçağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. III (Yönetim), proje yönt. Mehmet Akif Aydın, İstanbul 2015, s. 102-117.

YİĞİT, İlker, “Anadolu Kırsalında Göçün Dönkü (XVI-XX) Yapısı: Manisa ve Konra Çevresi Üzerinden Bir Göç Okuma Denemesi”, *ERDEM*, sy. 76, (2019), s. 205-243.

YÜKSEL, Ahmet, *Osmanlı Sefer Organizasyonlarına Taşradan Bir Bakış: Sivas Şehrinde Sefer Hazırlıkları (1787-1850)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2009.

YÜKSEL, Hasan, “Osmanlı’da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği’nin Demografik Yapısı”, *Nüfusbilim Dergisi*, c. 28-29, (2006-07), s. 73-89.

ZABUN, Sezgin, “Sivas 1844-1845 Temettuat Defterleri Üzerine Bir Çalışma”, *KAÜİİBFD*, c. 9, sy. 17, s. 21-52.

ZARINEBAF, Fariba, *Crime and Punishment in Istanbul 1700-1800*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2010.

Çevrimiçi Kaynaklar

<http://www.lugatim.com/>

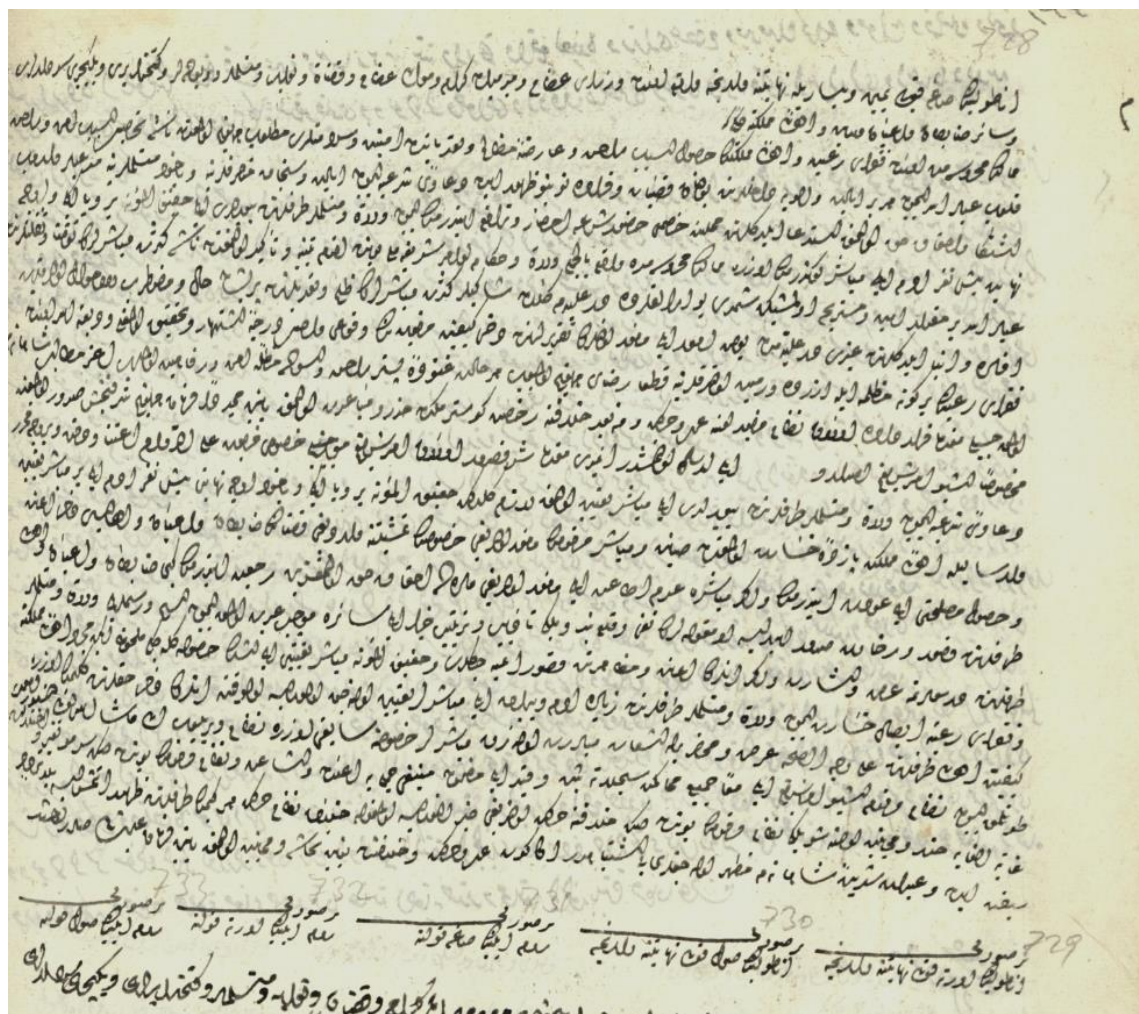
<https://sozluk.gov.tr/>

Ek I. Yol izni

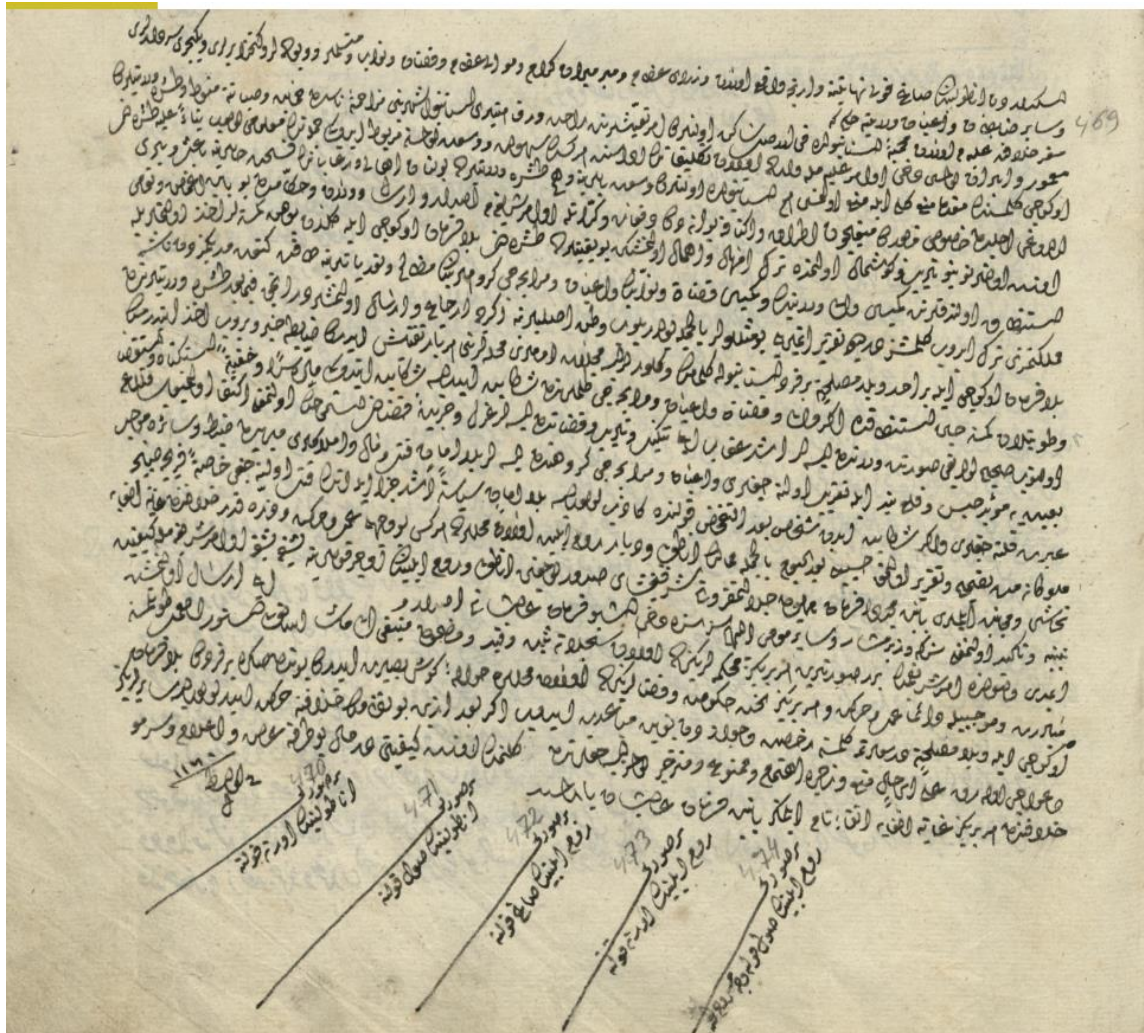
[illegible]

436

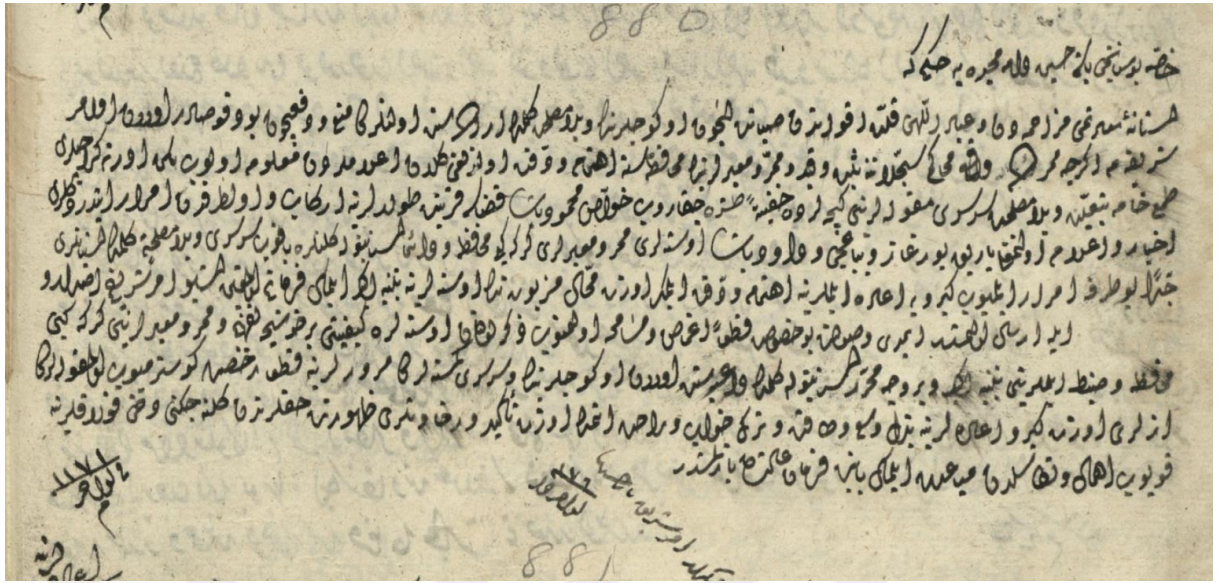
[illegible]

Ek IV. İstanbul'a Göçün Durdurulmasına Dair Hüküm

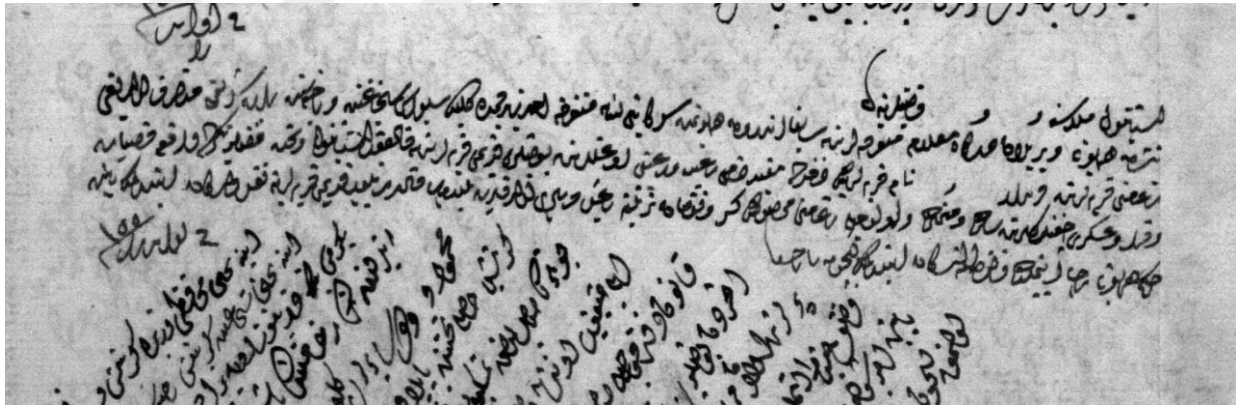

Ek V. Göçmenleri Gizlice Getirenlere Dair Hüküm

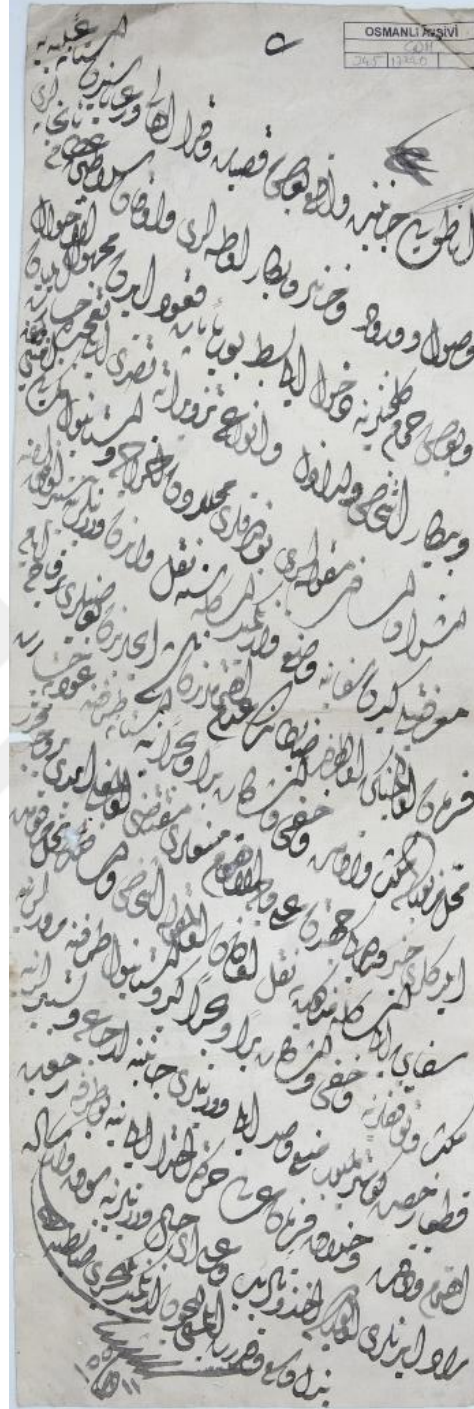
BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 159, s. 317 [H.1171]

Ek VI. Bir Mutasarrıfın İstanbul'a Göç Eden Reayasının Geri Gönderilmesi İsteğine Dair Hüküm

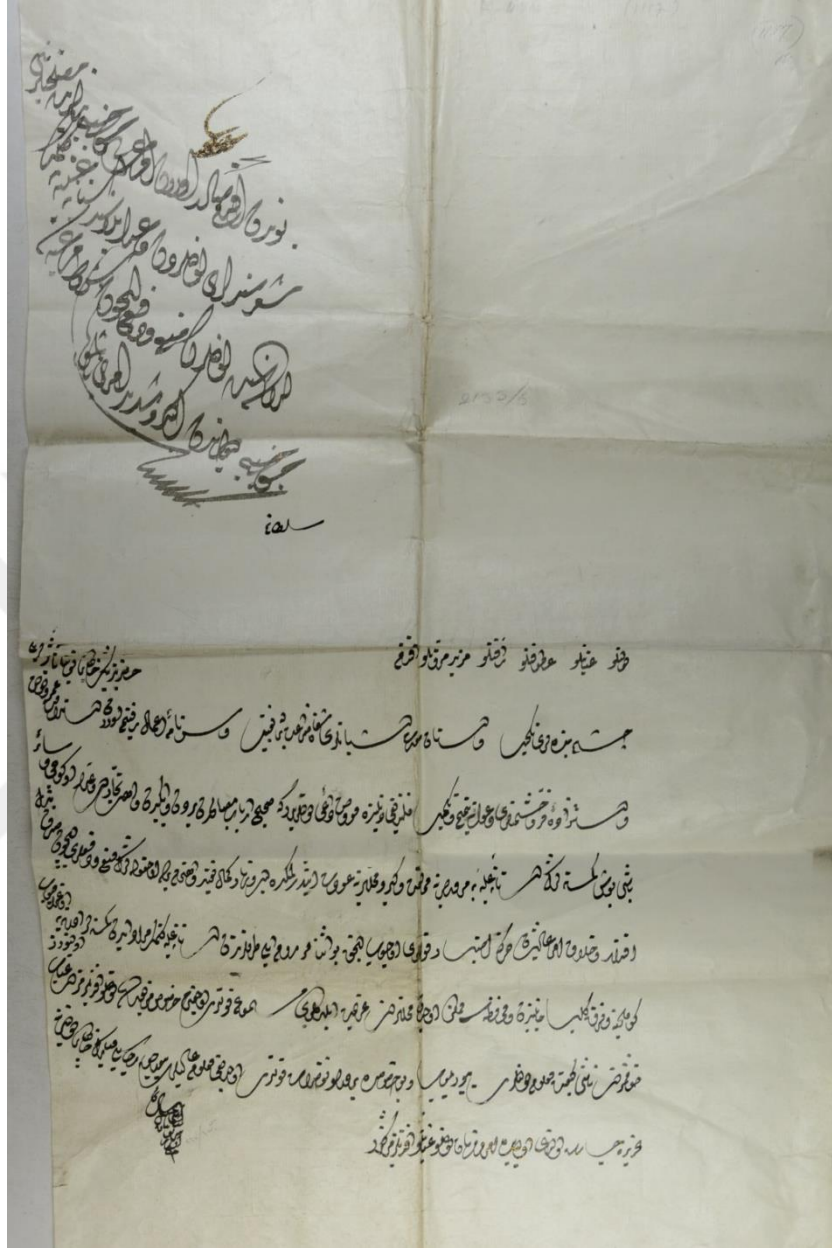
BOA, ADVNS.ŞKT.d, nr. 171, s. 164 (H.1155)

Ek VII. Vilayetlerine Gönderilen Göçmenlerin Geri Döndüklerine Dair Buyruldu

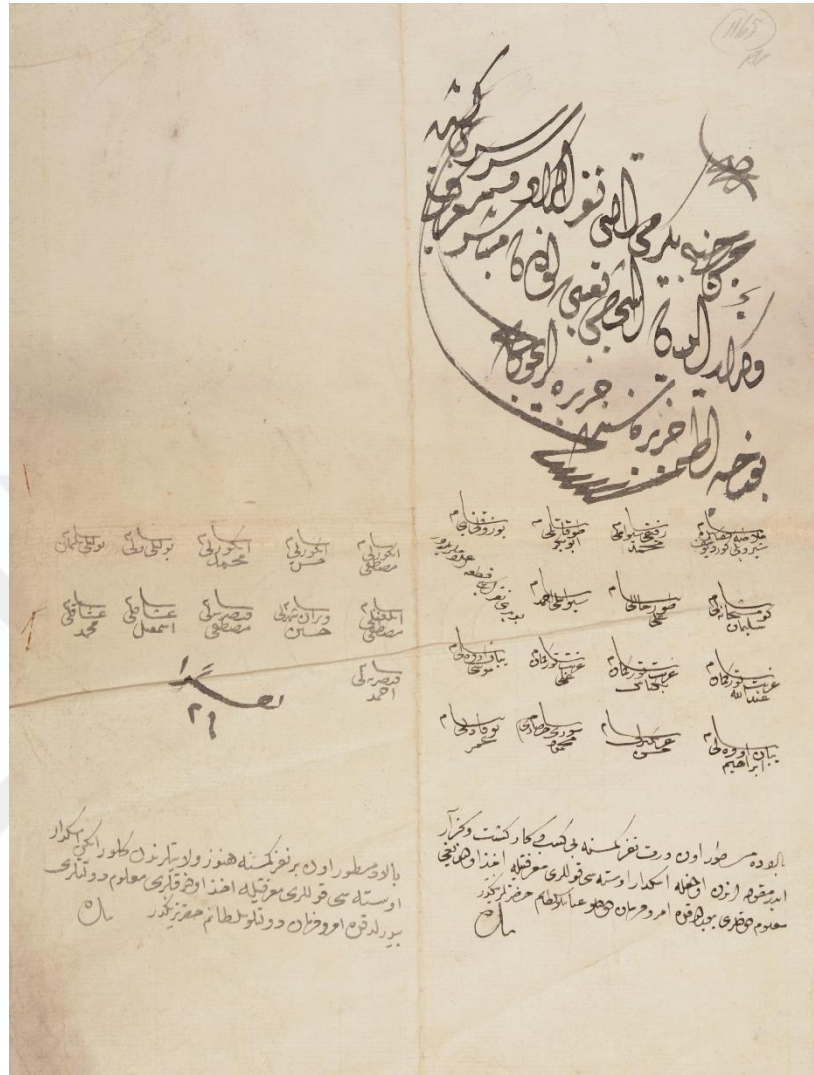
BOA. C.ZB, nr. 345-17226 (H.1155)

Ek. VIII. Göçmenlerin Kullandıkları Yollara Dair Buyruldu

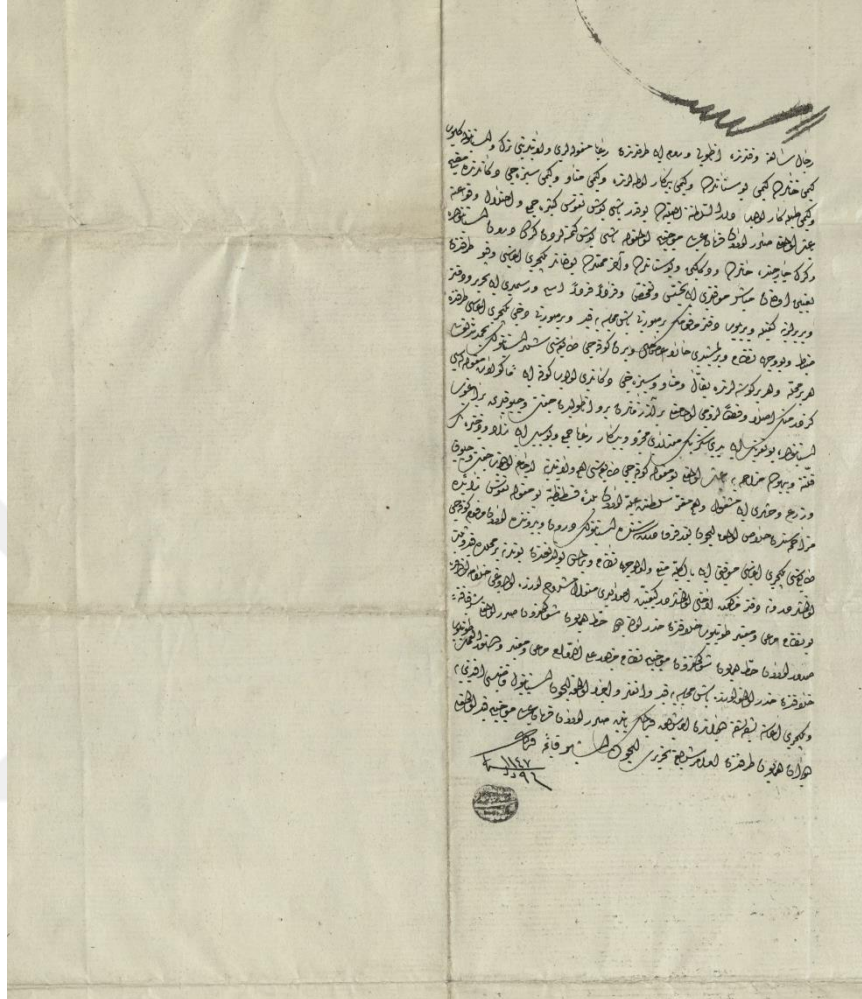
BOA, ADVN.(DOS) nr. 2155-17 (H.1157)

Ek. IX. Memleketlerine Gönderilmek Üzere Yakalanan Göçmenlere Dair Buyruldu

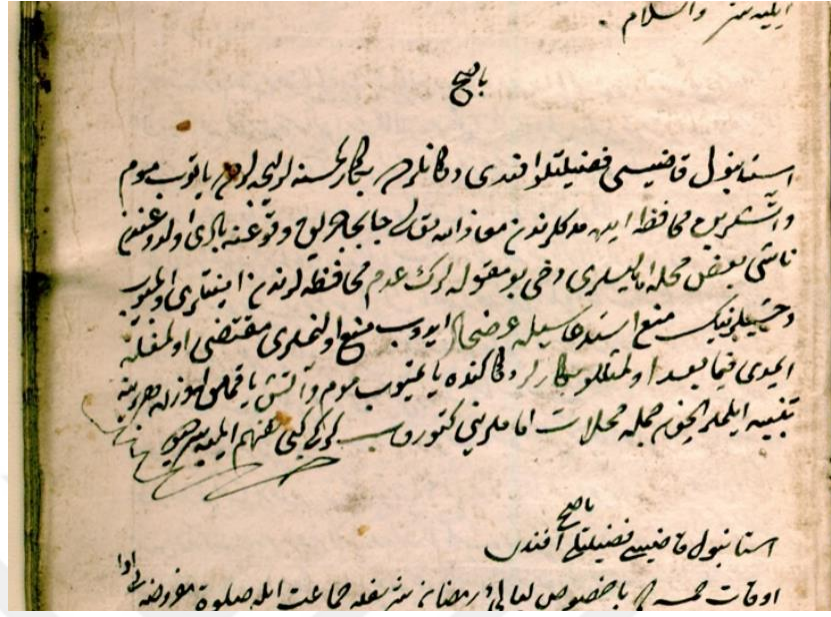

BOA, ADVN.ŞKT.(DOS), nr. 208-26 (H.1165)

Ek X. İstanbul'da Başiboş Gezenlerin Tahriri, Kefile Rabtı ve Zararlarının
Engellenmesine Dair Kaime

BOA, C.ZB, nr. 31-1544 (H.1147)

Bab ŞS. nr. 156, s. 1b (H.1145)

[illegible]

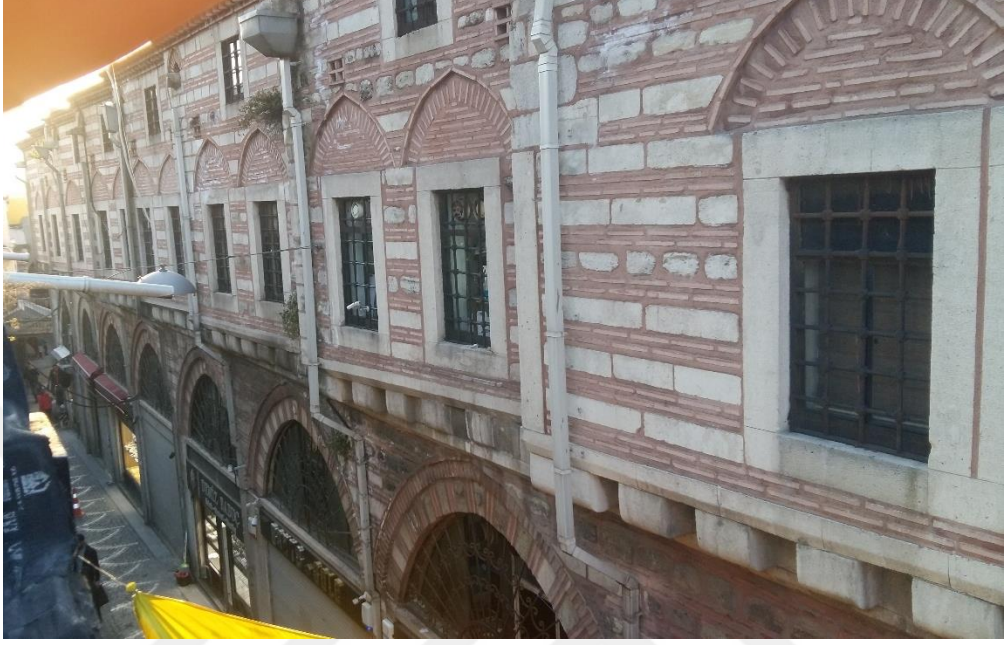
Ek XIII. Büyük Vâlîde Han (XVII. Yüzyıl)

Ek XIV. Vezir Hanı (XVII. Yüzyıl)

Ek XV. Çuhacı Hanı (XVIII. Yüzyıl)

TABLOLAR

ÜSKÜDAR										
Sıra No	Defter No	Sayfa No	tarafı	kişi (isim-unvan)	Nereli Olduğu		Nerede-Nasıl Oturduğu	Dini	Mesleği	Dava Nedeni
1	406	72b	dava konusu kişi							köy ahalisi ile aralarında husumet
			davacı	Hüseyin bin İsmail ile Ahmed bin Veli	Anadolu	Malatya-Palu	Üsküdar'da misafiren sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Hasan bin Durak ve Ebubekir bin Mustafa ve İsmail bin Halil ve İbrahim bin Bekir ve diğer Hasan bin Mahmud ve Osman bin Musa ve Ahmed bin Osman ve Mehmed bin Ali ve Yusuf bin Veli ve diğer Ebubekir bin Mahmud ve Hüseyin bin Ahmed ve Ali bin Hasan ve diğer Osman bin Ali [ile köylüler]	Anadolu	Malatya-Palu	Üsküdar'da Selami Mahallesinde misafiren sakin	Müslim		
2	406	76b	dava konusu kişi	Alime binti Ali Efendi ibn Abdullah				Müslim		ferağ (2 KAYIT-diğeri vekil tayini)
			davacı	Ali Çelebi ibn Mustafa	Anadolu	Kengürü-Çerkeş	Üsküdar'da Mirahor Mahallesinde misafiren sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Mehmed Efendi	Anadolu	Kengürü-Çerkeş	Üsküdar'da Mirahor Mahallesinde mutavattın	Müslim	kadı	

3	406	81a	dava konusu kişi	Tanaş veled-i Vasil veled-i Kiru	Rumeli	Yanya	Üsküdar-Adalar-Pendik misafiren sakin	Zımmi		veraset kabz
			davacı	Yamandi veledü'l-mersum Vasil	Rumeli	Yanya	Üsküdar	Zımmi		
			davalı ya da diğer							
4	406	81b	dava konusu kişi	Hayrullah Beğ ibn Ahmed bin Abdullah	Anadolu	Eğîn	Eğîn	Müslim		veraset- mübaya
			davacı	Mehmed Beğ	Anadolu	Eğîn	Üsküdar Hayreddin Çavuş Mahallesinde misafiren sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Diğer Mehmed Ağa				Müslim		
5	407	22a	dava konusu kişi							deyn
			davacı	el-hac İbrahim bin İsmail bin Abdullah ve oğlu (vekil aracılığıyla)	Anadolu	Eğîn	Eğîn	Müslim		
			davalı ya da diğer	es-seyyid Fazlullah (vekil aracılığıyla)	Anadolu	Eğîn	Üsküdar'da misafiren sakin	Müslim		
6	407	22b	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Kızıl-zâde demekle maruf es-seyyid Ali Ağa ibn el-hac Himmet bin Abdullah (vekil aracılığıyla)	Anadolu	Karahisar-ı Şarkî	Karahisar-ı Şarkî	Müslim		
			davalı ya da diğer	Masrok?	Anadolu	Karahisar-ı Şarkî	Üsküdar'da Pazarbaşı Mahhallesinde misafiren sakin	Zımmi		

7	407	33b	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Timur veled-i Artin	Anadolu	Sivas	İstanbul Kebeciler hanında sakın	Zımmi	Sarraf	
			davalı ya da diğer	Es-seyyid Ali Ağa bin İsmail	Anadolu	Sivas	Üsküdar'da misafiren sakın	Müslim		
8	407	35a	dava konusu kişi							Ürgüp'teki arazi davası yerinde araştırılsın
			davacı	İstefan	Anadolu	Ürgüp	Üsküdar	Zımmi	bağcı	
			davalı ya da diğer	Palaş	Anadolu	Ürgüp		Zımmi		
9	407	38b	dava konusu kişi	babası	Anadolu	Şebin-Karahisar-İzbeder	Şebin-Karahisar-İzbeder	Zımmi		deyn
			davacı	Pedros veled-i Dartagan	Anadolu	Şebin-Karahisar-İzbeder	Üsküdar'da misafiren sakın	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Aleksan			Üsküdar'da sakın	Zımmi		
10	408	32a	dava konusu kişi	El-hac İbrahim Ağa bin Musa	Anadolu	Çerkes	fevt	Müslim		veraset-mübayaa-vekil tayini
			davacı	elhac Mehmed Efendi ibn el-mezbur el-hac İbrahim Ağa	Anadolu	Çerkes	Üsküdar'da Mirahor mahallesinde sakın	Müslim	Şeyhülislam ittibağı, kadı	
			davalı ya da diğer	Ahmed Çelebi ibn Hidayet				Müslim		

11	408	33b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Şaban bin Abdülkerim	Anadolu	Tosya	Üsküdar'da Tosyalı hanında misafiren sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Mustafa Beşe ve kardeşi Mehmed Beşe ibn Ali				Müslim		
12	408	35a	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Marko veled-i Esteryan	Rumeli	Kalkandelen	Mevlevihane kurbunda misafiren sakin	Zımmi		
			davalı ya da diğer	İsa bin Abdullah	Rumeli	Kalkandelen	Üsküdar	Mühtedi		
13	408	47b	dava konusu kişi	Yani veled-i Kiralho?	Anadolu	Kayseriye	(halik)	Zımmi		veraset-mübayaa
			davacı	[]	Anadolu	Kayseriye	Üsküdar	Zımmi		
			davalı ya da diğer							
14	408	56a	dava konusu kişi							vesayet-vasi tayin
			davacı	es-seyyid Mustafa bin Ali bin Abdullah (vekil aracılığıyla)	Anadolu	Kayseriye	Üsküdar'da Atpazarı dâhilinde Semerci Hanı'nda [] vech üzere mutavattın	Müslim	mükârî	
			davalı ya da diğer							
15	409	3b	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Mustafa bin Abdullah	Anadolu	Karahisar-ı şarki	Üsküdar'da misafiren sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Haçader veled-i Arzin	Anadolu	Karahisar-ı şarki	Üsküdar'da misafiren sakin	Zımmi		

16	409	4b	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Es-seyyid Hüseyin bin es-seyyid Mustafa bin es-seyyid Hüseyin	Anadolu	Karahisar-ı şarki	Üsküdar'da Şüca' bağı Mahallesinde misafiren sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Halil Ağa ibn Mustafa				Müslim	Sadrazam kethüdaları ittibağından	
17	409	7b	dava konusu kişi							vasiyet-vasi tayin
			davacı	Magradiç veled-i Arakil veled-i Serkis (vekil aracılığıyla)	Anadolu	Kayseriye	Üsküdar Zincirlikapı kurbunda sakin	Zımmi	iksirci	
			davalı ya da diğer	Karabet veled-i Yani				Zımmi		
18	409	10a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Raziye binti Abdullah bin Abdülmenan ve zevci (vekil aracılığıyla)	Anadolu	Mucur	Üsküdar el-hac Mehmed mahallesinde mütemekkin	Müslim		
			davalı ya da diğer							
19	409	12b	dava konusu kişi	Gregor veled-i Kostantin veled-i Penayot	Anadolu	Trabzon-Maçka	Trabzon-Maçka	Zımmi		zevce ile arasında veraset paylaşımı
			davacı	Harelmir?	Anadolu	Trabzon-Maçka	Üsküdar'da misafiren sakin	Zımmi		
			davalı ya da diğer							

20	409	13b	dava konusu kişi							hibe ile temlik
			davacı	Zafira binti Apostol veled-i Yani (vekil ile)	Anadolu	Trabzon-Maçka		Zimmi		
			davalı ya da diğer	İstefani veled-i Penayot	Anadolu	Trabzon-Maçka	Üsküdar'da misafiren sakin	Zimmi		
21	409	18b	dava konusu kişi							muhalaa-nafaka
			davacı	Fatma binti Mehmed bin Hasan (vekil aracılığıyla)	Anadolu	Yenişehir	Yenişehir	Müslim		
			davalı ya da diğer	zevci Süleyman Beşe ibn Abdullah	Anadolu	Yenişehir	Üsküdar'da misafiren sakin	Müslim		
22	409	18a	dava konusu kişi							tımarının aşar vergisi
			davacı	Osman Beğ ibn el-hac Osman	Anadolu	Maraş	Üsküdar'da handa misafiren sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Ömer Ağa ibn Veli				Müslim		
23	409	21b	dava konusu kişi							nafaka, mihr-i müeccel
			davacı	Fatma binti Mehmed bin Abdullah (vekil aracılığıyla)	Rumeli	Mat-Manastır	Mat?	Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed bin Hasan	Rumeli	Mat?- Arnavud	Üsküdar	Müslim	Ekmekçi	
				Şahitler Arnavud Mustafa bin Ali ve Hüseyin bin Mustafa	Rumeli	Mat- Manastır	Üsküdar'da sakin	Müslim	Ekmekçi	

24	409	22b	dava konusu kişi	Tuma veled-i İstoraki veled-i Yemandi	Anadolu	Ürgüp	Üsküdar	Zimmi		veraset-mübayaa
			davacı	Tanaş	Anadolu	Ürgüp	Üsküdar	Zimmi		
			davalı ya da diğer	Vasil				Zimmi		
25	410	8b	dava konusu kişi	Şahin bin Mehmed bin Abdullah	Anadolu	Erzurum-Tercan	Erzurum-Tercan	Müslim		veraset
			davacı	Oğullarından Mehmed	Anadolu	Erzurum-Tercan	Üsküdar'da handa misafiren sakın	Müslim		
			davalı ya da diğer	Süleyman bin Ali ve Ali bin Ahmed	Anadolu	Erzurum-Tercan	Üsküdar	Müslim		
26	410	12b	dava konusu kişi	Petko veled-i Nedelko Veled-i Nikola	Rumeli	Debre-Manastır	Üsküdar-Kuzguncuk'da sakın	Zimmi		veraset
			davacı	Mardin veled-i Rizo				Zimmi		
			davalı ya da diğer	Tanaş veled-i Marko				Zimmi		
27	410	14b	dava konusu kişi	Mustafa bin Hasan bin Hüseyin	Rumeli	İlbasan-Arnavud	Gemlik'de misafiren sakın	Müslim		vasi ispat ile veraset talebi
			davacı	Osman bin el-mezbur Hasan el-mezbur Hüseyin	Rumeli	İlbasan-Arnavud	Üsküdar'da Yeni imarette sakın	Müslim		
			davalı ya da diğer	Hasan bin Osman	Rumeli	İlbasan-Arnavud	Üsküdar'da misafiren sakın	Müslim		
28	410	15a	dava konusu kişi	Saime Sultan kerimesi dimekle maruf Ayşe [] binti Mehmed Emin Ağa ibn Abdullah	Anadolu	İçil	İçil	Müslim		veraset
			davacı	es-seyyid Ali Beğ	Anadolu	İçil	Üsküdar Hayreddin Çavuş Mahallesinde misafiren sakın	Müslim		
			davalı ya da diğer							

29	410	17a	dava konusu kişi	Ahmed bin Mehmed bin Abdullah	Anadolu	Erzurum-Erzincan		Müslim		deyn
			davacı	Varislerin vekili Molla Osman bin Ahmed	Anadolu	Erzurum-Erzincan	İstanbul'da Sultan Selim Camii kurbunda sakın	Müslim		
			davalı ya da diğeri	Bagos veled-i Manok				Zimmi		
30	410	19a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mustafa bin Hasan bin Ali (vekil aracılığıyla)	Anadolu	Tosya	Üsküdar'da Balaban iskelesi kurbunda sakın	Müslim	arka hamalları kethüdası	
			davalı ya da diğeri	Hasan ibn Hasan	Anadolu	Tosya	Anadolu- Tosya	Müslim		
31	410	29a	dava konusu kişi	Abdullah bin İsmail bin Abdülmenan	Anadolu	Çerkeş	Anadolu- Çerkeş	Müslim		veraset
			dava konusu kişi	Mustafa ve Hasan kendileri ve Ali (vekil ile)	Anadolu	Çerkeş	Üsküdar'da Solak Sinan Mahallesi	Müslim		
			davalı ya da diğeri	Ali Beşe bin Hüseyin				Müslim		
32	410	31a	dava konusu kişi							alacak
			davacı	es-seyyid Süleyman bin Halil bin Hüseyin	Anadolu	Çerkeş	Üsküdar'da Gerede Mahallesinde sakın	Müslim		
			davalı ya da diğeri	Mustafa bin Mehmed	Anadolu	Çerkeş	Üsküdar	Müslim	at kayıkçısı	

33	410	32b	dava konusu kişi							sulh
			davacı	İhtiyar Mehmed bin Şaban	Anadolu	Kastamonu	Üsküdar'da misafiren sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac İsmail bin el-hac Mustafa	Anadolu	Kastamonu		Müslim	katırcı	
34	410	34a	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Mahmud bin Abdullah bin Abdülmenan (vekil aracılığıyla)	Anadolu	İznikmid	İznikmid	Müslim		
			davalı ya da diğer	Hüseyin bin el-hac Ali ve el-hac Mehmed bin el-hac Mehmed? (şahid)	Anadolu	İznikmid	Üsküdar'da misafiren sakin	Müslim	akkam (deveci)	
35	410	40b	dava konusu kişi	Ömer bin Mustafa bin Osman	Anadolu	Malatya	Üsküdar haricinde Yeniçeşm el-hac Ali bağında	Müslim	Bağ bekçisi	katlen fevt- veraset
			davacı	Köydeki varislerin (eşi çocukları) vekilleri				Müslim		
			davalı ya da diğer							
36	410	40b2	dava konusu kişi							muhalaa-nafaka
			davacı	Ayşe binti Yusuf bin Abdullah (vekil aracılığıyla)	Anadolu	Tosya	Tosya	Müslim		
			davalı ya da diğer	Ali bin Ali ve Mustafa bin Yusuf (şahidler)	Anadolu	Tosya	Üsküdar'da misafiren sakin	Müslim		

37	410	44a	dava konusu kişi							darb, sulh
			davacı	İbrahim Beğ bin Mahmud bin Abdullah (vekil aracılığıyla)	Anadolu	Tokat	Üsküdar'da Gülfem Hatun Mahallesinde misafiren sakin olduğu keşfen zahir	Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed Emin Beşe bin el-hac Lütfullah bin el-hac Abdullah Efendi				Müslim		
38	411	22a	dava konusu kişi							veraset
			davacı	es-seyyid Ali Sinan? ibnül'-merhum es-seyyid Mehmed Beğ	Anadolu	İçil	Üsküdar Hayreddin Çavuş Mahallesinde misafiren sakin	Müslim	farü'l-sipah	
			davalı ya da diğer							
39	411	32b	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Kotas veled-i Meldon	Anadolu	Sivas	Atpazarı hanında Kahir hanında misafiren mütemekkin	Zımmi	katırcı	
			davalı ya da diğer	Avakim veled-i Artur	Anadolu	Erzurum		Zımmi		
40	412	9b	dava konusu kişi							darb
			davacı	Ayşe binti Mehmed bin Abdullah ve zevci (vekil aracılığıyla)	Anadolu	Taraklı Bolu	Taraklı Bolu	Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed bin Hüseyin (vekil)	Anadolu	Taraklı Bolu	Üsküdar'da misafiren sakin	Müslim		
				Es-seyyid Mustafa bin es-seyyid İbrahim	Anadolu	Taraklı Bolu	Üsküdar'da misafiren sakin	Müslim		

41	412	18a	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Süleyman	Anadolu	Barcın-Afyon	Üsküdar'da Poğaçacı hanında misafiren sakın	Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed Beğ ibn Hızır	Anadolu	Barcın-Afyon	Üsküdar'da misafiren sakın	Müslim		
42	412	19b	dava konusu kişi	Şahin bin Mehmed Beğ	Anadolu	Erzurum-Tercan		Müslim		veraset
			davacı	Oğullarından Mehmed	Anadolu	Erzurum-Tercan				
			davalı ya da diğer	Süleyman bin Ali ve Ali bin Ahmed				Müslim		
43	412	28b	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Danyel			İstanbul-Langa	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Magardiç (davalı)	Anadolu	Erzincan	Üsküdar	Zımmi		
				Sara binti Avanis	Anadolu	Erzincan	Erzincan	Zımmi		
44	412	30a	dava konusu kişi	Bulgar oğlu Mehmed Halil bin Abdullah	Anadolu	Eğın		Müslim		deyn
			davacı	Abdurraman	Anadolu	Eğın	Üsküdar'da misafiren sakın	Müslim		
			davalı ya da diğer	vasileri				Müslim		
45	412	36a	dava konusu kişi							velayet
			davacı	Musa bin Bayram	Anadolu	Koçhisar	Üsküdar'da Hasan Ağa Mahallesinde sakın	Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed Beşe	Anadolu	Koçhisar	Üsküdar'da misafiren sakın	Müslim		

46	412	36a	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Osman	Anadolu	Malatya	Üsküdar'da Mehmed Paşa Mahallesi	Müslim		
			davalı ya da diğer	Mustafa	Anadolu	Malatya		Müslim		
47	412	37a	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Mehmed bin el-hac Abdurrahman	Anadolu	Kayseri	Üsküdar'da misafiren sakin	Müslim	celeb	
			davalı ya da diğer	Hasan bin Receb	Anadolu	Kayseri		Müslim		
48	412	50a	dava konusu kişi	Fatma binti el-hac İbrahim bin Ahmed	Anadolu	Trabzon	Anadolu- Trabzon	Müslim		deyn (2 KAYIT)
			davacı	Yeğeni Molla Ali bin Osman bin el-hac İbrahim'in validesi (vekil aracılığıyla)	Anadolu	Trabzon	İstanbul'da Sülüklü Çeşme Mahallesi kurbunda sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Alya veled-i Yani				Zımmi		
49	412	50b	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Mehmed Beşe	Anadolu	Kayseriye	Üsküdar'da misafiren sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Bağdesar	Anadolu	Kayseriye	İstanbul Mercan hanı	Zımmi	mükârî	
				Elhac Abbas bin elhac İsmail ve Ali Beşe bin Abdullah (şahitler)	Anadolu	Kayseriye	İstanbul Mercan hanında misafiren sakin	Müslim		

50	412	60b	dava konusu kişi	el-hac Mehmed Eşref bin Mehmed Arif ibn Abdullah	Özbek?		Üsküdar'da Solak Sinan Mahallesi mütemekkinlerinden	Müslim		hizmet ücreti talebi
			davacı	Mu'taki Elhac Abdullah			Üsküdar'da Solak Sinan Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Zevcesi Ayşe				Müslim		
51	412	62a	dava konusu kişi	Peço veled-i Manço veled-i Kırkor	Rumeli	Avlonya-Premedi	Üsküdar-Cenkar karyesinde Mustafa Efendi'nin bağçesinde bağçevan katl	Zımmi	Bağçevan	veraset
			davacı	Deron (arzuhal ile)	Rumeli	Avlonya-Premedi		Zımmi		
			davalı ya da diğer							
52	412	66b	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Mehmed (arzuhal ile)	Anadolu	Sivas	İstanbul-Sivas	Müslim	mükari	
			davalı ya da diğer	Aişe ve Elif ve Cennet	Anadolu	Sivas	Sivas'tan Üsküdar'a getirmek üzere	Müslim		
53	412	67b	dava konusu kişi	Kürt Ömer bin Seyyid	Anadolu	Malatya	Üsküdar'da mütemekkin	Müslim		gasb
			davacı	Safiye binti el-hac Osman bin Abdullah ve onun zevci (vekil ile)				Müslim		
			davalı ya da diğer							
54	413	7a	dava konusu kişi							icare
			davacı	Ağya veled-i []	Anadolu	Erzincan	Üsküdar'da Yeni Mahallede sakin	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Süleyman bin Hasan	Anadolu	Erzincan	Anadolu- Erzincan	Müslim		

55	413	7b	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Yani veled-i Nikola veled-i Dimitraki	Rumeli	Yenişehir	Üsküdar mumhanesinde misafiren sakın	Zımmi	Yedikule mumhanesinde mumcu	
			davalı ya da diğeri	Aleksandır veled-i Yani ve Esterpo veled-i Dımo ve Yorgaki veled-i Kogo			Üsküdar	Zımmi	Üsküdar mumcuları	
56	413	16b	dava konusu kişi	Mehmed Beşe bin Halil bin Ali	Anadolu	Kastamonu	Üsküdar'da Debbağlar Mahallesinde sakın	Müslim	Asker- İran seferinde fevt	vasi
			davacı	Hadice binti Hüseyin				Müslim		
			davalı ya da diğeri	Hacı-zade dimekle meşhur Hasan Beşe bin Mehmed	Anadolu	Kastamonu	Üsküdar'da misafiren sakın	Müslim		

EYÜP

Sıra No	Defter No	Sayfa No	tarafı	kişi (isim-unvan)	Nereli Olduğu		Nerede-Nasıl Oturduğu	Dini	Mesleği	Dava Nedeni
1	173	2a	dava konusu kişi	Roço	Rumeli	Avlonya-Premedi	Avlonya-Premedi	Zımmi		ispat-ı veraset
			davacı	Metro veled-i Derako	Rumeli	Avlonya-Premedi	Eyüp-Makrahorya Karye kurbunda mütemekkin	Zımmi	bağçevan	
			davalı ya da diğer	şahid Hristo veled-i Peço (şahid)	Rumeli	Avlonya-Premedi	Eyüp'te Cezeri Kasım Paşa Mahallesinde mütemekkin	Zımmi	bağçevan	
				Roto veled-i Yanko (şahid)	Rumeli	Avlonya-Premedi	Eyüp	Zımmi	kiracı	
2	173	5a	dava konusu kişi	Hasan bin Ali bin Abdullah	Rumeli	Manastır	İsakçı'da fevt	Müslim		mübayaa
			davacı	Hanife binti Sefer (vekil ile)				Müslim		
			davalı, vekil ya da diğer	İbrahim Beşe ibn Osman				Müslim		
3	173	6b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Kurd Kostantin veled-i Metro	Rumeli	Edirne	İstanbul Fenayi kurbunda bakkal dükkanında	Zımmi	bakkal	
			davalı, vekil ya da diğer	Menol veled-i Tarnefil?				Zımmi		
4	173	7a	dava konusu kişi	Mehmed bin Ahmed	Anadolu	Arapgir	Eyüp'e tabi Bosna karyede	Müslim	sığırtmaç (sığır çobanı)	ispat-ı veraset
			davacı	Halil bin Ali				Müslim		
			davalı, vekil ya da diğer							

5	173	8a	dava konusu kişi	Emine Hatun binti Abdullah	Anadolu	Harput		Müslim		İzin hücceti
			davacı	Hatice binti Abdullah (vekil ile)				Müslim		
			davalı, vekil ya da diğer							
6	173	8b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Ali Beşe ibn İbrahim	Rumeli	Istarova	İstanbul-Azaplar Hamamında sakın	Müslim	dellak	
			davalı, vekil ya da diğer	Ahmed Beşe ibn Nasuh	Rumeli	Istarova		Müslim		
7	173	9b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Penayot veled-i Dimitri	Rumeli	Göllü kesriye	İstanbul Langa'da mütemekkin	Zımmi	kürkçü	
			davalı, vekil ya da diğer	Tofil veled-i Penayot	Rumeli	Göllü kesriye		Zımmi	kürkçü	
8	173	10b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Fatma binti Mehmed bin Mustafa (vekil ile)	Rumeli	Istarova		Müslim		
			davalı, vekil ya da diğer	Kasım Beşe bin Mustafa				Müslim		
				İbrahim Beşe bin Mehmed (şahit)			İstanbul-Eyüp- Azaplar kapısı kurbunda sakın	Müslim	Eşkineci ?	
				Ebubekir Beşe bin Zeynel (şahit)			Eyüp	Müslim	paçacı	
9	173	12a	dava konusu kişi	Mustafa bin Mehmed	Rumeli	Avlonya	İstanbul'da Molla Gürani kurbunda sakın	Müslim		mübayaa
			davacı	Mehmed				Müslim		
			davalı, vekil ya da diğer	Mehmed Beşe bin Mustafa				Müslim		

10	173	12a	dava konusu kişi	Ağacık-zâde Mehmed Ağa ibn Ahmed	Rumeli	Zağra-i atik		Müslim		ahd ve ibra hücceti
			davacı	Varisler (vekil ile)				Müslim		
			davalı, vekil ya da diğer	İbrahim-zâde İsmail Beğefendi (vekil ile)				Müslim		
11	173	15b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Dimo veled-i Hristo	Rumeli	Istarova	Yenibağçe kurbunda mütemekkin	Zımmi	bağçevan	
			davalı, vekil ya da diğer	Yanço veled-i Kosta	Rumeli	Istarova	Yenibağçe kurbunda mütemekkin	Zımmi	bağçevan	
12	173	16a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	İbrahim Beşe ibn İsmail	Rumeli	Istarova	İstanbul	Müslim	İstanbul'da Kasım Paşa'da Piyale Paşa hamamında dellak, 56 kayıkçıları yoldaşlarından	
			davalı, vekil ya da diğer	Kardeşi İbrahim Beşe ibn Hüseyin (vekil ile)				Müslim		
13	173	18a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Dimitri veled-i Aleksi	Rumeli	Yenişehir	İstanbul- Karagümrük- bakkal dükkanında mütemekkin	Zımmi	bakkal	
			davalı, vekil ya da diğer	Kosta veled-i Nikola				Zımmi		
14	173	23a	dava konusu kişi							feth davasından ibra
			davacı	Yorgi veled-i Dimo	Rumeli	Gerbeniş	Eyüp'te Arpaemini çeşmesi kurbunda bakkal dükkanında mütemekkin	Zımmi	bakkal	
			davalı, vekil ya da diğer	Yani veled-i Nikola				Zımmi		

15	173	23b	dava konusu kişi	Yani veled-i Penayot	Rumeli	Yenişehir	Badracık'ta katl	Zımmi		katl- ibra
			davacı	Varisler (vekil ile)						
			davalı ya da diğer	Aleksi veled-i Hristo	Rumeli	Badracık		Zımmi		
16	173	21a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Hüseyin Beşe ibn Hasan	Rumeli	Istarova		Müslim	İstanbul-Galata- Tophane'de paçacı esirci	
			davalı ya da diğer	Diğer Hüseyin Beşe ibn Mustafa				Müslim		
17	173	21b	dava konusu kişi							nikahdan ibra
			davacı	Hatice binti İbrahim bin Ali (vekil ile)	Rumeli	Istarova		Müslim		
			davalı ya da diğer	Zevci Hüseyin Beşe bin İbrahim	Rumeli	Istarova		Müslim		
18	173	24b	dava konusu kişi	Rabia binti Ali bin Abdullah	Rumeli	Iskrapar		Müslim		ibra
			davacı	Oğlu Kasım ve kızı Saliha (vekilleriyle)				Müslim		
			davalı ya da diğer	Zevci Davud Beşe Abdülaziz				Müslim		

19	173	24b	dava konusu kişi	Nikola	Rumeli	Gerbeniş	İstanbul	Zımmi	bakkal	tereke-vasi
			davacı	varisler (vekil ile)						
			davalı ya da diğer	Dimitri veled-i Mihal (vekil)	Rumeli	Gerbeniş				
				Vasi-i muhtarı Sayano veled-i Laro			Kasım Paşa Kulaksız'da mütemekkin		bakkal	
20	173	26a	dava konusu kişi							ibra ve iskat
			davacı	Altuni İbrahim Ağa ibn el- hac Mustafa	Anadolu	İznikmid	Eyüp'te Ahmed Dede Mahallesinde züemadan İbrahim Ağa ibn Hüseyin Ağa menziline misafir	Müslim		
			davalı ya da diğer	Serpeşkeri İbrahim Ağa	Anadolu	İznikmid	Eyüp	Müslim		
21	173	27a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Kapudan Ali Beşe ibn Osman bin Abdullah (v.a.)	Rumeli	Istarova		Müslim		
			davalı ya da diğer	Ahmed Beşe ibn Hüseyin	Rumeli	Istarova		Müslim		
22	173	30a	dava konusu kişi							mübayaa taslit
			davacı	Dimo veled-i Nikola	Rumeli	Gerbeniş	Eyüp Ortakçılar'da mütemekkin	Zımmi	bakkal	
			davalı ya da diğer	Penayot veled-i Estemad	Rumeli	Gerbeniş		Zımmi	bakkal	

23	173	31a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Ali Beşe bin Ahmed	Rumeli	Manastır	İstanbul'da Hacı Kadın hamamı kurbunda sakın	Müslim		
			davalı ya da diğer	Süleyman Beşe ibn Hasan						
24	173	31a	dava konusu kişi							ispençeden ibra
			davacı	Mustafa Ağa ibn Ahmed	Rumeli	Gerbeniş		Müslim	timarı bervecch-i iltizam zabt eden zaim	
			davalı ya da diğer	Hristodoli veled-i Yorgo	Rumeli	İzdin	İstanbul'da Çatladıkapı kurbunda mütemekkin	Zımmi	Bakkal yazıcı	
25	173	35a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Ali Beşe ibn İbrahim ve	Rumeli	Istarova	Yedikule dahilinde sakın	Müslim		
			davalı ya da diğer	Ömer (vekil ile)	Rumeli	Istarova		Müslim		
26	173	38a	dava konusu kişi	babası	Rumeli	Yenişehir Fenar	İstanbul Karagümrük kurbunda Öksüz Mehmed Paşa Mahallesi	Zımmi	bakkal	veraset
			davacı	Agora binti Ester veled-i Yani (vekil aracılığıyla)	Rumeli	Yenişehir Fenar		nasraniye		
			davalı ya da diğer	diğer varisler						

27	173	38b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Penayot veled-i Todori	Rumeli	İzdin		Zımmi		
			davalı ya da diğer	Yemandi veled-i Dimo				Zımmi		
28	173	40a	dava konusu kişi	Penayot veled-i Nikola	Rumeli	Yenişehir Fenar	İstanbul	Zımmi	bakkal	vekâlet
			davacı	Variler (vekil ile)				Zımmi		
			davalı ya da diğer	Ziro veled-i Dimitri (vekil)	Rumeli	Yenişehir Fenar	İstanbul- Kuşpazarı'nda mütemekkin	Zımmi	bakkal	
				Yani veled-i Kofo				Zımmi		
29	173	43b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Faranko veled-i Papa Yorgi	Rumeli	Gerbeniş	Eyüp Yeniçeşme'de	Zımmi	bakkal	
			davalı ya da diğer	Kirkor veled-i Dimo				Zımmi		
30	173	43a	dava konusu kişi	Arhonda binti Yorgi veled-i Yani	Rumeli	İnebahtı	İstanbul	Zımmi	bakkal	ibra
			davacı	Varisler (vekil ile)	Rumeli	İnebahtı		Zımmi		
			davalı ya da diğer	Franko veled-i Dimo			İstanbul	Zımmi	İstanbul'da iki adet bakkal dükkanının müsteciri/ bakkal	
31	173	46b	dava konusu kişi	Nikola veled-i Maho	Rumeli	İzdin		Zımmi		mübayaa
			davacı	Zevcesi Polyana binti Nikola (vekil ile)				Zımmi		
			davalı ya da diğer	Papa Hristo				Zımmi		

32	173	49a	dava konusu kişi							borç
			davacı	Molla İbrahim bin Ali	Rumeli	Gümölcine	Cisr-i Ergene	Müslim	Zeynep Sultan kethüdası	
			davalı ya da diğer	Salih Efendi ibn el-hac [] (vekil)				Müslim		
33	173	51a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Dimitraki veled-i Garyo	Rumeli	Horpeşte		Zımmi		
			davalı ya da diğer	Sarandi veled-i Peço				Zımmi		
34	173	51a2	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Ali Beşe bin Mehmed	Rumeli	Avlonya		Müslim		
			davalı ya da diğer	Hafızı Murtaza Beşe ibn Mola Ahmed bin Abdullah (vekil ile)				Müslim		
35	173	52b	dava konusu kişi	Hasan bin Ebubekir	Rumeli	Bihlişte		Müslim		mübayaa
			davacı	Varisler (vekil ile)				Müslim		
			davalı ya da diğer	Hasan bin Mehmed				Müslim		
36	173	54a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Ömer Beşe bin Hasan	Rumeli	Istarova	İstanbul-Molla Gürani kurbunda	Müslim	hoşabcı	
			davalı ya da diğer	Hasan Beşe ibn Osman	Rumeli	Istarova		Müslim		

37	173	55b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Papa Nikola veled-i Yani veled-i Dimitri (vekil ile)	Rumeli	Yenişehir Fener		Zımmi		
			davalı ya da diğer	Papa Yani (vekil ile)	Rumeli	Yenişehir Fener		Zımmi		
38	173	57a	dava konusu kişi	Havva'nın kardeşi Mustafa	Anadolu	Sinop		Müslim		vekalet
			davacı	Havva binti Receb	Anadolu	Sinop	Eyüp İslam Beğ Mahallesinde sakın	Müslim		
			davalı ya da diğer	Hasan Beşe bin Osman				Müslim		
39	173	60a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Seltane binti Aposdol veled-i Yani (vekil aracılığıyla)	Rumeli	Yenişehir Fener	Yenişehir Fener	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Esteryo veled-i Dimo				Zımmi		
40	173	60a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Estanon veled-i Zizo veled-i Dimo (vekil ile)	Rumeli	Yenişehir Fener		Zımmi		
			davalı ya da diğer	Ziro veled-i Polezo	Rumeli	Yenişehir Fener		Zımmi		
41	173	70b	dava konusu kişi	Senepo binti Yorgi veled-i Yani	Rumeli	Çatalca	Çatalca	Zımmi		ibra ve iskat
			davacı	kızı Estemo (vekil ile)				Zımmi		
			davalı ya da diğer	Diğer kardeşler				Zımmi		

42	173	75a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Yani veled-i Nikola	Rumeli	Gerbeniş	Eyüp sükunda mütemekkin	Zımmi	bakkal	
			davalı ya da diğer	Yani veled-i Penayot	Rumeli	Gerbeniş		Zımmi		
43	173	77a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Yorgi veled-i Tanaş	Rumeli	İzdin		Zımmi		
			davalı ya da diğer	Nikola veled-i Yorgo	Rumeli	İzdin		Zımmi		
44	173	77b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Pedro veled-i Peço	Rumeli	Idbar	Yedikule'de mütemekkin	Zımmi	Çekerci	
			davalı ya da diğer	Tanaş veled-i Marko				Zımmi		
45	173	80a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	kendi ve kardeşi Meter veled-i Ester (vekil ile)	Rumeli	Ergiri Kasrı	İstanbul Karagümrük kurbunda Ali Paşa Mahallesinde mütemekkin	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Margatorina binti Kirko (vekil ile)	Rumeli	Ergiri Kasrı		Zımmi		
46	173	84a	dava konusu kişi	Hasan bin Mehmed bin Abdullah	Rumeli	Istarova	Istarova	Müslim		mübayaa ve ferağ
			davacı	Oğlu Musa (vekil aracılığıyla)	Rumeli	Istarova		Müslim		
			davalı ya da diğer	Murad Beşe bin Süleyman				Müslim		

47	173	85a	dava konusu kişi	babası	Rumeli	Gerbeniş	İstanbul	Zımmi		mübayaa
			davacı	Sultan binti Dimo veled-i Yorgi ve zevci (vekil ile)	Rumeli	Gerbeniş	Gerbeniş	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Penayot	Rumeli	Gerbeniş	İstanbul	Zımmi		
48	173	86b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Hasan Beşe bin Elko	Rumeli	Istarova	İstanbul	Müslim	kaldırımcı	
			davalı ya da diğer	İbrahim Beşe bin Hasan	Rumeli	Istarova		Müslim		
49	173	87a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	İvan veled-i Elihe	Rumeli	Dimetoka	Eyüp	Zımmi	İstanbul- Eyüp- Eğrikapu haricinde mumhanede mumcu	
			davalı ya da diğer	İvan veled-i Yorgo				Zımmi		
50	173	87a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Angela binti Kontantin veled-i Yani (vekil ile)	Rumeli	Dimetoka		Zımmi		
			davalı ya da diğer	Kiryako veled-i Vasil	Rumeli	Dimetoka		Zımmi		
51	173	89a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Hristo veled-i Usto	Rumeli	Ergiri Kasrı	İstanbul'da Sultan Selim kurbunda mütemekkin	Zımmi	su yolcu	
			davalı ya da diğer	Niko ve Yani	Rumeli	Ergiri Kasrı		Zımmi		

52	174	6b	dava konusu kişi	Nikola veled-i Dimo	Rumeli	Gerbeniş	Eyüp	Zımmi	Eyüp Defterdar İskelesinde bakkal	Veraset, vasi-i muhtarı tarafından isale
			davacı	Zevcesi ve oğlu	Rumeli	Gerbeniş	Gerbeniş	Zımmi		
			davalı ya da diğer							
53	174	17a	dava konusu kişi	Göke veled-i Anduran?	Rumeli	Korniçe	Yedikule haricinde misafireten	Zımmi		vasi tayin
			davacı	Varisler (zevcesi, oğulları ve kızları)	Rumeli	Korniçe	Korniçe	Zımmi		
			davalı ya da diğer							
54	174	21b	dava konusu kişi	Molla Osman bin el-hac Mustafa	Rumeli	Polone	Yedikule haricinde nalband dükkanında misafireten sakin	Müslim	celeb	veraset tahrir
			davacı	varisler	Rumeli	Polone	Polone	Müslim		
			davalı ya da diğer							
55	174	49b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Yorgo veled-i Penayot	Rumeli	İzdin	İstanbul-Kalai bostani kurbunda bakkal dükkanında mütemekkin	Zımmi	bakkal	
			davalı ya da diğer	Yani veled-i Dimitri				Zımmi		
56	174	52b	dava konusu kişi	Yani veled-i Dimo	Rumeli	Yenişehir	İstanbul	Zımmi	bakkal	ibra veraset
			davacı	Varisler (vekil ile)				Zımmi		
			davalı ya da diğer	Oğulları İmandi ve Kosta				Zımmi		

57	174	71a	dava konusu kişi							tereke
			davacı	Ahmed bin [...]	Rumeli	Filibe	Ali Beğ köyünde sakin	mühtedi		
			davalı ya da diğer							
58	175	4a	dava konusu kişi	İbrahim	Rumeli	Avlonya	Eyüp- Makaraçorye köyü?	Müslim	Taşçı, dergâh-ı âlî 62 solak neferatından	vasi ispat
			davacı	Hasan bin Ömer				Müslim		
			davalı ya da diğer	Beytülmal memuru						
59	176	3a	dava konusu kişi	Niko veled-i İstefani	Rumeli	İzdin	İzdin	Zımmi		mübayaa
			davacı	Kaloya binti Papa Yorgi (vekil ile)				Zımmi		
			davalı ya da diğer	Zevez? veled-i Yani				Zımmi		
60	176	4b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Anastas veled-i Astaşi	Rumeli	İzdin	İstanbul	Zımmi	İstanbul'da Peykhane kurbunda bakkal	
			davalı ya da diğer	Yani veled-i Zaho				Zımmi		
61	176	10b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Molla İbrahim bin Ali bin Abdullah	Rumeli	Cisr-i Ergene	Cisr-i Ergene	Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed Ağa				Müslim		

62	176	11b	dava konusu kişi							tarla ferağ
			davacı	Yorgi veled-i Kamno	Rumeli	Gerbeniş	İstanbul'da Tahtakale'de mütemekkin	Zımmi	bakkal	
			davalı ya da diğer	Yani veled-i Nikola				Zımmi	bakkal	
63	176	17b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Rabia binti Hüseyin bin Abdurrahman (vekil ile)	Rumeli	Istarova		Müslim		
			davalı ya da diğer							
64	176	18a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Yorgo veled-i Tanaş	Rumeli	İzdin	İstanbul'da Acımusluk'ta misafiren mütemekkin	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Niko veled-i Yorgo				Zımmi		
65	176	18a	dava konusu kişi							ibra
			davacı	Haydo binti Tanaş veled-i Neco (vekil ile)	Rumeli	İzdin	İzdin	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Yako veled-i Kostantin ve Neco veled-i Todori (şahidler)	Rumeli	İzdin	İstanbul'da mütemekkin	Zımmi	bakkal	
				Yano veled-i Rizo (vekil)			İstanbul'da Acımusluk'ta mütemekkin	Zımmi	bakkal	
				Müvekkilenin kardeşi Yorgo veled-i Tanaş	Rumeli	İzdin		Zımmi		

66	176	18b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Niko veled-i Neşo	Rumeli	Köprü Kesri	İstanbul'da Hoca Paşa kurbunda mütemekkin	Zımmi	terzi	
			davalı ya da diğer	Velo veled-i Tarpoko				Zımmi		
67	176	21b	dava konusu kişi	Es-seyyid Mustafa bin Ali bin Osman	Anadolu	Karahisar-ı şarki		Müslim	taşçı	ispat-ı vesayet
			davacı	Es-seyyid Mustafa bin Hasan	Anadolu	Karahisar-ı şarki				
			davalı ya da diğer	İşhak bin Hasan	Anadolu	Karahisar-ı şarki				

AHİ ÇELLEBİ

Sıra No	Defter No	Sayfa No	tarafı	kişi (isim-unvan)	Nereli Olduğu		Nerede-Nasıl Oturduğu	Dini	Mesleği	Dava Nedeni
1	159	47a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Beraşko veled-i Kostantin	Rumeli	Şehirköyü	İstanbul	Zımmi	reis	
			davalı ya da diğer	Anastaş veled-i İlyonam	Rumeli	Şehirköyü		Zımmi		
2	159	58a	dava konusu kişi							bi-gayri hak ahz
			davacı	İbrahim bin Mustafa bin Mehmed ve kardeşi (vekil ile)	Rumeli	Tepedelen		Müslim		
			davalı ya da diğer	Ali Beşe bin Abdullah				Müslim		
3	159	59a	dava konusu kişi							eşyayı ahz
			davacı	Mustafa bin Süleyman	Anadolu	İnebolu		Müslim		
			davalı ya da diğer	İbrahim bin Ahmed	Anadolu	İnebolu	İnebolu	Müslim	ayan	
4	159	6b	dava konusu kişi							mübayaa-deyn
			davacı	İsmail bin Ali	Anadolu	Kastamonu		Müslim		
			davalı ya da diğer	es-seyyid Mehmed Efendi bin es-seyyid Halil	Anadolu	Kastamonu		Müslim		

5	160	17a	dava konusu kişi							ferağ
			davacı	Süleyman Beşe ibn Osman Beşe	Anadolu	Ulak-Bolu		Müslim		
			davalı ya da diğer	Süleyman ibn Mehmed				Müslim		
6	160	18a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Vasil ve Anastaşa ve Termuş?	Anadolu	Niğde		Zimmiler		
			davalı ya da diğer	es-seyyid Hüseyin Çelebi bin es-seyyid Ahmed				Müslim		
7	160	19a	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Manyas veled-i Karaz	Anadolu	Divriği	İstanbul'da Çatladıkapa dahilinde Ali Efendi menziline mütemekkin	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Arkil ve 1 kişi daha				Zımmi		
8	160	19a	dava konusu kişi							ferağ ibra ve iskat (2 KAYIT)
			davacı	Ali Beşe bin Musa bin Abdullah ve oğlu (vekil ile)	Anadolu	Tokat		Müslim		
			davalı ya da diğer	İdris Çavuş bin Ömer				Müslim		
9	160	21a	dava konusu kişi	el-hac es-seyyid Mehmed Ağa bin Receb bin Abdullah	Anadolu (metinde geçen)	Tırhala		Müslim		veraset-mübayaa
			davacı	es-seyyid Ali Çelebi	Anadolu (!)	Tırhala		Müslim		
			davalı ya da diğer	es-seyyid Mehmed Çelebi bin el-hac Osman	Anadolu (!)	Tırhala		Müslim		

10	160	21a	dava konusu kişi	Papa Mefa veled-i Yanos	Anadolu	Divriği	İstanbul'da Uzun Çarşı'da Suluhan'da misafireten mütemekkin	Zımmi		veraset- tereke teslim
			davacı	Anita ve Marim	Anadolu	Divriği		Zımmi		
			davalı ya da diğer	oğulları	Anadolu	Divriği		Zımmi		
11	160	21a2	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mihail veled-i Yorgi	Rumeli	Gelibolu		Zımmi		
			davalı ya da diğer	İbrahim Beşe	Rumeli	Gelibolu		Müslim	mahalle-i mezbrun avarızına mevkuka nukudun mütevellisi	
12	160	22a	dava konusu kişi	Mehmed Beğ	Anadolu	Zafranbor	İstanbul	Müslim	mirahur-ı evvel kayıkçılar imamı?	veraset-tereke teslim
			davacı	es-seyyid Mustafa bin Halil	Anadolu	Zafranbolu		Müslim		
			davalı ya da diğer	İsmail Ağa bin Abdullah (vekil aracılığıyla)				Müslim		
13	160	22b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Nihabed veled-i Rese?	Anadolu	Eğir	İstanbul'da Uzun Çarşı'da başında	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Hazeros veled-i Karabet				Zımmi		
14	160	23a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Abdullah Beşe bin Ebubekir	Anadolu	Zafranbolu	İstanbul'da Mercan çarşısında misafireten sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Mehmed bin el-hac Hasan	Anadolu	Zafranbolu		Müslim		

15	160	23b	dava konusu kişi							mihr-i müeccel, ibra ve iskat (2 KAYIT)
			davacı	İsmihan binti Yusuf bin Abdullah (vekil ile)	Anadolu	Brusa	Brusa	Müslim		
			davalı ya da diğer	Uzun Hayrullah bin Ali	Anadolu	Brusa	İstanbul'da Peykhane kurbunda sakin	Müslim		
16	160	25a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Osman Ağa bin Nasuh	Anadolu	Bolu		Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed bin Abbas	Anadolu	Bolu		Müslim		
17	160	25b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	el-hac Ahmed bin el-hac Abdullah	Anadolu	İzmir		Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Ali bin Mehmed Efendi	Anadolu	İzmir		Müslim		
18	160	27a	dava konusu kişi	Mehmed Beğ bin Hüseyin bin Ali	Anadolu	Sivas	İstanbul'da Fethiye Mahallesinde sakin	Müslim		veraset-deyn
			davacı	kardeşi	Anadolu	Sivas		Müslim		
			davalı ya da diğer	İsmail Ağa el-hac Süleyman				Müslim		
19	160	27b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Süleyman Çelebi bin Mustafa	Anadolu	Ürgüp	İstanbul'da Kumkapu haricinde Kürkçübaşı Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Halil yazıcı bin Hüseyin ve 3 kişi daha				Müslim- Zımmi		

20	160	28a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Hüseyin bin Mustafa	Rumeli	Istarova		Müslim		
			davalı ya da diğer	İbrahim bin Hasan				Müslim		
21	160	28b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mehmed Ağa bin İbrahim	Anadolu	Eğın		Müslim		
			davalı ya da diğer	Simadin veled-i Hazeros	Anadolu	Eğın		Zımmi	sarraf	
22	160	29b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Nazer veled-i Minkasar	Anadolu	Eğın	İstanbul'da Rüstem Paşa Camii kurbunda Hasırcılar sukunda	Zımmi	sarraf	
			davalı ya da diğer	.. Veled-i Ohan				Zımmi	sarraf	
23	160	30b	dava konusu kişi							İstikraza mukabele - satışa vekalet
			davacı	Mustafa Ağa bin Mehmed	Anadolu	Eğın		Müslim		
			davalı ya da diğer					Zımmi		
24	160	30b2	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Abbas Beğ bin Süleyman	Anadolu	Eğın		Müslim		
			davalı ya da diğer		Anadolu	Eğın		Zımmi		
25	160	31a	dava konusu kişi	babaları						veraset-mübayaa (2 KAYIT)
			davacı	Balasa binti Murat	Anadolu	Eğın	İstanbul'da Kadremi? Mahallesinde mütemekkin	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Lazari	Anadolu	Eğın		Zımmi	sarraf	

26	160	33a	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Hasan bin Abdülkadir	Rumeli	Sofya		Müslim		
			davalı ya da diğer							
27	160	33b	dava konusu kişi	Musa bin Mehmed bin Abdullah	Rumeli	Avlonya	Süleymani'ye imaretinde	Müslim		veraset
			davacı	Rukiye binti Abdullah			Kumkapu dahilinde Nişancı Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	İshak Beşe bin Ahmed				Müslim		
				Ümmügülsüm binti İbrahim			Avlonya	Müslim		
28	160	34b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mehmed bin İbrahim	Anadolu	Kengürü		Müslim		
			davalı ya da diğer	Ebubekir Beşe				Müslim		
29	160	35b	dava konusu kişi	el-hac Mustafa bin el-hac Ali	Anadolu	Çini-İznik	Mekke'de vefat	Müslim		veraset- tereke teslim
			davacı	Süleyman				Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Musa Ağa bin Ahmed				Müslim		
30	160	35b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mehmed Beşe bin Hasan	Rumeli	Varna	İstanbul'da Yenibağçe kurbunda Hüsrev Paşa Mahallesinde mütemekkin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Abdülbaki Beşe bin Abdullah (vekil ile)	Rumeli	Varna		Müslim		

31	160	38a	dava konusu kişi	Osman bin Mehmed	Anadolu	Bolu	Diyarbakir'de vefat	Müslim		veraset ibra (2 KAYIT)
			davacı	Mustafa Çelebi bin Mehmed				Müslim		
			davalı ya da diğer	Halil Efendi bin Musa ve Mustafa Çelebi bin Süleyman				Müslim		
32	160	38b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	İsai veled-i Sefer	Anadolu	Kayseriye	İstanbul	Zımmi	keresteci	
			davalı ya da diğer	Murat veled-i Yoseb				Zımmi		
33	160	40b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Ayşe binti İbrahim	Anadolu	Kengürü	İstanbul'da Cafer Beğ Mahallesinde tavattunen sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Süleyman Beşe bin Osman				Müslim		
34	160	40b	dava konusu kişi	Mustafa bin Receb	Anadolu	Gelibolu?		Müslim		veraset- mübayaa
			davacı	Hadice (vekil ile)	Anadolu	Gelibolu?	İstanbul'da Atmeydanı kurbunda Karemçiler? Karhanesi civarında sakine	Müslim		
			davalı ya da diğer							
35	160	41a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mehmed Beğ bin Şaban	Anadolu	Kengürü		Müslim		
			davalı ya da diğer	Hasan Ağa bin İsmail (vekil ile)				Müslim	sarıkcı	

36	160	41a	dava konusu kişi	Molla İlyas bin Ahmed bin Abdullah	Anadolu	Ürgüp	İstanbul'da Kalaycılar köşkü kurbunda sakın	Müslim		veraset-muarazan men
			davacı	vasiler	Anadolu	Ürgüp		Müslim		
			davalı ya da diğeri	Ali Beşe	Anadolu	Ürgüp		Müslim		
37	160	42b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	İsmail Beşe bin Bayram	Anadolu	Gerede		Müslim		
			davalı ya da diğeri	Halil Beşe bin Ömer				Müslim		
38	160	43a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Halil Çelebi bin İbrahim	Anadolu	Karadeniz Ereğlisi	Karadeniz Ereğlisi	Müslim	müezzin-i sani	
			davalı ya da diğeri	Hanife binti Hafız Abdullah Efendi				Müslim		
39	160	43a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mehmed Beşe bin Nebi	Anadolu	Gerede		Müslim		
			davalı ya da diğeri	Süleyman odabaşı (vekil ile)				Müslim		
40	160	43b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	el-hac Süleyman Efendi bin Mustafa	Anadolu	Seferihisar		Müslim	hatib	
			davalı ya da diğeri	Mehmed Ağa bin Abdülkerim				Müslim		
41	160	44a	dava konusu kişi							ibra-sulh
			davacı	Emine binti İsmail	Anadolu	Kiretülhas	İstanbul'da Üsküblü Mahallesinde sakın	Müslim		
			davalı ya da diğeri	Receb				Müslim		

42	160	44a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	el-hac Osman	Anadolu	Eğin		Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac İsmail bin Ahmed				Müslim		
43	160	44b	dava konusu kişi	Süleyman bin Ahmed bin Hasan	Mora	Mora	İstanbul'da Tunuslu Süleyman kapudan hizmetinde	Müslim	kapudan hizmetinde	veraset-tereke teslim
			davacı	İbrahim				Müslim		
			davalı ya da diğer	Süleyman kapudan				Müslim		
44	160	44b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mustafa bin Osman bin Mehmed	Rumeli	Tekfurdağı		Müslim	tüccar	
			davalı ya da diğer	Hasan bin Abdullah			İstanbul'da Aşıkpaşa Mahallesinde sakin	Müslim		
45	160	47a	dava konusu kişi	Mustafa Beşe bin el-hac Hasan	Anadolu	Beğşehir	İstanbul'da Çelebi Oğlu Mahallesinde sakin	Müslim	leblebici	veraset-ibra ve iskat
			davacı	vasiler (vekil aracılığıyla)						
			davalı ya da diğer	İsmail Beşe bin Mehmed						

46	160	47a	dava konusu kişi							borç
			davacı	el-hac Hüseyin bin İsa bin Mehmed	Anadolu	Trabzon	İstanbul'da Uzun Çarşı başında Büyük Suluhan'da ticaret vechi üzere sakin	Müslim	tüccar	
			davalı ya da diğer	el-hac Ömer bin Mehmed				Müslim		
47	160	48a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Niza? veled-i İsrail	Anadolu	Eğir	İstanbul'da Zindankapısı haricinde mütemekkin	Zımmi	sarraf	
			davalı ya da diğer	Agop veled-i Aleksan				Zımmi	ekmekçi	
48	160	49a	dava konusu kişi							mihir-i müeccel - nafaka
			davacı	Fatıma binti Ali bin Abdullah ve kardeşi (vekil ile)	Anadolu	Kayseriye		Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Mehmed bin İslam				Müslim	nakkaş	
			dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Emine binti Mehmed	Anadolu	Geyve	İstanbul'da Hoca Paşa Mahallesinde Ali Ağa'nın menziline sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Ebubekir Ağa bin Mustafa				Müslim		

50	160	50b	dava konusu kişi	el-hac Mustafa bin Mehmed	Anadolu	Bilecik	Mısır-Kahire'de vefat	Müslim	tüccar	veraset-tereke teslim
			davacı	vasi (vekil ile)						
			davalı ya da diğer	es-seyyid Osman						
51	160	52a	dava konusu kişi							gemi hisse satış
			davacı	Hasan Şah bin Abdülvehab	Anadolu	Sinop		Müslim	sefine hisse sahibi	
			davalı ya da diğer							
52	160	52b	dava konusu kişi							ibra
			davacı	Eslor veled-i Kırkor	Anadolu	Sivas	Sivas			
			davalı ya da diğer	Mifak veled-i Mefyoz						
53	160	53a	dava konusu kişi	Erzurumlu Hatib-zâde Mehmed Efendi	Anadolu	Zafranbolu	Trabzon'da vefat	Müslim	kuzattan	emanet teslim
			davacı	varisler (vekil ile)				Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Mehmed Ağa				Müslim		
54	160	54b	dava konusu kişi	Ahmed bin Abdullah	Anadolu	Gelibolu		Müslim		veraset-mübayaa
			davacı	Fatıma (kendi) ve Hadice (v.a.)				Müslim		
			davalı ya da diğer	Musa Beşe bin Mustafa				Müslim		
55	160	54b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Emine binti Veli bin Abdullah (vekil ile)	Anadolu	Kangırı		Müslim		
			davalı ya da diğer	Osman bin Murad				Müslim		

56	160	54b	dava konusu kişi	Ali Beşe ibn Bekir bin Osman	Anadolu	Kangırı		Müslim		veraset-mübayaa
			davacı	Ayşe				Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Mustafa Efendi bin İbrahim Efendi				Müslim		
57	160	55b	dava konusu kişi	Veli Beşe bin Ali bin Abdullah	Anadolu	Kangırı	İstanbul'da Cafer Beğ Mahallesinde sakin	Müslim		veraset-mübayaa
			davacı	kardeşi (vekil aracılığıyla)				Müslim		
			davalı ya da diğer	Mustafa bin Hüseyin				Müslim		
58	160	55a	dava konusu kişi							alacak-ibra ve iskat
			davacı	Ahmed Beşe bin Derviş Mehmed	Anadolu	Trabzon		Müslim		
			davalı ya da diğer	Abdullah Beşe bin Ahmed	Anadolu	Trabzon		Müslim		
59	160	55a	dava konusu kişi							ferağ
			davacı	es-seyyid Ömer Beşe bin es- seyyid Ömer	Anadolu	Çerkeş		Müslim		
			davalı ya da diğer	Ali Beşe bin Ahmed				Müslim		
60	160	56b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mehmed Ağa bin Yusuf	Anadolu	Amasya	İstanbul'da Çelebioğlu Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Ebubekir Beşe bin Osman				Müslim		

61	160	57b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mehmed bin Ömer	Anadolu	Kastamonu		Müslim		
			davalı ya da diğer	Ayşe binti Ahmed				Müslim		
62	160	58a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Kerime binti Ahmed bin Ömer ve kızı (vekil ile)	Anadolu	Kastamonu		Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed bin Ömer				Müslim		
63	160	58a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Receb bin Maden	Anadolu	Kiretülhas		Müslim		
			davalı ya da diğer	Ahmed				Müslim		
64	160	59b	dava konusu kişi	Halil Efendi bin Hızır bin Şaban	Rumeli	Balçık	İstanbul'da Çelebioğlu Mahallesinde sakin	Müslim	tersane-i amirede hoca	Veraset- ispat
			davacı	Alemdar Mehmed bin Şaban (vekil ile)	Rumeli	Balçık	Balçık	Müslim		
			davalı ya da diğer	Halil Efendi'nin kızı Afife'nin vasi-i muhtarı el-hac Abdullah bin Ahmed				Müslim	Attar	
65	160	60b	dava konusu kişi	el-hac Mustafa bin Ali	Anadolu	İskilib (Çorum)	Kandiye'de vefat	Müslim		veraset- tereke teslim
			davacı	kardeşleri (aslen ve vekaleten)				Müslim		
			davalı ya da diğer							

66	160	60b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	el-hac Hüseyin Ağa bin Mustafa	Rumeli	Pirlepe	Pirlepe	Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Yusuf Paşa bin Hüseyin				Müslim		
67	160	61a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Dimo veled-i Kosta	Rumeli	Edirne	Edirne	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Marko veled-i Nikola				Zımmi		
68	160	62a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Süleyman ve Ali ve Mehmed ve Mehmed Beşe bin Hüseyin	Anadolu	Kastamonu		Müslim		
			davalı ya da diğer	Ahmed Ağa bin Mustafa				Müslim		
69	160	62a	dava konusu kişi	Mustafa bin el-hac Hasan bin Receb	Anadolu	Beğşehir	İstanbul'da Tahtakale kurbunda vaki leblebici dükkanında misafiren sakin	Müslim	leblebici	ikraz, deyn
			davacı	varisler	Anadolu	Beğşehir		Müslim		
			davalı ya da diğer	İsmail Beşe bin Mustafa				Müslim		
70	160	62a	dava konusu kişi							veraset
			davacı	es-seyyid Abdükerim Ağa ve es- seyyid Mustafa Ağa bin Mehmed Ağa bin Abdurrahim (vekil ile)	Anadolu	Kütahya		Müslim		
			davalı ya da diğer	es-seyyid Süleyman Efendi bin Mehmed				Müslim	kadı	

71	160	63b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	el-hac Mustafa oğlu Ahmed Çelebi bin Receb	Anadolu	Bolu	İstanbul'da Arabacılar Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed Beşe	Anadolu	Bolu				
72	160	65b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Delot veled-i Kiryako	Anadolu	Kayseriye	İstanbul'da Eğrikapu haricinde mütemekkin	Zımmi	taşçı	
			davalı ya da diğer	Yoseb ve Pavlo (vekil ile)	Anadolu	Kayseriye		Zımmi		
73	160	66a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	el-hac Mehmed Efendi bin el- hac Ömer Efendi (vekil ile)	Anadolu	Trabzon		Müslim	tüccar	
			davalı ya da diğer	el-hac Hüseyin nam Mehmed				Müslim		
74	160	67b	dava konusu kişi	Şeren veled-i Şervan	Anadolu	Eğir	İstanbul'da Fenarkapısı dahilinde mütemekkin	Zımmi	Zindan kapısı haricinde vaki dükkanda sarraf	veraset- ibra ve iskat
			davacı	varisler				Zımmi		
			davalı ya da diğer	Musa veled-i Karabet				Zımmi	sarraf	
75	160	68a	dava konusu kişi	el-hac Veliüddin bin el-hac Mustafa	Anadolu	Alaiye	İstanbul'da Molla Zeyrek Mahallesinde sakin	Müslim		veraset-mübayaa
			davacı	Süleyman	Anadolu	Alaiye		Müslim		
			davalı ya da diğer	diğer varisler	Anadolu	Alaiye		Müslim		

76	160	69a	dava konusu kişi							mübayaa için vekalet
			davacı	Meyrem binti Hasan	Anadolu	Manisa	İstanbul'da Molla Fenari Mahallesinde mutavattinen sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	es-seyyid Çelebi bin Halil				Müslim		
77	160	70a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Sabiha? binti Mehmed (vekil aracılığıyla)	Anadolu	Kiretülhas	İstanbul'da Ayasofya-i kebir kurbunda Firuz Ağa Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Osman Beşe bin Hüseyin				Müslim		
78	160	70b	dava konusu kişi	Veli Beşe bin el-hac Ahmed	Anadolu	Karasu Yenicesi-Bolu		Müslim		veraset- deyn
			davacı	vasi						
			davalı ya da diğer	el-hac Hüseyin bin Ömer						
79	160	74a	dava konusu kişi							ferağ
			davacı	es-seyyid el-hac Mehmed Efendi	Anadolu	Kastamonu	İstanbul'da Hocapaşa Mahallesinde mutavattinen sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	es-seyyid Mustafa ibn Muhammed ibn Resul				Müslim		

80	160	75b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mustafa Çelebi bin Mustafa	Anadolu	Kastamonu	İstanbul'da Zindan kapısı haricinde Yemiş iskelesinde el-hac Abdullah'ın dükkanında sakın	Müslim		
			davalı ya da diğer	Emine binti Ahmed (vekil ile)	Anadolu	Kastamonu		Müslim		
81	160	77b	dava konusu kişi							veraset- teslim-sulh
			davacı	Rukiye binti el-hac Hüseyin (vekil ile)	Anadolu	Gelibolu		Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Mehmed bin Ali				Müslim		
82	160	78b	dava konusu kişi	Mustafa bin İsmail	Anadolu	Mardin		Müslim		katl-ibra ve iskat
			davacı	Hüseyin Beşe	Anadolu	Mardin		Müslim		
			davalı ya da diğer	Hasan Efendi ibn Ali				Müslim	mahalle imamı	
83	160	79b	dava konusu kişi							bedel ile ferağ
			davacı	Husref? veled-i Yani (vekil ile)	Anadolu	Eğirdir	İstanbul, Mercan	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Kiryako veled-i Nikola'nın kardeşi (vekil ile)			İstanbul, Mercan	Zımmi		
84	160	79b	dava konusu kişi							boşanma
			davacı	Ohan veled-i Kirkor	Anadolu	Erzincan		Zımmi		
			davalı ya da diğer	Beğzad? binti Tavarsi				Zımmi		

85	160	80a	dava konusu kişi	el-hac Hüseyin bin Mehmed	Anadolu	Ebine? kasabası		Müslim		Tereke- sulh
			davacı	varis (vekil ile)				Müslim		
			davalı ya da diğer	Musa				Müslim		
86	160	81b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mehmed Beşe bin Osman	Anadolu	İznikmid		Müslim		
			davalı ya da diğer	Nasuh usta			98. cemaat kışlasında	Müslim	yeniçeri	
87	160	83b	dava konusu kişi	Mehmed bin Ahmed bin Abdullah	Anadolu	Alaiye		Müslim		veraset- mübayaa
			davacı	varisleri	Anadolu	Alaiye		Müslim		
			davalı ya da diğer	Mustafa Beşe bin Mehmed				Müslim		
88	161	39a	dava konusu kişi							deyn
			davacı	el-hac Süleyman bin Abdülkadir	Rumeli	Tırnova	İstanbul'da Şişeciler hanında misafireten sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Abdullah Ağa bin Mustafa	Rumeli			Müslim		
89	161	46b	dava konusu kişi							deyn
			davacı	es-seyyid İbrahim bin Ramazan	Anadolu	Lazgırat?		Müslim		
			davalı ya da diğer	İbrahim Beşe bin Mehmed	Anadolu	Lazgırat?		Müslim		

90	161	54a	dava konusu kişi							bi-gayri hak ahz
			davacı	Mustafa bin Murad	Anadolu	Ankara		Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Mustafa Beğ bin Ali	Anadolu	Ankara		Müslim		
91	161	52a	dava konusu kişi	Yazıcıoğlu Ahmed Ağa bin İbrahim bin Abdullah	Anadolu	Beğpazarı	kalede mahbusen fevt	Müslim		terekesini talep
			davacı	Mehmed Beşe				Müslim		
			davalı ya da diğer	Hasan Ağa bin İbrahim				Müslim	voyvoda	
92	161	81a	dava konusu kişi	İbrahim bin Ahmed bin Mehmed	Anadolu	Kirteülhas		Müslim		veraset
			davacı	Ayşe (vekil ile)	Anadolu	Kiretülhas		Müslim		
			davalı ya da diğer	Hüseyin bin Mehmed				Müslim		
93	161	87a	dava konusu kişi	Ahmed	Rumeli	Debre	İstanbul	Müslim	ekmekçi	darb ve cerh ve katl, davadan rızasıyla ferağ
			davacı	babası ve oğlu (vekil ile)	Rumeli	Debre	Debre	Müslim		
			davalı ya da diğer	Mumcu İbrahim Beşe mübaşeretile Mustafa Beşe			İstanbul	Müslim		
94	161	97a	dava konusu kişi							bi-gayri hak ahz
			davacı	Osman bin Mehmed (vekil ile)	Anadolu	Devrekani- Kastamonu		Müslim		
			davalı ya da diğer	Hüseyin Beşe				Müslim		
95	162	3a	dava konusu kişi							gedik hissenin icaresi (2 KAYIT VAR)
			davacı	Stefan veled-i Istovar	Rumeli	Tepedelen	İstanbul	Zımmi	sebzeci	
			davalı ya da diğer	Kirkor veled-i Niko				Zımmi		

96	162	4b	dava konusu kişi							tereke
			davacı	Yorgaki veled-i Haymo veled-i Yani	Rumeli	Gerbeniş	İstanbul	Zımmi	gümrük-i kebir önünde bakkal olan	
			davalı ya da diğer	Haymo veled-i Kelencis?				Zımmi		
97	162	6a	dava konusu kişi							Hizmet ücreti talebi
			davacı	Kayuranoğlu Ahmed Beşe ibn Ali bin Abdullah	Rumeli	Semez?				
			davalı ya da diğer	İbrahim Efendi ibn Mustafa (vekil aracılığıyla)					süvari şakirdanından	
98	162	6b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	İvan veled-i Kostandi	Anadolu	Niğde		Zımmi	bakkal	
			davalı ya da diğer	Yorgi veled-i Piretamoz	Anadolu	Niğde	Niğde	Zımmi		
99	162	7a	dava konusu kişi							bi-gayri hak ahz
			davacı	el-hac Ahmed Ağa	Anadolu	Ayıntab	İstanbul'da Hocapaşa Mahallesinde Abdullah Beğ menziline misafiren sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Arap Ali bin Mehmed				Müslim		
100	162	8a	dava konusu kişi							bi-gayri hak ahz
			davacı	Ayşe binti Hasan	Anadolu	İznikmid	İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Camii kurbunda Ali Fakih Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Zeynelabidin Beşe			İstanbul	Müslim		

101	162	9a	dava konusu kişi							istikraz
			davacı	Zotek? ve kız kardeşi	Anadolu	Çemişgezek	Çemişgezek	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Kifork veled-i Karabet				Zımmi		
102	162	11b	dava konusu kişi							tereke- sulh
			davacı	Sakine binti el-hac Ali (vekil ile)	Anadolu	Konya		Müslim		
			davalı ya da diğer	İsmail odabaşı				Müslim		
103	162	11b	dava konusu kişi	İbrahim Efendi ibn Halil	Anadolu	Kastamonu- Hoşalay		Müslim		veraset-tereke teslim
			davacı	Ayşe binti Emrullah						
			davalı ya da diğer	Mehmed Said ibn Ahmed						
104	162	12b	dava konusu kişi	Veli Beğ ibn Turgut	Anadolu	Devrekani- Kastamonu		Müslim		veraset- tereke teslim
			davacı	varisi kızlar (vekil ile)				Müslim		
			davalı ya da diğer	Ahmed'in vasisi				Müslim		
105	162	13b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Yahya bin Ömer	Anadolu	İznik		Müslim		
			davalı ya da diğer	Mustafa Beğ bin el-hac İbrahim (vekil ile)				Müslim		
106	162	14a	dava konusu kişi	el-hac Osman bin Mehmed	Anadolu	Tokat	Mısır-Kahire'de fevt	Müslim	tüccar	veraset
			davacı	vasileri (vekil ile)	Anadolu	Tokat		Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Hasan ibn Mustafa	Anadolu	Tokat		Müslim		

107	162	15b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Molla Mustafa bin Mehmed bin Hasan	Anadolu	Bolu		Müslim		
			davalı ya da diğer	Mustafa bin Hasan	Anadolu	Bolu		Müslim		
108	162	16a	dava konusu kişi							mihr-i müeccel ve nafaka
			davacı	Hadice binti Abdullah	Anadolu	İznikmid		Müslim		
			davalı ya da diğer	Ahmed bin Mehmed				Müslim		
109	162	16b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Ayşe binti Süleyman	Rumeli	Gelibolu		Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Abdullah bin İbrahim				Müslim		
110	162	17b	dava konusu kişi							karzdan hakkını talep
			davacı	Mustafa Ağa bin Hüseyin	Anadolu	Kayseriye	İstanbulda Yolgeçen hanında sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Marko veled-i Murat				Zımmi		
111	162	18a	dava konusu kişi							deyn
			davacı	karye kocabaşı vd. (vekil ile)	Rumeli	Bihlişte		Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed Ağa bin Mustafa				Müslim		
112	162	19a	dava konusu kişi	Manokas veled-i Filodas	Anadolu	Eğın	İstanbul'da Valide hanında	Zımmi	sarraf	veraset
			davacı	vasiler	Anadolu	Eğın		Zımmi		
			davalı ya da diğer	Şirin				Zımmi		

113	162	19b	dava konusu kişi							mihr-i müeccel - nafaka
			davacı	Ayşe binti İsa hoca bin Mustafa (vekil ile)	Rumeli	Istarova		Müslim		
			davalı ya da diğer	Osman bin Süleyman				Müslim		
114	162	20b	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Mustafa bin Mustafa	Anadolu	Kengürü		Müslim		
			davalı ya da diğer	İbrahim bin Halil				Müslim		
115	162	21a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Orlin veled-i Maryo	Anadolu	Kayseriye		Zımmi	eskici	
			davalı ya da diğer	İvan veled-i İbrahim				Zımmi	kereseci	
116	162	22a	dava konusu kişi	el-hac Mustafa'nın	Anadolu	Alaiye	Mısır-Kahire	Müslim		veraset- tereke teslim
			davacı	Musa bin İshak	Anadolu	Alaiye		Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Mehmed Ağa bin Mahmud				Müslim		
117	162	22b	dava konusu kişi	Ayşe binti Aydın	Rumeli	Avlonya		Müslim		veraset- mihr-i müeccel talep
			davacı	vasiler				Müslim		
			davalı ya da diğer	Abdüllatif bin İbrahim				Müslim		
118	162	24a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Ahmed bin Keleş Mehmed	Anadolu	Sivas		Müslim		
			davalı ya da diğer	Yakub Beğ bin el-hac Mehmed				Müslim		

119	162	24a	dava konusu kişi							mihr-i müeccel - nafaka
			davacı	Fatıma binti Hamza bin Süleyman (vekil ile)	Rumeli	Istarova		Müslim		
			davalı ya da diğeri	Mustafa Beşe bin Halil				Müslim		
120	162	24b	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Abdullah bin Hüseyin	Rumeli	Bosna		Müslim		
			davalı ya da diğeri	Ahmed Ağa bin Ahmed				Müslim		
121	162	25a	dava konusu kişi							mübayaa-deyn
			davacı	Agop ve Parnak	Anadolu	Sivas		Zımmi		
			davalı ya da diğeri	Asvadar				Zımmi		
122	162	26a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	es-seyyid Memed bin es-seyyid Mehmed	Anadolu	Kastamonu				
			davalı ya da diğeri	es-seyyid Halil bin Ahmed bin Süleyman ve kardeşi (vekil ile)						
123	162	27a	dava konusu kişi							ferağ
			davacı	Molla İsmail bin Ali	Anadolu	Bolu	İstanbul	Müslim	Topkapu saray-ı atik şehriyari	
			davalı ya da diğeri	Ali ve Hasan ve Hüseyin ve Halil bin Süleyman (vekil ile)	Anadolu	Bolu	Bolu	Müslim		

124	162	29a	dava konusu kişi	Ebubekir	Anadolu	Çemişgezek	İstanbul'da Cibali kapısı dahilinde	Müslim	Mustafa Beğ'in hizmetinde	veraset-tereke teslim
			davacı	Kel Ahmed Çelebi bin Ebubekir				Müslim		
			davalı ya da diğer	Mustafa Beğ (vekil ile)				Müslim		
125	162	29a	dava konusu kişi	Sarkiz veled-i Arazman?	Anadolu	Kayseriye	İstanbul'da Ali Paşa hanında mütemekkin	Zımmi		veraset-ibra ve iskat
			davacı	Orlin	Anadolu	Kayseriye		Zımmi		
			davalı ya da diğer	oğlunun vasi-i muhtarı Arazman	Anadolu	Kayseriye		Zımmi		
126	162	29b	dava konusu kişi							veraset
			davacı	Pıraşko veled-i Simon	Anadolu	Niğde		Zımmi		
			davalı ya da diğer	Pedros	Anadolu	Niğde	Niğde	Zımmi		
127	162	30a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	el-hac Mehmed bin Mustafa	Anadolu	Kastamonu	İstanbul'da Bıçakçı Alaaddin Mahallesinde mutavattın sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Osman Beşe bin Mustafa				Müslim		
128	162	31a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Abraham veled-i Onan	Anadolu	Kayseriye	İstanbul'da Mercan hanında mütemekkin	Müslim	yeniçeri	
			davalı ya da diğer	Artes veled-i Sarkis				Zımmi		

129	162	31b	dava konusu kişi							tezviç
			davacı	Osman Beşe bin Halil	Anadolu	Kangırı	İstanbul'da Odun kapusında	Müslim	hamal	
			davalı ya da diğer	Hasan Beşe bin Hüseyin				Müslim		
130	162	32a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Hüseyin Çelebi bin Mustafa	Anadolu	Kastamonu	İstanbul'da Ayazma kapısı haricinde sakin	Müslim	bıçakçı	
			davalı ya da diğer	Mehmed Beşe bin Muslı				Müslim		
131	162	33b	dava konusu kişi	Halil Usta bin Ahmed bin Mustafa	Anadolu	Kangırı	İznikmid'de mütemekkin, hac yolunda fevt	Müslim		veraset- mübayaa
			davacı	Mehmed ve Mustafa	Anadolu	Kangırı		Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Abdullah bin İsmail				Müslim		
132	162	34b	dava konusu kişi							deyn- sulh
			davacı	Halil Ağa bin Ahmed	Anadolu	Zile	İstanbul'da Bağçekapısı dahilinde Hobyar Mahallesinde misafireten sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	İbrahim Ağa bin Hasan				Müslim	Valide kethüdası Osman Efendi'nin baş çukadarı	
133	162	35b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Aslan veled-i Laya	Anadolu	Isparta	İstanbul'da Keçeciler [] mütemekkin	Zımmi	poğaçacı	
			davalı ya da diğer	diğer Aslan				Zımmi	pağaçacı	

134	162	36a	dava konusu kişi							hizmeti karşılığı
			davacı	Ayşe binti Mustafa	Anadolu	Akçaşar	İstanbul'da Paşa kapısı kurbunda Acem Ağa Mahallesinde sakin	Müslim	Fatıma binti İsmail Ağa hizmetinde	
			davalı ya da diğer	Fatma				Müslim		
135	162	36b	dava konusu kişi							veraset- mübayaa
			davacı	Mustafa Beğ bin el-hac Yahya	Anadolu	Kiretülhas		Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Mehmed Ağa bin Mustafa				Müslim		
136	162	37a	dava konusu kişi							kızı terbiye ve hıfz için teslim
			davacı	Mustafa Beşe bin Hasan	Anadolu	Brusa	İstanbul'da Mahmud Paşa cami kurbunda misafireten sakın	Müslim		
			davalı ya da diğer	Ayşe binti Abdullah (vekil ile)			İstanbul'da Katip Muslihiddin Mahallesinde sakin	Müslim		
137	162	37a	dava konusu kişi							veraset- mübayaa
			davacı	Oğanis veled-i Agop	Anadolu	Eğın	Eğın	Zımmi		
			davalı ya da diğer	kardeşi				Zımmi		

138	162	37b	dava konusu kişi							iltizam
			davacı	Çoban Ali Beğ denen Ali Ağa bin Abdullah	Rumeli	Tekfurdağı		Müslim		
			davalı ya da diğer	Haseki el-hac Hüseyin Ağa bin Kasım				Müslim		
139	162	37b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Rafri veled-i Kostantin	Anadolu	Niğde	İstanbul'da Koca Mustafa Paşa kurbunda İsmail Paşa Sarayı'nda mütemekkin	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Beraşkeve veled-i Lefter				Zımmi		
140	162	38b	dava konusu kişi							malını ahz
			davacı	Abraham veled-i Yani	Anadolu	İncesu	İstanbul	Zımmi		
			davalı ya da diğer	el-hac Mustafa Ağa (vekil ile)	Anadolu	Gebze		Müslim	vakıf mütevellisi	
141	162	39b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mehmed Beşe bin Nuh	Anadolu	Niksar	İstanbul'da Silivrikapı dahilinde Lalezâr kurbunda sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed Ağa			İstanbul'da Kabasakal Mahallesinde sakin	Müslim		

142	162	41a	dava konusu kişi							deyn ve karyelerindeki mülk-mübayaa
			davacı	el-hac Ali bin Mustafa	Anadolu	Konya	İstanbul'da Balıkpazarı haricinde Tahta handa misafiren sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed Ağa bin Abdurahman				Müslim		
143	162	41b	dava konusu kişi							bedel ile ferağ
			davacı	Mehmed Beşe bin Şaban	Anadolu	...		Müslim		
			davalı ya da diğer	Halil Beşe				Müslim		
144	162	47a	dava konusu kişi	el-hac Halil bin Bektaş	Anadolu	Eğir	İstanbul'da Tavuk Pazarı kurbunda Ali Paşa Mahallesinde sakin	Müslim		veraset
			davacı	vasiler						
			davalı ya da diğer	Gabril veled-i Meniş				Zımmi		
145	162	48a	dava konusu kişi							kızı terbiye için teslim
			davacı	Saliha binti el-hac Halil	Anadolu	Karadeniz Ereğlisi	İstanbul Zeyrek'te sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Ümmügülsüm binti Abdullah (vekil ile)				Müslim		
146	162	48b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	İbrahim bin Mehmed	Anadolu	Niğde	İstanbul'da Yedikule kapısı dahilinde Bıçakbağı nam Mahallede sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	es-seyyid el-hac Mustafa				Müslim		

147	162	49a	dava konusu kişi							mihr-i müeccel - nafaka
			davacı	Asiye binti Mehmed	Anadolu	Gemlik	İstanbul'da Davudpaşa kapısı dahilinde misafiren sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Baliğ oğlu denen Hasan Beşe ibn Mustafa (vekil ile)	Anadolu	Gemlik		Müslim		
148	162	52b	dava konusu kişi							Ayşe'yi hıfz ve terbiye için menzilinde iskan itmekle o da rızasıyla ücret karşılığı ona hizmete etmeği taahhüd
			davacı	Emine binti Abdullah	Rumeli	Kırkkilise	İstanbul	Müslim		
			davalı ya da diğer	Ayşe Hanım (vekil ile)			İstanbul'da Vezir Camii Mahallesinde sakin	Müslim		
149	162	56a	dava konusu kişi	es-seyyid Ali Efendi bin es- seyyid Mehmed Ağa	Anadolu	Erzurum	Karahisar-ı Şarki'de fevt	Müslim		ikraz
			davacı	Abdullah Efendi			İstanbul'da Kasımpaşa Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Fatma Hanım (vekil ile)				Müslim		
150	162	56b	dava konusu kişi	es-seyyid Ali Efendi bin es- seyyid Mehmed Ağa	Anadolu	Erzurum	Karahisar-ı Şarki'de fevt	Müslim		ikraz
			davacı	es-seyyid Mustafa Çelebi bin es-seyyid Ahmed			İstanbul'da Şehzade Camii'ne karib Karagöz Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	vasi						

151	162	58a	dava konusu kişi	İbrahim bin Mustafa	Anadolu	Osmancık	İstanbul Atpazarı kurbunda Manisalı Mehmed Paşa Mahallesinde sakin	Müslim		versaet- terekeden teslim
			davacı	Mehmed bin Mehmed				Müslim		
			davalı ya da diğer	Mustafa Ağa				Müslim		
152	162	61b	dava konusu kişi							deyn- mübayaa
			davacı	Mehmed Beşe bin Ahmed	Anadolu	Karadeniz Ereğlisi	İstanbul'da Süleymaniye Camii kurbunda Hallalcı hanında misafiren sakın	Müslim	hallalcı (sirkeci)	
			davalı ya da diğer	es-seyyid el-hac Mehmed Çelebi bin es-seyyid Hasan						
153	162	62b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Şeyh Hasan ve Halveti Derviş Hüseyin ibn Osman	Anadolu	Kastamonu- Kiretülhas	İstanbul'da Şehremini kurbunda misafiren sakın	Müslim		
			davalı ya da diğer	Yazıcı Efendi kardeşi denen İbrahim Beşe (vekil ile)	Anadolu	Kastamonu- Kiretülhas		Müslim		

154	162	64a	dava konusu kişi							beraber ticaret-ittifak- kavl eyledik
			davacı	Agop veled-i Meğre	Anadolu	Van	İstanbul'da Mahmud Paşa Camii kurbunda Yahudiler çarşısında vaki Şişeciler hanında mütemekkin	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Sahak veled-i Pedros				Zımmi		
155	162	66a	dava konusu kişi	Rabia binti İsmail	Rumeli	Istarova		Müslim		veraset- mihr-i müeccel teslim
			davacı	İbrahim Beşe ve Saliha (v.a.) ve Hatice (v.a.)	Rumeli	Istarova		Müslim		
			davalı ya da diğer	Halil Beşe				Müslim		
156	162	66b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mehmed Beşe bin Hasan	Anadolu	Kangırı	İstanbul'da Hızır Beğ Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Osman Beşe bin el-hac Hüseyin				Müslim	kuşakcı	
157	162	67a	dava konusu kişi	el-hac İbrahim bin Osman bin Abdullah	Anadolu	Zile		Müslim	Şam-Trablus valisinin hizmetinde	veraset-tereke teslim-
			davacı	Rabia binti Recep (vekil ile)	Anadolu	Zile	Zile	Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed Ağa bin Yakub						

158	162	68b	dava konusu kişi							tereke teslim
			davacı	Şerife binti el-hac Hasan (vekil ile)	Rumeli	Ruşuk		Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Ahmed bin Mehmed				Müslim	tüccar-ı Mısriye	
159	162	69b	dava konusu kişi							mihr-i müeccel - nafaka teslim
			davacı	Fatma binti Mehmed bin Ömer (vekil ile)	Anadolu	Gerede		Müslim		
			davalı ya da diğer	Halil bin Ahmed				Müslim		
160	162	70a	dava konusu kişi							mübayaa (2 KAYIT)
			davacı	el-hac Mehmed bin Mehmed	Anadolu	Kastamonu- Kiretül-has	İstanbul'da Odun çarşuda Sulu handa misafiren sakin	Müslim	tüccar	
			davalı ya da diğer	Mustafa Beşe ve kardeşi Mehmed bin Ahmed (vekil ile)						
161	162	71b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	es-seyyid Mustafa Efendi bin es-seyyid İsmail	Anadolu	Erzincan		Müslim		
			davalı ya da diğer	es-seyyid Abdullah Efendi	Anadolu	Erzincan		Müslim		
162	162	73a	dava konusu kişi	Azize Hatun binti Abdullah	Rumeli	Niğbolu	İstanbul'da Hoca Paşa Mahallesinde sakin	Müslim		veraset- tereke teslim
			davacı	varisler				Müslim		
			davalı ya da diğer	Emetullah Hatun (vekil ile)				Müslim		

163	162	74a	dava konusu kişi	Filibos veled-i Marduras	Anadolu	Eğin	Eğin	Zımmi		veraset
			davacı							
			davalı ya da diğer	Mankasar	Anadolu	Eğin	İstanbul'da Valide Hanında mütemekkin	Zımmi		
				diğer varis	Anadolu	Eğin	İstanbul'da Lanka-i kebir kurbunda mütemekkin	Zımmi		
164	162	76a	dava konusu kişi	Mehmed bin Osman	Anadolu	Sivas	İstanbul'da Tahtakale kurbunda Emir Mustafa hanında	Müslim		veraset
			davacı	Raziye ve Mustafa ve Ayşe	Anadolu	Sivas		Müslim		
			davalı ya da diğer	Osman Çelebi bin Mehmed				Müslim	iplikçi	
165	162	80a	dava konusu kişi	Kiryako veled-i Elisa	Anadolu	Kayseriye	İstanbul'da Ayazma kapısı haricinde vaki Keresteciler sukunda	Zımmi	keresteci	veraset
			davacı	vasiler (vekil ile)	Anadolu	Kayseriye	Kayseriye	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Ahmed Ağa bin İbrahim						
166	162	80b	dava konusu kişi							sulh
			davacı	Ahmed Ağa bin el-hac Sinan	Anadolu	Bolvadin	İstanbul'da Hoca Paşa Mahallesinde misafiren sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Hasan Ağa bin Abdullah				Müslim		

167	163	1b	dava konusu kişi	Hüseyin Çelebi bin Ebubekir	Anadolu	Kırşehir	İstanbul'da Mahmud Paşa Mahallesi	Müslim	kaşıkçı	veraset-mübayaa
			davacı	Rabia				Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Ali Çelebi bin Mahmud				Müslim	kaşıkçı	
168	163	3a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Odabaşızade İbrahim Ağa bin Hasan (vekil ile)	Rumeli	Ruşçuk	İstanbul'da Cellad çeşmesi kurbunda Bostan Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Cercis Beşe bin Mustafa				Müslim		
169	163	4b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mustafa Beşe bin Şahin	Anadolu	Ahışa	İstanbul'da Timurkapu kurbunda Miralem Süleyman Ağa'nın menziline misafiren sakın	Müslim		
			davalı ya da diğer	Yusuf Beşe bin Mehmed				Müslim		
170	163	5a	dava konusu kişi	el-hac Osman bin Abdullah	Anadolu	Ayaş?		Müslim		veraset- tereke teslim
			davacı	Mehmed ibn Abdullah				Müslim		
			davalı ya da diğer	Bostanlı Ali Ağa el-hac Mehmed				Müslim		

171	163	5a	dava konusu kişi							icar-deyn
			davacı	Abdüşşekür bin Abdülkadir	Anadolu	Kastamonu	İstanbul	Müslim		
			davalı ya da diğer	elçi Mustafa Çelebi bin Halil	Anadolu	Kastamonu	Kastamonu	Müslim		
172	163	5b	dava konusu kişi	el-hac Süleyman bin Osman bin Abdullah	Anadolu	İznikmid	İstanbul'da Yarhisar mahallesinde misafireten sakin	Müslim		veraset-tereke teslim
			davacı	varisler (vekil ile)	Anadolu	İznikmid		Müslim		
			davalı ya da diğer	Osman bin Mehmed				Müslim		
173	163	5b	dava konusu kişi	el-hac Ahmed bin Mustafa	Anadolu	Bursa		Müslim		veraset-mübayaa
			davacı	el-hac Mehmed	Anadolu	Bursa		Müslim	Mısır tüccarı	
			davalı ya da diğer	el-hac Veli bin Hasan				Müslim		
174	163	6b	dava konusu kişi							ferağ
			davacı	Osman Beşe bin Derviş	Anadolu	Kiretülhas	İstanbul'da Tahtakale kurbunda sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Rabia binti İbrahim				Müslim		
175	163	7a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	el-hac Ahmed Efendi bin Molla İsmail	Anadolu	Tokat	İstanbul'a Kilid hanında sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Süleyman Ağa bin Mustafa	Anadolu	Tokat		Müslim		

176	163	8a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mehmed bin Ömer	Anadolu	Ereğli	İstanbul'da Kantarcılar sukunda misafiren sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Şaban bin Musa (vekil ile) ve kardeşi Ali	Anadolu	Ereğli				
177	163	8a	dava konusu kişi							muhalaa-mihr-i müeccel -nafaka
			davacı	Tenzile binti Mehmed bin Mustafa (vekil ile)	Anadolu	Ayandon	İstanbul'da bakkalzade sakine	Müslim		
			davalı ya da diğer	İsmail bin İbrahim						
178	163	8a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Musa bin Şaban	Anadolu	Kastamonu	İstanbul'da Mahmud Paşa kurbunda sakin	Müslim	çörekçi	
			davalı ya da diğer	Hasan bin Resul	Anadolu	Kastamonu				
179	163	9a	dava konusu kişi							tezviç için bedel
			davacı	Hüseyin bin Mehmed	Anadolu	Kangırı	İstanbul	Müslim		
			davalı ya da diğer	Macide binti Emrullah'ın kardeşi	Anadolu	Kangırı	Kangırı	Müslim		
180	163	10b	dava konusu kişi	Ebubekir Paşa çırağı denem sancakdar el-hac Ahmed Ağa	Anadolu	Filibe	Mısır-Kahire'de vefat	Müslim	sancakdar	veraset-tereke teslim için vekalet
			davacı	İbrahim bin İsmail	Anadolu	Filibe		Müslim		
			davalı ya da diğer							

181	163	14b	dava konusu kişi							mübayaa (2 KAYIT)
			davacı	Ahmed Efendi bin el-hac Halil bin el-hac İbrahim	Anadolu	Gördüs	İstanbul'da Süleymaniye kurbunda Molla Zemin odalarında sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Molla Mehmed	Anadolu	Gördüs	İstanbul'da Süleymaniye kurbunda Molla Zemin odalarında sakin	Müslim		
182	163	18b	dava konusu kişi							tatlik
			davacı	Ali Beşe bin Abdullah	Anadolu	Sivas	İstanbul'da Yeni odalarda 27 bölük neferatından	Müslim	yeniçeri	
			davalı ya da diğer	Zağaka binti Araneş	Anadolu	Sivas	Sivas	Zımmi		
183	163	21b	dava konusu kişi							muhalaa-mihr-i müeccel -nafaka
			davacı	Rukiye (vekil ile)	Rumeli	Akkirman	Akkirman	Müslim		
			davalı ya da diğer	Mustafa Ağa				Müslim	elçi paşa kethüdası	
184	163	22a	dava konusu kişi							veraset-terake teslim
			davacı	ölen hizmetlisinin kardeşi Mustafa				Müslim		
			davalı ya da diğer	Ali Çelebi ibn el-hac Mehmed (vekil ile)	Anadolu	Bolu	İstanbul'da Hoca Paşa cami kurbunda Daye Hatun Mahallesinde sakin	Müslim	kitapçı	

185	163	25a	dava konusu kişi	el-hac Ahmed bin Mustafa	Anadolu	Brusa	Mısır-Kahirede vefat	Müslim		veraset-mübayaa
			davacı	el-hac İbrahim				Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Veli bin Hüseyin			Mısır	Müslim	Mısırdı tüccar	
186	163	26a	dava konusu kişi							mülk-mübayaa-
			davacı	es-seyyid Ahmed Çelebi bin Ebubekir	Anadolu	Kayseriye	İstanbul'da Yenibağçe kurbunda Tatlıkapı nam mahalde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Hasan Beşe bin Kasım				Müslim		
187	163	26a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Hasan Beşe bin Hüseyin	Anadolu	Kangırı		Müslim		
			davalı ya da diğer	Hüseyin Beşe bin Abdülcelil				Müslim		
188	163	26b	dava konusu kişi							kızı hıfz ve terbiyeye için harcısarf şartlı teslim
			davacı	Hasan bin Mehmed	Anadolu	Kastamonu		Müslim		
			davalı ya da diğer	Abdullah Çelebi bin Mehmed				Müslim		
189	163	26b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mehmed bin Hasan bin Abdullah	Anadolu	Geyve		Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed Beşe bin İbrahim				Müslim		

190	163	27a	dava konusu kişi	Aleksi veled-i Musa	Anadolu	Ürgüp	İstanbul'da Şeyh Ferhad Mahallesinde vaki bağhane ve bezirhanede bağcı	Zımmi	bağcı	veraset
			davacı	Mağdeleni (vekil ile)	Anadolu	Ürgüp	Ürgüp	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Sevikilos						
191	163	27b	dava konusu kişi							oğlunu terbiye için yevmi 2 pare şartıyla teslim
			davacı	İbrahim bin Mehmed	Anadolu	Bolu		Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Mehmed Efendi				Müslim		
192	163	28a	dava konusu kişi							veraset
			davacı	Abdül-celil oğlu denen Topal Hüseyin bin Mustafa	Anadolu	Eflani Bolu		Müslim		
			davalı ya da diğer	Seferoğlu denen Hüseyin Beşe bin Ali				Müslim		
193	163	30a	dava konusu kişi							kardeşinin alacağı
			davacı	Molla Musa bin Abdullah	Anadolu	Kütahya	İstanbul'da Sultan Bayezid Camii kurbunda kahveci dükkanında misafiren sakin	Müslim	kahveci	
			davalı ya da diğer	Ahmed Ağa bin Abdullah (vekil ile)			Cebahane kışlalarından 29. bölük kışlasında sakin	Müslim		

194	163	30a	dava konusu kişi	Nebayot veled-i Nebayot	Rumeli	Yenişehir	İstanbul'daki Balkapanı kurbundaki bakkal dükkânı	Zımmi	bakkal	tereke teslim
			davacı	Zafire vd. (vekil ile)	Rumeli	Yenişehir		Zımmi		
			davalı ya da diğer	Şenado			İstanbul	Zımmi	bakkal	
195	163	31b	dava konusu kişi	Emine binti Sefer	Anadolu	Karaman	Karaman	Müslim		veraset- mübayaa
			davacı	Mehmed	Anadolu	Karaman		Müslim		
			davalı ya da diğer	Molla Mustafa bin Süleyman				Müslim		
196	163	32a	dava konusu kişi							tezviç, akd-i nikah
			davacı	Hatib Molla Mehmed bin Ahmed	Anadolu	Kangırı		Müslim		
			davalı ya da diğer	Mustafa bin Halil	Anadolu	Kangırı		Müslim		
197	163	32b	dava konusu kişi							alacak
			davacı	es-seyyid İshak Efendi bin Ali	Anadolu	Sivas	İstanbul'da Ayasofya-i kebir cami kurbunda misafiren sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Pedros veled-i Marduras ve oğulları	Anadolu	Sivas	Sivas	Zımmi		
198	163	33b	dava konusu kişi							nafaka
			davacı	Şehriban binti Halil Beşe	Anadolu	Kangırı	İstanbul'da Müfti Ali Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	İbrahim	Anadolu	Kangırı		Müslim		

199	163	36a	dava konusu kişi	Mehmed	Anadolu	Kastamonu-Kiretilhas		Müslim		veraset-hisselerini bey
			davacı	Ayşe binti Ahmed ve oğlu	Anadolu	Kastamonu-Kiretilhas		Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed Efendi (vekil ile)	Anadolu	Kastamonu-Kiretilhas		Müslim		
200	163	36b	dava konusu kişi	el-hac Ömer bin Mustafa	Anadolu	Kastamonu	İstanbul'da Sarı Timurcu Mehmed Efendi Mahallesinde sakin	Müslim		veraset- sulh
			davacı	Hüseyin Beğ	Anadolu	Kastamonu		Müslim		
			davalı ya da diğer	Ayşe (vekil ile)				Müslim		
201	163	37a	dava konusu kişi							ibra ve iskat- iltizam
			davacı	el-hac Ali bin Abdullah	Rumeli	Silistre	İstanbul'da Balkapanı hanında misafiren sakin	Müslim	tüccar	
			davalı ya da diğer	Kilidcizade el-hac Ali bin el-hac Süleyman				Müslim		
202	163	38a	dava konusu kişi							tatlık -nafaka
			davacı	Emine binti Hüseyin	Rumeli	Karinabad		Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed Ağa (vekil ile)	Rumeli	Karinabad		Müslim		
203	163	38a	dava konusu kişi	Todoraki veled-i Manolaki	Anadolu	Gekbüze		Zımmi	ekmekçi	veraset
			davacı	zevcesi ve oğulları (vekil ile)	Anadolu	Gekbüze		Zımmi		
			davalı ya da diğer	el-hac Halil bin el-hac Ebubekir				Müslim		

204	163	39a	dava konusu kişi							hisse talebi-vekalet
			davacı	Fatma binti Halil	Anadolu	Kangırı	İstanbul'da Uzun Çarşı başında İbrahim Paşa Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Ayşe binti Mehmed						
205	163	41a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Ahmed Çelebi bin eş-şeyh Muhammed	Rumeli	Yanbolu	İstanbul'da Cerrahpaşa kurbunda Kürekciabaşı Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	İbşir Beşe bin Abdülmennan						
206	163	43b	dava konusu kişi							tatlik-mihr-i müeccel
			davacı	Aişe binti Mustafa	Rumeli	Gülcü? Kasabası	İstanbul'da Mehmed Ağa Mahallesinde misafiren sakın	Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed bin İshak				Müslim		
207	163	45a	dava konusu kişi							tatlik
			davacı	Ahmed bin Abdullah	Anadolu	Eğın	Ayasofya-i Kebir Camii kurbunda sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Delot	Anadolu	Eğın	Eğın	Zımmi		

208	163	45b	dava konusu kişi							mülk tasarrufu-ibra ve iskat
			davacı	Molla Ali bin Mustafa	Anadolu	Kastamonu	Ayasofya-i Kebir Camii kurbunda sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	es-seyyid Mehmed bin es- seyyid İbrahim	Anadolu	Kastamonu		Müslim		
209	163	46b	dava konusu kişi	Mustafa bin İbrahim	Anadolu	Kütahya		Müslim		veraset-terekesinden hisse talep
			davacı	Mısırlı denen el-hac Ahmed	Anadolu	Kütahya	İstanbul'da Üsküplü Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Kardeşi	Anadolu	Kütahya	İstanbul'da Üsküplü Mahallesinde sakin	Müslim		
210	163	48a	dava konusu kişi							Tatlik-hak talebi
			davacı	Fatma (vekil ile)	Rumeli	Bihlişte		Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed Beşe bin Ömer	Rumeli			Müslim		
211	163	49a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mehmed Ağa ibn Mustafa	Anadolu	Güzelhisar	İstanbul'da Silahdar katibi Ahmed Efendi menziline misafirenakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Hafız Ali Efendi bin Mustafa				Müslim		

212	163	50a	dava konusu kişi							veraset
			davacı	es-seyyid el-hac Bayram bin es-seyyid Ahmed	Anadolu	Diyarbakir	İstanbul'da Mahmud Paşa Camii şerifinde misafiren sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	es-seyyid es-seyyid Hüseyin bin es-seyyid Ahmed	Anadolu	Diyarbakir				
213	163	52a	dava konusu kişi							ibra ve iskat
			davacı	es-seyyid Hüseyin bin es-seyyid Bedreddin	Anadolu	Bergama		Müslim		
			davalı ya da diğer	Samak veled-i Manyas				Zımmi		
214	163	52b	dava konusu kişi	Ferhazad veled-i Şirun	Anadolu	Eğir		Zımmi-Ermeni		veraset- ibra ve iskat
			davacı	Agop	Anadolu	Eğir		Zımmi		
			davalı ya da diğer	Terceman Bağdisar				Zımmi		
215	163	53a	dava konusu kişi							mübayaa (2 KAYIT)
			davacı	Karabet veled-i Mikail	Anadolu	Eğir	İstanbul'da Cıgalızade sarayı kurbunda	Zımmi	etmekçi	
			davalı ya da diğer	Karez veled-i Samuel					sarraf	
216	163	54b	dava konusu kişi	Mehmed bin Ahmed bin Mehmed	Anadolu	Pazarsuyu	İstanbul'da Hoca Han? Kurbunda Daye Hatun Mahallesinde Cafer Ağa odalarında sakin	Müslim	kabahasırcı?	veraset ispat
			davacı	es-seyyid Ahmed				Müslim		
			davalı ya da diğer							

217	163	62a	dava konusu kişi							katl
			davacı	Mehmed Beğ bin Osman ve Dimitri veled-i Tamato	Rumeli	Tırhala		mühtedi		
			davalı ya da diğer	Mustafa Beğ			İstanbul	Müslim	İstanbul'da Saray-ı cedid sultanıyede vaki kütüphane mütevellisi ibtidasından	
218	163	63a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	el-hac Hasan bin Mehmed	Anadolu	Kirmasti		Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac İbrahim bin Ali				Müslim		
219	163	65b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Kerime	Anadolu	Bolu		Müslim		
			davalı ya da diğer	Mustafa Çelebi						
220	163	73b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Osman Beşe bin Mustafa	Anadolu	Kastamonu		Müslim		
			davalı ya da diğer	Küçük el-hac Mehmed bin Mustafa	Anadolu	Kastamonu	İstanbul'da Picamacı Alaaddin Mahallesinde mutavattinen sakin	Müslim		

221	163	74a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Büyük el-hac Mehmed bin Mustafa	Anadolu	Kastamonu	İstanbul	Müslim	kuruyemişci	
			davalı ya da diğer	Küçük el-hac Mehmed	Anadolu	Kastamonu	Picamacı Alaaddin Mahallesinde mutavattinen sakin	Müslim		
222	163	76a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	el-hac Ahmed bin Osman	Anadolu	Küfi?	Karagümrük kurbunda Öküz Mehmed Paşa Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Sakine (vekil ile)				Müslim		
223	163	82a	dava konusu kişi							karyesindeki tarla-sipahiye bedel ile ferağ
			davacı	Fatma binti İbrahim (vekil ile) ve oğlu ve 1 kişi daha	Anadolu	Bolu	İstanbul'da Valide Hanı kurbunda Daye Hatun Mahallesinde sakine	Müslim		
			davalı ya da diğer	Abdullah Ağa ibn İbrahim	Anadolu	Bolu		Müslim		
224	163	86a	dava konusu kişi							5 bin 500 akçe tımarını ferağ
			davacı	Hüseyin Ağa bin Mehmed	Rumeli	Ağrıboz	İstanbul'da Bağçekapısı dahilinde Çelebioğlu Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Yusuf Ağa bin Abdullah						

225	163	95b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Sarı el-hac Ali Çavuş Ağa ibn Osman	Rumeli	İbrail	İstanbul'da Yenibağçe kurbunda Kazasker Mahallesinde mutavattinen sakin	Müslim	kul çavuşları mütekaidlerinden	
			davalı ya da diğer	Osman Ağa ibn Ömer (vekil ile)	Rumeli	İbrail	İbrail	Müslim	serdengeçti ağası	
226	164	37a	dava konusu kişi							alacak
			davacı	Bazerganzade Mustafa Ağa bin Abdullah ve zevcesi (vekil ile)	Anadolu	Giresun		Müslim		
			davalı ya da diğer	es-seyyid el-hac İbrahim bin Abdülcelil				Müslim		
227	164	83a	dava konusu kişi	oğlu	Anadolu	Kütahya	İstanbul	Müslim		Abd-i abık
			davacı	Süleyman bin el-hac Ahmed	Anadolu	Kütahya		Müslim		
			davalı ya da diğer	es-seyyid Ahmed Beğ bin Osman				Müslim	bostancıbaşı vekili	
228	165	1b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	es-seyyid Feyzullah Efendi (vekil ile)	Kırım	Kefe		Müslim		
			davalı ya da diğer	Mustada Beşe bin Ömer				Müslim		

229	165	1b	dava konusu kişi	Ali Beğ	Rumeli	Tırhala		Müslim		veraseti-tereke teslim
			davacı	Hasan Beğ	Rumeli	Tırhala		Müslim		
			davalı ya da diğer	Halil Beğ (vekil ile)	Rumeli	Tırhala	Enderun-ı Hümayun'da Hane-i Hassa'da sakin	Müslim		
230	165	3a	dava konusu kişi							darb ve cerh, sulh
			davacı	Ayşe binti Mustafa (vekil ile)	Anadolu	Geyve?		Müslim		
			davalı ya da diğer	Osman Beşe bin Osman	Anadolu	Kiretülhas		Müslim		
231	165	4a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Debonos veled-i Bagos	Anadolu	Eğın	İstanbul'da Balat kapısı dahilinde Kadremi? Mahallesinde sakin	Zımmi	sandalcı	
			davalı ya da diğer	Sarkis veled-i Nerses	Anadolu	Eğın		Zımmi	sarraf	
232	165	5b	dava konusu kişi							hizmet karşılığı-sulh
			davacı	Süleyman bin Mehmed	Anadolu	Şebin Karahisar	İstanbul'da Alaca hamam kurbunda vaki değirmende değirmenci	Müslim	değirmenci	
			davalı ya da diğer	Nabedser? veled-i Murat				Zımmi		

233	165	6a	dava konusu kişi	el-hac İsmail Efendi bin Abdülkadir	Anadolu	Kastamonu	İstanbul'da Timurkapu kurbunda Daye Hatun Mahalesinde sakin	Müslim		veraset-sulh
			davacı	Hasan (vekil ile), Mehmed	Anadolu	Kastamonu		Müslim		
			davalı ya da diğer	Şerife Rukiye				Müslim		
234	165	6b	dava konusu kişi							tezviçten ferağ
			davacı	Ömer Beşe	Anadolu	Şebin Karahisar		Müslim		
			davalı ya da diğer	es-seyyid Mehmed ibn Ali	Anadolu	Şebin Karahisar		Müslim		
235	165	7b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mehmed Beşe bin Hüseyin	Anadolu	Ürgüp	İstanbul'da Bağçekapısı haricinde kayıkhanede sakın	Müslim	kayıkçı	
			davalı ya da diğer	Mehmed Beşe bin Mehmed	Anadolu	Ürgüp	İstanbul	Müslim	kayıkçı	
236	165	12a	dava konusu kişi	el-hac Hasan bin Ali bin Ahmed	Anadolu	Boyabad	Anadolu	Müslim	Ergani emini tarafından Kasabası voyvodası hizmetinde	veraset
			davacı	Ahmed (vasi ile) ve el-hac Ahmed				Müslim		
			davalı ya da diğer	İbrahim Beğefendi (vekil ile)				Müslim		

237	165	14a	dava konusu kişi							mübayaa-vekalet
			davacı	Mehmed Efendi bin Ali Efendi	Anadolu	Rize	İstanbul'da Kantarcılar kurbunda Sarı Timurcu Mahallesinde sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Ali Efendi						
238	165	14a	dava konusu kişi	el-hac Hasan bin Ali	Anadolu	Ergani	Turgud kasabasında misafiren sakın	Müslim		veraset
			davacı	varisin babası				Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Ahmed Çavuş				Müslim		
239	165	16a	dava konusu kişi	Avanos veled-i Maghedic	Anadolu	Eğın	İstanbul'da Balatkapısı dahilinde ekmekçi fırınında mütemekkin	Zımmi	ekmekçi	veraset-vekalet
			davacı	Sayun adına vekalet iddia eden	Anadolu	Eğın	İstanbul	Zımmi		
			davalı ya da diğer	Ohan veled-i Agop	Anadolu	Eğın	İstanbul	Zımmi	kahveci	
240	165	16b	dava konusu kişi	es-seyyid Halil bin es-seyyid Ahmed	Anadolu	Şebın Karahisar	İstanbul'da Zeyrek kurbunda uncubaşı değirmeninde misafiren sakın	Müslim	un değirmencisi	veraset- mübayaa
			davacı	Mehmed				Müslim		
			davalı ya da diğer	es-seyyid Ahmed				Müslim		

241	165	17b	dava konusu kişi							alacak
			davacı	Haçadır veled-i Kırkor	Anadolu	Tokat	İstanbul'da Fazlı Paşa Sarayında boya dökücü?	Müslim	sarayda görevli	
			davalı ya da diğer	Çolak Altun veled-i Mikail				Zımmi	basmacı	
242	165	17b	dava konusu kişi							istifa-yı hak
			davacı	Avamur veled-i Şahin	Anadolu	Kayseriye		Zımmi		
			davalı ya da diğer	kardeşi Bağvand	Anadolu	Kayseriye		Zımmi		
243	165	18b	dava konusu kişi							mihr-i müeccel hakkı ve nafaka- muhalaa
			davacı	Şerife Sultan binti es-seyyid-i Bektaşî ibn Ramazan (vekil ile)	Anadolu	Niğde		Müslim		
			davalı ya da diğer	İbrahim Beşe ibn Ali				Müslim		
244	165	20b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Mehmed Beşe bin Mehmed	Anadolu	Milan		Müslim		
			davalı ya da diğer	İsmail usta bin Halil	Anadolu	Milan		Müslim		
245	165	21b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Timurcığolu Bayrakdar İbrahim Beşe bin Mustafa	Anadolu	Kastamonu		Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Mehmed Ağa bin el-hac Mehmed				Müslim		

246	165	22b	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Osman Ağa bin Mustafa	Anadolu	Sivas		Müslim		
			davalı ya da diğer	Yayel veled-i Agop	Anadolu	Sivas		Müslim		
247	165	24b	dava konusu kişi							deyn
			davacı	Hatiboğlu denen Molla İbrahim bin Mehmed	Anadolu	Eğir		Müslim		
			davalı ya da diğer	Agop veled-i Perisrab				Zımmi		
248	165	26a	dava konusu kişi	Mustafa bin Musa bin Abdullah	Anadolu	Kastamonu		Müslim		veraset- mübayaa
			davacı	Mustafa ve Fatma	Anadolu	Kastamonu		Müslim		
			davalı ya da diğer	amcazadeleri	Anadolu	Kastamonu		Müslim		
249	165	26b	dava konusu kişi	Molla Mustafa bin Mehmed bin Abdullah	Anadolu	Kazdağı	İstanbulda Uzunçarşı kurbunda İbrahim Paşa Mahallesinde sakin	Müslim		veraset- vasiye teslim
			davacı	Mehmed ve Ayşe (vekil ile)	Anadolu	Kazdağı	Kazdağı	Müslim		
			davalı ya da diğer	el-hac Mustafa bin el-hac İsmail				Müslim		
250	165	32a	dava konusu kişi							alacak
			davacı	Murtaza bin Nasuh	Rumeli	Görece		Müslim		
			davalı ya da diğer	Salih Beşe bin Murad	Rumeli	Bihlişte		Müslim		

251	165	32b	dava konusu kişi							azad ve kayd-ı rukdan ıtlak
			davacı	Ahmed bin Hasan bin Abdullah (vekil ile)	Anadolu	Bilecik		Müslim		
			davalı ya da diğer	Hadice binti Abdullah						
252	165	32b	dava konusu kişi							veraset-mübayaa
			davacı	Receb bin Mustafa	Anadolu	Kastamonu		Müslim		
			davalı ya da diğer	Ahmed				Müslim		
253	165	33a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	İbrahim Beşe bin Ahmed	Anadolu	Kastamonu		Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed bin Mahmud				Müslim		
254	165	34a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Molla Mustafa bin Hasan	Anadolu	Kangırı	İstanbul'da Kumkapı dahilinde Nişancıpaşa-yı atik Mahallesinde mutavattinen sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	amcaları aslen ve kardeşi (v.a)				Müslim		
255	165	34b	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	Hasan yazıcı bin Ali	Anadolu	Ürgüp	İstanbul'da Hocapaşa Mahallesinde mutavattinen sakin	Müslim		
			davalı ya da diğer	Ömer bin Osman bin Kasım	Anadolu	Ürgüp		Müslim	arka hamalı	

256	165	36b	dava konusu kişi	el-hac İbrahim bin Osman bin Abdullah	Anadolu	Zile	Şam-Trablus valisi hizmetinde	Müslim	Şam-Trablus valisi hizmetinde	veraset-tereke teslim-tereke ibra
			davacı	varisler (vekil ile)	Anadolu	Zile	Zile	Müslim		
			davalı ya da diğer	Mehmed Ağa bin Yakub	Anadolu	Zile	İstanbul	Müslim		
257	165	37a	dava konusu kişi	Şeyhzade Abdurrahman bin Abdurrahman	Anadolu	Kastamonu	Mekke'den dönerken vefat	Müslim		veraset-vekalet, vesayet, mübayaa
			davacı	varis (vekil ile)						
			davalı ya da diğer	el-hac Mustafa bin Ahmed					kahvecibaşı	
258	165	39a	dava konusu kişi							mübayaa
			davacı	es-seyyid Mehmed bin Salih (asaleten) ve kardeşleri (vekil ile)	Anadolu	Kangırı		Müslim		
			davalı ya da diğer	es-seyyid Molla Hüseyin bin Mehmed	Anadolu	Kangırı		Müslim		